

ISSN 1993-0259 (Print)
ISSN 2219-4649 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний
університет

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

За редакцією В. А. Дерія
Збірник засновано в 2007 році
Виходить чотири рази на рік

Том 16
№ 1

Тернопіль
2014

Економічний аналіз

Том 16. № 1.

2014 рік

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Тернопільського національного економічного університету, протокол № 8 від 30 травня 2014 р.

Рекомендовано рішенням Вченої ради Тернопільського національного економічного університету до поширення через мережу Інтернет, протокол № 7 від 20 жовтня 2010 р.

Збірник наукових праць

Засновник і видавець:

Тернопільський національний економічний університет

Виходить чотири рази на рік

Заснований у червні 2007 року

Збірник входить до переліку наукових фахових видань Вищої атестаційної комісії України у галузі економічних наук

(Постанова ВАК України № 1-05/4 від 14.10.2009 р.)

Збірник індексується в міжнародних каталогах та наукометричних базах

WorldCat, Google Scholar, Windows Live Academic, ResearchBible, Open Academic Journals Index, CiteFactor

Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – 293 с. – ISSN 1993-0259. – ISSN 2219-4649.

Збірник наукових праць „Економічний аналіз” містить статті теоретичного та прикладного характеру з актуальних проблем економіки, фінансів, обліку, аналізу й аудиту тощо.

Головний редактор

Дерій В. А., д. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Заступник головного редактора

Ярошук О. В., к. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Почесний головний редактор

Шкарабан С. І., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Редакційна колегія:

Абуселідзе Г. Д., д. е. н., проф., Батумський державний університет імені Шота Руставелі (Грузія)

Длугопольський О. В., д. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Гуцал І. С., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Задорожний З. -М. В., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Крупка Я. Д., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Крик Барбара, д. габ., проф., Щецинський університет (Республіка Польща)

Крисоватий А. І., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Лазаришина І. Д., д. е. н., проф., Національний університет водного господарства та природокористування (Україна)

Мартинюк В. П., д. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Мних Є. В., д. е. н., проф., Київський національний торговельно-економічний університет (Україна)

Монастирський Г. Л., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Панков Д. О., д. е. н., проф., Білоруський державний економічний університет (Республіка Білорусь)

Предеус Н. В., д. е. н., доц., Саратовський державний соціально-економічний університет (Російська Федерація)

Рудницький В. С., д. е. н., проф., Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (Україна)

Сковронська Агнешка, д. габ., проф., Вроцлавський економічний університет (Республіка Польща)

Чая Станіслав, д. габ., проф., Вроцлавський економічний університет (Республіка Польща)

Літературний редактор

Руденко М. І., к. філол. н., доц.

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу.

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковим. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

URL: <http://econa.org.ua/>

http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecan/index.html

<http://www.library.tneu.edu.ua/>

ISSN 1993-0259 (Print)

ISSN 2219-4649 (Online)

© Тернопільський національний економічний університет, 2014

© «Економічний аналіз», 2014

© Різник О. І., дизайн обкладинки, 2007-2014

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 19228-9028ПР від 13 липня 2012 р.*

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

<i>Двойних Костянтин Євгенович</i> Етнологічний вимір господарського проекту в умовах сучасної світової економіки	6
<i>Шушпанов Дмитро Георгійович</i> Синкретичність трактування здоров'я в контексті його соціально-економічного пізнання	14

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ НА МАКРО- ТА МЕЗОРІВНЯХ

<i>Ажаман Ірина Анатоліївна</i> Інституційна інфраструктура розвитку промислового та цивільного будівництва в сільській місцевості	22
<i>Ботвіна Наталія Олександрівна</i> Вплив глобалізаційних та інтеграційних процесів на економічну безпеку України	28
<i>Брич Василь Ярославович, Миколюк Світлана Миколаївна</i> Теоретичні та практичні аспекти соціального захисту	34
<i>Бусарєв Дмитро Вячеславович</i> Глобальна монополізація світового ринку енергетичних ресурсів	39
<i>Ковч Володимир Васильович</i> Проблеми задоволення потреб домогосподарств при формуванні інноваційної економіки	48
<i>Козлова Людмила Вікторівна</i> Глобалізація стратегічних орієнтирів соціального розвитку локального рівня	55
<i>Корицька Ольга Іванівна</i> Якісний аналіз множини даних у процесі оцінювання соціально-економічних явищ	62
<i>Кошлата Мар'яна Анатоліївна</i> Обґрунтування стратегічної позиції щодо інноваційного розвитку	69
<i>Коляда Юрій Васильович, Семашко Катерина Анатоліївна</i> Визначення обсягу тіньової економіки на підґрунті моделі нелінійної динаміки	75
<i>Кучкова Ольга Вікторівна</i> Дослідження конкурентоспроможності логістичної системи Дніпропетровського регіону на основі STEP- і SWOT-аналізу	79
<i>Лифар Владислава Віталіївна</i> Обґрунтування вибору маркетингової стратегії використання транзитного потенціалу регіону	86

Новіцька Ольга Романівна Особливості продовольчої проблеми на рівні сім'ї (на прикладі Тернопільської області)	94
Носик Олена Миколаївна Специфічна технологічна пауза як чинник інноваційної дисфункції економіки України	100
Панасенко Л. М. Комплексна діагностика міста Черкас – початковий етап брендингу території	107
Пігуль Наталія Георгіївна Соціальна інфраструктура: функціональне призначення та особливості розвитку	117
Поченчук Галина Михайлівна Закономірності трансформаційних процесів національної економіки	123
Ткач Ігор Іванович Кластерний аналіз міжнародних показників людського розвитку в контексті релігійних чинників на основі нейронної мережі Кохонена	130
Трегубов Александр Сергеевич, Глушич Ольга Владимировна Механізм формування ціни на бензин і шляхи її зниження в умовах нестабільної політичної ситуації	137
Чернецька Світлана Анатоліївна Значення державного регулювання діяльності державних підприємств санаторно-курортного комплексу України	145
Язлюк Борис Олегович Теоретичні основи сутності та змісту соціально-економічної безпеки	149
Яцун Леонід Миколайович Сфера харчування населення як природно-соціально-економічна система: методологія формування та розвитку	155
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ В СФЕРІ ФІНАНСІВ	
Бовсуновська Ганна Сергіївна Інтегральна оцінка рівня фінансової безпеки страхового ринку України	167
Василенко Наталія Костянтинівна Методи визначення ефективності застосування інструментів хеджування	174
Гордієнко Людмила Анатоліївна Особливості інвестиційної політики недержавних пенсійних фондів	181
Дубинецька Павліна Петрівна Орієнтири податкового регулювання в умовах соціально-економічної кризи в Україні	188
Еш Світлана Миколаївна, Гнатенко Олена Андріївна Місце боргових зобов'язань України у державних фінансах	195
Калінкін Дмитро Володимирович Формування шкали оцінки стану внутрішнього аудиту бюджетної установи	205

Мартинюк Володимир Петрович Аналіз стану митної складової фінансової безпеки України	212
Остафій Мар'яна Мирославівна Податкове стимулювання підприємницького середовища в Україні через призму економічних факторів	219
Пастернак Марія Мар'янівна Аналіз зовнішньої державної заборгованості в Україні: структура, динаміка, погашення	224
Перезова Ірина Володимирівна, Гринюк Оксана Іванівна Підходи до диференціації величини ставки плати за користування надрами	233
Попова Інна В'ячеславівна Удосконалення методики стрес-тестування страхових компаній	242
Птащенко Ліана Олександрівна, Рудич Ольга Анатоліївна Концептуальні засади ціноутворення в економіці ринкового типу	251
Федорович Ірина Михайлівна Моделювання динаміки державного боргу та факторів впливу на неї	257

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ В ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

Лаврик Олександр Леонідович Шляхи вдосконалення процесу банківського кредитування	268
Малахова Олена Леонідівна, Тетюк Світлана Володимирівна Кредитна діяльність банків як базова передумова забезпечення фінансової стійкості банківської системи України	275
Щеглюк Максим Сергійович Антикризові заходи центральних банків провідних країн світу	285

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

УДК 339.9+316.324+008.2

Костянтин Євгенович ДВОЙНИХ

кандидат економічних наук,
докторант кафедри світової економіки та міжнародних економічних відносин,
Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова
вул. Дворянська, 2, м. Одеса, Україна, 65082
Телефон : +380674027452
E-mail: dvoynykh@yandex.ru

ЕТНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЕКТУ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Двойних, К. Є. Етнологічний вимір господарського проекту в умовах сучасної економіки [Текст] / Костянтин Євгенович Двойних // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 6-13. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Стаття присвячена модельній формалізації погляду на господарський проект в контексті взаємодії етнокультурних просторів (суперетносів) у світовій економіці. Сучасна світова економіка розглядається як суперпозиція різноманітних форм переходу від індустріального (ієрархічного) до нового (сіткового) укладу. Вони є достатньо короткочасними, але наслідки вияву кожної з них можуть мати довготривалий характер. Це є головним протиріччям в аналізі сучасної світової економіки: короткочасність існування перехідних форм господарювання та чимала кількість можливих довготривалих економічних наслідків їх вияву. У таких умовах для забезпечення ефективного економічного моделювання та прогнозування потрібен певний інваріант. У якості такого інваріанту можуть виступати етнічні процеси, а саме - взаємодія суперетносів як великих енергетичних систем. Відповідно, для сучасної світової економіки саме така взаємодія на системному рівні має бути покладена в основу економічного аналізу. Економічний аналіз складається з узагальнення досліджень певних сукупностей проектів. Кількісні та якісні ознаки таких сукупностей обумовлюють різницю між макrorівнем та мезорівнем економічного аналізу. Однак критерій групування проектів в умовах сучасної світової економіки залишається проблемою без урахування етнічних процесів як інваріантного чинника.

З цією метою в статті запропоновано низку моделей, що стосуються взаємодії суперетносів у сучасній світовій економіці. Це, зокрема, енергетична модель взаємодії суперетносів, модель рівноважного обміну всередині одного суперетносу, модель нерівномірного енергетичного обміну між суперетносами, енергетична модель структури світової економіки та енергетична модель господарського проекту у світовій економіці. На підставі цих моделей запропоновано усвідомлення господарського проекту як фрагмента та моделі певного суперетносу, тобто носія відповідних енергетичних характеристик. Це не тільки визначатиме його (проекту) подальшу долю (траєкторію у світовому ринку), але й також дозволить здійснювати ефективний прогноз та моделювання різного рівня. Таке визначення проектів як локальних фрагментів взаємодії суперетносів закладає системну основу для подолання протиріччя економічного аналізу на сучасному етапі.

Ключові слова: світова економіка; етнічні процеси; суперетнос; господарський проект; прогноз; моделювання.

Константин Евгеньевич ДВОЙНЫХ

ЭТНОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОЕКТА В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

Статья посвящена модельной формализации взгляда на хозяйственный проект в контексте взаимодействия этнокультурных пространств (суперэтносов) в мировой экономике. Современная

© Костянтин Євгенович Двойних, 2014

мировая экономика рассматривается как суперпозиция разнообразных переходных форм от индустриального (иерархического) к новому (сетевому) укладу. Каждая из таких форм является достаточно кратковременной, однако последствия проявления любой из них могут иметь долгосрочный характер. Это является главным противоречием для анализа современной мировой экономики: между кратковременностью существования переходных форм хозяйствования и значительным количеством возможных долгосрочных экономических последствий их проявления. В таких условиях для обеспечения эффективного экономического моделирования и прогнозирования необходим определенный инвариант. В качестве такого инварианта могут выступать этнические процессы, а именно – взаимодействие суперэтносов как больших энергетических систем. Соответственно, для современной мировой экономики именно такое взаимодействие на системном уровне может быть использовано как основа экономического анализа. Экономический анализ состоит из обобщения исследований определенных совокупностей проектов. Количественные и качественные характеристики таких совокупностей обуславливают различие между макроуровнем и мезоуровнем экономического анализа. Однако критерий группирования проектов в условиях современной мировой экономики остается проблемой без учета этнических процессов в качестве инвариантного фактора.

С этой целью в статье представлен ряд моделей, которые характеризуют взаимодействие суперэтносов в современной мировой экономике. В частности, это энергетическая модель взаимодействия суперэтносов, модель равновесного обмена внутри суперэтноса, модель неравномерно энергетического обмена между суперэтносами, энергетическая модель структуры мировой экономики, энергетическая модель хозяйственного проекта в мировой экономике. На основе этих моделей предложено понимание хозяйственного проекта фрагмента и модели определенного суперэтноса, то есть носителя соответствующих энергетических характеристик. Это не только будет определять его (проекта) дальнейшую рыночную траекторию, но также позволит осуществлять эффективный прогноз и моделирование разного уровня. Такое определение проектов как локальных фрагментов взаимодействия суперэтносов создает системный фундамент для преодоления противоречий экономического анализа на современном этапе.

Ключевые слова: мировая экономика; этнические процессы; суперэтнос; хозяйственный проект; прогноз; моделирование.

Kostyantyn Yevgenovych DVOYNYKH

PhD in Economics, Doctoral Student,
Department of World Economy and International Economic Relations,
Odessa National University named after I. I. Mechnikov
Dvoryanska str., 2, Odessa, Ukraine, 65082
Phone: +380674027452
E-mail: dvoynikh@yandex.ru

ETHNOLOGICAL DIMENSION OF ECONOMIC PROJECT IN MODERN WORLD ECONOMY

Abstract

The article is devoted to the model formalization of economic projects view in the context of ethnic and cultural interaction spaces (super-ethnos) in the global economy. The modern global economy is considered as a superposition of various transition forms from an industrial (hierarchical) to the new (network) structure. Each of these forms is quite short, but the effects of each of them can have a long-term nature. This is a major contradiction in the analysis of the global economy: between short duration of existence of transitional forms of management and a considerable number of possible long-term economic consequences of their manifestation. In such circumstances, to ensure effective economic modeling and forecasting some invariant is in need. The ethnic processes can serve as such invariant - namely, interaction of superethnos as large power systems. Accordingly, for the global economy such interaction at the system level should be the basis for economic analysis. Economic analysis has a certain set of generalization of research projects. Quantitative and qualitative characteristics of complexes cause the difference between macro-level and meso-level of economic analysis. However, the criterion of bundling in today's global economy remains a problem without ethnic processes consideration as invariant factors.

With this aim, the paper presents a series of models concerning the interaction of super-ethnoses in today's global economy. In particular, it can be the energy interaction model of superethnos interaction, the model of equilibrium exchange within one superethnos, the model of uneven energy exchange between super-ethnoses, the energy model of the world economy and the energy model of economic projects in the world. Based on these models it is proposed the awareness of the economic project as the fragment and the model of certain super-ethnos, ie carrier of certain energy characteristics. This will not only determine its (the project) destiny (trajectory in the global market), but will also allow to carry out effective modeling and forecasting at various levels. This definition of projects as local

fragments of super-ethnos interaction provides system basis for overcoming the contradictions of economic analysis at the present stage.

Keywords: *world economy; ethnical processes; super-ethnos; economic project; forecast; simulation.*

JEL classification: B49, C53, D82, F15, J79

Вступ

Первинний енергетичний потенціал суперетносу є природним феноменом, незалежним від раціональної волі людей. Отже, дослідникам як безпосереднім учасникам цих процесів складно та необачно упевнено казати про їх остаточні наслідки [1, с.261-302]. Однак цілком можливо оцінити кожний окремих момент взаємодії етнічних процесів між собою та довкіллям. Це обумовлено тим, що тривалість кожного періоду загального циклу етногенезу в декілька разів більша за всі припустимі прогностичні періоди, доступні соціологічній та економічній наукам. Загальна тривалість життєвого циклу суперетносу складає близько 1200-1400 років [2, с.9-20]. Відповідно, часовий проміжок у 20 - 30 років для етнічного процесу має вкрай незначне прирощення, що для економіки можна вважати сталими умовами. Для економіки саме прогноз (на відміну від пояснення подій, що відбулися) є головною проблемою, яка може бути об'єктивно розв'язана на фоні енергетичного процесу [3, с.110-112].

Мета та завдання статті

Відповідно, метою цієї статті є висвітлення та обґрунтування принципових можливостей ефективного прогнозу та моделювання процесів у сучасній світовій економіці на основі нової семантичної сутності господарського проекту - усвідомлення його іманентної приналежності до певного суперетносу (етнічного процесу).

Виклад основного матеріалу дослідження

Використання енергетичної моделі суперетносу дозволить на якісно новому рівні поглянути на світову економіку. Обґрунтування методологічних засад етнологічного моделювання економіки (дискретність суперетносів, культурна приналежність результатів праці, незалежність енергетичних ознак, аспекти праці людей тощо) надали можливість застосовувати для економічного аналізу універсальну призму, завдяки якій стають очевидними причини проблем світової економіки, а також відкриваються нові аспекти відомих економічних феноменів [3, с.48-109]. Універсальність законів термодинаміки зробила дослідника максимально гнучким та адаптивним, а також визначила наявний «білі плями» в сучасних економічних концепціях [4; 5]. У кожен момент часу суперетносу притаманний певний рівень енергетичного потенціалу, що характеризується значенням енергетичної щільності. Як дискретні простори, суперетноси постійно вступають в економічну взаємодію у світовій економіці як самостійні системні цільності. Це фактично означає енергетичний контакт великих потенційних систем. За теорією ймовірності, неможливою є наявність абсолютно однакових значень енергетичних потенціалів у різних системах. Це обумовлено унікальністю попереднього процесу історичного розвитку кожного суперетносу. Тому при їх контакті неодмінно спрацюватиме 2-й закон термодинаміки, що приводить до виникнення спрямованого потоку енергії. Він спрямований від більш до менш зарядженої енергетичної системи, аж до повного зрівняння їх потенціалів. У кінцевому варіанті така ситуація означатиме зникнення умов для існування потоку взагалі. Оскільки такий струм між суперетносами є економічною активністю, то його поступове згасання означатиме зменшення потенційних можливостей для економічного розвитку хоча б для однієї з контактуючих сторін [6, с.249-303; 7, с.5-30]. Тому взаємодію суперетносів на моделі можна зобразити як термодинамічний контакт потенційних просторів, яких пов'язує обумовлений їх параметрами енергетичний потік. Оскільки в енергетичному сенсі суперетноси є природними дискретними системами, то потік із одного суперетносу не може за власний рахунок збільшувати енергетичний потенціал іншого. Енергія, яка залишатиме один суперетнос, буде витрачатися на підтримку та збільшення техносфери іншого суперетносу (рис. 1) [3, с.112].

Яким чином цей енергетичний потік виявляється на практиці або як сучасні економічні знання його представляють? Феномен енергетичного потоку достатньо вивчено та систематизовано. Із сфери економічних знань важко навести приклади, які не мають відношення до феномену енергетичного обміну. Справа полягає в тому, що такі процеси, які постійно відбуваються впродовж усієї господарської діяльності людини, завжди мають безпосереднє відношення до такого важливого історичного явища, як загальна проблема нерівності [8, с.245-247]. Ця проблема в різних інтерпретаціях виникала постійно, а наукова думка в усіх галузях знань вишукувала шляхи розв'язання чи, принаймні, прийняттого пояснення її перманентного існування [6; 7; 9]. Проблема

нерівності пов'язана із розподілом результатів праці людей відповідно до їх трудових затрат. Тільки у поясненнях причин такого розподілу не були присутніми закони термодинаміки щодо економічної поведінки людей [3]. Отже, йдеться про головну цінність будь-якого суспільства - працю його членів. У визначенні цього факту полягає принципова заслуга А. Сміта, який практично вперше зафіксував, що реальним економічним цінностям притаманний енергетичний характер. Адже праця людей є проявом трансформації та поглинання енергії. Природно, що за своїх часів А.Сміт розглядав це поза прив'язкою до етнокультурної приналежності результатів праці, адже тоді Європа була економічним центром світу. Тому й не ставилося питання щодо довілля як енергетичної системи. Цілі концептуалізації явищ в економічному житті в ті часи були іншими. Однак уперше саме енергія як головне багатство суспільства, а також її вияв в економічній діяльності А.Смітом було виділено в домінуючий фактор [9, с. 57-66].

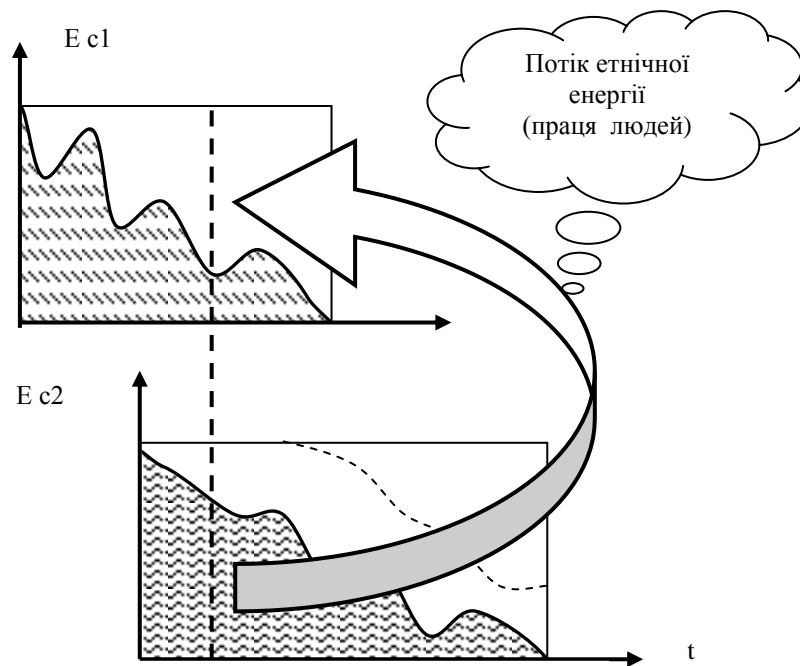

Рис. 1. Модель енергетичної взаємодії суперетносів

Отже, зображені на моделі взаємодії суперетносів потоки енергії виявляються в економічному сенсі в кожний момент. Енергетична сутність такого потоку полягає в тому, що з'являється можливість використовувати працю людей із одного суперетносу для отримання результатів зовсім іншої культурної приналежності. В цьому феномені етнокультурної приналежності результатів праці полягає основний сенс відтоку енергії як праці людей, мотивованої зовнішніми чинниками. Люди не припиняють господарювати, продовжуючи, як правило, жити і працювати на тому ж самому місці. Однак під впливом зовнішніх обставин результати їх діяльності стають елементами і невід'ємними складовими частинами іншого суперетносу. Тим самим його енергетична щільність буде додатково знижуватися, що зберігатиме при подальшій взаємодії суперетносів необхідну різницю потенціалів для відтоку енергії. Ці ключові аспекти економічної взаємодії у вигляді чіткої системи практично відсутні в економічному аналізі [3, с. 110-141; 4, с. 106-161].

Економічна взаємодія етносів з одного суперетносу є зіткненням систем з однаковою енергетичною щільністю. Отже, між ними не виникатиме сприятливих умов для значного обміну енергією. Тобто не з'являтимуться спрямовані потоки енергії між економіками, що могло б втілитися в дискримінаційних схемах розподілу праці та несправедливого використанні її результатів. Тому кожний етнос в історичному часі виконує свою власну роботу, результати якої поступово стають основою культурної цементації власного суперетносу. У межах суперетносу економічна віддача від вкладеної праці буде пропорційною її затратам. Тому головною характеристикою економічної взаємодії етносів у межах суперетносу буде мінімальна дискримінація при розподілі результатів праці відповідно до їх культурної приналежності [1; 2; 4; 7].

Економічне протистояння між етносами відбуватиметься з метою домінування на визначеній території, що охоплює подібні за сутністю та структурою системи ведення господарства. Всередині

суперетносу дія ринкових механізмів ефективно сприяє досягненню позитивних соціально-економічних результатів, а економічній інтеграції притаманні ознаки ринкової рівноваги, переваг міжнародного розподілу праці, стимулювання ефективної конкуренції тощо. Тобто, ідеальна ринкова економіка всередині суперетносу цілком може існувати в реальності (якби він існував у гіпотетичній етнокультурній порожнечі), адже необхідні енергетичні передумови для цього об'єктивно існують. Це корелюється з тим, що відомі економічні вчення є інтелектуальним надбанням та наслідком господарського вияву лише західноєвропейського суперетносу.

Очевидно, що будь-який економічний об'єкт чи процес як сфера, де відбувається енергетична взаємодія етнічних колективів, матиме енергетичні характеристики певного значення. Тому процеси обміну енергією між ними (процесами чи об'єктами), також як і між етносами, обов'язково відбуватимуться. При цьому пропорційність розподілу енергії в економічному просторі одного суперетносу означає, що господарська система, яка складається з етнічних колективів, економічних процесів та об'єктів, буде прагнути до підтримки стану стійкої рівноваги. Адже, незважаючи на різноманіття проявів економічної діяльності, енергетичні параметри суперетносу залишатимуться постійними. Відхилення від сталих значень енергетичних характеристик на певних «ділянках» суперетносу не буде довготривалим. Тому економічну взаємодію всередині суперетносу можна зобразити у вигляді моделі рівноважного обміну (рис. 2) [3, с. 117].

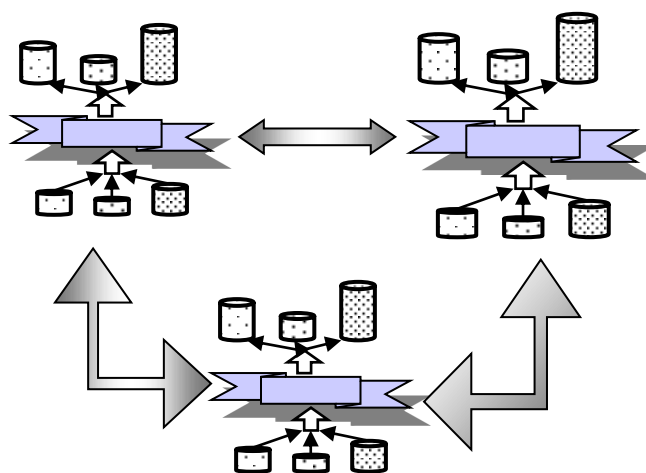

Рис. 2. Модель рівноважного обміну всередині одного суперетносу

Зовсім інша картина виникатиме, якщо до взаємодії вступають етноси із різних суперетносів, яким притаманні суттєво відмінні енергетичні ознаки. У такому випадку не можна запобігти виникненню спрямованого потоку енергії, що фактично означатиме повну відсутність ринкової рівноваги. Весь досвід міжнародної економічної співпраці свідчить, що в дійсності відбувається саме так. При взаємодії етносів з різних суперетносів виникають сприятливі умови для інтенсивного відтоку та поглинання енергії. Виконана в межах етносу робота безпосередньо не потрібна іншому суперетносу, оскільки її результати вже мають чітку культурну приналежність. Інший суперетнос виступає в ролі фізичної системи, для якої винятково необхідним стає поглинання зовнішньої етнічної енергії (у вигляді безпосередньої і трансформованої праці людей).

Між суперетносами відбувається боротьба, спрямована на взаємне знищення, зокрема, в економічній площині. Через це застосування ринкових механізмів при взаємодії суперетносів може мати вкрай негативні господарські наслідки для суперетносів з більшим рівнем енергетичного потенціалу. На моделі нерівномірного обміну зображено, що участь у будь-якому економічному процесі різних суперетносів означатиме непропорційний розподіл результатів праці (рис. 3) [3, с. 199].

В економічній практиці це втілюється у вигляді дискримінаційного характеру розподілу праці між етносами, а також радикальній різниці в оплаті за рівнозначну за затратами праці роботу (об'єктивно однакову за суто енергетичною системою оцінювання). Це означає, що справа полягає в етнокультурній оцінці не праці, а саме низки оточуючих таку працю факторів, які не мають безпосереднього відношення до особливостей виконуваної роботи.

Щодо енергетичної взаємодії економічних процесів та господарських об'єктів, які знаходяться на точках зіткнення суперетносів, то це тільки додатково унеможливує штучну підтримку будь-якого балансу. Важливо зазначити, що, коли говорять про баланс чи рівновагу, то, як правило, мається на увазі окремо взята система господарювання, тобто соціально-економічні і, головне, енергетичні умови окремого суперетносу. Економісти практично не говорять про баланс двох просторів одночасно, на

кшталт молдавського та уругвайського. Економічна нісенітниця при такому припущенні відчувається майже відразу, випереджаючи її логічне пояснення (психологічне відчуття «правильно - неправильно»). Але вже економічна рівновага на молдавсько-українському чи уругвайсько-аргентинському просторах як проблема, що підлягає розв'язанню, сприймається цілком серйозно. У чому ж відмінність? У нехтуванні природними межами суперетносів.

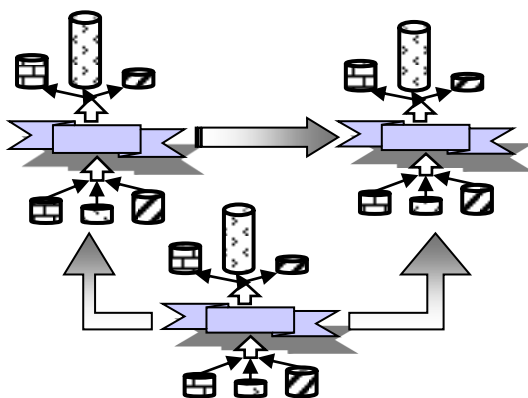

Рис. 3. Модель нееквівалентного енергетичного обміну між суперетносами

Розгляд взаємодії суперетносів дозволяє поширити модельне уявлення на весь простір світової економіки, тобто на всі сфери енергетичної взаємодії суперетносів. Енергетична модель глобальної економічної системи утворюватиме спрямований граф (рис. 4). У його основі лежать всі дискретні етнокультурні простори нашої планети, а в ролі стрілок – виникаючі між ними спрямовані потоки енергії. Світова економіка є сукупністю спрямованих потоків енергії, що виникають між суперетносами. Таким чином, загальна структура світової економіки складається з низки енергетичних систем «етнічна енергія - техносфера», кожна з яких є ознакою окремого суперетносу і дискретним простором для економічної діяльності. Тобто, світова економіка є суперпозицією взаємодіючих суперетносів і потоків енергії, утворюючи простір з певним розподілом енергетичних характеристик.

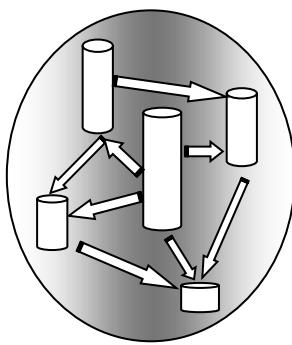

Рис. 4. Енергетична модель структури світової економіки

Звідси стає можливим розглянути структуру та усвідомити сутність кожної із стрілок, які поєднують суперетноси, відображаючи пересування енергії. З точки зору трансформації енергії модель взаємодії суперетносів можна також визначити як модель «етно-енергетичного банку» природної енергії [3, с. 44-52]. Це пов'язано з тим, що енергія суперетносу розподілена в просторі і часі, перебуваючи у процесі постійного природного кругообігу. Цей кругообіг фактично означає єдине для всіх суперетносів місце зберігання (банк) природної енергії, ще не виведеної в процесі господарської діяльності із циклів конверсії біоценозів. Подібно до банківської установи, для систем економічної взаємодії суперетносів важливими є такі чинники, як швидкість обігу цієї енергії в часі та просторі, диференціація користувачів такої енергії відповідно до їх «енергетичного статусу» (вік суперетносу), а також, що є економічно найбільш суттєвим, енергетичне «кредитування» цих своєрідних вкладників. Тобто, вся світова економічна активність є постійним процесом енергетичного «кредитування» одних етносів за рахунок інших через розподілену в часі та просторі природну енергію.

Праця людей при контактах суперетносів завжди наявна в межах реалізації сукупності господарських проектів. Отже, кожна стрілка на моделі світової економіки означає процес поступової реалізації економічних проектів, що і забезпечує відповідний результат. Із постійної реалізації проектів, які знаходяться на межі контактів суперетносів, складається світова економіка. Відповідно, сутнісні цілі та завдання кожного з проектів полягають у тому, аби тією чи іншою мірою сприяти відтоку енергії від одного суперетносу до іншого. Це означає, що на своїй локальній ділянці у світовій економічній взаємодії кожен проект виконує функції поглинання енергії. Таке можливо за умов, якщо проект є фрагментом та натурною моделлю суперетносу. А це означає, що кожен проект матиме власні енергетичні параметри, подібні до аналогічних характеристик суперетносу, складовою частиною якого він і є. Тоді при контакті з енергетично більш напруженою системою, проект функцію поглинання енергії виконає.

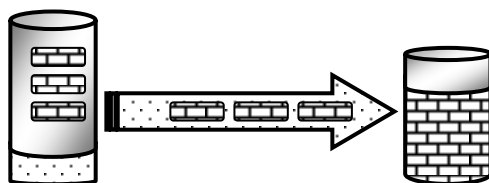

Рис. 5. Енергетична модель господарського проекту

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, кожна лінія, за якою відбувається попарна взаємодія суперетносів у світовій економіці, є розподілом у часі і просторі сукупності господарських проектів, кожен з яких:

- є невід’ємною частиною суперетносу з меншим значенням енергетичної щільності;
- при реалізації вступає у контакт з фрагментами (агентами) суперетносу з більшим значенням енергетичної щільності;
- через дії економічних механізмів забезпечує використання праці членів більш енергетично напруженого суперетносу для отримання матеріально-технічних та інтелектуальних результатів, які матимуть його культурну приналежність.

Відповідно до цього вважаємо, що перспективним для подальших досліджень є всебічне врахування етно-енергетичних характеристик суперпозицій господарських проектів для здійснення ефективного моделювання та прогнозу в умовах сучасної світової економіки.

Список літератури

1. Гумилев, Л. Н. *Этногенез и биосфера Земли [Текст]* / Гумилев Л. Н. – СПб.: Азбука-классика, 2002. – 608 с.
2. Платонов, Ю. П. *Народы мира в зеркале геополитики (структура, динамика, поведение) [Текст]* / Ю. П. Платонов. – СПб.: СПбГУ, 2000. – 432 с.
3. Двойных, К. Е. *Парадигма экономического вампиризма: этническая основа экономики [Текст] : монография / Двойных К. Е.* – Одесса: Юридическая литература, 2007. – 448 с.
4. Паршев, А. П. *Почему Россия не Америка [Текст]* / А. П. Паршев. – М.: Изд-во «Крымский мост-9Д», 2000. – 414 с.
5. Меняйлов, А. А. *Психоанализ великой борьбы [Текст]* / А. А. Меняйлов. – М.: Крафт +, 2004. – 576 с.
6. Паршев, А. П. *Почему Америка наступает [Текст]* / А. П. Паршев. – М.: АСТ-Астрель, 2002. – 370 с.
7. Панарин, А. С. *Искушение глобализмом [Текст]* / А. С. Панарин. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 416 с.
8. Сорокин, П. А. *Человек, цивилизация, общество [Текст]* / П. А. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 544 с.
9. Ядгаров, Я. С. *История экономических учений [Текст] : уч. для вузов. - 2-е изд., / Я. С. Ядгаров .- М.: Инфра-М, 1997. - 288 с.*

References

1. Gumilev, L. N. (2002). *Etnogenes I Biosfera Zemli [Ethnogenes and biosphere of the Earth]*, Azbuka-klassika, S.-Petersburg, Russia.
2. Platonov, Y. P. (2000). *Narody mira v zerkale geopolitiki (struktura, dinamika, povedenie) [World nations within geopolitics mirror (structure, dynamics, behavior)]*, SpbGU, S.-H.-Petersburg, Russia.
3. Dvoynikh, K. E. (2007). *Paradigma ekonomicheskogo vampirizma [The paradigm of economical vampirism]*, Law literature, Odessa, Ukraine.

-
4. Parshev, A. P. (2000). *Pochemu Rossiya ne Amerika [Why Russia is not US]*, Krymskiy Most 9-D, Forum, Moscow, Russia.
 5. Menyailov, A. A. (2004). *Psihoanaliz velikoy borby [The Great battle psychoanalysis]*, Kraft+, Moscow, Russia.
 6. Parshev, A. P. (2002). *Pochemu Amerika nastupaet [Why US advances]*, AST-Astrel, Moscow, Russia.
 7. Panarin, A. S. (2002). *Iskushenie globalizmom [Globalizm temptation]*, EKSMO-Press, Moscow, Russia.
 8. Sorokin, P. A. (1992). *Chelovek, civilizatsiya, obshchestvo [The human, civilization, society]*, Politizdat, Moscow, Russia.
 9. Yadgarov, Y. S. (1997). *Istoriya ekonomicheskikh ucheniy [The history of economical knowledge]*, 2nd ed, Infra-M, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2014 р.

Дмитро Георгійович ШУШПАНОВ

кандидат економічних наук,
докторант кафедри управління персоналом і регіональної економіки,
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна
Телефон: +380679420921
E-mail: shdg@rambler.ru

СИНКРЕТИЧНІСТЬ ТРАКТУВАННЯ ЗДОРОВ'Я В КОНТЕКСТІ ЙОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПІЗНАННЯ

Шушпанов, Д. Г. Синкретичність трактування здоров'я в контексті його соціально-економічного пізнання [Текст] / Дмитро Георгійович Шушпанов // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 14-21. – ISSN 1993-0259.

Анотація

За весь час існування людства питання трактування здоров'я було одним із найважливіших та актуальних. Спроби визначення поняття здійснювали як прості люди, так й вчені і практики, адже практично більшість прагне бути якомога довше життєздатними, активними, працездатними. У статті проведено критичний аналіз та узагальнення різних трактувань здоров'я за останні півсторіччя вітчизняними та зарубіжними вченими. Еволюція поглядів змінювалась разом із суспільним ладом та соціально-економічним середовищем. До сьогодні існує значна синкретичність трактування здоров'я: дослідники не можуть прийти до висновку, чи є останнє станом чи процесом, властивістю чи навіть товаром? Мабуть однозначної відповіді не існує. Це пов'язано ще й з тим, що здоров'я є об'єктом пізнання багатьох наук. Для одних воно є основним об'єктом дослідження (медицина), для інших – другорядним (соціологія, філософія, демографія, економіка тощо). Доведено, що у 40-х-60-х роках ХХ ст. більшість фахівців трактували здоров'я як стан, що скоріш за все було пов'язано із тим, що як стан повного фізичного, душевного і соціального добробуту у 1948 році визначила це поняття Всесвітня організація охорони здоров'я. Подальші дослідження свідчили про те, що здоров'я не є чимось статичним, а радше динамічним, тому трактують його як динамічну рівновагу або процес. Більш пізні дослідження визначають здоров'я як можливість чи властивість реалізації у суспільстві, ресурс для праці. Розуміння поняття «здоров'я» з урахуванням розвитку конкретного суспільства є надзвичайно важливим із позиції формування пріоритетів політики у галузі охорони здоров'я. У цьому контексті досліджено можливості реалізації нової концепції у трактуванні здоров'я – салютогенезу. Запропоновано власне бачення дефініції «здоров'я» у соціально-економічній інтерпретації.

Ключові слова: здоров'я; трактування; стан; процес; ресурс; салютогенез; життєздатність.

Дмитрий Георгиевич ШУШПАНОВ

СИНКРЕТИЧНОСТЬ ТРАКТОВКИ ЗДОРОВЬЯ В КОНТЕКСТЕ ЕГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОЗНАНИЯ

Аннотация

За всё время существования человечества вопрос понимания здоровья был одним из самых важных и актуальных. Попытки определения понятия осуществляли как простые люди, так и ученые и практики. Это связано с тем, что практически большинство людей стремятся быть как можно дольше жизнеспособными, активными, работоспособными. В статье осуществлены критический анализ и обобщение различных трактовок здоровья за последние полвека отечественными и зарубежными учеными. Эволюция взглядов на здоровье менялась вместе с общественным строем и социально-экономической средой. До сих пор существует значительная синкретичность трактовок здоровья: исследователи не могут прийти к выводу: то ли здоровье является состоянием, то ли процессом, свойством или товаром? Видимо, однозначного ответа не существует. Это связано еще и с тем, что здоровье является объектом изучения многих наук. Для одних оно - один из основных объектов исследования (медицина), для других – второстепенный (социология, философия, демография, экономика

© Дмитро Георгійович Шушпанов, 2014

и т.д.). Тем не менее, доказано, что в 40-х – 60-х годах XX в. большинство исследователей в основном трактовали «здоровье» как состояние, что скорее всего было связано с тем, что как состояние полного физического, душевного и социального благополучия в 1948 году определила здоровье Всемирная организация здравоохранения. Дальнейшие исследования свидетельствовали о том, что здоровье не является чем-то статичным, а скорее динамическим, поэтому трактуют его как динамическое равновесие или процесс. Более поздние исследования определяют «здоровье» как возможность или свойство для реализации в обществе, ресурс для работы. Понимание понятия «здоровье» с учетом развития конкретного общества чрезвычайно важно с позиции формирования приоритетов политики в области здравоохранения. В этом контексте исследованы возможности реализации новой концепции в трактовке здоровья – салютогенеза. Предложено собственное видение дефиниции «здоровье» в социально-экономической интерпретации.

Ключевые слова: здоровье; трактовка; состояние; процесс, ресурс; салютогенез; жизнеспособность.

Dmytro Georgiyovych SHUSHPANOV

PhD in Economics,
Associate Professor, Doctoral Student,
Department of Human Resources and Regional Economics,
Ternopil National Economic University
Lvivska str., 11, Ternopil, 46009, Ukraine
Phone: +380679420921
E-mail: shdg@rambler.ru

SYNCRETIC HEALTH INTERPRETATION IN THE CONTEXT OF ITS SOCIAL ECONOMIC KNOWLEDGE

Annotation

For all period of the existence of humanity the health interpretation issues have been one of the most important and urgent ones. Attempts to determine this concept have been made by ordinary people, as well as by scholars and practitioners. The article gives critical analysis and synthesis of different health interpretations over the last half-century that have been proposed by domestic and foreign scholars. The evolution of the health interpretations has varied with changes in social structure and social economic environment. So far, there is a significant syncretic interpretation of health: researchers can not conclude whether a health is a condition or a process, a piece of property or even a sales item. Evidently, there is not a universal answer. Such situation is connected with the fact that health is the object of study for many sciences. For some of them it is one of the main objects (medicine), for others – a minor (sociology, philosophy, demography, economics, etc.). However, it is proved that in the 40's and 60's of the XX century most researchers interpreted "health" as a state of complete physical, mental and social well-being in 1948 as it has been proposed to define the concept health by World Health Organization. Further research has showed that health is not something static, but rather dynamic, so it should be treated as a dynamic equilibrium or a process. Recent studies have defined "health" as an opportunity or possibility to adopt in the community, a resource for work. Understanding the concept of "health" under the development of the particular society is a very important position with the formation of policy priorities in the health sector. In this context, it has been investigated the feasibility of a new concept in the treatment of health – salutogenic one. It has been proposed the author's opinion of the "health" definition in the socio-economic interpretation.

Keywords: care; treatment; condition; process; resource; salutogenesis; survivability.

JEL classification: I15

Вступ

Дослідження соціально-економічних аспектів здоров'я населення потребує узагальнення сучасних підходів до цієї дефініції. З одного боку, воно є основним ресурсом не тільки для людини, але й для соціально-економічного розвитку суспільства. З іншого – соціально-економічне середовище значною мірою формує можливість здоров'я (нездоров'я) населення.

Мабуть скільки буде існувати людство, скільки й будуть відкритими відповіді на питання: «Що таке здоров'я?», «Що таке щастя?», «Що таке кохання?» та інші. У цьому контексті можна навести думку Julia Johnson та John Adams про те, що здоров'я є однією з тих речей, які, як вважають більшість людей, вони розуміють. Однак якщо розглянути його глибше, спробувати зосередитися на ньому, його розуміння починає плавати в нашій свідомості [1, с. 45]. Тим не менше, дослідження суті здоров'я є важливим, адже

від того, що людина вкладає в цю дефініцію, залежить її ставлення до свого здоров'я та поведінка, яка цим обумовлюється.

Зростання уваги до дефініції «здоров'я» відбулось у другій половині ХХ сторіччя. Це було пов'язано із тим, що з'явилися країни, де суттєво зростали показники середньої майбутньої тривалості життя, що безпосередньо пов'язано із здоров'ям. Крім цього, у цей період формуються нові концепції, зокрема людського капіталу, у якій здоров'я людини, поряд із освітою, є головним споживачем інвестицій. Розвиток дослідження здоров'я у цей період усе більше зосереджується на соціально-економічних чинниках його формування.

Значний внесок у розробку проблеми здоров'я як загальнонаукової і соціально-економічної категорії здійснено вітчизняними вченими, зокрема М. Амосовим, Ю. Вороненко, З. Гладуном, О. Гладуном, О. Грішновою, І. Жалінською, І. Курило, Н. Левчук, Е. Лібановою, О. Макаровою, А. Нагорною, Н. Рингач, Т. Підвисоцькою, А. Сердюк, В. Стешенко, С. Томіліним, Н. Фойгт та ін.

Однак для формування концептуально нової політики у сфері охорони здоров'я України, яка б урахувала соціально-економічну детермінованість здоров'я, існує потреба уточнення поняття.

Необхідність обґрунтування та деталізації теоретичних підходів до тлумачення здоров'я викликана тим, що від цього залежить подальше його дослідження з методологічної та практичної точки зору.

Мета статті

Метою нашої роботи є структуризація сучасних підходів до визначення здоров'я для формування концептуально нової його оцінки в контексті соціально-економічної політики загалом і політики у сфері охорони здоров'я зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження

У старослов'янській мові сучасне слово «здоров'я» звучало як «съдравъ» та походить від іменника «dorvo» – дерево. У прямому розумінні – «подібний на дерево» [2]. Англійське слово «health» має англосаксонське походження від слова «whole» – цілий, неушкоджений. Обидва ці приклади є семантичним визначенням здоров'я. Однак суть їх дещо різна. За першим варіантом – це фундамент, підґрунтя для життєдіяльності, за другим – це фактично відсутність хвороби.

Сучасні трактування поняття «здоров'я» нараховують понад триста відомих визначень. Аналіз їх значної частини дозволяє нам зробити висновок про те, що проблема дефініції починається із окреслення того, чим воно є – станом, процесом, рівновагою чи ще чимось іншим? Думки вчених та практиків з цього приводу різняться. Більшість наявних на сьогодні тлумачень визначають «здоров'я» як стан. Насамперед у цьому контексті його трактує Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ): «Здоров'я є станом повного фізичного, душевного і соціального добробуту, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів» (1948) [3].

Однією із сильних сторін визначення здоров'я ВООЗ є його всеохопний характер. На відміну від попередніх дефініцій, у ньому наголошується важливість не відсутності хвороби, але наявності здоров'я. У цьому сенсі воно має позитивну спрямованість, цілісне уявлення про те, що таке здоров'я.

Однак трактування здоров'я ВООЗ описується багатьма науковцями як відображення почуття утопії, яка існувала після Другої світової війни. Воно піддається критиці за багатьма пунктами, наприклад, як таке, що є недосяжне і ідеалістичне [4]. Тобто, із зазначеного визначення постає питання: чи є у світі насправді здорові люди? У ньому не враховуються такі аспекти здоров'я, як, наприклад, сексуальне, емоційне і духовне [5].

Зайчик А. Ш. та Чурилов Л. П., розглядаючи здоров'я з медичної точки зору, говорять про те, що існують злочинність, бідність, дискримінація та інші чинники, які визначають соціальний добробут індивідів, організм яких міг би, за своїми біологічними можливостями, функціонувати нормально. І ніхто не візьметься доказово стверджувати, що всі ці люди неблагополучні в силу первинних відхилень у стані здоров'я [6].

Крім цього, поняття «добробут» в контексті «здоров'я», тим більше «соціальний добробут» не є чітко визначеним, має суб'єктивний характер і не завжди є ознакою здоров'я, хоча може впливати на нього. Лише одним із завдань нової політики ВООЗ «Здоров'я – 2020» є опис добробуту населення та його різних груп і оцінка прогресу в підвищенні його рівня в Європі.

Однак, не зважаючи на усю суперечливість визначення «здоров'я» ВООЗ, воно виявилось найбільш стійким з усіх.

Крім ВООЗ, як стан трактують здоров'я ще багато вчених. Однак контекст у цих визначеннях різний. У медичному ракурсі здоров'я як стан розглядає Павленко С.М. (1966): «Здоров'я – природний стан організму, що є вираженням його досконалої саморегуляції, гармонійної взаємодії всіх органів і систем і динамічного врівноваження з навколишнім середовищем» [7, с. 96] та Темкін О. (1973): «Здоров'я – це такий стан, коли всі частини організму організовані і функціонують таким чином, щоб забезпечити людині можливість доброго життя і збереження виду» [8, с. 398]. У другому випадку здоров'я

пов'язується із репродуктивною функцією людини.

У медико-соціальному аспекті, але знову ж таки як стан, описують здоров'я: Царегородцев Г. І. (1973): «Здоров'я – це стан оптимального функціонування організму, що дозволяє йому якнайкраще виконувати свої видоспецифічні соціальні функції» [9, с. 9] та Кардус Д., Трулл Р. М. (1977): ««здоров'я» передбачає такий стан організму, при якому можливе нормальне або правильне його функціонування, або стан динамічної рівноваги між організмом і навколишнім середовищем, при якій всі функції організму нормальні» [10, с. 135]. Останнє визначення – це класичний приклад нормоцентричного підходу, який панував у сфері дослідження здоров'я. За ним стан здоров'я намагались оцінити за допомогою порівняння із певною нормою. На нашу думку, це досить хитка позиція, адже питання норми є суб'єктивним явищем та не може бути абсолютним критерієм визначення здоров'я. Еволюція поглядів на питання це яскраво показала.

Тому більш слушними інтерпретаціями дефініції здоров'я будуть ті, які пов'язують його із змінами, динамікою. Еволюція є незворотнім процесом, який змінює всі аспекти життєдіяльності, у т.ч. й погляди на здоров'я, його параметри та показники. Це правомірно. Власне через це багато трактувань здоров'я мають динамічний характер, із розумінням динаміки як балансу між різними системами, адаптації людини до обставин. Низка науковців визначають здоров'я як динамічний стан.

Зокрема С. В. Казначеев (1988) дає таке визначення: «Здоров'я – це процес (динамічний стан) збереження і розвитку біологічних, фізіологічних і психічних функцій, оптимальної працездатності, соціальної активності при максимальній тривалості життя» [11, с. 47]. У цьому випадку автор розглядає явище не тільки як процес, але й як соціально-економічну категорію (працездатність, соціальна активність). При цьому соціально-економічний аспект здоров'я репрезентований однобоко – лише з позиції ресурсу для суспільства, без урахування зворотного вияву – ролі суспільства у його формуванні.

Цікавим з методологічної точки зору є розуміння дефініції здоров'я А. Г. Щедріної, яка розглядає наявні визначення поняття як «робочі», що задовольняють певний рівень знань і вимог у конкретній науковій дисципліні або галузі практики. На її думку, здоров'я – це цілісний багатовимірний динамічний стан (разом із його позитивними та негативними показниками), що розвивається в процесі реалізації генетичного потенціалу в умовах конкретного соціального та екологічного середовища, що дозволяє людині в різній мірі здійснювати її біологічні та соціальні функції [12, с. 56].

З точки зору динаміки, але як рівновагу (що є схожою на категорію «стан»), визначає здоров'я видатний російський професор у галузі медичної демографії і, особливо, у вивченні демографічних чинників здоров'я М. С. Бедний (1986): «здоров'я – це динамічна рівновага з оточуючою природою та соціальним середовищем» [13, с. 12]. У цьому ж контексті є визначення здоров'я Матрос Л.Г. (1992): «процес гармонійної взаємодії соціального і біологічного в людині, що забезпечує йому стійкість у взаєминах із зовнішнім середовищем» [14, с. 42].

Проте намагання трактувати здоров'я з позиції розвитку суперечить, знаходиться в дисонансі в наведеними визначеннями категорії «стан» чи «рівновага», які за своєю суттю є сталими. Хоча у другому випадку й меншою мірою. Власне через це, не применшуючи важливості попередньо наведених трактувань, ми схильні віддавати перевагу більш динамічним, які характеризують здоров'я з позиції його здатності чинити опір, пристосовуватись. Серед них зупинимось насамперед на наступних.

В. О. Ліщук та О. В. Мосткова (1994) зазначають, що при визначенні здоров'я термін «стан» або його аналоги – «потенціал» і т.п. є недостатніми та наводять дуже широке визначення. На їх думку, здоров'я – це здатність життя зберігати і розвивати себе та середовище свого перебування [15, с. 18]. До характерних ознак здоров'я вони також відносять: можливість протистояти зовнішнім і внутрішнім небезпекам, хворобам, старінню та іншим формам деградації, формувати адекватну самосвідомість, етико-естетичне ставлення до себе і до ближньої людини, людства, добра і зла тощо.

З. Фрейд говорив про здоров'я як здатність любити і працювати. Він вважав, що людина, яка має можливість робити те, що їй до смаку, – здорова [16]. Якщо ж зіставити здоров'я з основною характеристикою людини – життєдіяльністю, то інтегральним показником, який поєднує зміну стану людини в часі, у т.ч. під впливом оточуючого середовища є життєздатність. Водночас здатність здоров'я має інший бік – здатність до виконання основних функцій, участь у соціально-економічній діяльності і суспільно-корисній праці [17, с. 34].

Дослідники, які пов'язують здоров'я власне з такою здатністю, розглядають його як ресурс, резерв, цінність, можливість тощо. З позиції макроекономічної та соціальної політики такі трактування мають важливе значення, адже дозволяють глибше зрозуміти значення індивідуального здоров'я у формуванні здоров'я популяції, розвитку суспільства і добробуту його членів. Власне, трактування з точки зору цінності і ресурсу формуватимуть основу для визначення здоров'я населення та ролі соціально-економічних детермінант у його формуванні та розвитку.

Одним з перших кількісних аспектів здоров'я досліджував відомий український вчений, лікар М. М. Амосов, пропонуючи концепцію «кількості здоров'я». Останнє він визначав як суму «резервних потужностей» основних функціональних систем. Ці резервні потужності слід висловити через

«коефіцієнт резерву» як максимальну кількість функції, співвіднесену з її нормальним рівнем. Отже, як і більшість лікарів, М. М. Амосов, з одного боку, ототожнює здоров'я із певною нормою, однак, з іншого, закладає в поняття певний резерв, що важливо не тільки із фізіологічної, але й з точки зору соціально-економічного потенціалу здоров'я [18].

Засновник теорії салютогенезу А. Антоновський (1979) один з перших зазначив, що здоров'я є ресурсом, яким володіють певною мірою всі люди. Він не розглядав цей ресурс у економічному контексті [19]. Однак був важливий сам факт визнання того, що здоров'я має поміж інших ресурсний аспект.

Як ресурс, розглядають здоров'я й інші дослідники: І. В. Журавльова та Л. С. Шилова (1992), які вважають, що здоров'я є ресурсом, від ступеня володіння яким залежить рівень задоволення практично всіх потреб людини [20]. К. Л. М. Кіз (2002) та Д. Г. Мелан (1996), які аналізують здоров'я як ресурс, доступний для інших людей [21; 22]. Зрештою, з-поміж іншого, як ресурс здоров'я розглядає й ВООЗ: «Здоров'я є ресурсом для повсякденного життя, а не метою існування» [23].

Ще далі пішов Егглетон П. (1990), який висунув ідею здоров'я як товару [24]. Він говорить про те, що необхідно досягати такого стану здоров'я, яке б відповідало фізіологічним та психологічним запитам суспільства. На його думку, здоров'я можна купити за рахунок інвестицій у приватну систему його охорони та продати через магазини здорового харчування.

Відомий американський вчений у галузі здоров'я населення Т. К. Янг визначає здоров'я як ступінь, в якій людина або група може, з одного боку, зрозуміти прагнення і задовольнити потреби, а, з іншого, змінити і впоратися з навколишнім середовищем [25]. Тому він розглядає його в якості ресурсу для повсякденного життя, а не як його мету. Це позитивна концепція, яка підкреслює соціальні та особисті ресурси, а також фізичні можливості.

Усі наведені дефініції здоров'я є основою відповідних підходів, концепцій та моделей, які розширюють розуміння здоров'я, його суті та значення. При цьому значення як для носія здоров'я, так й для суспільства. Власне тому розуміння здоров'я є дещо різним для людини та громади. Через це розрізняють поняття індивідуального здоров'я та здоров'я населення (або як певний аналог громадське здоров'я).

Крім цього поділу, можна знайти й інші класифікації. Насамперед це класифікація визначень здоров'я, що пов'язана із негативною чи позитивною його інтерпретацією. Цій класифікації відповідають два підходи: патогенез та салютогенез. Перший панував багато років і був тісно пов'язаний із розвитком медицини. Його суть полягає у дослідженні процесів, які обумовлюють виникнення і протікання хвороби. Основним питанням патогенезу є походження хвороби. Розвиток патогенезу супроводжувався запровадженням профілактики захворювань. Проблема того, як виникає хвороба і як цій хворобі можна запобігти, стоїть тут на передньому плані. Суттєвим недоліком патогенних досліджень є часткове або повне ігнорування психологічних аспектів здоров'я. Основні заходи у сфері охорони здоров'я при патогенезі пов'язані, насамперед, із лікуванням хвороб.

Салютогенез – відносно нова концепція, яка бере свій початок із сімдесятих років 20 століття. Її засновником вважається американський соціолог Аарон Антоновський (1979). Він змінив традиційні погляди на етіологію захворювання у діаметрально протилежному напрямку, зосередивши увагу на вивченні питання про те, як деяким людям вдається підтримувати і розвивати своє здоров'я і які чинники на це впливають. Салютогенез з'ясовує джерела фізичного, душевного і духовного здоров'я. Його головне питання – походження здоров'я, а не хвороби.

Це означає, що ми маємо з'ясувати не те, чому людина захворіла, а чому, залишилась здоровою, маючи усі передумови бути хворою. Які сили чи чинники зумовили це? Відповідь на це запитання дозволить по-новому подивитись на проблему здоров'я: з позиції формування умов уникнення хвороб. Такий підхід має повністю змінити погляди на державну систему охорони здоров'я.

Яскравий приклад зміни пріоритетів політики у сфері здоров'я показано А. Антоновським через метафору «річки життя». Суть її полягає в тому, як ми повинні рухатись: «вниз за течією» – лікувати хвороби, або «вгору за течією» – здійснювати профілактику, тобто запобігти можливому утопленню людей у річці шляхом будівництва огорож і забезпечуючи їх рятівними жилетами. Захист та профілактика в галузі охорони здоров'я зосереджується не на хворобі та тому, як її уникнути. Метою такої політики є утримання людей від утоплення в річці за рахунок скорочення та/або усунення ризиків. В основному це здійснюється через витратні технологічні втручання, а також професійні та експертні оцінки правил здорової поведінки. За А. Антоновським, цього не достатньо, щоб захистити людей від утоплення в річці. Замість цього люди повинні навчитися плавати [19]. Таким чином, салютогенез має принципово інший погляд на пріоритети діяльності у сфері здоров'я. При народженні ми всі впали в річку. Деякі народжуються в частині річки, де є багато ресурсів, щоб тримати їх на плаву, в той час, як інші повинні боротися за це. Річка, як і життя, сповнена ризиків і ресурсів. Таким чином, подорож у річці і ризик потрапити у водоспад в основному залежить від здатності плавати – тобто дозволяє розпізнати та використовувати наявні ресурси, щоб поліпшити здоров'я і перспективи життя.

Варто звернути увагу на соціально-економічну складову реалізації концепції салютогенезу. Його

виникнення було обумовлено кількома передумовами, однією з яких є суттєве збільшення витрат на охорону здоров'я у економічно розвинутих країнах у другій половині минулого сторіччя. Тривалість майбутнього життя зростала, зростав і рівень старіння населення, хвороби змінювали своє обличчя – все це стало новими викликами для постіндустріального суспільства. Салютогенез, який своє практичне використання повністю ще не отримав, має частково зняти той фінансовий тягар, який наявний у сучасній системі охорони здоров'я не тільки у слабкорозвинених країнах, але й в країнах із високим рівнем соціально-економічного розвитку.

Підсумовуючи аналіз підходів до здоров'я, зазначимо важливість поєднання у ньому біологічної, психологічної та соціальної природи (рис. 1.).

Здоров'я не варто характеризувати лише одним із наведених компонентів. Визначити їх співвідношення та значення достатньо важко. Однак, на нашу думку, воно залежить від багатьох чинників, зокрема від соціально-економічного рівня розвитку суспільства, соціально-трудова відносин та моральних канонів, які склались у суспільстві, традицій тощо. Крім цього, співвідношення змінювалось на різних етапах розвитку людства.

Рис. 1. Категоріальний апарат дефініції «здоров'я»¹

Враховуючи усі думки і підходи до трактування поняття, ми прийшли до висновку, що здоров'я – це життєздатність організму, можливість зберігати фізіологічну і психологічну рівновагу, реалізовувати соціально-економічний потенціал у просторі і часі.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Результати проведенного дослідження показали, що поняття «здоров'я» є складною і той же час важливою науковою категорією. Цим пояснюється синкретичність його трактування. Сучасні підходи, зумовлені новими соціально-економічними реаліями, відзначаються змінами позицій від пошуку етіології хвороби до пошуку джерел здоров'я. У цьому контексті потребує перегляду політика у галузі охорони здоров'я від подолання наслідків хвороб до превентивних заходів – заходів для зниження ризиків для здоров'я як на індивідуальному, так і на громадському рівні.

Подальші дослідження у цьому напрямку спрямовуватимуться на вивчення здоров'я на популяційному рівні – здоров'я населення як нової концепції у сфері охорони здоров'я, яка основний наголос робить на соціально-економічних детермінантах.

¹ Складено автором

Список літератури

1. Johnson, C. *Creating health: principles, practice and philosophy for everyone* [Text] / C. Johnson. – Pwllheli, 2007. – 273 p.
2. Здоровый [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://evartist.narod.ru/text15/012.htm>.
3. *Official Records of the World Health Organization*, no. 2, p. 100 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://whqlibdoc.who.int/hist/official_records/2e.pdf.
4. *Health promotion: evidence and experience* [Text] / Ed. by K. Lucas and B. Lloyd. – London : SAGE Publications, 2005. – 168 p.
5. *Promoting Health: A Practical Guide* [Text] / Ed. by Ina Simnett, Linda Ewles. – Bailliere Tindall, 2003. – 368 p.
6. Зайчик, А. Ш. *Основы общей патологии. Часть 1. Основы общей патофизиологии* [Текст] : учебное пособие / А. Ш. Зайчик, Л. П. Чурилов. – СПб.: ЭЛБИ, 1999. – 624 с.
7. Павленко, С. М. *Здоровье* [Текст] / С. М. Павленко // *Малая медицинская энциклопедия*. М., 1966. - Т. 3. - 886 с.
8. *Общество и здоровье человека: монография* [Текст] / Под ред. Г. И. Царегородцева. – М.: Медицина, 1973. – 372 с.
9. Cardus, D. *Overview: health and the planning of health care systems* [Text] / D. Cardus, R. M. Thrall // *Prev. med.*, 1977. – № 1. – P. 134-172.
10. *Toward a new definition of health: psychosocial dimensions* [Text] / Ed. by Paul I. Ahmed and George V. Coelho with the assistance of Aliza Kolker. – New York; London: Plenum Press, 1979. – 470 p.
11. Казначеев, С. В. *Антропоэкология и здоровье: концептуальная модель* [Текст]: сб. науч. тр. / Казначеев С. В.; АН СССР. Сиб. отд-ние, АМН СССР. Сиб. отд-ние. Ин-т клинич. іэксперим. медицины; Отв. ред. В. П. Казначеев // *Методологические проблемы экологии человека*. – 1988. – С. 47-53
12. Щедрина, А. Г. *Онтогенез и теория здоровья: Методол. аспекты* [Текст] / А. Г. Щедрина; Отв. ред. Ю. И. Бородин; АН СССР, Сиб. отд-ние, АМН СССР, Ин-т физиологии. – Новосибирск: Наука, Сиб. отд-ние АМН, 1989. – 136 с.
13. *Семья - здоровье - общество* [Текст] / М. С. Бедный, П. И. Маева, В. И. Пахарин и др.; Под ред. М. С. Бедного. – М.: Мысль, 1986. – 238 с.
14. Матрос, Л. Г. *Социальные аспекты проблемы здоровья* [Текст] / Л. Г. Матрос; Отв. ред. Ю. И. Бородин; Рос. акад. мед. наук, Президиум Сиб. отд-ния. – Новосибирск, 1992. – 156 с.
15. Лищук, В. А. *Основы здоровья: актуальные задачи, решения, рекомендации* [Текст]: Обзор / В. А. Лищук, Е. В. Мосткова; Рос. акад. мед. наук, Науч. совет "Фундам. основы здоровья". М.: Изд-во «Восточная Книжная Компания», 1994. – 134 с.
16. *The clinical significance of adaptation to changing health: A meta-analysis of response shift* [Text] / C. E. Schwartz et al. // *Quality of life research*. – Vol 15. – Number 9, 2006. – P. 1533-1550.
17. Калью, П. И. *Сущностная характеристика понятия «здоровье» и некоторые вопросы перестройки здравоохранения: обзорная информация* [Текст] / П. И. Калью. – М.: ВНИИМИ, 1988. – 66 с.
18. Амосов, Н. М. *Раздумья о здоровье* [Текст] / Н. М. Амосов. – М.: Физкультура и спорт, 1987. – 63 с.
19. Antonovsky, A. *Health, stress and coping* [Text] / A. Antonovsky. San Francisco; London: Jossey-Bass, 1979. – 255 p.
20. Журавлева, И. *Изменение отношения к здоровью населения СССР* [Текст] /И. Журавлева, Л. Шилова // *Социальные проблемы здоровья и продолжительность жизни населения СССР и Финляндии/ Доклады дляIV советско-финского семинара. Кн. 1. М.: ИС РАН, 1992. – С. 81–96.*
21. Keyes, C. L. M. *The Exchange of Emotional Support With Age and Its Relationship With Emotional Well-Being by Age* [Electronic resource]. – Access mode: <http://ideas.repec.org/a/oup/geronb/v57y2002i6pp518-p525.html>
22. Mæland, JG. *Trygder, pensjoner og økonomisk hjelp* [Electronic resource]. – Access mode: www.midus.wisc.edu/findings/pdfs/55.pdf.
23. *Trade, foreign policy, diplomacy and health* [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.who.int/trade/glossary/story046/en/>
24. Aggleton P. *Health* [Text] / Peter Aggleton. – London: Routledge, 1990. – 184 p.
25. Young T. *Population Health: Concepts and Methods* [Text] / T. Kue Young. – New York: Oxford University Press, 1998. – 315 p.
26. *Global Concept – Health: OHS Body of Knowledge* [Electronic resource]. – Access mode: http://www.ohsok.org.au/downloads/chapters/6_Global_Health.pdf
27. Warwick-Booth, L. *What is Health?* [Text] /by Louise Warwick-Booth, Ruth Cross, Diane Lowcock // *Contemporary health studies: an introduction*. – Cambridge : Polity, 2012. – P. 7-28.

References

1. Johnson, C. (2007). *Creating health: principles, practice and philosophy for everyone*. Pwllheli.
2. Healthy. (n. d.) Retrieved May 18, 2014, from <http://evartist.narod.ru/text15/012.htm>
3. Official Records of the World Health Organization, no. 2, p. (n. d.) Retrieved May, 18, 2014, from: http://whqlibdoc.who.int/hist/official_records/2e.pdf
4. Lucas, K. (2005). *Health promotion: evidence and experience*. London: SAGE.
5. Simnett I. (2003). *Promoting Health: A Practical Guide/ Bailliere Tindall*
6. Zaichyk, A. (1999)/ *Basics of general pathology*. St. Petersburg.
7. Pavlenko, S. (1966). *Health*. Moscow.
8. Tsaregorodtsev, H. (1973). *Society and human health*. Moscow: Medicine.
9. Cardus, D. (1977). *Overview: health and the planning of health care systems*. *Prev. med.*, 1, 134-172.
10. Ahmed, P. I. (1979). *Toward a new definition of health: psychosocial dimensions*. New York; London.
11. Kaznacheev, S. (1988). *Anthropoecology and health: a conceptual model*. *Methodological problems of human ecology*, 47-53
12. Shchedrin, A. (1989). *Ontogeny and the theory of health: Methodological aspects*. Novosibirsk: Nauka.
13. Bednyj, M. (1986). *Family - Health - Society*. Moscow: Mysl.
14. Matros L. (1992) *Social aspects of health problems*. Novosibirsk.
15. Lishchuk, V. A. (1994) *The foundations of health: the challenges, decisions, recommendations*. Moscow: Publishing House «Vostochnaya Knizhnaya kompania».
16. Schwartz, C. E. (2006, Number 9) *The clinical significance of adaptation to changing health: A meta-analysis of response shift /Quality of life research*. 15, 1533-1550.
17. Kalyu, P. (1988). *Essential characteristic the concept of "health" and some questions of the health care overhaul: an overview*. Moscow.
18. Amosov, N. (1987). *Thinking about health*. Moscow: Fiskultura i sport.
19. Antonovsky, A. (1979). *Health, stress and coping*. San Francisco; London: Jossey-Bass.
20. Zhuravleva, I. (1992). *Changing attitudes to the health of the Soviet population*. Moscow.
21. Keyes, C. L. M. (n. d.) *The Exchange of Emotional Support With Age and Its Relationship With Emotional Well-Being by Age* Retrieved May, 18, 2014, from: <http://ideas.repec.org/a/oup/geronb/v57y2002i6pp518-p525.html>
22. Mæland, J. G. (n. d.) *Trygder, pensjoner og økonomisk hjelp* Retrieved May, 18, 2014, from: www.midus.wisc.edu/findings/pdfs/55.pdf.
23. *Trade, foreign policy, diplomacy and health*. (n. d.) Retrieved May, 18, 2014, from: <http://www.who.int/trade/glossary/story046/en/>
24. Aggleton, P. (1990). *Health*. London: Routledge.
25. Young, T. (1998). *Population Health: Concepts and Methods*. New York: Oxford University Press.
26. *Global Concept – Health: OHS Body of Knowledge*. (n. d.) Retrieved May, 18, 2014, from: http://www.ohsbok.org.au/downloads/chapters/6_Global_Health.pdf
27. Warwick-Booth, L. (2012). *What is Health?* Cambridge: Polity.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2014 р.

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ НА МАКРО- ТА МЕЗОРІВНЯХ

УДК 332.1:330.101

Ірина Анатоліївна АЖАМАН

кандидат економічних наук, доцент,
кафедра менеджменту та управління проектами,
Одеська державна академія будівництва та архітектури
вул. Дідріхсона, 4, м. Одеса, 65029, Україна
E-mail: ag_irisya@ukr.net
Телефон: +380673065064

ІНСТИТУЦІЙНА ІНФРАСТРУКТУРА РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ТА ЦИВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

Ажаман, І. А. Інституційна інфраструктура розвитку промислового та цивільного будівництва в сільській місцевості [Текст] / Ірина Анатоліївна Ажаман // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 22-27. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті обґрунтовано актуальність дослідження питання, пов'язаного із формуванням інституційної інфраструктури розвитку промислового та цивільного будівництва в сільській місцевості. Наведено авторське визначення інституційної інфраструктури розвитку промислового та цивільного будівництва в сільській місцевості як сукупності базисних і спеціальних інститутів і інституцій, а також певної системи взаємовідносин та взаємоузгодженості між ними на державному, регіональному, місцевому рівнях, що дозволить визначати і реалізувати пріоритетні напрями розвитку будівництва в сільській місцевості відповідно до потреб окремих селян, сільських громад, господарюючих суб'єктів та інших суб'єктів, які діють на сільських територіях. Для забезпечення дієвості інституційної інфраструктури розвитку будівництва на селі пропонується її формування проводити у такій послідовності – визначення: мети та системи цілей інституційного забезпечення розвитку будівництва; переліку базових і специфічних інститутів на макро-, мезо-, локальному, мікрорівні; інструментів інституційного забезпечення. Інституційна інфраструктура розвитку будівництва в сільській місцевості повинна виконувати низку функцій, зокрема: регулювальну, обмежувальну, інформаційну, імплементаційну, організаційну, інтеграційну та адаптивну.

Ключові слова: інституційна інфраструктура; інституційне забезпечення; сільська місцевість; промислове і цивільне будівництво; функції; інститути; інституції.

Ирина Анатольевна АЖАМАН

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ ИНФРАСТРУКТУРА РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО И ГРАЖДАНСКОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

Аннотация

В статье обоснована актуальность исследования вопроса, связанного с формированием институциональной инфраструктуры развития промышленного и гражданского строительства в сельской местности. Предложено авторское определение институциональной инфраструктуры развития промышленного и гражданского строительства в сельской местности как совокупности базисных и специальных институтов и институций, а также определенной системы взаимоотношений и согласованности между ними на го Дмитро Георгійович Шушпанов сударственном, региональном, местном уровнях, что позволит определять и реализовывать приоритетные направления развития строительства в сельской местности в соответствии с потребностями отдельных сельских жителей,

© Ірина Анатоліївна Ажаман, 2014

сельских общин, хозяйствующих субъектов и других субъектов, действующих на сельских территориях. Для обеспечения действенности институциональной инфраструктуры развития строительства на селе предлагается ее формирование проводить в такой последовательности – определение: цели и системы целей институционального обеспечения развития строительства; перечня базовых и специфических институтов на макро-, мезо-, локальном, микро- уровнях; инструментов институционального обеспечения. Институциональная инфраструктура развития строительства в сельской местности должна выполнять ряд функций, в частности: регулирующую, ограничивающую, информационную, имплементационную, организационную, интеграционную и адаптивную.

Ключевые слова: институциональная инфраструктура; институциональное обеспечение; сельская местность; промышленное и гражданское строительство; функции; институты; институции.

Iryna Anatoliivna AZHAMAN

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Management and Projects Management,
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture,
Didrihson str., 4, Odessa, 65029, Ukraine
E-mail: ag_irisya@ukr.net
Phone: +380673065064

INSTITUTIONAL INFRASTRUCTURE OF DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL AND CIVIL BUILDING IN RURAL AREAS

Abstract

The relevance of research of the question which is associated with the formation of the institutional infrastructure of industrial and civil building in rural areas is grounded in the article. It has been shown the author's definition of the institutional infrastructure of industrial and civil building in rural areas as a combination of basic and specialized institutes and institutions as well as a system of relations and coherence between national, regional and local levels that will identify and implement priority directions of development in rural areas according to the needs of individual farmers, rural communities, business entities and other entities that operate in rural areas. To ensure the effectiveness of the institutional infrastructure building in rural areas it is proposed to conduct its formation in such order - definition: the purpose and goals of institutional support system of building; list of basic and specific institutions at the macro, meso, local, micro level; instruments of institutional support. Institutional infrastructure of building development in rural areas must fulfill a number of functions, including: regulation, restrictive, information, implementing, organizing, adaptive and integration one.

Keywords: institutional infrastructure; institutional framework; rural areas; industrial and civil building; the function; institutes; institutions.

JEL classification: L740, O018, R220

Вступ

Умовою ефективного розвитку промислового та цивільного будівництва в сільській місцевості є відповідне інституційне забезпечення, яке повинне досягти компромісу між інтересами сільських територій і загальнодержавними цілями і програмами. Інтереси сільських територій полягають насамперед у створенні умов для життєдіяльності людини, раціональної організації виробничо-комерційної діяльності сільських господарюючих суб'єктів тощо.

Для сільської місцевості загалом та аграрної галузі зокрема властивою є неефективність діяльності окремих інститутів, що визначає необхідність вирішення зазначеної проблеми. Нагальними є дослідження стану та визначення напрямів посилення взаємодії між державними, місцевими органами, суспільними організаціями та іншими представниками сільської місцевості в напрямі пошуку шляхів розвитку сільських територій. Для розв'язання таких завдань необхідно створення ефективної інституційної інфраструктури, здатної забезпечити розвиток промислового та цивільного будівництва в сільській місцевості.

Теоретичні аспекти інституційної інфраструктури, її сутність розглядали такі вчені, як Жилінська О., Костирко І. Г., Коюда О. П., Носова С. С. [1-4]. Значення інституційної інфраструктури в розвитку регіонів досліджували Берегой Т., Лендъел М. та інші [5-6]. Підкреслюючи вагомість таких досліджень, звернемо увагу на відсутність ґрунтовних напрацювань щодо вирішення проблеми інституційного забезпечення

розвитку промислового та цивільного будівництва в сільській місцевості як одного з шляхів задоволення потреб і підвищення рівня добробуту мешканців села та стимулювання діяльності сільських господарюючих суб'єктів.

Мета статті та завдання

Враховуючи вищезазначене, метою статті ми визначили дослідження інституційної інфраструктури щодо розвитку промислового та цивільного будівництва, окреслення її функцій та складу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Інституційна інфраструктура виступає в ролі фундаменту, базису, який через сукупність інститутів і інституцій формує систему економічних і соціальних відносин, які виникають у процесі розвитку будівництва промислових і цивільних споруд у сільській місцевості. Інституційна інфраструктура повинна забезпечувати встановлення певних рамок, у яких відбуватиметься взаємодія між учасниками процесу розвитку будівництва на селі.

Інституційну інфраструктуру можливо розглядати як інституційне середовище, що сприятиме розвитку будівництва на селі на засадах сприяння вирішенню суспільних проблем щодо якісних параметрів життя селян, ефективності агровиробництва, зберігання, транспортування сільськогосподарської продукції, її збуту та доведення до кінцевого споживача.

Вивчення наукових розробок вітчизняних та зарубіжних вчених щодо сутності та тлумачення інституційної інфраструктури не дало можливості встановити єдиного підходу до її визначення. Так Носова С. С. трактує її як сукупність інститутів, необхідних для управління економікою та суспільним життям [3]. Костирко І. Г. і Тимофіїв С. В. розглядають інституційну інфраструктуру як складову економічного механізму, комплекс базових і комплементарних інститутів, а також інституцій як носіїв їхніх функцій, який визначає характер взаємодії економічних агентів у економічному середовищі та в межах якого така взаємодія відбувається [4].

Проте такі тлумачення, на нашу думку, не відображають повною мірою значення інституційної інфраструктури та її роль забезпечення розвитку будівництва на селі. Тому нами пропонується визначати *інституційну інфраструктуру* щодо розвитку промислового та цивільного будівництва в сільській місцевості як сукупність базисних і спеціальних інститутів та інституцій, а також певну систему взаємовідносин та взаємоузгодженості між останніми на державному, регіональному та місцевому рівнях, що дозволяють визначати та реалізувати пріоритетні напрями розвитку будівництва в сільській місцевості у відповідності до потреб окремих селян, сільських громад, господарюючих суб'єктів та інших суб'єктів, які діють на сільських територіях. Ми вважаємо за необхідне підкреслити саме наявність взаємозв'язків та взаємоузгодженості між інститутами на різних рівнях та їх спрямованість на вирішення суспільних проблем на селі та задоволення потреб сільських суб'єктів.

Для забезпечення дієвості інституційної інфраструктури щодо розвитку будівництва на селі її створення повинно проходити за наступними етапами.

Перший етап передбачає визначення мети та системи цілей інституційного забезпечення розвитку будівництва в сільській місцевості з урахуванням її особливостей і характерних рис, наявних тенденцій та досягнутого рівня виробництва, соціально-культурного забезпечення, добробуту громади тощо. Такі цілі повинні якнайкраще відображати прагнення та потреби сільських господарюючих суб'єктів та сільських мешканців щодо розбудови та покращення стану житлово-комунального господарства, освіти, культури, транспорту, зв'язку, охорони здоров'я.

Другий етап передбачає визначення переліку базових та специфічних інститутів на макро-, мезо-, локальному та мікрорівні, які здатні забезпечити умови для розв'язання проблем щодо розвитку будівництва в сільській місцевості певного регіону. Також цей етап передбачає визначення чіткої взаємодії, відповідальності, підпорядкованості та системи погодження і координації в процесі прийняття рішень щодо розвитку будівництва в сільській місцевості.

Третій етап містить визначення інструментів інституційного забезпечення, які будуть використовуватися базовими і спеціальними інститутами в процесі вирішення завдань щодо розвитку промислового та цивільного будівництва на сільських територіях.

У загальному вигляді інституційна інфраструктура щодо розвитку промислового та цивільного будівництва в сільській місцевості повинна мати наступний вигляд – рисунок 1.

Зауважимо, що на даний момент існуюча інституційна інфраструктура здійснює вплив на розвиток промислового та цивільного будівництва на селі лише частково – через систему базових інститутів та інституцій. Щодо спеціальних інститутів, то в Україні є Міністерство регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ України та Міністерство аграрної політики та продовольства України, які мають вплив на розвиток сільської місцевості та будівництво об'єктів виробничого та цивільного призначення. Проте для вирішення питань підвищення рівня благополуччя сільського населення, створення умов для ефективної виробничо-господарської діяльності сільських господарюючих суб'єктів такий вплив є

недостатнім. Також зазначимо, що до складу комітетів ВРУ входить Комітет з питань будівництва, містобудування, житлово-комунального господарства та регіональної політики. Є відповідні органи і на регіональному рівні. Але між існуючими спеціальними інститутами, які мають можливість впливати на розвиток будівництва в сільській місцевості немає чіткої взаємодії і взаємоузгодженості, їх вплив не має систематичного та вузькоспрямованого характеру. У зв'язку з цим нами пропонується створення *Агентств розвитку промислового та цивільного будівництва в сільській місцевості регіону*, які виконуватимуть функції щодо стимулювання розвитку будівництва на селі шляхом: інформаційно-консультаційного забезпечення потенціальних забудовників; підтримки їх інтересів в органах державної влади та місцевого самоврядування; формування інвестиційно-інноваційної складової розвитку будівництва в сільській місцевості.

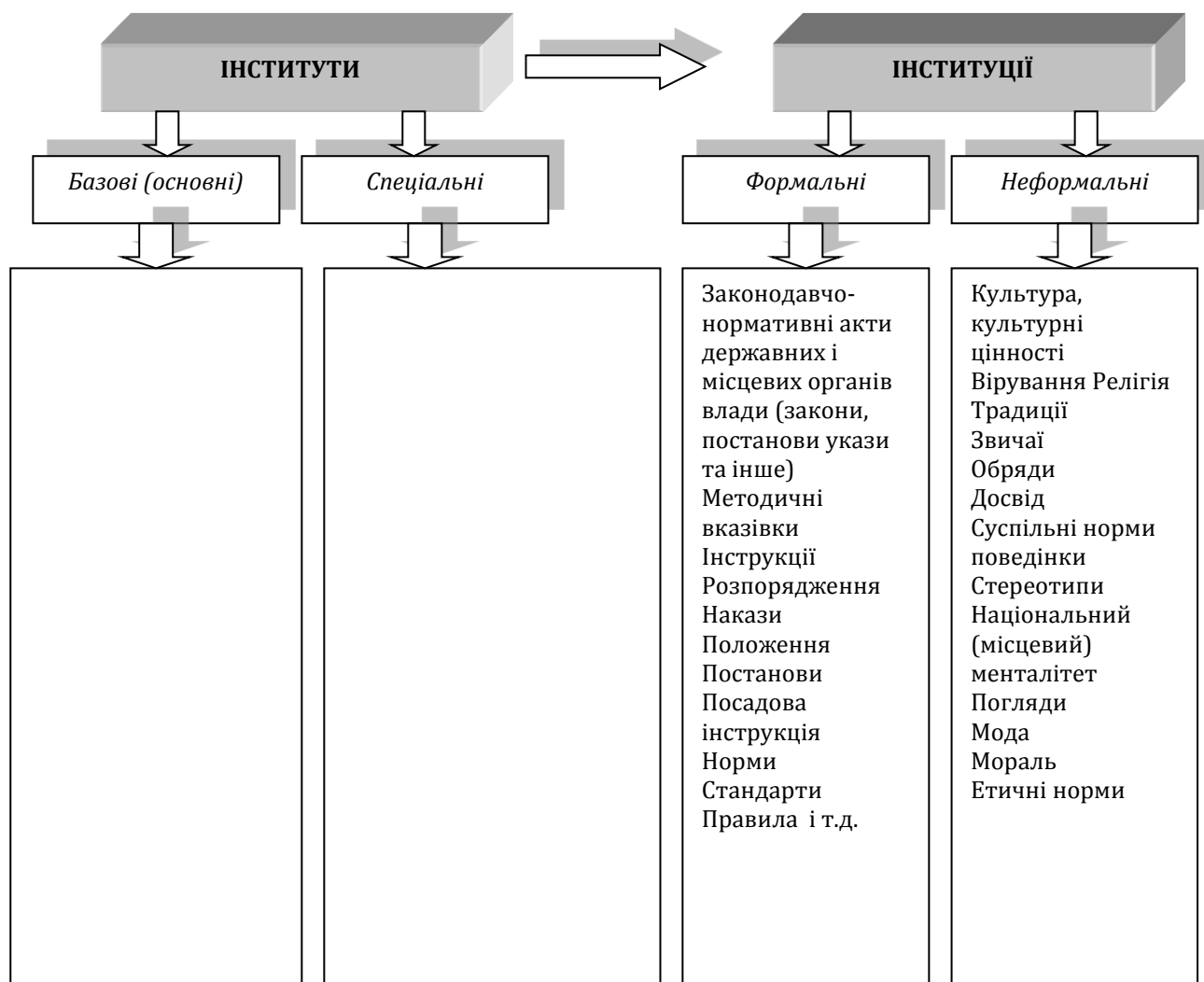

Рис. 1. Основні інститути та інституції, що визначають розвиток промислового та цивільного будівництва в сільській місцевості

* - пропозиція автора

Інституційна інфраструктура для забезпечення раціонального та ефективного розвитку будівництва в сільській місцевості повинна виконувати низку функцій, серед яких:

- регульовальна – забезпечувати регулювання економічних та соціальних взаємовідносин, які виникають у процесах, починаючи із встановлення пріоритетних напрямів розвитку будівництва та закінчуючи механізмами введення в експлуатацію, використання та обслуговування об'єктів будівництва між суб'єктами таких відносин на місцевому та державному рівнях на засадах задоволення потреб та вимог як представників певних сільських територій, так і державних програм розвитку загалом;
- обмежувальна – встановлення норм, нормативів, а також «правил гри», реалізація яких дозволить досягти цілей не тільки окремим суб'єктам сільських територій, а й суспільних цілей на місцевому та державному рівнях;

- інформаційна – забезпечення нормативною, довідковою та іншими видами інформації сільських господарюючих суб'єктів щодо особливостей, правил організації взаємодії в процесі розвитку будівництва на селі;
- координувальна – спрямована на встановлення взаємодії та взаємоузгодженості всіх учасників процесу розвитку будівництва на сільських територіях;
- імплементаційна – створення механізмів дії на сільські господарюючі суб'єкти з метою дотримання останніми норм та «правил гри» в процесі розвитку будівельної діяльності на сільських територіях;
- організаційна – забезпечення загальних умов, що уможливають та стимулюють розвиток промислового та цивільного будівництва на селі на засадах інноваційності, ефективності, екологічності, відповідності потребам як окремих сільських мешканців та громад, так і загальнодержавних потреб;
- інтеграційна – сприяння об'єднанню, взаємодії та налагодженню тісних взаємозв'язків сільських господарюючих суб'єктів у процесі розвитку будівництва в сільській місцевості;
- адаптивна – передбачає створення через систему формальних і неформальних інституцій, які встановлюються базисними та спеціальними інститутами, можливостей щодо швидкої адаптації учасників будівельної діяльності до змінних умов зовнішнього середовища, зокрема щодо впровадження інноваційних технологій та матеріалів, потреб і вимог замовників продукту будівельної діяльності тощо.

Для того, щоб забезпечити ефективність та дієвість інституційної інфраструктури щодо розвитку будівництва на селі, вона повинна відповідати наступним критеріям:

- мета та система цілей інституційної інфраструктури повинні відповідати загальним цілям розвитку будівництва, а саме: створенню умов для підвищення рівня життя та благополуччя сільських мешканців, а також ефективності діяльності сільських господарюючих суб'єктів, що впливатиме на покращення іміджу сільських територій як таких, що забезпечують вагомий внесок у формування стабільності та процвітання держави;
- економічність. У цьому випадку звертається увага на витрати часу, що необхідні для проходження погоджувальних процедур, прийняття рішень щодо реалізації окремих проектів з будівництва споруд промислового та цивільного будівництва на селі. Не менш важливе значення мають сукупні витрати, необхідні на організацію роботи певних інститутів, їх утримання та управління ними;
- враховуючи пострадянський досвід, а також сучасні особливості діяльності державних та суспільних установ, а саме: високий рівень бюрократизації, корупції, великі витрати часу на отримання погоджень та іншого, ефективність сучасної інституційної інфраструктури також пропонується визначати оперативністю, стилем поведінки та необхідністю застосування «додаткових стимулів» у процесі розробки та реалізації будівельних проектів у сільській місцевості;

Узагальнювальними критеріями ефективності інституційної інфраструктури щодо розвитку будівництва в сільській місцевості є позитивна тенденція до зростання рівня добробуту сільських мешканців; підвищення ефективності виробництва сільських господарюючих суб'єктів; зростання рівня безпеки, надійності, екологічності, економічності як процесу будівництва, так і готових споруд; підвищення стабільності та впорядкованості взаємовідносин.

Висновки та перспективи подальших розвідок

На основі проведених досліджень нами були зроблені наступні узагальнення. Для ефективного розвитку промислового та цивільного будівництва у сільській місцевості необхідне формування дієвої інституційної інфраструктури, яка міститиме систему базових і спеціальних інститутів та формальних і неформальних інституцій. Для забезпечення дієвості інституційної інфраструктури розвитку будівництва на селі пропонується її формування проводити за визначеними в роботі етапами. Інституційна інфраструктура розвитку будівництва в сільській місцевості повинна виконувати низку функцій, зокрема: регульовальну, обмежувальну, інформаційну, імплементаційну, організаційну, інтеграційну та адаптивну.

Список літератури

1. Жилінська, О. Інституційний підхід у дослідженні проблеми інноваційного розвитку / О. Жилінська, Д. Коломоєць // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2008. – №100. – С.68-70
2. Коюда, О.П. Інституційний підхід до формування інноваційних систем на регіональному рівні / О. П. Коюда // Вісник СумДУ, Серія «Економіка». - 2012. - №4. - С. 140-149
3. Носова, С. С. Инфраструктура: определение и специфические признаки [Електронний ресурс] / С. С. Носова - М.: 2008. - 383 с.– Режим доступу: <http://yourlib.net/content/view/13589/158/>.
4. Костирко, І. Г. Досконалість інституційної інфраструктури та її оцінка: теоретичний аспект / І. Г. Костирко, С. В. Тимофіїв // Економіка АПК. – 2014. - №2. – С.81-86.

-
5. Берегой, Т. Інституційна інфраструктура реалізації державної регіональної політики України [Електронний ресурс] / Т. Берегой // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2010. - №1(4) - Режим доступу до журн.: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_01\(4\)/10btarpu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_01(4)/10btarpu.pdf)
 6. Лендель, М. Нові механізми регіонального розвитку в Європі [Електронний ресурс] / М. Лендель // Регіональні студії – 2001. - Випуск 1. - С. 18-28. - Режим доступу до журн.: <http://www.univ.uzhgorod.ua/static/ndi/idurr/lendel.doc>.

References

1. Zhylynska, O., Kolomojets, D. (2008). Institutional approach to the study of problems of innovative development [Instytutsiynny pidkhdid u doslidzhenni problemy innovatsiynoho rozvytku]. Bulletin of Kyiv National Taras Shevchenko University. Economics, 100, 68-70.
2. Koyuda, O. P. (2012). Institutional approach to building innovation systems at the regional level [Instytutsiynny pidkhdid do formuvannya innovatsiynnykh system na rehionalnomu rivni]. Bulletin of the SSU Series "Economy", 4, 140-149.
7. Nosova, S. S. (2008) Infrastructure : Definition and spetsyficheskye signs [Ynfrastruktura: opredelenye y spetsyficheskye pryznaky]. – Moskow. Retrieved April 15, 2014, from : <http://yourlib.net/content/view/13589/158/>.
8. Kostyrko, I. H., Tymofiyiv, S. V. (2014). Perfection institutional infrastructure and its evaluation: a theoretical perspective [Doskonalist instytutsiynoyi infrastruktury ta yii otsinka: teoretychnyy aspekt]. Economy APC, 2014, 2, 81–86.
9. Berehoy, T. (2010). Institutional infrastructure of State regional policy in Ukraine [Instytutsiyna infrastruktura realizatsiyi derzhavnoyi rehionalnoi polityky Ukrainy]. Public Administration and Local Self-Government, 2010, 1(4). Retrieved April 15, 2014, from : [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_01\(4\)/10btarpu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_01(4)/10btarpu.pdf).
10. Lendel, M. (2001). New mechanisms of regional development in Europe [Novi mekhanizmy rehionalnoho rozvytku v Yevropi]. Regional Studies, 1, 18-28. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.univ.uzhgorod.ua/static/ndi/idurr/lendel.doc>.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2014 р.

Наталія Олександрівна БОТВІНА

доктор економічних наук,
професор кафедри бізнес-адміністрування та корпоративної безпеки
Одеський міжнародний гуманітарний університет
Фонтанська дорога, 33 (5 ст. Великого фонтану). м. Одеса, 65009, Україна
Телефон: +380487198838
E-mail: mgu@ukr.net

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТА ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

Ботвіна, Н. О. Вплив глобалізаційних та інтеграційних процесів на економічну безпеку України / Наталія Олександрівна Ботвіна // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 28-33. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті аналізуються проблемні аспекти та позитивні наслідки впливу глобалізаційних та інтеграційних процесів на економіку України, а також вирішення проблем, пов'язаних з її незначною участю в цих процесах, і необхідності останньої. Глобалізація справді відкриває найширші можливості для всесвітнього розвитку, однак темпи її поширення нерівномірні. Процес інтеграції у світову економіку відбувається в деяких країнах швидше, ніж в інших. У тих, що зуміли досягти інтеграції, спостерігаються більш високі темпи зростання і скорочення бідності. Підвищення рівня життя створило можливості для розвитку демократії і просування вперед у вирішенні таких питань, як захист економічної безпеки держави. Економічна «глобалізація» є історичним процесом, який є результатом новаторства у суспільстві і технічного прогресу. Цим терміном називають усезростаючий ступінь інтеграції країн в усьому світі, обумовлений насамперед торговими і фінансовими потоками. Очевидним є той факт, що глобалізація зачіпає всі аспекти соціально-економічного життя практично всіх країн світу і що цей процес об'єктивний і незворотний.

Ключові слова: фінансова глобалізація; інтеграція; фінансова система; експорт капіталу; економічна безпека.

Наталья Александровна БОТВИНА

ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ И ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ УКРАИНЫ

Аннотация

В статье анализируются проблемные аспекты и позитивные последствия влияния глобализационных и интеграционных процессов на экономику Украины, а также решение проблем, связанных с ее незначительным участием в этих процессах, и необходимостью последнего. Глобализация действительно открывает самые широкие возможности для всемирного развития, однако темпы ее распространения неравномерны. Процесс интеграции в мировую экономику происходит в некоторых странах быстрее, чем в других. В тех, которые сумели достичь интеграции, наблюдаются высокие темпы роста и сокращения бедности. В свою очередь, повышение уровня жизни создает возможность для развития демократии и продвижения вперед в решении таких вопросов, как защита экономической безопасности государства. Экономическая «глобализация» являет собой исторический процесс, который является результатом новаторства общества и технического прогресса. Этим сроком называют возрастающую степень интеграции стран во всем мире, обусловленную в первую очередь торговыми и финансовыми потоками. Очевиден тот факт, что глобализация затрагивает все аспекты социально-экономической жизни практически всех стран мира и что этот процесс объективный и необратимый.

Ключевые слова: финансовая глобализация; интеграция; финансовая система; экспорт капитала; экономическая безопасность.

Natalia Oleksandrivna BOTVINA

Doctor of Economics,
Professor,
Department of Business & Administration and Corporate Safety
Odessa International Humanitarian University
Fontan road, 33, (the 5 station of Large fontan), Odessa, 65009, Ukraine
Phone: +380487198838
E-mail: mgu@ukr.net

INFLUENCE OF GLOBALIZATION AND INTEGRATION PROCESSES ON ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

Abstract

In of the article problem aspects and positive consequences of influence of globalization and integration processes on the economy of of Ukraine are analysed. The decision of problems related with its insignificant participating in these processes is proposed. Globalization offers the widest possibilities for world development, however the rates of its distribution are uneven. The process of integration into the world economy in some countries flows quicker, than in other ones. In those countries that managed to attain integration, there are high rates of height and reduction of poverty. The increase of standard of living creates possibility for development of democracy and solving such questions as defence of economic security of the state. Economic «globalization» is a historical process that is the result of innovation and technical progress. This term means the growing degree of integration of countries in the whole world, wich is conditioned firstly by trade and financial streams. It is obvious that globalization touches all aspects of socio-economic life of practically all countries of the world and that this process objective and irreversible one.

Keywords: *financial globalization; integration; financial system; export of capital; economic security.*

JEL classification: G21

Вступ

Кінець минулого сторіччя супроводжувався глобальними трансформаціями в політичній, економічній, науково-технічній сферах.

Глобалізація є об'єктивним і всеохопним процесом, притаманним сучасному розвитку світової економіки. Неможливо зупинити поступальний об'єднавчий рух, спрямований на залучення України в інтеграційні процеси, а це викликає різноманітні й неоднозначні наслідки для національної економіки, які насамперед позначаються на фінансовому секторі країни. Позитивний або негативний вектор цих наслідків багато в чому залежить від рівня розвитку національної фінансової системи, позиції країни у світовому господарстві. Глобальна конкурентоспроможність економіки країни обумовлюється стабільністю фінансової системи та ефективністю її адаптації у міжнародному фінансовому середовищі.

В умовах поглиблення процесу фінансової глобалізації та посилення її впливу на розвиток національних економік важливого значення набуває така державна політика, яка стимулює ефективний розвиток національних фінансових систем і сприяє їх інтеграції до глобальної фінансової системи. Виняткова актуальність дослідження проблем і особливостей фінансової глобалізації в Україні підсилюється фактом набуття нашою державою членства у Світовій організації торгівлі. Проблема зростання впливу глобалізації на національні фінансові системи актуальна ще й в аспекті розроблення комплексної системи його вимірювання з метою прогнозування їхніх наслідків та ефективного управління цими процесами.

Глобалізація і породжувані нею процеси випробовують на міцність і адаптивність традиційні моделі поведінки, спосіб життя і бачення світу, а також цінності, орієнтації, заботи всіх верств населення [11].

Збереження конкурентоспроможності країн в умовах глобалізації вимагає, з огляду на вищезазначене, не стільки формування зовнішнього іміджу країни (її образу в очах населення і підприємств інших країн), скільки збереження привабливості для власних громадян і підприємств, оскільки спроби відповідати зовнішнім стандартам неминуче ведуть до втрати унікальності країни і пов'язаних з нею конкурентних переваг.

Сучасні проблеми і тенденції розвитку глобалізаційних процесів досліджуються різними науковими школами. Свій внесок у розробку фундаментального підходу до виявлення проблем, які виникають із поглибленням глобалізації, зробили всесвітньо відомі вчені й практики М. Алле, Д. Гелд, П. Герст, Е. Мак-Грю, Г.-П. Мартін, Дж. Сорос, Дж. Стігліц, Г. Томсон, Х. Шуманн. Роботи цих фахівців об'єднує системність і міждисциплінарний підхід до розгляду проблеми, а також критичне ставлення до наслідків зазначеного

процесу для національних економік і світового господарства загалом.

Серед дослідників, предметом наукового зацікавлення яких стали глобалізація економічного розвитку, інтеграція України у світовий економічний та фінансовий простір, слід назвати таких, як Бажан Ю. М., Бутко М., Василенко В. М., Варналій З., Гафуров І, Зянько В, Ключко В, Малащук Д. В., Тігіпко С. Л., Федулова Л. І., Чувардинський О. Г., Шовкун І. А., Яремко Л. А. [1-14].

Мета статті

Враховуючи наукову та практичну актуальність теми і спираючись на результати вивчення окремих її аспектів у зарубіжній та вітчизняній економічній літературі, визначаємо мету нашої статті, яка полягає в обґрунтуванні нових теоретичних положень, практичних напрямів сучасного розвитку міжнародної економіки, встановлення особливостей залучення господарського комплексу України в глобальний економічний простір та розробка на цій основі конкретних пропозицій щодо інтеграції національної економіки у світогосподарську систему.

Виклад основного матеріалу дослідження

Кризи, що вибухнули в країнах з перехідною економікою у 90-і роки ХХ століття, із всією очевидністю продемонстрували, що можливості, які відкриваються глобалізацією, не страхують від небезпек, пов'язаних із нестійким рухом капіталу, а також із загрозою соціальної, економічної й екологічної деградації, яка породжується бідністю.

Економічна «глобалізація» - це історичний процес, що є результатом новаторства у суспільстві і технічного прогресу. Цим терміном називають усезростаючий ступінь інтеграції країн в усьому світі, обумовлений насамперед торговими і фінансовими потоками. Іноді під ним мається на увазі також рух людей (праці) і знань (технологій) через міжнародні кордони. Глобалізації властиві також більш широкі культурні, політичні й екологічні параметри [12].

За рейтингами міжнародних економічних організацій Україна за рівнем конкурентоздатності посідає одне з останніх місць. Курс уряду на лібералізацію зовнішніх відносин не виправдав покладених на нього надій і не реалізував конкурентні переваги нашої держави. Доцільність лібералізації зовнішньоекономічних відносин мала б бути досліджена на перших етапах відкриття кордонів, оскільки далеко не однакові умови та розбіжності обумовлювали суттєву різницю між економічними системами України від високорозвинених країн. Показники розвитку української економіки порівняно із найбільшими торговельними партнерами свідчать про недоречність беззастережного відкриття кордонів. Так, за даними Світового банку, ВВП на душу населення в Україні є одним з найнижчих у світі (вона посідає 135 місце). Виробничо-промисловий комплекс України нездатний адаптуватися до попиту на світовому ринку, про що говорить досить низький ВВП на душу населення [5].

Особливе місце серед показників інтеграції і глобалізації займає порівняльна динаміка цін на однакові товари в різних країнах. Теоретично, що менше бар'єрів у міжнародній торгівлі (а лібералізація якраз і полягає в зниженні, часом навіть усуненні цих бар'єрів), то більше повинні зближуватися, вирівнюватися ці ціни під тиском конкуренції. Проте значні розходження продовжують зберігатися.

Через неконкурентоспроможність занепадають цілі галузі, які можуть переробляти сировину, а деякі з тих, що функціонують, не повністю використовують свої виробничі потужності.

Попри реальні проблеми, що стоять перед нами, досить сміливими виглядають цілком конкретні терміни, визначені нашими політиками для інтеграції України в європейське співтовариство. Адже поки у нас немає навіть загально визнаних національних лідерів, обізнаних із теорією і, головне, практикою ринкових відносин в умовах пануючої в міжнародному середовищі жорсткої конкуренції, що володіють навиками культурного, етичного ведення бізнесу і знанням відповідних правил бізнес-комунікації, процесів, що є суттю глобалізації.

Проведені нами дослідження показали, що вплив глобалізації на національну економіку досить складний та суперечливий. Існують як позитивні, так і негативні аспекти. Позитивні очевидні: по-перше, це можливість брати активну участь в обговоренні режимів регулювання міжнародних економічних відносин, а не бути осторонь, як це спостерігається нині.

По-друге, відбудеться скорочення витрат на здійснення зовнішньоекономічних операцій, що є дуже важливо, оскільки загальне підвищення цінової конкурентоспроможності українських виробників - найактуальніше питання сьогодення. Цим самим наша країна виконає одну з головних умов поглиблення відносин з Європейським союзом та отримає можливість захисту національних інтересів та підприємств відповідно до міжнародних форм та процедур, що мінімально залежать від коливання політичних відносин з тією чи іншою країною.

Забезпечення інвестиційної привабливості України для іноземних інвесторів за рахунок приєднання країни до загальноприйнятих у світі регулятивних норм також є однією із позитивних сторін, оскільки сучасному становищу держави вимагає змін. Іноземні інвестори не довіряють політичній та економічній нестабільності в країні і тому забирають свої капіталовкладення, а це негативно впливає на розвиток

виробничої промисловості.

Позиція, яку зараз підтримує Україна, приведе до збільшення можливостей входження країни до великих міжнародних коопераційних проектів, що в перспективі можуть забезпечити істотне підвищення конкурентоспроможності та розширити можливості більш вільного доступу до зарубіжних ринків за рахунок зменшення тарифних і нетарифних перешкод.

Але для України стратегічно важливою метою має стати стимулювання структурних реформ усередині країни, спрямованих на забезпечення конкурентоспроможності у відкритому ринковому середовищі, що є стратегічно важливою метою.

На жаль, на сьогодні Україна недостатньо залучена до цих процесів, оскільки вона:

- значно відстає від провідних держав світу в галузі інформатизації та розвитку інформаційних технологій;
- перебуває лише на початку формування власних ТНК, конкурентоспроможних на глобальному рівні й здатних до здійснення глобальної стратегії розвитку;
- досить непослідовно запроваджує економічну лібералізацію;
- не звертає належної уваги на координацію своєї зовнішньоекономічної політики з іншими пострадянськими й постсоціалістичними країнами, що розвиваються, - це робить політику малогучкою та послаблює зовнішні позиції загалом.

Тому, з іншого боку, глобалізація спричинює серйозні негативні наслідки - вона загрожує майбутньому людської цивілізації, шкідливо впливає на клімат, погіршує якість та рівень життя. Виникає пригнічення розвитку окремих галузей (секторів) національної економіки, які виявляються не готовими до повноцінної міжнародної конкуренції, заміщення їх імпортом.

В умовах глобалізації спостерігається зниження ролі національної держави, втрата нею державної ідентичності, цілісності. Причому сили, які завуальовано руйнують державу, мають транснаціональну природу.

Покращити становище України на світовому ринку можливо завдяки застосуванню ефективної інноваційної та зовнішньоекономічної політики.

На наш погляд, головним завданням інноваційної політики держави в епоху поширення глобалізаційних процесів має стати забезпечення збалансованої взаємодії наукового, технічного і виробничого потенціалів, удосконалення механізму активізації інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва, поширення інновацій по усіх сферах економіки.

Об'єктом інноваційної політики виступають не лише і не стільки окремі наукові чи виробничі підприємства, але також налагодженість та стабільність їхнього взаємозв'язку, системність взаємодії в процесі створення інновацій. Досвід західних країн показав, що при інтенсивному освоєнні інновацій більшість учасників інноваційного циклу перебувають здебільшого у відносинах організаційної спорідненості. Отже, посилюється необхідність цілеспрямованого, системного управління цим процесом, узгодженої взаємодії науковців та спеціалістів різних галузей знань для пошуку і розробки необхідних технологічних процесів, визначення оптимальних режимів роботи, створення устаткування.

Одним з пріоритетів зовнішньоекономічної політики є вступ України до СОТ, що розглядається як системний фактор розвитку національної економіки, лібералізації зовнішньої торгівлі і залучення іноземних інвестицій.

Оптимальний розвиток зовнішньоекономічних зв'язків ґрунтується передусім на принципових змінах у структурі національної економіки. Тому важливим стає питання реформування зовнішньоекономічного сектору України, інтеграції її господарської системи у міжнародну економіку, створення розгалуженої інфраструктури, яка б забезпечувала швидку реалізацію ринкових перетворень, перш за все у зовнішньому секторі економіки. Від трансформації останнього залежать подальший економічний розвиток країни, ефективність і результативність підприємницької діяльності, місце України в системі світового господарства

Висновки та перспективи подальших розвідок

Після проведеного аналізу вважаємо за доцільне зробити висновок, що глобалізація веде до зростання конкуренції у світовому масштабі, викликає поглиблення спеціалізації та поділу праці із властивими їм наслідками - зростанням продуктивності праці та скороченням витрат. Для національних виробників немає достатньої внутрішньої мотивації застосування інновацій, що дає можливість іноземним конкурентам використовувати суперечності внутрішнього законодавства для знищення контрагентів на внутрішньому ринку. У такій ситуації інтеграція позначається на руйнації цілих галузей, прикладом чого є тютюнова промисловість. Нині Україна не використовує всі свої конкурентні переваги (дешева робоча сила, достатня ресурсозабезпеченість деякими видами сировини, використання вигідного гео економічного розташування тощо), оскільки офіційний сектор економіки неефективний. Натомість конкуренти широко застосовують високі й запатентовані технології, стимулюють виробництво унікальних товарів, всебічно залучають наукову еліту, кредитують інновації. Отримані

результати дозволяють країнам-конкурентам знижувати собівартість виробництва й охопити нові ринки збуту.

Тому пріоритетним завданням має стати наближення вітчизняної економіки до рівня провідних країн світу шляхом активізації інноваційного процесу, підвищення стимулів до праці, покращення інвестиційного клімату, адаптації законодавства до сучасних умов господарювання, всебічної підтримки підприємництва.

Таким чином, саме ці питання вимагають особливо пильної уваги. Глобальні проблеми не можна вирішити швидко і на рівні окремих країн. Необхідний єдиний міжнародний механізм їх вирішення і регулювання, визначення міжнародних правових і економічних норм. Великі надії в розв'язанні глобальних проблем покладаються на ООН, МВФ, СОТ, регіональні і галузеві організації, які мають великий досвід координації міжнародних зусиль, використання ресурсів, регулювання міжнародних економічних відносин.

Якщо Україна хоче стати повноцінним суб'єктом глобальної економічної діяльності, брати участь не лише на ринках чорної металургії або простих хімічних виробів, вона має створювати власні транснаціональні структури.

Список літератури

1. Бутко, М. Передумови трансформації та механізми регулювання регіональних економік [Текст] / М. Бутко // *Економіка і право*. – 2008. – №5. – С. 10-18.
2. Василенко, В. М. Оцінка впливу глобалізації на економічне зростання країни [Текст] / В. М. Василенко // *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна*. – 2004. – №69. – С. 35-42
3. Варналій, З. Регіональний розвиток України: проблеми та пріоритети [Текст] / З. Варналій // *Економіст* – 2005. – № 6. – С. 24-26.
4. Гафуров, И. Инвестиционная привлекательность региона [Текст] / И. Гафуров // *Управление риском*. – 2005. – №1 – С. 2-6.
5. Зянько, В. Глобалізація та інноваційний процес: їхній взаємовплив [Текст] / В. Зянько // *Економіка України*. – 2006. – №2. – С. 84-89.
6. Заграва, Е. Глобалізація і нації [Електронний ресурс] / Ернест Заграва. – К.: "Фенікс", –2002. Режим доступу: http://dialogs.org.ua/dialog.php?id=10&or_id=290#290.
7. Клочко, В. Глобалізація та її вплив на країни з перехідною економікою [Текст] / В. Клочко // *Економіка України*, – 2001. - №10, С. 51-58.
8. Малащук, Д. В. Вплив інтеграційних зв'язків на конкурентоспроможність української економіки [Текст] / Д. В. Малащук // *Формування ринкових відносин в Україні*. – 2005. - №3. – С. 32-38.
9. Тігіпко, С. Л. Іміграційний розвиток української економіки в умовах глобалізації фінансових ринків [Текст] / С. Л. Тігіпко. - Суми : ВВП "Мрія - 1" ЛТД, УАБС, – 2006. – 36 с.
10. Інноваційно-технологічний розвиток України: стан, проблеми, стратегічні перспективи // *Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів : аналітичні матеріали до Парламентських слухань* [Текст] / Л. І. Федулова, Ю. М. Бажал, І. А. Шовкун та ін. / за ред. І. І. Федулової, Г. О. Андрощука; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 196 с.
11. Окампо, Х. А. Глобальное экономическое сотрудничество или провал [Електронний ресурс] / Хосе Антонио Окампо. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=9647
12. Чувардинський, О. Г. Зовнішня політика України в умовах Світової Економічної інтеграції й глобалізації [Текст] / О. Г. Чувардинський // *Економіка та держава*. – 2006. – №2. – С. 36-39.
13. Яремко, Л. А. Фінансова глобалізація і національна економіка [Текст] / Л. А. Яремко // *Фінанси України*. – 2007. – №10. – С. 45-55.

References

1. Butko, M. (2008). *Background transformation mechanisms and regulation of regional economies. Economic Law*, 5, 10-18.
2. Vasilenko, V. (2004). *Assessing the impact of globalization on economic growth. Proceedings of Donetsk National Technical University. Series: Economic*, 69, 35-42.
3. Varnaliy, Z. (2005). *Regional Development in Ukraine: Problems and Priorities. Economist*, 6, 24-26.
4. Gafurov, I. (2005). *Investment attractiveness of the region. Risk management*, 1, 2-6.
5. Zyanko, V. (2006). *Globalization and the innovation process: their mutual. Economy of Ukraine*, 2, 84-89.
6. Glow, E. (2002). *Globalisation and the nation. - Kyiv: Phoenix*.
7. Klochko, V. (2001). *Globalization and its impact on countries in transition. Economy of Ukraine*, 10, 51-58.
8. Malashchuk, D. (2005). *Effect of integration ties on the competitiveness of the Ukrainian economy. Formation of market relations in Ukraine*, 3, 32-38.

-
9. Tigipko, S. (2006). *Immigration Ukrainian economy development in a globalized financial markets.* – Sumy: Dream - 1.
 10. Fedulova, L. I., Bazhal, Y. M., Shovkun, I. A. (2009). *Innovation and technological development in Ukraine: state, problems and prospects of strategic. Strategy of innovative development of Ukraine for 2010-2020 in terms of Global Challenges: analytic materials for the Parliamentary Hearing.* - Kyiv.
 11. Ocampo, H. A. (n. d.). *Global economic cooperation or failure.* Retrieved April 15, 2014, from : http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=9647.
 12. Chuvardynskyy, O. G. (2006). *Ukraine's foreign policy in terms of global economic integration and globalization.* *Economy and State*, 2, 36-39.
 13. Yaremko, L. A. (2007). *Financial globalization and national economy.* *Finance of Ukraine*, 10, 45-55.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2014 р.

Василь Ярославович БРИЧ

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного бізнесу та туризму,
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46000, Україна
E-mail: v_brych@mail.ru
Телефон: +380677435080

Світлана Миколаївна МИКОЛЮК

аспірантка, кафедра інженерного менеджменту,
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46000, Україна
E-mail: mukolyk_s@mail.ru
Телефон: +380938268752

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Брич, В. Я. Теоретичні та практичні аспекти соціального захисту [Текст] / Василь Ярославович Брич, Світлана Миколаївна Миколюк // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 34-38. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Стаття присвячена системному аналізу теоретичних та практичних аспектів формування системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Сучасні реалії розвитку держави потребують значного переосмислення сутності соціального захисту дітей, а відповідно, постановки нових завдань, які покликана вирішувати ця система, та механізмів здійснення соціального захисту дітей, що мають бути адекватні ринковим умовам. У статті розкриваються сутність та функції соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування..

Ключові слова: соціальний захист; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; соціальне влаштування дітей; опіка (піклування); прийомні сім'ї; дитячі будинки сімейного типу; інтернатні заклади.

**Василий Ярославович БРЫЧ
Светлана Николаевна МЫКОЛЮК**

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ
СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ**

Аннотация

Статья посвящена системному анализу теоретических и практических аспектов формирования системы социальной защиты детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки. Современные реалии развития государства требуют значительного переосмысления сущности социальной защиты детей, а соответственно, постановки новых задач, которые призвана решать эта система, и механизмов осуществления социальной защиты детей, которые должны быть адекватны рыночным условиям. В статье раскрываются сущность и функции социальной защиты детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки.

Ключевые слова: социальная защита; дети-сироты и дети, лишенные родительской опеки; социальное устройство детей; опека (попечительство); приемные семьи; детские дома семейного типа; интернаты.

Vasyl Yaroslavovych BRYCH

Doctor of Economics,
Professor,
Head of Department of International Business and Tourism,
Ternopil National Economic University
Lvivska str., 11, Ternopil, 46000, Ukraine
E-mail: v_brych@mail.ru
Phone: +380677435080

Svitlana Mykolayivna MYKOLYUK

PhD Student,
Department of Engineering Management,
Ternopil National Economic University
Lvivska str., 11, Ternopil, 46000, Ukraine
E-mail: mukolyk_s@mail.ru
Phone: +380938268752

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF FORMING OF THE SOCIAL DEFENCE SYSTEM

Abstract

This article is devoted to the systems analysis of theoretical and practical aspects of forming of population of social security system of orphans and children who are deprived of parental care. Modern realities of the state development need considerable rethinking of essence of children social security, and accordingly raising of new tasks which this system is called to decide. Also the mechanisms of realization of children social security, which must be adequate to the market conditions must be considered. Essence and functions of realization of social security of orphans and children who are deprived of parental care, are analyzed in the article.

Keywords: social defence, orphans and children who are deprived of parental care; guardianship (curatorship) foster care; family-type orphanages; boarding schools.

JEL classification: H550

Вступ

В умовах ринкової трансформації українського суспільства особливого значення набуває вирішення проблем соціального захисту населення, що обумовлено конституційним правом громадян України [1]. Але права людини починаються з прав дитини. Саме тому вивчення, узагальнення та розробка рекомендацій і пропозицій щодо розв'язання проблеми формування і функціонування дієвої системи соціального захисту дітей, особливо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, набуває особливої актуальності.

Наукові дослідження з питань розробки теорії соціального захисту населення та вдосконалення практичної діяльності держави в цьому напрямі проводяться в спеціалізованих науково-дослідних установах. Окремим аспектам соціального захисту присвятили свої праці вітчизняні й зарубіжні вчені та фахівці, зокрема А. Александрова, А. Базилюк, Н. Борецька, Л. Вернигора, В. Волик, Д. Галлагер, О. Гаряча, Н. Гринчук, Ю. Дехтяренко, Б. Зайчук, І. Калачова, В. Кириленко, В. Лагутін, Е. Лібанова, Б. Надточій, Л. Ніконова, О. Новікова, Б. Річман, В. Скуратівський, М. Ганслі Теренс, Й. Хендшель, П. Таундсен, Ю. Шклярський та багато інших.

Мета статті та завдання

Проте, незважаючи на досить широке коло висвітлених питань, актуальною залишається проблематика, пов'язана з теоретичними та практичними основами зазначеної сфери наукових досліджень, розкриття сутності та функцій соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. На нашу думку, неможливими виглядають пошуки напрямів реформування системи соціального захисту дітей без теоретичних та практичних аспектів обґрунтування сутності предмета розгляду. Саме з цих позицій слід розуміти актуальність дослідження, основні результати якого наведено в статті.

Переосмислення сутності соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відповідно до нових завдань, які покликана вирішувати ця система, та шляхів вдосконалення соціального захисту сиріт, що мають бути адекватні трансформаційним перетворенням у суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження

Поняття соціального захисту досить широке і охоплює всі верстви населення тією чи іншою мірою. Це, з одного боку, дає дуже великий обсяг емпіричного матеріалу, а з іншого - ускладнює аналіз цієї сфери людської діяльності.

У вітчизняній економічній науці широко вивчається сутність таких категорій, як праця, заробітна плата, але інтерес до їх розкриття не зменшується. Водночас дослідженню саме сутності соціального захисту населення присвячено не так вже і багато праць, хоча він чинить значний прямий вплив на економіку держави.

Тому необхідне глибоке теоретичне осмислення сутності соціального захисту населення та обґрунтування соціальної політики як засобу економічного та соціального розвитку.

Розглянемо соціальні трансферти при різних формах влаштування дитини.

Допомога при усиновленні дитини призначається на кожну дитину незалежно від віку, у розмірі, встановленому для виплати допомоги при народженні першої дитини, а саме: у сумі, кратній 30 розмірам прожиткового мінімуму для дитини віком до шести років, на дату набрання законної сили рішення про усиновлення [2]. Розмір допомоги при усиновленні дитини з 01.01.2014 року становить 30960 грн. Вважаємо, що ця норма закону не стимулює усиновлення, оскільки при усиновленні двох та більше дітей розмір виплат не збільшується, тому необхідно переглянути розміри виплат допомоги при народженні та усиновленні дітей. Варто наголосити, що уряд планує встановити єдиний розмір допомоги при народженні дитини, незалежно від черговості. На нашу думку, це дозволить відновити принцип соціальної справедливості при народженні та усиновленні дітей.

Хоча розмір допомоги при усиновленні становить 30 прожиткових мінімумів для дитини віком до шести років та з урахуванням того, що на усиновлену дитину призупиняються всі соціальні виплати та гарантії, це не така вже і велика сума. Тому було б доцільно розробити єдину систему усиновлення дітей з пільгами для прийомних батьків (на сьогодні вона не є мотиваційною та повноцінною) та розробити систему, за якою дитина набуватиме статусу усиновленої, додавши до нього якусь соціальну пільгу, наприклад - пільговий вступ до вищого навчального закладу. Ми вважаємо, що саме такий підхід стимулював би до збільшення кількості усиновлених дітей.

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, надається у розмірі, що становить два прожиткових мінімуми для дитини відповідного віку [2]. Прожиткові мінімуми для різних категорій населення на 2014 рік в Україні встановлені Законом "Про Державний бюджет на 2014 рік" [3].

Соціальний захист дитини - це комплексна державна політика, яка спрямована на її влаштування в сімейні форми виховання, повне державне забезпечення та соціальні гарантії, контроль їх виконання. Пропонуємо проаналізувати інформацію щодо розвитку сімейних форм виховання відповідно до даних Департаменту сім'ї та дітей Міністерства соціальної політики України [4].

Станом на 01.01.2013 в Україні проживало 92865 дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування.

У прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу виховувалось 11751 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Слід зауважити, що кількість дітей у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу щороку зростає.

Протягом 2012 року 2407 дітей, які з різних причин втратили батьківське піклування, були влаштовані в прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу.

Станом на 01.01.2013 р. в Україні функціонувало:

- 740 дитячих будинків сімейного типу, в них виховувалось 4932 дитини;
- 3856 прийомних сімей, у яких виховувалось 6819 дітей.

Станом на 01.01.2013 року у сімейних формах виховання (опіка, піклування, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу) виховувалось 75010 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що складало 80,7 % від загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що на 4,3 % більше, ніж у минулому році. Варто наголосити, що така тенденція зберігається і сьогодні.

Отже, в усіх регіонах України спостерігалось зростання кількості дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, задіяних у сімейних формах виховання (рис. 1). Станом на 01.01.2013 року у сімейних формах виховання (опіка, піклування, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу) виховувалось 75010 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що складало 80,7 % від загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що на 4,3 % більше ніж у минулому році. Варто наголосити, що така тенденція зберігається і сьогодні.

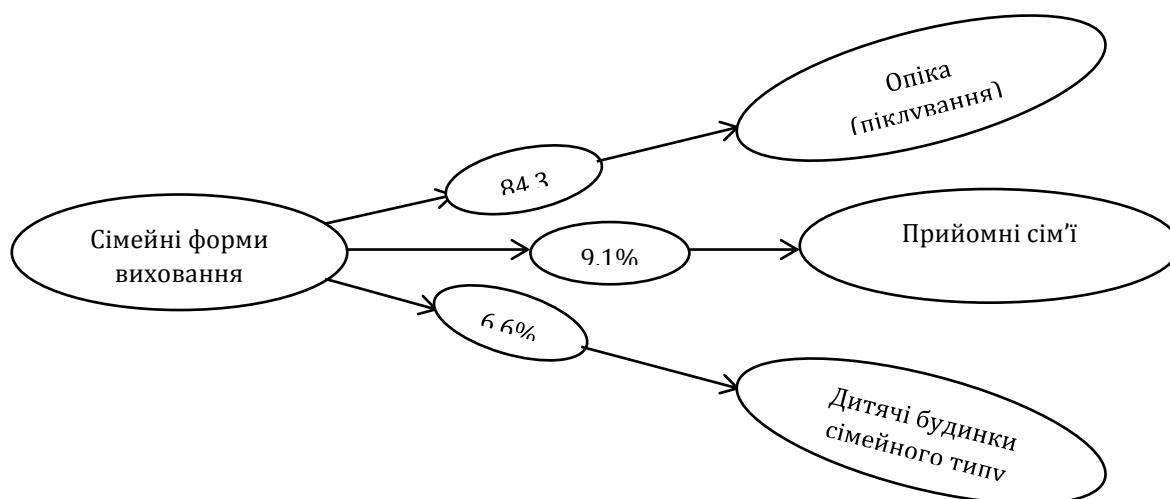

Рис. 1. Розвиток сімейних форм виховання на основі [4]

Дотримання прав та соціальний захист інтересів дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, є одним із головних пріоритетів соціальної політики держави. Ефективна реалізація державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, вимагає тісної співпраці всіх гілок влади. На регіональному рівні створено державні структури - служби у справах дітей та центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, на які відповідно до ратифікованих міжнародних угод покладено весь комплекс основних питань щодо соціального захисту прав та законних інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Пріоритетним напрямком національної та фінансової політики уряду України є соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, оскільки інвестування в дітей є найбільш ефективною гарантією майбутнього процвітання України. Варто згадати, що з січня 2009 року розмір соціальних виплат на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, збільшився вдвоє. Попри фінансову кризу, підвищення рівня бідності, теперішній військовий стан України держава повністю виконує всі соціальні зобов'язання. Вкрай важливо, щоб ці проблеми не призвели до зменшення соціальних гарантій у сфері соціального захисту дітей. Саме тому ми пропонуємо на законодавчому рівні посилити відповідальність батьків, яких позбавили батьківських прав відносно власних дітей, і всю відповідальність за дітей взяла на себе держава. Так, відповідно до статистики, з 92 тис. дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування, 80 % мають живих батьків, які відмовилися від них добровільно або були позбавлені батьківських прав. Як правило, органи соціальної опіки позбавляють прав на дітей за невиконання батьківських обов'язків унаслідок зловживання алкоголем або наркотиками [5].

Навіть після позбавлення батьківських прав батьки зобов'язані сплачувати аліменти на дитину [6]. Ця норма закону практично діє тільки на папері. Вважаємо за доцільне внести зміни до Сімейного кодексу України в частині доповнення положення про обов'язковість розгляду судом у випадку позбавлення батьківських прав призначення аліментів на дитину. Ввести персональну відповідальність працівника, який веде особові справи дітей-сиріт, за контролем виконання рішення суду про стягнення аліментів. Відповідно до ст.182 Сімейного кодексу України передбачено, що мінімальний розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим ніж 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. З огляду на вищевикладене, маємо наступний мінімальний розмір аліментів на одну дитину у 2014 році - для дитини віком до 6 років - 309,6 грн, для дитини віком від 6 до 18 років - 385,8 грн. Таким чином можна «зеконномити» соціальні трансферти на дитину, при цьому не зменшивши її соціальний захист, оскільки соціальні виплати на дитину нараховуються їй за мінусом аліментів [2]. Таким чином, відповідно до статистики, що близько 80 % дітей, позбавлених батьківського піклування, мають живих батьків, а це приблизно 73600 дітей, то мінімальний розмір аліментів на них становив би щомісячно від 22786560 (28394880) грн до 45573120 (56789760) грн, залежно від того, один чи двоє батьків сплачували б аліменти, та від віку дитини. Це не така вже і маленька сума для державного бюджету. Саме в цьому ми бачимо один із резервів ефективного використання соціальних виплат.

Висновки та перспективи подальших розвідок

У статті було вивчено та узагальнено поняття соціального захисту, розкрито сутність та функції соціального захисту дітей. Розглянуто сферу соціального влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, та запропоновано власне бачення її структури. Детально проаналізовано кожну форму сімейного влаштування дитини, наголошуючи на їх принципових відмінностях. Розглянуто проблеми формування і функціонування системи соціального захисту дітей. Переглянуто державні соціальні стандарти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Особливу увагу звернуто на соціальні трансферти, які змінюються на відміну від соціальних стандартів, залежно від форм влаштування дитини. Розроблено низку рекомендацій та пропозицій щодо розв'язання проблеми формування та функціонування системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, залежно від форм влаштування дитини:

- при усиновленні - було б доцільно розробити єдину систему усиновлення дітей з пільгами для прийомних батьків (на сьогодні вона не є мотиваційною та повноцінною) та розробити систему, за якою дитина набуватиме статусу усиновленої, додавши до нього якусь соціальну пільгу, наприклад - пільговий вступ до вищого навчального закладу. На нашу думку, саме такий підхід стимулював би до збільшення кількості усиновлених дітей;
- при опіці (піклуванні)- було б доцільно передбачити на законодавчому рівні механізм накопичення на рахунок дитини певної «недоторканої суми», мінімальний накопичувальний варіант соціального забезпечення (наприклад, депозит);
- при влаштуванні дітей у прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу пропонуємо переглянути нарахування грошових виплат як пряму залежність прожиткового мінімуму на працездатну особу від кількості дітей, які виховуються в родині.

Вважаємо також за доцільне внести зміни до Сімейного кодексу України в частині доповнення положення про обов'язковість розгляду судом у випадку позбавлення батьківських прав призначення аліментів на дитину. Таким чином можна «зеконотити» соціальні трансферти на дитину, при цьому не зменшивши її соціальний захист.

Список літератури

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Текст] – К.: Просвіта, 1996. – 80 с.
2. Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми [Електронний ресурс] : постанова Кабінету міністрів України від 27 грудня 2001 р. №1751 Київ. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-%D0%BF>.
3. Про державний бюджет України на 2014 рік [Електронний ресурс]: Закон України від 16.01.2014 № 719-VII зі змінами, внесеними згідно із Законами. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5515-17> 4.Звіт Департаменту сім'ї та молоді за 2012 рік. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mlsp.kmu.gov.ua/document/149411/2.doc>.
4. Україна-2013: підсумки року. 80% українських сиріт мають батьків [Електронний ресурс] / Лілія Дворецька, НБН.. – Режим доступу: <http://nbnews.com.ua/ua/tema/109312>
5. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]: закон України від 10.01.2002 року №2947-III із змінами, внесеними згідно із Законами – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

References

1. *The Constitution of Ukraine passed at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June, 28, 1996. (1996).* - K.: Education, 1996. – p. 80.
2. *The Cabinet of Ministers of Ukraine “Order of appointment and payment of public assistance to families with children” dated 27 December 2001 № 1751 Kyiv. (2001).* Retrieved September 15, 2013, from : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-%D0%BF>.
3. *The State Budget of Ukraine for 2014 [Electronic resource]: the Law of Ukraine on 16.01.2014 no.719-VII, as amended by Laws-. (2014).* Retrieved April 15, 2014, from : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show / 5515-17>
4. *Statement of the Department of Family and Youth for 2012. (2013).* Retrieved September 15, 2013, from : <http://mlsp.kmu.gov.ua/document/149411/2.doc>.
5. *Dvorecka, L. (2014). Ukraine-2013: summary of the year. 80% of Ukrainian orphans have parents. Retrieved April 15, 2014, from : http://nbnews.com.ua/ua/tema/109312 .*
6. *The Family Code Ukraine: Law of Ukraine of 10.01.2002, no.2947-III, as amended by Laws (2002).* Retrieved September 15, 2013, from : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2014 р.

Дмитро Вячеславович БУСАРЕВ

молодший науковий співробітник,
відділ фінансової політики, податкових та митних платежів,
Міністерство фінансів України
ДНУ Академія Фінансового Управління
вул. Дегтярівська, 38-44, м. Київ, 04119, Україна,
E-mail: busarevdy@gmail.com
Телефон: +380672345428

ГЛОБАЛЬНА МОНОПОЛІЗАЦІЯ СВІТОВОГО РИНКУ ЕНЕРГЕТИЧНИХ РЕСУРСІВ

Бусарев, Д. В. Глобальна монополізація світового ринку енергетичних ресурсів [Текст] / Дмитро Вячеславович Бусарев // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 39-47. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню процесів глобальної монополізації ринку енергетичних ресурсів як одного з наймасштабніших сегментів світового сировинного ринку.

У результаті дослідження розкрито сучасний характер діяльності нафтогазових ТНК з обґрунтуванням їх домінуючої ролі у розвідці, видобутку, переробці, транспортуванні та реалізації енергетичних продуктів. Детальний аналіз позицій нафтогазових компаній на світовому ринку, проведений у статті, дозволяє стверджувати, що вони становлять доволі неоднорідну масу і містять три основні групи за критеріями масштабів та рівня диверсифікації діяльності, ступеня державної участі в капіталі, типу організаційної і виробничої структур, а також рівня та механізмів державного регулювання діяльності. Першу з них презентують найбільші державні нафтогазові компанії, які спеціалізуються здебільшого лише на видобутку енергетичних ресурсів. До другої групи операторів світового енергетичного ринку належать спеціалізовані державні і приватні неінтегровані нафтогазові компанії, а також ті, які функціонують у складі великих енергетичних і хімічних концернів. Третю групу транснаціональних структур світового енергетичного ринку представляють вертикально інтегровані нафтогазові компанії державної і приватної форм власності, які завдяки великомасштабній інвестиційній діяльності функціонують як у країнах базування, так і в приймаючих державах.

Також у статті проаналізовано основні напрямки модернізації стратегій діяльності енергетичних компаній, визначено рівень їх ринкової капіталізації та транснаціоналізації. Завдання дослідження полягає в аналізі процесів глобальної монополізації ринку енергетичних ресурсів, оцінці масштабів діяльності провідних нафтогазових компаній світу, їх класифікації та перспектив розвитку.

Ключові слова: транснаціоналізація; глобальна монополізація; ТНК; паливно-енергетичні ресурси; індекс транснаціоналізації; корпоративні стратегії; компанії-мейджори; корпоративне інвестування.

Дмитрий Вячеславович БУСАРЕВ

ГЛОБАЛЬНАЯ МОНОПОЛИЗАЦИЯ МИРОВОГО РЫНКА ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ

Аннотация

Статья посвящена исследованию процессов глобальной монополизации рынка энергетических ресурсов как одного из наиболее масштабных сегментов мирового сырьевого рынка.

В результате исследования раскрыт современный характер деятельности нефтегазовых ТНК с обоснованием их доминирующей роли в разведке, добыче, переработке, транспортировке и реализации энергетических продуктов. Детальный анализ позиций нефтегазовых компаний на мировом сырьевом рынке, проведенный в данной статье, позволяет утверждать, что они являют собой довольно неоднородную массу и включают три основных группы по критериям масштабов и уровня диверсификации деятельности, степени государственного участия в капитале, типа организационной и производственной структур, а также уровня и механизмов государственного регулирования деятельности. Первую из них представляют наиболее крупные нефтегазовые компании, которые

спеціалізуються в основному лише на добычі енергетических ресурсів. Ко вторій групі операторів світового енергетического ринку належать спеціалізовані державні та приватні неінтегровані нафтогазові компанії, а також компанії, які функціонують в складі великих енергетических та хіміческих концернів. Третя група транснаціональних структур світового енергетического ринку складається з вертикально інтегрованих нафтогазових компаній державної та приватної форми власності, які завдяки масштабній інвестиційній діяльності функціонують як в країнах базирования, так і в приймаючих державах. Також в статті проаналізовані основні напрями модернізації стратегій діяльності енергетических компаній, визначено рівень їх ринкової капіталізації та транснаціоналізації. Завдання дослідження заключається в аналізі процесів глобальної монополізації ринків.

Ключеві слова: транснаціоналізація; глобальна монополізація; ТНК; топливно-енергетическі ресурси; індекс транснаціоналізації; корпоративні стратегії; компанії-мейджори; корпоративне інвестування.

Dmytro Vyacheslavovyich BUSARYEV

Junior Research Scientist,
Department of Fiscal Policy, Tax and Customs-duties,
Ministry of Finance of Ukraine
Academy of Financial Management
E-mail: busarevdy@gmail.com
Phone: +380672345428

GLOBAL MONOPOLIZATION OF THE WORLD ENERGY RESOURCES MARKET

Abstract

The article investigates the processes of global energy market monopolization as one of the largest segments of the global commodity market.

As a result of the research it has been disclosed the modern nature of the oil and gas TNC with the justification for their dominant role in the exploration, production, refining, transportation and sale of energy products. Detailed analysis of oil and gas companies positions at the global commodity market, that has been done in the article indicates that they are (oil and gas companies) not in inhomogeneous base. They include three main groups by scale measure and level of activity diversification, the degree of the government involvement in capital, types of organization and manufacture structures and also levels and mechanisms of governmental activity regulation. The first group is being presented by the largest oil and gas companies that specialize mainly on the extraction of energy resources. The second group is presented by the world energy market operators that belong to specialized public and private not-integrated oil and gas companies as well as companies that operate as a part of major energy and chemical companies. The third group of transnational structures of the global energy market are vertically integrated oil and gas companies that belong to public and private forms of ownership, which, with a help of large-scale investment activities operate in their home countries and in a host country.

Also in the article the main directions of modernization of strategies of energy companies have been analyzed. It has been determined the level of their market capitalization and transnationalization. Among the main tasks of the research we can single out the necessity to analyze the processes of global market of monopolization of energy resources, and the need to assess the extent of the activities of the leading oil companies in the world, the requirement to analyze their classification and development prospects.

Keywords: *transnationalization; global monopolization; fuel energy resources; transnationalization index; corporate strategies; major companies; corporate investment.*

JEL classification: N70, Q40

Матеріальною основою фундаментальних процесів диверсифікації світового енергетического ринку є зростаюча концентрація капіталу й виробництва, яка на початку ХХІ ст. набула характеру глобальної монополізації. Ця провідна тенденція розвитку світового ринку енергетических ресурсів знаходить своє вираження у діяльності сучасних нафтогазових ТНК, котрі не лише формують глобальні мережі розробки та видобування енергетическої сировини, але й усталені канали її переробки, транспортування, збуту та маркетингу, формуючи у такий спосіб основні пропорції енергетического сегменту глобального ринку.

Речовий зміст глобальної монополізації світового ринку енергетических ресурсів визначається нині пануванням кількох десятків найбільших нафтогазових ТНК, які на основі нарощування капіталізації, системної диверсифікації своєї діяльності, реалізації масштабних інвестиційних проектів в енергетическій

сфері, а також злиттів і поглинань сконцентрували у своїх руках колосальні активи, матеріально-сировинний ресурс, передові інноваційні технології, а також посідають домінуючі позиції на глобальному фондовому ринку. Завдяки цьому у світовому господарстві сформувався плановий господарський механізм виробництва та розподілу енергетичних продуктів, який за умов відсутності лібералізаційних механізмів лежить в основі встановлення монопольних цін на них.

На сьогодні монополізація світового ринку енергетичних ресурсів досягнула свого найвищого рівня, підтвердженням чого є той факт, що його основні сегменти поділені між дуже обмеженим колом компаній-гігантів – так званими нафтогазовими «мейджорами». До них, за версією «The Financial Times», належать «Exxon Mobil», «Total S. A.», «Royal Dutch Shell», «British Petroleum», «Chevron», «Conoco Phillips», а з 2007 р. до цього списку додалися «Сім нових сестер» з числа компаній країн – нових впливових учасниць світового енергетичного ринку – саудівська «Saudi Aramco», російська «Gazprom», китайська «China National Petroleum Company», іранська «National Iranian Oil Company», венесуельська «Petroleos de Venezuela S.A.», а також бразильська «Petrobras» та малайзійська «Petronas» [1]. Наприклад, у компанії «Royal Dutch Shell» співвідношення нафтових і газових активів становить 50:50 %, а у компанії «British Petroleum» - 60:40 %, що свідчить про охоплення їхньою діяльністю основних сегментів енергетичного ринку та дає підстави кваліфікувати нафтогазові ТНК як основних суб'єктів глобального енергетичного ринку.

Характеризуючи процеси глобальної монополізації світового енергетичного ринку, слід зазначити, що її суб'єктна структура останніми десятиліттями певним чином диверсифікувалась. Детальний аналіз позицій нафтогазових компаній дозволяє стверджувати, що вони становлять доволі неоднорідну масу і містять три основні групи за критеріями масштабів та рівня диверсифікації діяльності, ступеня державної участі в капіталі, типу організаційної і виробничої структур, а також рівня та механізмів державного регулювання діяльності.

Першу з них презентують найбільші державні нафтогазові компанії, які спеціалізуються на видобутку енергетичних ресурсів. Це – нафтогазові «левіафани» держав групи ОПЕК (іранська «НІОС», кувейтська «КРС», венесуельська «PDV», катарська «Qatar Petroleum», індонезійська «Pertamina», лівійська «Libya NOC» та ін.) та компанії держав, де зберігається високий рівень державного регулювання та централізації енергетичного сектору (мексиканська «Pemex», китайська «Petro China», малайзійська «Petronas» та ін.) (табл. 1).

Таблиця 1. Запаси вуглеводнів найбільших нафтогазових компаній світу у 2009 р. [2, с. 296]

Ранг	Компанія	Країна базування	Розвідані запаси нафти, млн барелів	Розвідані запаси природного газу, млрд футів ³	Загальні резерви у нафтовому еквіваленті, млн барелів
1	National Iranian Oil Company	Іран	137620	1045670	316367
2	Saudi Arabian Oil Company	Саудівська Аравія	25990	263000	304857
3	Qatar General Petroleum Corporation	Катар	25410	899325	179141
4	Iraq National Oil Company	Ірак	115000	119940	135503
5	Petroleos de Venezuela S.A.	Венесуела	99377	175970	129457
6	Abu Dhabi National Oil Company	ОАЕ	922	198500	126132
7	Kuwait Petroleum Corporation	Кувейт	101500	63000	112269
8	Nigerian National Petroleum Corporation	Нігерія	37200	185280	68872
9	National Oil Company	Лівія	44270	54362	53563
10	Sonatrach	Алжир	12200	159000	39379
11	Gazprom	Російська Федерація	0	171176	29261
12	Rosneft	Російська Федерація	18058	28816	22984
13	Petronas	Малайзія	5520	82096	19554
14	Lukoil	Російська Федерація	13696	23	13700
15	Petroleos Mexicanos	Мексика	10676	16815	13550

А загалом, як свідчать дані, наведені на рис. 1, у таких країнах, як Ангола, Нігерія, Ємен, Лівія та Індонезія, середня частка нафтових доходів, яка перерозподіляється на користь держави, стабільно перевищує 70 %, що засвідчує переважання з-поміж ТНК цих країн державних нафтогазових компаній.

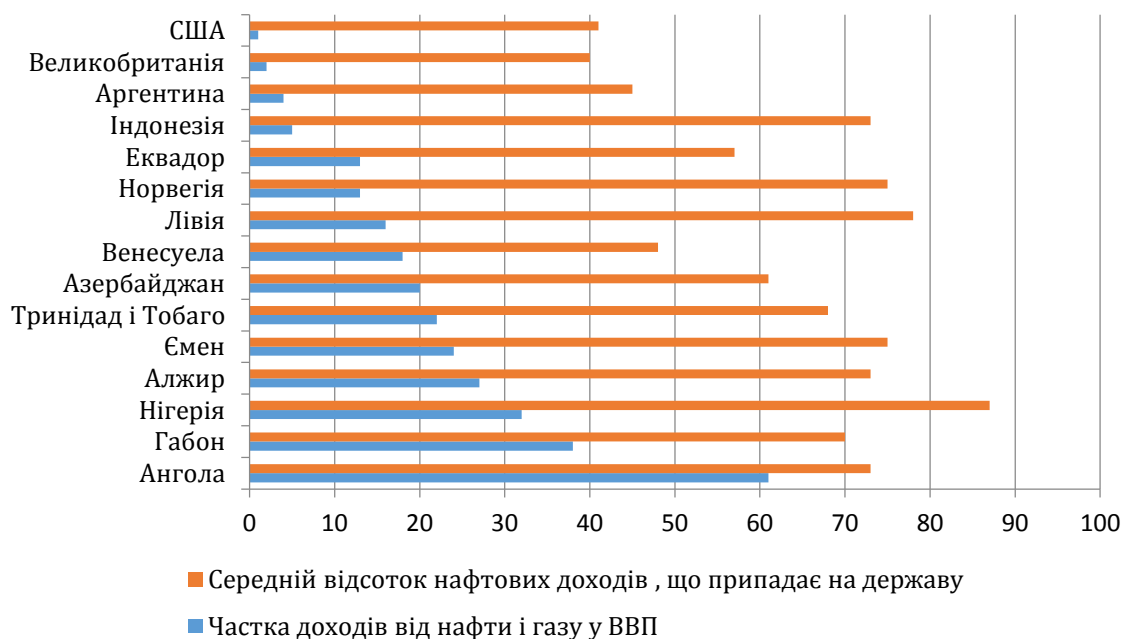

Рис.1. Залежність країн від нафтових доходів і частка доходів, що припадає на державу [3, с. 59]

До другої групи операторів світового енергетичного ринку належать спеціалізовані державні і приватні неінтегровані нафтогазові компанії, а також компанії, які функціонують у складі великих енергетичних і хімічних концернів. Наприклад, у Канаді такі компанії добувають близько третини сукупного обсягу нафти, у США – 40 % нафти і 65 % газу [4, с. 47].

Однак найбільше репрезентовані тут російські нафтогазові компанії, які хоча й мають низький рівень ринкової капіталізації, однак завдяки використанню інноваційних технологій у добуванні паливної сировини можуть ефективно освоювати невеликі за розмірами або важкодоступні родовища вуглеводнів, експлуатувати родовища на завершальній стадії розробки, працювати в складних гірничо-геологічних умовах. Іншими словами, добуваючи паливну сировину з тих родовищ, які не цікавлять великі компанії, такі фірми забезпечують більш раціональне використання природних ресурсів країн. Очікується, що на період до 2015 р. завдяки гнучкій системі державної підтримки російських неінтегрованих компаній нафтогазового сектору вони щорічно добуватимуть до 100 млн тонн нафти.

І, нарешті, третю групу транснаціональних структур світового енергетичного ринку представляють вертикально-інтегровані нафтогазові компанії державної і приватної форм власності, які завдяки великомасштабній інвестиційній діяльності функціонують як у країнах базування, так і в приймаючих державах. Саме ці ТНК формують «становий хребет» глобальної монополізації світового енергетичного ринку, здійснюючи у великих масштабах фінансування розробки нафтогазових родовищ, розвитку транспортної інфраструктури та переробки енергетичних ресурсів. При цьому найбільші світові запаси вуглеводнів сконцентровані у таких ТНК, як «BP», «Exxon Mobil», «Total», «Royal Dutch Shell» та «Chevron», які входять нині до Топ-5 світових нафтогазових гігантів (табл. 2).

Якщо характеризувати специфіку формування вертикально інтегрованих нафтогазових компаній за країнами, то слід зазначити, що лідером цих процесів стали ще в кінці XIX ст. США, відразу ж після закінчення громадянської війни. Гостра потреба нафтової і нафтопереробної промисловості цієї країни у великомасштабному нагромадженні капіталу для реалізації крупних проектів у енергетичній сфері стала причиною заснування великих об'єднань монопольного типу, які буквально за кілька років перетворились на ключових суб'єктів енергетичного ринку спочатку на національному, а потім на інтернаціональному рівнях. З-поміж них слід особливо відзначити таких гігантів американської нафтогазової промисловості, як компанії «Standart Oil» (заснована у 1870 р.) та «South Improvement Company» (1872 р.), які вперше в історії світової нафтової промисловості вдалися до об'єднання в межах однієї компанії закупівлі сировини, її переробки та дистрибуції готової продукції споживачам. Більше того, компанія «South Improvement Company» активно використовувала фінансовий механізм вертикальної інтеграції, об'єднавши в єдиний картель залізничну систему США та нафтопереробні

заводи. Це дало змогу останнім отримувати не тільки знижки за доставку вантажів, але й відрахування з суми повних тарифів, що їх сплачували переробні, які не входили в структуру картелю.

Таблиця 2. Запаси вуглеводнів ТОП-5 нафтогазових ТНК у 2012 рр., тис. барелів у день [5, с. 94]

Показник	BP	Exxon Mobil	Total	Royal Dutch Shell	Chevron	Всього
Розвідані запаси нафти, млн. барелів на кінець року	4477	12816	5686	5317	4353	32649
Розвідані запаси природного газу, млрд. футів ³ на кінець року	33264	74091	30877	26424	26654	190310
Виробництво сирової нафти	2056	2185	1220	1488	1764	8713
Переробка сирової нафти	2354	5014	1786	2819	1702	13675
Продаж очищених нафтопродуктів	5657	6174	3403	6235	2765	24234
Продаж природного газу, млн футів ³ /день	7393	12322	5880	9449	9785	44829

Як результат, уже на початку ХХ ст. практично 95 % нафтової та нафтопереробної промисловості США [6, с. 12] було монополізовано у формі вертикально інтегрованих структур, а після першого «переділу» американського нафтогазового ринку компанія «Standart Oil» контролювала 90 % американських нафтопереробних потужностей, а також трубопроводи, систему сховищ у Нафтовому районі та основні транспортні засоби [7, с. 50]. Саме це на кілька десятиліть вперед закріпило за цією країною статус найбільшого виробника нафторесурсів, про що свідчить той факт, що у 1940 р. США виробляли 63 % світової нафти, а усі країни Близького Сходу – лише 5 % [1, с. 425].

І, нарешті, в країнах-експортерах нафти вертикальна інтеграція розвивалась в напрямку від добування нафти з пізнішим залученням сфер її переробки та маркетингу готової продукції. Тож найважливішими передумовами цього процесу слід вважати прагнення компаній завоювати зарубіжні ринки кінцевого споживання і зміцнити свої конкурентні позиції у сфері нафтодобування за умов достатньо насиченого ринку та падіння норми рентабельності інвестицій, вкладених в освоєння нових нафтових родовищ.

Дещо в інший спосіб відбувалась інтеграція нафтових компаній країн Західної Європи. Тут лише «British Petroleum» та «Shell» входили у структуру великих міжнародних компаній. Водночас в Італії та Франції ще у 1950-х роках був сформований потужний державний сектор у сфері нафтопереробної і нафтохімічної промисловості, який значною мірою був залежний від постачань сировини від найзначніших нафтових компаній світу. Тож ефективно використавши фактор загострення конкурентної боротьби між нафтовими ТНК і урядами нафтодобуваючих країн, насамперед у Північній Америці, європейські державні і приватні компанії змогли на основі укладення концесійних угод включитись у сферу нафтодобування на території країн-власників енергетичної бази, вертикально диверсифікувавши діяльність своїх ТНК.

Характеризуючи сучасну діяльність вертикально інтегрованих нафтогазових ТНК, слід зазначити, що вони становлять ядро енергетичного технологічного ланцюжка, який поряд з ними містить також незалежні і сервісні компанії сектору апстрім (геологорозвідка), незалежні нафтопереробні заводи сектору даунстрім (збут енергетичних продуктів кінцевим споживачам), а також і такі галузі, як трубопровідний транспорт, танкерний флот, хімічна і нафтохімічна промисловість.

При цьому лівову частку капіталізації світового фондового ринку формують саме вертикально інтегровані нафтогазові ТНК. Дані, наведені в табл. 3, свідчать про те, що сукупна ринкова капіталізація першої десятки нафтогазових «мейджорів» станом на 1 серпня 2013 р. становила понад 100 трлн дол. США, що дає всі підстави говорити про нову якість процесів корпоратизації нафтогазових ТНК, які набувають форми «мейджоризації».

Натомість ринкова капіталізація незалежних компаній і компаній, зайнятих постачанням обладнання і послуг, суттєво поступається вертикально інтегрованим компаніям і ставить лише 215 та 135 млрд дол. відповідно. Ще нижчою є капіталізація нафтопереробних компаній (79 млрд дол.), які зосереджені переважно в країнах, що розвиваються, та країнах з новостворюваними ринками [8, с. 8].

Особливу увагу слід звернути також на *середнє значення індексу транснаціоналізації* світових енергетичних компаній, яка становить близько 70 %. Це свідчить про те, що майже 3/4 вартості їх активів, продажів і чисельності персоналу припадає не на країни базування цих ТНК, а на держави, де вони розвивають свою зарубіжну діяльність. Іншими словами, всі ми є свідками «*мейджоризації*»

глобалізаційних процесів в енергетичній сфері, визначальною рисою якої стає трансформація конкурентного ринку в олігополістично монополізований ринок, де базою формування економічних відносин в енергетичній сфері стає глобальна монополізація енергетичного ринку та його узгоджений розподіл між найбільшими ТНК.

Таблиця 3. Ринкова капіталізація найбільших нафтогазових ТНК у 2013 р., млрд. дол. США [7]

Компанія	Ринкова капіталізація
Gazprom	41197,8
Royal Dutch Shell-B	13438,8
Royal Dutch Shell-A	12799,8
Total	9298,0
British Petroleum	8363,8
Exxon Mobil	5009,1
Chevron	2992,9
RYL Dutch SP ADR-B	2716,1
Royal Dutch SP ADR-A	2607,5
BPSPADR	1675,3

Про високий рівень інтернаціоналізації діяльності енергетичних компаній свідчить той факт, що в рейтингу першої сотні найбільших нефінансових ТНК світу, саме їм належить 14 позицій. До числа незмінних лідерів входять, зокрема, «Royal Dutch Shell», «British Petroleum», «Total», «Exxon Mobil» та «Chevron» з вартістю зарубіжних активів 307,9; 270,2; 214,5; 214,3 та 158,9 млрд дол. відповідно (табл. 4).

Загальна ж вартість активів енергетичних ТНК з Топ-100 нефінансових ТНК світу становила у 2012 р. майже 2,5 трлн дол. (з них 1,8 трлн або 71 % за кордоном), сукупні продажі – 2,6 трлн дол. (1,6 трлн, 60 % відповідно), а чисельність зайнятих – 876,5 тис. (583,4 тис., 66 % відповідно).

Що стосується територіальної експансії нафтогазових компаній на глобальному рівні, то вона стала можливою на основі інтенсифікації вивезення ними капіталу. Зокрема у 2012 р. сукупні зарубіжні активи 20 нафтогазових ТНК Російської Федерації досягнули позначки у 111,2 млрд дол. США, а їх необоротні закордонні активи (за якими можна оцінити масштаби ПІІ) – 83,3 млрд дол., 2/3 яких сконцентровані нині в країнах Західної Європи [4]. При цьому у деяких російських нафтогазових гігантів, таких, як «Газпром» та «ІНТЕР РАО ЄЕС», частка європейських активів досягає 100 %.

Колосальними масштабами характеризуються також показники фінансово-господарської діяльності нафтогазових ТНК-мейджорів. Достатньо сказати, що сукупний дохід від реалізації продукції Топ-5 нафтогазових корпорацій протягом 2006-2012 рр. зросла з 1,3 до 1,8 трлн дол. США, вартість продажів – з 1,2 до 1,6 трлн дол., валовий прибуток – з 90,1 до 98,3 млрд дол., а чистий прибуток – з 119,1 до 123,4 млрд дол. США (табл. 5). При цьому безперечно конкурентні переваги за фінансовими показниками демонструє нині американська корпорація «Exxon Mobil» – лідер практично в усіх галузях та сферах нафтової і нафтохімічної промисловості, яка експлуатує промислові об'єкти і реалізує продукцію практично в усіх країнах світу, добуває нафту і природний газ на всіх шести континентах, а її акції вільно обертаються на відкритому фондовому ринку.

А загалом, за оцінками експертів Міжнародного енергетичного агентства, на період до 2030 р., сукупні інвестиційні потреби світової нафтової промисловості становлять 3 трлн дол. США за щорічного показника інвестиційних надходжень у 103 млрд дол. При цьому очікується, що зі збільшенням попиту на енергетичні продукти протягом зазначеного періоду зростатимуть і вартісні обсяги корпоративного інвестування нафтового сектору до 114 млрд дол. США на період 2011-2020 рр. [5, с. 11].

При цьому частка країн ОЕСР в загальних обсягах інвестиційних капіталовкладень нафтових ТНК суттєво перевищує середньосвітовий з причин більш високих витрат на виробництво одиниці продукції, особливо порівняно з сектором upstream в інших регіонах світу.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Резюмуючи вищенаведене, можна стверджувати, що сучасні процеси економічної глобалізації призводять до того, що ключові тренди розвитку світового енергетичного ринку будуть визначатись діяльністю дуже обмеженого кола транснаціональних гігантів. Більше того, їх чисельність може навіть зменшитись під впливом активізації процесів злиттів і поглинань як одного з найефективніших механізмів забезпечення глобального конкурентного лідерства ТНК енергетичного сектору.

Таблиця 4. Енергетичні ТНК, що входять у рейтинг ТОП-100 нефінансових ТНК світу у 2012 р. [9]

Рейтинг за вартістю зарубіжних активів	Рейтинг за індексом транснаціоналізації	Корпорація	Країна базування	Активи, млн дол. США		Продаж, млн дол. США		Зайнятість, осіб		Індекс транснаціоналізації*, %
				За кордоном	Всього	За кордоном	Всього	Іноземна	Всього	
2	32	Royal Dutch Shell plc	Великобританія	307938	360325	282930	467153	73000	87000	76,4
3	22	British Petroleum	Великобританія	270247	300193	300216	375580	69853	85700	83,8
5	28	Total SA	Франція	214507	227107	180440	234287	62123	97123	52,1
6	45	Exxon Mobil Corporation	США	214349	333795	301840	420714	46361	76900	77,7
9	61	Chevron Corporation	США	158865	232982	132743	222580	31508	62000	58,1
11	51	Eni SpA	Італія	133445	185493	85867	163566	51034	77838	58,8
13	71	Enel SpA	Італія	132231	226878	65966	109098	37588	73702	62,8
37	99	Statoil ASA	Норвегія	71127	140511	27661	121327	2847	23028	60,9
46	19	BG Group	Великобританія	57322	65247	15881	18933	4702	5713	88,5
53	37	Vattenfall AB	Швеція	54165	81269	19208	24710	23864	32794	23,2
57	76	Repsol YPFSA	Іспанія	50749	85806	36804	75728	17023	29985	87,3
76	96	Petronas - Petroliam Nasional Bhd	Малайзія	38907	150435	43228	72853	8653	43266	85,5
94	35	OMVAG	Австрія	33350	40337	34278	54812	22255	29147	74,4
Всього				1780696 71 %	2478165 100 %	1555495 60 %	2615116 100 %	583385 66 %	876547 100 %	X

* Індекс транснаціоналізації розраховується як середнє з трьох показників: відношення вартості зарубіжних активів до загальної вартості активів, зарубіжні продажі до загальної вартості продажів та іноземна зайнятість до загальної зайнятості.

**Таблиця 5. Динаміка основних фінансових показників ТОП-5 нафтогазових ТНК
протягом 2006-2012 рр., млн дол. США [9, с. 95; 10, с. 95]**

Показник	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
<i>BP</i>							
Дохід від реалізації продукції	274316	291438	367053	246138	308928	386463	388285
Вартість продажів	239763	262626	328843	223818	315343	349826	369299
Валовий прибуток	12331	10442	12617	8365	-1501	12737	6993
Чистий прибуток	22222	18370	25593	13955	-4914	23900	11993
<i>ExxonMobil</i>							
Дохід від реалізації продукції	377635	404552	477359	310586	383221	486429	482295
Вартість продажів	310233	334078	395609	276187	331200	414318	406370
Валовий прибуток	27902	29864	36530	15119	21561	31051	31045
Чистий прибуток	39500	40610	45220	19280	30460	41060	44880
<i>Total</i>							
Дохід від реалізації продукції	193114	217554	264709	183175	211143	257093	257038
Вартість продажів	161111	180888	228327	160582	183570	220415	226511
Валовий прибуток	17227	18603	20806	10811	13559	19590	16787
Чистий прибуток	14776	18063	15576	11782	14014	17088	13740
<i>Royal Dutch Shell</i>							
Дохід від реалізації продукції	318845	355782	458361	278188	368056	470171	467153
Вартість продажів	275086	305801	407740	257368	333059	414778	417112
Валовий прибуток	18317	18650	24344	8302	14870	24475	23449
Чистий прибуток	25442	31331	26277	12518	20127	30918	26592
<i>Chevron</i>							
Дохід від реалізації продукції	210118	220904	273005	171636	204928	253706	241909
Вартість продажів	178072	188630	229948	153108	172873	206072	195577
Валовий прибуток	14838	13479	19026	7965	12919	20626	19996
Чистий прибуток	17138	18688	23931	10483	19024	26895	26179
<i>Всього за Top-5</i>							
Дохід від реалізації продукції	137402 8	149023 0	184048 7	118972 3	147627 6	185386 2	183668 0
Вартість продажів	116426 5	127202 3	159046 7	107106 3	133604 5	160540 9	161486 9
Валовий прибуток	90615	91038	113323	50562	61408	108479	98270
Чистий прибуток	119078	127062	136597	68018	78711	139861	123384

Список літератури

1. *Oil&GasMajors* [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://www.wikinvest.com/industry/Oil_%26_Gas_Majors?ref=relatedpages
2. Поручник, А. М. Україна - Іран: через довіру до партнерства [Текст]: монографія / А. Поручник, М. Сейфоллахі – К.: КНЕУ, 2011. С. 256
3. Миловидов, К. Н. Тенденции развития мирового нефтегазового бизнеса. [Текст]: Открытый семинар / К. Миловидов. – М., :«Экономические проблемы энергетического комплекса.» – М., 2006.
4. Кадышева, О. В. Малые и средние независимые нефтяные компании как носители конкурентных преимуществ [Текст] / О. Кадышева // Региональная экономика. – 2008. - №27 (84). – С. 43-51.
5. OPEC Annual Statistical Bulletin 2013. [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB2013.pdf. 94.
6. Костусев, О.О. Конкурентна політика в Україні [Текст]: монографія/ О.О. Костусев. – К.: КНЕУ, 2004. – С. 12.
7. Ергин, Д. Добыча: всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть [Текст] / Д. Ергин ; Пер. с англ./ – М.: Альпина Паблшер, 2012. – С. 50.

8. *Ергин, Д. Добыча: всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть [Текст] / Д. Ергин ; Пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2012. – С. 425.*
9. *Миловидов, К. Н. Тенденции развития мирового нефтегазового бизнеса [Текст] / К. Н. Миловидов // Открытый семинар «Экономические проблемы энергетического комплекса». – М., 2006.*
10. *Leaders & Laggards in Major Integrated Oil & Gas [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://biz.yahoo.com/ic/11/120mkt.html>.*
11. *Web table 28. The world's top 100 non-financial TNCs, ranked by foreign assets, 2012. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://unctad.org/Sections/dite_dir/docs/WIR2013/WIR13_webtab28.xls.*
12. *Кузнецов, А. В. Вывоз капитала российскими ТНК: причины доминирования Большой Европы. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vestnik.mgimo.ru/sites/default/files/pdf/11mezhd_otn_kuznecov.pdf.*
13. *OPEC Annual Statistical Bulletin 2010-2011 [Электронный ресурс] / – Режим доступа: http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB2010_2011.pdf. С. 95.*
14. *OPEC Annual Statistical Bulletin 2013. [Электронный ресурс] / – Режим доступа: http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB2013.pdf С. 94.*
15. *Миловидов К. Н. Тенденции развития мирового нефтегазового бизнеса [Текст] / К. Н. Миловидов // Открытый семинар «Экономические проблемы энергетического комплекса». – М., 2006.*

References

16. *Oil & Gas Majors (n. d.). Retrieved September 15, 2013, from : http://www.wikinvest.com/industry/Oil_%26_Gas_Majors?ref=relatedpages.*
17. *Poruchnik, A. M., Seyfollahi, M. (2011). Ukraine –Iran through a trust to partnership [Ukrayina - Iran: cherez doviru do partnerstva] Kiev: KNEU.*
18. *Milovidov, K. N. (2006). Trends in the global oil and gas business. [Text]: open workshop "Economic issues and energy complex" [Tendentsii razvitiya mirovogo neftegazovogo biznesa: Otkrytiy seminar «Ekonomicheskie problemy energeticheskogo kompleksa». – Moscow.*
19. *Kadyshcheva, O. V. (2008). Small and medium-sized independent oil companies as carriers competitive advantages [Malye i srednie nezavisimye neftyanye kompanii kak nositeli konkurentnykh preimushchestv] Moscow: Regionalnaya ekonomika, 27 (84).*
20. *OPEC Annual Statistical Bulletin 2013. (2014). Retrieved May 15, 2014, from : http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB2013.pdf P. 94.*
21. *Kostusev, O. O. (2004). Competitive policy in Ukraine [Konkurentna politika v Ukrayini] Kiev: KNEU.*
22. *Yergin, D. (2012). The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power [Dobycha: vseмирnaya istoriya borby za neft, dengi i vlast.] Moscow: Alpina Publisher.*
23. *Yergin, D. (2012). The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power [Dobycha: vseмирnaya istoriya borby za neft, dengi i vlast.] Moscow: Alpina Publisher.*
24. *Milovidov, K. N. (2006). Trends in the global oil and gas business: open workshop "Economic issues and energy complex" [Tendentsii razvitiya mirovogo neftegazovogo biznesa: Otkrytiy seminar «Ekonomicheskie problemy energeticheskogo kompleksa». – Moscow.*
25. *Leaders & Laggards in Major Integrated Oil & Gas. (n. d.) Retrieved May 15, 2014, from : <http://biz.yahoo.com/ic/11/120mkt.html>*
26. *Web table 28. The world's top 100 non-financial TNCs, ranked by foreign assets, 2012. (2012) Retrieved May 15, 2014, from : http://unctad.org/Sections/dite_dir/docs/WIR2013/WIR13_webtab28.xls*
27. *Kuznetsov, A. B. Export of capital by russian TNC causes dominance of Greater Europe. [Vyvoz kapitala rossiyskimi TNK: prichiny dominirovaniya Bolshoy Evropy.] (n. d.) Retrieved May 15, 2014, from : http://www.vestnik.mgimo.ru/sites/default/files/pdf/11mezhd_otn_kuznecov.pdf.*
28. *OPEC Annual Statistical Bulletin 2010-2011 (2011) Retrieved May 15, 2014, from : http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB2010_2011.pdf. P.95.*
29. *OPEC Annual Statistical Bulletin 2013. (n. d.) Retrieved May 15, 2014, from : http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB2013.pdf P. 94.*
30. *Milovidov, K. N. (2006). Trends in the global oil and gas business. [Text]: open workshop "Economic issues and energy complex" [Tendentsii razvitiya mirovogo neftegazovogo biznesa: Otkrytiy seminar «Ekonomicheskie problemy energeticheskogo kompleksa». – Moscow.*

Стаття надійшла до редакції 15.05.2014 р.

Володимир Васильович КОВЧ

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії,
Приватний вищий навчальний заклад
«Хмельницький економічний університет»
вул. Каменецька, 159/2, м. Хмельницький, 29000, Україна
E-mail: Odua@i.ua
Телефон: +30935107404

**ПРОБЛЕМИ ЗАДОВОЛЕННЯ ПОТРЕБ ДОМОГОСПОДАРСТВ ПРИ ФОРМУВАННІ
ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Ковч, В. В. Проблеми задоволення потреб домогосподарств при формуванні інноваційної економіки [Текст] / Володимир Васильович Ковч // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 48-54. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Розкрито сучасний стан домогосподарств в Україні, їхню фінансову спроможність та можливості в задоволенні своїх потреб. Проаналізовано проблеми формування та основні джерела витрат домогосподарств. Досліджено проблему якості життя в нашій державі та межі, за якою настає бідність, а також склад граничного набору благ, який необхідний для задоволення першочергових потреб населення. Розглянуто вплив домогосподарств та їх роль у формуванні інноваційної економіки в Україні, проблеми міграції наукових кадрів за кордон та сучасний стан і перспективи щодо оплати праці по кожній області, проблеми мінізації економіки та вплив цього фактора на можливості домогосподарств щодо задоволення своїх потреб.

Розробка цієї проблеми набуває актуального значення, оскільки дає можливість оцінити рівень реального стану змін у соціально-економічному становищі нашої держави. Визначення проблем, перед якими постають домогосподарства у сучасному світі, надають реальну можливість відобразити ієрархічну розмежованість сучасної системи задоволення потреб у суспільстві. Дослідження цієї теми є ключовим моментом не тільки для органів законодавчої та виконавчої влади, але і для суспільно-політичного життя України у кожному населеному пункті, що визначає позицію та активність діяльності організацій, першочергова мета котрих – захист інтересів населення.

Ключові слова: домогосподарство; держава; потреби; задоволення потреб; бідність; межа бідності; мінімізація економіки; інноваційна економіка; економічний розвиток; фінансування; рівень оплати праці; споживчий кошук; прожитковий мінімум; модель поведінки.

Владимир Васильевич КОВЧ

**ПРОБЛЕМЫ УДОВЛЕТВОРЕНИЯ НУЖД
ДОМОХОЗЯЙСТВ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ**

Аннотация

Раскрыто современное состояние домохозяйств в Украине, их финансовой состоятельности и возможности удовлетворения своих нужд. Проанализированы проблемы формирования и основные источники расходов домохозяйств. Исследована проблема качества жизни в нашем государстве и границы, за которой наступает бедность, а также состав предельного набора благ, который необходим для удовлетворения первоочередных потребностей населения. Рассмотрено влияние домохозяйств и их роль в формировании инновационной экономики в Украине, проблемы миграции научных кадров за границу и современное состояние и перспективы оплаты труда по каждой области, проблемы тенезации экономики и влияние данного фактора на возможности домохозяйств по удовлетворению своих потребностей.

Разработка данной проблемы приобретает актуальное значение, поскольку дает возможность оценить уровень реального состояния изменений в социально-экономическом положении нашего государства. Определение проблем, которые стоят перед домохозяйствами в современном мире, оказывает реальную

возможность отразить иерархическую разобщенность существующей системы удовлетворения потребностей в обществе. Исследование данной темы является ключевым моментом не только для органов законодательной и исполнительной власти, но и для общественно-политической жизни Украины в разрезе по каждому населенному пункту, определяет позицию и активность деятельности организаций, первоочередная цель которых - защита интересов населения.

Ключевые слова: домохозяйство; государство; потребности; нужды; удовлетворение потребностей; бедность; черта бедности; тенизация экономики; инновационная экономика; экономическое развитие; финансирование; уровень оплаты труда; потребительская корзина; прожиточный минимум; модель поведения.

Volodymyr Vasylyovych KOVCH

PhD in Economics,
Assosiate Professor,
Department of Economic Theory,
Private Higher Educational Institution "Kmelnytskyi University of Economics",
Kamenetska str., 159/2, Kmelnytskyi, 29000, Ukraine
E-mail: Ody@i.ua
Phone: +30935107404

THE PROBLEMS OF SATISFACTION OF THE COMMUNITY NEEDS IN THE PROCESS OF FORMING THE INNOVATIVE ECONOMY

Abstract

The modern state of the communities in Ukraine is exposed. Their financial possibility and ability for problem satisfaction are considered. Forming problems and basic sources of charges of the communities are analysed. The problem of the life quality in our state, the limit below which the poverty occurs, and also the limit set of goodness, that is needed for satisfaction of urgent people necessities, are investigated. The influence of communities and their role in forming of innovative economy in Ukraine are considered. Problems of migration of scientific manpower abroad are shown. The modern state and prospects, in relation to the remuneration of labour in each area of Ukraine are determined. Problems of shadowing of economy, and influence of this fact on possibilities of communities, in relation to satisfaction of their necessities are defined.

Working out the present problem obtains the actual meaning, since it gives the possibility to estimate the real level of changes in social economic position of our state. The determination of the problems, which are estimated in communities nowadays, gives a real opportunity to reflect the hierarchic differentiation of the current system of satisfaction the needs of the society. The investigation of this problem is a key moment for not only legislative and executive authority, but also for social and political life of Ukraine in a cut through every settlement, which determines the position and activity of the organizations, the urgent aim of which is the maintenance of population interest.

Keywords: *community; state; necessities; need; satisfaction of necessities; poverty; limit of poverty; shadowing of economy; innovative economy; economic development; financing; level of remuneration of labour the consumer basket; the living wage; the model of behaviour.*

JEL classification: D190

Вступ

По своїй природі, як людина, так і людство в цілому хочуть жити в достатку. Тому проблеми багатства, добробуту та шляхів і способів їх досягнення завжди були в полі уваги багатьох економістів. Всезагальне щастя вже фігурувало в ідеях раннього утопічного соціалізму. Умовою його досягнення розглядалось знищення приватної власності, зрівнювальний розподіл і повна регламентація суспільного життя [1, с. 150].

На дослідження домогосподарств та їх потреби значну увагу звертали вітчизняні науковці: С. Злупко, М. Литвак, Е. Лібанова, В. Мандибуря, Н. Можайкіна, І. Осипова, С. Панчишин, А. Ревенко, М. Савлук, Н. Федірко та ін. Зарубіжні вчені теж не залишалися осторонь цієї проблеми та активно досліджували потреби домогосподарств, серед них варто назвати таких, як А. Аткинсон, С. Барсуков, П. Дасгупта, В. Жеребін, С. Колм, Н. Манохіна, А. Олейник, В. Радаєв, А. Романов, А. Сурінов, С. Тютюнникова, К. Чабану та ін.

Мета статті

Мета статті - дослідити сучасні реалії, можливості та перспективи, а також проблеми, що постають перед домогосподарствами при задоволенні їх потреб за сучасних умов формування інноваційної економіки в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

На сьогодні в найрізноманітніших джерелах засобів масової інформації значна кількість матеріалу присвячена дослідженню проблем формування, а також напрямкам витрат фінансів домогосподарств. При цьому проведення постійного аналізу наявного потенціалу, збережених коштів індивідуумів у якості можливих інвестицій у реальний сектор економіки входять до кола питань, що формують структуру багатьох теоретичних дискусій.

Фінанси, якими володіють господарюючі суб'єкти, беруть участь у створенні прибуткової частини бюджетів домашніх господарств, що виявляється у формах заробітної плати (зокрема реальної заробітної плати), різноманітних соціальних виплат, отримання прибутку від цінних паперів тощо. Держава також вкладає свою частку у формування бюджетів домашніх господарств. Найчастіше це втілюється через податкову політику та трансфертні платежі.

Сучасна наука часто під домашнім господарством розглядає господарство сім'ї як певної самостійної одиниці. Їхній дохід більшою мірою спрямований на життєзабезпечення всіх її членів та не пов'язаний з проведенням підприємницької діяльності. Відповідно до рекомендацій ООН домашні господарства виступають у межах певних окремих осіб або групи осіб, що мають можливість забезпечити себе необхідними засобами життєдіяльності.

На сьогоднішній день поняття якості життя в нашій державі не має загально визнаної структури, оскільки набір її індикаторів не може бути однаковим для різних економічних районів держави. Здебільшого критерії, які беруться для порівняння, пов'язуються з розвиненими країнами та їх можливостями у забезпеченні задоволення потреб своїх громадян.

Основним показником підвищення якості життя населення України повинно бути продовження тривалості життя, що визначається цілим переліком позитивних зрушень, зокрема: підвищення рівня соціальних послуг та легкість їх отримання, покращення умов праці та рівня соціальної відповідальності бізнесу і т. п.

Межа, за якою настає «бідність», може бути охарактеризована у вигляді кошика з мінімальною комплектацією благ першої необхідності, що подано у грошовому виразі у вигляді витрат на його придбання. Зазвичай нормативний підхід до висвітлення рівня життя базується на встановленні певних норм споживання, що спираються на висновки експертів або у деяких випадках, коли мова йде про менш розвинені країни, на їх ресурсні можливості. Для України таким показником є прожитковий мінімум, що у своїй основі повинен поєднувати можливості держави задовольняти потреби населення з максимально допустимими можливостями використання наявних ресурсів.

Склад граничного набору благ для задоволення потреб населення визначається з урахуванням наступних факторів:

- наявних рекомендацій від компетентних установ щодо мінімальних об'ємів споживання товарів та послуг, необхідних для забезпечення повноцінного життєзабезпечення як людини, так і домогосподарств;
- рівня споживання благ у сім'ях з гранично низьким рівнем прибутку;
- складу членів сімей та рівнів їх доходів;

Цілком очевидним стає факт того, що на сьогоднішній день обраний рівень прожиткового мінімуму не дозволяє повною мірою забезпечити задоволення навіть найважливіших нужд людини. На думку вітчизняних дослідників, для України межа прожиткового мінімуму повинна бути не у відсотковому вираженні, а у кількісному співвідношенні. І тільки за таких умов можна буде говорити про дійсно ефективний споживчий кошик, що здатен забезпечити мінімальне задоволення потреб як кожної людини окремо, так і домогосподарств.

Варто визнати, що прожитковий мінімум нині в Україні знаходиться за межею, яка може забезпечувати принаймні фізичне виживання. Доцільно додатково згадати про необхідність кардинальних змін у мінімальних стандартах рівня життя в нашій країні, про зміни у якісному складі та його розмірі, що повинен гарантувати розширені можливості населення.

Прожитковий мінімум повинен бути основою для побудови заходів, що за своєю природою спрямовані на скорочення бідності та надання необхідної соціальної допомоги тим категоріям населення, що належать до соціально незахищених груп. Прожитковий мінімум повинен стати певним стандартом споживання домогосподарств, що надає можливість працюючій частині населення задовольнити щонайменше відновлення фізичних, інтелектуальних здібностей людини та можливість майбутнього розвитку особистості.

На сьогодні незавершеним є процес формування різних моделей споживчої поведінки, що певною

мірою можуть відобразити способи життя людей, домогосподарств та визначити цінності різних груп населення та їх бажання в задоволенні власних потреб.

За умов формування інноваційної економіки діяльність домашніх господарств на фінансових ринках України набуває особливої ваги, оскільки саме на них відбувається формування джерел інвестування та розвиток технічного прогресу, що в свою чергу призводить до фінансування економічного зростання.

Після забезпечення своїх потреб домашні господарства накопичують фінансові ресурси на рахунках різних зберігаючи фондів, структура яких формується за рахунок виокремлення частини коштів із отриманої заробітної плати та інших грошових надходжень. У сучасних умовах такі фонди розглядаються як заощадження, що надають інвестиційні ресурси конкретним особам, таким чином гарантуючи підняття рівня життя окремим індивідам.

Рис. 1 Сукупні витрати домогосподарств у % станом на 1 квартал 2013 р. [2]

З рис. 1 видно, що основна частина витрат домогосподарств спрямована на задоволення фізіологічних потреб людини, тобто на їжу. Виділення такої значної частини коштів на задоволення першочергових потреб зменшує можливості у заощадженні коштів, інвестуванні у різноманітні інноваційні проекти та підтримання розвитку економіки держави.

Через залучення фінансів населення до системи економічних відносин наша держава може забезпечувати вирішення як соціальних, так і економічних проблем господарюючих суб'єктів та покращити свій фінансовий стан. Домашні господарства у сучасному середовищі створюють вплив на формуванні інноваційної економіки в Україні.

Структурно-функціональний аналіз сектору домашніх господарств дозволяє розширити й обґрунтувати їх основну цільову функцію – відтворення людського потенціалу, яке об'єднує біологічне, соціальне, духовне, господарське, інституційне відтворення. Йдеться про сукупність матеріальних, людських, духовних, етичних, релігійних основ існування сектору домогосподарств. Саме в цьому є його важливість для розвитку економіки і суспільства загалом [3, с. 65].

Для проведення цього дослідження домогосподарств та їх потреб у системі національної економіки варто сконцентрувати увагу на використанні таких елементів соціально-економічної теорії, як: підходи до вивчення сім'ї (Хілл Р.);

- Пірсонс Т. – структурний функціоналізм;
- Хоманс Дж. – теорію обміну;
- концепція індивідуалізму та раціональних очікувань;
- біхевіористський підхід, що поєднує економіку та психологію [4, с. 84-86].

В основу цієї теорії покладено такі положення: обмеження раціональності, яке пояснюється нестачею часу та інформації для прийняття рішень; обмеження волі, пов'язане з проблемою самоконтролю – іноді домогосподарства невмотивовано збільшують свої видатки, що суперечить їх усвідомленим перспективним інтересам; стримуваний егоїзм, тобто припущення про те, що часто члени домогосподарств діють безкорисливо і жертвують власними інтересами заради інших [3, с. 65].

У деяких випадках інноваційна діяльність розглядається як універсальний метод досягнення позитивних зрушень як у державі, так і в суспільстві. Проте окремі дослідники розглядають інноваційну діяльність як найкращий шлях переходу від традиційно-сталого стану суспільства до сучасно-нового. Проведення інноваційної діяльності в Україні має не тільки економічні, а й соціально-економічні та культурні наслідки, де зачіпаються всі елементи організації сучасного суспільства. За своєю природою формування інноваційної економіки поглинає та створює взаємовплив окремих соціальних особливостей різних країн одна на одну. Тісний взаємозв'язок та співпраця у різних напрямках

економічного життя між дружними країнами створює взаємний вплив та призводить до запозичення прогресивних інновацій, соціальних механізмів та поведінкових моделей.

Дослідження отриманого досвіду показує, що інноваційна діяльність має два вияви, зокрема:

- її можна розглядати як глобальний процес, що за своїми масштабами охоплює значну частину країн світу. Такий процес призводить до запозичення елементів досвіду та організації сфер суспільного життя в більш розвинених країнах;
- з іншого боку, у зв'язку з соціально-культурними особливостями деяких країн далеко не всі елементи, що успішно себе зарекомендували, можуть бути перенесеними та використаними на території України. В окремих випадках таке запозичення досвіду може призвести до негативних наслідків і навіть спровокувати хвилю кризи в країні. Інноваційна діяльність в Україні супроводжується не тільки запозиченням досвіду та навичок у галузі виробництва, досвіду державного управління, але і зачіпає норми поведінки та моральні уявлення.

На заваді задоволенню потреб домогосподарств та формуванню інноваційної економіки в нашій державі стає її тінізація. Проблема тіньової економіки існує майже у всіх країнах світу. Хоча в багатьох економічно розвинутих країнах її обсяги становлять 8-16 % від ВВП, що суттєво не впливає на соціально-економічні процеси в суспільстві. Такий вплив відчувається, коли розміри тіньового сектору в країні перевищують 30 % від ВВП. Тоді починає функціонувати відтворювальна система тіньових економічних відносин. На жаль, в Україні обсяги тіньової економіки досить великі і продовжують зростати. Це призводить до занепаду економічної діяльності країни та стагнації економіки загалом. До економіки, яка знаходиться в тіні, можна віднести неформальну, приховану і підпільну [5]. Перша з них виявляється в дозволеній, але формально не зареєстрованій формі, отже, не внесеної до статистичної звітності економічної діяльності. Її суміщають з домашньою економікою. До прихованої економіки відносять легальну економічну діяльність, яка частково або зовсім не фіксується у статистичній звітності, а відтак, через приховування доходів ухиляється від сплати податків [1, с. 153].

Несприятлива демографічна ситуація посилюється трудовою міграцією. Як відомо, у розвинених країнах розроблені та функціонують гнучкі й сприятливі програми залучення кваліфікованих працівників. За експертними оцінками, витрати на одного фахівця з вищою освітою становлять близько 20 тис. дол. США. Це означає, що кожен прибулий кваліфікований трудовий мігрант збагачує країну свого нового перебування саме на цю суму, збіднюючи водночас на таку ж суму свою власну країну. За оцінками експертів, за межами України працює близько 30 % українських учених, збагачуючи науку й економіку зарубіжних країн [6, с. 22].

Для порівняння наведемо дані про розмір середньої заробітної плати по Україні за областями, станом за січень - березень 2014 р. (таблиця 1).

Як видно з таблиці 1, абсолютним лідером серед зростання заробітної плати є Рівненська область, де протягом проаналізованого відрізка часу заробітна плата збільшилась на 422 грн. По Україні п'ятірка лідерів із зростання рівня заробітної плати складається з наступних областей: Донецька, Миколаївська, Рівненська, Хмельницька та АРК. Проте середній показник зростання рівня оплати праці по Україні залишається досить низьким та становить лише 250 грн. Такий невисокий приріст в оплаті праці не може гарантувати повноцінного та всебічного задоволення потреб як кожної людини окремо, так і домогосподарств загалом.

Нині спостерігається досить сильне протиставлення між керуючою ланкою та основною частиною населення. Значна різниця між багатими і бідними тільки загострює проблему. Відповідно до цього формування інноваційної економіки вимагає наявності досить високого рівня соціальної відповідальності керуючої частини населення та їхньої здатності враховувати національні інтереси держави.

Відсутність фактичної відповідальності керуючої частини населення, бізнесу та представників органів влади становить пряму загрозу формуванню інноваційної економіки в державі. Практична відсутність соціальної відповідальності бізнес-середовища полягає в прямій зацікавленості у збільшенні прибутків, а не в реальному покращенні створених благ.

Для сприяння притоку капіталу у нові динамічні галузі з метою проведення інноваційної діяльності необхідно послідовно формувати інститути інноваційного розвитку та інститути, що будуть спроможні перерозподілити інвестиційні ризики. Таким чином некомпенсовані ризики для підприємств будуть знижені до гранично допустимого рівня.

Таблиця 1. Розмір середньої заробітної плати по Україні за областями, станом за січень - березень 2014 р. у розрахунку на одного штатного працівника, грн [7].

Області	Січень	Лютий	Березень	Приріст за 2014 р
Вінницька	2513	2531	2650	137
Волинська	2407	2402	2526	119
Дніпропетровська	3285	3389	3390	105
Донецька	3674	3707	4036	362
Житомирська	2462	2475	2597	135
Закарпатська	2372	2427	2607	235
Запорізька	3079	3032	3416	337
Івано-Франківська	2600	2567	2766	166
Київська	3165	3242	3456	291
Кіровоградська	2505	2509	2643	138
Луганська	3295	3266	3404	109
Львівська	2611	2644	2816	205
Миколаївська	2955	3066	3299	344
Одеська	2898	2837	2972	74
Полтавська	2946	2823	3082	136
Рівненська	2626	2671	3048	422
Сумська	2602	2581	2698	96
Тернопільська	2182	2266	2371	189
Харківська	2832	2881	3071	239
Херсонська	2347	2363	2505	158
Хмельницька	2522	2548	2847	325
Черкаська	2546	2516	2682	136
Чернівецька	2320	2345	2435	115
Чернігівська	2420	2425	2654	234
АРК	2693	2697	3013	320
По Україні	3148	3189	3398	250

Висновки та перспективи подальших розвідок

Сучасні реалії, з якими зустрічаються домогосподарства при задоволенні своїх потреб, становлять досить вагому загрозу для їх подальшого розвитку. Значна частина відповідальності за несприятливе середовище лягає на плечі держави та керуючої ланки суспільства. Труднощі також викликає формування інноваційної економіки в Україні, що саме по собі вимагає залучення додаткових ресурсів, іноземних інвесторів та інтелектуального капіталу. Натомість реалії сьогодення такі, що значна частка науковців через неспроможність задовольнити свої потреби змушена емігрувати за межі України.

Для оцінювання економічного добробуту домашніх господарств треба врахувати розмір переказаних грошей трудовими емігрантами з-за кордону. Адже їх кількість досить велика, а масштаби міграційного капіталу в кілька разів перевищують обсяги іноземних інвестицій у нашу країну. Визначити обсяги пересланих мігрантами грошей можна з використанням банківської інформації про закордонні грошові перекази в Україну. Деякі з дослідників у разі оцінювання величини економічного добробуту домашніх господарств країни пропонують урахувати нерівність розподілу доходів між цими домогосподарствами [8].

Список літератури

1. Приймак, В. І. Нечітке оцінювання рівня економічного добробуту домогосподарств [Текст] / В. Приймак // ЕКОНОМІКА: реалії часу. – 2011. – №1(1).
2. Витрати і ресурси домогосподарств України у 1 кварталі 2013 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) [Текст].
3. Котис, Н. Теоретико-методологічні основи досліджень сектора домогосподарств у системі національної економіки [Текст] / Н. Котис // Галицький економічний вісник. — 2011. — №1(30). — с.63-67 - (економіка та управління національним господарством)
4. Ватаманюк, О. Заощадження в економіці України: макроекономічний аналіз [Текст] : монографія / О. Ватаманюк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 536 с
5. Мазур, І. І. Тінізація економіки України в сучасних умовах [Текст] / І. І. Мазур // Вісник Донецького університету, сер. В: економіка і право, спецвип., Т.2, 2011. – С. 52-57.

-
6. Данилишин, Б. Соціальна безпека – підґрунтя сталого розвитку [Текст] / Б. Данилишин, В. Куценко // Вісн. НАН України, - 2010, № 1
 7. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/socposobiya/sred-zarp-reg/sred-zarp-reg_14/
 8. Pundarik Mukhopadhaya Efficiency Criteria and the Sen-type Social Welfare Function // Working Paper No. 0114. – 2001. – November. — [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.fas.nus.edu.sg/ecs/pub/wp/wp0114.pdf>
 9. Буян, І. В. Біологічне, духовне та соціальне в людині як чинник економічної системи [Текст] / І. В. Буян // Психологія і суспільство. – 2010. – № 3. – С. 124-140;
 10. Диха, М. В. Інвестиційно-інноваційна стратегія як взаємоузгоджена система розвитку економіки країни [Текст] / М. В. Диха // Інноваційна економіка. – 2013. – № 39. – С. 27-32.
 11. Эрхард, Л. Благосостояние для всех [Текст] / Л. Эрхард. – М.: Начала-Пресс, 1991. – С. 230 – 231;
 12. Криворотько, І. О. Проблеми та перспективи інвестування в людський капітал України [Текст] / І. О. Криворотько // Інноваційна економіка. – 2013. – №39 – С. 35-38.
 13. Закон зростання потреб і соціально-економічна ефективність виробництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.grinchuk.lviv.ua/book/56/2199.html>.
 14. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.ukrstat.gov.ua.
 15. Масленко Г.В Інноваційна діяльність в умовах бюджетного дефіциту [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://iee.org.ua/files/conf/conf_article17.pdf.

References

1. Primak, V. I. (2011). Fuzzy evaluation of economic well-being of households. *ECONOMY: reality time*, 1 (1).
2. Expenditures and Resources of households of Ukraine in Q1 2013 (according to the Survey of Household Ukraine). (2013).
3. Kotus, N. (2011). Theoretical and methodological bases of research in the housing sector is the system of national economy. *Galician Economic Journal*, 1(30).
4. Vatamanyuk, O. (2007). *Savings in the economy of Ukraine: Macroeconomic Analysis*. – Lviv: Publishing Center LNU. Franko.
5. Mazur, I. I. (2011). Shadow economy in Ukraine today's environment. *Journal of University of Donetsk*, 2.
6. Danilishin, B., Kutcenko, B. (2010). Social Security - the foundation of sustainable development. *Visn. National Academy of Sciences of Ukraine*, 1.
7. The State Statistics Committee of Ukraine. (2014). Retrieved May 15, 2014, from : http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/socposobiya/sred-zarp-reg/sred-zarp-reg_14.
8. Pundarik Mukhopadhaya Efficiency Criteria and the Sen-type Social Welfare Function. (2001). Working Paper No. 0114.
9. The law of the needs and socio-economic efficiency. (n. d.). Retrieved May 15, 2014, from : <http://www.grinchuk.lviv.ua/book/56/2199.html>.
10. Buyan, I. V. (2010). Biological, spiritual and social man as a factor in the economic system. *Psychology and society*, 3.
11. Duxy, M. V. (2013). Investment and innovation strategy as mutually agreed system of the economy. *Innovative economy*, 39.
12. Erhard, L. (1991). *Blahosostoyanye for all*. – Moskow : Beginning-Press.
13. Kryvorotko, I. O. (2013). Challenges and Opportunities of investment in human capital of Ukraine. *Innovative economy*, 39
14. The State Statistics Committee of Ukraine (2014). Retrieved May 15, 2014, from : www.ukrstat.gov.ua.
15. Maslenko, G. V. (2014). Innovative activity in terms of budget deficit. Retrieved May 15, 2014, from : http://iee.org.ua/files/conf/conf_article17.pdf.

Стаття надійшла до редакції 21.05.2014 р.

Людмила Викторовна КОЗЛОВА

кандидат экономических наук,
доцент кафедры экономики предприятий,
Донбасская национальная академия строительства и архитектуры
ул. Калашникова, д.21, кв.2, г. Донецк, 83014, Украина
E-mail: Mila_pochta_84@mail.ru
Телефон: +380506564440

**ГЛОБАЛИЗАЦИЯ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ОРИЕНТИРОВ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ
ЛОКАЛЬНОГО УРОВНЯ**

Козлова, Л. В. Глобализация старатегических ориентиров социального развития локального уровня [Текст] / Людмила Викторовна Козлова // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 55-61. – ISSN 1993-0259.

Аннотация

В рамках решения вопроса глобализации стратегических ориентиров социального развития предложено усовершенствование при помощи создания унифицированной системы социально-экономических индикаторов устойчивого развития города; а также установление взаимосвязи индикаторов путем определения критических значений устойчивости развития на локальном и региональном уровне. Индикативная зависимость между социальным, экономическим и экологическим развитием должна определяться посредством создания специального информационно-координационного управления для наблюдения за изменениями в динамике социально-экономических индикаторов устойчивого развития города. В статье рассматривается городская система как обособленный комплексный механизм взаимодействия социальных, экономических и экологических факторов. Определены составляющие социального развития города, а также обозначены приоритеты и комплекс задач, решение которых позволит сформировать ориентиры устойчивого развития. Обосновано, что самоуправление, являясь средством вовлечения каждого индивида в социально-экономическое регулирование посредством целеполагания и самоорганизации субъектов хозяйствования и населения, позволяет учитывать, координировать и реализовывать многообразие их интересов, удовлетворять социально-бытовые потребности за счет средств и ресурсов хозяйствующих субъектов и населения, территориальных образований, а также государства. Местное самоуправление, повышая активность населения в решении важных проблем жизнедеятельности, способно придать развитию общества дополнительные внутренние стимулы самодвижения, ускорения социально-экономического и научно-технического прогресса. Доказана особая роль муниципального хозяйства в реализации стратегических задач социально-экономического развития.

Ключевые слова: государственная политика; мониторинг; развитие города; социальная сфера города; социально-экономическое развитие; стратегия развития; урбанизация; устойчивое развитие.

Людмила Вікторівна КОЗЛОВА

**ГЛОБАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЧНИХ ОРІЄНТИРІВ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
ЛОКАЛЬНОГО РІВНЯ**

Анотація

У межах вирішення питання глобалізації стратегічних орієнтирів соціального розвитку запропоновано удосконалення за допомогою створення уніфікованої системи соціально-економічних індикаторів сталого розвитку міста; а також встановлення взаємозв'язку індикаторів шляхом визначення критичних значень стійкості розвитку на локальному і регіональному рівні. Індикативна залежність між соціальним, економічним та екологічним розвитком повинна визначатись за допомогою створення спеціального інформаційно-координаційного управління для спостереження за змінами в динаміці соціально-економічних індикаторів сталого розвитку міста. У статті розглядаються міська система як відокремлений комплексний механізм взаємодії соціальних, економічних і екологічних факторів. Визначено складові соціального розвитку міста, а також позначено пріоритети та комплекс задач, вирішення яких

© Людмила Викторовна Козлова, 2014

дозволить сформуванати орієнтири сталого розвитку. Обґрунтовано, що самоврядування, яке виступає засобом залучення кожного індивіда до соціально-економічного регулювання за допомогою цілепокладання та самоорганізації суб'єктів господарювання і населення, дозволяє враховувати, координувати і реалізовувати різноманіття їх інтересів, задовольняти соціально-побутові потреби за рахунок коштів і ресурсів господарюючих суб'єктів і населення, територіальних утворень, а також держави. Місцеве самоврядування підвищує активність населення у вирішенні важливих проблем життєдіяльності та сприяє розвитку суспільства завдяки додатковим внутрішнім стимулам саморуху, прискоренню соціально-економічного і науково-технічного прогресу. Доведено особливу роль муніципального господарства в реалізації стратегічних завдань соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: державна політика; моніторинг; розвиток міста; соціальна сфера міста; соціально-економічний розвиток; стратегія розвитку; урбанізація; сталий розвиток.

Lyudmyla Viktorivna KOZLOVA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Economics of Enterprises,
Donbass National Academy of Construction and Architecture,
Kalashnikov str., 21-2, Donetsk, Ukraine, 83014
E-mail: Mila_pochta_84@mail.ru
Phone: +380506564440

GLOBALIZATION STRATEGIC GUIDELINES FOR SOCIAL DEVELOPMENT AT THE LOCAL LEVEL

Abstract

Within the resolution of the issue of globalization of social development strategic guidelines it is suggested to use the prism of improving the system by creating a unified system of socio-economic indicators of sustainable development of the city. It is also considered the establishment of linkages of indicators by identifying critical values of sustainability at local and regional levels. Indicative relationship between social, economic and environmental development must be defined through the creation of special clearing-house management to monitor changes in the dynamics of socio-economic indicators of sustainable development of the city. The article considers the urban system as a separate complex mechanism of interaction of social, economic and environmental factors. The components of social development of the city, as well as the priorities and complex tasks, solution of which will allow to develop guidelines for sustainable development are defined. It is substantiated that the government, as a means of involvement of every individual in the socio-economic oversight through goal setting and self-organization of economic entities and population, allows to take into account, to coordinate and implement the diversity of their interests, to meet social needs at the expense of means and resources of economic entities and population, territorial entities and the state. Local government increases the active participation of population in solving important problems of life and contributes the society development with the help of additional internal incentives of self-motion, acceleration of socio-economic and scientific-technical progress. It is proved the special role of the municipality in the implementation of the strategic objectives of socio-economic development.

Keywords: public policy; monitoring; development of the city; the social sphere of the city socio-economic development; strategy development; urbanisation and sustainable development.

JEL classification: R220

Вступление

В современных цивилизационных процессах четко прослеживается тенденция к изменению статуса города в отношениях с государством. Город становится центром цивилизационных изменений, что не может не повлиять на внутренние системные отношения между государством и городом на пользу укрепления роли и значимости последнего. Это актуализирует вопрос изменения внутренней государственной политики в отношении функционирования и развития городов.

Сегодня в мире наблюдается тенденция роста уровня урбанизации, которая принципиально меняет роль и значение городов для национального развития государства. В урбанизированных демократических странах уровень национальной конкурентоспособности и развития коррелируется с уровнем развития городов страны. Международным сообществом город официально признан центральным фактором социального и экономического развития человечества [1].

Международное признание нашла также идея о том, что решения и гармонизация глобальных проблем должно основываться на гармонизации проблем на уровне городов, делая этот процесс для систем большего масштаба автомобильным. Города же, в таком случае, не имеют права экспортировать проблемы и нарушать равновесие с внешней средой или с будущим. Все проблемы или нарушения равновесия должны решаться городом (как самостоятельно, так и с помощью государства путем соответствующего согласовательного процесса) [2].

Процесс решения многих проблем города предусматривает необходимость их комплексного анализа, используя современные технологии, мониторинговые исследования, сопоставление и сравнение, выявление перспективных возможностей и угроз развития городов. Все это приводит к формированию системы показателей, которые, с одной стороны, будут детализироваться факторы влияния на конечный результат и таким образом определять целесообразные направления регулирующего влияния, а с другой – позволят оценить эффективность стратегических шагов на пути социально-экономического развития [3].

По сути, такие показатели представляют собой обособленные индикаторы, которые в свою очередь характеризуют ориентиры развития единой системы. В своей совокупности они образуют социально-экономическую модель, сфера реализации которой не должно выходить за определённые области устойчивости. Это означает, что каждое экономическое или социальное решение, которое принимается органами государственного управления на всех его уровнях, должно быть выверено на соответствие конкретным экологическим ограничениям и взаимодействовать друг с другом, имея определённые корреляционные связи. Имеющиеся и потенциально достижимые средства и возможности для осуществления влияния на характер развития социально-экономической системы определяют направления и темпы изменения показателей, а следовательно – и динамизм развития.

Научных публикаций в сфере управления развитием современных городов и мониторинга их социально-экономического развития (устойчивого развития) на сегодня достаточно много. Среди исследователей этих вопросов стоит отметить О. Амошу, И. Ансоффа, С. Богачова, Г. Володькину, В. Волошину, В. Гееца, А. Градова, А. Гранберга, Т. Дробышевскую, О. Карлову, С. Кузнецова, Л. Логачеву, О. Макарову, Г. Портера, Б. Райана, П. Роуза, А. Томпсона, Г. Фатхудинова, Л. Шаульскую и др.

Цель статьи

Однако, несмотря на определенную научную разработанность темы, отдельные вопросы требуют существенной доработки и систематизации. Особенно это касается формирования системы социально-экономических индикаторов устойчивого развития города; выявление взаимодействия между такими индикаторами; определение критических значений устойчивости развития на локальном и региональном уровне; обоснование индикативной взаимной зависимости между социальным, экономическим и экологическим развитием; создание специального информационно-координационного управления для наблюдения за изменениями в динамике социально-экономических индикаторов устойчивого развития города.

Изложение основного материала исследования

С самого начала своего зарождения и до настоящего времени человечество постоянно искало пути для улучшения своего существования. Стремление к изменениям – это естественная потребность человека. Сначала он пытался наилучшим образом обеспечить свои первоочередные естественные потребности: в пище, тепле, безопасности. Далее с его развитием ширится и круг потребностей: в образовании, уважении, самоуважении. В современном мире круг человеческих потребностей настолько широк, что процесс их обслуживания выделился в самостоятельную сферу деятельности, которую называют социальной сферой [4, с. 38].

К социальной сфере сегодня относят предприятия торговли, общественного питания, жилищно-коммунальное хозяйство, бытовое обслуживание, транспорт для обслуживания населения, связь для обслуживания населения, учреждения образования, культуры и искусства, здравоохранения, физкультуры и спорта, а также систему социального обеспечения [5, с. 25-26]. Все эти составляющие социальной сферы за период своего существования претерпели существенные изменения, которые не продолжают и сегодня. Процесс улучшения показателей, которые характеризуют составляющие социальной сферы и уровень удовлетворения потребностей населения, называют социальным развитием.

Составляющие социального развития в зависимости от их особенностей группируют по-разному [6, с. 69]. Наиболее оптимальной можно считать объединение составляющих в четыре блока. Каждый из блоков рассматривает отдельную подотрасль социальной сферы (рис. 1).

Первый блок – уровень жизни населения – один из главных показателей, который определяет социальное развитие города. Он характеризует благосостояние населения, потребления благ и услуг, совокупность условных показателей, которые определяют степень удовлетворения основных

жизненных потребностей человека. По своей сути, уровень жизни населения – это относительный показатель, который имеет смысл только в сравнении его с аналогичным показателем за прошедшее время, или с показателями других территорий. Кроме того, это показатель, который отражает собой состояние многих сфер жизни города. Все, что происходит в городе, а очень часто и вне его, в конце концов сказывается именно на уровне жизни жителей.

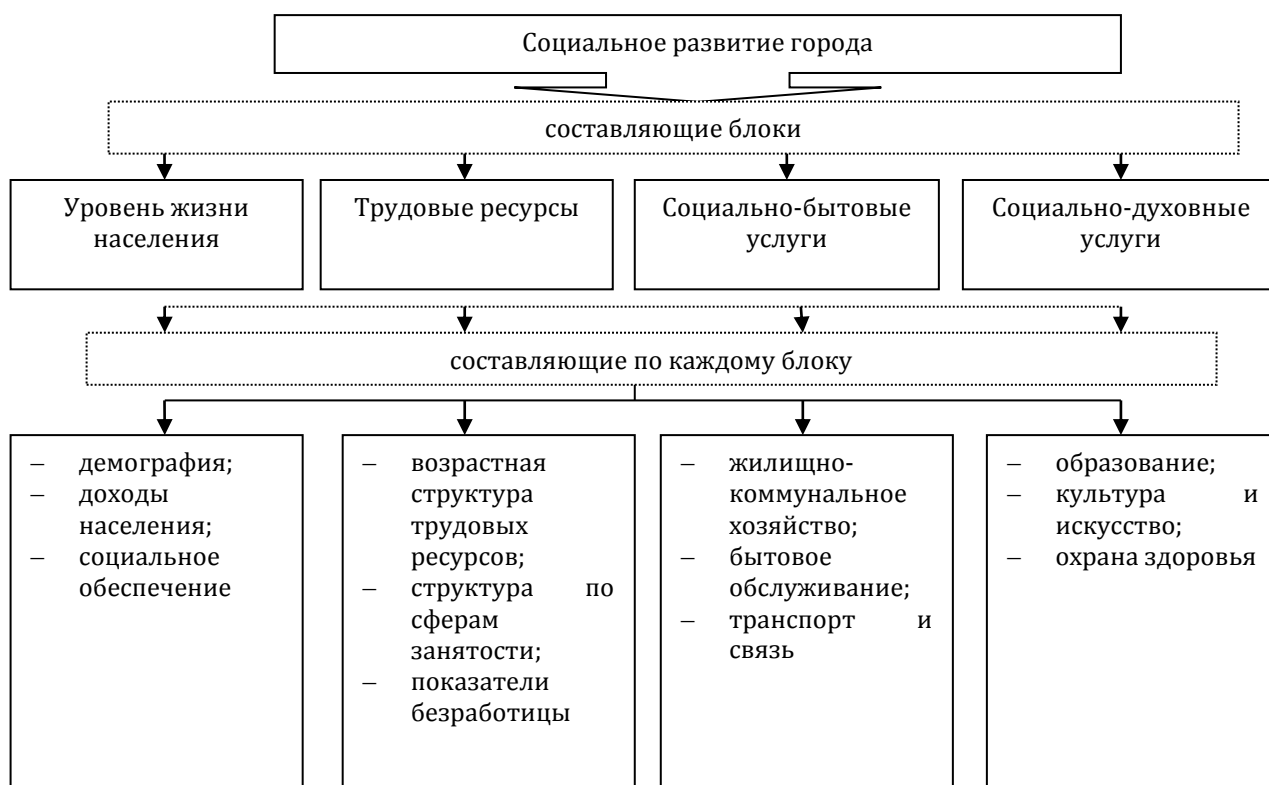

Рис. 1. Составляющие социального развития города

Второй блок – трудовые ресурсы города – определяет состояние и тенденции движения всей совокупности экономически активного, трудоспособного населения, или доли населения, имеющего физические и духовные способности для участия в трудовой деятельности. Уже стала общепризнанной мысль о том, что главный потенциал всегда составляют люди. Человек – это главная ценность и главная возможность для любого хозяйства, в том числе и городского [7, с. 210]. Составляющие этого блока касаются именно человека как трудового ресурса и прежде всего определяют его качество, направления изменений и возможности, которые можно достичь.

Третий блок – социально-бытовые услуги – объединяет в себе все те жизненно необходимые структуры, с помощью которых удовлетворяются ежедневные материальные потребности человека. В первую очередь – это жилищно-коммунальное хозяйство, без стабильной деятельности которого трудно представить динамизм развития жизнедеятельности жителей города. Второй важной составляющей является торговля и общественное питание – эта сфера удовлетворяет спрос населения на товары народного потребления, потребности населения в питании, а также направлена на рационализацию времени человека. Частично эту потребность удовлетворяет и бытовое обслуживание. Сфера транспорта и связи удовлетворяет потребности человека в перевозках и общении. Степень развития этой сферы в значительной мере определяет бесперебойность деятельности всех предприятий города, поэтому местные органы власти должны очень четко следить за ее работой, определять оптимальные схемы маршрутов, исследовать пассажиропотоки и т. д. [8, с. 175].

Четвертый блок составляют сферы, целью которых является удовлетворение потребности человека в образовании, культуре и искусстве, а также защита здоровья человека с целью продления срока его трудовой активности.

Краеугольным камнем всего дальнейшего развития является образование, а потому его состояние и направление развития будут определять качество трудовых ресурсов, их возможность конкурировать на международном рынке труда и определять будущее не только города, но и всей страны. Значительным дополнением образования является культурное, художественное и духовное развитие человека. Целью

его является формирование высокодуховной психологии населения, а также развитие творческого мышления. Важным фактором, который предопределяет уровень качества жизни, продолжительность жизни и активную деятельность человека является уровень развития здравоохранения, физкультуры и спорта в городе [9, с. 93].

Таким образом можно сказать, что социальное развитие города состоит из развития четырех его отдельных блоков, в структуре которых существуют различные сферы и направления. Но сама по себе социальная сфера города не может существовать отдельно от других составляющих хозяйственного жизни. В нынешнее время город представляет собой сложную систему, которая объединяет все сферы жизни. Стратегическая цель большинства городов определяется формированием условий для экономического и социального развития.

Кроме экономического и социального развития, как уже определялось ранее, сегодня все больше внимания уделяется экологическому развитию с целью обеспечения безопасного и здорового образа жизни населения. Все три составляющие стратегического развития не могут существовать отдельно друг без друга, они связаны прямо пропорциональной зависимостью. Поэтому, для проведения объективного мониторинга социально-экономического развития города, необходимо учитывать динамику развития не только социальных и экономических индикаторов, но и определять степень их взаимодействия и влияния на экологические факторы, которые действуют в данной местности. Существование составляющих стратегического развития города можно изобразить в виде схемы (рис. 2).

Связи, обозначенные на схеме пунктирными стрелками, определяют зависимость между составляющими социально-экономического развития города.

Рис. 2. Составляющие стратегического развития города

Так, например, обеспечение мер для охраны здоровья как один из ключевых принципов социального развития города будет в значительной мере зависеть от уровня введенного на предприятиях контроля, степени внимания санитарных служб качества питьевой воды в водопроводе, наличие научных технологий переработки бытовых отходов и средств на их внедрение.

Обеспечение развития науки и освоения инвестиционных средств дают толчок к стабильной и прибыльной деятельности существующих предприятий и возможности открытия новых. Параллельно происходит оживление финансово-кредитного сектора, который обеспечивает финансовое обслуживание промышленности. Все это дает возможность увеличить поступления в местный бюджет и

обеспечить надлежащую социальную защиту населения, финансировать развитие жилищного строительства, проводить своевременный ремонт дорог, гарантировать получение доступного образования, качественное медицинское обслуживание, а также стимулировать борьбу с преступностью. Кроме того, кардинальным образом решается одна из главных социальных проблем – безработица [10, с. 139].

Таким образом, мы видим, что социальное развитие города является неотъемлемой частью экономического и экологического развития. Оживление их деятельности способствует позитивным изменениям в социальной обеспеченности граждан, а негативные тенденции, деградация или стагнация обуславливают появление ряда угроз (рис. 3).

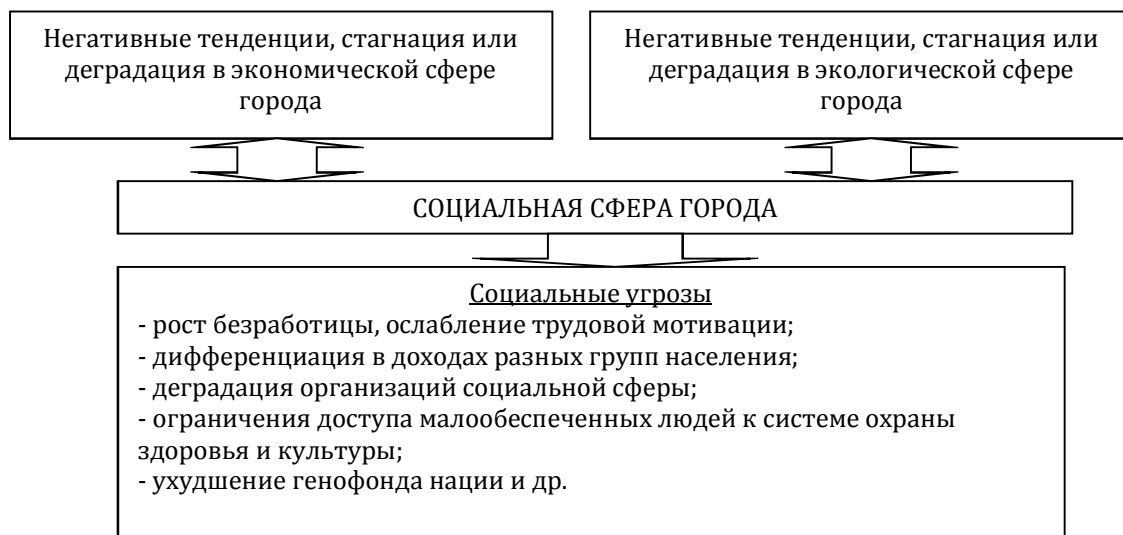

Рис. 3. Влияние негативных факторов на социальную сферу города

Ключевая роль в развитии социальной сферы города отводится местному самоуправлению и определяется [11, с. 20]:

- умелым распределением имеющихся ресурсов;
- обоснованным выбором приоритетов развития города;
- качеством проводимого контроля.

При этом может возникнуть необходимость решения следующих задач:

- укрепление действующих конкурентоспособных производств;
- создание современных рыночных структур;
- развитие жилищно-коммунального хозяйства;
- развитие средств транспорта и связи;
- реализация программ по поддержке социально незащищенных слоев населения;
- новое жилищное строительство;
- привлечение внешних инвестиций;
- содействие повышению уровня квалификации трудоспособной части населения;
- развитие сферы малого бизнеса.

Выводы и перспективы дальнейших разработок

Таким образом, социальная сфера города – сложная система, которая взаимодействует с другими системами и обуславливает степень удовлетворения жителей города качеством жизни. В связи с этим, меры по развитию социальной сферы города должны носить комплексный характер. Нельзя, например, заниматься развитием системы образования, забывая об охране здоровья, или планировать транспортную систему, не учитывая экологических потребностей. Поэтому, для того, чтобы обеспечить стабильность и учесть все аспекты, необходимо создавать сбалансированную систему программных документов, которая позволит выбрать стратегическое направление развития, сориентировать в этом направлении все системы и позволит достичь динамически положительных результатов социально-экономического развития города.

Список литературы

1. *Европейская Хартия Городов II. Манифест новой урбанистики: принят Конгрессом в ходе его 15-ой Пленарной сессии 29 мая 2008 г. в Страсбурге. Резолюция S-25/2 – Декларация о городах и других*

- населенных пунктах в новом тысячелетии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.oga.mk.ua/data/upload/publication/main/ua/2085/chart_city.doc.
2. Европейская Хартия Городов. Русская версия // Материалы Двадцать седьмой постоянной конференции местных и региональных органов власти Европы. – Страсбург, 1992. – С. 5 – 59.
 3. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України [Текст] : закон України від 23 берез. 2000 р. №1602-III // Офіційний вісник України. – 2000. – №16. – Ст. 657.
 4. Національна доповідь про людський розвиток 2011. Україна: на шляху до соціального залучення [Текст] / Е. Лібанова, Ю. Левенець, О. Макарова та ін. – К., 2011. – 124 с.
 5. Гранберг, А. Г. Оптимизация территориальных пропорций народного хозяйства [Текст] / А. Г. Гранберг. – М.: Экономика, 1989. – 376 с.
 6. Волошина, В. С. Проблемы развития городской среды: экологические, социальные и экономические аспекты [Текст] / В.С. Волошина, П. М. Семенченко; Международная академия наук экологии и безопасности жизнедеятельности, Приазовский гос. техн. ун-т. – Мариуполь: [б.в.], 1997. – 191 с.
 7. Логачова, Л. М. Людський та соціальний розвиток: стан, проблеми, шляхи вирішення [Текст] / Л. М. Логачова // Економіка промисловості. – 2008. – № 4. – С. 209 – 211.
 8. Новикова, О. Ф. Управління людським та соціальним розвитком у регіонах України [Текст] : монографія / О. Ф. Новикова, О. І. Амоша, Л. В. Шаульська; НАН України, Ін-т економіки промисловості. – Донецьк, 2010. – 488 с.
 9. Карлова, О. А. Теорія і практика розвитку інфраструктури міста: [монографія] / О. А. Карлова. – Харків: Видавництво „ФОРТ”, 2010. – 280 с.
 10. Дробышевская, Т. В. Концептуализация понятия города: междисциплинарная перспектива [Текст] / Т. В. Дробышевская // Экономика и право. – 2010. – №1. – С. 137-140.
 11. Богачев, С. В. Экономико-правовые проблемы хозяйствования города [Текст] / С. В. Богачев // Город, регион, государство: экономико-правовые проблемы: сб. науч. тр.; НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. – Донецк: Изд – во «Вебер», 2009. – С. 19 – 24.
 12. Ансофф, И. Стратегическое управление [Текст] / И. Ансофф. – М.: Экономика, 1989. – 519 с.
 13. Геец, В. Трансформационные преобразования в Украине: переосмысливая пройденное и думая о будущем [Текст] / В. Геец // Общество и экономика. – 2006. – № 3. – С. 23 – 53.

References

1. The European Urban Charter II. Manifesto for a new urbanity: enacted by Congress at its 15th plenary session on 29 May 2008 in Strasbourg. Resolution S-25/2 - Declaration on Cities and Other Human Settlements in the New Millennium. (2008). Retrieved April 15, 2014, from : http://www.oga.mk.ua/data/upload/publication/main/ua/2085/chart_city.doc.
2. European Urban Charter. (1992). - Strasbourg, 5 - 59.
3. On State Forecasting and development programs of economic and social development of Ukraine [text]: the law of Ukraine on 23 march. 2000 p. №1602-III (2000). Official Bulletin of Ukraine, 16.
4. Libanova, E., Levenets, Y., Makarova, O. (2011). National Human Development Report 2011 Ukraine: Towards Social Inclusion. - Kyiv.
5. Granberg, A. G. (1989). Optimization of territorial proportions of the national economy. – Moskow : Economics.
6. Voloshin, V. S. & Sementchenko, P. M. (1997). Problems of urban development: environmental, social and economic aspects. - Mariupol.
7. Logacheva, L. M. (2008). Human and Social Development: progress, problems, solutions. Industrial Economics, 4, 209 -211.
8. Novikov, A. F. Amosha, O. I., Shaulska, L. V. (2010). Management of human and social development in the regions of Ukraine. - Donetsk.
9. Charles, O. (2010). Theory and practice of city infrastructure. - Kharkiv: Publishing House "Fort".
10. Drobyshevskaya, T. (2010). Conceptualizing the notion of the city: interdisciplinary perspective. Economics and Law, 1, 137-140.
11. Bogachev, S. V. (2009). Economic and legal problems of managing the city. City, region, state: economic and legal problems. - Donetsk: Ed - in the "Weber".
12. Ansoff, I. (1989). Strategic Management. - Moskow: Economics.
13. Heyets, V. (2006). Transformation transformation in Ukraine: Rethinking traveled and thinking about the future. Society and Economy, 3, 23-53.

Стаття надійшла до редакції 01.05.2014 р.

Ольга Іванівна КОРИЦЬКА

аспірантка кафедри обліку і аудиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
пр. Свободи, 18, м. Львів, 79008, Україна
E-mail: k.olja005@gmail.com
Телефон: +380966514861

ЯКІСНИЙ АНАЛІЗ МНОЖИНИ ДАНИХ У ПРОЦЕСІ ОЦІНЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЯВИЩ

Корицька, О. І. Якісний аналіз множини даних у процесі оцінювання соціально-економічних явищ [Текст] / Ольга Іванівна Корицька // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 62-68. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Дослідження соціально-економічних явищ передбачає проведення моніторингу та збору інформації за різними показниками, які їх характеризують. Аналіз соціально-економічних явищ пов'язаний з обробкою великих інформаційних масивів даних. Сукупність останніх для оцінювання характеризується різноманітністю та неточністю. Інформація формується багатьма експертами, може містити сумнівні, не оброблені (упущені) дані. Для ефективного та достовірного оцінювання соціально-економічних явищ доцільно здійснити якісний аналіз множини даних. Це забезпечить формування однорідної сукупності інформації, вилучення атипових даних з аномально великим додатнім чи від'ємним значенням, підвищення достовірності одержаних результатів дослідження.

Мета. Розглянути і розвинути методику якісного аналізу множини даних у процесі оцінювання соціально-економічних явищ.

Результати. Здійснено огляд найбільш поширених методів оцінювання генеральних сукупностей даних. Звертається увага на недосконалість методики якісного аналізу множини даних у процесі оцінювання соціально-економічних явищ. Якісний аналіз множини даних містить аналіз упущеної та сумнівної інформації. Рекомендовано способи обробки упущеної та виявлення сумнівної інформації. При наявності упущеної інформації застосовують «зведення до нульових значень», умовне кодування, використання методу максимальної правдоподібності, головних компонент. При наявності сумнівної інформації проводиться її ідентифікація та оцінка. Ідентифікація здійснюється за критеріями Ф. Граббса, Г. Мура, Н. Смирнова, Г. Тітьєна. На основі оцінки даних сумнівна інформація усувається із подальшої обробки або модифікується. Запропоновано варіанти модифікації інформації з використанням методів робастної статистики. До останніх належать методи Ч. Вінзора, А. Пуанкаре, Дж. Тьюкі, П. Хубера.

Якісний аналіз множини даних у процесі оцінювання соціально-економічних явищ передбачає виявлення та обробку атипової інформації. Нами репрезентовано узагальнену схему якісного аналізу множини даних. Запропонована методика може бути застосована у вивченні різних видів економічної діяльності. Подальші наукові дослідження передбачають апробацію методики для оцінювання ефективності промислового виробництва України.

Ключові слова: критерії оцінки; робастні методи статистики; соціально-економічні явища; сукупність даних; «сумнівні» спостереження; упущена інформація; якісний аналіз.

Ольга Ивановна КОРИЦКАЯ

КАЧЕСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ СОВОКУПНОСТИ ДАННЫХ В ПРОЦЕССЕ ОЦЕНИВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЯВЛЕНИЙ

Аннотация

Введение. Исследование социально-экономических явлений предусматривает проведение мониторинга и сбора информации по различным показателям, которые их характеризуют. Анализ социально-экономических явлений связан с обработкой больших информационных массивов данных. Совокупность последних для оценивания характеризуется разнородностью и неточностью. Информация предоставляется многими экспертами, может содержать сомнительные, не обработанные (упущенные)

© Ольга Іванівна Корицька, 2014

данные. Для эффективного и достоверного оценивания социально-экономических явлений целесообразно осуществить качественный анализ массива данных. Это обеспечит формирование однородной совокупности информации, извлечение атипичных данных с аномально большим положительным или отрицательным значением, повышение достоверности полученных результатов исследования.

Цель. Рассмотреть и развить методику анализа совокупности данных в процессе оценивания социально-экономических явлений.

Результаты. Осуществлен обзор наиболее распространенных методов оценки генеральной совокупности данных. Обращается внимание на несовершенство методики анализа совокупности данных в процессе оценивания социально-экономических явлений. Качественный анализ множества данных включает анализ упущенной, сомнительной информации. Рекомендуются способы обработки упущенной информации и выявления сомнительной информации. При наличии упущенной информации применяют «сведение к нулевым значениям», условное кодирование, использование метода максимального правдоподобия, метод главных компонент. При наличии сомнительной информации осуществляется ее идентификация и оценка. Идентификация совершается по критериям Ф. Граббса, Г. Мура, Н. Смирнова, Г. Титьена. На основе оценки данных «сомнительная» информация исключается из дальнейшей обработки или модифицируется. Предложены варианты модификации информации с использованием методов робастной статистики. К робастным методам статистики относятся методы Ч. Винзора, А. Пуанкаре, Дж. Тьюки, П. Хубера.

Качественный анализ множества данных в процессе оценивания социально-экономических явлений предусматривает выявление и обработку атипичной информации. Нами представлена обобщенная схема анализа совокупности данных. Предложенная методика может быть применена в изучении различных видов экономической деятельности. Дальнейшие научные исследования предполагают апробацию методики для оценивания эффективности промышленного производства Украины.

Ключевые слова: критерии оценки; робастные методы статистики; совокупность данных; «сомнительные» наблюдения; упущенная информация; качественный анализ.

Olga Ivanivna KORYTSKA

PhD Student,
Department of Accounting and Auditing,
Ivan Franco National University of Lviv,
Svoboda str., 18, Lviv, 79008, Ukraine
E-mail: k.olja005@gmail.com
Phone: +380966514861

QUALITATIVE ANALYSIS OF DATA SETS IN THE STUDY OF SOCIAL AND ECONOMIC PROCESSES

Abstract

Introduction. Socio-economic phenomena research provides monitoring and gathering of information according to various indicators that characterize them. Analysis of socio-economic phenomena which is associated with handling large amounts of data information has been carried out. A set of evaluation data is characterized by heterogeneity and inaccuracy. Information is formed by many experts, so it can contain questionable and unprocessed data. For efficient and reliable evaluation of socio-economic phenomena it is necessary to carry out a qualitative analysis of data sets. This will ensure the formation of a homogeneous set of data, extracting of atypical data with abnormally large positive or negative value, improving of the reliability of the results of the study.

Purpose. The aim of the article is to consider and develop a method of qualitative analysis of data sets in the process of evaluation of the socio-economic phenomena.

Results. The overview of the most common methods for assessing general data set has been done. Attention is drawn to imperfect methods of qualitative analysis of data sets in the process of evaluation of the socio-economic phenomena. Qualitative analysis of data sets containing an analysis of lost and uncertain information has been carried out. Methods for lost and uncertain information treatment are recommended. If there is a loss of information then it should be used "reduce to zero", conditional coding, method of maximum likelihood of principal components. If there is questionable information its identification and evaluation should be held. Identification is carried out according to the criteria F. Hrabbs, G. Moore, N. Smirnov, G. Tityen. On the basis of assessment of data the questionable information should be eliminated from further processing or should be modified. The variants of information modification using robust statistics methods are proposed. The latter includes methods of Ch. Vinzor, A. Poincare, Jh. Tukey, P. Huber. Qualitative analysis of the data sets in the process of evaluation of the socio-economic phenomena involves the detection and treatment of atypical information. We have represented a generalized

scheme of qualitative analysis of data sets. The technique can be applied in the study of various economic activities. Further research will involve testing methods for evaluation of the efficiency of industrial production in Ukraine.

Keywords: criteria for evaluation; robust statistical methods; set of data; «doubtful» observation; missed information; qualitative analysis.

JEL classification: C13, C81, E20

Вступ

У процесі аналізу сукупності даних для оцінювання соціально-економічних явищ використовується різноманітна інформація, одержана з багатьох джерел, у різні часові періоди, багатьма експертами. Зазвичай такі дані не є згруповані, недостатньо формалізовані, містять сумнівну інформацію, з можливими упущеннями та неточностями. Важливо вчасно здійснити попередній якісний аналіз множини даних із урахуванням особливостей інформації.

Проблемами дослідження сукупностей вибіркового даних, їх кількісною та якісною оцінкою у різні часи займалися С. А. Айвазян, А. М. Дубров, Л. А. Сошнікова, В. Н. Тамашевич та інші вчені [1-3].

Упровадження та використання робастних методів в оцінюванні множин даних здійснили Ч. Вінзор, Ф. Граббс, А. Пуанкаре, Н. Смирнов, Г. Тітьєн, Дж. Тьюкі, П. Хубер [4-10]. Проте науковий підхід до аналізу та удосконалення зазначених методів, з урахуванням їх можливостей у дослідженні розвитку соціально-економічних явищ є недостатньо розглянутих.

Мета статті

Мета дослідження – розвинути методику якісного аналізу множини даних на основі застосування математично-статистичних методів для оцінювання соціально-економічних явищ. Завданням є визначення підходів та методів для опрацювання сукупностей даних, які містять упущену, сумнівну інформацію чи інші дані, які потребують додаткового опрацювання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Якісний аналіз множини даних містить: відновлення упущеної інформації, аналіз сумнівної інформації, опрацювання різних відхилень у вихідних даних. На рис. 1 відображено загальну схему якісного аналізу множини даних у процесі оцінювання соціально-економічних явищ.

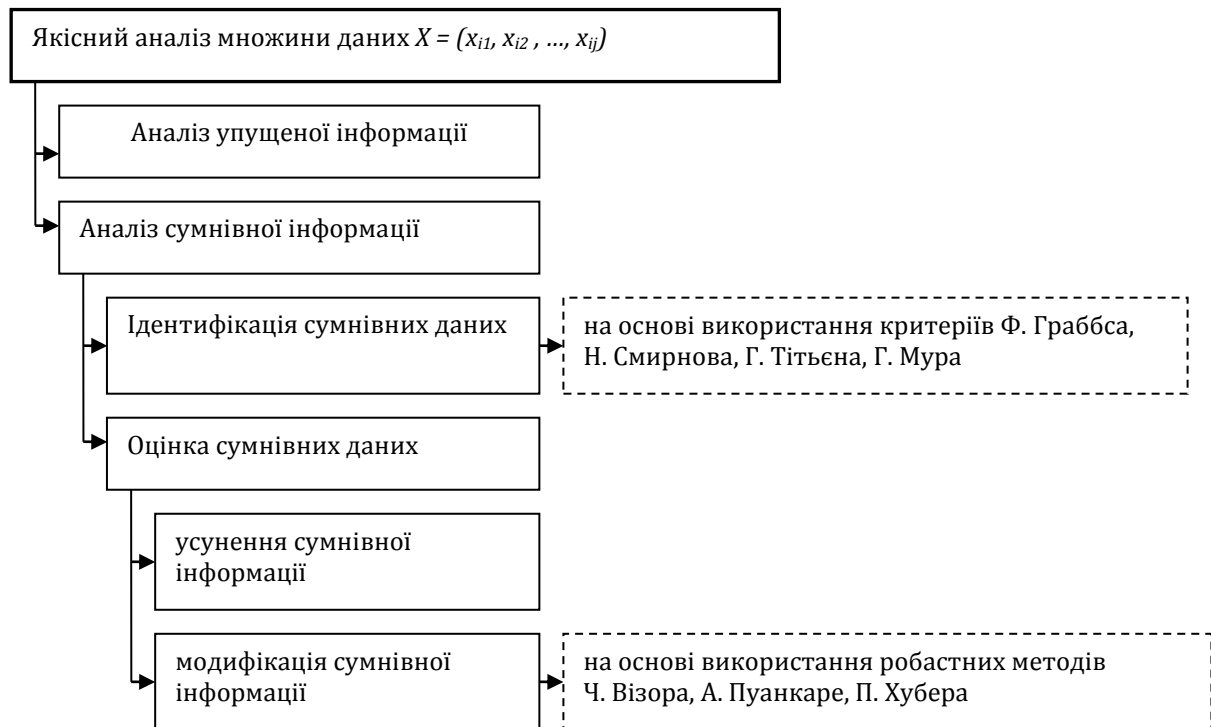

Рис. 1. Загальна схема якісного аналізу множини даних у процесі оцінювання соціально-економічних явищ (авторська розробка)

Відсутність певних значень можлива через різні причини:

- технічні (несправність досліджуваних приладів, збій у розрахунках при підготовці даних тощо)
- пов'язані зі станом об'єкта дослідження (конфіденційність інформації, зміна методики розрахунку тощо).

При наявності технічних причин застосовуються різні підходи: «зведення до нульових значень», умовного кодування, усереднення, використання методу максимальної правдоподібності, головних компонент [11, с. 408-415]. Найбільш простим способом обробки даних у таких випадках є заміна упущених значень ознаки її середнім арифметичним значенням, яке знаходиться на основі наявної інформації.

Статистичні процедури виділення сумнівних даних засновані на припущенні про їх однорідність. Сумнівні спостереження або цілком усуваються із подальшого дослідження, або їх внесок зменшується за допомогою вагової функції, яка спадає у міру зростання ступеня аномальності спостережень [11, с. 43].

Особливу увагу в оцінюванні множин даних звертають на спостереження, які різко виділяються із загальної сукупності. Дані з аномально великим додатнім чи від'ємним значеннями розглядаються як атипово далеко віддалені від центру розподілу (сумнівні спостереження). Інколи відхилення виникають випадково, у результаті помилкового розрахунку, механічного заповнення даних, неправильного зчитування з вимірювальних приладів або невідповідності у використовуваних прикладних моделях чи змін умов експерименту. Ідентифікація таких спостережень здійснюється з повторним розглядом та перерахунком умов їх виникнення, з можливістю виправлення аномальних значень.

Завдання аналізу даних виконується у два етапи: виявлення «сумнівних» спостережень і перевірка статистичної значущості їх відмінностей від основної сукупності інформації.

Виявлення сумнівних спостережень здійснюється за критеріями Ф. Граббса, Г. Мура, Н. Смирнова, Г. Тітьєна та інших [2; 3; 7; 8; 12; 13]. Найпоширенішим способом для розрахунку вважається Т-критерій Граббса [5]:

$$T_n = \frac{x - \bar{x}}{s}, \quad (1)$$

де \bar{x} - середнє значення, $\bar{x} = \sum_{i=1}^n \frac{x}{n}$; s - вибіркоче середньоквадратичне відхилення. Одержане значення

порівнюють із табличним значенням Смирнова-Граббса: якщо $T_n > T_{кр}$, то досліджуване значення є сумнівним і належить до класу атипових відхилень.

Для виявлення нетипових спостережень у «верхній частині» ранжованого ряду даних використовують L-критерій Тітьєна-Мура [2, с. 306; 3, с. 199]:

$$L = \frac{\sum_{i=1}^{n-k} (x_i - \bar{x}_k)^2}{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}, \quad (2)$$

де x_i - ознака спостереження j-го об'єкта; n - обсяг вибірки; k - кількість сумнівних спостережень; \bar{x}_k - середнє значення, розраховане за $n-k$ спостереженнями, які залишилися після вилучення k атипових

спостережень «зверху» ранжованого ряду, $\bar{x}_k = \frac{\sum_{i=1}^{n-k} x_i}{n-k}$.

Для виявлення нетипових спостережень у «нижній частині» ранжованого ряду даних використовують L'-критерій Тітьєна-Мура [2, с. 306; 3, с. 199]:

$$L' = \frac{\sum_{i=k+1}^{n-k} (x_i - \bar{x}_k)^2}{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}, \quad (3)$$

де \bar{x}_k - середнє значення, розраховане за $n-k$ спостереженнями, які залишилися після вилучення k

атипових спостережень «знизу» ранжованого ряду, $\bar{x}_k = \frac{\sum_{i=k+1}^{n-k} x_i}{n-k}$.

Якщо у множині даних наявні сумнівні спостереження з найбільшими і найменшими даними, тобто розташовані «зверху» і «знизу» ранжованого ряду, для ідентифікації використовують E-критерій Тітьєна-Мура [2, с. 307; 3, с. 199]:

$$E = \frac{\sum_{i=k+1}^{n-k} (x_i - \bar{x}_k)^2}{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}, \quad (4)$$

де \bar{x}_k - середнє значення, розраховане за типовими даними, після вилучення атипових найбільших (k) і найменших (k') значень. Зазначені критерії мають критичні значення для заданого рівня значущості α , при відомому обсязі вибірки n і попередньо визначених K сумнівних спостереженнях.

Підходи до опрацювання «екстремальних (сумнівних)» спостережень загалом поділяються на два види:

- вилучення аномальних спостережень із подальшої обробки;
- використання робастних методів обробки (модифікації) «екстремальних» даних.

Якщо значення неможливо виправити, такі спостереження, зазвичай, вилучаються із подальшої обробки як нетипові. С. А. Айвазян зазначає: «Історично було зауважено, що при оцінці центру розподілу бажано відкидати зліва і справа частки крайніх членів варіаційного ряду і взяти середнє арифметичне тих членів, які залишилися» [1, с. 341]. У 1809 році К. Ф. Гаус підійшов до створення нормального закону розподілу через вирішення задачі пошуку розподілу, для якого середнє арифметичне значення незалежних змінних \bar{x} є оцінкою максимальної правдоподібності для параметра зміщення [13]. Для опису розподілів, близьких до Гаусового, традиційно використовують середні арифметичні значення і середньоквадратичні відхилення. Проте такий підхід не завжди виправданий, оскільки таке оцінювання втрачає оптимальні властивості при відхиленні розподілів від нормального закону. Тому актуальними є методи, які порівняно менш ефективні, ніж Гаусовий розподіл, проте більш стійкі (робастні) до відхилень від нормального закону.

Робастність (від англ. robust – міцний, здоровий, дужий; robust estimation – грубе, стійке оцінювання) – нечутливість до незначних відхилень від припущень [10, с. 9].

Робастні методи оцінювання дають можливість одержати достатньо надійні оцінки статистичної сукупності з урахуванням невизначеності її закону розподілу і наявності значних відхилень від центру розподілу. Вперше термін «робастність» ввів Дж. Е. П. Бокс [14, с. 7]. Вивчення та впровадження робастних методів здійснили Ч. Вінзор, А. Н. Колмогоров, А. Пуанкаре, В. Роджерс, Дж. Тьюкі, П. Хубер та інші вчені [4; 7; 9; 10; 15].

Наступним етапом після достовірного виявлення екстремальних відхилень є застосування робастних методів для їх обробки.

До робастних методів належать [1, с. 361; 10, с. 51-78]:

- оцінки типу максимальної правдоподібності;
- лінійні комбінації порядкових статистик;
- оцінки масштабу;
- графічні методи.

Такі методи оцінювання передбачають для кожного виявленого атипового значення виділення окремо «істинного» значення ознаки і її помилки: $x = x_{icm} + \zeta$, де ζ - викривлений («сумнівний») елемент. А також здійснення модифікації даних таким чином, щоб ζ одержав нормальний закон розподілу з нульовим математичним сподіванням. Як наслідок, для сукупності спостережень X з атиповими значеннями, сума $\sum \zeta \rightarrow 0$, а оцінки \hat{x} наближаються до істинних значень параметрів вибіркової сукупності.

А. Пуанкаре запропонував формулу для розрахунку середнього арифметичного значення за «урізаною» сукупністю (де атипові значення відкидаються і замінюються на середні) [3, с. 200-201]:

$$T(a) = \frac{1}{n-2k} \sum_{i=k+1}^{n-k} x_i, \quad (5)$$

де k – кількість сумнівних спостережень; $k \leq an$ - ціла частина від an ; n – обсяг вибіркової сукупності за винятком екстремальних значень; a – деяка функція наявності атипових значень вибірки (ξ), табличне значення.

Формула для розрахунку середнього арифметичного значення за «урізаною» сукупністю Ч. Вінзора є [1, с. 343]:

$$W(a) = \frac{1}{n} (\sum_{i=k+2}^{n-k-1} x_i + k(x_{k+1} + x_{n-k})) \quad (6)$$

Згідно з підходом П. Хубера для модифікації використовується деяка величина K , яка визначається з урахуванням ступеня наявності атипових значень сукупності вибірки ξ і встановлює їхній крок модифікації [2 с. 289-294; 3 с. 201-202]:

$$\hat{\Theta} = \frac{1}{n} \left(\sum_{|x_i - \Theta| < k} x_i + (n_2 + n_1)k \right), \quad (7)$$

де $\hat{\Theta}$ - стійка оцінка, визначена на основі ітеративних процедур; k - допустима величина відхилення атипових значень від центру розподілу, має постійні значення з урахуванням питомої ваги атипових значень у сукупності ξ ; n_1 - кількість спостережень із сукупності, які відрізняються найменшими значеннями: $x_i < \Theta - k$, чи значення в інтервалі $(-\infty; \Theta - k; n_2)$ - кількість спостережень із сукупності, які відрізняються найбільшими значеннями: $x_i > \Theta + k$, чи значення в інтервалі $(\Theta + k; \infty)$. У процесі розрахунків, як $\hat{\Theta}$, може використовуватись середнє арифметичне значення чи медіана за даними вибірки. Наступним етапом є розподіл вибіркової сукупності на три частини. В одну частину потрапляють ознаки, які залишаються без змін ($|x_i - \Theta| < k$), в інші дві частини (для $x_i > \Theta + k$ і $x_i < \Theta - k$) потрапляють атипові модифіковані значення, розраховані як $x_i - k$ і $x_i + k$. На кожному етапі серед ознак, які залишилися без змін («істинних») та модифікованих, здійснюється нова оцінка середнього значення Θ і процедура повторюється. Ітерації повторюються до моменту, коли усі спостереження потраплять в інтервал $|x_i - \Theta| < k$. Недоліком запропонованого методу є втрата оптимальних властивостей зі збільшенням питомої ваги атипових значень у сукупності ξ .

Висновки та перспективи подальших досліджень

Якісний аналіз множини даних є передумовою ефективною оцінки об'єкта дослідження. Перелік методів для його здійснення залежить від сукупності інформаційного масиву, яким оперує дослідник. Зважаючи на наявність пропущеної, сумнівної інформації, використовуються математично-статистичні методи, запропоновані багатьма ученими. Доцільність їх застосування визначає дослідник.

При обробці сукупності вихідних даних, які розподілені не за нормальним законом розподілу, вони дають можливість модифікації пропущеної, сумнівної інформації і подальшого її використання для оцінювання соціально-економічних явищ. Запропонована схема якісного аналізу множини даних є універсальною і може використовуватись у дослідженні різних видів економічної діяльності на макро- та мікрорівнях здійснення господарської діяльності. Застосування комбінованого підходу у виборі представлених методів ідентифікації та обробки «сумнівної» інформації забезпечить більш достовірні результати оцінювання.

Перспективами подальших наукових досліджень є апробація методики якісного аналізу сукупності показників для оцінювання ефективності промислового виробництва України.

Список літератури

1. Айвазян, С. А. Прикладная статистика: Основы моделирования и первичная обработка данных : Справочное издание [Текст] / С. А. Айвазян, И. С. Енюков, Л. Д. Мешалкин. - М.: Финансы и статистика, 1983. - 471 с.
2. Дубров, А. М. Многомерные статистические методы [Текст]: учебник / А. М. Дубров, В. С. Мхитарян, Л. И. Трошин. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 352 с., ил.
3. Сошникова, Л. А. Многомерный статистический анализ в экономике: учеб. пособие для вузов [Текст] / Л. А. Сошникова, В. Н. Томашевич, Г. Уебе, М. Шеффер / под ред. проф. В. Н. Томашевича. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. - 598с.
4. Low moments for small samples: a comparative study of order statistics [Text] / C. Hasings, F. Mosteller, J. V. Tukey, C. P. Winsor, 1947.
5. Frank, E. Grubbs Sample Criteria for Testing Outlying observations [Text] / Frank E. Grubbs // Ann. Math. Statist, 1950. - Vol. 21. - No. 1. - P.27-58.
6. Пуанкаре, А. Наука и метод [Текст] / А. Пуанкаре. - СПб. 1910.
7. Смирнов, Н. В. Оценка максимального члена в ряду наблюдений [Текст] / Н. В. Смирнов // Доклады АН СССР, 1941. - Т. 33. - № 5. - С. 346-349.
8. Tietjen, G. Some Grubb's type statistics for the detection of several outliers [Text] / G. Tietjen, H. Moore. - Technometrics, 1972.
9. Robust estimates of location: survey and advances [Text] / D. F. Andrews, P. J. Bickel, F. R. Hampel, P. J. Huber, W. H. Rogers, J. W. Tukey, Princeton University Press. - 1972.
10. Хьюбер, Дж. П. Робастность в статистике. Пер. с англ. [Текст] / Дж. П. Хьюбер. - М.: Мир, 1984. - 304с., ил.
11. Бондіна, Н. М. Комп'ютеризація спеціалізованих середовищ: навч. посіб. [Текст] / Н. М. Бондіна, А. І. Поворознюк, О. М. Шейн. - Х.: НТУ "ХПІ", 2013. - 378 с.
12. Сравнительный анализ критериев грубых ошибок [Электронный ресурс] режим доступа: <http://www.pisali.ru/zalvladimir/98176/> (дата обращения: 15.04.2014). - Название с экрана.

-
13. Gauss, C. F. *Theoria motus corporum coelestium*. Hamburg, 1809. [Electronic resource] mode of access: http://books.google.com.ua/books?id=ORUOAAAAQAAJ&pg=PA3&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false (data viewed: 16.04.2014).
 14. Box, G. E. P. A basis for the selection of a response surface design [Text] / G. E. P. Box, N. R. Draper. – J. Amer. Statist. Ass., v. 54, № 287, p. 622—654.
 15. Колмогоров, А. Н. Теория вероятностей и математическая статистика [Текст] / А. Н. Колмогоров. – М.: Наука, 1989. – 623 с.

References

1. Aivazian, S. A., Enukov, I. S., Meshalkin, L. D. (1983). *Applied statistics: Basics modeling and analysis of spatial data* [Prykladnaia statystyka: Osnovy modelirovaniia i pervichnaia obrabotka danykh]. Moscow: Finance and statistic.
2. Dubrov, A. M., Mhitarian, I. S., Troshun, L. I. (2003). *Multivariate statistic methods* [Mnogomernye statisticheskie metody]. Moscow: Finance and statistic.
3. Soshnikova, L. A., Tomashevuch, V. N., Uebe, H., Sheffer, M. (1999). *Multivariate statistic analysis in economics* [Mnogomernyi statisticheskii analiz v ekonomike]. Moscow: YUNITI-DANA.
4. Hasings, C., Mosteller, F., Tukey, J. W., Winsor, C.P. (1947). *Low moments for small samples: A comparative study of order statistics*.
5. Grubbs, F. E. (1950). *Sample Criteria for Testing Outlying observations*.
6. Puankare, A. (1910). *Method and science* [Nauka i metod]. Sankt-Peterburg.
7. Smirnov, N. V. (1941). *Estimation of the maximum term in the series of observations* [Otsenka maksimalnogo chlena v riadu nabludenii].
8. Tietje, n G., Moore, H. (1972). *Some Grubb's type statistics for the detection of several outliers*. *Technometrics*.
9. Andrews, David F; Peter, J Bickel; Frank, R. Hampel; Peter J. Huber; W H Rogers & John W Tukey (1972). *Robust estimates of location: survey and advances*. Princeton University Press.
10. Huber, G. P. (1984). *Robust statistics* [Robastnost v statistike]. Moscow: Mir.
11. Bondina, N. M., Povoroznuk, A. I., Shein, O. M. (2013). *Computerization of specialized media* [Komputeruzatsia spetsializovanykh seredovyshch]. Kharkiv: NTU: HPU.
12. *Comparative analysis of the criteria blunders* [Srovnitelnyi analiz kriteriev grubych oshybok], from : <http://www.pisali.ru/zalvladimir/98176/>.
13. Gauss, C. F. (1809). *Theoria motus corporum coelestium*. Gamburg.
14. Box, G. E. P., Draper, N. R. (n. d.). *A basis for the selection of a response surface design*. J. Amer. Statist. Ass.
15. Kolmogorov, A. N. (1989). *Probability theory and mathematical statistics* [Teoria veroiatnostei i matematicheskaia statystyka]. Moscow: Nauka.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2014 р.

Мар'яна Анатоліївна КОШЛАТА

аспірантка,
кафедра міжнародного бізнесу і туризму,
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46000, Україна
E-mail: v_brych@mail.ru
Телефон: +380677435080

ОБҐРУНТУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ ПОЗИЦІЇ ЩОДО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Кошлата, М. А. Обґрунтування стратегічної позиції щодо інноваційного розвитку [Текст] / Мар'яна Анатоліївна Кошлата // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 69-74. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Розглянуто обґрунтування загальнотеоретичних засад інноваційного менеджменту, досліджено формування стратегії та методи забезпечення її ефективності в ринковій економіці суб'єктів господарювання. Визначено, що процеси глобалізації, які відбуваються у світовій і вітчизняній економіці, спричиняють зростання конкуренції, тому альтернатив інноваційному шляху розвитку немає. Отримані результати можуть бути покладені в основу удосконалення процесу прийняття управлінських рішень щодо інноваційного розвитку підприємств.

Ключові слова: інновація; інноваційний розвиток; підприємство; формування стратегії; ефективність у ринковій економіці.

Марьяна Анатольевна КОШЛАТА

ОБОСНОВАНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКОЙ ПОЗИЦИИ ПО ИННОВАЦИОННОМУ РАЗВИТИЮ

Аннотация

Рассмотрено обоснование общетеоретических принципов инновационного менеджмента, исследовано формирование стратегии и методы обеспечения ее эффективности в рыночной экономике субъектов ведения хозяйства. Определено, что процессы глобализации, которые происходят в мировой и отечественной экономике, вызывают рост конкуренции, потому альтернатив инновационному пути развития нет. Полученные результаты могут быть положены в основу усовершенствования процесса принятия управленческих решений относительно инновационного развития предприятий.

Ключевые слова: инновация; инновационное развитие; предприятие; формирование стратегии; эффективность в рыночной экономике.

Maryana Anatoliyivna KOSHLATA

PhD Student,
Department of International Business and Tourism
Ternopil National Economic University
Lvivska str., 11, Ternopil, 46000, Ukraine
E-mail: v_brych@mail.ru
Phone: +380677435080

GROUNDING OF STRATEGIC POSITION IN RELATION TO INNOVATIVE DEVELOPMENT

Abstract

The grounding of general theoretic principles of innovative management is considered. Formation of strategy and methods of providing its efficiency in the market economy of business entities are investigated. The processes of globalization, that takes place in a world and home economy, cause the increase of competition, that is why there

are not any alternatives concerning the innovative way of development.

The results can be fixed in basis of improvement of process of administrative decisions acceptance in relation to innovative development.

Keywords: *innovation; innovative development; enterprise; forming of strategy; efficiency in a market economy.*

JEL classification: L100

Вступ

За даними фахівців, більшість підприємств, що є лідерами у своїх галузях за розмірами прибутку і приросту обсягів виробництва, завдячують своїми успіхами розробці і впровадженню інновацій. Актуальність інноваційного розвитку підприємств з орієнтацією на ринкові можливості за умов посилення європейського вектора розвитку України є незаперечною.

Інноваційний шлях розвитку пов'язаний з багатьма проблемами, серед яких слід наголосити те, що високий ступінь ринкової невизначеності різко збільшує можливість припуститися помилки в оцінках альтернативних варіантів розвитку на базі інновацій, оскільки результати успішності розвитку діяльності підприємств визначають ринкові можливості. Ціна ж можливої помилки є занадто високою, оскільки, багаторазово зростаючи на наступних етапах прийняття рішень, вона може привести до абсолютно неадекватної реакції на ситуацію на ринку.

Проте в сучасному розумінні завдання пропоновані стратегії інноваційного розвитку стосуються лише окремих сфер виробничої чи ринкової діяльності.

Мета статті

Мета роботи – дослідити, яким чином в еволюційній концепції управління розвитком діяльності суб'єктів господарювання сполучення зовнішніх і внутрішніх факторів визначає ефективність інновацій, при якій підприємство знаходить напрям розвитку, із урахуванням еволюційного розвитку макроекономіки загалом і обмеженому життєвому циклі окремих областей мікроекономіки зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження

Дослідження змістового наповнення поняття «розвиток» на рівні організацій були проведені в монографії С. Мочерного [2], з якого випливає:

- зміст розвитку загалом пов'язаний як із якісними, так і з кількісними змінами;
- зміни, які відбуваються внаслідок розвитку в стані підсистем (підрозділів) підприємства і / або системи (підприємства), зумовлені дією основних законів діалектики.

Вивчення наукових джерел, у яких досліджують інноваційний розвиток суб'єктів господарювання, зокрема праць Й. Шумпетера [3], Друкера [4], В. Геєця [5] та ін., дозволили встановити, що інноваційний розвиток розглядається як кінцевий результат наукової чи науково-технічної діяльності

та створення, впровадження, поширення нововведень, шляхом реалізації інноваційних проектів у працях Б. Санто [6], Б. Твісса [7].

Водночас нині як у дослідженнях вітчизняних [8], так і іноземних науковців [9-11] термін «інноваційний розвиток» здебільшого використовується, коли йдеться про відповідний тип розвитку на макrorівні і проводяться дослідження щодо механізму реалізації науково-технічного прогресу в процесі економічного розвитку країни, регіону, формування економіки знань. При цьому під інноваційним типом розвитку, як правило, розуміють спосіб економічного зростання, заснований на постійних і систематичних нововведеннях, спрямованих на суттєве поліпшення всіх аспектів діяльності об'єктів господарювання, з використання нових ресурсних факторів у створенні інноваційних товарів і формуванні конкурентних переваг, які ґрунтуються на впровадженні у виробництво нових технологій.

В українському законодавстві [1] інноваціями називають новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

Друкер П. [4] вважає, що інновація – це особливий інструмент, який дозволяє підприємцю використовувати зміни та перетворювати їх у нові можливості для, наприклад, відкриття нового бізнесу або надання нової послуги. Спираючись на наведені вище трактування змісту поняття «інновація», робимо висновок, що інновації - інструмент для створення нових стратегічних можливостей у світовій економіці.

Економіка у світових масштабах є замкненою системою, з розвитком світової економіки ступінь ймовірності існування стану національної економіки може або залишатися незмінним, або зростати. Розвиток економіки підпорядкований і здійснюється на засадах низки законів природи, які обов'язково

спрацьовують. Зокрема, з другого закону термодинаміки випливає, що світова економіка може розвиватися за умови, коли ступені ймовірностей усіх національних економік, які утворюють світову систему, спрямовані на вирівнювання між собою. Отже, розвиток світової економічної системи відбувається таким чином, щоб її підсистеми (національні економіки) ставали подібними, тобто повинні також розвиватися. При цьому складові елементи підсистем національних економік – суб'єкти господарювання – змушені бути активними учасниками цього процесу. Управління розвитком суб'єктів господарювання потребує обґрунтованого наукового підходу.

Отже, необхідність інноваційного розвитку є природнім, тому в основі розробки інноваційної стратегії мають лежати наступні положення:

- орієнтація на майбутнє і на постійні зміни ринкового середовища;
- залучення нових матеріальних ресурсів, широке використання інтелектуального потенціалу;
- диверсифікація виробництва і збуту, здатність адаптуватися до змін ринкових умов.

Інноваційними стратегіями можуть бути: інноваційна діяльність організації, що спрямована на одержання нових продуктів, технологій і послуг; застосування нових методів і засобів виробництва, застосування нових видів ресурсів і нових підходів до використання традиційних ресурсів. Відносно внутрішнього середовища стратегії поділяються на кілька великих груп спеціальних інноваційних стратегій:

- продуктові (портфельні, підприємницькі, бізнес-стратегії);
- функціональні (науково-технічні, виробничі, маркетингові, сервісні);
- ресурсні (фінансові, трудові, інформаційні, матеріально-технічні);
- організаційно-управлінські (технології, структури, методи управління).

Сутність розроблення концепції інноваційної стратегії полягає у визначенні інноваційної цілі, яку може реалізувати підприємство з огляду на свої ринкові позиції та інноваційні можливості. На основі інноваційної цілі формується інноваційна стратегія підприємства. З метою планування інноваційних процесів доцільно стратегії інновацій розглядати спільно з ринковою діяльністю. При цьому стратегія нововведень передбачає об'єднання цілей технічної політики та політики капіталовкладень і спрямована на впровадження нових технологій і видів продукції, послуг. У цьому розумінні стратегічне управління інноваціями орієнтується на досягнення майбутніх результатів безпосередньо через інноваційний процес. За змістом інноваційна стратегія враховує основні базисні процеси в організації і в її зовнішньому середовищі, можливості зростання інноваційного потенціалу організації.

В основі розробки інноваційної стратегії повинно бути максимальне скорочення строків розроблення інноваційних проектів і впровадження нововведень з використанням певних принципів організації роботи: паралельне та інтегральне вирішення інноваційних завдань.

I. Ансофф виокремлює чотири групи правил, що визначають напрями дій при визначенні інноваційної стратегії [12]:

- правила, які використовуються для оцінки діяльності фірми тепер і в майбутньому;
- правила, за якими складаються стосунки фірми з її оточенням. Вони визначають, які види продукції та технології фірма розроблятиме, яким чином досягатиме переваг над конкурентами. Ці правила називаються продуктово-ринковими стратегіями;
- правила, згідно з якими встановлюються відносини та процедури всередині фірми;
- правила, за якими фірма провадить оперативну діяльність.

Принципи стратегії, якими підприємства керуються у своїй або ж інноваційно-виробничій діяльності, охоплюють більшість її аспектів і використовуються:

- при оцінці результатів діяльності на сьогоднішній чи майбутній період часу;
- визначенні взаємовідносин організації із зовнішнім середовищем, при обґрунтуванні конкретних інноваційних розробок, місця їх реалізації і шляху досягнення переваг над конкурентами;

Розроблення пропонованої інноваційної стратегії ґрунтується на теорії життєвого циклу продукту, ринкових позицій підприємства та його науково-технічної політики. Для формування стратегії інноваційного розвитку використовують різноманітні методи і моделі, найбільш поширеним з яких є розвиток, що спирається на безупинний пошук і використання нових способів і сфер реалізації потенціалу підприємства в змінних умовах зовнішнього середовища у межах обраної місії і прийнятої мотивації діяльності, пов'язаний з модифікацією наявних і формуванням нових ринків збуту.

Є різні причини, які спонукають суб'єктів господарювання до впровадження нових інструментів активізації діяльності:

- модернізація підприємств для підтримання його конкурентоспроможності;
- оновлення традиційного асортименту продукції;
- виробництво інноваційної продукції,
- упровадження інноваційних методів управління: операційною діяльністю, розвитком персоналу, маркетингом і логістикою з метою максимального задоволення потреб споживачів і отримання прибутку.

За нинішніх умов визначальним чинником конкурентоспроможності виступає активна реалізація інноваційної політики, яка повинна знайти свою здатність до розширення випуску продукції з характеристиками, які відповідають зростаючому рівню потреб на вітчизняному та зарубіжному ринках. Особливо актуальною є ця проблема для українських підприємств, що змушені адаптуватися до швидких і глибоких зовнішніх змін, пов'язаних з глобалізацією середовища.

Критеріями ефективності інноваційних процесів є економічні індикатори, за допомогою яких визначають приріст економічного результату відносно витрат. При цьому зростання прибутку виступає не як мета, а як важлива умова і результат здійснення інноваційної діяльності — створення нових продуктів, технологій, послуг, що впливають на рівень життя суспільства.

Наукові основи управління інноваційним розвитком базуються на теоретичних положеннях загального менеджменту, серед яких визначальними є закони та закономірності економічних систем, принципи, функції, форми й методи цілеспрямованої діяльності людей у процесі управління цими системами. Мистецтво як емоційна складова інноваційного управління забезпечує повноцінне використання знань, ідей, досвіду, прийняття рішень. Стратегія інноваційного розвитку залежить від: напрямків діяльності, що відкриваються перед підприємством, з огляду насамперед на зовнішні умови, у яких воно функціонує; ринкові можливості і особливості самого підприємства. Основні засади інноваційного розвитку - це сукупність конкурентних якостей: організація виробництва, дизайн продукту, спрямованість маркетингу, канали збуту і надання послуг. У результаті цього споживач отримує новий продукт з більш привабливим співвідношенням між споживчою цінністю і ринковою ціною.

Основною засадою інноваційного розвитку повинні стати обов'язкові вимоги до цільових програм щодо формування стратегії, згідно з якими досягаються конкретні цілі, чітко визначені шляхи їх досягнення, необхідні ресурси, визначена відповідальність конкретних осіб за виконання передбачених програмних завдань.

Цілями можуть бути: підвищення ефективності виробництва, розширення частки ринку, збільшення прибутку і т.п., однак основною метою є забезпечення умов тривалого виживання підприємств і стійкого сегмента на ринку. При цьому потрібна більш гнучка і дешевша організація процесу виробництва і відповідна технологія. Стратегії, спрямовані на підвищення інноваційної цінності продукції та на її здешевлення, як правило, виключають одна одну.

Джерелами для формування ідей інноваційного розвитку є: результати аналізу тенденцій розвитку соціально-економічних процесів, які відбуваються у суспільстві під дією факторів НТП; рівень знань; діяльність конкурентів; потреби і запити споживачів (як наявні, так і потенційні); компетенції фахівців структурних підрозділів маркетингу, виробничих, торгових і збутових, конструкторських, технологічних підприємств).

З огляду на наведене вище та стан справ, властивий вітчизняній економіці, Україні потрібна не загальна абстрактна стратегія, а конкретні директивно-індикативні заходи інноваційного розвитку з урахуванням ринкових можливостей та джерел фінансування впровадження стратегічних заходів.

Стратегічний підхід поетапного (покрокового) інноваційного розвитку підприємства з урахуванням ринкових можливостей, стосовно до умов України, подано в таблиці 1.

Пропонована стратегія інноваційного розвитку на основі конвеєра дискретних дій щодо впровадження стратегічних заходів відповідає наступним основним вимогам: містить компоненти плану проектних дій щодо оновлення засобів і перебудови підприємства та відповідає вимогам ринку (потребам і запитам споживачів); спрямована на прибуток її розробнику, виробнику, продавцю, а в ідеалі - суспільству загалом.

Розвиток ринкових можливостей передбачає також заходи щодо більш глибокого проникнення на ринок:

- використання багаторівневого маркетингу;
- стимулювання збуту;
- розширення (реформування) збутової мережі;
- охоплення нових сегментів традиційного ринку;
- розширення меж ринку;
- реалізація нового товару;
- пропозиція на нових ринках нових товарів;
- диверсифікація і кредитування споживачів, надання продукції в оренду, лізинг.

Головною умовою успіху інноваційної стратегії на підприємстві має бути забезпечення в короткий термін, проведення структурних і функціональних змін у системі управління, які мають сприяти розширенню можливостей реалізовувати конкурентоспроможну інноваційну продукцію, послуги, задовольняючи якісно зростаючі потреби економіки країни та особистого споживання населення.

Поряд із вищезазначеним встановлено, що реалізація стратегії інноваційного розвитку, як правило, передбачає досягнення таких основних результатів:

- зменшення залежності внутрішнього сегмента ринку підприємства від імпорتنих закупівель необхідної населенню продукції;
- підвищення конкурентоспроможності, покращення платіжного балансу, збільшення валютних надходжень до бюджету підприємства та регіону, в якому воно розташоване;
- забезпечення стабільних надходжень податкових коштів підприємства до місцевого бюджету, забезпечення заробітною платою людей та їх більший рівень зайнятості.

Таблиця 1. Конвеєр дискретних дій щодо впровадження стратегічних заходів інноваційного розвитку

Етапи розвитку	Ресурси	Засоби виробництва	Випуск товарів	Операційна діяльність і технології	Ринкова діяльність
1	Традиційні		Традиційних	Модифіковані технології	Продаж товару із більшим терміном гарантії
2					Продаж модифікованих товарів
3					Продаж традиційного товару за новим його використанням
4					Продаж нової модифікації традиційно виробленого товару
5	Більш якісні	Поступово оновлені	Диверсифікованих	Комбінована операційна діяльність	Продаж нових товарів, що замінюють ті, які випускалися раніше
6					Продаж нових товарів, що задовольняють наявні потреби іншим способом
7			Нових	Нова технологія	Продаж на нових ринках нових товарів, що розширюють їх традиційні властивості
8	Продаж на нових ринках нових товарів, які відрізняються від традиційних				
9	Нові	Повністю оновлені	Принципово нових	Нова операційна діяльність	Продаж принципово нових товарів на нових нішах нових ринків

Висновки та перспективи подальших розвідок

Проведені дослідження дозволили запропонувати стратегію інноваційного розвитку підприємства, що, на відміну від наявних, створює якісно нові можливості для подальшої діяльності підприємства на ринку шляхом реалізації конвеєра дискретних дій щодо впровадження стратегічних заходів на засадах нових рішень для ефективного трансферу технологій та функцій менеджменту інновацій, які зорієнтовані на ринок з різним цільовим сегментом споживачів.

Отримані результати можуть бути покладені в основу удосконалення процесу прийняття управлінських рішень щодо набуття компетенції і накопичення знань, спрямованих на інноваційний розвиток підприємств з різними видами економічної діяльності з урахуванням як тиску ринкового попиту, так і науко-технологічного зростання, які створюють тривимірний простір подання та вимірювання базисних характеристик.

Список літератури

1. Про інноваційну діяльність [Текст] : закон України від 04.07.2005 р. №40-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – №36. – Ст. 266.
2. Антонюк, Л. Л. Актуальні проблеми інноваційного розвитку України на сучасному етапі [Текст] /Л. Л. Антонюк // Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення : [монографія] / [за заг. ред. О. І. Амоші, В. П. Антонюк, А. І. Землянкін та ін.]. – НАН України, Ін-т економіки промисловості. – Донецьк, 2007. – 328 с.
3. Ансофф, И. Стратегическое управление [Текст] /И. Ансофф. – М.: Экономика, 1989. – 519 с.
4. Друкер, П.Ф. Бизнес и инновации [Текст] / П.Ф. Друкер; [пер. с англ. и ред. К.С. Головинского]. – М.; СПб.; К. : Вильямс, 2007. – 432 с.
5. Кристенсен, К. Решение проблемы инноваций в бизнесе. Как создать растущий бизнес и успешно поддерживать его рост [Текст] : пер. с англ./ Клейтон М. Кристенсен, Майкл Е. Рейнор. —М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. — 290 с.
6. Мильнер, Б. Инновационное развитие и сетевое управление [Текст] / Б. Мильнер // Проблемы теории и практики управления. – 2011. – № 9. – С. 25-33.
7. Санто, Б. Инновация как средство экономического развития [Текст] / Б. Санто; [общ. ред. и вступ. ст. Б.В. Сазонова]. – М. : Прогресс, 1990. – 295 с.
8. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України [Текст]. – Т.1 : Економіка знань – модернізаційний проект України ; [за ред. В. М. Гейця, В. П. Семиноженка, Б. Є. Кваснюка]. – К. : Фенікс, 2007.
9. Твисс, Б. Управление научно-техническими нововведениями [Текст] / Б. Твисс; сокр. пер. с англ.; науч. ред. К.Ф. Пузыря. – М. : Экономика, 1989. – 271 с.
10. Шумпетер, Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) [Текст] / Й. Шумпетер; пер.с англ. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.
11. Jankov, H. Creative management and innovation [Текст] / Hana Jankov // Creative and Knowledge Society. – August, 2012. – Volume 2, Issue 1. – P. 95-112.

References

1. On innovation activity [text]: the law of Ukraine from 04.07.2005 p. №40-IV. (2005). Vidomosti Verkhovnoyi Rady of Ukraine, 36, 266.
2. Antonjuk, L. L. (2007). Actual problems of innovative development of Ukraine at the present stage. Enhancing innovation: the legal and socio-economic support. - Donetsk : National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Industrial Economics.
3. Ansoff, I. (1989). Strategic Management. - Moscow : Economics.
4. Drucker, P. F. (2007). Business and Innovation. - Moscow: Williams.
5. Christensen, K. M. & Raynor, M. E. (2004). Decision problemmy business innovation. How to create a growing business and to successfully maintain its growth. – Moscow: Alpina Business Books.
6. Milner, B. (2011). Innovative development and network management. Problems of the theory and practice of management, 9, 25-33.
7. Santo, B. (1990). Innovation as a means of economic development. - Moscow: Progress.
8. Strategic Challenges of the XXI century society and economy in Ukraine. (2007). - Vol.1: Knowledge Economy - Ukraine modernization project. - Kyiv: Phoenix.
9. Twiss, B. (1989). Management of scientific and technological innovation. - Moscow: Economy.
10. Schumpeter, J. (1982). The Theory of Economic Development (A study of business profits, capital, credit, interest, and cycle conditions). - Moscow: Progress.
11. Jankov, H. (2012). Creative management and innovation. Creative and Knowledge Society, Volume 2, Issue 1, 95-112.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2014 р.

Юрій Васильович КОЛЯДА

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана»

Катерина Анатоліївна СЕМАШКО

аспірантка,
асистент кафедри економіко-математичного моделювання,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана»
вул. Ушинського, б.25, кв. 42, м. Київ, 03151, Україна
E-mail: semashko_k@ukr.net
Телефон: +380979274760

**ВИЗНАЧЕННЯ ОБСЯГУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ПІДҐРУНТІ
МОДЕЛІ НЕЛІНІЙНОЇ ДИНАМІКИ**

Коляда, Ю. В. Визначення обсягу тіньової економіки на підґрунті моделі нелінійної динаміки [Текст] / Юрій Васильович Коляда, Катерина Анатоліївна Семашко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 75-78. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Явище тінізації економіки спостерігається у багатьох країнах незалежно від їх суспільного устрою. Тіньова економіка (ТЕ) паразитує на тілі офіційної або легальної економіки (ЛЕ), що негативно впливає на бюджет держави. Тому дослідження взаємодії ЛЕ і ТЕ залишається актуальною проблемою сьогодення, особливо для нашої держави.

Використовуючи площинну динамічну модель, описану системою двох нелінійних звичайних диференціальних рівнянь, якою характеризується економічний стан суспільства, де співіснують офіційна і нелегальна економіка, отримано формулу обсягу тіньової економіки. Сформульовано умови для коефіцієнтів динамічної моделі, при виконанні яких відбувається зростання обсягу легальної економіки або спостерігається рецесія економіки та зменшення обсягу тіньової економіки.

Результат зручний для оперативного (внаслідок ручного моделювання) прогнозування у довільний момент часу t . Якість прогнозу залежить від коефіцієнтів математичної моделі, початкових умов і обсягу легальної економіки. Якісний і кількісний аналіз (інтегральні криві, фазові портрети) поведінки динамічної моделі надають сценарії можливого розвитку подій.

Отриманий аналітичний результат запропонованої економіко-математичної моделі дозволяє оперативно розрахувати обсяг тіньової економіки; прогнозувати рівень тінізації економіки, який детермінується коефіцієнтами нелінійної динамічної моделі, стартовими умовами, ураховуючи сектор легальної економіки.

Ключові слова: динамічна модель; комп'ютерне моделювання; легальна і тіньова економіка; оперативне прогнозування.

Юрій Васильевич КОЛЯДА

Екатерина Анатольевна СЕМАШКО

**ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОБЪЕМА ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ НА ОСНОВЕ МОДЕЛИ
НЕЛИНЕЙНОЙ ДИНАМИКИ**

Аннотация

Явление тенизации экономики наблюдается во многих странах, независимо от их общественного строя. Теневая экономика (ТЭ) паразитирует на теле официальной или легальной экономики (ЛЭ), что негативно влияет на бюджет государства. Поэтому исследование взаимодействия ЛЭ и ТЭ остается актуальной проблемой, особенно для нашего государства.

Используя плоскостную динамическую модель, описанную системой двух нелинейных обыкновенных дифференциальных уравнений, которой характеризуется экономическое состояние общества, где

существуют официальная и нелегальная экономика, получена формула объема теневой экономики. Сформулированы условия для коэффициентов динамической модели, при выполнении которых происходит рост объема легальной экономики или наблюдается рецессия экономики и имеет место уменьшение объема теневой экономики.

Результат удобный для оперативного (вследствие ручного моделирования) прогнозирования в произвольный момент времени t . Качество прогноза зависит от коэффициентов математической модели, начальных условий и объема легальной экономики. Качественный и количественный анализ (интегральные кривые, фазовые портреты) поведения динамической модели предоставляют сценарии возможного развития событий.

Полученный аналитический результат представленной экономико-математической модели позволяет оперативно рассчитать объем теневой экономики; прогнозировать уровень тенизации экономики, который детерминируется коэффициентами нелинейной динамической модели, стартовыми условиями, учитывая сектор легальной экономики.

Ключевые слова: динамическая модель; компьютерное моделирование; легальная и теневая экономика; оперативное прогнозирование.

Yuriy Vasylyovych KOLYADA

PhD in Physics and Mathematics,
SHEI "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Kateryna Anatoliyivna SEMASHKO

PhD Student,
Assistant of Department of Economic-mathematical Modeling,
SHEI "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
Ushynskiy str., 25/ 42, Kyiv, 03151, Ukraine
E-mail: semashko_k@ukr.net
Phone: +380979274760

DETERMINING THE AMOUNT OF SHADOW ECONOMY ON THE BASIS OF NONLINEAR DYNAMICS MODELS

Abstract

Shadow economy phenomenon is observed in many countries regardless of their social structure. The shadow economy (SE) parasites on the body or official legal economy (LE), which negatively affects the state budget. Therefore, the study of interaction between LE and SE is an urgent problem nowadays, especially for our country.

Having used the planar dynamic model which is described as a system of two nonlinear ordinary differential equations, which is a characteristics for the economic state of society where coexist official and illegal economy, it has been received the formula of the shadow economy. The conditions for the coefficients of the dynamic model are formulated. On their basis a growth of the legal economy or a recession of economy occurs and there is a reduction of the shadow economy.

The result is convenient for operational (due to manual simulation) prognosis in arbitrary time t . The quality of prediction depends on the coefficients of the mathematical model, initial conditions and scope of the legal economy. Qualitative and quantitative analysis (integral curves, phase portraits) of behavior of dynamic models provide scenarios of possible developments.

The analytical results of economic and mathematical model allow to calculate the size of the shadow economy quicker; predict the level of shadow economy, which is determined by the coefficients of nonlinear dynamic models, initial conditions, taking into account the legal sector of the economy.

Keywords: dynamic models; computer modeling; legal and shadow economy; operational forecasting.

JEL classification: O170

Вступ

Як досить специфічна, проблема оцінювання обсягу тіньової економіки (ТЕ) для поточного моменту і прогнозування у майбутній час постає актуальною для української держави, де рівень тінізації економіки сягає 44,8 % ВВП [1]. За іншими даними, рівень ТЕ знаходиться в межах від 28 % до зазначеної цифри. Явище тінізації економіки також властиве усім країнам незалежно від їх суспільного устрою.

Аналіз фахових джерел показує, що існують різноманітні [2-5] методи оцінювання обсягу ТЕ, які

поділяються на прямі (мікро) і опосередковані (макро). Усі вони вимагають наявності статистичної інформації, що досить проблематично, зважаючи на особливий характер поведінки об'єкта нашої уваги. Не описуючи сутність кожного з методів, їх класифікацію, зазначимо, крім розрахунку рівня нелегальної економіки, не менш важливо його прогнозувати, тобто знати закономірності поведінки з плином часу та взаємозалежність від офіційного сектора економіки (ЛЕ).

Мета дослідження

Завдання статті - аналізуючи механізм взаємодії ТЕ і ЛЕ, побудувати економіко-математичну модель динаміки їх співіснування. Отримати аналітичний розв'язок площинної динамічної моделі, який описує функціональну взаємозалежність між обсягами офіційного і нелегального секторів економіки держави.

Виклад основних результатів

Як площинна і динамічна, нелінійна математична модель (ММ) [6-7]

$$\begin{cases} \dot{x}_1 = \alpha x_1 + a q x_2 x_1 + a p x_1^2 \\ \dot{x}_2 = \beta x_2 + b p x_1 x_2 + b q x_2^2 \end{cases} \quad (1)$$

де змінні $x_1 = x_1(t)$ і $x_2 = x_2(t)$ описують відповідно обсяги секторів офіційної (ЛЕ) і нелегальної (ТЕ) економіки; $\dot{x}_1 = \frac{dx_1}{dt}$ і $\dot{x}_2 = \frac{dx_2}{dt}$ - їх похідні. Шляхом надання коефіцієнтам числових значень різних знаків охоплює різноманітні режими взаємодії різновидів економіки. Таким чином, модель (1) є адаптивна, чим досягається її адекватність.

Над першим рівнянням динамічної моделі (1) здійснимо наступні перетворення: перепишемо його в еквівалентній формі

$$\frac{\dot{x}_1}{x_1} = [\alpha + a(px_1 + qx_2)];$$

звідси випливає

$$\frac{d}{dt}(\ln x_1) = [a(px_1 + qx_2) + \alpha],$$

беремо до уваги похідну скалярної функції $\ln(x_1(t))$; інтегруванням отримується

$$\ln x_1(t) \Big|_0^t = \int_0^t [a(px_1 + qx_2) + \alpha] dt;$$

звідки випливає $\ln \left(\frac{x_1(t)}{x_1(0)} \right) = \int_0^t [a(px_1 + qx_2) + \alpha] dt$;

остаточно отримується вираз

$$x_1(t) = x_1(0) \cdot \exp\left\{\int_0^t [a(px_1 + qx_2) + \alpha] dt\right\}, \quad (2)$$

який засвідчує експоненційний характер змінюваності обсягу ЛЕ.

Подібні міркування приводять до аналогічного результату відносно змінної x_2 , а саме:

$$x_2(t) = x_2(0) \cdot \exp\left\{\int_0^t [b(px_1 + qx_2) + \beta] dt\right\} \quad (3)$$

Існують рівності:

$$\begin{aligned} \int_0^t [a(px_1 + qx_2) + \alpha] dt &= a \int_0^t (px_1 + qx_2) dt + \alpha t; \\ \int_0^t [b(px_1 + qx_2) + \beta] dt &= b \int_0^t (px_1 + qx_2) dt + \beta t. \end{aligned}$$

Надалі скористаємося властивостями експоненційної функції, а саме: $e^{az} = (e^z)^a$; $e^{c+d} = e^c \cdot e^d$. Справедливо записати наступне:

$$\begin{aligned} e^{a \int_0^t (px_1 + qx_2) dt} &= (e^{\int_0^t (px_1 + qx_2) dt})^a; \\ \exp\left\{b \int_0^t (px_1 + qx_2) dt\right\} &= \left(e^{\int_0^t (px_1 + qx_2) dt}\right)^b. \end{aligned}$$

Тоді вирази (2) і (3) відповідно набувають вигляду:

$$x_1(t) = x_1(0) \cdot \exp\left\{a \int_0^t (px_1 + qx_2) dt\right\} \cdot e^{\alpha t} \equiv x_1(0) \cdot \left(\exp\left\{\int_0^t (px_1 + qx_2) dt\right\}\right)^a \cdot e^{\alpha t}; \quad (2a)$$

$$x_2(t) = x_2(0) \cdot \exp\left\{b \int_0^t (px_1 + qx_2) dt\right\} \cdot e^{\beta t} \equiv x_2(0) \cdot \left(\exp\left\{\int_0^t (px_1 + qx_2) dt\right\}\right)^b \cdot e^{\beta t}; \quad (3a)$$

пам'ятаючи позначення $\exp\{Z\} = e^Z$.

Підведенням виразу (2a) до степеня $1/a$, а виразу (3a) - до $1/b$ відповідно отримується:

$$(x_1(t))^{1/a} = (x_1(0))^{1/a} \cdot \exp\left\{\int_0^t (px_1 + qx_2) dt\right\} \cdot e^{\frac{\alpha}{a}t}; \quad (4)$$

$$(x_2(t))^{1/b} = (x_2(0))^{1/b} \cdot \exp\left\{\int_0^t (px_1 + qx_2) dt\right\} \cdot e^{\frac{\beta}{b}t}; \quad (5)$$

Поділивши вираз (4) на (5), отримується

$$\frac{(x_1(t))^{1/a}}{(x_2(t))^{1/b}} = \frac{(x_1(0))^{1/a}}{(x_2(0))^{1/b}} \cdot \exp\left\{\left(\frac{\alpha}{a} - \frac{\beta}{b}\right)t\right\} \Leftrightarrow \frac{x_1^{1/a}}{x_2^{1/b}} = C \cdot \exp\left\{\frac{(b\alpha - a\beta)t}{ab}\right\},$$
 де величина $C = \frac{(x_1(0))^{1/a}}{(x_2(0))^{1/b}}$ є сталою інтегрування.

Останній вираз піднесемо до степеня ab і отримаємо

$$\frac{x_1^b}{x_2^a} = C^{ab} \cdot \exp\{(b\alpha - a\beta)t\},$$

а звідси випливає функціональна залежність обсягу ТЕ

$$x_2 = x_1^{b/a} \cdot C^{-b} \cdot \exp\left\{\left(\beta - \frac{b}{a}\alpha\right)t\right\}; \quad (6)$$

після очевидних алгебраїчних перетворень.

Аналітичний вираз (6) свідчить про наступне: а) рівень тінізації економіки суспільства спадатиме з плином часу, коли виконуватиметься нерівність $\beta < \frac{b}{a}\alpha \Leftrightarrow \frac{\beta}{a} < \frac{b}{a}$; б) обсяг ТЕ буде сталим через умову $\beta = \frac{b}{a}\alpha$; в) у випадку $\beta > \frac{b}{a}\alpha$ спостерігатиметься зростання обсягу ТЕ суспільства.

Зауваження. Очевидно, що співмножник C^{-b} виразу (6) є серйозним демпфіруючим чинником у зростанні обсягу ТЕ.

Висновки

Аналітичний результат (6) дозволяє: а) оперативно розрахувати обсяг тіньової економіки у довільний момент часу; б) прогнозувати рівень тінізації економіки, який детермінується коефіцієнтами нелінійної динамічної моделі, стартовими умовами, ураховуючи сектор легальної економіки.

Список літератури

1. Schneider, Friedrich G., Buehn, Andreas and Montenegro, Claudio E. *Shadow Economies All Over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007 (June 1, 2010). WorldBankPolicyResearchWorkingPaperSeries, Vol. , pp. -, 2010.*
2. Сколотяний, Ю. Прихований ресурс: як оцінити обсяги тіньового сектора? [Текст] / Юрій Сколотяний // Дзеркало тижня. – №28. – 17 серпня 2012.
3. Базилевич, В. Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки [Текст] / В. Базилевич, І. Мазур // Економіка України – 2004 - № 8. – С. 41.
4. Бородюк, В. Оцінка стану тіньової економіки України та методи розрахунків її обсягів [Текст] / В. Бородюк. – К., 1997.
5. Черевко, О. Механізм запобігання розвитку тіньової економічної діяльності у сфері фінансово-грошових відносин / О. Черевко, Е. Романів // Вісник Національного банку України. – 2004. – №3. – С. 21
6. Коляда, Ю. В. Адаптивна парадигма моделювання економічної динаміки [Текст] : монографія / Ю. В. Коляда. - К: КНЕУ, 2011.-297с
7. Коляда, Ю. В. Комп'ютерні сценарії взаємодії легальної й тіньової економіки суспільства [Текст] / Ю. В. Коляда, К. А. Семашко //Тенденції забезпечення сталого розвитку економічної системи України : матеріали економічної наукової інтернет-конференції – Тернопіль, 2012. – С. 94-97.

References

1. Schneider, F. G., Buehn, A. & Montenegro, C. E. (2010). *Shadow Economies All Over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. World Bank Policy Research Working Paper Series.*
2. Skolotyanyu, Y. (2012). *Hidden Resource: how to estimate the volume shadow? Weekly Mirror, 28.*
3. Bazylevych, V. & Mazur I. (2004). *Methodological Aspects of the shadow economy. Economy of Ukraine, 8, 41.*
4. Borodyuk, V. (1997). *Assessment of the shadow economy in Ukraine and methods of calculation of the volume. - Kyiv.*
5. Cherevko, A., Romanov, E. (2004). *The mechanism of prevention of shadow economic activities in the financial and monetary relations. Proceedings of the National Bank of Ukraine, 3, 21.*
6. Kolyada, Y. V. (2011). *Adaptive modeling paradigm of economic dynamics. – Kyiv: KNEU.*
7. Kolyada, Y. V., Semashko, K. A. (2012). *Computer interaction scenarios and legal shadow economy society, 94-97. Trends sustainable development of the economic system of Ukraine: economic materials research online conference.*

Стаття надійшла до редакції 20.05.2014 р.

Ольга Вікторівна КУЧКОВА

здобувач,
викладач кафедри маркетингу,
ДВНЗ «Український хіміко-технологічний університет»
вул. 20 років Перемоги, буд 43, кв. 9, м. Дніпропетровськ, 49127, Україна,
E-mail: ajudag@yandex.ru
Телефон: +380665509924

**ДОСЛІДЖЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО РЕГІОНУ НА ОСНОВІ STEP- І SWOT-АНАЛІЗУ**

Кучкова, О. В. Дослідження конкурентоспроможності логістичної системи Дніпропетровського регіону на основі STEP- і SWOT-аналізу [Текст] / Ольга Вікторівна Кучкова // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 79-85. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Для створення сприятливого конкурентоспроможного економічного клімату Дніпропетровського регіону необхідно дослідити логістичну систему області.

Мета. Метою нашої статті є теоретико-методологічне обґрунтування підходів до посилення конкурентоспроможності логістичної системи в умовах ринкового середовища та розробка практичних рекомендацій для подальшого підвищення ефективності підприємств у галузі.

Метод (методологія). У статті використовувалися системний підхід, STEP-аналіз, а також SWOT-аналіз.

Результати. Досліджено економічну природу категорії «конкурентоспроможність логістичної системи», проаналізовано проблеми розвитку і функціонування логістичної системи регіону в умовах конкурентного середовища. Визначено основні пріоритети розвитку професійної складської нерухомості. На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що стратегія спрямована на вирішення наступних задач:

- формування доступної і стійкої логістичної системи як інфраструктурного базису для забезпечення соціально-економічного зростання та забезпечення умов для реалізації потреб громадян у перевезеннях;
- зниження сукупних транспортних витрат, у тому числі за рахунок підвищення ефективності функціонування логістичної системи регіону;
- підвищення інвестиційної привабливості регіону.

Логістична система регіону має значний потенціал для подальшого розвитку й успішного подолання наслідків економічної кризи за умови ефективного управління та повного використання наявних економічних, технологічних та організаційних ресурсів.

Ключові слова: конкурентоспроможність; логістика; логістична система; STEP-аналіз; SWOT-аналіз; стратегія.

Ольга Викторовна КУЧКОВАЯ

**ИССЛЕДОВАНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ
ДНЕПРОПЕТРОВСКОГО РЕГИОНА НА ОСНОВЕ STEP- И SWOT-АНАЛИЗА**

Аннотация

Введение. Для создания благоприятного конкурентоспособного экономического климата Днепропетровского региона необходимо исследовать логистическую систему области.

Цель. Целью данной статьи является теоретико-методологическое обоснование подходов по усилению конкурентоспособности логистической системы в условиях рыночной среды и разработка практических рекомендаций для дальнейшего повышения эффективности предприятий в отрасли.

Метод (методология). В статье использовались системный подход, STEP-анализ, а также SWOT-анализ.

Результаты. Исследована экономическая природа категории «конкурентоспособность логистической

системы», раскрыты проблемы развития и функционирования логистической системы региона в условиях конкурентной среды. Определены основные приоритеты развития профессиональной складской недвижимости. На основе проведенного анализа можно сделать вывод, что стратегия направлена на решение следующих задач:

- формирование доступной и устойчивой логистической системы как инфраструктурного базиса для обеспечения социально-экономического роста и обеспечения условий для реализации потребностей потребителей в перевозках;
- уменьшение совокупных транспортных затрат, в том числе за счет повышения эффективности функционирования логистической системы региона;
- повышение инвестиционной привлекательности региона.

Логистическая система региона имеет значительный потенциал для дальнейшего развития и успешного преодоления последствий экономического кризиса при условии эффективного управления и полного использования имеющихся экономических, технологических и организационных ресурсов.

Ключевые слова: конкурентоспособность; логистика; логистическая система; STEP-анализ; SWOT-анализ; стратегия

Olga Viktorivna KUCHKOVA

PhD Student,
Lecturer of the Department of Marketing
SHEI "Ukrainian Chemical Technology University"
20 rokiv peremogy str., 43/9, Dnipropetrovsk, 49127, Ukraine,
E-mail: ajudag@yandex.ru
Phone: +380665509924

THE COMPETITIVENESS RESEARCHING OF THE LOGISTICS SYSTEM OF THE DNEPROPETROVSK REGION BASED ON STEP AND SWOT ANALYSIS

Abstract

Introduction. To create a favorable competitive economic climate in Dnepropetrovsk region it is necessary to investigate the logistics system.

The purpose of this article is substantiation of the theoretical and methodological approaches to increase the competitiveness of logistics system in the market environment. The article also deals with elaboration of the practical recommendations for improving the efficiency of industry enterprises.

Method (methodology). It is used a systematic approach, STEP-analysis and SWOT-analysis.

Results. It is inquired into matter of the category of "competitiveness" of the logistic system. Disclosing the problem of development and operation of regional logistics system in a competitive environment, the main priorities of the professional warehouse real estate are defined. The basic priorities of the professional warehouses development have been defined.

On the basis of received results of this analysis there have been done the conclusion that the strategy is directed on the decision of the following objectives:

- the formation of available sustainable logistics system as a infrastructure basis for providing socio-economic increasing and ensuring of conditions for the realization of citizens transportation needs;
- the reduction of total transportation costs, including the reduction due to increasing of functioning efficiency of the region's logistic system;
- the increasing of the region's investment attractiveness.

The region's logistic system has a significant potential for further development and successful overcoming of the economic crisis effects on condition of the effective management and complete usage of the existing economical, technological and organizational resources.

Keywords: competitiveness; logistics; logistics system; STEP-analysis; SWOT-analysis; strategy.

JEL classification: O330

Вступ

Сучасний етап економічного розвитку логістичної системи Дніпропетровського регіону зумовлює необхідність підвищення ефективності діяльності підприємств галузі. Для створення сприятливого конкурентоспроможного клімату у тому числі є необхідне: реформування логістичної системи, залучення наявних резервів транспорту, стимулювання інвестиційної діяльності, оновлення основних виробничих фондів складської нерухомості. Для активізації наявних логістичних систем необхідно

створити ефективну систему управління підприємствами галузі з метою усунення нераціональних та незаконних перешкод; організувати якісно нове планування та прогнозування соціально-економічних процесів; створити умови для найбільш продуктивної і якісної роботи персоналу за рахунок підвищення освітньо-кваліфікаційного та професійного рівня підготовки кадрів [1].

Загальні проблеми формування логістичних систем глибоко проаналізовані багатьма зарубіжними вченими, серед яких Д. Бауерсокс, Д. Клосс, Д. Ламберт, С. Ленглі, К. Мельцер, І. Шнайдер та ін. Концептуальні засади функціонування і розвитку логістичних систем досліджують вітчизняні вчені, такі, як М. Данько [2], В. Зубенко [2], Т. Маселко [2], А. Новікова [3, с. 56-57], Т. Сирийчик [4], С. Співаковський [5, с. 12-13], С. Шевченко [2] та інші. Проведений аналіз наукової літератури свідчить про достатньо вагоме теоретичне обґрунтування проблеми функціонування та розвитку логістичної системи. Однак питання реалізації логістичної системи через різні системи залишається актуальним, серед науковців досі не вироблено єдиного підходу до стабільної стратегії функціонування та регіонального розвитку логістичної системи.

Мета та завдання статті

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування підходів до посилення конкурентоспроможності логістичної системи в умовах ринкового середовища та розробка практичних рекомендацій щодо подальшого підвищення ефективності підприємств у галузі.

Для досягнення поставленої мети в роботі необхідно вирішити такі задачі:

- дослідити економічну природу категорії «конкурентоспроможність логістичної системи»;
- розкрити проблеми розвитку і функціонування логістичної системи Дніпропетровського регіону в умовах конкурентного середовища;
- визначити основні пріоритети розвитку професійної складської нерухомості;
- дослідити стратегію розвитку логістичної системи за допомогою STEP- і SWOT-аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Конкурентоспроможність - поняття комплексне, яке припускає декілька рівнів конкурентної переваги. Дослідження конкурентоспроможності логістичних систем в умовах економічної ситуації, яка склалася в Україні, дає змогу розглядати її як комплексну характеристику потенціальних можливостей забезпечення конкурентних переваг у перспективі. Джерелами конкурентних переваг є прогресивна організаційно-технологічна і соціально-економічна база регіону, вміння аналізувати та своєчасно здійснювати заходи щодо укріплення конкурентних переваг [1]. Застосування концепцій, принципів і методів логістики має на меті підвищення ефективності виробничо-комерційної діяльності товарообмінних операцій, що здійснюються суб'єктами інтегрованого ринку. Використання логістичного аналізу Дніпропетровського регіону передбачає якісну оцінку його результативності ще на стадії проектування інноваційних логістичних заходів. Така оцінка повинна бути комплексною і охоплювати комерційний бік товарообмінних операцій, що може бути досягнуто за допомогою SWOT- та STEP-аналізів.

SWOT-аналіз охоплює окремі підприємства, у зв'язку з цим виглядає необхідним застосування цього аналізу для оцінки виробничо-комерційної діяльності суб'єктів товарообмінних операцій з позицій логістики. Такий підхід підвищує об'єктивність і водночас точність оцінки результативності всієї виробничо-комерційної діяльності регіону.

Для розробки конкурентної стратегії розвитку Дніпропетровського регіону необхідно проаналізувати ринкове середовище, інакше стратегія виявиться нежиттєздатною. Одним з різновидів аналізу в управлінні економікою як окремих фірм, так і цілих територій (міст, регіонів) і навіть країн в останні десятиліття став STEP-аналіз. До речі, іноді STEP-аналіз ще називають PEST-аналізом, але по суті - це одне і те ж [2]. Його цілком можна розглядати як варіант системного аналізу, оскільки чинники, які відносяться до перерахованих чотирьох аспектів, звичайно, тісно взаємопов'язані і характеризують різні ієрархічні рівні суспільства як системи.

Перш ніж говорити про STEP-аналіз та SWOT-аналіз, потрібно розібратися в ринковому середовищі, яке активно ними досліджується. Ринкове середовище складається з двох частин - внутрішньої та зовнішньої.

Внутрішнє середовище (мікросередовище) можливо досліджувати за ключовими показниками. До нього належать сукупність суб'єктів і чинників, що роблять безпосередній вплив на можливості логістичних організації обслуговувати своїх споживачів. У логістиці до навколишнього мікросередовища можна віднести різні служби самої транспортної організації, клієнтів транспорту, посередників-експедиторів, конкурентів, урядові органи і регіональні адміністрації, банки, засоби масової інформації (ЗМІ), контактні аудиторії та ін [6, с 44-45].

Під зовнішнім середовищем (макросередовище) мають на увазі сукупність суспільних і природних чинників, що впливають безпосередньо на діяльність організації. Це політичні, соціально-економічні,

правові, науково-технічні і природні чинники, які роблять вплив на організацію роботи логістичної системи і повинні враховуватися при розробці і реалізації маркетингових заходів.

Зовнішнє середовище досліджується за допомогою моделі STEP-аналізу. Цей метод є описовим і в найпростішому вигляді полягає в послідовному описі чинників: економічних, політичних, соціальних, технологічних. Результати здійсненого автором STEP-аналізу наведено в таблиці 1.

Для більш детального аналізу конкурентоспроможності логістичної системи Дніпропетровського регіону необхідно провести SWOT-аналіз. Вибираємо основні чинники, які можна зарахувати до сильних і слабких сторін, а також до можливостей і загроз зовнішнього середовища. Аналізуючи внутрішнє і зовнішнє середовище логістичної системи, визначаємо, по-перше, достатні або недостатні резерви удосконалення логістичної системи, котрі виправдали б надії споживачів. По-друге, в процесі створення концептуальної стратегії слід чітко визначити можливості та загрози побудови логістичної системи. Для цього будується перехресна матриця експрес-аналізу (табл. 2).

**Таблиця 1. STEP-аналіз конкурентоспроможності логістичної системи
Дніпропетровського регіону***

Фактори	Невикористані можливості	Загрози	Зроблені дії	Необхідно прийняти
Економічні фактори	<ul style="list-style-type: none"> - високий рівень підприємницької активності щодо реконструкції та випуску нового обладнання; - наявність різнопланового інвестиційного потенціалу; - наявність унікальних виробничих комплексів - співробітництво з сусідніми регіонами; - наявність унікальних виробничих комплексів. 	<ul style="list-style-type: none"> - недостатня інвестиційна активність щодо розвитку логістичної системи; - незадовільний стан більшої частини площі професійної складської нерухомості. 	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення питомої ваги посередницької діяльності; 	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення рівня інформаційно-консультативної підтримки; - пошук додаткових позабюджетних коштів на розвиток професійної складської нерухомості; - підвищення інвестиційного клімату регіону; - реконструкція старих державних складських приміщень.
Політичні фактори	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність взаєморозуміння між різними групами політичної еліти щодо напрямків розвитку складської нерухомості в регіоні; 	<ul style="list-style-type: none"> - нестабільна політична ситуація в країні та регіоні. 	<ul style="list-style-type: none"> - схвалення Концепції Державної програми реформування транспортної інфраструктури; - підвищення міжнародної політичної ініціативи в області забезпечення розвитку регіону 	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення кваліфікації рівня високопосадовців; - удосконалення законодавчої бази країни.
Соціальні фактори	<ul style="list-style-type: none"> - недостатньо інтенсивне використання геополітичного становища. 	<ul style="list-style-type: none"> - посилення соціальної напруги на деяких територіях регіону через велику питому вагу осіб, які не беруть участь у виробничому процесі, не виконують позитивних суспільних функцій, не мають певного соціально-економічного статусу. 	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення кваліфікації персоналу; - розвинута мережа торгівельних послуг. 	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення рівня інфраструктури; - використання досвіду розвинених країн.
Технологічні фактори	<ul style="list-style-type: none"> - техніко-технологічне забезпечення виробничого комплексу; - рівень ефективності каналів збуту; - використання сучасних транспортних технологій. 	<ul style="list-style-type: none"> - поступове «старіння» професійних кадрів. 	<ul style="list-style-type: none"> - розробка нових інформаційних та інших ресурсів. 	<ul style="list-style-type: none"> - упровадження науково-технічних розробок; - рівень автоматизації та механізації складських робіт; - використання сучасних складських технологій.

*Розробка автора

Таблиця 2. Експрес-аналіз можливостей і загроз з урахуванням сильних і слабких сторін логістичної системи Дніпропетровського регіону

	<p align="center">Можливості (Oі)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Високий рівень підприємницької активності, спрямованої на реконструкцію та випуск нового обладнання. 2. Наявність на ринку кваліфікованих фахівців з логістики 3. Система моніторингу і аудиту логістичної діяльності 4. Обґрунтування логістичної стратегії 5. Розвиток інформаційних технологій для інтегрованого управління. 6. Наявність різнопланового інвестиційного потенціалу. 7. Наявність унікальних виробничих комплексів. 8. Співробітництво з сусідніми державами. 9. Інтенсивне використання геополітичного становища. 10. Довгострокова підтримка розвитку логістики з боку держави. 11. Високі темпи розвитку економіки країни, глобалізації економіки. 12. Зростання виробництва всередині країни і внутрішнього ринку, зниження частки імпорту, зниження попиту на професійні складські приміщення. 	<p align="center">Загрози (Ті)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Недостатня інвестиційна активність. 2. Незадовільний стан більшої частини площі складських приміщень. 3. Нестабільна політична ситуація в країні. 4. Посилення соціальної напруги на деяких територіях регіону через велику питому вагу осіб, що не беруть участь у виробничому процесі, не виконують позитивних суспільних функцій, не мають певного соціально-економічного статусу. 5. Поступове «старіння» професійних кадрів. 6. Уповільнення темпів розвитку економіки у зв'язку з можливим підвищенням цін на сировину, зростання витрат. 7. Зростання конкуренції з боку компаній з іноземними інвестиціями. 8. Відсутність взаєморозуміння між різними групами політичної еліти щодо напрямків розвитку логістичного комплексу. 9. Низький рівень підприємницької активності на реконструкцію та випуск нового обладнання.
<p align="center">Сильні сторони (Si)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Потужні виробничі можливості вітчизняних підприємств з величезною внутрішньою сировинною базою. 2. Привабливість інвестиційного клімату. 3. Збільшення кількості ефективних логістичних операторів. 4. Адаптованість та гнучкість організаційної структури логістичних систем. 5. Інженерно-комунікаційна доступність до європейських ринків. 6. Кваліфікована робоча сила. 7. Зовнішньоекономічні зв'язки регіону, розвиток транскордонного співробітництва. 8. Вигідне географічне розташування регіону. 9. Модернізація основного виробництва. 	<p align="center">Поле СiМ стратегія:</p> <p>Максимізація використання сильних сторін і сприятливих можливостей.</p>	<p align="center">Поле СiЗ стратегія:</p> <p>Максимізація використання сильних сторін і мінімізація можливих загроз.</p>
<p align="center">Слабкі сторони (Wi)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Зменшення обсягів виробництва товарів українськими виробниками. 2. Недостатнє оновлення основних фондів. 3. Слабка система корпоративного управління. 4. Неспроможність приймати узгоджені рішення на різних рівнях влади. 5. Низький рівень розвитку матеріально-технічної бази, фундаментальних наукових досліджень. 6. Недостатня конкурентоспроможність виробництва. 7. Низький рівень інноваційної діяльності. 8. Недостатня кількість об'єктів логістичної інфраструктури складських комплексів, транспортних розв'язок. 9. Неспроможність приймати узгоджені рішення на різних рівнях влади. 10. Недолік кваліфікованих кадрів у сфері логістики, відсутність підготовки фахівців з середньою спеціальною освітою з логістики. 11. Неповне використання виробничих потужностей. 	<p align="center">Поле СлМ стратегія:</p> <p>Мінімізація впливу слабких сторін і максимізація використання сприятливих можливостей.</p>	<p align="center">Поле СлЗ стратегія:</p> <p>Мінімізація впливу слабких сторін і мінімізація можливих загроз.</p>

Як бачимо з таблиці 2, виникають чинники, які дозволяють у наш час і в майбутньому розвивати логістичну систему регіону. До цих чинників можна зарахувати: наявність унікальних виробничих комплексів, наявність на ринку кваліфікованих фахівців з логістики, систему моніторингу і аудиту логістичної діяльності та інші. У результаті такого аналізу отримуємо план заходів, який у майбутньому буде містити стратегічну програму розвитку логістичної системи регіону. Процес розробки стратегії останньої на основі стратегічного аналізу зображено на рисунку 1.

Рис. 1. Процес розробки стратегії логістичної системи

На нашу думку, стратегія повинна забезпечувати розв'язання задачі ефективного реалізації унікального географічного потенціалу регіону. Вона має стати основою і одночасно інструментом об'єднання зусиль держави і підприємницького співтовариства для вирішення перспективних економічних задач і досягнення вагомих соціально значущих результатів.

Метою стратегії, як ми вважаємо, є формування умов для стійкого соціально-економічного розвитку Дніпропетровського регіону, зростання мобільності населення і оптимізації руху товару, національної безпеки, зниження сукупних транспортних витрат економіки, підвищення конкурентоспроможності національної економіки і забезпечення позицій лідера.

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що стратегія спрямована на вирішення наступних задач:

- формування доступної і стійкої логістичної системи як інфраструктурного базису для забезпечення соціально-економічного зростання та забезпечення умов для реалізації потреб громадян у перевезеннях;
- зниження сукупних транспортних витрат, у тому числі за рахунок підвищення ефективності функціонування логістичної системи регіону;
- підвищення інвестиційної привабливості регіону.

Висновок та перспективи подальших розвідок

Логістична система регіону має значний потенціал для подальшого розвитку й успішного подолання наслідків економічної кризи за умови ефективного управління та повного використання наявних економічних, технологічних та організаційних ресурсів.

Список літератури

1. Офіційний веб-сайт Міністерство транспорту та зв'язків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mintrans.gov.ua>.
2. Маселко Т. Є. Проблеми управління транспортно-логістичними системами України та перспективи розвитку в контексті європейської інтеграції [Електронний ресурс] / Т. Є. Маселко, С. Г. Шевченко. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlts/17_2/301_Maselko_17_2.pdf.
3. Новікова А. М. Україна в системі міжнародних транспортних коридорів [Текст] / А. М. Новікова. – К. : НІПМБ, 2003. – 494 с.
4. Сирийчик Т. Транспортна політика України та її наближення до норм Європейського Союзу [Текст] / Т. Сирийчик та ін. ; за ред. Марчіна Свенціцькі. – К. : Аналіт.-дорадч. центр Блакитної стрічки, 2010. – 102 с. – Режим доступу : http://www.undp.org.ua/files/en_76033Transport_System_Reform_Jun2010.pdf
5. Співаковський С. Позиції України на міжнародному ринку транспортно-експедиційних послуг [Текст] / С. Співаковський // Економіка України. – 2009. – № 1. – С. 75-78.
6. Научно-практические вопросы логистики и управления цепями поставок : препринт [Текст] / Б. К. Плоткин. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2012. – 79 с.

References

1. The official website of the Ministry of Transport and Communications of Ukraine. (2014). Retrieved May 15, 2014, from : <http://www.mintrans.gov.ua>.
2. Maselko, T. E., Shevchenko, S. (n. d.). Problems of transport and logistics systems Ukraine and prospects in the context of European integration. Retrieved May 15, 2014, from : http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlts/17_2/301_Maselko_17_2.pdf.
3. Novikov, A. (2003). Ukraine in the international transport corridors. - Kyiv : NIPMB.
4. Syryychuk, T. (2010). Transport Policy of Ukraine and its approximation with the European Union. – Kyiv : Analit. advisory. Blue Ribbon. Retrieved May 15, 2014, from : http://www.undp.org.ua/files/en_76033Transport_System_Reform_Jun2010.pdf
5. Spivakovsky, S. (2009). Ukraine's position in the international market of forwarding services. *Economy of Ukraine*, 1, 75-78.
6. Plotkin, B. K. (2012). *Scientific and practical issues of logistics and supply chain management*. - St. Petersburg. Univ StPSUEF.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2014 р.

Владислава Віталіївна ЛИФАР

доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри маркетингу,
Запорізький національний технічний університет,
вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, 69063, Україна,
E-mail: vlyfar@mail.ru
Телефон: +3806127698579

**ОБҐРУНТУВАННЯ ВИБОРУ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ ВИКОРИСТАННЯ
ТРАНЗИТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ**

Лифар, В. В. Обґрунтування вибору маркетингової стратегії використання транзитного потенціалу регіону [Текст] / Владислава Віталіївна Лифар // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 86-93. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. В умовах ринкових відносин транзитний потенціал займає одне з головних місць серед складових, що визначають ефективне функціонування економіки регіону. Однак для реалізації транзитного потенціалу потрібна чітка маркетингова стратегія, розроблена з урахуванням ситуації, що склалася на ринку транзитних перевезень, техніко-економічного стану і можливостей транспортної системи регіону щодо надання транзитних послуг. На сьогодні на рівні виконавчої гілки влади відсутня стратегія ефективного використання транзитного потенціалу регіону. Додатково ускладнюється визначення відповідної стратегії через значне розмаїття видів стратегій та відсутність методики їх вибору.

Мета. Обґрунтування положень щодо вибору стратегії використання транзитного потенціалу регіону на основі матричного підходу Томпсона-Стрікленда та факторного аналізу стратегій Х. Вільдемана.

Метод (методологія). У статті використано порівняльний аналіз, метод наукового узагальнення, групування статистичних даних, графічні та табличні методи представлення результатів, матричну модель вибору стратегії Томпсона-Стрікленда, факторний аналіз стратегій Х. Вільдемана.

Результати. Із використанням матриці вибору стратегії А. А.Томпсона та А. Д.Стрікленда, залежно від динаміки зростання ринку транзитних перевезень (послуг) і конкурентної позиції транспортного комплексу регіону, обрано територіальну стратегію використання транзитного потенціалу регіону. Для цього проаналізовано ринок транзитних перевезень у світі за останні роки, який показав зростання їх обсягів. Конкурентну позицію транспортного комплексу Запорізького регіону визначено як слабку. Тому увагу сконцентровано на стратегії горизонтальної прогресивної інтеграції, яка в якості нових ринків передбачає нові географічні регіони. Для вибору конкурентної галузевої стратегії використання транзитного потенціалу регіону використано адаптовану до об'єкта дослідження тест-таблицю Х.Вільдемана, яка дозволила найбільш прийнятною галузевою стратегією обрати диференціацію.

Таким чином, визначена регіональна маркетингова стратегія використання транзитного потенціалу регіону інтерпретується як територіально-галузева стратегія і доповнюється допоміжними (забезпечувальними) програмами. Запропоновано також об'єднання ринків транзитних послуг Запорізької і Дніпропетровської областей для реалізації сумісних проектів розвитку територій, для отримання позитивного синергійного ефекту.

Ключові слова: стратегія; транзитний потенціал; транспортний комплекс; транзитні перевезення; вантажопотік; конкурентна перевага.

Владислава Витальевна ЛИФАР

**ОБОСНОВАНИЕ ВЫБОРА МАРКЕТИНГОВОЙ СТРАТЕГИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ТРАНЗИТНОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА**

Аннотация

Введение. В условиях рыночных отношений транзитный потенциал занимает одно из главных мест среди составляющих, которые определяют эффективное функционирование экономики региона. Однако для реализации транзитного потенциала нужна четкая маркетинговая стратегия, разработанная с

© Владислава Віталіївна Лифар, 2014

учетом ситуации, которая сложилась на рынке транзитных перевозок, технико-экономического состояния и возможностей транспортной системы региона относительно предоставления транзитных услуг. На сегодня на уровне исполнительной ветки власти отсутствует стратегия эффективного использования транзитного потенциала региона. Дополнительно усложняется определение соответствующей стратегии из-за значительного разнообразия их видов и отсутствие методики их выбора.

Цель. Обоснование положений относительно выбора стратегии использования транзитного потенциала региона на основе матричного подхода Томпсона-Стрикленда и факторного анализа стратегий Х. Вильдемана.

Метод (методология). В статье использованы сравнительный анализ, метод научного обобщения, группирования статистических данных, графические и табличные методы представления результатов, матричная модель выбора стратегии Томпсона-Стрикленда, факторный анализ стратегий Х. Вильдемана.

Результаты. С использованием матрицы выбора стратегии А. А. Томпсона и А. Д. Стрикленда, в зависимости от динамики роста рынка транзитных перевозок (услуг) и конкурентной позиции транспортного комплекса региона, избрана территориальная стратегия использования транзитного потенциала региона. Для этого проанализирован рынок транзитных перевозок в мире за последние годы, который показал рост их объемов. Поэтому внимание сконцентрировано на стратегии горизонтальной прогрессивной интеграции, которая в качестве новых рынков предусматривает новые географические регионы. Для выбора конкурентной отраслевой стратегии использования транзитного потенциала региона использована адаптированная к объекту исследования тест-таблица Х. Вильдемана, которая позволила наиболее приемлемой отраслевой стратегией избрать дифференциацию

Таким образом, определенная региональная маркетинговая стратегия использования транзитного потенциала региона интерпретируется как территориально-отраслевая стратегия и дополняется вспомогательными (обеспечительными) программами. Предложено также объединение рынков транзитных услуг Запорожской и Днепропетровской областей для реализации совместимых проектов развития территорий, для получения позитивного синергетического эффекта.

Ключевые слова: стратегия; транзитный потенциал; транспортный комплекс; транзитные перевозки; грузопоток; конкурентное преимущество.

Vladyslava Vitaliivna LYFAR

Doctor of Economic Sciences,
Head of Department of Marketing,
Zaporizhzhya National Technical University,
Zhukovsky str., 64 Zaporizhzhia, 69063, Ukraine,
E-mail: vlyfar@mail.ru
Phone: +3806127698579

SUBSTANTIATION OF MARKETING STRATEGY CHOICE OF REGION TRANSIT POTENTIAL USE

Abstract

Introduction. In the conditions of market relations the transit potential occupies one of the main places among constituents which determine the effective functioning of region economy. However for the realization of region transit potential it is needed the clear marketing strategy, that worked out taking into account a situation, which was folded at the market of transit transportations, technical and economic state and possibilities of region transport system to render the transit services. Nowadays at the level of power executive branch the strategy of the effective use of region transit potential is absent. Additionally the determination of corresponding strategy becomes complicated through the considerable variety of strategy types and absence of strategy choice methodology.

Purpose. The substantiation of the use of region transit potential strategy on the basis of Thompson-Strickland matrix approach and factor analysis of H. Wildeman strategies has been made.

Method (methodology). In the article comparative analysis, method of scientific generalization, grouping of statistical data, graphic and tabular methods of presentation of results, matrix model of Thompson-Strickland strategy choice, factor analysis of H. Wildeman strategies are used.

Results. Using the matrix of A. Thompson and A. Strickland strategy choice depending on the dynamics of height of transit transportations (services) market and competition position of region transport complex, territorial strategy of the region transit potential use is selected. For this purpose the market of transit transportations in the world for the last few years is analyzed, which showed the increase of transportations volumes. The competition position of

transport complex of the Zaporizhzhya region is determined as "weak" one. Therefore the stress is on the strategy of horizontal progressive integration, which foresees new markets as the new geographical regions. For the choice of the competitive branch strategy of the region transit potential use the test-table of H.Wildeman allowing the choice of differentiation strategy as the most acceptable branch strategy adapted to the object of research is used. Thus, the determined regional marketing strategy of the region transit potential use is interpreted as territorial-branch strategy and complemented by the accessory (ensuring) programs. The association of transit service markets of Zaporizhzhya and Dnipropetrovsk areas is also offered for realization of compatible projects of territory development, to reach positive synergic effect.

Keywords: *strategy; transit potential; transport complex; transit transportations; traffic of goods; competitive edge.*

JEL classification: L10, M31

Вступ

В умовах кризових явищ та нестабільності розвитку економіки, погіршення макроекономічних показників та відчутного зниження рівня життя населення особливого значення набувають питання посилення конкурентоспроможності галузей, пріоритетних для розвитку держави та регіонів. Однією з таких галузей є транспортний комплекс. Зокрема на особливу увагу заслуговує транзитний потенціал транспортної системи, який займає одне з головних місць серед складових, що визначають ефективне функціонування економіки регіону. Якісне транспортне обслуговування транзитних перевезень є однією з обов'язкових умов інтеграції економіки регіону у світове господарство та подальшого розвитку транспортної інфраструктури. Однак для реалізації транзитного потенціалу регіону потрібна чітка маркетингова стратегія, розроблена з урахуванням ситуації, що склалася на ринку транзитних перевезень, техніко-економічного стану і можливостей транспортної системи регіону щодо надання транзитних послуг. Сьогодні на рівні виконавчої гілки влади відсутня стратегія ефективного використання транзитного потенціалу регіону (ТПР). Додатково ускладнюється визначення відповідної стратегії через значне розмаїття видів стратегій та відсутність методики вибору стратегії.

Теоретичним підґрунтям дослідження стратегій є праці відомих зарубіжних науковців, серед яких М. Портер [1], Ф. Котлер [2], А. Томпсон, А. Стрікленд [3] та інші. Проблеми розвитку транспорту, транспортних систем, транзитного потенціалу розкрито в працях М. Макаренко [4], Д. Прейгер [5], О. Мініна [6]. Але частина питань залишилися поза увагою дослідників, зокрема положення щодо визначення виду стратегії ефективного використання транзитного потенціалу на рівні регіону. Тому ці напрацювання особливо актуальні в масштабі конкретного регіону.

Мета статті

Метою статті є обґрунтування положень щодо вибору стратегії використання транзитного потенціалу регіону на основі матричного підходу Томпсона-Стрікленда та факторного аналізу стратегій Х.Вільдемана.

Виклад основного матеріалу дослідження

За критерієм географічної детермінованості стратегія маркетингу може бути національною, регіональною, багатонаціональною і глобальною. Оскільки дослідження стосується транзитного потенціалу регіону, то й обґрунтовується вибір саме регіональної маркетингової стратегії. У сучасній регіоналістиці розрізняють стратегії використання потенціалу територій, запозичені й адаптовані із стратегічного менеджменту: регіональні стратегії розвитку, що спрямовані на розвиток території, а також конкурентні стратегії, спрямовані на галузеву чи міжгалузеву господарську спеціалізацію території. З огляду на це, особливості розробки регіональної стратегії використання ТПР полягають у специфіці розробки і реалізації територіальної та галузевої стратегій. Однак вибір стратегії потрібно обґрунтувати, аналізуючи різновиди стратегій (табл. 1) та використовуючи певні методичні підходи.

Вибір стратегії здійснюється з урахуванням результатів SWOT-аналізу області з позицій використання ТПР, діагностики транспортного комплексу регіону, оцінки факторів формування ТПР, обґрунтованих стратегічних цілей. Цілі відносяться до одного з ключових факторів вибору стратегії і мають прямий взаємозв'язок з вибором стратегії, оскільки в них відображено те, до чого прагне регіон.

Значну роль відіграють інтереси учасників, ставлення органів влади і фінансування проектів. При обмежених фінансових можливостях регіону необхідно продумати шляхи залучення приватного капіталу, тобто інвестиційну складову майбутніх проектів. Кадровий потенціал також може стати обмежувальним фактором при виборі стратегії. У новій стратегії потрібно врахувати зобов'язання попередніх регіональних стратегій, заплановані проекти транспортних підприємств, які можуть гармонійно вписатися в процес реалізації нової стратегії.

Суттєвий вплив на розробку стратегії здійснює ступінь залежності від зовнішнього середовища. Поступове розкриття змісту транзитного потенціалу регіону у попередніх наших дослідженнях довело, що його формування та реалізація мають високий ступінь залежності від зовнішнього середовища. Однак визначальну роль грає стан транспортної галузі. Використовуючи запропоновану А. А. Томпсоном та А. Д. Стріклендом матрицю вибору стратегії залежно від динаміки зростання ринку транзитних перевезень (послуг) і конкурентної позиції транспортного комплексу регіону, можна зробити вибір територіальної стратегії використання транзитного потенціалу регіону.

Таблиця 1. Класифікація стратегій

Автор	Тип стратегії	Різновиди стратегій
М. Портер [1]	стратегії конкуренції	стратегії диференціації, лідерства за витратами, фокусування
Ф.Котлер [2]	конкурентні стратегії	стратегії лідера, претендентів на лідера, прямуючих за лідером, спеціаліста
А.Томпсон, А. Стрікленд [3]	стратегії розвитку	стратегії інтеграції, співробітництва, злиття та поглинання, дезінтеграції і аутсорсингу
О. Віханський [7]	стратегії розвитку бізнесу	стратегії концентрованого зростання, інтегрованого зростання, диверсифікованого зростання, скорочення
Р. Дафт [8]	стратегії організаційних рівнів	стратегії корпоративного рівня, бізнес-одиниць, функціонального рівня
І. Дроздов [9]	стратегії розвитку організації	стратегії локальних змін, модульних змін, системних змін
І. Ансофф [10]	стратегії росту	стратегії проникнення (інтенсивного зростання), розвитку ринку (інтеграційного зростання), розвитку товару (розробки нових продуктів), диверсифікації

Обсяги транзитних перевезень насамперед залежать від обсягів міжнародних транзитних вантажопотоків, які потенційно можуть пройти територією регіону. Більшість з цих потоків репрезентована обсягами TEU. Тому оцінити динаміку зростання транзитних перевезень доцільно на підставі аналізу динаміки розвитку контейнерного ринку (табл. 2) та обсягів транспортних послуг у світі (рис. 1, 2).

Таблиця 2. Динаміка зміни контейнерного термінального бізнесу, тис. TEUs

Показник	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Обсяги переробки TEU в портах України [11]	589,8	729,4	1067,0	1253,9	516,8	659,5	705,0	724,5	н/д
Обсяги контейнерного флоту у світі [12]	20045	21258	23806	26751	26356	н/д	н/д	32900	34500
Обсяги переробки TEU у світі (20 найбільших контейнерних портів) [11]	127950	140693	157576	246500	220800	254400	274800	286970	н/д

За оцінками міжнародних експертів, за останні 10 років контейнерний ринок демонстрував у середньому зростання у розмірі 8 % на рік [13]. Дані табл. 2 свідчать про відповідне зростання обсягів переробки TEU у світі і потребу українських портів у будівництві контейнерних терміналів для залучення та переробки транзитних вантажопотоків.

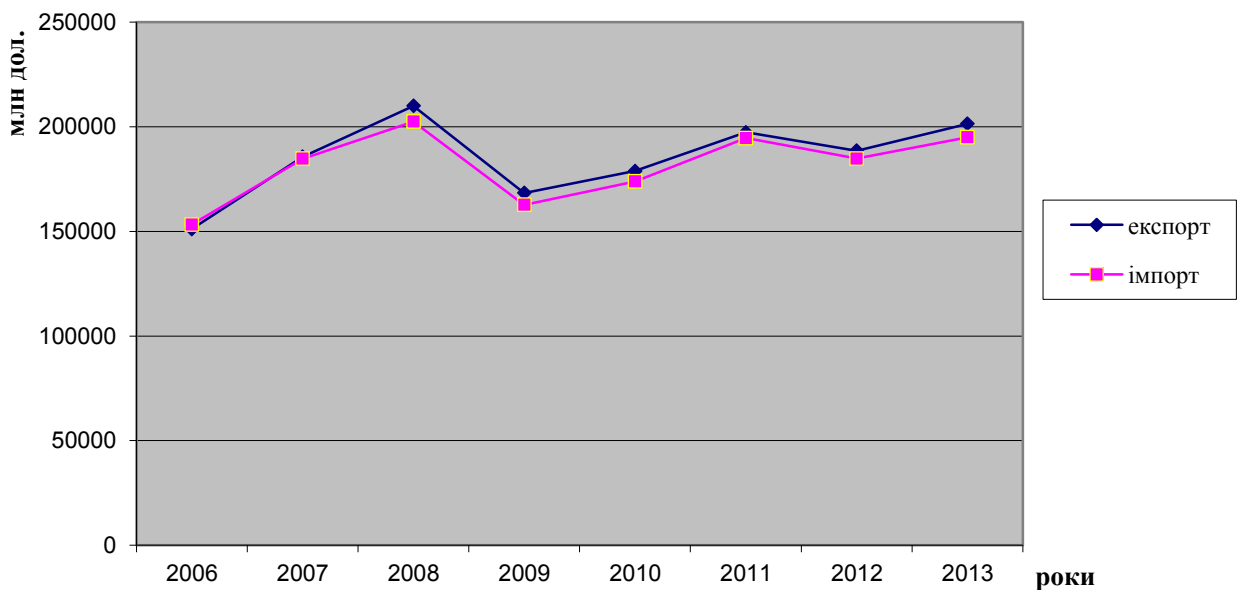

Рис. 1. Обсяги транспортних послуг (дані по країнах ЄС), млн дол. США [14]

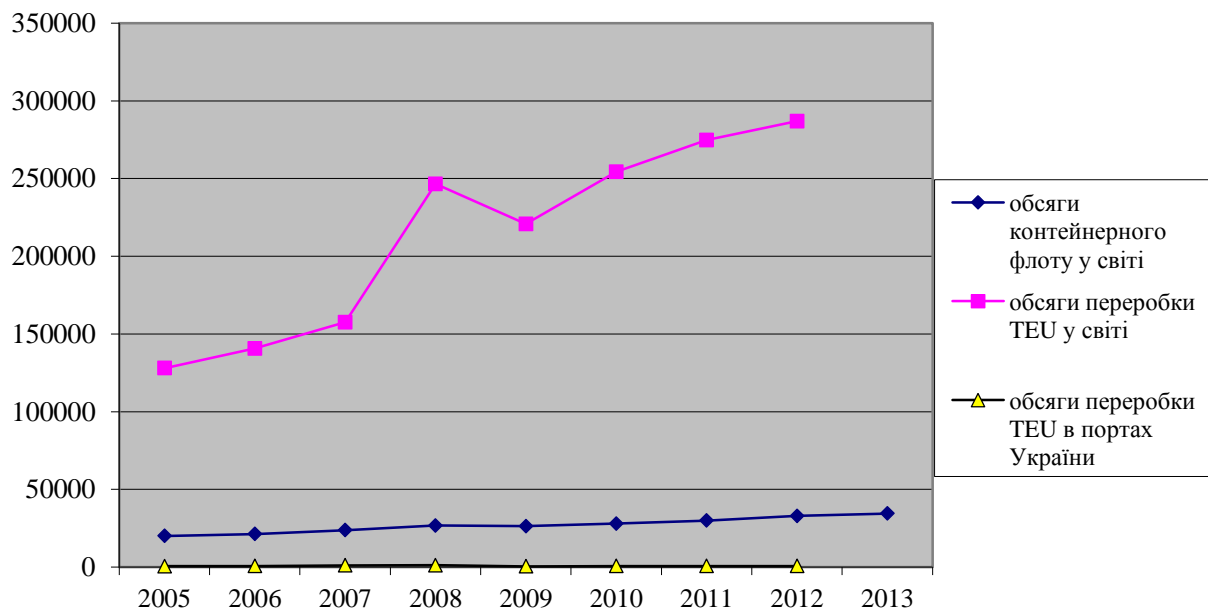

Рис. 2. Динаміка зміни контейнерного термінального бізнесу, тис. TEUs

Аналіз даних рис.1, 2 свідчить про постійне динамічне зростання ринку транзитних перевезень у світі. Тому потенційно регіон може розраховувати на збільшення обсягів транзитних перевезень при реалізації відповідної стратегії ефективного використання ТПР.

Відносно другої компоненти матриці – конкурентної позиції транспортного комплексу регіону, то її визначено як «слабку» через цілу низку проблем, з'ясованих у результаті діагностики транспортного комплексу. Таким чином, виходимо на II квадрант стратегій матриці. З урахуванням специфіки дослідження ТПР представлені у II квадранті стратегії переконують сконцентрувати увагу на стратегії інтеграції, зокрема на горизонтальній прогресивній інтеграції, яка в якості нових ринків передбачає нові географічні регіони.

Логіка дослідження приводить до висновку про необхідність використання транзитного потенціалу в межах не тільки Запорізької області, а й Дніпропетровської. Запорізька та Дніпропетровська області входять до складу Придніпровського економічного району згідно з економічним районуванням держави, запропонованим Ф. Д. Заставним [15], С. І. Дорогунцовим та А. Н. Федорищевою [16]. Крім того, за результатами оцінки ТПР, проведеної нами, Дніпропетровська область зайняла перше місце, що

доводить її перспективність та вигідність з точки зору інтеграції. Тому територіальна стратегія використання ТПР становитиме собою стратегію інтеграції ринків транзитних послуг Запорізької і Дніпропетровської областей для реалізації сумісних проєктів розвитку територій, для отримання позитивного синергійного ефекту.

У будь-якому разі кожна стратегія веде до реалізації певного сценарного розвитку подій і визначається комплексом дій для досягнення поставлених цілей. При цьому невдалий набір дій може привести до конфлікту із сформульованими цілями й до небажаного сценарію розвитку подій.

Для вибору конкурентної галузевої стратегії використання ТПР можна взяти за основу тест-таблицю Х. Вільдемана [17], скоригувавши цей методичний підхід на об'єкт дослідження (табл. 3). Для визначення ситуаційних характеристик факторів конкурентоздатності використано результати діагностики транспортного комплексу регіону і зроблено вибір найбільш прийнятної стратегії за кожним фактором.

Таблиця 3. Вибір галузевої стратегії ефективного використання ТПР

ФАКТОРИ		Ситуаційна характеристика фактора	Найбільш прийнятна стратегія
Особливості регіонального ринку транзитних послуг	Широта асортименту транспортних послуг на ринку	середня	Фокусування
	Розмір ринку за обсягами перевезень	середній	Диференціація
	Темп зростання ринку	низький	Лідерство за витратами
	Ступінь сумісного використання видів транспорту	низька	Диференціація
	Попит на логістичні послуги	високий	Диференціація
Значення основних факторів конкурентоздатності ТКР	Витрати	високі	Диференціація або фокусування
	Сервіс (супутні послуги)	середня	Диференціація
	Якість транзитних послуг	низька	Лідерство за витратами
	Гнучкість при організації перевезень	низька	Лідерство за витратами
	Використання нововведень	низька	Лідерство за витратами

На основі проведених досліджень та аналізу даних таблиці 3 можна висунути припущення, що найбільш прийнятною галузевою стратегією використання ТПР на теперішній час є стратегія диференціації. Регіон не може використовувати стратегію лідерства за витратами, оскільки високий ступінь зношення основних фондів і рухомого складу у всіх видах транспорту регіону потребує суттєвих витрат. Тому віддано перевагу стратегії, для якої цей фактор не має великого значення. Як видно з таблиці, на сьогодні фактори якості транзитних послуг, гнучкості та використання нововведень мають низьке значення. Однак з використанням територіальної стратегії інтеграції характеристики цих факторів можна значно покращити. Стратегія фокусування взагалі не підходить до використання в економіці регіону, тому що орієнтована на вузький сегмент ринку і є доцільною для окремої транспортної компанії.

Стратегія диференціації спрямована на створення конкурентних переваг товару (транзитної послуги) з урахуванням конкурентних переваг регіону. Диференціація як основа конкурентної переваги полягає у створенні додаткової споживчої цінності транзитних послуг за рахунок використання унікальних можливостей регіону. Природне поєднання різних видів транспорту для здійснення транзитного перевезення на якісно новому рівні дозволить скоротити довготривалість перевезень, здійснювати їх більш раціонально та вчасно. Важливим критерієм є термін доставки завдяки інтермодальним і мультимодальним технологіям та логістичним принципам управління вантажопотоками. Управління окремими видами перевезень в умовах комбінування різних видів транспорту залежить від збалансованої взаємодії видів транспорту та впливає на загальний час транспортування. Для цього потрібне створення механізму регулювання вантажопотоків. Система інтеграції та взаємозамінності між видами транспорту веде до ефективного використання можливостей транспортної системи та створення конкурентних переваг, що поступово приведе до формування конкурентоздатної транзитної системи регіону, тобто досягнення загальної стратегічної мети.

Однак для реалізації територіальної та галузевої стратегій використання ТПР, необхідні допоміжні (забезпечувальні) програми, серед яких запропоновано програму транспортної кластеризації, програму розвитку транспортно-логістичної інфраструктури, програму формування трудового потенціалу, що й буде предметом наступного дослідження (рис.3).

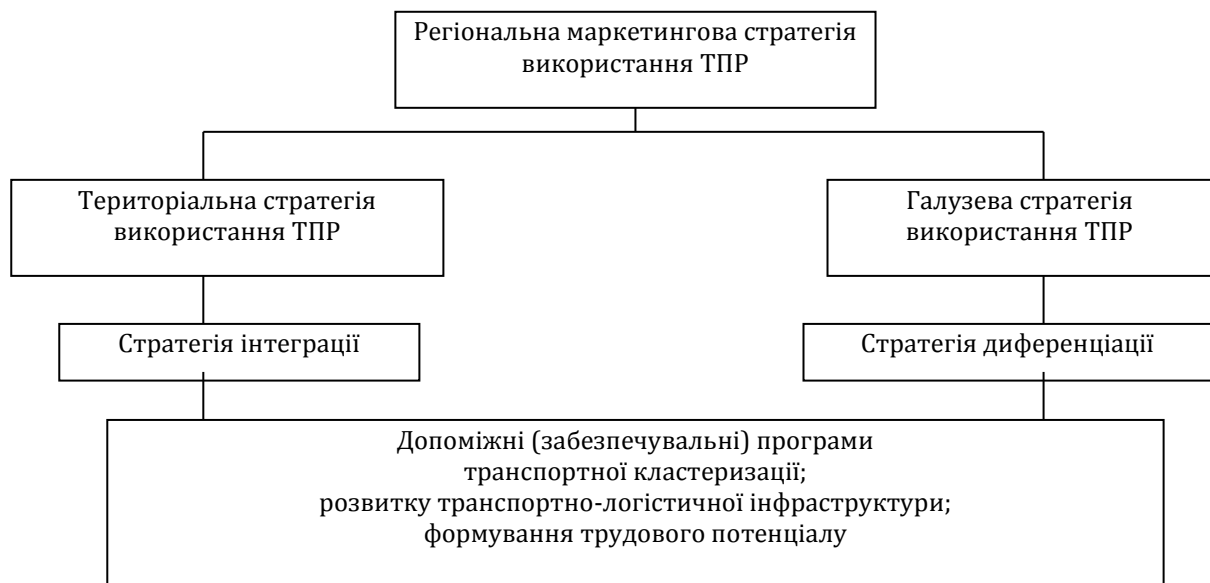

Рис. 3. Формування регіональної маркетингової стратегії використання транзитного потенціалу регіону

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, проведене дослідження дозволило визначити регіональну маркетингову стратегію використання ТПР як територіально-галузеву стратегію, причому найбільш прийнятною галузевою стратегією обрано стратегію диференціації, а у якості територіальної – стратегію інтеграції. Доцільним є об'єднання ринків транзитних послуг Запорізької і Дніпропетровської областей для реалізації сумісних проектів розвитку територій, для отримання позитивного синергійного ефекту. Запропоновані допоміжні (забезпечувальні) програми для реалізації територіальної та галузевої стратегій використання ТПР, серед яких програма транспортної кластеризації, програма розвитку транспортно-логістичної інфраструктури, програма формування трудового потенціалу, будуть предметом подальшого дослідження.

Список літератури

1. Портер, М. Э. Конкуренция [Текст] / М. Э. Портер. – М.: Вильямс, 2000. – 495 с.
2. Котлер, Ф. Основы маркетинга. Краткий курс [Текст] / Ф. Котлер. – М.: Вильямс, 2007. – 656 с.
3. Томпсон, А. А. Стратегический менеджмент: пер. с англ. / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд. – М.: Вильямс, 2009. – 928 с.
4. Макаренко, М. Транспортний сектор економіки України: тенденції та проблеми розвитку [Текст] / М. Макаренко, М. Цветов // Економіст. – 2007. – №6. – С.24-27.
5. Прейгер, Д. Реализация транзитного потенциала Украины как фактор укрепления экономических связей между Европой и Азией [Текст] / Д. Прейгер, Я. Жалило, О. Собкевич // Економіка України. – Киев: ДГВП «Зовнішньоторгвидав України». – 2012. – №4 (597). – С.47-59.
6. Мініна, О. В. Особливості реалізації транзитного потенціалу України на сучасному етапі [Текст] / О. В. Мініна // Український соціум. – 2010. – № 4 (35). – С. 155-166.
7. Виханский, О. С. Стратегическое управление [Текст] : учебник / О. С. Виханский; 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Гардарики, 1998. – 296 с.
8. Дафт, Р. Л. Менеджмент [Текст] : пер. с англ. / Р. Л. Дафт. – СПб.: Питер, 2000. – 832 с.
9. Дроздов, И. Н. Управление развитием организации [Текст]: учеб. пособие / И. Н. Дроздов. – Владивосток: ПИПП ККГС, 2001. – 110 с.
10. Ансофф, И. Стратегическое управление [Текст] / И. Ансофф. – М.: Экономика, 1989. – 519 с.
11. The World Bank Data. Container Port Traffic [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://data.worldbank.org/indicator/IS.SHP.GOOD.TU>.

12. *Change in World Container Fleet for Period 2005-2012* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldshipping.org/about-the-industry/containers/global-container-fleet>.
13. *World Shipping Council. Container Supply Review* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.worldshipping.org/public-statements/2011_Container_Supply_Review_Final.pdf.
14. *World Trade Organization. Time Series on International Trade. Transport services (2006-2013)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBStatProgramReporter.aspx?Langage=E>.
15. Заставний, Ф. Д. Совершенствование территориальной организации производительных сил: теория, методы, практика [Текст] / Ф. Д. Заставный. – Л.: Наука, 1986. – 139 с.
16. Дорогунцов, С. И. Устойчивость развития эколого-экономического потенциала Украины и ее регионов / С. И. Дорогунцов, А. Н. Федорищева // Экономика Украины. – 1996. – №7. – С. 4-17.
17. *Wildeman, H. Strategische Investitionsplanung fur Neue Technologien in der Produktion. Zeitschrift fur Betriebswirtschaft. Ergänzungsheft* [Електронний ресурс] / Н. Wildeman. – Wiesbaden, 1986. – Режим доступу: <http://e-tidsskrifter.dk/ojs/index.php/ledelseogerhvervsoekonomi/article/view/29697/57307>.

References

1. Porter, M. E. (2000). *Konkurentsia [Competition]*. Moscow: Willyams [in Russian].
2. Kotler, F. (2007). *Osnovy marketinga [The Basis of Marketing]*. Moscow: Willyams [in Russian].
3. Thompson, A. A., & Strickland, A. J. (2009). *Strategicheskii menedjment [Strategic Management]*. Moscow: Willyams [in Russian].
4. Makarenko, M., & Tsvetov, M. (2007). *Transportnii sector ekonomiki Ukrainy: tendentsii ta problemy rozvytku [Transport Sector of Economy of Ukraine : Tendencies and Problems of Development]*. *Ekonomist – Economist*, 6, 24-27 [in Ukrainian].
5. Preiger, D., & Zhalilo, Ya., & Sobkevich, O. (2012). *Realizatsiya tranzitnogo potentsiala Ukrainy kak factor ukrepleniya ekonomicheskikh svyazei mezhdru Evropoi i Aziei [Realization of Transit Potential of Ukraine as a Factor of Strengthening of Economic Connections Between Europe and Asia]*. *Ekonomika Ukrainy – The Economy of Ukraine*, 4 (597), 47-59 [in Russian].
6. Minina, O. V. (2010). *Osoblyvosti realizatsii tranzitnogo potentsialu Ukrainy na suchasnomu etapi [The Features of Realization of Transit Potential of Ukraine on the Modern Stage]*. *Ukrainskii sotsium – Ukrainian socium*, 4 (35), 155-166 [in Ukrainian].
7. Vikhanskii, O. S. (1998). *Strategicheskoe upravlenie [Strategic Management]*. Moscow: Gardarika [in Russian].
8. Daft, R. L. (2000). *Menedjment [Management]*. SPb.: Piter [in Russian].
9. Drozdov, I. N. (2001). *Upravlenie razvitiem organizatsii [Management of Organizational Development]*. Vladivostok: PIPP KKGs [in Russian].
10. Ansoff, I. (1989). *Strategicheskoe upravlenie [Strategic Management]*. Moscow: Ekonomika [in Russian].
11. *The World Bank Data. Container Port Traffic. (2014)*. Retrieved May 15, 2014, from : <http://data.worldbank.org/indicator/IS.SHP.GOOD.TU> [in English].
12. *Change in World Container Fleet for Period 2005-2012. (2014)*. Retrieved May 15, 2014, from : <http://www.worldshipping.org/about-the-industry/containers/global-container-fleet> [in English].
13. *World Shipping Council. Container Supply Review. (2014)*. Retrieved May 15, 2014, from : http://www.worldshipping.org/public-statements/2011_Container_Supply_Review_Final.pdf [in English].
14. *World Trade Organization. Time Series on International Trade. Transport services (2006-2013)*. Retrieved from <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBStatProgramReporter.aspx?Langage=E> [in English].
15. Zastavnyi, F. D. (1986). *Sovershenstvovanie teritorialnoi organizatsii proizvoditelnyh syl: teoriya, metody, praktyka [Perfection of territorial organization of productive forces : theory, methods, practice]*. – L.: Nauka [in Russian].
16. Doroguntsov, S. I., & Fedorishcheva, A. N. (1996). *Ustoichivost razvitiya ekologo-ekonomicheskogo potentsiala Ukrainy i eyo regionov [Stability of development of ecological and economic potential of Ukraine and her regions]*. *Ekonomika Ukrainy – The Economy of Ukraine*, 7, 4-17 [in Russian].
17. *Wildeman, H. (1986). Strategische Investitionsplanung fur Neue Technologien in der Produktion. Zeitschrift fur Betriebswirtschaft. Ergänzungsheft. Wiesbaden*. Retrieved May 15, 2014, from : <http://e-tidsskrifter.dk/ojs/index.php/ledelseogerhvervsoekonomi/article/view/29697/57307> [in German].

Стаття надійшла до редакції 15.05.2014 р.

Ольга Романівна НОВІЦЬКА

викладач кафедри економіки і управління виробництвом,
Тернопільський комерційний інститут
вул. Винниченка, 8, м. Тернопіль, 46000, Україна
E-mail: olga_cop@ukr.net
Телефон: +380676702409

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОБЛЕМИ НА РІВНІ СІМ'Ї
(НА ПРИКЛАДІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Новіцька, О. Р. Особливості продовольчої проблеми на рівні сім'ї (на прикладі Тернопільської області) [Текст] / Ольга Романівна Новіцька // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 94-99. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті досліджено за допомогою анкетування проблеми продовольчої безпеки на рівні сім'ї у регіоні, зокрема рівня споживання основних продуктів харчування, витрат на продовольчі товари, наявність запасів продовольчих товарів, якість продуктів харчування, рівень самозабезпечення сімей продуктами харчування шляхом виробництва сільськогосподарської продукції у підсобному господарстві тощо

Ключові слова: продовольство; споживання; забезпеченість продовольством; продовольча безпека.

Ольга Романовна НОВИЦКАЯ

**ОСОБЕННОСТИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ ПРОБЛЕМЫ НА УРОВНЕ СЕМЬИ
(НА ПРИМЕРЕ ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ)**

Аннотация

В статье с помощью анкетирования исследованы проблемы продовольственной безопасности на уровне семьи в регионе, в частности уровня потребления основных продуктов питания, расходов на продовольственные товары, наличие запасов продовольственных товаров, качество продуктов питания, уровень самообеспечения семей продуктами питания путем производства сельскохозяйственной продукции в подсобном хозяйстве и тому подобное.

Ключевые слова: продовольствие; потребления; обеспеченность продовольствием; продовольственная безопасность.

Olga Romanivna NOVITSKA

Lecturer of Department of Economics and Production Management,
Ternopil Commercial Institute
Vynnychenko str., 8, Ternopil, 46000, Ukraine
E-mail: olga_cop@ukr.net
Phone: +380676702409

**FEATURES OF FOOD PROBLEM AT THE HOUSEHOLD LEVEL
(ON THE EXAMPLE OF TERNOPIL REGION)**

Abstract

In the article with the help of questionnaire the problems of food security at the household level in the region have been studied. In particular the author analyses the level of consumption of basic food products, the cost of food, the stocks of food, food quality, the level of family product self-sufficiency through food agricultural production in subsistence farming etc.

Keywords: food; consumption; food security; food security.

JEL classification: O150, P360

Вступ

Згідно із загальноприйнятими визначеннями, відсутність продовольчої безпеки виникає тоді, коли у людини відсутній гарантований доступ до достатньої кількості якісної та поживної їжі, яка забезпечує розвиток та активне здорове життя. Дослідження продовольчої безпеки на рівні домогосподарств населення у практичній площині можливе за допомогою проведення соціологічного опитування населення різного віку і соціального статусу. Для аналізу нами обрано посткризовий період, оскільки він реально відображає доходи населення та стан забезпечення продовольством.

Дослідження наукових засад та прикладних аспектів продовольчої безпеки знайшли відображення у наукових працях цілого ряду науковців, серед яких Ю. Д. Білик, В. І. Власов, О. І. Гойчук, Л. В. Дейнеко, Б. Пасхавер, О. В. Скидан, В. П. Щербань та інші. Проте, незважаючи на досить значну кількість досліджень, присвячених цій актуальній проблемі, наукову її розробленість загалом ще не можна назвати вичерпаною.

Мета статті

Метою статті є дослідження за допомогою анкетування проблем продовольчої безпеки на рівні сім'ї, зокрема рівня споживання основних продуктів харчування, витрат на продовольчі товари, наявність запасів продовольчих товарів, якість продуктів харчування, рівень самозабезпечення ними сімей шляхом виробництва сільськогосподарської продукції у підсобному господарстві тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження

З метою вивчення проблем стосовно продовольчої безпеки на рівні сім'ї доцільно існуючу інформацію, отриману за даними поточної державної статистичної звітності, доповнити за допомогою вивчення суспільної думки. Для проведення анкетного опитування була заздалегідь розроблена анкета і визначено обсяг вибіркової сукупності як спрощеної, зменшеної в розмірах моделі генеральної сукупності. Опитування проводилось у письмовій формі. Учасники опитування заповнювали анкети. Використовувались переважно закриті питання, відповідь на які полягала у виборі одного з наведених варіантів.

Респондентами при опитуванні стали 348 сімей Тернопільської області. Серед опитаних сімей – 260 (74,7 %) проживають у сільській місцевості, 88 сімей (25,3 %) – у містах обласного та районного значення. Варто зазначити, що за чисельним складом – сім'ї неоднорідні: в містах – серед опитаних одинокі люди складають 9,1 %, сім'ї з 2-х осіб – 14,8 %, з 3-ма особами – 42 %, з 4-ма особами – 22,7 %, з 5-ма і більше особами – 11,4 %. Водночас у сільській місцевості серед опитаних сім'ї з 3-ма особами складають 23 %, з 4-ма особами – 15,5 %, з 5-ма і більше особами – 61,5 % від усіх опитаних сімей.

Встановлено, що серед досліджуваних сімей дві третини мають дітей віком до 18 років. З них одну дитину – 35 % сімей, дві дитини – 20 %, троє дітей – 35 %, четверо і більше дітей мають тільки 10 % опитуваних сімей від загальної кількості опитаних сімей з дітьми.

У контексті проведеного дослідження варто зауважити, що у споживанні продуктів харчування продовжує зберігатися тенденція до диференціації домогосподарств, розташованих у сільських та міських населених пунктах залежно від кількості дітей та фінансового забезпечення на одну особу, а також фінансового стану домогосподарств. Така тенденція дозволяє стверджувати, що кожна сім'я постає перед проблемою оптимізації фінансового забезпечення. Саме тому у третини опитаних сімей їх члени перебувають за кордоном, що впливає на рівень доходів 30 % сімей у містах та 40 % сімей у сільській місцевості.

Також варто наголосити, що результати опитування дозволили встановити, що основна кількість як міських сімей, так і сільських витрачають на харчування 40 % - 50 % своїх доходів, що підтверджує дані Головного управління статистики у Тернопільській області про те, що сільське населення витрачає на продовольчі товари 45,7 % а міське 51,4 % свого місячного доходу [2].

Зазначимо, що добробут опитаних сімей є запорукою повноцінного раціонального харчування, і відповідно домінянтою продовольчої безпеки. Третина опитаних сімей вважають, що їх продовольче забезпечення знаходиться на рівні офіційного «споживчого кошика», тобто на мінімально необхідному рівні, менше третини всіх опитаних вважають, що їх забезпечення продовольством менше цього рівня і лише незначна частина респондентів оцінили свої фінансові можливості на значно вищому рівні, ніж встановлений державний мінімум.

На запитання: «Чи відомі Вам сім'ї, де через низькі доходи існує проблема забезпечення себе достатнім харчуванням?» лише 1,1 % у містах та 0,4 % у сільській місцевості стверджують про відсутність такої проблеми, 23 % в містах та 15,4 % у сільській місцевості не знають таких сімей. Однак більшість опитаних, а саме: 48,9 % сімей у містах та 61,5 % сімей у сільській місцевості, знають такі родини та відносять себе до таких, яким важко забезпечити себе продуктами харчування в достатній кількості, а 27 % сімей у містах та 22,7 % сімей у сільській місцевості вважають, що їх дуже багато.

Кризовий стан національної економіки вплинув на результати анкетування з цієї проблеми. Так 73,8

% міського та 45,4 % сільського населення відзначили суттєвий вплив кризових явищ на можливість та на доступність продуктів харчування для своєї сім'ї. Несуттєвим став вплив фінансової кризи на доступність продуктів харчування на думку 26,2 % міських та 54,6 % сільських сімей. Частина сімей частково себе самозабезпечують продуктами харчування шляхом виробництва сільськогосподарської продукції у особистому підсобному господарстві, на дачі, отримуючи продукцію з підсобного господарства батьків та інших родичів. Варто зазначити, що підсобне господарство мають більше половини сімей, так у містах це 36,4 %, а в селах – 87,3 %. Відсутнє таке джерело отримання продуктів харчування у 63,6 % сімей у містах та 12,7 % сімей у сільській місцевості. Наявність можливості самозабезпечення продуктами харчування за допомогою підсобного господарства впливає на економію фінансових ресурсів сімей.

Періодичні фінансові труднощі та можлива нестабільність продовольчого ринку стосовно окремих продуктів та їх ціни обумовлює створення запасів продовольства в сім'ях. Так більше 25 % опитаних сімей купують продукти на запас, очікуючи подорожчання цін, 50 % – вважають, що у цьому немає необхідності, а 15 % сімей купували б продукти харчування на запас, однак не мають на це коштів.

Обсяги власних запасів продовольства, як свідчать дослідження, базуються не на нормах раціонального харчування, а на раціоні харчування, що склався в сім'ї і який не завжди є збалансованим. Аналіз анкетування щодо запасів продуктами харчування проводиться накопичувальним способом, коли сім'ї, що вказали більш тривалий період існування запасів, враховувались у проміжні, більш короткі періоди.

Встановлено, що будь-які запаси борошна і крупи відсутні лише у 6,9 % сімей у містах та 1,9 % сімей у селах. На тиждень запаси мають 13,6 % міських сімей і 10,7 % сільських сімей, на місяць - 54,5 % сімей у містах та 41,5 % у селах та на більш, як 3 місяці, запасів мають 25 % мешканців міст і 45,9 % мешканців сіл (рис. 1).

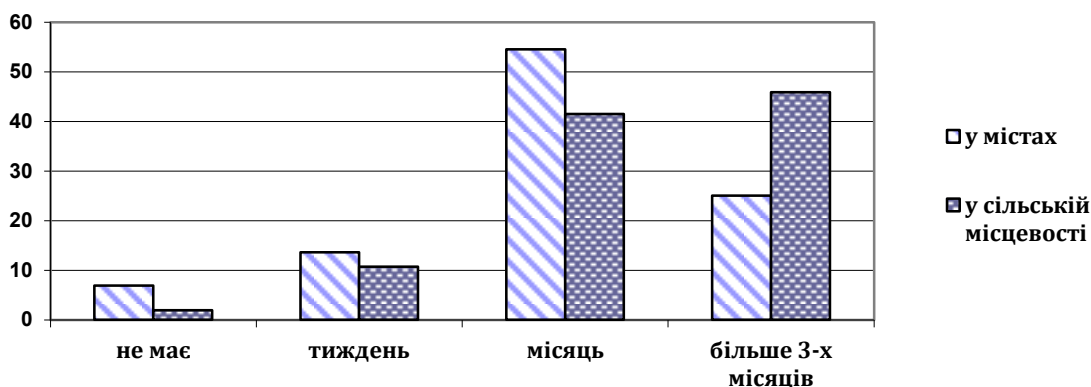

Рис. 1. Період запасів борошна і крупи у сімей Тернопільської області

Традиційно в українських сім'ях існують запаси цукру як у сільській, так і міській місцевостях. Лише на тиждень мають запас 20,4 % опитаних сімей у містах та 8,1 % сімей у сільській місцевості. На місяць існують запаси цукру у 23,8 % міських сім'ях і у 14,2 % опитаних сімей у сільській місцевості (рис. 2). Більш як на 3 місяці запаси цукру є у 35,3 % сімей у містах та у 60,3 % сімей у селах. Відсутні запаси цукру у 2,3 % від усіх опитаних у містах та 3,8 % у селах.

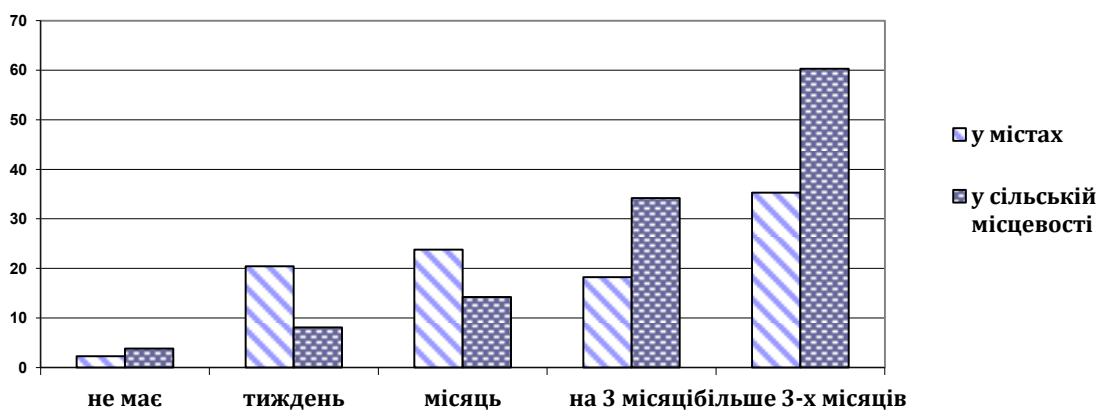

Рис. 2. Період запасів цукру у сімей Тернопільської області

Щодо запасів олії, то у містах немає сімей, які б не мали ніяких запасів олії, а у селах це число становить 3,8 % опитаних сімей (рис. 3). Запаси олії на місяць складають 61,4 % і 18,5 % - у сільській місцевості. Значно збільшилась у сільській місцевості кількість сімей, які мають запаси олії на 3 місяці – 25,8 %, а в місті їх число зменшується до 9,1 %. На 3 місяці запаси олії мають 9,1 % сімей у містах та 17,3 % у сільській місцевості.

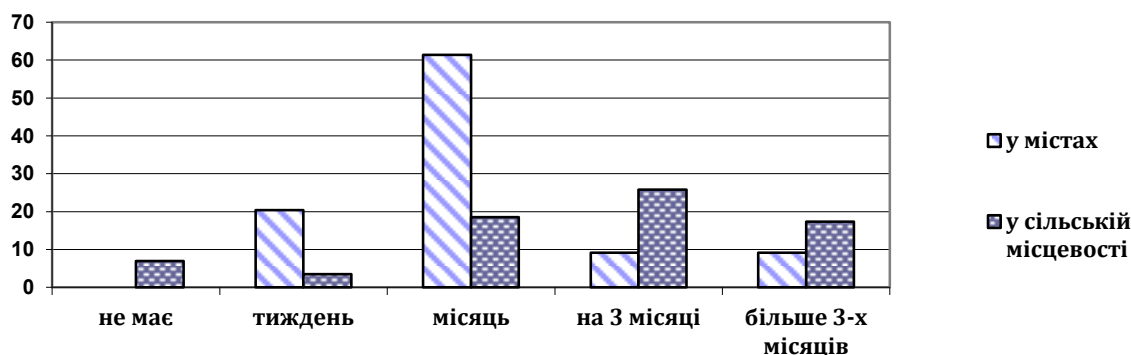

Рис. 3. Період запасів олії у сімей Тернопільської області у 2011 році

Проведене анкетування дозволяє констатувати, що традиційно найбільш забезпечене населення Тернопільської області картоплею та овочами, які вирощуються на власних присадибних ділянках (рис. 4). Причому значні запаси цієї продукції на тривалий період мають як сільські, так і міські сім'ї. Річні запаси картоплі складають 20,6 % у міських сім'ях та 66,3 % у сільських мешканців (рис.4). Запаси на півроку складають 17 % сімей у містах та 14,2 % опитаних сімей у селах, на 3 місяці мають відповідно 14,7 % та 13,8 % сімей. Найбільший відсоток сімей у містах мають запаси картоплі лише на місяць – 41,8, тоді як для мешканців сільської місцевості цей показник становить 4,6 %.

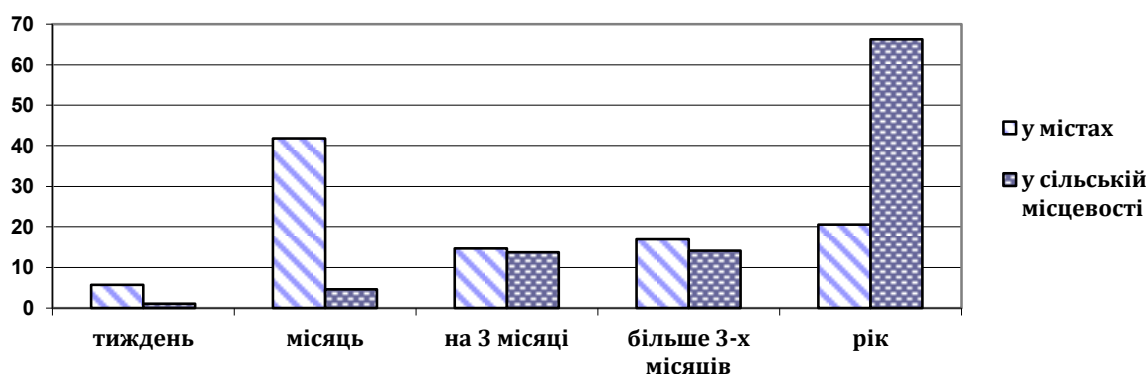

Рис. 4. Про період забезпечення картоплею сімей Тернопільської області

Встановлено, що на проблемі якості продуктів харчування акцентують свою увагу 73,8 % міських та 35,4 % сільських опитаних сімей, тоді ж як лише 12,7 % сімей, які живуть у сільській місцевості, не звертають увагу на якість продуктів харчування, оскільки основну частку їх раціону формують продукти власного підсобного господарства, хоча 26,2 % та 51,9 % опитаних міських та сільських сімей зазначають, що лише інколи стикаються з проблемами якості продуктів харчування (рис. 5).

За результатами опитування виявлено, що 23,8 % і 16,6 % відповідно міських та сільських сімей віддають перевагу вітчизняним товаровиробникам, 45,5 % міських та 41,7 % сільських споживачів - купують не часто продукти харчування іноземного виробництва, 23,9 % та 40,5 % - відповідно не акцентують на цьому увагу, 6,8 % міських та 1,1 % сільських мешканців Тернопільської області надають перевагу імпортним продуктам харчування. Тому, на питання «Чи відчуваєте Ви різницю між імпортними та вітчизняними продовольчими товарами?» 49,9 % міського та 16,9 % сільського населення відповіли, що відчувають різницю між імпортними та вітчизняними продуктами в якості, тоді як 22,8 % міського та 41,9 % сільського населення бачать її в ціні, і лише 27,3 % міських та 25 % сільських сімей не відчувають жодної різниці між імпортним та вітчизняним продовольством.

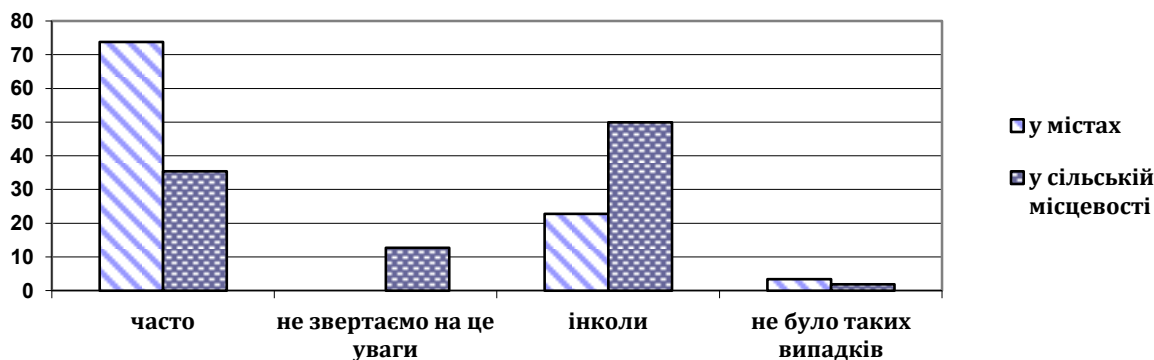

Рис. 5. Результати опитування сімей щодо якості придбаних продуктів харчування

Для узагальнення думок опитаних було задано питання: «Як на Вашу думку, чи існує в Україні проблема продовольчої безпеки сім'ї?» (рис. 6).

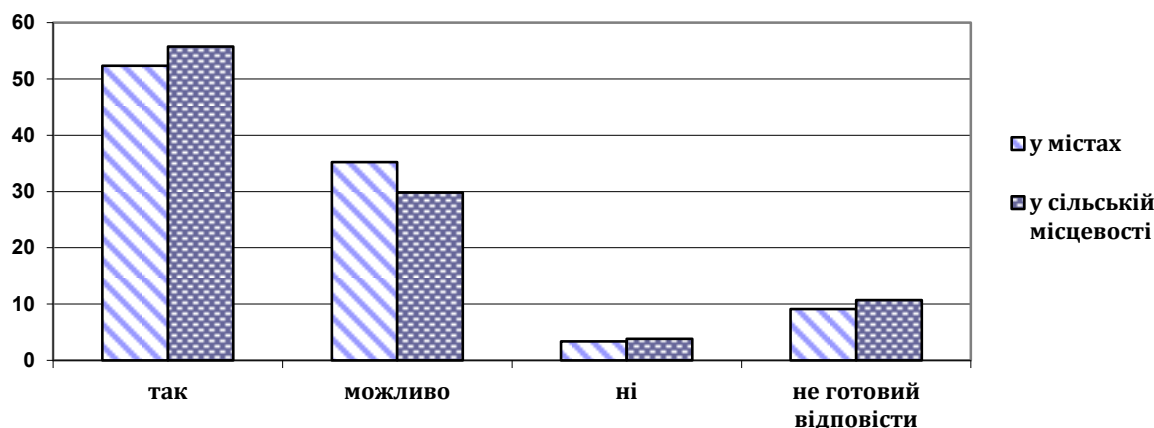

Рис. 6. Розподіл думок щодо існування проблеми продовольчої безпеки сім'ї

Однозначно стверджувальну відповідь на дане питання дали 52,3% опитаних сімей у містах та 55,7 % у селах, 35,2 % в містах та 29,8 % у селах відзначили можливість існування такої проблеми, 3,4 % в містах та 3,8 % у селах стверджують, що такої проблеми не існує, а 9,1 % у містах та 10,7 % у селах не готові дати відповідь на це питання.

Висновки

Отже, проведене анкетування сімей Тернопільської області дозволяє підтвердити тезу, що збалансованість і якість харчування населення визначається добробутом нації і є показником продовольчої безпеки держави.

Вирішення проблеми забезпечення продовольством населення України можливо за умов вдосконалення державної політики у цій сфері та забезпечення раціонального збалансованого харчування усіх верств населення, шляхом досягнення країною максимального продовольчого самозабезпечення за основними видами харчових продуктів; забезпечення якісного виробництва продуктів харчування в обсязі та асортименті згідно з науково обґрунтованими нормами; відповідності харчових продуктів вимогам безпечності; повноцінності харчування на основі фінансового добробуту та збільшення доходів населення

Важливим є удосконалення політики держави щодо «споживчого кошика», норми якого необхідно переглянути, оскільки вони не відповідають засадам продовольчої безпеки. Необхідно також вжити заходів щодо забезпечення добробуту населення та підвищення їх фінансових можливостей незалежно від його територіальної приналежності.

Список літератури

1. Москаленко, В. Ф. *Особливості харчування населення України та їх вплив на здоров'я* [Текст] / Москаленко В. Ф., Грузева Т. С., Галієнко Л. І. // *Науковий вісник національного медичного*

університету імені О. О. Богомольця. – 2009. – №3. С. 64-73.

2. Статистичний щорічник Тернопільської області [Текст] 2011.

References

1. Moskalenko, V. F., Gruzieva T. S., Haliyenko, L. I. (2009). Features nutrition Ukraine and their impact on health. *Scientific Bulletin of National Medical University named after Bohomolets*, 3, 64-73.
2. *Statistical Yearbook of Ternopil region*. (2011).

Стаття надійшла до редакції 30.04.2014 р.

Олена Миколаївна НОСИК

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і адміністрування
Національний фармацевтичний університет,
вул. Пушкінська, 53, м. Харків, 61002, Україна
E-mail: nosik_e@mail.ru
Телефон: +380577063581

**СПЕЦИФІЧНА ТЕХНОЛОГІЧНА ПАУЗА ЯК ЧИННИК ІННОВАЦІЙНОЇ ДИСФУНКЦІЇ
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

Носик, О. М. Специфічна технологічна пауза як чинник інноваційної дисфункції економіки України [Текст] / Олена Миколаївна Носик // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 100-106. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Довготривала криза інноваційної діяльності в Україні та необхідність здійснення державою комплексу ефективних заходів, спрямованих на її подолання, суттєво підвищують роль економічної науки, яка розробляє теоретичні засади інноваційного економічного розвитку.

Мета. У статті здійснено порівняльний аналіз характерних рис інноваційної паузи, що зараз притаманна країнам-інноваційним лідерам, і інноваційної дисфункції економіки України.

Метод (методологія). Теоретичну основу аналізу склали гіпотеза інноваційної паузи і концепція економічної дисфункції, що зараз активно розробляються українськими і зарубіжними вченими.

Результати. Сучасний стан інноваційної діяльності в Україні визначено як системну інноваційну дисфункцію кризового типу, наслідком якої є руйнування функціональних взаємозв'язків і залежностей структурних елементів національної інноваційної системи, що має негативний вплив на соціально-економічний розвиток загалом. Інноваційна дисфункція не є інноваційною паузою, змістом якої є вичерпання енергії розвитку сучасних технологій широкого застосування та запізнення появи нових базисних технологій. Не пов'язана інноваційна дисфункція і з сучасною технологічною паузою, обумовленою вичерпанням можливостей п'ятого та шостого технологічних укладів.

Доведено, що економіці України притаманна специфічна технологічна пауза, яка характеризується вичерпанням можливостей розвитку третього і четвертого індустріальних технологічних укладів, технологічним регресом, що гальмує як інноваційний розвиток, так і формування п'ятого і шостого технологічних укладів. Технологічна відсталість є однією з головних причин, що перешкоджає реалізації інноваційної моделі економічного розвитку.

Обґрунтовано, що подолання інноваційної дисфункції економіки України безпосередньо пов'язано із здійсненням її структурного корегування, спрямованого на формування та прискорення розвитку високотехнологічних укладів. З цією метою необхідно є розробка нової концепції інноваційного розвитку національної економіки як методологічної основи переходу від інноваційної моделі до соціально-інноваційної, яка поєднує та реалізує не тільки техніко-технологічні та економічні, а і соціальні чинники економічного розвитку на базі інновацій у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Ключові слова: інноваційна дисфункція; інноваційна пауза; технологічна пауза; специфічна технологічна пауза; технологічна структура; структурне корегування; інноваційна модель; соціально-інноваційна модель економічного розвитку.

Елена Николаевна НОСИК

**СПЕЦИФИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКАЯ ПАУЗА КАК ФАКТОР ИННОВАЦИОННОЙ
ДИСФУНКЦИИ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ**

Аннотация

Введение. Длительный кризис инновационной деятельности в Украине и необходимость осуществления государством комплекса эффективных мер, направленных на его преодоление, существенно повышают роль экономической науки, которая разрабатывает теоретические основы инновационного

экономического развития.

Цель. В статье проведен сравнительный анализ характерных черт современной инновационной паузы, присущей странам - инновационным лидерам, и инновационной дисфункции экономики Украины.

Метод (методология). Теоретическую основу анализа составили гипотеза инновационной паузы и концепция экономической дисфункции, которые в настоящее время активно разрабатываются украинскими и зарубежными учеными.

Результаты. Современное состояние инновационной деятельности в Украине определено как системная инновационная дисфункция кризисного типа, следствием которой является разрушение функциональных взаимосвязей и зависимостей структурных элементов национальной инновационной системы, что оказывает негативное влияние на социально-экономическое развитие в целом. Инновационная дисфункция не является инновационной паузой, содержание которой составляет исчерпание энергии развития действующих технологий широкого применения и задержка появления новых базисных технологий. Не связана инновационная дисфункция и с современной технологической паузой, которая характеризуется исчерпанием возможностей пятого и шестого технологических укладов.

Доказано, что экономике Украины присуща специфическая технологическая пауза, которая обусловлена исчерпанием возможностей третьего и четвертого индустриальных технологических укладов, технологическим регрессом, что тормозит как инновационное развитие, так и формирование пятого и шестого технологических укладов. Технологическая отсталость является одной из главных причин, препятствующих реализации инновационной модели экономического развития.

Обосновано, что преодоление инновационной дисфункции экономики Украины непосредственно связано с осуществлением ее структурного корректирования, направленного на формирование и ускорение развития высокотехнологических укладов. С этой целью необходима разработка новой концепции инновационного развития национальной экономики как методологической основы перехода от инновационной модели к социально-инновационной, которая объединяет и реализует не только технико-технологические и экономические, но и социальные факторы экономического развития на базе инноваций в различных сферах жизнедеятельности общества.

Ключевые слова: инновационная дисфункция; инновационная пауза; технологическая пауза; специфическая технологическая пауза; технологическая структура; структурное корректирование; инновационная модель; социально-инновационная модель экономического развития.

Olena Mykolayivna NOSYK

PhD in Economics,
Associate Professor,

Associate Professor of Department of Management and Administration,
National Pharmaceutical University,

Pushkinska str., 53, Kharkiv, 61002, Ukraine

E-mail: nosik_e@mail.ru

Phone: +380577063581

SPECIFIC TECHNOLOGICAL PAUSE AS A FACTOR OF INNOVATIVE DYSFUNCTION OF ECONOMY OF UKRAINE

Abstract

Introduction. The long crisis of innovation activity in Ukraine and the need for implementation of effective measures set by state with the aim of crisis overcoming are considered in the article. They significantly increase the role of economics as a science, which develops innovative theoretical foundations of economic development.

Purpose. The author has made a comparative analysis of the characteristics of innovation delay that is peculiar to countries - innovation leaders and innovation dysfunction of economy of Ukraine.

Method (methodology). Innovation pause hypothesis and the concept of economic dysfunction that is actively developed by Ukrainian and foreign scientists are the theoretical basis of the analysis.

Results. The current state of innovation activity in Ukraine is defined as a systemic crisis dysfunction of innovative type the consequence of which is the destruction of functional relationships and dependencies of the structural elements of the national innovation system, which has a negative impact on the socio-economic development in general. Innovative dysfunction is not innovative pause, the content of which is energy depletion of existing technologies and the widespread use of the delay of new basic technologies. Innovative dysfunction is not connected with modern technological pause, caused by the exhaustion of possibilities fifth and sixth technological structure.

It is proved that overcoming of innovation dysfunction of economy of Ukraine is directly related to the implementation of structural adjustment aimed at fostering and accelerating the development of high-tech structures. For this purpose there is a need to develop a new concept of innovative development of the national

economy as a methodological basis for the transition from an innovative model to social-innovation one that combines and implements not only technical, technological and economic but also social factors of economic development on the basis of innovation in different sectors of society .

Keywords: *innovation dysfunction; innovative pause; technological break; specific technological break; technological structure; structural adjustment; innovative model; socially innovative model of economic development.*

JEL classification: O100, O300

Вступ

Важливим напрямом теоретичного дослідження сучасної кризи інноваційної діяльності в Україні та обґрунтування на цій основі заходів щодо її подолання є порівняльний аналіз змісту категорій інноваційної дисфункції, інноваційної та технологічної пауз. Гіпотеза інноваційної паузи запропонована та розкрита М. Полтеровичем [1]. Вивченню стану інноваційної діяльності в Україні у контексті гіпотези інноваційної паузи присвячено роботи Л. Федулової [2, 3]. Зміст та наслідки сучасної технологічної паузи досліджує Л. Гринин [4]. Але у сучасний період не отримали ще обґрунтування особливості технологічної паузи в Україні та її вплив на стан та перспективи інноваційного розвитку національної економіки.

Мета статті

Метою статті є визначення на базі порівняльного аналізу сутнісних характеристик інноваційної дисфункції української економіки та інноваційної і технологічної пауз, притаманних розвиненим країнам, особливостей сучасного стану інноваційно-технологічного розвитку економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження

У сучасний період спостерігаються певні кризові явища у інноваційній сфері як в Україні, так і у розвинених країнах. Але їх природа, причини та наслідки мають сутнісні відмінності. Економіці України притаманна системна соціально-інноваційна дисфункція кризового типу, яка, по-перше, є соціально-економічним процесом порушення та руйнування функціональних взаємозв'язків і залежностей між інноваційною сферою і національною економікою загалом; структурними елементами інноваційної сфери: наукою, освітою, виробництвом, ринком, інноваційною інфраструктурою; учасниками інноваційного процесу, які діють на всіх чи окремих його стадіях; суб'єктами інноваційної діяльності і державою як регулятором; інноваційною політикою і суспільним розвитком; по-друге, соціально-економічним явищем – дисфункціональним станом національної інноваційної системи, що характеризується її внутрішньою розбалансованістю, нестабільністю та зовнішніми дисфункціональними наслідками щодо соціально-економічного розвитку суспільства.

Розвиненим країнам, за гіпотезою В. Полтеровича, «притаманна інноваційна пауза, яка виникає внаслідок того, що інтенсивність потоку вторинних («поліпшуючих» – за Меншем) інновацій, породжених поточними базисними інноваціями, істотно знизилася, а нова базисна інновація ще не «дозріла». Якщо сформульована гіпотеза вірна, – пише В. Полтерович, – то ймовірно, що західний світ чекає тривалий період стагнації до тих пір, поки нові базисні інновації (біотехнології? нанотехнології? сонячна енергетика?) не створять передумови для піднесення економіки» [5].

Гіпотеза інноваційної паузи пояснює механізм світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. (а також кризи 1929-1933 рр.) на базі технологічного підходу до обґрунтування факторів економічної циклічності. Розкриваючи її зміст, В. Полтерович пише: «Можна запропонувати наступний опис механізму поточної кризи, який ми називаємо гіпотезою про інноваційну паузу. Відповідно до цієї гіпотези криза 2007 р. виникла у результаті поєднання двох факторів. Перший з них – суттєве зниження ефективності потоку технологічних інновацій, викликане тим, що діючі ТШЗ (ТШЗ – технологія широкого застосування – доповнення О. Носик) – комп'ютери та Інтернет – вже в основному вичерпали свої можливості як мотор економічного зростання, а нові ТШЗ запізнилися і поки не готові взяти на себе цю роль. Другий чинник – формування безоглядної віри в безперервний технічний прогрес, підтримуваної тривалим попереднім періодом швидкого розвитку і біржовими механізмами [1].

На нашу думку, системна інноваційна дисфункція української економіки за своєю природою та чинниками не є інноваційною паузою, як її трактують вчені.

По-перше, така сутнісна риса інноваційної паузи, як вичерпання можливостей ТШЗ, не є характерною для української економіки. Навпаки, ці технології ще не знайшли в Україні необхідного для забезпечення інноваційного розвитку рівня розповсюдження та застосування, щоб вважати їх вичерпаними. Про це свідчать дані про рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, показником якого є Індекс мережевої готовності країн, що розробляється Всесвітнім економічним форумом (табл. 1).

Таблиця 1. Україна у рейтингу мережевої готовності*

Роки	Місце	Кількість країн
2007	75	122
2008	70	127
2009	62	134
2010	82	133
2011	90	138
2012	75	142

*За даними [6].

Відповідно до даних табл. 1, Україна за рівнем мережевої готовності суттєво відстає від багатьох країн світу. За рівнем поширення Інтернет (відсоток населення країни, охопленого мережею Інтернет) Україна зараз займає передостаннє місце у переліку 44 країн Європи [7].

Отже, в Україні не тільки не вичерпано, а, навпаки, ще не реалізовано можливості ТШЗ інформаційного суспільства. І перешкоджає цьому саме системна інноваційна дисфункція національної економіки.

По-друге, не характерним для економіки України є і другий, за В. Полтеровичем, чинник інноваційної паузи – безоглядна віра в безперервний технічний прогрес, «віра в наступ ери безкризового розвитку». У інноваційно передових країнах склалася ситуація, коли «інформаційні технології вже не могли підтримувати колишні темпи зростання, але очікування залишалися на високому рівні частково за інерцією, частково завдяки повідомленням про прийдешні нововведення» [1].

В Україні протягом десятиліть є відсутніми як високі темпи зростання за рахунок інновацій, так і позитивні очікування щодо можливості їх досягнення у найближчий час. Навпаки, зараз в Україні високого рівня досягає недовіра до інноваційної політики держави та її можливостей забезпечити економічний розвиток на базі інновацій.

По-третє, вважаємо, що Україна не має «переваг відсталості», про які пише В. Полтерович: «Країна, що розвивається, має тільки одну перевагу перед розвиненими – можливість запозичувати створені ними інститути, технології і методи господарювання. Завдання запозичення простіше і пов'язано з меншими витратами, ніж розробка «принципово нового»[5]. На його думку, «інноваційна пауза надає нам нові можливості для скорочення відставання від передових країн, оскільки Захід змушений шукати нові технології, а країни, що розвиваються, можуть використовувати його минулі досягнення [1]. Вважаємо, що системна інноваційна дисфункція української економіки суттєво обмежує її абсорбційні можливості та прискорення інноваційного розвитку на базі запозичення нових технологій. Світова фінансова-економічна криза ще більше погіршила цю ситуацію.

По-четверте, в період інноваційної паузи у розвинених країнах В. Полтерович вважає першочерговим заходом для країн, що наздоганяють, посилення державного регулювання процесів запозичення нових технологій як основи подолання технологічного відставання. Він пише: «Щоб подолати інноваційну паузу, потрібен підвищений рівень координації, а значить, більшою має стати роль держави навіть у розвинених економіках». Країнам, що наздоганяють, в період інноваційної паузи «треба підвищити норму заощаджень, сформувати більш ефективний механізм кредитування виробництва, збільшити абсорбційну здатність країни і, найважливіше, створити новий інститут – систему інтерактивного управління зростанням, засновану на взаємодії держави, асоціацій бізнесу та суспільства» [5]. В Україні системна інноваційна дисфункція, виявом якої є дисфункція регуляторів інноваційної діяльності, суттєво обмежує роль держави у координації дій з подолання технологічної відсталості.

Таким чином, стан інноваційної діяльності в Україні не є інноваційною паузою. Це системна інноваційна дисфункція, наслідком якої є руйнування національної інноваційної системи, що унеможлиблює подолання відставання від країн-лідерів у період інноваційної паузи.

Інноваційна дисфункція економіки України не пов'язана і з сучасною технологічною паузою. На думку Л. Гринина, технологічна пауза обумовлена тим, що можливості технологічного укладу, пов'язаного із упровадженням інформаційно-комп'ютерних технологій, вже у більшості вичерпали себе. Водночас новий технологічний ривок, заснований на біо- і нанотехнологіях, запізнюється. Висловлюються думки про настання періоду так званої технологічної паузи. Думки про те, коли ця пауза буде перервана, розходяться[4].

Треба підкреслити, що інноваційна і технологічна паузи тісно взаємопов'язані, оскільки, з одного боку, саме запізнення нових базових інновацій і вичерпання енергії похідних інновацій (інноваційна пауза) обумовлюють гальмування розвитку (технологічну паузу) постіндустріальних технологічних укладів, а саме: 1) шостого (першого індустріального) укладу, який характеризується розвитком робототехніки, біотехнологій, заснованих на досягненнях молекулярної біології і генної інженерії, нанотехнологій, систем штучного інтелекту, глобальних інформаційних мереж, інтегрованих високошвидкісних транспортних систем [8; 9; 10]; 2) сьомого укладу, в основі якого, за визначенням

Л. Федулової, приладо- і роботобудівництво, біокомп'ютерні системи і біомедицина, тобто зв'язок штучних і органічних, «живих» систем. «На думку більшості вчених, принциповою відмінністю сьомого укладу від усіх попередніх буде включення у виробництво людської свідомості. Людська свідомість стане такою ж продуктивною силою, якою у свій час стала наука. Такі технології називають когнітивними. Звідси висувається думка, що сьомий уклад – когнітивний уклад, в якому головним виробничим фактором виступає креативний інтелект» [11]. З іншого боку, технологічна пауза перешкоджає інноваційному розвитку, тобто є чинником інноваційної паузи.

Але у технологічній структурі української економіки переважну роль відіграють не п'ятий (вищий індустріальний) та шостий (перший постіндустріальний), а третій і четвертий індустріальні технологічні уклади. Частка V і VI високотехнологічних укладів складає тільки 5,04 % [12]. Частка високотехнологічних галузей (V уклад) у обсязі реалізованої промислової продукції в Україні – 2,8 % [13]. У сучасний період у переробній промисловості України, як свідчать результати проведеного І. Шовкуном дослідження, відбувається звужене технологічне відтворення, поглиблюється технологічний регрес, спостерігається технологічна деградація [14, с. 35, 36]. «Технологічні зміни в Україні, – підкреслює Л. Федулова, – набули регресивного характеру. Про це свідчить насамперед занепад сучасного виробництва, який призвів до відставання України за рівнем його розвитку як мінімум на 15-25 років. Більшість виробництв готової продукції, які завершують відтворювальний контур п'ятого технологічного укладу, майже не працює. Їх скорочення значно перевищує спад виробництва інших видів готової продукції, які витіснені з внутрішнього ринку імпортними аналогами. Стрімке руйнування сучасного технологічного укладу означає фактичну деградацію технологічної основи стійкого економічного зростання [15].

Відсталість технологічної структури української економіки, її технологічний занепад є чинниками інноваційної дисфункції, яка перешкоджає формуванню та розвитку високотехнологічних укладів. Як пише В. Тарасевич, «масова реалізація інноваційної ідеї, адекватної п'ятому технологічному укладу, неможлива в рамках третього або четвертого укладу. Вона вимагає «природного» продовження в матеріалах і технологіях саме п'ятого укладу. Базові елементи третього і четвертого укладів покликані виконувати у цьому випадку допоміжні функції. Таким чином, інноваційний кластер може бути технологічно гетерогенним, але за умови гомогенності піонерних інновацій-систем і технологій» [16, с. 67]. Відносно технологічної структури національної економіки інноваційна дисфункція виступає фактором закріплення її низького рівня. На обґрунтовану думку Ю. Пахомова, Україна примудрялася навіть інноваціям надати статус низькотехнологічності. ... інновації в Україні майже повністю адаптуються до переважаючих в країні низькотехнологічних укладів. Іншими словами до переважаючих у країні низькотехнологічних виробництв «підбираються» низькотехнологічні ж інновації. Виходить, що навіть інновації виконують у такій ситуації негативну функцію - консервації відсталості та її проектування на перспективу [17].

Отже, стосовно економіки України нема підстав говорити про вичерпання енергії розвитку п'ятого (вищого індустріального) технологічного укладу, який, на думку С. Глазьева, з кінця 80-х років ХХ століття стає домінуючим локомотивом економічного розвитку [10], та про обмеження стимулюючого впливу шостого укладу. Національній економіці України зараз притаманна *специфічна технологічна пауза* як вичерпання енергії розвитку 3 і 4 індустріальних технологічних укладів, панування яких гальмує як інноваційний розвиток, так і формування п'ятого і шостого технологічних укладів.

У цих умовах потрібна докорінна зміна концепції інноваційного розвитку національної економіки, а не реанімація задекларованої у офіційних документах, але так і не реалізованої інноваційної моделі. Так у Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.09.2012 р. № 691-р, пріоритетним напрямом розв'язання проблеми удосконалення системи державного регулювання в інноваційній сфері у котрій вже раз визначено розроблення та затвердження моделі інноваційного розвитку. На нашу думку, треба розробити нову концепцію інноваційного розвитку національної економіки, яка б усебічно враховувала особливості технологічної паузи в Україні та обґрунтовувала шляхи її подолання.

Сполучення техніко-технологічних, економічних, соціальних умов і чинників інноваційної діяльності, їх оптимальне використання у інтеграційному інноваційному процесі та досягнення на цій основі позитивного синергетичного ефекту інновацій у різних сферах суспільства забезпечує соціально-інноваційна модель розвитку національної економіки. Головними теоретичними засадами цієї моделі є соціальна визначеність і спрямованість інноваційного процесу, соціальна орієнтованість його факторів і результатів, інноватизація як радикальна зміна соціального середовища інноваційної діяльності, взаємообумовленість соціального - економічного і інноваційного розвитку, провідна роль людського капіталу у забезпеченні соціально-економічного розвитку на інноваційні основи.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Економіці України притаманна не інноваційна пауза, а макроекономічна системна інноваційна дисфункція, яка все більше набуває рис кризової економічної дисфункції. Однією з її причин є специфічна технологічна пауза як вичерпання енергії третього та четвертого індустріальних технологічних укладів. Корегування технологічної структури національної економіки у напрямку підвищення частки високотехнологічних укладів є одним з найважливіших напрямів подолання інноваційної дисфункції. Необхідним є перехід від інноваційної до соціально-інноваційної моделі економічного розвитку.

Список літератури

1. Полтерович, В. Гипотеза об инновационной паузе и стратегия модернизации [Электронный ресурс] / В. Полтерович // Вопросы экономики. – 2009. – № 6. – С. 4-22. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/322217/>.
2. Федулова, Л. І. «Інноваційна пауза» та «Інноваційний парадокс» України [Текст] / Л. І. Федулова // Економіст. – 2011. – № 10. – С. 46-52.
3. Федулова, Л. І. Інноваційний розвиток: еволюція поглядів та проблеми сучасного усвідомлення [Текст] / Л. І. Федулова // Економічна теорія. – 2013. – № 2. – С. 28-47.
4. Гринин, Л. Чем завершится технологическая пауза? [Электронный ресурс] / Л. Гринин. – Режим доступа: <http://ecpol.ru/blog-portala/779-chem-zavershitsya-tekhnologicheskaya-pauza.html>.
5. Полтерович, В. М. Механизм глобального экономического кризиса и проблемы технологической модернизации [Электронный ресурс] / В. М. Полтерович. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.ru/economy/mexanizm-globalnogo-ekonomicheskogo-krizisa-i-problemy-tekhnologicheskoy-modernizacii/>.
6. Україна у світі. Огляд міжнародних індексів 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.feg.org.ua/docs/ukraine_inthe_world_2013_ukr_web.pdf.
7. Internet WorldStats [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm>.
8. Прохоров, И. А. Начало 7-го технологического уклада [Электронный ресурс] / И. А. Прохоров. – Режим доступа: <http://www.energoinform.org/pointofview/prohorov/7-tech-structure.aspx>.
9. Кричевский, Г. Е. Технологические уклады, экономика нанотехнологий и технологические дорожные карты нанотекстиля (волокна, текстиль, одежда) до 2015 года и далее [Электронный ресурс] / Г. Е. Кричевский. – Режим доступа: <http://www.nanonewsnet.ru/articles/2011/>.
10. Глазьев, С. Развитие российской экономики в условиях глобальных технологических сдвигов [Электронный ресурс] / С. Глазьев. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/GlazyevSUR.htm>
11. Федулова, Л. І. Сьомий технологічний уклад: міфи, реальність та перспективи [Текст] / Л. І. Федулова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право. – 2012. – № 1(8). – С. 7-17.
12. Новый курс: реформы в Украине 2010-2015 гг. Национальна доповідь [Текст] / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. – К.: НВЦНБУВ, 2010. – 232 с.
13. Технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України : монографія [Текст] / Л. І. Федулова, Ю. М. Бажал, В. Л. Осецький та ін.; за ред. Л. І. Федулової. – К.: НАН України; Ін-т екон. та прогноз., 2011. – 656 с.
14. Шовкун, І. Фінансовий потенціал технологічного відтворення у переробній промисловості в регіонах України [Текст] / І. А. Шовкун // Економіка України. – 2013. – № 3. – С. 27-37.
15. Федулова, Л. Проблеми забезпечення ефективності наукової системи України [Електронний ресурс] / Л. Федулова // Вісник НАН України. – 2010. – № 4. – С. 27-29. – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2010-04/a3.pdf>
16. Тарасевич, В. Про синергетику інновацій [Текст] / В. Тарасевич // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 65-73.
17. Пахомов, Ю. Проблема формирования национальной инновационной системы с учетом процессов глобализации и мирового финансового кризиса [Электронный ресурс] / Ю. Пахомов. – Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Geopolityka/2009_1/PDF/Pakhomov.pdf.

References

1. Polterovich, V. (2009). Innovation pause hypothesis and modernization strategy. *Economic Issues*, 6, 4-22. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.twirpx.com/file/322217/>.
2. Fedulova, L. (2011). Innovative pause" and "innovation paradox" Ukraine. *Economist*, 10, 46-52.
3. Fedulova, L. I. (2013). Innovative development: the evolution of thinking and awareness of the problems of modern. *Economics*, 2, 28-47.

-
4. Grinin L. (n.d.). *What will end technological pause?* Retrieved April 15, 2014, from : <http://ecpol.ru/blog-portala/779-chem-zavershitsya-tekhnologicheskaya-pauza.html>.
 5. Polterovich, V. M. (n.d.). *Mechanism of the global economic crisis and the problems of technological modernization.* Retrieved April 15, 2014, from : <http://spkurdyumov.ru/economy/mexanizm-globalnogo-ekonomicheskogo-krizisa-i-problemy-tekhnologicheskoy-modernizacii/>.
 6. *Ukraine in the world. Overview of international codes 2013.* (2013). Retrieved April 15, 2014, from : http://www.feg.org.ua/docs/ukraine_inthe_world_2013_ukr_web.pdf.
 7. *Internet World Stats.* (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm>.
 8. Prokhorov, I. A. (n.d.). *Starting 7th technological system.* Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.energoinform.org/pointofview/prohorov/7-tech-structure.aspx>.
 9. Krichevsky, G. E. (2011). *Tehnologic way, the economy of nanotechnology and technology roadmaps nanotekstile (fiber, textiles, clothing) to 2015 and beyond.* Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.nanonewsnet.ru/articles/2011/>.
 10. Glazyev, S. (n.d.). *Development of the Russian economy in the context of global technological change.* Retrieved April 15, 2014, from : <http://spkurdyumov.narod.ru/GlazyevSUr.htm>.
 11. Fedulova, L. I. (2012). *Seventh technological way: Myths, Reality and Prospects.* *Journal of National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav Mudryy."* Series: Economics and Law, 1 (8), 7-17.
 12. *New Deal: Reforms in Ukraine 2010-2015. National report.* (2010). – Kyiv : NVTSNBUV.
 13. Fedulova, L. I., Bazal, Y. M., Osetskyy, V. L. (2011). *The technological imperative of socio-economic development of Ukraine.* – Kyiv : NAS of Ukraine; Institute of Economics. and Forecasting.
 14. Shovkun, I. A. (2013). *Financial potential technological reproduction in the processing industry in the regions of Ukraine.* *Economy of Ukraine*, 3, 27-37.
 15. Fedulova, L. (2010). *Problems of efficiency of scientific system of Ukraine.* *Journal of NAS of Ukraine*, 4, 27-29. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.nbu.gov.ua/portal/all/herald/2010-04/a3.pdf>.
 16. Tarasevych, V. A. (2009). *Synergy innovation.* *Economy of Ukraine*, 4, 65-73.
 17. Pakhomov, Y. (2009). *The problem of developing a national innovation system with the processes of globalization and the global financial crisis* Retrieved April 15, 2014, from : http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Geopolityka/2009_1/PDF/Pakhomov.pdf.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2014 р.

Л. М. ПАНАСЕНКО

старший викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Черкаський державний технологічний університет

КОМПЛЕКСНА ДІАГНОСТИКА МІСТА ЧЕРКАС – ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП БРЕНДИНГУ ТЕРИТОРІЇ

Панасенко, Л. М. Комплексна діагностика міста Черкас – початковий етап брендингу території [Текст] / Л. М. Панасенко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 107-116. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті розглядаються аналітичні підходи до розробки бренда території. Звертається увага на те, що до цього необхідно виявити її конкурентні переваги та унікальні риси. За допомогою аналізу ринкового (конкурентного) профілю території оцінюються окремі середовища, що дає можливість зробити висновок, які з чинників середовища мають найбільше значення для території, а які заслуговують на меншу увагу. Обґрунтовано, що для цього треба використовувати не методу І. Ансоффа, яка має істотні недоліки, а комплексну діагностику території як початковий етап її брендингу. Були виявлені основні конкурентні переваги м. Черкас: відносно висока якість людського потенціалу; сприятлива екологічна ситуація; наявність необхідних умов для розвитку туристично-рекреаційної сфери; вигідне економіко-географічне розташування та значний транзитний потенціал, розвиненість транскордонної інфраструктури; наявність Кременчуцької ГЕС та Кременчуцького водосховища, річкового вокзалу та вантажного річкового порту. Основними потенційними можливостями м. Черкас є: вигідне гео економічне розташування; наявність потужної газотранспортної мережі з газосховищами; розвинена транскордонна транспортна система; активізація співробітництва з ЄС, поліпшення інвестиційного клімату, удосконалення інституційного середовища економічної діяльності; розвиток ІТ-індустрії. Було виявлено потенційні внутрішні недоліки: слабкі зв'язки в системі «влада-наука-бізнес»; брак кваліфікованих посередників на ринку інформаційно-консалтингових послуг; невирішеність проблеми зберігання та переробки відходів і хімічних засобів захисту рослин; локальні екологічні проблеми; високий рівень зношеності та низька ефективність використання інженерної інфраструктури. Основними потенційними зовнішніми загрозами для м. Черкас є: низька ефективність використання транскордонної транспортної мережі; значна енерговитратність виробництва та житлово-комунального господарства в умовах збереження високих цін на енергоносії; відтік людського капіталу в умовах спрощення візового режиму з ЄС; висока централізація економіки, яка обмежує потенціал розвитку місцевого самоврядування та знижує ефективність регіональних ініціатив; можливість загострення соціальної ситуації у зв'язку з економічною та політичною нестабільністю в державі.

Ключові слова: брендинг території; комплексна діагностика; SWOT-аналіз; соціально-економічний розвиток; конкурентні переваги; потенційні зовнішні можливості та загрози.

Л. М. ПАНАСЕНКО

КОМПЛЕКСНАЯ ДИАГНОСТИКА ГОРОДА ЧЕРКАССЫ – НАЧАЛЬНЫЙ ЭТАП БРЕНДИНГА ТЕРРИТОРИИ

Аннотация

В статье рассматриваются аналитические подходы к разработке бренда территории. Обращается внимание на необходимость выявления конкурентных преимуществ и уникальных черт территории для разработки ее бренда. С помощью анализа ее рыночного (конкурентного) профиля была проведена оценка, которая предоставила возможность сделать вывод о факторах среды, имеющих наибольшее значение для территории и заслуживающих меньшего внимания. Обосновано, что для этого необходимо использовать не методику И. Ансоффа, имеющую существенные недостатки, а комплексную диагностику территории как начальный этап ее брендинга. Были выявлены основные конкурентные преимущества г. Черкасы: относительно высокое качество человеческого потенциала; благоприятная экологическая ситуация; наличие необходимых условий для развития туристическо-рекреационной сферы; выгодное

© Л. М. Панасенко, 2014

экономико-географическое расположение и значительный транзитный потенциал; развитость трансграничной инфраструктуры; наличие Кременчугской ГЭС и Кременчугского водохранилища, речного вокзала и грузового речного порта. Основными потенциальными возможностями г. Черкассы являются: выгодное геоэкономическое расположение; наличие мощной газотранспортной сети с газохранилищами; развитая трансграничная транспортная система; активизация сотрудничества с ЕС, улучшение инвестиционного климата, усовершенствование институциональной среды экономической деятельности; развитие IT-индустрии. К выявленным потенциальным внутренним недостаткам г. Черкассы были отнесены: слабые связи в системе «власть-наука-бизнес»; недостаток квалифицированных посредников на рынке информационно-консалтинговых услуг; нерешенность проблемы хранения и переработки отходов, химических средств защиты растений; локальные экологические проблемы; высокий уровень изношенности и низкая эффективность использования инженерной инфраструктуры. Основными потенциальными внешними угрозами для г. Черкассы являются: низкая эффективность использования трансграничной транспортной сети; значительная энергорасходность производства и жилищно-коммунального хозяйства в условиях сохранения высоких цен на энергоносители; отток человеческого капитала в условиях упрощения визового режима с ЕС; высокая централизация экономики, которая ограничивает потенциал развития местного самоуправления и снижает эффективность региональных инициатив; возможность обострения социальной ситуации в связи с экономической и политической нестабильностью в государстве.

Ключевые слова: брендинг территории; комплексная диагностика; SWOT-анализ; социально-экономическое развитие; конкурентные преимущества; потенциальные внешние возможности и угрозы.

L. M. PANASENKO

Senior Lecturer of the Department of Tourism, Hotel and Restaurant Business,
Cherkasy State Technological University

COMPLEX DIAGNOSIS OF THE CHERKASSY CITY - INITIAL STAGE OF TERRITORY BRANDING

Abstract

The article deals with analytical approaches to brand development area. Attention is drawn to the fact that it must identify the competitive advantages and unique features of the territory for the development of its brand. Through analysis of the market (competition) profile areas separate environments are evaluated. It allows to make a conclusion that environmental factors are the most important for the area and deserve less attention. It has been proved that I. Ansoff method should not be used as it has significant disadvantages but complex diagnostics of areas as the initial stage of its branding. Key competitive advantages of Cherkassy have been identified: a relatively high quality of human resources; favorable ecological situation; the necessary conditions for the development of tourism and recreation; favorable economic and geographical location and significant transit potential, development of cross-border infrastructure; availability of Kremenchug HPP and Kremenchug reservoir, river station and river cargo port. The main potential facilities in Cherkassy are: favorable geo-economic location; the presence of a powerful gas transportation network with gas storage; developed cross-border transportation system; intensification of cooperation with the EU, improving of the investment climate, improving of the institutional environment of economic activity; development of the IT industry. Potentially detected internal drawbacks of Cherkassy include: weak links in the government- science - business system; lack of qualified intermediaries on the market of information and consulting services; unresolved problems of storage and processing of waste and crop protection chemicals; local environmental problems; high depreciation and low efficiency in engineering infrastructure. The main potential external threats to Cherkassy are: low efficiency of cross-border transport network; significant energy consumption and the production of housing and communal services while preserving high energy prices; outflow of human capital in terms of simplification of visa regime with the EU; highly centralized economy, which limits the capacity of local government and reduces the effectiveness of regional initiatives; possibility of aggravation of the social situation due to the economic and political instability in the country.

Keywords: areas branding; comprehensive diagnostics; SWOT- analysis; socio- economic development; competitive advantage; potential external opportunities and threats.

JEL classification: R100

Вступ

У сучасному світі країни, регіони та міста активно конкурують між собою за залучення інвестицій, туристів, зростання зайнятості та добробуту території. Успіх такої боротьби залежить не лише від правильної адміністративної політики, але й від уміння знайти сильні та слабкі аспекти, оцінити можливості розвитку та передбачити загрози й варіанти їх запобігання. Створення та розвиток територіального бренда є тривалим та ресурсомістким процесом, який потребує довгострокових стратегій та впевненості у лояльності споживача.

Процес брендингу територій – це складний багатофункціональний комплекс дій, що має враховувати численні чинники, від яких залежить успіх всієї брендингової кампанії. Крім всієї багатовимірності елементів, що становлять процес брендингу територій, вони також характеризуються своєю унікальністю в кожному окремому випадку. Але можна виокремити основні етапи, з яких складається процес брендингу територій, та на які розробки звертають особливу увагу: визначення території як «товару», постановка цілей та завдань, вибір цільових груп, проведення аналітики, розробка стратегії розвитку, створення візуальної айдентики, пошук каналів комунікації для просування та розвитку бренда. Кожен з етапів потребує окремого докладного розгляду, бо вони є тими константами, без яких неможливий успішний процес брендуння територій.

Проблемам оцінки території з точки зору її брендингу присвячені роботи таких вчених, як Л. Р. Ахметбаєва [1], В. В. Іванова [2], А. В. Рудницька [3], В. Е. Сеніченко [4], О. Л. Степаненко [5], Р. Р. Хабібрахманова [1], К. М. Ханнанов [6] та інших. Розробка та подальший розвиток бренда території потребує створення необхідної бази для компаративного аналізу та оцінки розвитку різних територій. Так Л. Р. Ахметбаєвою та Р. Р. Хабібрахмановою [1] був запропонований підхід до оцінки якості життя населення великого міста та проведена його апробація на прикладі м. Казані. А. В. Рудницькою [3] та К. М. Ханнановим [6] для оцінки розвитку регіону пропонується використовувати показники конкурентоспроможності за власними методиками. Для виявлення конкурентних переваг та недоліків окремої території В. В. Івановою [2] та В. Е. Сеніченко [4] було використано метод SWOT-аналізу. Попри наявність значної кількості публікацій, аналіз сучасних напрацювань показав необхідність конкретизації напрямів використання SWOT-аналізу як початкового етапу брендингу території, зокрема і на рівні муніципального утворення.

Мета та завдання статті

Метою статті є виявлення конкурентних переваг території на основі SWOT-аналізу та діагностики наявних передумов і бар'єрів розвитку м. Черкас. Для реалізації поставленої мети було вирішено такі завдання:

- використання комплексної діагностики м. Черкас;
- виявлення позитивних та негативних тенденції розвитку трудового потенціалу м. Черкас, його економічного потенціалу, природно-ресурсного та довкілля;
- розробка практичних рекомендацій щодо соціально-економічного розвитку м. Черкас.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для оцінки конкурентного статусу території прийнято використовувати методику І. Ансоффа [7]. Проте вказаний метод має низку істотних недоліків. По-перше, стратегічні інвестиції багатьох територій відповідають критичній точці. По-друге, багато територій не мають якої-небудь стратегії інвестиційної діяльності. По-третє, більшість територій не мають у своєму розпорядженні ніяких можливостей. У всіх цих випадках величина конкурентного статусу території (КСТ) буде «нульовою».

Для забезпечення стійкого і динамічного соціально-економічного розвитку в умовах трансформації територія повинна знати свої основні конкурентні переваги. Інформаційною базою для їх виявлення послужили дані статистики [8-9] і узагальнені результати експертних опитів, проведених в 2010 і 2012 роках, на основі яких було проведено SWOT-аналіз. Акронім SWOT був вперше введений в 1963 році в Гарварді на конференції з проблем бізнес-політики професором К. Ендрюс (К. Andrews). Спочатку SWOT-аналіз був заснований на репрезентації і структуризації знань про поточну ситуацію і тенденції.

У 1965 році чотири професори Гарвардського університету — Крістенсен, Леранд, Ендрюс та Гас (Christensen Leraned, Andrews, Guth) запропонували технологію використання SWOT-моделі для розробки стратегії поведінки фірми. Була запропонована схема LCAG (за початковими буквами прізвищ авторів), яка заснована на послідовності кроків, що приводять до вибору стратегії. Цей акронім може бути зображений візуально у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1. Таблиця SWOT-аналізу

	Позитивний вплив	Негативний вплив
Внутрішнє середовище	Strengths (сильні сторони)	Weaknesses (слабкі сторони)
Зовнішнє середовище	Opportunities (можливості)	Threats (загрози)

Для виявлення загроз та можливостей використовується PEST-аналіз (іноді позначають як STEP) - це маркетинговий інструмент, призначений для виявлення політичних (P - political), економічних (E - economic), соціальних (S - social) і технологічних (T - technological) аспектів зовнішнього середовища, які впливають на бізнес-компанії, які працюють на певній території.

Різновидами PEST-аналізу є PESTLE - аналіз є розширеним двома факторами (Legal і Environmental). Іноді застосовуються й інші формати, наприклад, SLEPT-аналіз (плюс правовий фактор) або STEEPLE-аналіз: соціально-демографічний, технологічний, економічний, довкілля (природний), політичний, правовий та етнічні фактори. Також може враховуватися і географічний фактор. Найбільшу популярність у використанні має STEEP-аналіз, де додається екологічна складова [10].

На основі систематизації чинників зовнішнього середовища прямої та непрямої дії [11] можна виділити комплекс STEEP – чинників (рис.1).

Для міста Черкас проведемо аналіз основних STEEP – чинників.

1. Соціально-демографічні чинники. Упродовж листопада 2013р. загальна сума заборгованості на 1 грудня 2013р. становила 8,7 млн грн, кількість зареєстрованих безробітних на кінець грудня 2013р. дорівнювала 3,7 тис. ос., а кількість вільних робочих місць - 297 одиниць.

У січні-листопаді 2013р. за субсидіями для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг звернулося 16,0 тис. сімей, середній розмір призначеної субсидії на сім'ю у листопаді 2013р. становив 190,8 грн. Середні нарахування за житлово-комунальні послуги на одного власника особового рахунку у січні-листопаді 2013р. порівняно із січнем-листопадом 2012р. зменшились на 3,9 % і з урахуванням електроенергії (із розрахунку 150 кВт/год.) становили 479,83 грн [8].

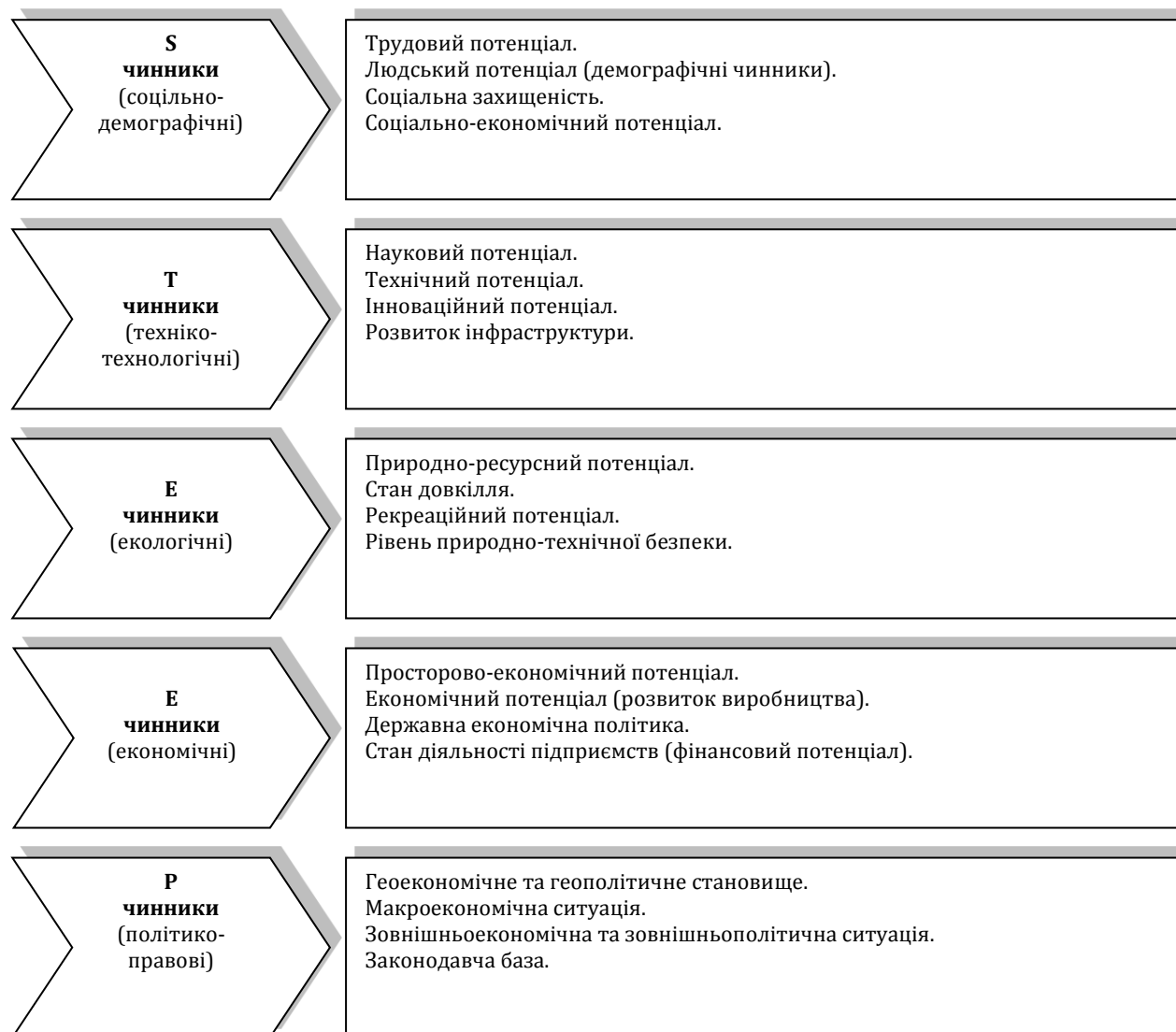

Рис. 1. Комплекс STEEP - чинників аналізу зовнішнього середовища

Що стосується демографічної ситуації, варто зауважити, що чисельність наявного населення на території, підпорядкованій Черкаській міськраді, на 1 грудня 2013р., за оцінкою, становила 285,9 тис. осіб. У січні-листопаді 2013р. в міськраді зареєстровано 2529 народжених і 2929 померлих. У підсумку природне скорочення населення становило 400 осіб, яке порівняно з січнем-листопадом 2012 р. збільшилось на 100 осіб (таблиця 2).

Таблиця 2. Рух населення міста Черкас

Показники	Усього, осіб		Січень-листопад 2013 р. у % до січня-листопада 2012 р.
	січень-листопад 2013 р.	січень-листопад 2012 р.	
Кількість народжених	2529	2613	96,8
Кількість померлих	2929	2913	100,5
Природний приріст (скорочення) населення	-400	-300	-133,3
Кількість прибулих	4125	4262	96,8
Кількість вибулих	4181	4422	94,5
Міграційний приріст (скорочення)	-56	-160	35,0

На основі статистичних даних можна виокремити позитивні та негативні тенденції розвитку трудового потенціалу міста Черкас (таблиця 3).

Таблиця 3. Позитивні та негативні тенденції розвитку трудового потенціалу міста Черкас

Позитивні тенденції та факти	Негативні тенденції та факти
<p>Питома вага економічно активного населення у віці 15-70 років залишається стабільною.</p> <p>Щорічно зростає кількість нових робочих місць, створених у галузях економіки.</p> <p>Наявність вільних висококваліфікованих трудових ресурсів для можливості розвитку високотехнологічного виробництва.</p> <p>Скорочуються обсяги вимушеної неповної зайнятості.</p> <p>Зменшується співвідношення вивільнених працівників до прийнятої їх кількості.</p> <p>Підвищується попит на робочу силу за цілим переліком робітничих професій.</p> <p>Зростає чисельність самозайнятих людей.</p> <p>Зріс рівень охоплення заходами активної політики зайнятості незайнятого працездатного населення.</p>	<p>Чисельність постійного населення щороку зменшується.</p> <p>Зберігається тенденція перевищення смертності над народжуваністю.</p> <p>Чітко спостерігається тенденція до старіння населення.</p> <p>Продовжується міграція населення.</p> <p>Значне навантаження на одне вільне робоче місце (перевищує загальнодержавний показник у 6 разів).</p> <p>Рівень зайнятості населення продовжує залишатись низьким.</p> <p>Гострішає проблема зайнятості жінок на селі.</p> <p>Рівень загальної освіти працівника слабо впливає на можливість отримання роботи.</p> <p>Наявність диспропорції між попитом та пропозицією робочої сили.</p> <p>Переважає більшість новостворених робочих місць забезпечується у підприємстві, де рівень оплати праці є одним із низьких у галузях економіки.</p>

2. Економічні чинники. За січень-листопад 2013р. промисловими підприємствами міста реалізовано промислової продукції на 11836,1 млн грн, що складає 46 % від обсягу реалізованої продукції по області (таблиця 4) [8].

Із загального обсягу реалізації добувної та переробної промисловості 6243,5 млн грн (52,7 %) припадає на товари проміжного споживання, 2709,7 млн грн (22,9 %) – на енергію, 1931,3 млн грн (16,4 %) – на споживчі товари короткострокового використання, 771 млн грн (6,5 %) – на інвестиційні товари та 180,6 млн грн (1,5 %) – на споживчі товари тривалого використання.

На основі статистичних даних розвитку промисловості та сільського господарства можна виокремити позитивні та негативні тенденції розвитку економічного потенціалу міста Черкас (таблиця 5).

3. Екологічні чинники. Стан довкілля у місті загалом характеризується як стабільний. Комплексний індекс забрудненості на 2013 рік склав 7,56, що приблизно дорівнює середньому забрудненню у містах України. Зниження індексу забруднення обумовлене зменшенням концентрацій аміаку та оксиду азоту в атмосфері. Найбільш забрудненими залишаються мікрорайони Дніпровський та Центр. Стан першого обумовлений близьким розташуванням до ВАТ «Азот», а Центр більш завантажений автотранспортом. Подальше зменшення вмісту шкідливих газів у повітрі завдячує зупинці хімічного підприємства «Хімволокно» та зменшенні потужності інших заводів. Можна виокремити позитивні та негативні тенденції розвитку природно-ресурсного та навколишнього середовища міста Черкас (таблиця 6).

Таблиця 4. Обсяг реалізованої промислової продукції за основними видами діяльності за січень-листопад 2013 року

Показники	Код за КВЕД-2010	Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) без ПДВ та акцизу	
		тис. грн	у % до всієї реалізованої продукції
Черкаська область	В+С+D+E36	25733879,8	х
м. Черкаси	В+С+D+E36	11836141,8	100
Добувна та переробна промисловість	В+С	9126452,2	77,1
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	В	-	-
Переробна промисловість	С	9126452,2	77,1
У тому числі:			
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	10-12	1566126,5	13,2
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	13-15	142350,6	1,2
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	16-18	763942,3	6,5
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції, основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	20-21	5202896,0	44,0
Виробництво гумових і пластмасових виробів; іншої неметалевої мінеральної продукції	22,23	455693,5	3,9
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування	24,25	43954,4	0,4
Машинобудування, крім ремонту і монтажу машин і устаткування	26-30	821647,9	6,9
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування	31-33	129841,0	1,0
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	D	2663344,8	22,5
Забір, очищення та постачання води	E36	46344,8	0,4

Таблиця 5. Позитивні та негативні тенденції розвитку економічного потенціалу міста Черкас

Позитивні тенденції та факти	Негативні тенденції та факти
<p>Утримується позитивна динаміка зростання обсягів промислового виробництва.</p> <p>Високі темпи промислового виробництва провідних галузей (виробництво хімічних речовин і хімічної продукції, основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів та постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря).</p> <p>Темпи зростання інвестицій в основний капітал перевищують темпи промислового виробництва.</p> <p>Швидкий розвиток нової галузі в машинобудуванні – транспортного машинобудування.</p> <p>Зростає експортний потенціал.</p> <p>Хімічна галузь продовжує залишатися ключовою за окремими видами продукції в загальнодержавних обсягах.</p> <p>Група прибуткових системотвірних підприємств складає основу для прискореного розвитку провідних галузей промисловості.</p> <p>Зростає інфраструктура ділової підтримки – малого бізнесу.</p> <p>Сільськогосподарське виробництво має високий рівень культури землеробства.</p> <p>По виробництву сільськогосподарської продукції на душу населення область є лідером серед інших регіонів.</p> <p>Стабільно зростають інвестиційні вкладення у сільське господарство.</p> <p>Відроджується галузь з виробництва та переробки цукрового буряку.</p> <p>Інтенсивно розвивається галузь з виробництва птиці.</p> <p>Запроваджено реконструкцію та будівництво великих товарних свиногокомплексів.</p>	<p>Високе енергоспоживання та трудномісткість більшості виробництв.</p> <p>Високий рівень фізичного та морального зношення основних виробничих фондів.</p> <p>Економічне зростання неадекватно впливає на проблему зайнятості.</p> <p>Недостатні обсяги власних інвестицій для розширеного відтворення низки провідних підприємств.</p> <p>Низький рівень залучення іноземних інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості.</p> <p>Інноваційна активність промислових підприємств уповільнена.</p> <p>Висока імпортозалежність легкої промисловості.</p> <p>Не призупинено спад поголів'я в тваринницькій галузі.</p> <p>Значна кількість підприємств продовжує здійснювати збиткову діяльність, що впливає на високий рівень економічної вразливості.</p> <p>Слабкі контакти між науково-дослідною та господарською діяльністю.</p>

Таблиця 6. Позитивні та негативні тенденції розвитку природно-ресурсного та навколишнього середовища міста Черкас

Природно-ресурсний потенціал	
Позитивні тенденції та факти	Негативні тенденції та факти
<p>Збільшення використання мінерально-сировинних ресурсів.</p> <p>Значна кількість родовищ природно-будівельних матеріалів.</p> <p>На території розташоване унікальне за розмірами, якістю та спектрами застосування родовище бентонітових та палигорскитових глин (Черкаське родовище бентонітових глин).</p> <p>Можливість видобутку бурого вугілля відкритим способом.</p> <p>Територія має значні запаси титанових руд (Носачівське родовище).</p> <p>Територія багата запасами мінеральних вод та лікувальних радонових вод.</p> <p>53,6 % земельного фонду області – чорноземи.</p> <p>Висока рибопродуктивність Кременчуцького водосховища.</p>	<p>Висока розораність сільськогосподарських угідь.</p> <p>Інтенсивні процеси водної ерозії на орних землях.</p> <p>Забруднення водних ресурсів стічними водами.</p> <p>Недостатнє використання сприятливих умов з виробництва електроенергії на малих річках області, розвитку інших нетрадиційних видів енергії.</p> <p>Припинено видобуток бурого вугілля.</p>
Довкілля	
Позитивні тенденції та факти	Негативні тенденції та факти
<p>Екологічна ситуація в місті протягом останніх років залишається стабільною.</p> <p>Порівняно з 1995 роком викиди в атмосферне повітря від стаціонарних джерел скоротились майже удвічі, зменшився у 1,5 рази забір води.</p> <p>Щорічне підвищення ефективності превентивних заходів, спрямованих на створення умов для життєзабезпечення людей.</p> <p>Наявність єдиної системи збору та передачі на утилізацію спеціалізованим підприємствам небезпечних відходів (I та II класи небезпеки).</p> <p>Наявність сучасних технологій знешкодження відходів отрутохімікатів.</p> <p>Налагоджена система збору та вивезення твердих побутових відходів на полігони (сміттєзвалища).</p>	<p>Збільшення викидів забруднювальних речовин в атмосферу, порушення гідрологічних і гідрогеологічних параметрів водних об'єктів, зростання негативних ендегенних та екзогенних процесів і явищ геологічного та геотехногенного походження.</p> <p>Низький рівень застосування прогресивних ресурсозберігаючих і екологічно безпечних технологій.</p> <p>Посилення загрози поверхневих зсувів.</p> <p>В окремих регіонах підйом рівнів ґрунтових вод та погіршення інженерно-геологічних умов, масовий розвиток екзогенно-геологічних процесів.</p> <p>Забруднення водних ресурсів стічними водами</p> <p>Переважну більшість автотранспорту не обладнано засобами очистки вихлопних газів (каталізаторами).</p> <p>Висока вартість наявних технологій, відсутність відповідних коштів у власників відходів призводить до довготривалого зберігання пестицидів та можливості забруднення доквілля.</p> <p>Прискорене переповнення полігонів твердих побутових відходів та засмічення земельних ділянок у зв'язку з відсутністю технологій з вилучення цінних як ресурс відходів (склобою, поліетилену, макулатури, гуми тощо).</p>

На основі аналізу STEEP-чинників, можна побудувати матрицю SWOT вірогідностей/впливів, в одній з яких позиціємо виявлені чинники зовнішнього середовища, що роблять позитивний вплив на розвиток бренду (можливості), в іншій – чинники зовнішнього середовища, що негативно діють на місто (загрози) (таблиця 7).

Таблиця 7. Зведена таблиця SWOT-аналізу соціально-економічного розвитку м. Черкас

Основні потенційні внутрішні переваги (конкурентні переваги)	Основні потенційні внутрішні недоліки (обмеження щодо регіонального розвитку)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Багатий природно-ресурсний потенціал, який дозволяє одночасно розвивати різні види економічної діяльності. 2. Розвинуте підприємницьке середовище та високий рівень ділової й інноваційної активності. 3. Високий рівень освіченості населення, значний науково-технічний потенціал, розвинуте міжнародне наукове співробітництво. 4. Відносно висока якість людського потенціалу порівняно з іншими регіонами України. 5. Сприятлива екологічна ситуація. 6. Наявність необхідних умов для розвитку туристично-рекреаційної сфери, разом із можливістю для зайнятості значної частки місцевого населення. 7. Вигідне економіко-географічне розташування та значний транзитний потенціал, розвиненість транскордонної інфраструктури. 8. Наявність Кременчуцької ГЕС та Кременчуцького водосховища, річкового вокзалу та вантажного річкового порту. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Малоземелля (недостатня забезпеченість сільгоспугіддями, відносно низька якість земельних ресурсів). 2. Нерівномірність забезпечення території природними ресурсами. 3. Значний рівень вичерпування природно-ресурсного потенціалу. 4. Наявність структурних диспропорцій у розвитку регіонального економічного комплексу, значні диспропорції в просторово-економічному розвитку області. 5. Низький технологічний рівень підприємств базових галузей та їх недостатня конкурентоспроможність. 6. Слабкі зв'язки в системі «влада-наука-бізнес», брак кваліфікованих посередників на ринку інформаційно-консалтингових послуг. 7. Невирішеність проблеми зберігання та переробки відходів і хімічних засобів захисту рослин, локальні екологічні проблеми. 8. Високий рівень зношеності та низька ефективність використання інженерної інфраструктури.
Основні потенційні зовнішні можливості	Основні потенційні зовнішні загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вигідне гео економічне розташування (територією області проходять важливі транспортні коридори). 2. Наявність потужної газотранспортної мережі з газосховищами. 3. Розвинена транскордонна транспортна система (автомобільне, залізничне та авіаційне сполучення, наявність міжнародного аеропорту «Черкаси», річковий вокзал та вантажний річковий порт). 4. Активізація співробітництва з ЄС, поліпшення інвестиційного клімату, удосконалення інституційного середовища економічної діяльності. 5. Розвиток ІТ-індустрії як однієї із перспективних сфер міжнародної спеціалізації регіону. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Низька ефективність використання транскордонної транспортної мережі (незадовільний технічний стан доріг і придорожнього сервісу, низька завантаженість аеропорту «Черкаси» тощо). 2. Значна енерговитратність виробництва та житлово-комунального господарства в умовах збереження високих цін на енергоносії. 3. Відтік людського капіталу в умовах спрощення візового режиму з ЄС. 4. Висока централізація економіки, яка обмежує потенціал розвитку місцевого самоврядування та знижує ефективність регіональних ініціатив. 5. Можливість загострення соціальної ситуації у зв'язку з економічною та політичною нестабільністю в державі.

Аналіз умов формування і розвитку м. Черкаси показує, що, попри істотний вплив зовнішніх умов, основними чинниками, які визначають розвиток міста, є внутрішні – як політичні, так і економічні.

SWOT-аналіз доводить, що найбільш сприятливою стратегією розробки і розвитку бранда м. Черкас є поліпшення соціально-економічної ситуації на її території, а як основні конкурентні переваги території слід також розглядати рекреаційні і туристичні ресурси.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку

У результаті проведення комплексної діагностики міста Черкас із застосуванням методу SWOT-аналізу були виявлені позитивні та негативні тенденції розвитку трудового та економічного потенціалу цієї території, її природно-ресурсного та навколишнього середовища. Це дозволило конкретизувати конкурентні переваги та бар'єри розвитку м. Черкас, окреслити набір потенційних зовнішніх можливостей формування бранда території. Результати дослідження є початковим етапом брендингу м. Черкас та проведення подальших розвідок у цьому напрямку.

Список літератури

1. Ахметбаева, Л. Р. Оценка качества жизни населения крупнейшего города (на примере города Казани) [Текст] / Л. Р. Ахметбаева, Р. Р. Хабибрахманова // Периодический всероссийский научный журнал, 2013. – № 4 (10). – С.10-15.
2. Иванова, В. В. SWOT-анализ: начальный этап брендинга территории (на примере Южно-Кузбасской агломерации) [Текст] / В. В. Иванова // Актуальные проблемы развития науки и образования : сб. науч. тр. по материалам Междунар. науч.-практ. конф. 30 апр. 2013 г. В 6-ти ч. / Мин. обр. и науки РФ. – М.: АР-Консалт, 2013. – Ч. VI. – С. 63-64.
3. Рудницкая, А. В. Методика оценки конкурентоспособности муниципальных преобразований [Текст] / А. В. Рудницкая // Доклады ТУСУРа, 2006. - №5. С. 142-147.
4. Сениченко, В. Е. Оценка социально-экономического развития малого города с помощью метода SWOT-анализа (на примере г. Ахтубинска Астраханской области) [Текст] / В. Е. Сениченко // Псковский регионологический журнал. – 2013. – № 16. – С.55-60.
5. Степаненко, О. Л. Подходы к оценке конкурентных преимуществ территории [Текст] / О. Л. Степаненко // Рыночное пространство современной России: реклама, коммерция, маркетинг: сб. науч. тр. по материалам Междунар. науч.-практ. конф. 9-16 февраля 2009 г. / Мин. обр. и науки РФ. – Новосибирск: Сибирского университета потребительской кооперации, 2009. – С. 61-66.
6. Ханнанов, К. М. Анализ факторов и оценка конкурентоспособности регионов [Текст] / К. М. Ханнанов // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2011. – № 8. – С. 156-160.
7. Ансофф, И. Стратегическое управление [Текст] / И. Ансофф. – М.: Экономика, 1989. – 519 с.
8. Про соціально-економічне становище міста Черкаси [Текст]. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2014. – 26с.
9. Стратегія розвитку Черкаської області до 2015 року / Електронний ресурс – Режим доступу: <http://www.oda.ck.ua/docs/prog/Strategiya2015.pdf>
10. PEST-аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/PEST>.
11. SWOT-аналіз соціально-економічного розвитку Львівщини [Текст]. – Л.: Інститут регіональних досліджень. – 2013. – 112с.

References

1. Ahmetbaeva, L. R., Habibrahanova, R. R. (2013). Life quality assessment of large city population (case study of Kazan city). Periodical All-Russian scientific journal. 4 (10), 10-15.
2. Ivanova, V. V. (2013). SWOT-analysis: the initial stage of territorial branding (case study of Southern Kuzbas agglomeration). Actual issues of science and education development: Collection of research papers following the materials of International scientific and practical conference 30 April 2013. 6 (6), 63-64.
3. Rudnitskaya, A. V. (2006). Methods of assessment of marketability of municipal transformations. TUSUR's Reports. 1 (5), 142-147.
4. Senichenko, V. E. (2013). Assessment of socioeconomic development of a town with the help of SWOT-analysis method (case study of Akhtubinsk Astrakhan region). Pskov regionological journal. 1 (16), 55-60.
5. Stepanenko, O. L. (2009). Approaches to the assessment of competitive advantages of the territory. Market space of modern Russia: advertising, commerce, marketing: Collection of research papers following the materials of International scientific and practical conference 9-16 February 2009. 1 (1), 61-66.
6. Khannanov, K. M. (2011). Analysis of factors and assessment of regions marketability. Bulletin of Orenburg State University. 1 (8), 156-160.
7. Ansoff, I. (1989). Strategic management. Moscow: Economics.
8. The socioeconomic state of the city of Cherkasy. (2014). Cherkasy: Main statistics department in Cherkasy region, 26.
9. Cherkasy Regional state administration. (2014). Development strategy of Cherkasy region to 2015. Retrieved May 15, 2014, from : <http://www.oda.ck.ua/docs/prog/Strategiya2015.pdf>. Last accessed 20 May 2014.
10. PEST-analysis. (21 March 2013). Retrieved May 15, 2014, from : <http://uk.wikipedia.org/wiki/PEST>. Last accessed 20 May 2014.
11. SWOT-analysis of Lviv region socioeconomic development. (2013). Lviv: Institute of Regional research, 112.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2014 р.

Наталія Георгіївна ПІГУЛЬ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів,
Державний вищий навчальний заклад
«Українська академія банківської справи НБУ»
вул. Петропавлівська, 59, м. Суми, 40000, Україна
E-mail: piguln@mail.ru
Телефон: +380542665093

**СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА: ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ**

Пігуль, Н. Г. Соціальна інфраструктура: функціональне призначення та особливості розвитку [Текст] / Наталія Георгіївна Пігуль // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 117-122. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті розглядається функціональне призначення соціальної інфраструктури. Зазначено, що необхідною умовою покращення рівня та якості життя населення є наявність розвиненої соціальної інфраструктури, ключовою метою функціонування якої є повний і всебічний розвиток людини шляхом створення комплексу життєвих благ, необхідних для розширеного відтворення робочої сили. Визначено характерні ознаки галузей соціальної інфраструктури. Охарактеризовано основні фактори впливу на соціальну інфраструктуру, які, залежно від походження та соціально-економічного змісту, утворюють наступні групи: економічні, демографічні, соціальні, містобудівні, природно-кліматичні та інші. Схематично наведено складові компоненти соціальної інфраструктури, з урахуванням їх ролі у процесі її функціонування. Компоненти соціальної інфраструктури поділено на два блоки відповідно до їх значущості. Перший блок є системотвірним і визначає специфіку подальшої організації соціальної інфраструктури, а другий здійснює обслуговування першого і забезпечує його ефективне функціонування залежно від галузевої специфіки. Зазначається, що соціальну інфраструктуру необхідно розглядати як єдину цілісну систему, діяльність якої спрямована на забезпечення всебічного розвитку людини. Системний підхід до управління соціальною інфраструктурою дозволить забезпечити ефективність її функціонування в майбутньому.

Ключові слова: соціальна інфраструктура; фактори впливу; галузі соціальної інфраструктури.

Наталья Георгиевна ПИГУЛЬ

**СОЦИАЛЬНАЯ ИНФРАСТРУКТУРА: ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ НАЗНАЧЕНИЕ И
ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ**

Аннотация

В статье рассматривается функциональное назначение социальной инфраструктуры. Отмечено, что необходимым условием улучшения уровня и качества жизни населения является наличие развитой социальной инфраструктуры, ключевой целью функционирования которой является полное и всестороннее развитие человека путем создания комплекса жизненных благ, необходимых для расширенного воспроизводства рабочей силы. Определены характерные признаки отраслей социальной инфраструктуры. Охарактеризованы основные факторы влияния на социальную инфраструктуру, которые в зависимости от происхождения и социально-экономического содержания образуют следующие группы: экономические, демографические, социальные, градостроительные, природно-климатические и другие. Схематически приведены компоненты социальной инфраструктуры, учитывая их роль в процессе ее функционирования. Компоненты социальной инфраструктуры разделены на два блока в соответствии с их значимостью. Первый блок является системообразующим и определяет специфику дальнейшей организации социальной инфраструктуры, а второй блок осуществляет обслуживание первого и обеспечивает его эффективное функционирование в зависимости от отраслевой специфики. Отмечается, что социальную инфраструктуру необходимо рассматривать как единую целостную

© Наталія Георгіївна Пігуль, 2014

систему, деятельность которой направлена на всестороннее развитие человека. Системный подход к управлению социальной инфраструктурой позволит обеспечить эффективность ее функционирования в будущем.

Ключевые слова: социальная инфраструктура; факторы влияния; отрасли социальной инфраструктуры.

Natalia Georgiivna PIGUL

PhD in Economics,
Associate Professor,
Lecturer of Department of Finance,
State Higher Educational Institution «Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine»
Petropavlivska str., 59, Sumy, 40000, Ukraine
E-mail: piguln@mail.ru
Phone: +380542665093

SOCIAL INFRASTRUCTURE: FUNCTIONALITY AND FEATURES OF DEVELOPMENT

Abstract

In the article the functionality of social infrastructure is considered. It is indicated that a necessary condition for improving the level and quality of life is the presence of well-developed social infrastructure. Its formation key objective is full and comprehensive human development through the creation of complex life benefits required for the expanded reproduction of labor. Characteristic features of social infrastructure of sectors are determined. The basic factors of impact on social infrastructure, which, depending on the origin and socio-economic content form the following groups: economic, demographic, social, urban, climatic and other ones. The components of social infrastructure, taking into consideration their role in its functioning are drawn schematically. Elements of social infrastructure are divided into two blocks according to their significance. The first block is a system-forming and determines the specific future of social infrastructure. The second unit serves first one and ensures its effective operation, depending on the industry specifics. It is reported that the social infrastructure should be considered as a single integrated system. Its aim is provide the comprehensive development of a man. System approach to management of social infrastructure will ensure the effectiveness of its operation in the future.

Keywords: social infrastructure; factors of influence; directions of social infrastructure.

JEL classification: H54

Вступ

У сучасних умовах розвитку ринкових відносин в Україні суттєвого значення набуває соціально-економічна політика держави, що спрямована на підвищення суспільного добробуту. Задоволення життєвих потреб населення значною мірою залежить від ефективності функціонування та розвитку соціальної інфраструктури. Вона дає можливість безпосередньо поліпшити якість життя громадян шляхом забезпечення належних умов праці, відпочинку, культурно-освітнього рівня. Отже, актуальним питанням є дослідження особливостей функціонування та розвитку соціальної інфраструктури.

Значний внесок у вивченні питань, що стосуються специфіки функціонування соціальної інфраструктури, здійснили наступні науковці: Вітренко Н., Данилишин Б., Кінаш І., Куценко В., Рандалов Ю., Тощенко Ж. та інші. Внесок вчених-економістів у вирішення актуальних проблем функціонування соціальної інфраструктури є вагомим, але при цьому слід звернути увагу на об'єктивну необхідність подальшого дослідження питань, що стосуються розвитку соціальної інфраструктури в сучасних економічних умовах.

Мета статті

Дослідження теоретичних засад функціонування соціальної інфраструктури в умовах трансформації економіки України в напрямку соціальної спрямованості.

Виклад основного матеріалу дослідження

Необхідною умовою покращення рівня та якості життя населення є наявність розвиненої соціальної інфраструктури, яка має здійснювати позитивний вплив на соціально-економічний розвиток держави. Ключовою метою функціонування соціальної інфраструктури є повний і всебічний розвиток людини шляхом створення комплексу життєвих благ, необхідних для розширеного відтворення робочої сили.

Варто зазначити, що соціальну інфраструктуру умовно поділяють на соціально-побутову та

соціально-культурну. Соціально-побутова спрямована на створення умов для відтворення людини як біологічної істоти (через побутове середовище), задоволення її потреб через належні умови життя, а соціально-культурна сприяє відтворенню духовних, інтелектуальних (через культурно-освітнє середовище) та значною мірою фізичних властивостей індивіда, формуванню його як економічно активної особистості, що відповідає певним вимогам суспільства до якості робочої сили. У складі соціально-побутової інфраструктури розрізняють такі компоненти: житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування населення, торгівля і громадське харчування, пасажирський транспорт та зв'язок з обслуговування населення тощо. До соціально-культурної інфраструктури належать охорона здоров'я, рекреаційне господарство, фізична культура та спорт, соціальне забезпечення, освіта, культура, мистецтво та ін. Кожна галузь соціальної інфраструктури має свої характерні ознаки, що дають можливість більш повно зрозуміти їх функціональне призначення в соціально-економічному розвитку як держави, так і в життєдіяльності людини.

Слід наголосити, що галузі соціальної інфраструктури мають специфічні особливості: по-перше вони характеризуються значною трудомісткістю порівняно з виробництвом матеріально-речовинних благ; по-друге, частка матеріальних витрат у складі кінцевого виробництва послуг є значно нижчою, ніж за умови виробництва матеріальних благ; по-третє, у складі активів суб'єктів господарювання соціальної сфери значний відсоток складають грошові кошти.

На розміщення і розвиток соціальної інфраструктури впливає велика сукупність факторів, які, залежно від походження та соціально-економічного змісту, утворюють наступні групи: економічні, демографічні, соціальні, містобудівні, природно-кліматичні та інші (таблиця 1).

Таблиця 1. Характеристика основних факторів впливу на соціальну інфраструктуру*

Фактор	Сутнісна характеристика
Економічні	Пов'язані з рівнем соціально-економічного розвитку країни і кожного конкретного регіону, з рівнем та структурою зайнятості в суспільному виробництві; рівнем грошових доходів жителів та їх диференціацією серед окремих соціальних груп; пов'язані з обсягом й структурою товарної пропозиції, досягнутим рівнем споживання товарів та послуг, із структурою індивідуального споживчого бюджету, а також з характером і типом власності на підприємствах
Політичні	Характеризують суть і вплив соціальної політики на підвищення потенціалу соціальної інфраструктури, реалізацію правових гарантій у сфері соціального відтворення населення, соціальну підтримку і допомогу малозабезпеченим верствам населення, а також соціально-політичної ситуації на її розвиток
Правові	Зумовлюють законодавчі норми та правовідносини у галузі регулювання соціальних відносин, рівень правосвідомості населення
Культурні	Визначають вплив системи моральних і культурно-духовних цінностей, норм і традицій, які панують у суспільстві, їх регіональних особливостей на соціальні відносини
Природно-кліматичні	Підкреслюють особливості природного середовища (зокрема, середньорічні температури, середньорічну кількість опадів, тривалість опалювального сезону), рекреаційні умови проживання населення, екологічну ситуацію в регіоні і впливають на стандарти і спосіб життя населення
Демографічні,	Враховують чисельність населення за соціальними групами та їх статево-віковою ознакою, народжуваність і смертність, міграцію, загальну чисельність сімей, їх розміри і склад, співвідношення міського та сільського населення, питому вагу працездатних осіб
Соціальні	Відображають професійно-кваліфікаційну структуру, зайнятість, освітній рівень, особливості побуту, обсяги фонду вільного часу населення і структуру його використання
Містобудівні	Характеризують особливості систем розселення (щільність жителів, розміри та взаємне розташування населених пунктів, розміщення промислових об'єктів, адміністративних, наукових та інших, транспортні зв'язки, напрямки та інтенсивність основних потоків пересування мешканців)
Національно-етнічні	Визначають вплив на розвиток соціальної інфраструктури менталітету, інтересів, споживчі звички, традицій і звичаїв
Соціально-психологічні	Є особливостями прояву в соціальних відносинах настроїв, переживань, очікувань населення, їх прагнень, особистісних і групових установок

*Складено на основі [3, с. 49]

Через взаємопов'язаність та взаємообумовленість усіх груп факторів визначальну роль у подальшому розвитку соціальної інфраструктури на сучасному етапі її формування відіграють ті з них, що висвітлюють ступінь сформованості систем розселення й рівень розвитку матеріального виробництва.

Можливості соціальної інфраструктури у створенні загальних умов розвитку виробництва та життєдіяльності населення залежать від потужності її економічного потенціалу, головним складовим елементом якого є основні фонди: будівлі та споруди; комунікації (дороги, лінії зв'язку тощо); технічне оснащення будівель, споруд та комунікацій. Необхідно зазначити, що соціальна інфраструктура є складовою господарського комплексу кожної адміністративно-територіальної одиниці, а отже, є і складовою її функціональної та територіальної структур. Функціональна структура відображає склад та співвідношення груп об'єктів, що виконують певні функції в господарському комплексі, а територіальна структура стосується різних форм просторового зосередження об'єктів та їхніх територіальних об'єднань [1, с. 294]. Так соціальна інфраструктура може мати як «лінійну», так і «точкову» організацію. Під «лінійною інфраструктурою» розуміють мережу залізничних, автомобільних доріг, зв'язку, лінії електропередачі і т. ін., а «точкова» містить безпосередньо самі об'єкти, зокрема школи, лікарні, театри і т.д. Застосування такого поділу соціальної інфраструктури можливо на різних рівнях соціальної організації суспільства: на рівні виробничого суб'єкта господарювання в більшому ступені спостерігається точкова інфраструктура, а на рівні економічного регіону – в рівному співвідношенні спостерігається як точкова, так і лінійна інфраструктура. Такий поділ виокремлює значною мірою форму її організації, а не змістовну частину.

Як територіальна підсистема господарського комплексу адміністративно-територіальної одиниці, соціальна інфраструктура міцно пов'язана з системою розселення – регіональною, обласною, локальною. Система розселення населення має вплив на територіальну форму функціонування соціальної інфраструктури. На окремих територіальних рівнях можна визначити мережу систем розселення у формі агломерації та позаагломераційних районів, що дає можливість більш ефективно розвивати соціальну інфраструктуру з урахуванням територіальної концентрації населення як споживачів різних послуг.

До територіальних особливостей соціальної інфраструктури відноситься її активна роль у територіальному розвитку або територіальній організації регіонів та їх компонентів (господарства, розселення, і т. д.) [5, с. 169]. Ураховуючи ієрархічність утворення соціальної інфраструктури, що пов'язана із завданнями суспільного відтворення, її доцільно поділяти на наступні рівні: макро- (державний), мезо- (регіональний), мікро- (локальний).

Отже, соціальна інфраструктура має конкретну територіальну прив'язку і функціонує в межах кожного суспільно-територіального комплексу та зосереджена безпосередньо на території конкретних регіонів, областей, адміністративних районів, міст та сіл і відповідно має певний територіальний таксономічний ранг [4]. Територіальна організація соціальної інфраструктури повинна задовольняти наступні критерії:

- збалансованість системи з іншими структурами, утвореннями в окремій територіально-адміністративній одиниці;
- комплексність, що полягає в пропорційному та взаємоузгодженому розвитку всіх складових на різних рівнях;
- ієрархічність – форма побудови соціальної інфраструктури на основі централізації та підпорядкування кожних або більших за своїм складом ланок вищими, менш чисельними;
- оптимальність розмірів об'єктів залежно від щільності заселення та значущості певної території;
- відповідність потужностей та технічного оснащення об'єктів потребам населення.

Отже, раціональне розташування соціальної інфраструктури сприяє покращанню соціально-економічного розвитку держави.

Враховуючи все вищезазначене, можна схематично навести складові компоненти соціальної інфраструктури, враховуючи їх роль у процесі функціонування цієї інфраструктури (рисунки 1).

Компоненти соціальної інфраструктури можна поділити на два блоки відповідно за їх значущістю та роллю. Перший блок є системотвірним і визначає специфіку подальшої організації соціальної інфраструктури, оскільки в ньому відбувається розмежування її галузей (підгалузей), а отже, функціональних завдань.

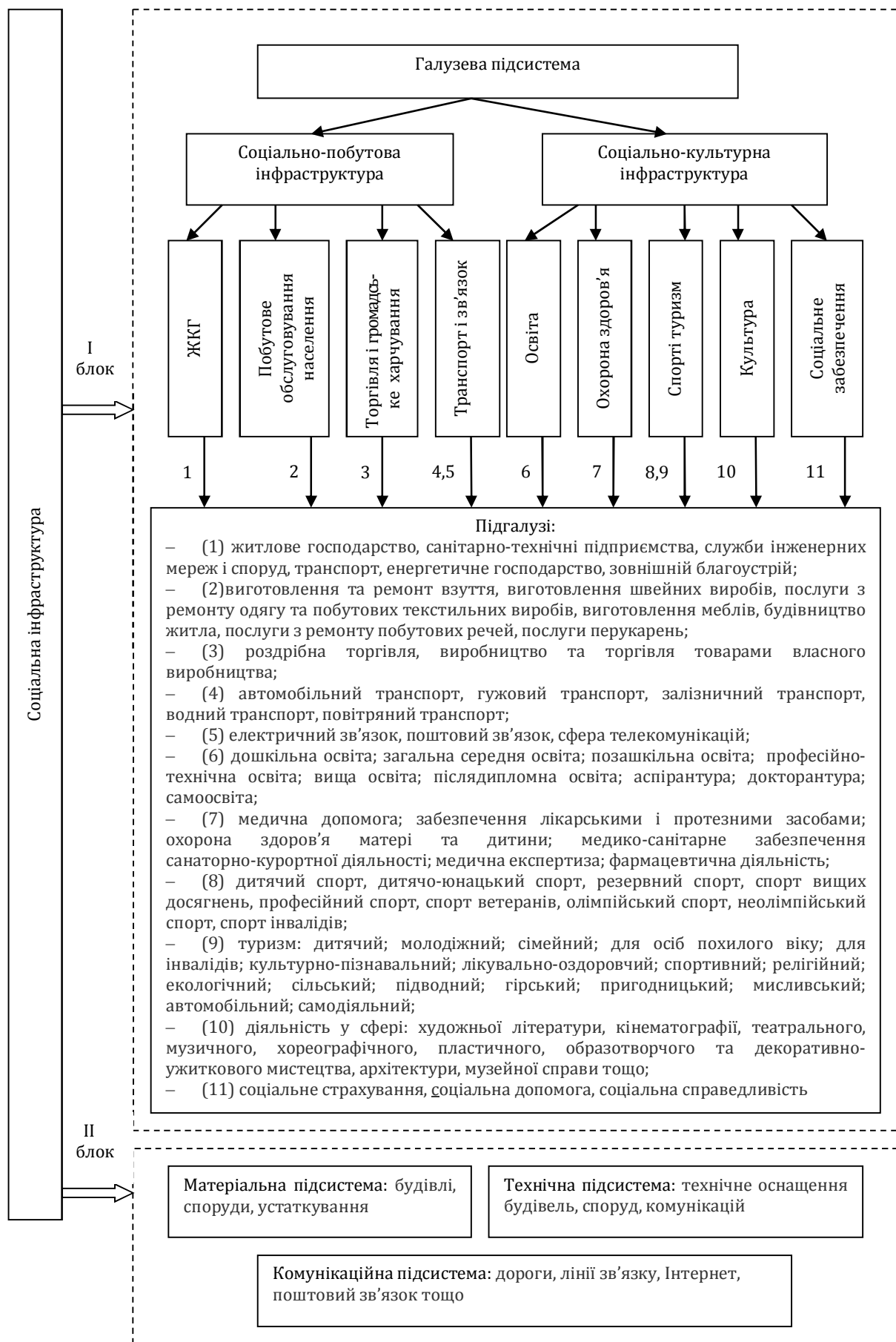

Рис. 1. Складові компоненти соціальної інфраструктури

При цьому необхідно враховувати, що кожній галузі соціальної інфраструктури притаманні власна організаційна структура, форми обслуговування населення, механізм функціонування тощо. Другий блок здійснює обслуговування першого і забезпечує його ефективне функціонування залежно від галузевої специфіки.

З метою більш чіткого розуміння специфіки функціонування соціальної інфраструктури необхідно визначити основні її складові [2, с. 204]:

- суб'єкт – особа, група осіб, яким належить активна роль у конкретному процесі;
- об'єкт – окрема одиниця господарського призначення;
- послуга – продукт діяльності суб'єктів господарювання, що виражається в корисному ефекті – задоволення потреби суб'єкта.

Отже, соціальна інфраструктура характеризує прямі та зворотні зв'язки матеріально-речового середовища і суб'єктів, яким надаються соціально значущі послуги з метою задоволення їх потреб.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, соціальну інфраструктуру необхідно розглядати як єдину цілісну систему, діяльність якої спрямована на забезпечення всебічного розвитку людини, а також на подальший соціально-економічний розвиток держави загалом. Системний підхід до управління соціальною інфраструктурою дозволить забезпечити ефективність її функціонування в майбутньому.

Список літератури

1. Єпіфанов, А. О. *Управління регіоном [Текст] : навчальний посібник / А. О. Єпіфанов, М. В. Мінченко, Б. А. Дадашев ; ред. А. О. Єпіфанов. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 361 с.*
2. Кінаш, І. П. *Суть та зміст поняття «соціальна інфраструктура [Текст] / І. П. Кінаш // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – №2. – Т.1. – С. 202-204.*
3. Кінаш, І. П. *Фактори впливу на формування соціальної інфраструктури сталого розвитку України [Текст] / І. П. Кінаш // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2012. – № 3. – С. 48-51.*
4. Ковальська, Л. Л. *Чинники формування соціальної інфраструктури регіону [Електронний ресурс] / Л. Л. Ковальська, О. М. Салівончик. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ekfor/2011_3/15.pdf.*
5. Салівончик, О. М. *Механізм удосконалення територіальної організації соціальної інфраструктури [Текст] / О. М. Салівончик // Економічні науки. - Серія «Регіональна економіка». Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. – Випуск 8 (31). Частина 2. – Луцьк, 2011. – С. 167-172.*

References

1. *Yepifanov, A. O. Minchenko, M. V. Dadashev, B. A. (2008). Upravlinnia rehionom : navchal'nyj posibnyk, Sumy : DVNZ "UABS NBU".*
2. *Kinash, I. P. (2012). The essence and meaning of the term "social infrastructure". Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, 2, 202-204.*
3. *Kinash I. P. (2012). Factors influencing the formation of social infrastructure for sustainable development of Ukraine. Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, 3, 48-51.*
4. *Koval's'ka, L. L., Salivonchuk, O. M. (2011). Factors formation of social infrastructure in the region. Retrieved May 15, 2014, from : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ekfor/2011_3/15.pdf.*
5. *Salivonchuk, O. M. (2011). The mechanism of the improvement of the territorial organization of social infrastructure. Ekonomichni nauky. - Seriiia «Rehional'na ekonomika. Zbirnyk naukovykh prats'. Luts'kyj, natsional'nyj tekhnichnyj universytet, 8, 167-172.*

Стаття надійшла до редакції 19.05.2014 р.

Галина Михайлівна ПОЧЕНЧУК

кандидат економічних наук, доцент,
докторант,

Державна навчально-наукова установа «Академія фінансового управління»
вул. Головна, 275 «Г» /5, м. Чернівці, 58032, Україна,
E-mail: g-pochenchuk@mail.ru
Телефон: +380504345687

ЗАКОНОМІРНОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Поченчук, Г. М. Закономірності трансформаційних процесів національної економіки [Текст] / Галина Михайлівна Поченчук // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 123-129. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті висвітлено сутність та зміст трансформації суспільної системи та її підсистем, розглянуто фактори, які спричиняють трансформаційні зміни. На основі концептуальних принципів еволюційної економічної теорії визначено загальносистемний незворотний комплексний характер трансформацій економіки в умовах мінливого середовища та взаємовпливу трансформаційних процесів політичної, соціальної та духовної сфер. Розглянуто їх напрямки, що започаткувалися в 90-х роках ХХ ст. – розбудова державності, національне будівництво, демократизація суспільства, економічна трансформація. Визначено чинники, які заважають розвитку демократичних засад державності та національної розбудови. Зроблено узагальнюючий аналіз результатів реалізації змін за кожним із напрямків. Охарактеризовано особливості трансформації національної економіки України. На основі проведеного дослідження визначено закономірності протікання трансформаційних процесів в Україні та особливості взаємовпливів трансформацій економічної, політичної, соціальної та духовної сфери (резонуючий та деформуючий вплив). Обґрунтовано основні засади реалізації подальших трансформацій економіки з метою її розвитку та процвітання нації.

Ключові слова: трансформація; системна трансформація; структурна трансформація; еволюційна економічна теорія; національна економіка; закономірності трансформації.

Галина Михайлівна ПОЧЕНЧУК

ЗАКОНОМЕРНОСТИ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

В статье рассмотрены сущность и содержание трансформации общественной системы и ее подсистем, показаны факторы, вызывающие трансформационные изменения. На основе концептуальных принципов эволюционной экономической теории определен общесистемный необратимый комплексный характер трансформаций экономики в условиях меняющейся среды и взаимовлияния трансформационных процессов политической, социальной и духовной сфер. Главными направлениями трансформационных процессов 90-х годов ХХ ст. в Украине признаны развитие государственности, национальное строительство, демократизация общества, экономическая трансформация. Определены факторы, которые мешают развитию демократических основ государственности и национального строительства. Сделан обобщающий анализ результатов реализации изменений по каждому из направлений. Охарактеризованы особенности трансформации национальной экономики Украины. На основе проведенного исследования определены закономерности протекания трансформационных процессов в Украине и особенности взаимовлияния трансформаций экономической, политической, социальной и духовной сфер (резонирующее и деформирующее влияние). Обоснованы основные принципы реализации дальнейших трансформаций экономики с целью ее развития и процветания нации.

Ключевые слова: трансформация; системная трансформация; структурная трансформация; эволюционная экономическая теория; национальная экономика; закономерности трансформации.

Galyna Mykhaylivna POCHENCHUK

PhD in Economics,
Associate Professor,
Doctoral Student,
State Educational and Scientific Institution
"Academy of Financial Management"
Holovna str., 275 "G" / 5, Chernivtsi, 58032, Ukraine,
E-mail: g-pochenchuk@mail.ru
Phone: +380504345687

REGULARITIES OF NATIONAL ECONOMY TRANSFORMATION PROCESSES

Abstract

The aim of this paper is to identify regularities of transformation processes in Ukraine. Transformation changes in social systems of various scale, depth, orientation, caused by internal or external factors, or a their combination. The article deals with the nature and content of the social system and its subsystems transformation. The factors causing transformational change are determined. System-wide integrated nature of the irreversible transformation of the economy is defined on the conceptual framework of evolutionary economics in a changing environment. Different types of transformation processes in political, social and spiritual spheres influence each other. The main directions of transformation processes in Ukraine 90s of the XX century are the directions of state development, nation-building, democratization, economic transformation. Many factors impede the implementation of democratic principles of state and nation-building. The research allowed to determine changes and features of transformation for each of the areas - economic, political, social and spiritual. The analysis of the transformations that have been already implemented, has led to the definition of future research ensuring economic development and good governance.

Keywords: transformation; system transformation; structural transformation; evolutionary economic theory; the national economy; regularities of transformation.

JEL classification: P21, P27, P30

Вступ

Сьогодні Україна знову опиналась на роздоріжжі вибору шляхів подальшого соціально-економічного розвитку, що потребує аналізу власної практики системних економічних трансформацій у контексті вивчення магістральних напрямків розвитку світового господарства, адаптації досвіду успішних країн до реалій сучасного світового ринку. Процеси трансформації економічних систем передбачають теоретичне висвітлення не тільки загального, але й специфічного у їх реалізації. В Україні існує потреба не просто коректування, а формування нового напрямку трансформаційних перетворень.

До проблеми формування та функціонування економічної системи звертали свій дослідницький інтерес представники багатьох напрямків і шкіл економічної теорії: від класичної школи до сучасного інституціоналізму.

Особливо гострий інтерес до проблеми трансформації економічних систем виник останнім часом. Він значною мірою викликаний посиленням взаємозв'язку національних економік, прискоренням інтеграції їх у світову економіку, збільшенням числа факторів впливу на процес функціонування економічної системи та її зміни. Значний внесок у розвиток теорії та методології економічних трансформацій зробили Л. Абалкін [1], О. Ананьїн [2], А. Аслунд [14], В. Базилович [3], Л. Бальцерович [4], Д. Белл [5], О. Бузгалін [6], Дж. К. Гелбрейт [7], В. Геєць [8], П. Єщенко [9], Ю. Зайцев [10], В. Іноземцев [11], А. Колганов [6], П. Леоненко [12], Р. Нельсон [13], В. Савчук [10], Е. Тоффлер [15], А. Чухно [16] та ін.

Незважаючи на актуальність дослідження проблематики трансформаційних змін та досить широке коло робіт, виконаних у цій сфері, до тепер не сформувалося цілісної теоретичної концепції. Не завершено системний аналіз закономірностей трансформаційних процесів, тривають дискусії щодо природи, вектора і моделей трансформації. Все це вимагає поглиблення досліджень проблем динамічної трансформації економічних систем з метою пошуку різними країнами оптимальних соціально-економічних моделей їх суспільної трансформації, конструювання відповідної економічної та соціальної політики.

Мета статті

Метою дослідження є обґрунтування закономірностей і особливостей протікання трансформації національної економіки України, визначення на цій основі концептуальних положень подальших змін. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань: розкрити зміст та види

суспільних трансформацій; проаналізувати види трансформаційних перетворень початку 90-х років; з'ясувати напрями взаємовпливів різних трансформацій як зовнішнього середовища по відношенню один до одного; окреслити етапи трансформування національної економіки; визначити закономірності трансформаційних процесів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Трансформація – перетворення суспільної системи різного масштабу, глибини, спрямованості, спричинені внутрішніми або зовнішніми факторами чи їх комбінацією. Такі процеси відбуваються на певних етапах розвитку, так званих точках біфуркації, коли системи дуже чутливо реагують на будь-які впливи. Точки біфуркації відображають збуджений стан систем, що знаходяться немовби на перехресті, і навіть незначні зовнішні коливання можуть призвести до зміни подальших еволюційних шляхів, переходів до інших атракторів. Еволюція не передбачає понять доброго чи поганого, всі зміни оцінюються через людське сприйняття, тобто проходять соціальну оцінку.

Трансформаційна економіка є особливим станом еволюційного процесу суспільного розвитку в період зміни його соціально-економічних форм. Еволюційній економічній теорії притаманні загальносистемні принципи різноманіття, яке змінюється, неоднорідність агентів, нерівновага, невизначеність розвитку, нестійкість [17]. Крім того, ключовими ідеями еволюційної концепції є залежність від попереднього розвитку (pathdependence) та ефект блокування (lock-in effect), дія яких чітко простежується в процесі трансформаційних перетворень. Використання принципів еволюційної економічної теорії в дослідженні трансформаційних процесів дозволило визначити сучасні перетворення як загальносистемні. Еволюційна економічна теорія вивчає економічний розвиток як спонтанний, самовідтворюваний, незворотний процес, у межах якого мінливе середовище постійно взаємодіє з досліджуваними процесами та індивідами [13]. Імпульсом для трансформації є криза системи, вичерпання потенціалу розвитку, нездатність задовольнити зростаючі потреби суспільства і адекватно реагувати на зміну середовища та зовнішні виклики, невідповідність наявної технологічної структури, досягнутого рівня продуктивності і масштабів виробництва якісно новим потребам.

Системна трансформація – структурні, організаційні та функціональні перетворення, які охоплюють весь спектр суспільного життя, його духовну, політичну, економічну та соціальну підсистеми.

Трансформаційна економіка, за визначенням В. Геєця, передбачає зміну структури економіки й створення нових форм розвитку [8]. Причому трансформація не зводиться лише до ринкових реформ, а має комплексний характер, разом із перетвореннями у політичній, інституціональній та культурній сферах, що синхронізуються між собою у просторі й часі. Зважаючи на зазначене, можемо говорити про трансформацію національної економіки, що в широкому розумінні визначається як структурована в галузевому і територіальному просторі економічна діяльність у масштабах країни, яка регулюється інституціональною системою, відповідає економічному, політичному та ідеологічному устрою, сформованому в цій країні [18, с. 13].

Отже, за сферами дії трансформації охоплюють суспільство загалом, його підсистеми або складові частини цих підсистем. Усі ці трансформації пов'язані між собою і здійснюють взаємовплив:

- резонування, який поглиблює кризові потрясіння і підсилює їх глибину;
- амортизації, який пом'якшує болючість та глибину трансформаційних процесів;
- деформації, коли різкі зміни в динаміці взаємодіючих між собою економічних, соціальних, політичних та екологічних систем призводять до порушення закономірного перебігу циклів і трансформації в тій чи іншій системі [19, с. 6].

Суспільство як надзвичайно складну відкриту систему умовно можна поділити на чотири сфери: економічну, соціальну, політичну і духовну. Кожна з цих сфер передбачає діалектичний взаємозв'язок, органічну єдність діяльності і відносин учасників відповідної діяльності.

Особливістю трансформації, яка розпочалась у 1991 році в Україні з отриманням незалежності, є те, що перетворення одночасно здійснювалися в різних сферах суспільної життєдіяльності: економічній, політичній, соціальній та духовній. Кожна з цих сфер є відповідним середовищем існування національної економіки.

Соціальне середовище національної економіки характеризується багатоманітністю взаємопов'язаних людських верств, прошарків, угруповань, асоціацій за такими ознаками – демографічні, расові, національні, майнові, професійні, релігійні тощо. Духовне середовище репрезентоване складною системою форм суспільної свідомості (наукової, релігійної, естетичної, етичної, моральної); типів культур, суспільно-природних генотипів різних народів; організацій та інститутів, що їх обслуговують (наукові організації, творчі спілки, релігійні конфесії, традиції, звичаї, норми і правила тощо). Найважливішими складовими політичного середовища національної економіки є визначені атрибути незалежної держави – форма правління, політичний режим, форма устрою, політичні партії та міжпартійні утворення, політичний процес та політична залученість, політичне функціонування.

Україна здійснювала трансформаційні перетворення у чотирьох напрямках – розбудова державності,

національне будівництво, демократизація суспільства, економічна трансформація.

Розв'язання завдання будівництва нової держави – суверенної й самоврядної, незалежної та відкритої, демократичної і правової, передбачало реформування органів влади та створення нових, які б відповідали потребам незалежної держави, проведення значної законотворчої роботи, визначення правового статусу держави та її громадян. Крах комуністичної ідеології, демократизація суспільного життя, гласність та політичний плюралізм стали реаліями для України на початку 90-х років. Відлік періоду розбудови незалежної української держави можна розпочати з прийняття 16 липня 1990р. Верховною Радою УРСР «Декларації про державний суверенітет», яка засвідчила невід'ємне право українського народу на самовизначення, верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території. Прийняття 24 серпня 1991р. «Акту проголошення незалежності України» припинило існування Української Радянської Соціалістичної Республіки і проголосило появу незалежної держави – України. З прийняттям Конституції України в 1996 році завершилося формування законодавчої, виконавчої і судової влади. Главою держави є президент, який виступає гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання її Конституції, прав і свобод громадян. Конституція визначає всі основні засади та напрямки внутрішньої і зовнішньої політики України, орієнтири подальшої її розбудови як демократичної, соціальної і правової держави.

Демократизація характеризується частковим перерозподілом політичної влади, делегуванням владних повноважень іншим суб'єктам права – громадянам та громадським інститутам і організаціям; закріпленням у законах прав і свобод людини; скасуванням антидемократичних законів та інститутів влади. Демократизація передбачає участь громадян у прийнятті рішень, налагодження партнерства між громадянським суспільством і владою, протидію корупції.

Утвердженню державності на демократичних засадах заважали й надалі заважають такі чинники: висока забюрократизованість апаратів і управлінських процедур у державній владі й самоуправлінні; низька політична й управлінська культура чиновництва; низька законослухняність на всіх рівнях влади, навіть на вищих щаблях політичного управління; масштабна корупція на всіх рівнях влади, коли вирішення будь-яких побутових проблем через корупційні діяння стало звичним стилем повсякденного життя для багатьох верств населення; недостатньо висока політична й правова культура громадян, які не можуть унаслідок цього відстояти свої права й свободи, потрапляють у неправову залежність від чиновника, правоохоронця, підприємця й просто нахабного правопорушника; високий рівень конфліктності в суспільстві та серед політичної еліти.

Визначальне завдання національного будівництва – формування загальноукраїнської ідентичності, консолідація суспільства довкола цінностей українства. Сьогодні складно знайти країну, в якій суспільство не було б поділено за соціальними, політичними, релігійними, а також іншими ознаками. Але у таких суспільствах завдяки політичним і державним компромісам зберігається національна єдність. Недоформованість національної ідентичності українців є підґрунтям для цілком реальних загроз – активізації сепаратизму та федералізму, спекуляцій довкола мовного питання, зовнішньополітичних пріоритетів розвитку країни, поляризації та радикалізації електорального поля й політичних сил [20, с. 255]. Все це ми маємо сьогодні.

Економічна сфера є визначальною у структурі суспільства. У процесі виробництва люди відтворюють умови свого буття, виробляють засоби, необхідні для задоволення своїх потреб. Це те, без чого людське суспільство не могло б існувати взагалі, а тим більше – розвиватися. Сутністю економічної трансформації є якісні перетворення економічної системи, її вихід за межі стабільного функціонування та перехід у стан нерівноваги, кількісних і якісних змін різної інтенсивності та спрямованості [21, с.169].

Перехід постсоціалістичних країн, в тому числі й України, від командно-адміністративної до ринкової економіки – абсолютно новий історичний процес, що не мав прецедентів у минулому. Необхідність економічної трансформації була спричинена як зовнішніми (суспільно-політичними та соціальними), так і внутрішніми факторами (нездатність забезпечити економічну та соціальну ефективність), що неодноразово висвітлювалось та обговорювалось у численних наукових роботах [4], [6], [8], [10], [19], [21].

Перетворення передбачали формування необхідних інститутів для функціонування капіталістичної економіки, перехід на ринкові засади господарської діяльності. Серед багатьох змін, які відбувались у перехідний період, окремі мають необхідний та неминучий характер і тому можуть розглядатися як закономірності. Це такі, як зміна ролі держави; макроекономічна стабілізація; приватизація; трансформаційний спад; інтеграція у світове господарство.

Період 90-х років характеризувався розбалансуванням української економіки, руйнацією господарських зв'язків, падінням обсягів виробництва, банкрутством багатьох підприємств, значними темпами інфляції, високим рівнем безробіття, падінням доходів та життєвого рівня населення, наростанням соціальної нерівності. Попри всі негативні тенденції в цей період сформувалися основні елементи та ознаки ринкового господарства: цінова лібералізація, конкуренція, різноманітність форм власності через проведення масової приватизації, підприємницька діяльність у різних організаційних

формах, реалізація економічних взаємозв'язків через систему різноманітних ринків, відкритість зовнішньоекономічних відносин. Початок 2000-х років ознаменувався відновленням економічного зростання, макроекономічною стабілізацією, зростанням інвестицій та доходів населення, скороченням державного боргу, спрощенням бюрократичних процедур заснування бізнесу та податкового регулювання. Однак, попри всі перетворення, економіка України не набула стабільної траєкторії розвитку, а світова криза 2008-2009 років ще раз підкреслила високу її вразливість в умовах мінливого зовнішнього середовища зниженням загальної системної стійкості.

У результаті узагальнення реалій трансформаційних процесів можна визначити закономірності їх протікання, притаманні саме Україні. Закономірності відбивають причинно-наслідковий зв'язок між явищами, характеризують перебіг певних процесів у суспільстві [22, с. 157]. Вони зумовлені низкою причин і властиві лише для певних конкретних умов розвитку. До таких закономірностей можна зарахувати наступні:

- цільова невизначеність та непропрацьованість механізмів реалізації ринкових реформ. Все здійснювалось в ажіотажних обставинах за приблизним, теоретично розробленим провідними західними інститутами шаблоном. Перетворення реалізовували старі номенклатурні еліти в інтересах владної меншості, у той час, як демократичні засади передбачають узгодження, примирення інтересів більшості і меншості на основі консенсусу;
- відсутність узгодженої компромісної позиції, спільної точки бачення перспектив розвитку національної економіки всіх зацікавлених сторін, низька налаштованість на співпрацю. Українська політика – гра з нульовою сумою, що характеризується боротьбою за обсяги владних повноважень, значною концентрацією влади;
- надмірна управлінська, економічна та фінансова централізація, призводить до концентрації влади та необмеженого доступу до суспільних ресурсів; неефективного управління публічними фінансами, зловживань у бюджетній сфері, використання адміністративного ресурсу для отримання економічних преференцій, у тому числі - при приватизації державного майна;
- інформалізація владних відносин («кумівство») та слабка дієвість законодавства, що регламентує економічні відносини (закони є, а на практиці багато в чому не виконуються), підпорядкованість судової системи політичним інтересам. Це призвело до встановлення відносин «влада-бізнес» за типом «покровитель-клієнт», які сприяли формуванню кланово-олігархічної системи, обміну економічної ренти на політичну лояльність;
- низька якість політичних інститутів, низька передбачуваність та прозорість процесу прийняття рішень владними структурами – в результаті низький рівень довіри до суб'єктів реалізації економічної політики та нездатність здійснити реальні глибокі реформи спільними зусиллями;
- фрагментарність реформування зумовила збереження ресурсовитратної, структурно деформованої, енергетично залежної економіки, що зорієнтована на експорт сировинних товарів – у результаті не розвивається виробництво, яке продукує значну додану вартість, зростає чутливість до зовнішніх шоків (ціни на енергоносії, маневрування між заходом і сходом, торгівельні війни з Росією). Сучасні трансформаційні процеси у світі, які визначають економічний розвиток, передбачають такі структурні зміни, як перехід 1) від низьких до високих витрат енергії; 2) від традиційного до модернізованого сільського господарства; 3) від традиційного виробництва до виробництва за допомогою знань; 4) зменшення сільського населення та зростання урбанізації; 5) скорочення смертності та зростання тривалості життя [23, с. 3]. Кожен із цих трансформаційних процесів є комплексним, за участю первинних ресурсів, нагромадженого капіталу, наукових та технічних ноу-хау, інфраструктурного забезпечення, переважно з боку держави, а також нормативно-правових, регуляторних, соціальних та культурних чинників. Структурні трансформації переважно визначають як перерозподіл економічної активності між трьома основними секторами - сільським господарством, промисловістю та сферою послуг, які супроводжують сучасні процеси економічного зростання [24, с. 4]. Такий міжсекторний перерозподіл є визначальною особливістю економічного розвитку. В Україні, поряд із зазначеними структурними змінами, є необхідність формування нової технологічної структури, яка б продукувала товари з більшою доданою вартістю;
- збереження традицій значного державного патерналізму, притаманного попередній системі. Це призводить до інертності населення, низького сприйняття реформаторських дій, переконання громадян, що держава, уряд повинні турбуватися про задоволення їх потреб за державний рахунок, брати на себе всі турботи стосовно їх благополуччя;
- невідповідність між потребами та можливостями щодо їх задоволення, як наслідок - економічний популізм, зростання навантаження на бюджет, державної заборгованості, неефективна структура соціальних трансфертів та послуг, які не мають адекватної цільової визначеності (трансферти отримуються за принципом права, а не потреби);

-
- значне погіршення демографічної ситуації внаслідок старіння та природного скорочення населення, відтоку трудових мігрантів до країн ЄС та Росії (за період незалежності скорочення населення склало близько 14 %).

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Останні події в суспільно-політичному та соціально-економічному житті України показують, що виявлені закономірності трансформаційних процесів підтверджують переважно резонуючий та деформуючий взаємовплив трансформацій економічної, політичної, соціальної та духовної сфер українського суспільства. Для подальшої стабілізації та економічного розвитку країни необхідно забезпечити комплементарність трансформаційних процесів різних сфер суспільної життєдіяльності. Подальші зміни національної економіки повинні ґрунтуватись на засадах політичного та загальнонаціонального об'єднання, спільного бачення цілей та напрямів соціально-економічної розбудови країни; стратегічного, а не моментного бачення результатів реформування в довгостроковій перспективі; комплексного, а не "клаптикового" часткового впровадження реформ. При цьому не слід забувати, що одним із головних пріоритетів щодо національної розбудови є пошук оптимальної та прийнятної для абсолютної більшості населення України моделі, загальногромадянської ідентичності, що органічно поєднувала б громадянські та соціокультурні складові, враховувала соціокультурну, етнокультурну та мовну специфіку регіонів [26, с. 6.]. Отже, напрямком подальших досліджень є розробка концепції та заходів подальшої трансформації національної економіки та створення ефективної системи управління з врахуванням цільових орієнтирів інноваційності та соціалізації, необхідності забезпечення національної безпеки на основі загальнонаціонального консенсусу, врахування інтересів сіх регіонів України, різних соціальних верств та економічних можливостей і конкурентних переваг країни.

Список літератури

1. Абалкин, Л. И. Эволюционная экономика в системе переосмысления базовых основ обществоведения [Текст] / Л. И. Абалкин. – М.: Наука, 2000. – 222 с.
2. Ананьин, А. Экономическая компаративистика и экономическая наука [Текст] / А. Ананьин// Истоки. –2004. – Вып. 5. – С. 53-68.
3. Економічна теорія : Політекономія [Текст]: підручник / В. Д. Базилевич [и др.]; ред. В. Д. Базилевич. - 7-ме вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2008. – 720 с.
4. Бальцерович, Л. Политические и экономические системы: проблемы соответствия и эффективности [Текст] / Л. Бальцерович. – М.: Наука, – 2002. –182 с.
5. Bell D. Notes on the Post-Industrial Society [Текст] / D. Bell// The Public Interest. – 1967. – № 7. – С. 102-118.
6. Бузгалин, А. В. Теория социально-экономических трансформаций (Прошлое, настоящее и будущее экономик «реального социализма» в глобальном постиндустриальном мире) [Текст] : Уч. для студ. эк. спец. / А. В. Бузгалин, А. И. Колганов. – М.: ТЕИС, 2003. – 680 с.
7. Гелбрейт, Дж. К. Экономические теории и цели общества [Текст] / Дж. К. Гелбрейт. – М.: Прогресс, 1979. – 406 с.
8. Трансформація моделі економіки України: Ідеологія, протиріччя, перспективи [Текст] / В. М. Гець [и др.]; ред. В. М. Гейця. – К.: Основи, 2001. – 497 с.
9. Ещенко, П. С. Куда движется глобальная экономика в XXI веке? [Текст] / П. С. Ещенко, А. Г. Арсеев. – К.: Знання України, 2012. – 479 с.
10. Трансформаційна економіка [Текст] : навч. посіб. / [Савчук В. С., Зайцев Ю. К., Малий І. Й. та ін.]; / В. С. Савчук (ред.), Ю. К. Зайцев (ред.). – К.: КНЕУ, 2006. – 612 с.
11. Иноземцев, В. Л. На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия / В. Л. Иноземцев. – М.: Экономика, 2003. – 776 с.
12. Леоненко, П. М. Сучасні економічні системи [Текст] : навч. посіб. / П. М. Леоненко, О. І. Черепніна. – К.: Знання, 2006. – 429 с.
13. Нельсон, Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Нельсон, С. Уинтер ; пер. с англ. – М.: Дело, 2002. – 536 с.]
14. Аслунд, А. Розбудова капіталізму: Трансформація в країнах колишнього Радянського блоку [Текст] / А. Аслунд. – К.: Основи, 2003. – 636 с.
15. Тоффлер, Э. Третья волна [Текст] / Э. Тоффлер. – М.: Издательство АСТ, 1999. – 261 с
16. Чухно, А. А. Постиндустриальна економіка: теорія, практика та їх значення для України [Текст] / А. А. Чухно. – К.: Логос, 2003. – 632 с.
17. Маевский, В. О. Взаимоотношения эволюционной теории и ортодоксии [Текст] / В. О. Маевский// Вопросы экономики. – 2003. – № 11. – С. 4-18.
18. Національна економіка [Текст] : навч. посіб. / А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, Т. Л. Желюк, Т. М. Попович. – К.: Знання, 2011. – 463 с.

19. Яковец, Ю. В. Глобальные экономические трансформации XXI века [Текст] / Ю. В. Яковец. – М.: Экономика, 2011. – 382 с.
20. Степико, М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування [Текст] : монографія / М. Т. Степико. – К.: НІСД, 2011. – 336 с.
21. Гражевська, Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін [Текст] / Н. І. Гражевська. – К.: Знання, 2008. – 431 с.
22. Словник української мови: в 11 т. Том 3./ НАН України. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 157.
23. McCordGordon, C. Development, Structure, and Transformation: Some Evidence on Comparative Economic Growth [Електронний ресурс] /Gordon C. McCord, Jeffrey D. Sachs.– NBER Working Paper, 2013. – No.19512. – Режим доступу: <http://www.nber.org/papers/w19512>.
24. Herrendorf, B. Growth and Structural Transformation [Електронний ресурс] / B.Herrendorf, R.Rogerson, Á.Valentinyi. – NBER Working Paper, 2013. – No.18996. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/seminars/eng/2013/SPR/pdf/rrog2.pdf>.
25. Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку [Текст] : монографія / А. В. Єрмолаєв [и др.]; ред. А. В. Єрмолаєва. – К.: НІСД, 2010. – 528 с.

References

1. Abalkin, L. I. (2000) *Evolutionary economics in the system of rethinking the basic foundations of social science*. Moscow: Science.
2. Anan'in, A. (2004) *Economic comparativistics and Economic Science, Origins*, 5, 53-68.
3. Bazylevych, V. D. (2008) *Economic theory: Political Economy: Tutorial*. Kyiv: Knowledge-Press.
4. Baltserowich, L. (2002) *Political and economic systems: problems of compliance and effectiveness*. Moscow: Science.
5. Bell, D. (1967) *Notes on the Post-Industrial Society, The Public Interest*, 7, 102-118.
6. Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. (2003) *The theory of social and economic transformations (past, present and future economy of "real socialism" in the global post-industrial world): Tutorial*. Moscow: TEIS.
7. Galbraith, J. (1979) *Economic theories and goals of society*. Moscow: Progress
8. Heyets, V. M. (2001) *The transformation model of Economy of Ukraine: ideology, conflict, prospects*. Kyiv: Foundations.
9. Eshenko, P., Arsenko, A. G. (2012) *Whither the global economy in the XXI century*. - Kyiv: Knowledge of Ukraine.
10. Savchuk, V. S., Zaitsev, J. K. (2006) *Economies in transition: educational guidance*. Kyiv: KNEU.
11. Inozemtsev, V. L. (2003) *At the turn of the eras. Economic trends and their noneconomic consequences*. Moscow: Economy.
12. Leonenko, P. M., Cherepnina, A. I. (2006) *Modern economies: Manual*. Kyiv: Knowledge.
13. Nelson, R., Winter, S. (2002) *Evolutionary Theory of Economic Change*. Moscow: Case.
14. Aslund, A. (2003) *Building Capitalism: The Transformation of the Former Soviet Bloc*. Kyiv: Foundations.
15. Toffler, A. (1999) *The Third Wave*. Moscow: Publishing ACT.
16. Chukhno, A. A. (2003) *Post-industrial economy: theory, practice, and their significance for Ukraine*. Kyiv: Logos.
17. Maevskiy, V. O. (2003) *The relationship evolutionary theory and orthodoxy, Problems of Economics*, 11, 4-18.
18. Melnyk, A. F. (2011) *National economy: educational guidance*. Kyiv: Knowledge.
19. Yakovets, Y. (2011) *Global economic transformation of the XXI century*. Moscow: Economics.
20. Stepyko, M. T. (2011) *Ukrainian identity: phenomena and foundations of: monograph*. Kyiv: NISS.
21. Hrazhevska, N. I. (2008) *The economic system of the era of global change*. Kyiv: Knowledge.
22. *Ukrainian dictionary: in 11 volumes. (1972) Volume 3. National Academy of Sciences of Ukraine*. Kyiv: Naukova Dumka.
23. McCord, Gordon C., Sachs, Jeffrey D. (2013) *Development, Structure, and Transformation: Some Evidence on Comparative Economic Growth*, NBER Working Paper, No.19512. Available from: <http://www.nber.org/papers/w19512/>
24. Herrendorf, B., Rogerson, R., Valentinyi, Á. (2013) *Growth and Structural Transformation*, NBER Working Paper, No.18996. Available from: <http://www.imf.org/external/np/seminars/eng/2013/SPR/pdf/rrog2.pdf>
25. Yermolayev, A. V. (2010) *Ukraine in 2010: an annual assessment of the socio-political and socio-economic development: a monograph*. Kyiv: NISS.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2014

Ігор Іванович ТКАЧ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної інформації,
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46003, Україна
E-mail: iitkach@ukr.net
Телефон: +380352424660

**КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ ПОКАЗНИКІВ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В
КОНТЕКСТІ РЕЛІГІЙНИХ ЧИННИКІВ НА ОСНОВІ НЕЙРОННОЇ МЕРЕЖІ КОХОНЕНА**

Ткач, І. І. Кластерний аналіз міжнародних показників людського розвитку в контексті релігійних чинників на основі нейронної мережі Кохонена [Текст] / Ігор Іванович Ткач // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 130-136. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Суть дослідження полягає в з'ясуванні питання, як саме релігійно-ментальні чинники здійснюють вплив на соціально-економічне життя, гальмують чи пришвидшують економічний розвиток. Відповідно об'єктом дослідження стали характерні особливості світових релігій та їхній вплив на соціально-економічний розвиток країн світу.

Мета. За мету поставлено здійснити перевірку на основі поточних даних про показники людського розвитку висунутої робочої гіпотези про те, що переважна більшість високорозвинених країн сповідують протестантизм, а також що всі протестантські країни є високорозвиненими, шляхом застосування методів інтелектуального аналізу даних, зокрема кластерного аналізу як ефективного інструменту класифікації.

Методи. Застосовано метод кореляційного аналізу для перевірки вхідних даних, а також метод кластеризації об'єктів з використанням карт Кохонена, що самоорганізуються на основі нейронної одношарової мережі прямого поширення.

Результати. У результаті проведеного кластерного аналізу отримано множини країн (кластерів), які згруповані за подібними показниками розвитку. Кількість кластерів за алгоритмом Кохонена, який застосований у процесі дослідження, визначається автоматично, зокрема у випадку нашого дослідження було виокремлено 6 кластерів. До кластера найрозвиненіших увійшло 17 країн, переважно протестантського скерування, окрім Японії з власною національною релігією та двох православних країн: Греції та Кіпру.

Аналіз впливу релігійного чинника на показники людського розвитку дозволяє зробити висновок, що протестантські, юдаїстські і конфуціанські суспільства досягають більшого в економічному розвитку, ніж католицькі, мусульманські і православні, оскільки першим притаманні одні й ті ж цінності. Хоча, безперечно, релігію та інші духовно-ментальні характеристики не можна вважати єдиними чинниками, які визначають економічну поведінку, але наше дослідження переконливо показує, що вони мають на неї вагомий і навіть домінуючий вплив.

Ключові слова: людський розвиток; духовна економіка; духовні чинники; ментальні чинники; чинники економічного розвитку; кластерний аналіз.

Игорь Иванович ТКАЧ

**КЛАСТЕРНЫЙ АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО
РАЗВИТИЯ В КОНТЕКСТЕ РЕЛИГИОЗНЫХ ФАКТОРОВ НА ОСНОВЕ НЕЙРОННЫХ
СЕТЕЙ КОХОНЕНА**

Аннотация

Введение. Суть исследования заключается в попытке выяснить, как религиозно-ментальные факторы оказывают влияние на социально-экономическую жизнь, тормозят или ускоряют экономическое развитие. Соответственно объектом исследования стали характерные особенности мировых религий и их влияние на социально-экономическое развитие стран мира.

© Ігор Іванович Ткач, 2014

Цель. Целью стало осуществление проверки на основе текущих данных о показателях человеческого развития выдвинутой рабочей гипотезы о том, что подавляющее большинство высокоразвитых стран исповедуют протестантизм, а также все протестантские страны являются высокоразвитыми, путем применения методов интеллектуального анализа данных, в частности кластерного анализа как эффективного инструмента классификации.

Методы. Применен метод корреляционного анализа для проверки входных данных, а также метод кластеризации объектов с использованием самоорганизующихся карт Кохонена на основе нейронной однослойной сети прямого распространения.

Результаты. В результате проведенного кластерного анализа мы получили множества стран (кластеров), сгруппированных по подобным показателям развития. Количество кластеров по алгоритму Кохонена, который применен в процессе исследования, определяется автоматически, в частности в случае настоящего исследования выделено 6 кластеров. В кластер наиболее развитых вошло 17 стран, преимущественно протестантского направления, кроме Японии с собственной национальной религией и двух православных стран: Греции и Кипра.

Анализ влияния религиозного фактора на показатели человеческого развития позволяет сделать вывод, что протестантские, иудаистское и конфуцианские общества добиваются большего в экономическом развитии, чем католические, мусульманские и православные, поскольку для первых в целом характерны одни и те же ценности. Хотя, бесспорно, религия и другие духовно-ментальные характеристики вряд ли можно считать единственными факторами, определяющими экономическое поведение, но данное исследование убедительно показывает, что они имеют на нее доминантное влияние.

Ключевые слова: развитие общества; духовная экономика; духовные факторы; ментальные факторы; факторы экономического развития; кластерный анализ.

Ihor Ivanovych TKACH

PhD in Economics,
Associate Professor,
Lecturer of Department of International Information,
Ternopil National Economic University
Lvivska str., 11, Ternopil, 46003, Ukraine
Phone +380352424660
iitkach@ukr.net

CLUSTER ANALYSIS OF INTERNATIONAL INDICATORS OF HUMAN DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF THE RELIGIOUS FACTORS BASED ON KOHONEN NEURAL NETWORK

Abstract

Introduction. The essence of the study is to figure out how religious mental factors influence the socio-economic life, inhibit or accelerate economic development. Accordingly, the object of the study is to determine the characteristic features of the world's religions and their impact on the socio-economic development of countries.

Purpose. The aim of the research is to verify on the basis of current data of human development indicators a working hypothesis that the vast majority of developed countries confess Protestantism, as well as all the Protestant countries are highly developed, by applying data mining techniques, in particular cluster analysis as an effective tool for classification.

Methods. The method of correlation analysis has been applied to test the input data, and the clustering objects method using Kohonen self-organizing maps based on single-layer neural network of direct distribution has been used.

Results. As a result of the cluster analysis we have grouped a lot of countries (clusters) using similar indicators of the development. A number of clusters according to the Kohonen algorithm, which is applied in the research, is determined automatically, therefore, there were highlighted six clusters. The cluster of most developed countries includes 17 countries, mostly Protestant, except Japan with its own national religion, and two Orthodox countries: Greece and Cyprus.

Analysis of the religious factors influence on human development indicators suggests that Protestant, Judaic and Confucian societies have achieve greater economic development than Catholic, Muslim and Orthodox, because the first ones are generally characterized by the same values. Although, undoubtedly, religion and other spiritual and mental characteristics are not the sole factors that determine economic behavior, but this study clearly shows that they have a dominant influence on the it.

Keywords: human development; spiritual economics; spiritual factors; mental factors; factors of economic development; cluster analysis.

Вступ

У наш час релігія – невід’ємна складова духовного життя людства, значною мірою основа нормування повсякденності. Той чи інший релігійний світогляд не лише віддзеркалюється в елементах матеріальної і духовної культури кожного народу, не тільки визначає культурно-побутові відмінності та особливості демографічних процесів, а й впливає на політичне та соціально-економічне становище цілих країн і окремих регіонів, що було відображено у доробку вчених-економістів [6, 7, 8].

Оскільки різні релігії безперервно здійснюють вплив на соціально-економічне життя, то суть дослідження полягає в намаганні з’ясувати, як саме релігійно-ментальні чинники здійснюють такий вплив, гальмують чи пришвидшують економічний розвиток? Відповідно об’єктом дослідження стали характерні особливості світових релігій та їх вплив на економічний розвиток країн світу.

Такі видатні вчені, як М. Вебер [2], Б. Гаврилишин [5], Г. Бласко [1] та інші, зазначали у своїх наукових працях, що протестантська релігія сприяє високому економічному розвитку країн світу. Нас зацікавила висунута ними проблематика впливу релігійних чинників на суспільно-економічний розвиток, тому поставили перед собою мету перевірити її в сучасних умовах за параметрами оцінки людського розвитку різних країн світу.

Для аналізу на основі останніх даних про рівень людського розвитку обрана робоча гіпотеза: чи справді протестантська релігія сприяє високому економічному розвитку країн світу, як це зазначали у своїх наукових результатах ці видатні вчені. Треба зазначити, що в інших дослідженнях [3, 4] вказують на опосередкований вплив релігії на економічний розвиток та економічну поведінку, але при цьому не застосовують жодних аналітичних методів для підтвердження своїх висновків. Оскільки ця наукова проблема не є повністю вирішена, це дослідження повинне заповнити прогалину у науковій аналітичній оцінці впливу релігійного чинника на людський розвиток.

За мету у нашій роботі ми поставили перевірку висунутої робочої гіпотези шляхом застосування методів інтелектуального аналізу даних, зокрема кластерного аналізу як ефективного інструменту класифікації.

Виклад основного матеріалу

Вхідні дані для дослідження

Особливість сучасної релігійної карти світу в тому, що на територіях багатьох країн прихильники різних релігій живуть разом і побутове спілкування між ними має неминучий характер. Але все ж при цьому кожна країну можна охарактеризувати певною домінантною релігією, яка переважає в ній за чисельністю її прихильників, а отже, має найбільший вплив на формування економічного світогляду та способу мислення. Тож для дослідження ми обрали не загалом релігійний склад кожної країни, а класифікували країни саме за домінантною релігійною конфесією.

Для забезпечення більшої об’єктивності результатів аналізу перелік країн підібрано відповідно до відсоткового складу різних релігій. Щодо кожної релігії визначено країни, для яких відповідна релігійна течія найбільш характерна, причому перевага надавалася представникам різних континентів і підбиралися різні за розміром країни.

До пулу католицьких увійшло загалом 32 країни, зокрема розвинені європейські: Італія, Франція, Бельгія, Іспанія, Португалія, Мальта, Польща, Словаччина, Угорщина, а також низка латиноамериканських.

До пулу мусульманських країн ми залучили 9 представників з різних частин Європи та Азійського світу: Боснія, Албанія (Балканський регіон) Азербайджан (Середня Азія), Туреччина (Мала Азія), Об’єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Катар (басейн Перської затоки), Бахрейн (Південна Азія).

Пул православних країн містить 12 країн і охоплює переважно слов’янські країни Східної Європи та колишнього Радянського Союзу.

До пулу протестантських країн належать 15 представників різних частин світу, у яких протестантські течії відіграють домінантну роль у суспільстві.

Окремо були визначені представники національних релігій, зокрема Японія (синтоїзм), Ізраїль (юдаїзм), Сінгапур (буддизм).

Загалом ми проаналізували показники людського розвитку понад 90 країн, які репрезентують головні релігії світу, тобто у яких та чи інша релігія має домінантний вплив на формування суспільно-економічних відносин.

До показників, які характеризують рівень розвитку країн світу, ми внесли ті, які Програмою розвитку ООН обрані за основу розрахунку індексу людського розвитку (Human Development Index): обсяг ВВП на душу населення, рівень освіти, а також ймовірна тривалість життя при поточному рівні життя. Дані взято за 2012 рік на основі звіту Людського розвитку за 2013 рік (Human Development Report, 2013) [9].

Методологія дослідження

Для здійснення кластеризації країн за ознаками якості життя та доміантної релігії був обраний метод карт Кохонена, що самоорганізуються на основі нейронної одношарової мережі прямого поширення (див. рис. 1). За допомогою цього методу можна здійснювати кластеризацію багатовимірних векторів, розвідувальний аналіз даних, виявлення нових явищ в економіці. Він використовує процеси самоорганізації (самонавчання) нейронної мережі, при цьому досягається гарантоване отримання відповіді після проходження даних пластами.

Дослідження простору вхідних даних здійснюють у декілька етапів [7]: 1. Підготовка даних для навчання. 2. Початкова ініціалізація карти. 3. Навчання мережі.

Карта Кохонена є нейронною мережею, що складається з двох шарів: вхідного і вихідного.

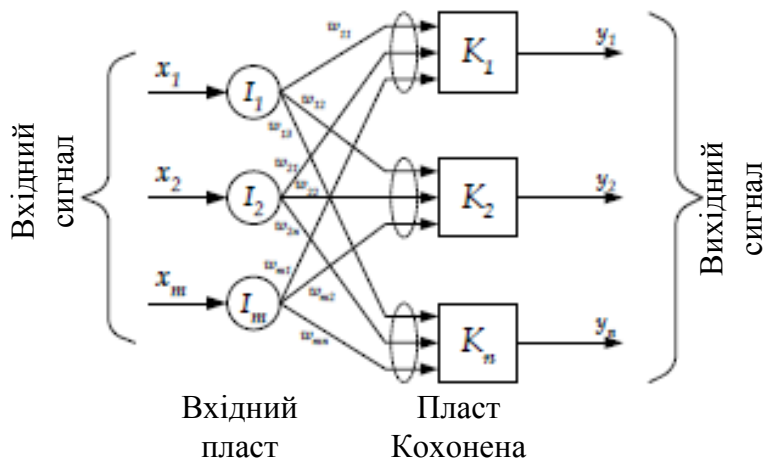

Рис. 1. Структура нейронної мережі Кохонена [7]

Навчання складається з послідовності корекцій векторів, перед складових собою нейрони. На кожному кроці навчання з вихідного набору даними випадково вибирається один з векторів, а потім здійснюється пошук найбільш схожого на нього вектора коефіцієнтів нейронів. При цьому вибирається нейрон - переможець, який найбільш схожий на вектор входів. Під схожістю в цій задачі розуміють мінімальну відстань між векторами, яку зазвичай обчислюють в евклідовому просторі. Таким чином, якщо позначити нейрон-переможець як c , то отримуємо:

$$\|x - w_c\| = \min_i \{\|x - w_i\|\} \quad (1)$$

Після того, як знайдено нейрон-переможець, за формулою (1) проводиться корегування ваг нейромережі. При цьому вектор, який описує нейрон-переможець, а також ті вектори, які описують його сусідів у мережі, переміщуються в напрямку вхідного вектора.

Для навчання нашої нейронної мережі ми використали 500 циклів, у результаті отримали 6 кластерів.

Результати дослідження

Насамперед ми провели кореляційний аналіз показників людського розвитку, які формують результатний індекс, для визначення ступеня впливу кожного з цих показників на кінцевий результат. Виявилось, що найбільший вплив на значення індексу людського розвитку HDI має величина ймовірної тривалості життя людини (коефіцієнт кореляції становить 0,774), бо він відображає справжню, реальну мету економічної системи відповідно до екомологічної парадигми, а не рівень ВВП, навіть унормований на душу населення. Останній показник має коефіцієнт кореляції 0,675, найменший вплив на HDI з цих трьох показників має тривалість здобуття освіти (0,6).

Переконавшись у значущості вхідних чинників, ми застосували метод кластерного аналізу на основі карт Кохонена з функцією самонавчання, методика якого наведена вище. Кількість кластерів за цим алгоритмом визначається автоматично, в нашому випадку виокремилася 6 кластерів.

До кластера найрозвиненіших увійшло 17 країн, переважно протестантського скерування, як можна побачити у таблиці 1. Крім протестантських країн, до цього кластера увійшла Японія із власною національною релігією та дві православних країни: Греція і Кіпр.

Для інформативності у першій колонці ми розмістили рейтинг країни згідно з індексом людського розвитку (ІЛР), який розраховує Програма людського розвитку ООН. Цей показник ми не брали до уваги в

розрахунках, але він яскраво демонструє факт, що в цей кластер увійшли найрозвиненіші країни світу.

Вплив релігійного чинника тут є очевидним, оскільки у цих країнах релігійні чесноти мають велике значення. Особливо треба сказати про Південну Корею, в якій протестантизм не є національною релігією, але кількість навернених у євангельські церкви протягом останніх років збільшилася в рази, причому ця тенденція збіглася зі стрімким економічним розвитком цієї країни.

До наступного кластера увійшло 14 католицьких країн, переважно європейських, з достатньо розвинутою економікою. Подив може викликати хіба Куба, яка потрапила до цього кластера насамперед завдяки досить високим показникам тривалості життя та освіти, хоча ВВП на душу населення сильно відрізняється в менший бік від сусідів по кластеру.

Таблиця 1. Кластер найрозвиненіших країн світу, виокремлених на основі самоорганізованої нейронної мережі Кохонена (розраховано автором за даними Human Development Report, 2013 [9])

Рейтинг країни згідно з ІЛР	Найменування країни	Ймовірна тривалість життя, роки	Рівень освіти, роки	Величина ВВП на душу населення, дол./люд.	Домінантна релігія	Відстань до центру кластера, у.о.
1	Норвегія	81,3	12,6	48688	протестантизм	0,26
2	Австралія	82	12	34340	протестантизм	0,09
3	США	78,7	13,3	43480	протестантизм	0,32
4	Нідерланди	80,8	11,6	37282	протестантизм	0,04
5	Німеччина	80,6	12,2	35431	протестантизм	0,11
6	Нова Зеландія	80,8	12,5	24358	протестантизм	0,18
7	Швеція	81,6	11,7	36143	протестантизм	0,09
9	Швейцарія	82,5	11	40527	протестантизм	0,09
10	Японія	83,6	11,6	32545	синтоїзм	0,28
11	Канада	81,1	12,3	35369	протестантизм	0,13
12	Південна Корея	80,7	11,6	28231	протестантизм	0,06
13	Ісландія	81,9	10,4	29176	протестантизм	0,19
15	Данія	79	11,4	33518	протестантизм	0,11
21	Фінляндія	80,1	10,3	32510	протестантизм	0,18
26	Великобританія	80,3	9,4	32538	протестантизм	0,31
29	Греція	80	10,1	20511	православ'я	0,29
31	Кіпр	79,8	9,8	23825	православ'я	0,31

Третій кластер виявився більш колоритним і об'єднав переважно менш розвинені католицькі країни Європи, Південної та Центральної Америки, а також декілька порівняно більш розвинених мусульманських країн.

Цей кластер характеризується відносно невисоким рівнем освіти і значенням показника ймовірної тривалості життя, і ці ознаки стали визначальними для об'єднання країн. За кількістю країн (21) він став найбільшим.

Наступний кластер об'єднав переважно пострадянські країни з домінантним православним віросповіданням (див. табл. 2). Зрозумілим явищем можна назвати той факт, що до цього кластера потрапила мусульманська країна Азербайджан – дається взнаки пострадянське минуле. Оскільки ми досліджуємо вплив духовних чинників, то об'єднуючим фактором у цьому випадку можна назвати атеїзм як домінуючий світогляд у недалекому минулому цих країн, що руйнівним чином впливає на економіку.

Цей кластер характеризується низьким рівнем ймовірної тривалості життя й освіти, низькими доходами.

Цікавим є факт потрапляння до цього кластера Барбадосу – невеличкої острівної держави, більшість мешканців якої сповідують протестантизм. За всіма показниками ця країна значно переважає своїх сусідів по кластеру (про свідчить і значна відстань до центра кластера), але все ж не змогла увійти до кластерів розвинених країн. Якщо порівнювати її розвиток з географічними сусідами, які мають традиційні вірування, то її показники також суттєво вищі. При цьому вона не володіє покладами ресурсів, які б могли дати їй особливі переваги. Єдиною особливістю цієї невеличкої країни можна назвати лише домінування протестантського світогляду, що й зумовило стрімкий розвиток її економіки, порівняно з такими ж сусідами. Це слугує ще одним підтвердженням висунутої нами гіпотези.

П'ятий кластер об'єднав найбагатші країни світу, як можна побачити у таблиці 3, причому вони представляють різні релігії: іслам, католицизм, буддизм. Вони характеризуються невисоким рівнем освіти та тривалості життя, але значно випереджають усі інші країни світу за величиною доходу на душу населення.

Таблиця 2. Кластер пострадянських країн з православним та мусульманським віросповіданням (розраховано автором за даними Human Development Report, 2013 [9])

Рейтинг країни згідно з ІЛР	Найменування країни	Ймовірна тривалість життя, роки	Рівень освіти, роки	Величина ВВП на душу населення, дол./люд.	Домінантна релігія	Відстань до центру кластера, у.о.
38	Барбадос	77	9,3	17308	протестантизм	0,39
50	Білорусь	70,6	11,5	13385	православ'я	0,24
52	Чорногорія	74,8	10,5	10471	православ'я	0,10
55	Росія	69,1	11,7	14461	православ'я	0,34
56	Румунія	74,2	10,4	11011	православ'я	0,08
57	Болгарія	73,6	10,6	11474	православ'я	0,05
64	Сербія	74,7	10,2	9533	православ'я	0,12
72	Грузія	73,9	12,1	5005	православ'я	0,22
78	Македонія	75	8,2	9377	православ'я	0,39
78	Україна	68,8	11,3	6428	православ'я	0,34
82	Азербайджан	70,9	11,2	8153	іслам	0,35
87	Вірменія	74,4	10,8	5540	православ'я	0,10

Таблиця 3 – Кластер найбагатших країн, виокремлених на основі самоорганізованої нейронної мережі Кохонена (розраховано автором за даними Human Development Report, 2013 [9])

Рейтинг країни згідно з ІЛР	Найменування країни	Ймовірна тривалість життя, роки	Рівень освіти, роки	Величина ВВП на душу населення, дол./люд.	Домінантна релігія	Відстань до центру кластера, у.о.
18	Сінгапур	81,2	10,1	52613	буддизм	0,37
24	Ліхтенштейн	79,8	10,3	84880	католицизм	0,36
26	Люксембург	80,1	10,1	48285	католицизм	0,26
30	Бруней	78,1	8,6	45690	іслам	0,22
36	Катар	78,5	7,3	87478	іслам	0,42
41	Об'єднані Арабські Емірати	76,7	8,9	42716	іслам	0,27

Релігійний чинник тут не відіграє провідної ролі, радше зорієнтованість на певний ресурсний чинник. Адже ці країни насамперед володіють або величезними запасами нафти (ОАЕ, Бруней, Катар), або розвинутою банківською інфраструктурою (Люксембург, Ліхтенштейн), при цьому загальна кількість населення в них дуже маленька.

А ось Ізраїль не вдалося приєднати до попередніх кластерів, тому ця країна була виокремлена у власний кластер.

Висновки та перспективи подальших розвідок

На основі здійсненого кластерного аналізу було досягнуто поставленої мети – доведено гіпотезу про те, що переважна більшість високорозвинених країн сповідують протестантизм, а також що всі протестантські країни є високорозвиненими.

Отримані результати задачі класифікації на основі сучасних даних і тенденцій загалом підтверджують тезу, сформульовану Максом Вебером у праці «Протестантська етика і дух капіталізму»: протестантські країни з точки зору добробуту домоглися більшого, ніж католицькі. Звичайно, середні показники католицьких країн знижуються через повільний розвиток Латинської Америки, але навіть якщо обмежитися вивченням ситуації в демократичних капіталістичних державах «першого світу», протестантські країни суттєво випереджають католицькі з точки зору матеріального добробуту та свободи від корупції.

У загальному ж плані аналіз релігійного чинника дозволяє зробити висновок, що протестантські,

юдаїстські і конфуціанські суспільства домагаються більшого, ніж католицькі, мусульманські і православні, оскільки для перших загалом характерні одні й ті ж цінності. Хоча безперечно релігія не є єдиним чинником, який визначає економічну поведінку, але має на неї домінуючий вплив. Тому викликає значний науковий інтерес, які конкретно чинники релігійно-духовного характеру мають найбільший вплив на соціально-економічний розвиток, їхнє місце та взаємозв'язок у структурі духовного капіталу, що й повинно стати предметом подальших розвідок.

Список літератури

1. Бласко, Г. Економічне диво чи економічна загадка? Соціальне ринкове господарство та його застосування [Текст] / Г. Бласко. – Л.: Світовид, 1992. – 60 с.
2. Вебер, М. Протестантська етика і дух капіталізму [Текст] / М. Вебер. – К.: Основи, 1994. – 261с.
3. Іващенко, М. В. Вплив релігії на соціально-економічне становище країн світу в сучасних умовах [Текст] / М. В. Іващенко // Бізнес інформ. – №10. – 2012. – С.51-54.
4. Іващенко, М. В. Вплив релігії як суспільної інституції на економічну поведінку [Текст] / М. В. Іващенко // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. статей. – ДНУ, 2008. – Вип.239. – С. 625 – 640.
5. Гаврилишин, Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові [Текст] / Б. Гаврилишин; упоряд. В. Рубцов.— Вид. 3-тє, допов.— К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009.— 248 с.
6. Гугніна, Т. Світові релігії та етика господарювання [Текст] / Т. Гугніна // Дніпропетровська державна медична академія, 1999. – 47 с.
7. Нейський, И. Классификация и сравнение методов кластеризации [Текст] / И. Нейский // Интеллектуальные технологии и системы. Сборник учебно-методических работ и статей аспирантов и студентов. Выпуск 8 / Сост. и ред. Ю. Н.Филипповича. — М.: НОК «CLAIM»,2006. — С. 130-143.
8. Noland, M. Religion, culture, and economics performance. [Електронний ресурс] / M. Noland. – Режим доступу: <http://www.iie.com/publications/wp/03-8.pdf>.
9. The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World / Human Development Report 2013. – United Nations Development Programme. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf.

References

1. Blasko, G. (1992). *Economic Miracle or economic puzzle? Social Market Economy and its application*. Lviv: Svitovyd.
2. Weber, M. (1994). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Kyiv: Osnovy.
3. Ivashchenko, M. V. (2012). *The impact of religion on the socio-economic situation of the world today*. *Business Inform*, 10, 51-54.
4. Ivashchenko, M. (2008). *Influence of religion as a social institution on economic behavior*. *Economy: Issues of Theory and Practice: Coll. sciences. articles*. WDU, 239, 625-640.
5. Havrylyshyn, B. (2009). *By efficient societies signposts to the future: Report to Rome Club*.– Kyiv : Kyiv Univercity.
6. Gugnin, T. V. (1999). *World Religions and ethics of management*. Dnipropetrovsk State Medical Academy.
7. Neyskyy, I. (2006). *Classification and Comparison of clustering methods*. *Intelligence technologies and systems. Collection of Training and methodical works and articles and postgraduate students*. Issue 8 / Ed. by Yu. N. Fylyppovych. Moscow: NOC «CLAIM».
8. Noland, M. (2012). *Religion, culture, and economics performance*. Retrieved May 15, 2014, from : <http://www.iie.com/publications/wp/03-8.pdf>.
9. *The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World / Human Development Report 2013*. – United Nations Development Programme. Retrieved May 15, 2014, from : http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2014 р.

Александр Сергеевич ТРЕГУБОВ

кандидат экономических наук,
доцент кафедры экономики предприятия,
Донецкий национальный университет
ул. Университетская, 24, г. Донецк, 83000, Украина
E-mail: alex_tregubov@i.ua
Телефон: +380954053205

Ольга Владимировна ГЛУШИЧ

Донецкий национальный университет
ул. Политбойцов, 20/48, г. Донецк, 83054, Украина
E-mail: glushicholga@mail.ru
Телефон: +380508480711

**МЕХАНИЗМ ОБРАЗОВАНИЯ ЦЕНЫ НА БЕНЗИН И ПУТИ ЕЕ СНИЖЕНИЯ В УСЛОВИЯХ
НЕСТАБИЛЬНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ**

Трегубов, А. С. Механизм образования цены на бензин и пути ее снижения в условиях нестабильности политической ситуации [Текст] / Александр Сергеевич Трегубов, Ольга Владимировна Глушич // *Економічний аналіз* : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 137-144. – ISSN 1993-0259.

Аннотация

В статье рассмотрен механизм ценообразования в химической промышленности Украины. Проанализированы возможные программы, предусматривающие снижение цен на бензин, а также реальные пути, которые могут быть применены в условиях нынешней нестабильной политической ситуации в стране.

Вступление. *Украина находится в условиях острого политического кризиса. Данное положение не могло не отразиться на состоянии экономики страны в целом. Однако вопрос снижения цены на бензин является привычным для Украины, поэтому еще в 2012 году была разработана программа, позволяющая снизить цену на бензин, несколько ослабить влияние внешних факторов в этой отрасли, а также позволить создать новые рабочие места. Вышеупомянутая программа должна была вступить в силу в полной мере в январе 2014 года, но в связи со сменой государственной власти в стране она была приостановлена, что в совокупности с прочими внешними факторами привело к резкому скачку цен на бензин.*

Цель. *Поиск наиболее эффективных путей снижения стоимости бензина при сложившейся ситуации на рынке Украины сегодня.*

Метод (методология). *При написании данной статьи были использованы следующие методы: аналитический, статистический, метод наблюдения и сбора фактов, метод системного подхода, графический метод.*

Результаты

- проанализирован механизм ценообразования в химической промышленности Украины;
- изучена государственная программа по снижению стоимости бензина на период 2012-2015 года;
- оценено влияние политической ситуации на повышение стоимости бензина в стране;
- предложены пути выхода из сложившейся кризисной ситуации на рынке бензина в Украине.

Ключевые слова: *ценообразование; рынок химической промышленности; биоэтанол; реорганизация; стоимость; смесевое топливо.*

Олександр Сергійович ТРЕГУБОВ
Ольга Володимирівна ГЛУШИЧ

МЕХАНІЗМ УТВОРЕННЯ ЦІНИ НА БЕНЗИН ТА ШЛЯХИ ЇЇ ЗНИЖЕННЯ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ

Анотація

У статті розглянуто механізм ціноутворення в хімічній промисловості України. Проаналізовано можливі програми, які передбачають зниження цін на бензин, а також реальні шляхи, які можуть бути застосовані в умовах нинішньої нестабільної політичної ситуації в країні.

Вступ. Україна знаходиться в умовах гострої політичної кризи. Це становище не могло не відбитися на стані економіки країни загалом. Проте питання зниження ціни на бензин є звичним для України, тому ще в 2012 році була розроблена програма, яка дозволяє зменшити ціну на бензин, децю ослабити вплив зовнішніх чинників у цій галузі, а також дозволити створити нові робочі місця. Вищезгадана програма повинна була набутися чинності повною мірою в січні 2014 року, але у зв'язку зі зміною державної влади в країні вона була призупинена, що в сукупності з іншими зовнішніми чинниками привело до різкого стрибка цін на бензин.

Мета. Пошук найбільш ефективних шляхів зниження вартості бензину при ситуації, що склалася на ринку України сьогодні.

Метод (методологія). При написанні цієї статті були використані наступні методи: аналітичний, статистичний, метод спостереження і збору фактів, метод системного підходу, графічний метод.

Результати:

проаналізовано механізм ціноутворення в хімічній промисловості України;
- вивчено державну програму по зниженню вартості бензину на період 2012-2015 року;
- оцінено вплив політичної ситуації на підвищення вартості бензину в країні;
- запропоновано шляхи виходу з кризової ситуації, що склалася на ринку бензину в Україні.

Ключові слова: ціноутворення; ринок хімічної промисловості; біоетанол; реорганізація; вартість; сумішеве паливо.

Oleksandr Sergiyovych TREGUBOV

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Economics Business,
Donetsk National University
Universitetska str., 24, Donetsk, 83000, Ukraine
E-mail: alex_tregubov@i.ua
Phone: +380954053205

Olga Volodymyrivna GLUSHYCH

Donetsk National University,
Politbiytsiv str., 20/48, Donetsk, 83054, Ukraine
E-mail: glushicholga@mail.ru
Phone: +380508480711

MECHANISM OF FORMATION OF THE GASOLINE PRICE AND THE WAYS TO REDUCE IT IN AN UNSTABLE POLITICAL SITUATION

Abstract

The article describes the pricing mechanism in the chemical industry of Ukraine. The possible ways to reduce the gasoline price, as well as the practical ways that can be applied in the current unstable political situation in the country are considered.

Introduction. Ukraine is in a tense political situation. This situation could not help to affect the state of the economy as a whole. However, the issue of reducing the gasoline price is the usual one for Ukraine. So in 2012 it has been developed a program that allows to reduce the price of petrol, to weaken the influence of external factors of the industry, and to allow the creation of new job positions. The above program was expected to start working in January 2014. But due to the change of the government in the country it has been suspended, which, together with other external factors led to a gasoline prices spike.

Purpose. *The aim of the article is to find the most effective ways to reduce the gasoline cost at the current situation in Ukraine.*

Method (methodology). *In this article we have used the following methods: analytical, statistical, and the method of observation and collection of facts, the method of the system approach, the graphical method.*

Results.

- pricing mechanism in the chemical industry of Ukraine has been analysed;*
- government program to reduce the cost of gasoline for the period 2012-2015 years has been studied;*
- influence of the political situation on the rising cost of gasoline in the country has been evaluated;*
- ways of overcoming of the current crisis in the petrol market in Ukraine have been proposed.*

Keywords: *pricing; market of the chemical industry; bioethanol; reorganization; cost; mixed fuel.*

JEL classification: O3, Q4

Вступление

Проблема роста цен на бензин не является новой для экономики Украины. Непрерывно уполномоченными органами правительства нашей страны разрабатываются программы, методы и пути решения сложившейся ситуации на данном рынке.

Перспективы возможного использования спиртов как добавок к бензинам для снижения их себестоимости и антропогенного воздействия освещены в трудах таких ученых, как: Бганцев В. Н., Ильницкая А., Левтеров А. М., Летько В., Макаров В. В., Мараховский В. П., Онойченко С. Н., Шамонина А. В. и других. Анализируя современные проблемы, связанные с производством и использованием биоэтанола как примеси к бензину, ученые предлагают методы производства биоэтанола и его внедрение в повседневное массовое использование. Определяют масштабы возможностей, а также экономическую эффективность и целесообразность использования биоэтанола.

Однако тенденция последних нескольких месяцев, обусловленная напряженной политической ситуацией, демонстрирует стремительный рост цен на бензин, превысивший уже привычный для отечественного потребителя в десятки раз. Не придя к общему мнению, эксперты склонны искать причины в различных проявлениях деятельности государства в целом и отдельных хозяйствующих субъектов в частности.

Наиболее очевидной причиной, по нашему мнению, является неблагоприятная внешнеэкономическая деятельность правительства Украины на фоне внутренней напряженности субъектов политической и экономической деятельности и, как следствие, потенциальный дефолт гривны и потеря партнерских отношений с рядом стран, принимающих непосредственное участие в экономике страны. Весьма распространенным является мнение некоторых экспертов, утверждающих о возможности так называемого «сговора» между участниками рынка, согласно которому они искусственно повышают цены на бензин с целью увеличения собственной прибыли. Несмотря на то, что данным предположением заинтересовался АМКУ, оно не имеет четких научных обоснований, что означает невозможность его рассмотрения в этой работе.

Как свидетельствуют результаты проведенного анализа рынка, в течение февраля-марта 2014 на АЗС ПИИ "Лукойл Украина", ЧП "Окконафтопродукт", ООО "ВОГ Рийтейл", ООО "Альянс Холдинг", ООО "Параллель", ПАО "Укрнафта", ООО "Авиас", ООО "Веста Сервис", ООО "Бел Оил" цены на бензины и дизельное топливо выросли почти на 3 грн на каждом литре.[1]

Так, в конце января 2014 цены на бензин А-95 составили 10,40-11,39 гривен за литр, по состоянию на начало апреля -13,79-14,39 гривен за литр.

По осуществленным комитетом расчетам и информации ведущих экспертов, розничные цены на бензин в ближайшее время сохраняют тенденцию к росту, если государство не предпримет меры по их стабилизации.

Данных проблем можно было бы избежать, при условии следования государством принятой ранее программе по снижению стоимости бензина на период 2012-2015 года, предусматривающей добавление биоэтанола в бензин. Стоит отметить, что идея этой программы уходит корнями еще в 2003 год, однако ряд факторов делала реализацию невозможной. К их числу относятся:

- необходимость крупных капиталовложений на старте;
- высокая себестоимость биоэтанола (на тот момент);
- отсутствие соответствующего законодательства.

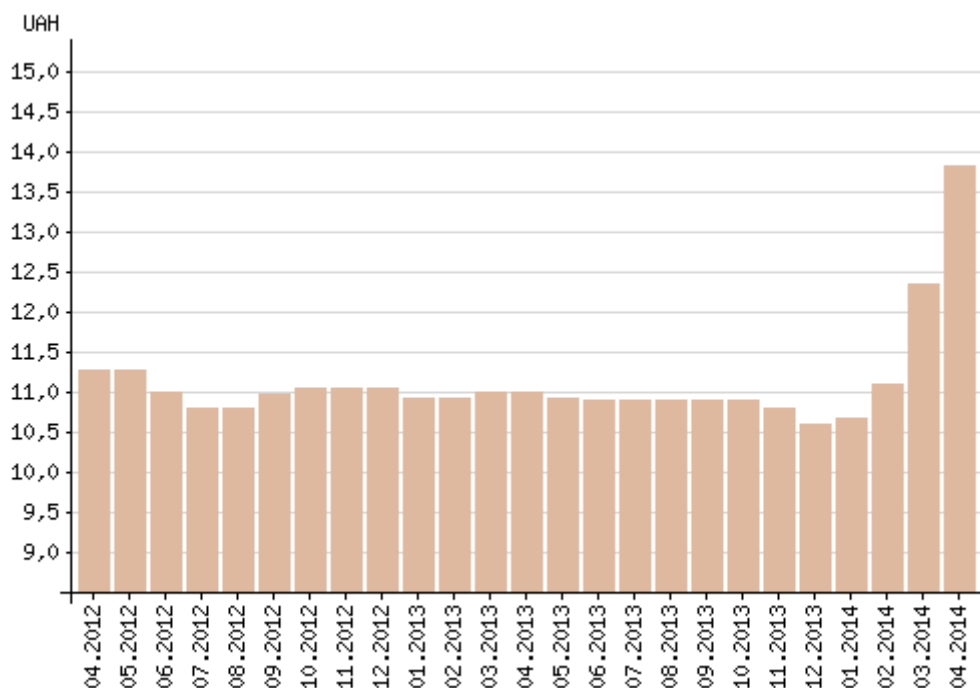

Рис. 1. Среднемесячные цены на бензин А-95 в Украине [1]

Уже в 2012 году все вышеперечисленные проблемы были решены организацией «Укрспирт». Капиталоемкость программы снижена за счет использования площадей и оборудования простаивающих заводов по производству спирта, построенных еще в СССР и ориентированных на масштабы потребления всего Советского Союза. В условиях современной Украины спрос на продукцию значительно ниже совокупной мощности всех существующих на территории страны заводов, как следствие, большая часть из них была заброшена, а персонал расформирован. Нельзя не отметить положительный эффект, который влечет за собой реализация программы - создание новых рабочих мест, что в условиях растущей безработицы в стране является актуальным.

На сегодняшний момент себестоимость биоэтанола была снижена за счет новой технологии его производства. Ранее производство биологического топлива второго поколения из омертвевшей ткани растительных культур, как это делалось ранее, хоть и являлось экологически чистым, но весьма затратным, поскольку в этом процессе задействованы дорогостоящие ферменты. Теперь совместная датско-иракская разработка позволяет обойтись без энзимов, что существенно удешевляет этап производства и стоимость конечного продукта. Разработка не является запатентованной, а значит покупка ее для Украины не вызвала дополнительных затрат.

Целлюлоза представляет собой длинные цепи из звеньев-остатков глюкозы, соединенных между собой множеством водородных связей, что придает целлюлозе большую механическую прочность. Тем не менее, её можно расщепить с помощью некоторых запатентованных ферментов – она распадается на сахара, которые впоследствии используются для производства биоэтанола [2].

Запатентованные ферменты стоят дорого, поэтому была изобретена новая технология, при которой процесс протекает без ферментации. Из обработанной шелухи круп синтезируется кислота RHSO_3H , являющаяся основой инновации, она и замещает собой ферменты при расщеплении целлюлозы. Данная шелуха является побочным продуктом при производстве круп, поэтому сырье для синтеза кислоты стоит очень дешево, и его легко достать, в особенности в Украине.

Однако, функционирование программы в полной мере невозможно без закона, создающего для нее фундамент. Такой Закон «Об альтернативных топливах» был разработан в 2012 году, для реализации его положений было предоставлено два года и ожидалось, что уже с начала 2014 года он заработает в полной мере [3]. Тем самым в 2014 году предписано добавлять не менее 5 % биоэтанола в бензин, а с 2016- 7 %. По прогнозам «Укрспирта» в 2014 году предполагаемые мощности по выпуску биоэтанола должны были быть равны 133 тыс.т продукта в год.

В период же с 2012-2014 создавались все условия для реализации программы, а именно реорганизация заводов по производству спирта, обучение персонала, а также разработка дополнительных законов, предусматривающих льготы по налогообложению для предприятий, использующих биоэтанол для производства конечного продукта [1].

Уже в 2012 году был запущен механизм добавления биоэтанола в бензин, хоть и не повсеместно на

всех АЗС, и к концу 2013 года были получены первые результаты.

Полная реализация программы должна была привести к полярной ситуации, имеющейся на рынке сегодня - снижению цен на бензин [4].

Рассчитаем индекс роста цен на крайний период функционирования «Программы по добавлению биоэтанола 2012-2015 гг.», используя данные за 2012-2013 гг., при средней стоимости бензина в декабре 2012- 11,1 грн/л. и в декабре 2013- 10,6 грн/л. индекс роста цен составит 0,95. Отсюда темп роста (индекс*100 %) равен 95%, что позволяет сделать вывод, что при пробном частичном функционировании программы цены на бензин снизились на 5 % за год.

В связи с обостренной политической ситуацией в Украине с января 2014 года и сменой правительства данная программа была приостановлена, что повлекло мгновенные последствия. Рассмотрим наглядно, в качестве базового значения используем март 2013 года (программа в действии), а в качестве текущего - март 2014, тогда индекс роста цен будет равен 1,118. Темп роста соответственно составил- 111,8 %, то есть цены выросли на 11,8 %.

Исходя из расчетов, очевидно, что приостановленная программа требует возобновления для снижения средней стоимости бензина и стабилизации ситуации на его рынке в Украине. Сохранить постоянную тенденцию к снижению цена на бензин, конечно, не может, существует определенный предел, которого возможно достичь при условии учета всех внешних факторов и удовлетворенности производителей. Для расчета данного предела необходимо изучить механизм образования цены на бензин в Украине.

Основополагающее влияние на цену АЗС имеет оптовая, или закупочная, стоимость топлива, которую формируют поставки по импорту и с украинских НПЗ. С 2005 года, когда были сняты налоги на импорт, внутренний рынок Украины стал рынком импортного паритета - полностью ориентированным на объективные мировые цены. Они формируются с учетом глобального спроса и предложения, и с ними сверяются все европейские страны. Автономное поведение цен наблюдается лишь в тех государствах, которые имеют собственную добычу и производство топлива и зачастую дотируют потребителя (Россия, Туркменистан, арабские страны).

Украина как страна-импортер нефти и нефтепродуктов сегодня полностью ориентирована на мировые котировки, что иллюстрирует прямая и оперативная зависимость цен на АЗС от внешних рынков. Для страны-импортера максимально открытый рынок является залогом объективности ценообразования и предупреждения возникновения дефицита.

Стоимость топлива на колонке состоит из четырех основных частей: закупочной цены, налогов, затрат и прибыли оператора. Налоги: акцизный сбор (с января увеличен на бензины с 132 до 182 евро/т, на ДТ - с 42 до 69 евро/т в зависимости от его качества), экологический сбор (от 30 до 68 грн/т, впервые введен с 1 января 2011 г.) и НДС (+20% к сумме закупочной цены и налогов).

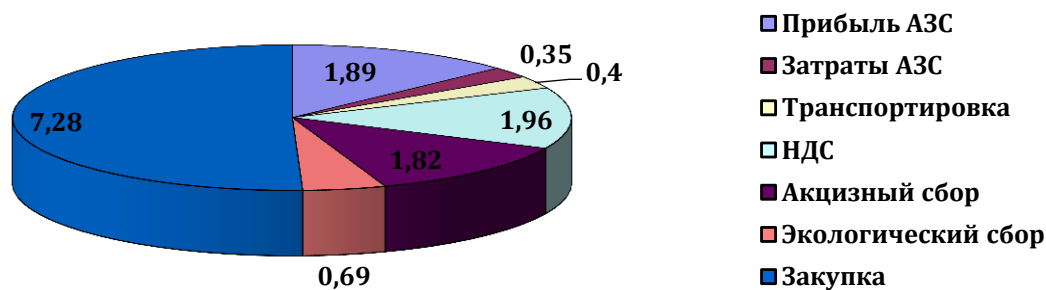
К затратам прежде всего относится логистика - ж/д и автоперевозка и хранение. Для каждого региона эта величина индивидуальна, в среднем ж/д тариф составляет по Украине за 300 грн/т (22,5 коп./л), хранение - 1 % от стоимости топлива, или до 10 коп./л.

Весьма индивидуальной величиной являются затраты на эксплуатацию АЗС. Этот параметр зависит от расположения и конфигурации комплекса. Данные затраты включают в себя стоимость электричества, воды, связь, поддержание обязательных систем безопасности, страховки и др. Разумеется, что чем крупнее объект, тем дороже его содержание. В Европе можно встретить немало так называемых холодных или автоматических АЗС, на которых действует система самообслуживания. За счет отсутствия затрат на персонал топливо на них, как правило, ощутимо дешевле. Такую же закономерность можно увидеть и в Украине. Средние же затраты на инфраструктуру прибавляют к цене литра топлива около 25 коп.

Экономика заправочной станции складывается из маржи и объема продаж. В периоды малых продаж, например зимой, маржи, как правило, выше, тогда как в периоды активного потребления станции зарабатывают на объеме. В целом же цену или наценку определяет не оператор, а рынок и конкуренция. Крупные сети часто жалуются на конкуренцию с мелкими частниками, которые работают без освещения и сервиса, однако у таких "станций" тоже есть свой потребитель, и не считаться с ними сложно.

Если говорить о рентабельности автозаправочного бизнеса в целом, то в последние годы она колеблется в пределах 7-8 %. По итогам 2012 года маржа АЗС составила около 80 коп./л, или 8,6 % от цены на стелле [1].

Отразим наглядно структуру цены на бензин на апрель 2014 года.

Цена= 14,39 грн./л.

Рис. 2 Структура цены на бензин А-95, грн /л.

Исходя из того, что при добавлении биоэтанола (5 %) снизиться доля закупки сырья: 7,28 грн./л. = 50 % от общей стоимости одного литра, соответственно 5 % биоэтанола = 10 % от стоимости закупки на один литр, следовательно, цена закупки снизиться с 7,28 грн/л. до 6,55 грн/л. Также при введении биоэтанола отменяется экологический сбор (0,69 грн/л).

Рассчитаем приблизительную цену на один литр бензина при введении 5 % биоэтанола (табл. 1):

Ц= Прибыль АЗС+ Затраты АЗС+ Транспортировка + НДС + Акцизный сбор + Закупка + 0,05л. Биоэтанол

Таблица 1. Себестоимость одного литра биоэтанола

Показатель (на 1 литр биоэтанола)	Стоимость, грн
10 мДж энергии	0,26
0,30 кВт	0,07
3 литра воды	4,8
косвенные расходы	1
шелуха круп (является отходами предприятия и затраты на нее состоят только из одного пункта затрат на транспортировку, которые включены в косвенные расходы)	-
Итого: 8,47 грн/л	

Отсюда цена одного литра бензина составит 13,39 грн /л, что на 1 грн дешевле существующей на данный момент цены бензина. Даже при условии роста других показателей, нестабильности экономики страны и продолжения тенденции к росту цены на бензин, разница при условии использования биоэтанола и без его использования составит 6,9 %.

Увеличение содержания биоэтанола в моторном топливе предполагает проведение комплексных исследований состава и состояния автомобильного парка, технических решений по его адаптации к используемому топливу, топливной экономичности, токсичности, эксплуатационной надежности, безопасности и других вопросов, применительно к условиям эксплуатации.

Таким образом, в условиях существующей позиции агрессивной обороны по отношению к российским партнерам с использованием лоббирования украинских интересов через структуры ЕС, угрозы невыполнения газовых контрактов с «Газпромом», перманентного состояния ценовых войн на газ и стоимость транзита негативно влияют на успешность переговоров с Россией и ЕС о создании на базе украинской ГТС газотранспортного консорциума. Российской стороне в собственных интересах предпочтителен не тройственный консорциум с участием Украины, ЕС и собственно «Газпрома», а двойственный союз без ЕС. Диспропорции между амбициозными декларациями и реальной финансово-экономической базой нефтегазовой отрасли Украины не дают оснований для оптимистичных прогнозов развития этой системообразующей сферы для национальной экономики страны, скорого эффективного реформирования «Нафтогаза Украины» и возможного создания газотранспортного консорциума на базе украинской ГТС.

Кроме внешнеполитических факторов низкой эффективности нефтегазовой отрасли существуют ряд внутриотраслевых проблем, требующих радикальных реформ. К ним относятся:

- обострение неплатежей за топливо и энергию;
- ухудшение условий собственной добычи топлива;

-
- нехватка средств для воспроизводства основных производственных фондов в отрасли;
 - критически низкий технический уровень действующих мощностей;
 - высокий уровень экологического ущерба, наносимого топливной промышленностью.

На данном этапе важной является задача формирования грамотной сбалансированной политики ценообразования на импортные поставки и внутреннее потребление энергоресурсов, поиска компромиссных путей реформирования нефтегазовой отрасли с целью повышения конкурентоспособности национальной экономики Украины в целом.

В нашей стране целесообразна ориентация на собственные ресурсы, однако, за, отчасти, неимением необходимого количества таковых, или же попросту невозможности их добычи следует искать альтернативные пути снижения стоимости на бензин и стабилизации ситуации. Производство и использование биоэтанола в сложившейся ситуации является очевидной необходимостью для Украины. Нынешнему правительству стоит возобновить разработанную ранее программу, учитывая тот факт, что законодательная база и фундамент в качестве реорганизации заводов и подготовки персонала был уже ранее положен. Эти мероприятия позволят создать новые рабочие места и возродить небольшие населенные пункты, которые были экономически загублены в связи с выведением из строя большого количества крупных заводов по производству спирта.

Результаты проведенного анализа показали: использование смесового топлива, в составе которого находится биоэтанол, позволит без ущерба для производства значительно сократить цену бензина на рынке за счет снижения его себестоимости. Зависимость украинского топливного рынка от внешних факторов является неэластичной, поэтому контроль в данной отрасли проблематичен. С введением биоэтанола, производимого непосредственно на территории страны, появляется возможность потреблять на 5 % меньше импортируемого сырья, что сократит цену вне зависимости от внешних условий почти на 7 %. Стоит также отметить, что данная программа, помимо снижения цены на бензин, позволяет уменьшить негативное воздействие на окружающую среду. Это является весьма важным в условиях стремления Украины к ведению экономики устойчивого развития. В качестве косвенных положительных аспектов можно отметить появление новой отрасли по производству биоэтанола, которая повлечет за собой создание большого количества разнопрофильных рабочих мест, реконструкцию простаивающих заводов, возрождение заброшенных околзаводских поселений и, как следствие, повышение уровня жизни населения.

С целью урегулирования ситуации на топливном рынке сегодня украинскому правительству необходимо возобновить проведение программы 2012-2015 гг. по добавлению биоэтанола в бензин, для начала, на уровне 5 %. Данное мероприятие позволит уже в течении первого месяца функционирования снизить цену от 2-3 %, а в течении квартала достигнуть наиболее максимального ожидаемого эффекта в 6,9 % снижения цены. Следующим этапом целесообразным будет повышение регламентированного уровня биоэтанола в бензине с 5 % до 7 %, в соответствии с законодательством, тем самым достигнув снижения цены с 7 % до 9,8 %. В свою очередь, это положительно отразится на экономике Украины в целом и качестве жизни ее населения в частности.

Сегодня подорожание бензина постепенно вынуждает людей отказываться от использования личных автомобилей, однако прогноз на ближайшее время свидетельствует о том, что цены на топливном рынке сохраняют тенденцию к повышению. Программа по добавлению биоэтанола на данный момент является наиболее реальным решением сложившейся проблемы и позволит в кратчайшие сроки ощутимо снизить существующую цену.

Список литературы

1. *Нафтогаз України, Офіційна сторінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/>*
2. *Ильницкая, А. Стратегический выбор: энергия будущего. Этанол как гарантия энергетической безопасности Украины [Текст] / А. Ильницкая // Товарищ. – 2006. – 28-30 нояб. – №95(885). – С.3.*
3. *Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання виробництва бензинів моторних сумішевих : закон України № 3502-IV від 23 лютого 2006 р.*
4. *Про внесення змін до деяких законів України щодо виробництва та використання моторних палив з вмістом біокомпонентів [Електронний ресурс] : закон України № 4970-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4970-17>.*
5. *Левтеров, А. М. Альтернативні палива біологічного походження – баланс енергії і екології [Текст] / А. М. Левтеров, В. П. Мараховський, В. Н. Бганцев // Матеріали IV наук.-практ. конф. «Наука і соціальні проблеми суспільства. Харчування, екологія, демографія». – Харків, 2006. – Ч. II. – С.119-123.*
6. *Льотко, В. Применение альтернативных топлив в двигателях внутреннего сгорания [Текст] / В. Льотко и др. – М.: Моск. автомоб.-дор. ин-т, 2000. – 311 с.*

-
7. Макаров, В. В. Спирты как добавки к бензинам [Текст] / В. В. Макаров, А. А. Петрыкин, В. Е. Емельянов, А. В. Шамонина, В. П. Бараник, С. Н. Оноиченко // *Автомоб. пром-сть*. – 2005. – №8. – С.22–23.
 8. Ну, за экологию [Текст] // *За рулем*. – Украина. – 2005. – № 9. – С. 140.

References

1. Naftogaz of Ukraine. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/>.
2. Ilitskaya, A. (2006). *Strategic choice: the energy of the future. Ethanol as a guarantee of energy security of Ukraine. Comrade*, 95 (885), 3.
3. *On Amending Certain Laws of Ukraine to stimulate the production of motor gasoline mixed: the law of Ukraine № 3502-IV of February 23, 2006 (2006)*.
4. *On Amending Certain Laws of Ukraine regarding the production and use of motor fuels containing bio-components : the law of Ukraine № 4970-VI. (n.d.)*. Retrieved April 15, 2014, from : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4970-17>.
5. Levterov, A. M., Marahovskyy, V. P., Bhantsev, V. N. (2006). *Alternative fuels of biological origin-tion - the balance of energy and environment. Materials IV scientific-Pract. conf. "Science and social problems of society. Nutrition, ecology, demography"*. - Kharkiv, 119-123.
6. Lotko, V. (2000). *The use of alternative fuels in internal combustion engines*. – Moskow : Moskov. avtomob.-dor. Inst.
7. Makarov, V. V., Petrikin, A. A., Emelyanov, V. E., Shamonin, A. V., Baranik, V.P., Onoychenko, S. H. (2005). *Alcohols as additives to gasoline. Cars. Industry*, 8, 22-23.
8. *Well, for the environment. (2005). Behind the wheel*, 9, 140.

Стаття надійшла до редакції 03.05.2014 р.

Світлана Анатоліївна ЧЕРНЕЦЬКА

здобувач наукового ступеня кандидата економічних наук,
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Чернецька, С. А. Значення державного регулювання діяльності державних підприємств санаторно-курортного комплексу України [Текст] / Світлана Анатоліївна Чернецька // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 145-148. – ISSN 1993-0259.

Анотація

В умовах ринкової економіки саме держава грає ключову роль у регулюванні відносин між суб'єктами господарської діяльності що функціонують на її території. І особливо воно важливе для державних підприємств. Саме ефективне державне регулювання діяльності підприємств санаторно-курортного комплексу дозволило б уберегти унікальні здравниці, розграбовані й зруйновані в 90-і роки ХХ ст., і забезпечити ще наявні.

У статті розглядається питання про значущість саме державного регулювання господарської діяльності державних підприємств санаторно-курортного комплексу на прикладі Державного підприємства Міністерства оборони України «Центральний військовий санаторій «Ялтинський». Саме відсутність такого регулювання, або небажання деяких посадових осіб ефективно реагувати на відверті злочинні дії керівництва підприємства, призвело до жахливого стану його фінансово-господарської діяльності.

Саме тому, що ситуація, яка склалася на Державному підприємстві Міністерства оборони України «Центральний військовий санаторій «Ялтинський», - не виняток, а система, то робиться висновок, що виходом з ситуації, що склалася, може бути ухвалення спеціального закону, який повністю би регулював діяльність унітарного державного підприємства від заснування і аж до закриття рахунків. Також цей закон мав би посилити відповідальність керівників підприємств і чиновників за посадові злочини.

Ключові слова: державне регулювання; фінансово-господарська діяльність; державне підприємство; санаторно-курортний комплекс; держава; санаторій.

Светлана Анатольевна ЧЕРНЕЦКАЯ

ЗНАЧЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО КОМПЛЕКСА УКРАИНЫ

Аннотация

В условиях рыночной экономики именно государство играет ключевую роль в регулировании отношений между субъектами хозяйственной деятельности, функционирующими на ее территории. И особенно оно важно для государственных предприятий. Именно эффективное государственное регулирование деятельности предприятий санаторно-курортного комплекса позволило бы уберечь уникальные здравницы, разграбленные и разрушенные в 90-ые годы ХХ века.

В статье затронут вопрос о значимости именно государственного регулирования хозяйственной деятельности государственных предприятий санаторно-курортного комплекса на примере Государственного предприятия Министерства обороны Украины «Центральный военный санаторий "Ялтинский"». Именно отсутствие такого регулирования или нежелание некоторых должностных лиц эффективно реагировать на откровенные преступные действия руководства предприятия привело к ужасному состоянию его финансово-хозяйственной деятельности.

Именно потому, что ситуация, которая сложилась на Государственном предприятии Министерства обороны Украины «Центральный военный санаторий "Ялтинский"», - не исключение, а система, то делается вывод, что выходом из ситуации, которая сложилась, может стать принятие специального

закона, который полностью бы регулировал деятельность унитарного государственного предприятия от основания и вплоть до закрытия счетов. Также данный закон должен был бы усилить ответственность руководителей предприятий и чиновников за должностные преступления.

Ключевые слова: государственное регулирование; финансово-хозяйственная деятельность; государственное предприятие; санаторно-курортный комплекс; государство; санаторий.

Svitlana Anatoliyivna CHERNETSKA

PhD Student,
Tavrida National University named after V. I. Vernadsky

GOVERNMENT CONTROL SIGNIFICANCE OF STATE ENTERPRISES ACTIVITY OF SANATORIUM-RESORT COMPLEX IN UKRAINE

Abstract

The state plays a key role for regulation of relations between the organizations and enterprises that carry out economic activity in the conditions of market economy.

Especially it is very important for the state enterprises. Effective government control of sanatorium-resort complex activity would protect unique health-resorts from a plunder in the ninetieths of the twentieth century.

The article deals with the question of government control significance of the economic activity of state enterprises of sanatorium-resort complex on the example of Ukrainian state enterprise the «Central military sanatorium «Yalta»». The terrible state of financially-economic activity of this enterprise has been caused by absence of government control and undesirability of some public servants to react effectively on the frank criminal acts of enterprise director. So, the situation, that could be observed on the state enterprise the «Central military sanatorium is «Yalta»» not an exception, but a usual thing. The only way out of this situation could be the law that will fully regulate activity of unitary state enterprise from founding and up to closing of accounts. Also, this law will strengthen enterprises leaders' and unfair officials responsibility for malfeasances.

Keywords: government control; financially-economic activity; state enterprise; sanatorium-resort complex; state; sanatorium.

JEL classification: I180

Вступ

Розпад СРСР виявив усю недосконалість економіки держави. Незалежні республіки, що утворилися після цього, стали переходити до ринкової економіки. Цей шлях супроводжувався нелегкими випробуваннями. Ні для кого не було таємницею, що в часи СРСР, для збільшення залежності частин, що входили до складу імперії, повний цикл виробництва зав'язувався на декілька таких республік. Розпад СРСР зруйнував і економічні зв'язки між ними, що обтяжувало формування національних економік. Не усі були до цього готові. Користуючись слабкістю нової офіційної влади, реальне керівництво в республіках здійснювалось організованими бандитськими формуваннями, які десь за безцінь, а десь просто задарма вивели з державної власності тисячі підприємств. Починаючи з 90-х років минулого століття, сотні прибуткових і перспективних підприємств були приватизовані, а доходи від їх діяльності, з метою уникнути високого оподаткування, виведені в «тінь».

Санаторно-курортний комплекс не став винятком. Вдале географічне розташування і унікальний клімат України зіграли свою роль. Одні курорти Криму були виведені з державної власності і продовжують своє існування, інші просто банально розграбовані і продані частинами. Прикладом цього може стати Державне підприємство Міністерства оборони України «Центральний військовий санаторій «Ялтинський», яке діями генерального директора, за мовчазної згоди органу управління майном, було доведено до жалюгідного стану, а його фонди у різний спосіб почали розпродуватись.

Державне регулювання різних галузей економіки досліджується досить широко, однак саме в рекреаційному секторі економіки залишається досі не достатньо вивченою темою. Зазначене вище і зумовило вивчення цієї проблеми.

Мета та завдання статті

З урахуванням того, що ситуація із державними підприємствами за 23 роки незалежності України фактично не змінилась і досі продовжується грабунок держави шляхом доведення до банкрутства прибуткових підприємств, то метою статті є висвітлення ситуації, яка склалася з фінансово-господарською діяльністю Державного підприємства Міністерства оборони України «Центральний

військовий санаторій «Ялтинський»» та розробка рекомендацій для запобігання випадкам зловживань у веденні фінансово-господарської діяльності як цього підприємства, так і всіх інших державних підприємств санаторно-курортного комплексу надалі.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В умовах ринкової економіки саме держава грає ключову роль у регулюванні стосунків між суб'єктами господарської діяльності, які функціонують на її території. І особливо це важливо для державних підприємств.

Державне регулювання діяльності підприємств полягає в наступному:

- у розробці системи нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання ринку, підприємницької діяльності, цін і заробітної плати, соціального і правового захисту населення;
- у забезпечення належного правопорядку і національної безпеки;
- у стабілізації економіки, тобто постійному розвитку економіки, коли досягаються і підтримуються на оптимальному рівні основні макроекономічні показники (об'єм валового національного продукту, національний дохід, рівень інфляції і безробіття, дефіцит бюджету і так далі);
- у забезпеченні соціального захисту і соціальних гарантій. Держава зобов'язана проводити активну соціальну політику, суть якої полягає в гарантованому забезпеченні усіх працюючих мінімумом заробітної плати, пенсіями за віком і інвалідністю, допомогою по безробіттю і так далі;
- у захисті конкуренції. У ринковій економіці конкуренція - один з головних регулювальних інструментів. Конкуренція - основа прогресу в усіх сферах економіки, вона підштовхує виробників товарів і послуг упроваджувати усе нове і передове, покращувати якість продукції і знижувати витрати на її виробництво. Тому одна з функцій держави - це захист конкуренції.

На сьогодні в Україні питання статусу і діяльності державних підприємств регулюються Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, Законом України «Про власність», статтею 4 Закону України «Про підприємництво», Законом України «Про приватизацію державного майна», Законом України «Про управління об'єктами державної власності» і так далі. Так само деякі норми визначаються декретом Кабінету Міністрів України від 31.12.1992 №24-92 «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, утворених за участі державних підприємств», постанови Верховної Ради України «Про управління майном підприємств, установ і організацій, яке знаходиться в загальнодержавній власності». Як ми бачимо, нормативно-правова база регулювання діяльності державних підприємств дещо розпорошена. Бракує профільного закону, який би регулював діяльність державних унітарних підприємств.

Цей закон повинен посилити відповідальність керівників таких підприємств і зробити неможливим відчуження їх основних фондів. Нинішня нормативно-правова база не ідеальна і не забезпечує насамперед відповідальності керівників підприємств і чиновників органу управління майном.

Такий стан нормативно-правової бази призводить до численних порушень, процвітання корупції і хабарництва.

Значущість саме державного регулювання діяльності підприємств видно на прикладі Державного підприємств Міністерства оборони України «Центральний військовий санаторій «Ялтинський»».

Вивчення результатів і матеріалів ревізій і аудитів фінансово-господарської діяльності, бухгалтерської документації і звітності дозволило зробити висновок, що упродовж 9-ти років з дня заснування підприємства основна мета керівника полягала не в отриманні прибутку від нього, а у власному збагаченні.

Так уже до 2003 року санаторій втратив статус медичної установи вищої категорії, а медичний персонал був змушений звільнитися. Як наслідок, Державне підприємство Міністерства оборони України «Центральний військовий санаторій «Ялтинський»» перестав займатися основною діяльністю, яка була визначена Статутом підприємства. Хоча і в Статуті санаторію, і в контракті керівника була передбачена відповідальність за невиконання основної мети діяльності підприємства, а саме - здійснення лікування і оздоровлення військовослужбовців, членів їх сімей і інших громадян України та інших держав. Фактично санаторій робив послуги з короткочасного розміщення відпочивальників. Крім того, з 2003 року не досягалася основна мета діяльності будь-якого комерційного підприємства - отримання прибутку, але орган управління майном ніяк на це не реагував.

Далі упродовж 2004 - 2005 років генеральним директором підприємства спільно з одним з директорів департаментів Міністерства оборони були незаконно відчужено основні фонди санаторію на загальну суму 49 942 982,8 грн, так само було відчужено земельні ділянки загальною площею 16,2 га. Повернути незаконно відчужені землі і основні фонди майже неможливо без втручання держави, оскільки зазначені об'єкти були декілька разів перепродані, а тому останній власник визнавався так званим «чесним набувачем», і, як наслідок, законним власником майна.

Аналіз фінансово-господарської діяльності підприємства за період з 2003 по 2012 роки не здійснювався, наслідком чого стало те, що збитки санаторію у 2007 році склали 1845,4 тис. грн, у 2008

році 3234 тис. грн, у 2009 році – 4772 тис. грн, у 2010 році – 1285 тис. грн, у 2011 році – 582 тис. грн, за перший квартал 2012 року – 281 тис. грн. Це, безумовно, є свідченням того, що фактично санаторій не досягав мети свого створення, однак, як зазначалось вище, орган управління майном не вживав заходів щодо запобігання цьому. Таким чином, у результаті діяльності генерального директора санаторію і одного з високопосадовців Міністерства оборони України підприємство, яке колись було процвітаючим, доведено до жалюгідного стану. Безповоротно були втрачені висококваліфікований медичний персонал, медична база і основні фонди санаторію.

Насамкінець генеральний директор санаторію зробив спробу вивести зі сфери управління Міністерства оборони України те, що залишилося від перспективного санаторію, утворивши товариство з обмеженою відповідальністю «Центральний військовий санаторій «Ялтинський»». Після вивчення матеріалів проведеного аудиту стало відомо, що утворення товариства було проведено з порушенням усіх можливих нормативно-правових актів із вказаного питання [1].

Недосконалість законодавчої бази дала можливість використати у корисливих цілях посаду генерального директора підприємства. Санаторій фактично було знищено. Два спальні корпуси, які залишилися у веденні підприємства, виконують функцію, передбачену для готелю, а саме - тимчасового розміщення відпочивальників.

Проаналізувавши причини усього вищепереліченого, приходимо до висновку, що це сталося через відсутність контролю з боку вищого керівництва органу управління майном.

Прикладів того, коли державні підприємства доводяться до банкрутства або просто розпродаються частинами для миттєвої вигоди, - безліч як у Міністерстві оборони, так і в інших міністерствах і відомствах. А це є наслідком неадекватної системи контролю і реагування, а тому і відповідальності.

Висновки та перспективи подальших розвідок.

Як видно на прикладі «Центрального військового санаторію «Ялтинський»», державне регулювання діяльності державних підприємств дуже важливе. Невиконання ж основних функцій держави щодо регулювання, таких, як: розробка системи нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання ринку, підприємницької діяльності, цін і заробітної плати, соціального і правового захисту населення, а також забезпечення, належного правопорядку і національної безпеки, веде до краху спочатку підприємства, а потім і економіки загалом. Виходом з ситуації, що склалася, може бути ухвалення спеціального закону, що повністю регулює діяльність унітарного державного підприємства від заснування і до закриття рахунків і посилення відповідальності керівників підприємств і чиновників за посадові злочини. Крім того, закон має задекларувати те, що відповідальність несе не лише директор підприємства за незаконне відчуження майна, а й та особа, яка набуває права на це майно, тобто таке поняття як «чесний набувач» має бути скасовано. Після цього така корупційна схема буде нівельована. Кожен потенційний директор підприємства повинен знати про свою відповідальність за неправомірні вчинки. Причому відповідальність має бути і кримінальною, але і матеріальною. А кримінальна відповідальність має бути адекватною діянню. Оскільки знищення державного підприємства - це підірвання національної безпеки, то покарання за такий злочин має бути відповідним.

Список літератури

1. *Аудиторський звіт про результати внутрішнього аудиту фінансово-господарської діяльності державного підприємства Міністерства оборони України Центрального військового санаторію "Ялтинський" [Текст].*
2. *Про створення державного підприємства Міністерства оборони України санаторію "Ялтинський" [Текст] : наказ Міністра оборони України від 11.07.2000 №209.*
3. *Рішення Ялтинської міської ради від 14.12.2007 № 173 [Текст].*

References

1. *Audit report on the results of the internal audit of financial and economic activities of Ministry of Defence of Ukraine Central Military Sanatorium "Yalta" (n. d.).*
2. *On the creation of Ministry of Defence Ukraine resort "Yalta" [text]: Order of the Minister of Defense of Ukraine from 11.07.2000 №209. (2009).*
3. *The decision of the Yalta City Council of 14.12.2007 № 173. (2007).*

Стаття надійшла до редакції 15.05.2014 р.

Борис Олегович ЯЗЛЮК

доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри інженерного менеджменту,
заступник завідувача відділу магістратури факультету державного управління,
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 14/70, м. Тернопіль, 46020, Україна
E-mail: bor_1978@ukr.net
Телефон: +380673522433

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Язлюк, Б. О. Теоретичні основи сутності та змісту соціально-економічної безпеки [Текст] / Борис Олегович Язлюк // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2014. – Том 16. – № 1. – С. 149-154. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Критична ситуація, що склалась в Україні, й спотворене бачення у світі надійності економіки і цілісності нашої держави зумовили актуальність та необхідність дослідження питання теоретичного визначення соціально-економічної безпеки, що останнім часом все частіше привертає увагу теоретиків та практиків з причини становлення і подальшого розвитку в Україні системи соціальної й економічної безпеки як відсутності небезпеки, загрози, та стану захищеності, надійності суспільства.

Мета. Основною метою нашої статті є розгляд теоретичних основ сутності та змісту соціально-економічної безпеки.

Метод (методологія). Основним методом для забезпечення (гарантування) безпеки особистості, суспільства, держави та стійкий розвиток нашої країни та і будь якої країни світу здебільшого залежить від вирішення цілого комплексу питань забезпечення (гарантування) безпеки, що може полегшити, покращити і гарантувати безпеку з досягненням вищих стандартів життя особистості, суспільства і держави загалом, що і зумовило розгляд питання соціально-економічної безпеки.

Результати. Необхідна розробка кардинально нових концептуальних основ про безпеку, де були б описані категорії «ціль» і «середовище безпеки». На нашу думку, при розробці нових концептуальних основ важливо враховувати зміну характеру підходів до забезпечення соціальної безпеки з урахуванням усіх факторів, що виникли.

Необхідна розробка системи кількісних і якісних показників і їх граничних значень, які відбивають стан економіки, вихід за межі яких викликає загрозу економічної безпеки не тільки для країни загалом, але й для кожного її регіону.

Ключові слова: держава; стійкий розвиток; гарантування; соціальна й економічна безпека.

Борис Олегович ЯЗЛЮК

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СУЩНОСТИ И СОДЕРЖАНИЯ СОЦИАЛЬНО-
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ**

Аннотация

Введение. Критическая ситуация, сложившаяся в Украине и искривленное восприятие в мире надежности экономики и целостности нашего государства обусловили актуальность и необходимость исследования вопроса теоретического определения социально-экономической безопасности, в последнее время все чаще привлекает внимание теоретиков и практиков по причине становления и дальнейшего развития в Украине системы социальной и экономической безопасности как отсутствия опасности, угрозы, и состояния защищенности, надежности общества.

Цель. Основной целью нашей статьи есть рассмотрение теоретических основ сущности и содержания социально-экономической безопасности.

Метод (методология). Основным методом для обеспечения (гарантирования) безопасности личности, общества, государства и устойчивое развитие нашей страны и любой страны мира в большинстве

зависит от решения целого комплекса вопросов обеспечения (гарантирования) безопасности, что может облегчить, улучшить и гарантировать безопасность с достижением высоких стандартов жизни личности, общества и в целом государства, что и обусловило рассмотрение вопроса социально-экономической безопасности.

Результаты. Необходима разработка кардинально новых концептуальных основ безопасности, где были бы описаны категории «цель» и «среда безопасности». Мы полагаем, что при разработке новых концептуальных основ важно учитывать изменение характера подходов к обеспечению социальной безопасности с учетом всех факторов, которые возникли.

Необходима разработка системы количественных и качественных показателей и их предельных значений, фиксирующих состояние экономики, выход за пределы которых вызывает угрозу экономической безопасности не только для страны в целом, но и для каждого ее региона.

Ключевые слова: государство; устойчивое развитие; обеспечение; социальная и экономическая безопасность.

Borys Olegovych YAZLYUK

Doctor of Economic Sciences,
Associate Professor,
Department of Engineering Management,
Deputy Head of Master Programme of Public Administration Faculty,
Ternopil National Economic University
Lvivska str., 14/70, Ternopil, 46020, Ukraine
E-mail: bor_1978@ukr.net
Phone: +380673522433

THEORETICAL ESSENTIALS OF NATURE AND CONTENTS OF SOCIAL & ECONOMIC SECURITY

Abstract

Introduction. The critical situation in Ukraine and distorted perception in the world of economic reliability and integrity of our country have determined the necessity of theoretical research of social & economic security. These aspects attract the attention of theorists and practitioners recently due to the formation and further development of social & economic security in Ukraine as a consequence of a lack of danger, threat, and social stability.

Purpose. The main purpose of this scientific research is to review the theoretical essentials of the nature and contents of social & economic security.

Method (methodology). The main method to provide security of an individual, a society, a state and sustainable development of our country and any country in the world depends predominantly on solution of a set of issues within guaranteeing security that can ease, improve and guarantee the security while achieving higher standards of living for an individual, society and a state in general.

Results. Elaboration of brand new conceptual essentials of security assumes that one would have described the categories of "target" and "security environment" to develop new conceptual frameworks being important to consider the changing nature of approaches to social security, taking into account all the factors that have arisen.

The development of quantitative and qualitative indicators and their ultimate values fixing in the economy, where the exceeding is considered to be a threat to both national economic security and its constituting regions.

Keywords: state; sustainable development; social & economic security.

JEL classification: H82, O21

Вступ

У наш час та критична ситуація, що склалась в Україні. й викривлене бачення світом надійності економіки і цілісності нашої держави зумовили актуальність та необхідність дослідження питання теоретичного визначення соціально-економічної безпеки, що останнім часом все частіше привертає увагу теоретиків та практиків з причини становлення і подальшого розвитку в Україні системи соціальної й економічної безпеки як відсутності небезпеки, загрози, та стану захищеності, надійності суспільства.

Термін «безпека» вперше став застосовуватися з 1190 р. і означав спокійний стан духу людини, що вважає себе захищеною від будь-якої небезпеки. Однак цей термін у такому значенні вживався до XVII ст. досить рідко. У XVII – XVIII ст. у зв'язку з розвитком і зміцненням держави зростає потреба в теоретичному обґрунтуванні його місця й ролі в житті суспільства [3].

У словниках [4] безпека визначається як відсутність небезпеки, загрози, як стан захищеності, надійності.

В офіційних документах термін «державна безпека» ужито в «Положенні про заходи до збереження державного порядку й громадського спокою» від 14 серпня 1881 р. Спочатку він ототожнювався з терміном «суспільна безпека». Після закінчення деякого періоду часу законодавчо був закріплений термін «охорона суспільної безпеки». У СРСР термін «державна безпека» був законодавчо закріплений у липні 1934 р.

Проведений нами аналіз сутності цього поняття дозволяє констатувати, що воно використовується в літературі й документах у якості однієї з характеристик і критеріїв функціонування й розвитку соціальних, економічних, технічних, екологічних і біологічних систем. *Безпека* є результатом соціальної діяльності для створення й розвитку умов захищеності життєво важливих інтересів соціуму і його структур від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Низка науковців виділяють два види безпеки: перший – гіпотетична відсутність небезпеки, самої можливості яких-небудь потрясінь, катаклізмів для соціуму; другий – реальна захищеність соціуму країни від небезпек, здатність надійно протистояти їм. Деякі автори вважають, що ознаками безпеки соціальної системи є висока тривалість і якість життя населення. І навпаки, низька тривалість життя й високий рівень соціальної напруженості – симптом небезпечного стану соціальної системи.

Безпека і її забезпечення (гарантування) складаються із трьох взаємозалежних горизонтальних рівнів, таких, як: забезпечення (гарантування) безпеки особистості; забезпечення (гарантування) безпеки суспільства; забезпечення (гарантування) безпеки держави (рис.1).

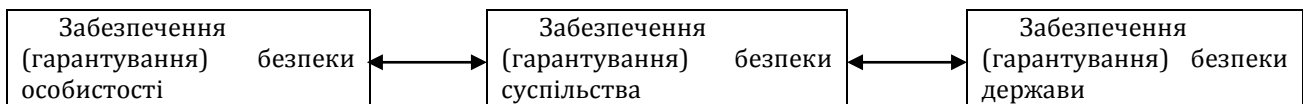

Рис.1. Взаємозалежні горизонтальні рівні забезпечення (гарантування) безпеки

Забезпечення (гарантування) безпеки особистості, суспільства, держави та стійкий розвиток нашої країни та й будь-якої країни світу здебільшого залежить від вирішення цілого комплексу питань забезпечення (гарантування) безпеки, до яких можна зарахувати не тільки традиційні, такі, як військова (як наслідок, сучасні виклики і загрози тероризму та сепаратизму), а і такі види безпеки, як: продовольча, енергетична, промислова, екологічна, сировинно-ресурсна, інвестиційно-фінансова, інноваційно-технологічна, зовнішньоекономічна, політична, інформаційна, особиста, правова та багато інших, що може полегшити, покращити і гарантувати безпеку з досягненням вищих стандартів життя особистості, суспільства і загалом держави, що і зумовило розгляд питання соціально-економічної безпеки.

Вітчизняні вчені О. Амоша, М. Бутко, А. Грищенко [2; 5; 6] визначають безпеку більш об'єктивно, досліджують її як суспільну категорію, тобто як безпеку діяльності в основних сферах суспільства (політичній, економічній, соціально-побутовій, соціокультурній й соціально-екологічній). У наукових працях цих дослідників безпека ототожнюється з непорушністю, стабільністю. Безпека сприймається не тільки як стан соціальної системи, при якому вона здатна нормально функціонувати й найбільш повно задовольняти потреби суспільства. У цій інтерпретації безпека спрямована на вирішення наступних завдань: виявлення, попередження, усунення небезпек, загроз і ризиків, нейтралізація реальних і потенційних загроз, забезпечення умов захищеності, тобто передбачає активну спрямованість суб'єктів на забезпечення своєї безпеки.

Поняття «безпека» не може існувати без поняття «небезпека». Більш того, воно знаходить своє існування лише з появою загроз. Як відомо, поняття «ризик» і «небезпека» протилежні: *небезпеку* створюють зовнішні умови, які для господарюючого суб'єкта неминучі, оскільки мають об'єктивний характер, а *ризик* – це ймовірність генезису негативних і небажаних наслідків функціонування самого суб'єкта, тобто він створюється нашими діями, бажаннями, тому що він суб'єктивний. *Загроза* – конкретна й безпосередня форма небезпеки, або комплекс передумов і факторів, що створюють небезпеку інтересам суспільства, держави, індивіда, а також національним цінностям.

В інтерпретації безпеки відзначається вияв психологічного редукаціонізму. На це недвозначно вказує емоційна насиченість таких термінів, як «загроза», «небезпека». Безпека переживається як емоційний стан, при якому індивіди й суспільство не випробовують почуття небезпеки, відсутня загроза їх психологічно пережитому стану. При цьому, загроза є лише формою вираження агресивних намірів. Тому захиститися від загрози не виглядає можливим. Отже, в основу теорії безпеки покладається методологія психологізму, орієнтована на дослідження не умов і механізмів реалізації безпеки, а лише на виявлення її ментально-почуттєвих підстав.

Існує підхід до безпеки з позиції загроз, що передбачає виявлення потенційних супротивників і оцінку їх міці. Визначені слабкою стороною підходу з позиції загроз труднощі визначення критеріїв «справжньої» загрози. Більшість учених звертають увагу на неоднозначність і суперечливість проведених оцінок різних експертів, що виявляють загрози національним інтересам. До того ж плануванню політики забезпечення національної безпеки на основі загроз властива «реактивність», що створює труднощі для адаптації до несподіваних змін у ситуації. Виявлені недоліки цього підходу виявляються й у його опорі на кількісні дані, одержувані, насамперед, математичними методами, за допомогою яких розробляється математична модель системи забезпечення безпеки. Однак основними труднощами при розробці моделі є її спрощеність, і тоді аналіз загроз часто обмежується спрощеними кількісними порівняннями. Як відомо, небезпеку й ризик взагалі не можна визначити кількісно, оскільки невідомими залишаються якісні аспекти безпеки.

У вивченні проблеми безпеки є напрям, який надає цьому терміну соціологічного осмислення. Специфіка цього підходу полягає в трактуванні безпеки як сукупності факторів, що забезпечують сприятливі умови для розвитку, життєздатності держави, досягнення національної мети, розвитку й збереження фундаментальних цінностей і традицій, нормальних відносин особистості й держави, здатності переборювати будь-які зовнішні загрози. У дослідженнях безпека пов'язується із забезпеченням захищеності людини, її інтересів і цінностей, а також робиться акцент на суб'єктивному характері феномена безпеки.

При вивченні загроз необхідно звернутися до положень теорії суспільства ризику У.Бека й Е.Гідденса [3], згідно з якою ризики постійно виробляються суспільством, оскільки властиві всякому виду суспільного виробництва (економічному, політичному, соціальному). Аналізуючи їх точку зору, сучасний світ структурується головним чином ризиками, створеними людьми. Прикметні риси цих ризиків: глобалізація, взаємозалежність. У структурі ризику вони виділяють три компоненти: (загрози й небезпеки; загроза насильства над людиною, що виходить від індустріалізації воєн; загроза виникнення почуття безцільності людського існування); перенасиченість знань про ризики; обмеженість експертного знання як інструмента зменшення ризиків.

У. Бек, Е. Гідденс виявляють такі риси сучасності, як рутинізація життя, що забезпечує створення абстрактних систем, серед яких виділяються гроші, поділ праці, комунальні послуги та ін. Вони справедливо вказують на те, що кожна людина має потребу у «фізичній безпеці», тобто у відчутті надійності, що виходить від людей і речей, а також від передбачуваності повсякденного життя.

Таким чином, теоретики цього напрямку вважали, що з розвитком науково-технічного прогресу виникає безліч ризикових ситуацій, для яких немає єдино правильного рішення, а існує лише більший або менший вибір з безлічі ризикованих альтернатив.

Базовим поняттям у системі різних видів безпеки є поняття «національна безпека», яку можна розглядати як універсальну цінність, однаково актуальну й необхідну для громадянина, соціальної групи, маленької й великої націй, що складають державу. Національна безпека – це система заходів, спрямована на запобігання й ліквідацію загроз для нормального, стійкого розвитку особистості, суспільства, економіки й держави. Говорячи про національну безпеку, необхідно торкнутися національної безпеки України, з огляду на соціальний, економічний, організаційний і науково-технічний фон ситуації, на якому розвивається сучасне суспільство. Досягнення національної безпеки можливо тільки на основі стійкого розвитку економіки, тому ключовим аспектом національної безпеки є економічна.

Друга половина 90-х р. ХХ с. позначена в українському суспільстві підвищеною увагою владних структур і громадськості до проблем економічної безпеки. За період 1997-2000 рр. опубліковано низку наукових праць з цієї проблематики, у яких було проведено її розмежування за такими видами, як промислова, технологічна, продовольча та ін. Поняття «економічна безпека» фігурувало як у політичних суперечках, так і в нормативних документах. Однак у її теоретико-методологічній області містяться численні неоднозначні трактування, що свідчать про наявність великої ділянки для наукової діяльності й про нагальну потребу вироблення єдиного підходу. Більш того, багато учених-економістів економічну безпеку не відносять до економічної категорії, отже, і до предмета економічної науки. Та й серед прихильників концепції економічної безпеки немає загальноприйнятої думки навіть щодо самого терміну. На думку Л. І. Абалкіна [1], «економічна безпека – це стан економічної системи, що дозволяє їй розвиватися динамічно, ефективно й вирішувати соціальні завдання й при якому держава має можливість виробляти й проводити в життя незалежну економічну політику».

У багатоскладовій структурі економічної безпеки провідне становище займають поняття «стійке економічне зростання» і «захист економічних інтересів», саме вони домінують у забезпеченні економічної безпеки країни.

Однак економічна безпека є не тільки важливим елементом національної безпеки, але також важливою умовою й для соціальної безпеки, тому що рівень розвитку економічної безпеки багато в чому визначає рівень соціальної безпеки, що знаходить своє вираження в розвитку особистості, соціальних

інститутів і суспільства загалом. Із цього випливають усі підстави міркувати не про економічну безпеку, а про більш широку соціально-економічну безпеку як окремого індивіда, так і населення того або іншого регіону або суспільства загалом. Історія виникнення, становлення й розвитку соціальної безпеки одержали відображення в працях таких закордонних вчених, як Відаль де ла Бланш, Х. Маккіндер, А. Мехен, Ф. Ратцель, Н. Спайкмен, К. Хаускофер [3]. Багато хто із цих авторів стали класиками. У цей час відомі також роботи з цієї тематики Г. Кіссінджера, Р. Макнамари, Г. Моргентау, У. Перрі, Ф. Фукуями [7]. Перераховані вище закордонні вчені розглядали соціальну безпеку як стан соціуму, при якому забезпечений надійний і всебічний захист особистості, суспільства, держави в соціальному просторі від впливу різного роду загроз. Вищезгадані дослідники розуміли, що загроза взаємозалежна з безпекою. На їх думку, загроза, з одного боку, виконує руйнівну, дестабілізуючу функцію, тому що суспільство в цих умовах орієнтовано на виживання й самообмеження. З іншого боку, загроза є засобом мобілізації людських ресурсів, механізм розвитку їх активності, творчих здатностей, а покоління людей, що виростили в умовах загроз, сприймає їх як нормальний стан.

Соціальна безпека – це стійке функціонування держави, соціальних інститутів суспільства, що забезпечують стабільний розвиток особистості й суспільства на основі підвищення якості життя своїх громадян.

Питання законодавчого забезпечення національної й інших видів безпеки лягають на плечі держави, а тому в новітній українській історії було прийнято низку документів, які регламентують цей складний процес.

1. На початковому етапі становлення сучасної української держави були закріплені правові основи гарантування безпеки особистості, суспільства й держави, визначена система безпеки і її функції, встановлено порядок організації й фінансування органів забезпечення соціальної безпеки, а також контролю й нагляду над законністю їх діяльності.

До основних об'єктів безпеки належать: особистість, її права й свободи, суспільство і його матеріальні й духовні цінності, держава і її конституційний лад, суверенітет і державна цілісність.

Основний суб'єкт правового забезпечення соціальної безпеки - держава, що здійснює функції в цій області через органи законодавчої, виконавчої й судової влади.

Джерела загроз соціальної безпеки різноманітні і є сукупністю умов і факторів, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільства й держави, особливо соціально незахищеним верствам населення.

2. Наступним нормативно-правовим документом є Концепція (основи державної політики) національної безпеки. Її метою є захист національних інтересів, під якими розуміється сукупність збалансованих пріоритетів особистості, суспільства й держави в економічній, внутрішньополітичній, соціальній, міжнародній, інформаційній, військовій, прикордонній та інших сферах.

У Концепції виділені й небезпеки в аспекті розвитку сучасного українського суспільства. До них відносяться:

- *загрози безпеки в соціальній сфері*, що втілюється в розшаруванні суспільства на вузьке коло багатих і велику масу бідних, малозабезпечених громадян; у зростанні безробіття, знедолених; у стихійному зникненні середнього класу, що є основним джерелом платоспроможного попиту й споживання; у трансформації ціннісних орієнтацій населення країни, особливо молоді; у зниженні інтелектуального й виробничого потенціалу країни; у посиленні кримінальних структур;
- *загрози фізичному здоров'ю нації*, які виявляються в кризовому стані систем охорони здоров'я, освіти й соціального захисту населення; у скороченні народжуваності й середньої тривалості життя, у деформації демографічного й соціального складу суспільства;
- *загрози економічному розвитку країни*, що знаходиться в світі, як перетворення України в сировинний придаток Заходу, орієнтація на розвиток добувних галузей; підвищення витрат енергоносіїв; спрямування економіки на масове ресурсомістке виробництво (у той час, як у розвинених країнах, навпаки, іде розвиток ресурсозберігаючого й наукомісткого виробництва), зростання регіональної диференціації; низький рівень грошових доходів значної частини населення; зростання цін на споживчому ринку; нестабільне гео економічне становище, викликане руйнуванням колишніх союзів.

Необхідна розробка системи кількісних і якісних показників і їх граничних значень, які фіксують стан економіки, вихід за межі яких викликає загрозу економічній безпеці не тільки для країни загалом, але й для кожного її регіону.

Проведений нами аналіз законодавчої системи забезпечення соціальної й економічної безпеки показує, що вона не зовсім відображає сформовану в цей момент ситуацію в Україні й світі. На це звертають увагу як вітчизняні, так і закордонні вчені, які зазначають, що в змістовій (концептуальній) основі Концепції позначені інтереси особистості, суспільства й держави, але в цей час світ змінився, змінилися перспективи розвитку, стала іншою і сама людина, як і змінилась Україна, а також змінилися і українці за рахунок тих подій, що розпочалися в Україні наприкінці 2013 року і тривають до сьогодні.

Тому відсутність опису мети в цих документах знижує їх значимість, у зв'язку із чим необхідна розробка кардинально нових концептуальних основ про безпеку, де були б описані категорії «ціль» і «середовище безпеки». При розробці нових концептуальних основ важливо враховувати зміну характеру підходів до забезпечення соціальної безпеки з урахуванням усіх факторів, що виникли.

На наш погляд, сьогодні, коли, як основну мету розвитку українського суспільства, проголошено підвищення якості життя його населення, необхідно, щоб всі питання гарантування різних видів безпеки українського суспільства кореспондувалися саме з названою метою його соціально-економічного розвитку.

Вирішення такої гострої ситуації, що склалась у нашому суспільстві щодо забезпечення соціально-економічної безпеки нашої держави, вимагає творчого переосмислення і перероблення можливостей із гарантування усіх видів безпеки українського суспільства.

Отримані нами основні теоретичні положення й висновки є основою для подальших наукових досліджень сутності та змісту засад гарантування соціальної й економічної безпеки, що сьогодні може виправити ситуацію в Україні й не спотворювати бачення світу щодо надійності економіки і цілісності нашої держави.

Список літератури

1. Абалкин, Л. *Логика экономического роста [Текст]* / Абалкин Л. – М. : Институт экономики РАН, 2002. – 228 с.
2. Амоша, А. И. *Теоретические и прикладные аспекты функционирования производственного комплекса региона [Текст]* / НАН Украины; Институт экономики промышленности; Институт экономико-правовых исследований. / [Амоша А. И., Булеев Ев. Т., Прокопенко Н. Дм.]. – Донецк, 2004. – 424с.
3. *Антология экономической классики: собр. соч.* / [Т. Р. Мальтус, Дж. М. Кейнс, Ю. Ларин и др.]. – М. : ЭКОНОМ-КЛЮЧ, 1993. – 486 с.
4. Борисов, А. Б. *Большой экономический словарь [Текст]* / А. Б. Борисов. [2-е изд. перераб. и доп.]. – М. : Книжный мир, 2007. – 860 с.
5. Бутко, М. *Державне регулювання як інструмент підвищення конкурентоспроможності регіонів [Текст]* / М. Бутко, Л. Подоляк // *Економіка України*. – 2007. - № 6. – С. 36–45.
6. Грищенко, А. А. *Інститут таргетування інфляції: зарубіжний досвід і перспективи запровадження в Україні [Текст]* / А. А. Грищенко, Т. О. Кричевська, О. І. Петрик. – К.: Інститут економіки та прогнозування, 2008. – 272 с.
7. *Економічний словник-довідник [Текст]* / [за ред. С. В. Мочерного]. – К. : Феміна, 1995. – 368 с.

References

1. Abalkin, L. (2002). *Logik of economic growth*. - Moscow Institute of Economics.
2. Amosha, A. I., Buleev, E. T., Prokopenko, N. Dm. (2004). *Theoretical and applied aspects of the operation of an industrial complex in the region*. - Donetsk.
3. Malthus, T. R., Keynes, Dj. M., Larin, Y. (1993). *Anthology of economic classics*. - Moscow : Mid- KEY.
4. Borisov, A. B. (2007). *Large Dictionary of Economics*. - Moscow: World of Books.
5. Butko, M. & Podolak, L. (2007). *State regulation as a tool for enhancing regional competitiveness. Economy of Ukraine*, 6, 36-45.
6. Gryschenko, A. A., Krichevsky, T. O., Petryk, O. I. (2008). *Institute of inflation targeting: international experience and prospects for implementation in Ukraine*. – Kyiv. : Institute for Economics and Forecasting.
7. *Economic Dictionary*. (2005). - Kyiv: Femina, 1995.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2014 р.

Леонід Миколайович ЯЦУН

кандидат економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності та туризму,
Харківський державний університет харчування та торгівлі
вул. Клочківська, 333, м. Харків, 61051, Україна
E-mail: yatsun@meta.ua
Телефон: +380969630068

СФЕРА ХАРЧУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ПРИРОДНО-СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА: МЕТОДОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ

Яцун, Л. М. Сфера харчування населення як природно-соціально-економічна система: методологія формування та розвитку [Текст] / Леонід Миколайович Яцун // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 155-166. – ISSN 1993-0259.

Анотація

З метою комплексного аналізу стану харчування населення регіонів України в статті досліджено функції з виробництва, реалізації та споживання продуктів і послуг харчування, а також основні структури харчового ланцюга від поля до споживача. Методологія дослідження полягає в структурно-функціональному підході до формування системи харчування населення з урахуванням суспільного сектору економіки та домогосподарств.

Запропоновано категорію та структуру сфери харчування як міжгалузевого кластера природно-соціально-економічного характеру, розроблено систему показників харчування населення та індикатори функціонування основних галузей та підсистем: агросектору, харчової промисловості, продовольчої торгівлі, ресторанного господарства та домогосподарств. Оцінка стану секторів сфери харчування населення та ефективності їх функціонування є результатом управлінської діяльності та характеризує кінцевий результат використання природно-ресурсної бази та економічного потенціалу системи харчування. Співвідношення характеристик секторів сфери харчування з фактичним станом харчування населення пропонується в якості критерію оптимальності та цільового орієнтуру ефективності управління та розвитку. Розраховано одиничні, комплексні та інтегральні показники функціонування секторів сфери харчування, які в зіставленні з показниками рівня та якості харчування населення відображають ефективність використання потенціалу сфери харчування та ступінь задоволення потреб населення в продукції та послугах харчування.

Ключові слова: сфера харчування населення; міжгалузевий кластер; природно-соціально-економічна система; потенціал секторів сфери харчування; рівень та якість харчування; показники функціонування; критерії ефективності управління та розвитку.

Леонид Николаевич ЯЦУН

СФЕРА ПИТАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ КАК ПРИРОДНО-СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СИСТЕМА: МЕТОДОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ

Аннотация

С целью комплексного анализа состояния питания населения регионов Украины в статье исследованы функции производства, реализации и потребления продуктов и услуг питания, а также основные структуры пищевой цепи от поля до потребителя. Методология исследования заключается в структурно-функциональном подходе к формированию системы питания населения с учетом общественного сектора и домохозяйств.

Предложены категория и структура сферы питания населения как межотраслевого кластера природно-социально-экономического характера, разработана система показателей питания населения и индикаторы функционирования основных отраслей и подсистем: агросектора, пищевой промышленности, продовольственной торговли, ресторанного хозяйства и домохозяйств населения. Оценка состояния секторов сферы питания населения и эффективности их функционирования является результатом управленческой деятельности и характеризует конечный результат использования

© Леонід Миколайович Яцун, 2014

природно-ресурсної бази і економічного потенціала сфери питания населення. Соотношение характеристик секторов сфери питания с фактическим состоянием питания населения предлагается в качестве критерия оптимальности и целевого ориентира эффективности управления и развития. Рассчитаны единичные, комплексные и интегральные показатели функционирования секторов сфери питания, которые в сопоставлении с показателями уровня и качества питания населения отражают эффективность использования потенциала сфери питания и степень удовлетворения потребностей населения в продукции и услугах питания.

Ключевые слова: сфера питания населения; межотраслевой кластер; природно-социально-экономическая система; потенциал секторов сфери питания; уровень и качество питания; показатели функционирования; критерии эффективности управления и развития.

Leonid Mykolayovych YATSUN

PhD in Economics,
Professor,
Head of the Department of Foreign Economic Management and Tourism,
Kharkiv State University of Food Technology and Trade,
Klochkovska str., 333, Kharkiv, 61051, Ukraine
E-mail: yatsun@meta.ua
Phone: +380969630068

NUTRITION SYSTEM OF POPULATION AS A NATURAL AND SOCIO-ECONOMIC SYSTEM: METHODOLOGY OF FORMATION AND DEVELOPMENT

Abstract

With the aim of complex analysis of the nutrition status of the population in the regions of Ukraine this article explores the functions of production, sale and consumption of food products and services, as well as the basic structure of the food chain from field to consumer. Methodology of research deals with the structural-functional approach to the formation of nutrition of the population, taking into account the public sector and households.

The category and structure of public catering as a cross-sectoral cluster of natural and socio-economic character are proposed. The system of indicators of nutrition and indicators of the functioning of the main branches and sub-systems such as agriculture, food industry and trade, restaurant business and households have been worked out. This article contains a recommended structure of the public catering, food cluster, system of catering, indicators and measurements; and indicators of catering sectors functioning: agriculture, food industry and trade, restaurant business and households.

Assessment of the scope of supply sectors of the population and the effectiveness of their operation is the result of management activities. It describes the end result of using natural and economic potential of the resource base and the scope of supply of the population. The ratio of the food cluster with the actual scope of the population nutritional status is proposed as an optimality criterion and benchmarks of management and development efficiency. Single, complex and integral indicators of functioning of nutrition sphere which in relation to indicators of the level and quality of nutrition reflect the efficiency of the use of the scope of nutrition sphere and meet people's needs for products and services supply have been calculated.

Keywords: public catering; food cluster; natural socio- economic system; the potential scope of the nutrition sector; the level and quality of food; management efficiency criteria.

JEL classification: O150

Вступ

В умовах глобалізації стан харчування окремих народів та верств населення залежить від багатьох суспільно-економічних та екологічних чинників, впливу на здоров'я певних моделей організації та управління його харчуванням. Якщо наукою харчування відносно чітко визначені бажані теоретичні параметри для окремої людини і навіть певних груп населення з урахуванням їх індивідуальних характеристик (залежно від віку, роду занять, фізичної інтенсивності праці та інших фізіологічних чинників), то на рівні держави і регіонів стратегії та параметри харчування постійно дискутуються і ще не мають загально визначених та об'єктивних підходів. Очевидно, що методики моніторингу та розвитку харчування повинні бути обґрунтовані та сприйняті як широким колом населення, так і на рівні підприємств харчування, регіональних, державних органів влади та домогосподарств для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Попередні моделі управління забезпеченням населення продовольством основну увагу звертали на програмно-цільовий підхід до формування продовольчого комплексу як інтегрованої форми галузей, пов'язаних із вирощуванням та виробництвом продуктів харчування [2; 6]. Місце та роль продовольчого комплексу країни визначались установками та планами, які ставились перед сільським господарством та харчовою промисловістю, вважаючи априорі, що вся вироблена продукція буде доведена і спожита населенням. Як і інші територіально-виробничі комплекси, продовольчий функціонував на основі планів для окремих галузей без єдиного центру управління. Попри декларування важливої соціально обумовленої мети, кінцевий результат, під яким доцільно розуміти безпосереднє споживання населенням продуктів та послуг харчування, досліджувався недостатньо.

Наявні дослідження демонструють декілька методологічних підходів до формування та розвитку продовольчого комплексу. Одні вчені вважають, що кінцевим результатом діяльності продовольчого комплексу, його метою є задоволення потреб населення в продовольчій сировині та харчових продуктах, які вирощуються сільським господарством та виробляються харчовою промисловістю [2; 3; 7]. Інші дослідники вбачають найближчу ціль у забезпеченні стійкого виробництва та постачання продовольства, а більш віддалену - в задоволенні розумних потреб населення в продуктах харчування відповідно до науково обґрунтованих норм [5; 10]. Продовольчий комплекс становив складну систему економічних та організаційно-технологічних зв'язків, носіями яких стали реально функціонуючі окремі галузі народного господарства, які взаємодіяли для досягнення прибутку як кінцевої мети. Ступінь участі останніх у відтворювальному процесі неоднакова, що певною мірою пояснює факт відсутності єдиної класифікації галузей (видів економічної діяльності) продовольчого комплексу і наукові дискусії навколо цього питання. На думку вчених [5; 11], об'єднувальним критерієм для визначення структури продовольчого комплексу повинен бути продовольчий продукт, а тому до складу продовольчого комплексу мають бути внесені всі галузі, які мають безпосереднє відношення до продовольства і складають повний відтворювальний комплекс руху продукту, від сфери виробництва і до реалізації та організації споживання їжі. Але при цьому не враховувалось, що «продовольство» обмежувалось сільськогосподарською сировиною та продовольчими товарами, які слід розглядати лише як напівфабрикати певного ступеня готовності, а не готові страви як кінцевий продукт з необхідним набором супутніх послуг обслуговування по їх споживанню.

Мета та завдання статті

Метою дослідження стало узагальнення теоретико-методологічних та практичних підходів до моніторингу, оцінки стану харчування населення та управління розвитком секторів і галузей сфери харчування як міжгалузевого кластеру природно-соціально-економічного характеру.

Аналіз теоретико-методологічних та практичних підходів до проблем харчування населення показує, що теоретики та практики в продовольчий комплекс залучають лише перші фази відтворення, пов'язані з виробництвом, переробкою та розподілом продовольчої сировини і харчових продуктів у «харчовому ланцюгу», залишаючи без уваги завершальні фази реалізації, а головне - функції організації споживання готової їжі. З метою системного дослідження харчування населення необхідно аналізувати всі функції та структури, пов'язані з вирішенням цього завдання, від виробництва сировини до споживання готових страв та всі структури (оператори), що задіяні у виконанні цих функцій, як формальні (підприємства суспільного сектору), так і неформальні (домогосподарства населення) джерела надходження продуктів та послуг харчування.

Виклад основного матеріалу дослідження

Спираючись на системний методологічний підхід, для науково-практичного використання ми пропонуємо категорію «сфери харчування» як природно-соціально-економічну систему та міжгалузевий регіональний кластер, що містить усі функції та охоплює всі структури, діяльність яких спрямована на досягнення основної мети – забезпечення потреб населення у харчуванні.

З позиції теорії та практики функціонального управління в структурі сфери харчування доцільно виокремити чотири основні сектори. Перший сектор складають галузі, безпосередньо зайняті вирощуванням продовольчої сировини або продуктів харчування (сільгоспідприємства, фермери, особисті підсобні господарства, рибальство, система заготівель ягід, грибів тощо). До другого сектору входять галузі, які виконують функції переробки продовольчої сировини у харчову продукцію (харчова промисловість та її сектори – м'ясо-молочна, хлібопекарна, олійно-жирова, консервна тощо). Третій сектор виконує функцію реалізації (оптова та роздрібна торгівля, продовольчі ринки, фірмова торгівля тощо). Четвертий сектор складають галузі, які організують споживання продуктів харчування (ресторанне господарство, соціальне харчування, харчоблоки санаторіїв, дитячих установ).

У якості складової частини першого та другого секторів система харчування має складні організаційно-технічні, технологічні та фінансові відносини з сільським господарством та харчовою промисловістю, від яких надходить продовольча сировина та харчова продукція. Спеціалізація

агросектору прямо впливає на функціонування системи харчування і забезпечує населення готовими до вживання продуктами (свіжі овочі, фрукти, зелень тощо) та сировиною рослинного і тваринного походження для подальшої переробки (картопля, зерно, птиця, худоба, яйця тощо).

Значною мірою функціонування системи харчування залежить від рівня розвитку харчової промисловості – основного постачальника хлібобулочних та борошняних виробів, молочнокислої продукції, м'яса та м'ясопродуктів, риби, жирів тощо. Наявність готових до споживання продуктів харчування суттєво залежить від наявності сировини, що і визначає повноту асортименту системи харчування.

Третій сектор системи харчування спрямований на доведення продукції агросектору та харчової промисловості до кінцевого споживача та безпосередню реалізацію продуктів харчування населенню і містить підприємства оптової та роздрібної торгівлі, торговельні мережі, продовольчі ринки, дрібнороздрібну мережу тощо. Розгалужені виробничо-економічні зв'язки секторів та галузей сфери харчування формують диверсифіковані вертикально-горизонтальні структури природно-соціально-економічної системи харчування (рис. 1).

Четвертий сектор сфери харчування представлено суспільним сектором (загальнодоступною мережею та соціальними видами харчування) як єдиною галуззю сфери товарного обігу, зайнятою організацією безпосереднього приготування страв і споживання продуктів та послуг харчування населення, що замикає відтворювальний процес системи. У цьому полягає не тільки специфіка суспільних форм харчування, але й їх активний вплив на всі сектори продовольчого комплексу в частині обсягів, структури, асортименту, безпеки і якості, реалізації та організації споживання продуктів і послуг харчування.

З урахуванням принципових змін в управлінні економікою та погляди на організацію харчування як кінцеву мету діяльності галузей «харчового ланцюга», сфера харчування становитиме систему, котра об'єднує різні галузі економіки, що виконують функції: вирощування продовольчої сировини, виробництва харчової продукції, реалізації продовольчих товарів, організації споживання страв у ресторанному господарстві та домогосподарствах населення. Взаємозв'язки сфери харчування з індикаторами рівня, якості та вартості харчування і якості життя населення досить розгалужені (рис. 2).

У сфері харчування перетинаються два повторювані суспільні цикли – з одного боку, замикається процес відтворення харчових продуктів, а з іншого – закладається основа для відтворення індивідууму (людини, людського капіталу). У цій подвійності процес виробництва продуктів харчування має споживчий характер, а другий – матеріально-виробничий. Функція відтворення людини полягає не лише у фізіологічних комплексних витратах речовин та енергії її організму в процесі життєдіяльності, а також і повноцінному відтворенні людини, наданні можливості існування в якості соціально активної особи і у вільний час. У зв'язку з цим, на відміну від попередніх досліджень, людину доцільно розглядати ширше, аніж суто біологічний об'єкт, а радше як систему біо-енерго-інформаційного характеру, а потреби в харчуванні розширити від біологічних до соціальних, психо-фізіологічних, креативних тощо.

На кожному етапі розвитку суспільства всі форми особистого споживання їжі мають певну структуру. Залежно від виду господарювання харчування здійснюється в індивідуальній або суспільно організованій формі чи їх поєднанні відповідно до характеру виробництва та присвоєння продуктів харчування.

Залежно від суспільної форми виробництва та використання продуктів, харчування населення розвивається на товарній або нетоварній основі, що визначається соціально-економічною ефективністю та іншими чинниками. Як показують наші дослідження, сьогодні в Україні в нетоварній формі споживається 34-85 % залежно від виду продуктів та послуг харчування.

Центральним питанням у визначенні потреб харчування населення постає завдання встановлення нормативних показників розрахунку обсягів харчування, необхідних для задоволення цих потреб. Сучасна практика складання споживчого кошика ґрунтується переважно на плануванні від досягнутого (можливого) і встановленні межі нормального розвитку людського організму на основі фізіологічних норм харчування [2; 5; 8]. Проте доцільно виходити не тільки із критерію можливих біологічних потреб, а враховувати реально діючі зовнішні умови, доповнюючи потреби людини в харчуванні комплексом соціально-економічних факторів суспільного характеру. Розмір та структуру потреб населення в харчуванні доцільно розглядати з урахуванням реального досягнення їх у найближчій перспективі та фактичної харчової поведінки споживачів, інакше вони не будуть мати практичного значення. Обидва вищезазначені (нормативно-раціональний та емоційно-поведінковий) підходи використовуються наукою та практикою в плануванні та управлінні харчуванням населення – і фізіологічні норми, і соціально-економічні фактори зовнішнього середовища формують потреби людини в харчуванні, що вимагає побудови психосоматичної моделі харчування, яка органічно поєднувала б раціональну та ірраціональну природу людини, її адаптацію до наявних умов, а відповідно - як кількісні, так і якісні показники харчування.

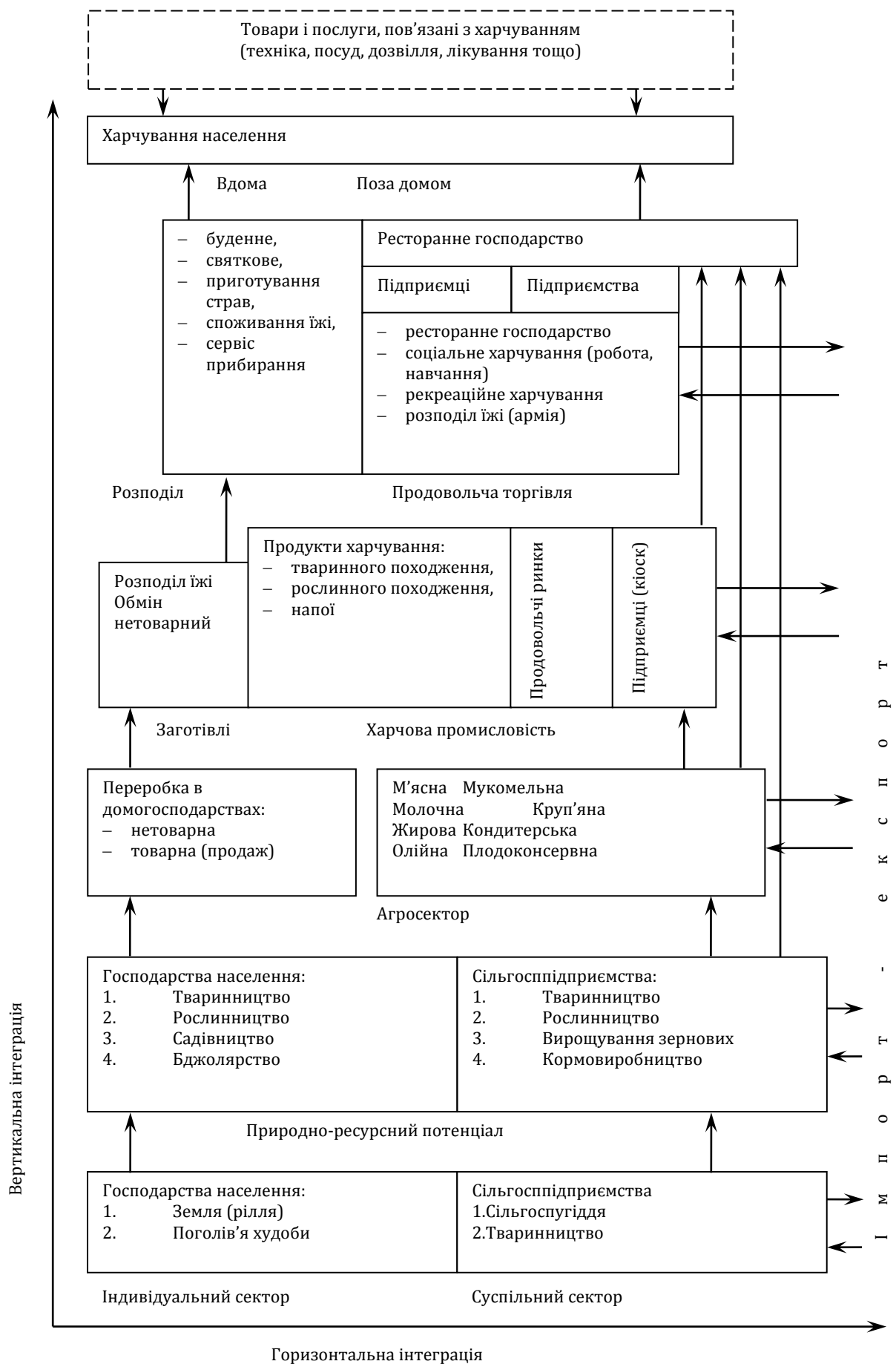

Рис. 1. Вертикально-горизонтальні зв'язки сфери харчування

Бажаний образ споживчих прагнень може відобразити цільові або кінцеві орієнтири харчування населення. Водночас використання чинних вимірів (таких, як калорійність добового раціону, маса використаної сировини, тривалість прийому їжі, коефіцієнт сумарної органолептичної оцінки тощо) не вирішують проблему у зв'язку з неоднорідністю та різноманітністю асортименту сировини, харчових продуктів та готових страв, які використовуються в харчуванні населення, і потребують вдосконалення.

Окрім суспільних організацій продовольчої сфери, існують і особисті підсобні господарства, суспільно слабкоорганізована та формалізована сфера економіки, яка не завжди бере участь у товарно-грошових відносинах, але частка якої у вирощуванні і споживанні продуктів та послуг харчування досить вагома і складала в 1990 р. до 12 % обсягу вирощеного продовольства, а сьогодні збільшилась до 40-80 %. Усі галузі сфери харчування знаходяться у взаємодії, але одні пов'язані з виробництвом, інші – з реалізацією і не виходять безпосередньо на харчування споживача, а загалом складають сферу виробництва та обігу продовольчих ресурсів. Сьогодні вказані галузі розширюють свою діяльність і самостійно здійснюють не тільки роздрібну фірмову торгівлю продукцією власного виготовлення, але й безпосередньо організують особисте її споживання у фірмових магазинах кондитерських, м'ясних, молочних, хлібобулочних виробів, ланцюгах пивних барів з власним брендом, продуктом і обладнанням та інших формах диверсифікації і міжгалузевої кооперації.

Показники розвитку харчування населення обумовлені важливою роллю в життєдіяльності людини та функціями цієї сфери в економіці і охоплюють широке коло індикаторів. Розробка та дослідження таких показників є одним із найактуальніших завдань економічної науки, які пов'язані з певними соціально-економічними умовами, мають історично перехідний характер і відповідно повинні систематично модернізуватись. Зрушення в системі ринкових відносин обумовлюють необхідність їх оновлення, а науково обґрунтована система економічних показників повинна стимулювати досягнення високих результатів господарювання. Виконання цієї задачі стає реальним за умови відображення цими показниками суспільно необхідних витрат на функціонування системи харчування, реальної потреби в продовольчих товарах і послугах, а також необхідних трудових та фінансових ресурсах на її розвиток.

Здійснення галузями системи харчування функцій виробництва, реалізації та організації споживання продовольства обумовлює наявність широкого кола показників для оцінки діяльності підприємств та сфери харчування загалом, які дослідники поділяють на три групи - вартісні (обсяг товарообороту, продукції власного виробництва, вартість основних фондів, розмір інвестицій тощо), натуральні (кількість спожитих продуктів, обсяг переробленої сировини та реалізованих продовольчих товарів, кількість підприємств харчування та їх площа), трудові (чисельність зайнятих у харчових галузях тощо). Водночас жоден з наявних показників окремо не може об'єктивно характеризувати рівень і перспективи розвитку сфери харчування та функції, які виконує цей важливий сектор економіки в життєдіяльності людини та суспільства.

Для об'єктивного моніторингу, оцінки стану харчування та прийняття управлінських рішень щодо розвитку сфери харчування доцільно сформувати дві групи показників: перша характеризує споживання населенням харчових продуктів та послуг (рівень, якість та вартість харчування), а друга показує ефективність функціонування галузей та секторів сфери харчування (аграрного сектору, харчової промисловості, продовольчої торгівлі, ресторанного господарства та домогосподарств). При цьому для комплексної оцінки необхідно враховувати як суспільні, так і домашні форми виробництва та споживання продуктів і послуг харчування, а також всі канали їх надходження, разом із особистими підсобними господарствами населення. Система показників харчування та їх значення по Харківській області наведена в табл. 1.

З метою більш детального встановлення причинно-наслідкових зв'язків рівня харчування населення з джерелами надходження продуктів та послуг харчування доцільно провести структурно-функціональний аналіз характеристик та показників функціонування секторів сфери харчування.

Після визначення показників харчування населення (фактичного чи прогнозованого споживання продуктів, напоїв і послуг харчування) доцільно складати та розраховувати баланси виробництва продовольчої сировини, її переробки, зберігання та реалізації, а також організації споживання готової їжі.

Окрім функцій виробництва, реалізації та організації споживання виконуються конкретними секторами сфери харчування (галузями, видами економічної діяльності) – аграрним сектором, харчовою промисловістю, продовольчою торгівлею, ресторанним господарством, а також домогосподарствами. Перелік індикаторів і показників виробничого потенціалу та результативності функціонування секторів сфери харчування Харківської області розраховано та наведено в табл. 2.

Розрахунки потенціалу окремих секторів сфери харчування населення областей України вказують на значні коливання її структури як у галузевому, так і природно-економічному значенні, а також співвідношення індивідуальної та суспільної форм харчування населення, що в результаті і виявляється у рівні та якості харчування населення.

Споживання здійснює стимулювальну дію на виробництво, що призводить до формування цільової

концепції функціонального управління системою харчування, де вихідним пунктом стає не виробництво, а кінцевий соціальний результат - розумні потреби людини.

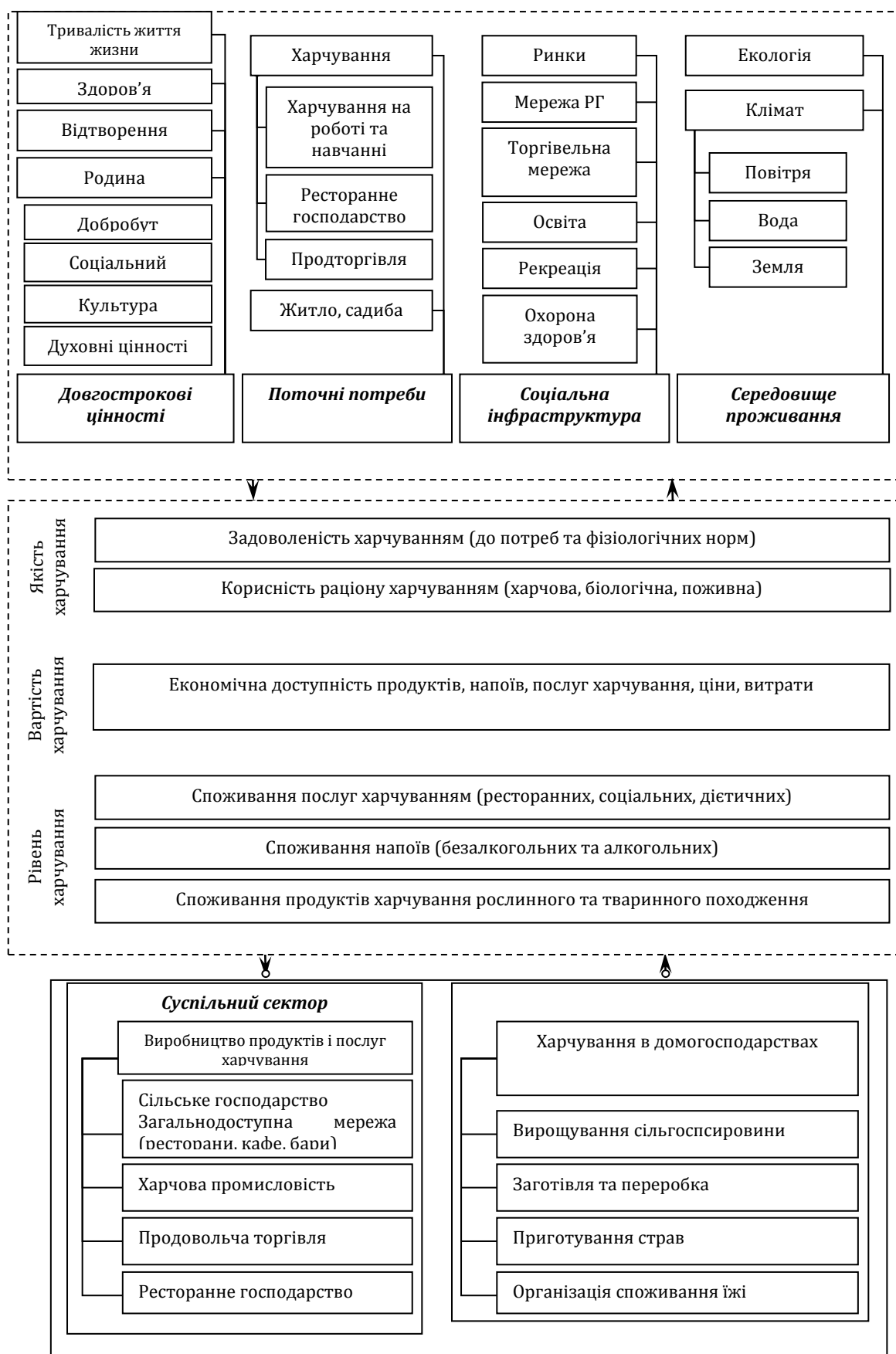

Рис. 2. Сфера харчування в системі рівня та якості життя населення

Зовнішні виробничі відносини балансуються потім із суспільними потребами, а суспільні потреби диктують необхідні пропорції, визначаючи, де і в якому секторі потрібен більш інтенсивний розвиток науково-технічного прогресу, пошук резервів збільшення або зменшення витрат, тобто виступають прямим регулятором основної організації виробництва загалом. З цих причин галузеві стратегії розвитку секторів сфери харчування потрібно формувати на основі плановірно підпорядкованих цілей економічного розвитку, а не пасивного пристосування до господарських пропорцій, які складаються досить часто стихійно або з метою отримання скорішого комерційного ефекту.

Таблиця 1. Показники харчування населення

№	Показник	Од. виміру	Значення
1. Рівень харчування			
1.1.	Споживання продуктів харчування		
1.1.1.	З них: продуктів тваринного походження		
1.1.1.1.	у тому числі, м'яса	кг/особа/рік	58
1.1.1.2.	Риби	кг/особа/рік	26
1.1.1.3.	Яець	кг/особа/рік	11
1.1.1.4.	Молока	кг/особа/рік	156
1.1.1.5.	Жирів	кг/особа/рік	2
1.1.2.	продуктів рослинного походження		
1.1.2.1.	у тому числі, хліба	кг/особа/рік	101
1.1.2.2.	Овочів	кг/особа/рік	97
1.1.2.3.	Картоплі	кг/особа/рік	94
1.1.2.4.	Фруктів	кг/особа/рік	61
1.1.2.5.	Цукру	кг/особа/рік	36
1.1.2.6.	Олії	кг/особа/рік	18
1.2.	Споживання послуг харчування		
1.2.1.	Товарооборот продовольчої торгівлі	грн/особу	2335
1.2.1.1.	у тому числі, по продуктах тваринного походження	грн/особу	1219
1.2.1.2.	по продуктах рослинного походження	грн/особу	554
1.2.1.3.	по безалкогольних напоях	грн/особу	245
1.2.1.4.	по алкогольних напоях	грн/особу	317
1.2.2.	Товарооборот ресторанного господарства	грн/особу	163
1.3.	Калорійність добового раціону	ккал/ особу	3360
2. Якість харчування			
2.1.	Досягнення фізіологічних норм споживання		
2.1.1.	по продуктах тваринного походження	%	88
2.1.1.1.	у тому числі, м'яса	%	75
2.1.1.2.	Риби	%	132
2.1.1.3.	Яець	%	83
2.1.1.4.	Молока	%	41
2.1.1.5.	Жирів	%	92
2.1.2.	По продуктах рослинного походження	%	102
2.1.2.1.	у тому числі, хліба	%	99
2.1.2.2.	Овочів	%	107
2.1.2.3.	Картоплі	%	112
2.1.2.4.	Фруктів	%	68
2.1.2.5.	Цукру	%	116
2.1.2.6.	Олії	%	121
2.2.	Поживна цінність раціону харчування		
	забезпеченість вітамінами, макро- та мікроелементами	%	72
2.3.	Харчова цінність раціону, в т.ч. частка білка	%	14,5
2.4.	Забезпеченість мережею продовольчої торгівлі	%	64
2.5.	Забезпеченість мережею ресторанного господарства	%	47
3. Вартість харчування			
3.1.	Витрати на харчування в місяць	грн / особу	542
	у тому числі, на продукти	грн / особу	508
3.1.1.	на алкогольні напої	грн / особу	18
3.1.2.	на харчування поза домом	грн / особу	19
3.2.	Економічна доступність харчування	грн / тис. ккал	5,4

Таблиця 2. Показники функціонування сфери харчування населення

№	Характеристика потенціалу	Од. виміру	Значення	№	Показники результативності	Од. виміру	Значення	
1	2	3	4	5	6	7	8	
			Аграрний сектор АС					
	Посівні площі загалом	га/1000 осіб	553,7		Виробництво зернових	кг/особу	1358	
	Посівні площі під зерновими	га/1000 осіб	254,3		Виробництво овочів	кг/особу	384	
	Посівні площі під овочами	га/1000 осіб	44,0		Виробництво м'яса	кг/особу	41,2	
	Чисельність працівників	чол./1000 осіб	26,5		Виробництво молока	кг/особу	174,9	
	Частка сільського населення	%	21,2		Виробництво яєць	шт./особу	340	
	Кількість сільгосппідприємств	на 1000 осіб	7,7		Обсяг продукції агросектору	грн / особу	11821	
	Кількість ферм	на 1000 осіб	4,8		Продуктивність праці	тис грн / працівн.	6,8	
	Поголів 'я великої рогат. худоби	голів/1000 осіб	131		Рентабельність рослинництва	%	6,3	
	Поголів 'я свиней	голів/1000 осіб	110		Рентабельність тваринництва	%	-5,8	
	Вартість основних засобів	тис. грн / працівник	6,7		Валова додана вартість	грн / особу	4830	
	Потенціал агросектору	%	22,5		Результативність агросектору	%	46,26	
			Харчова промисловість ХП					
	Вартість основних засобів	тис. грн / особу	8,9		Виробництво борошна	кг/особу	60,8	
	Чисельність працівників	осіб / тис. жителів	7,2		Виробництво хліба	кг/особу	48,6	
	Ступінь зношення основних засобів	%	18,2		Виробництво олії	кг/особу	48,3	
	Кількість підприємств ХП	одиниць / 1000 осіб	2,8		Виробництво м'яса	кг/особу	9,3	
	Потенціал харчової пром-сті	%	19,3		Виробництво молока	кг/особу	41,9	
					Виробництво сирів	кг/особу	2,7	
					Виробництво безалкогольн. напоїв	л/особу	2,1	
					Виробництво алкогольних напоїв	л/особу	1,8	
					Обсяг продукції ХП	грн / особу	483	
					Продуктивність праці	грн / працівн.	8241	
					Валова додана вартість	грн/ особу	3645	
					Результативність харчової пром-сті	%	55,3	

Продовження таблиці 2

Продовольча торгівля ПТ							
1	2	3	4	5	6	7	8
	Кількість продмагазинів	одиниць/1000 осіб	3,69		Продаж продовольчих товарів	грн /особу	2335
	Торговельна площа продторгівлі	м ² /1000 осіб	93,35		з них тваринного походження	грн /особу	1219
	Чисельність працівників	осіб/1000 населення	9,8		рослинного походження	грн /особу	554
	Частка площі продторгівлі	%	37,7		безалкогольних напоїв	грн /особу	245
					алкогольних напоїв	грн /особу	317
					Товарооборот на 1 м ² торг. площі	тис. грн м ²	25,01
					Товарооборот на 1 працюючого	тис. грн /особу	238,26
					Валова додана вартість	грн / особу	671
	Потенціал продторгівлі	%	42,4		Результативність продторгівлі	%	47,3
Ресторанне господарство РГ							
	Кількість об'єктів рест. госп-ва	од./1000 осіб	6,0		Товарооборот ресторан. госп-ва	грн /особу.	163
	Кількість ідалень	од./1000 осіб	3,3		Товарооборот на одне місце	тис. грн / 1 місце	39,9
	Кількість місць на об'єктах РГ	од./1000 осіб	82,0		Товарооборот на 1 працюючого	тис. грн /працівн.	103,9
	Чисельність працівників РГ	чол/1000 осіб	1,6		Націнка ресторанного господарства	грн /особу	77,7
					Націнка в товарообороті РГ	%	47,5
	Потенціал РГ	%	33,4		Результативність ресторан. госп-ва	%	65,6
Домогосподарства ДГ							
	Щільність населення	осіб / км ²	89		Частка продуктів домогосподарств:		
	Частка міського населення	%	78,8		Овочів	%	41,3
	Величина домогосподарств	осіб	2,5		Фруктів	%	6,6
	Природно-рекреаційні ресурси	од.	6,70		М'яса	%	6,4
	Забезпеченість житлом	м ²	21,7		Молока	%	9,6
	Доходи домогосподарств	грн / міс. / особа	1679		Яєць	%	14,1
	Земельна площа домогосподарств	га / домогосп.	0,12		Витрати на продукти харчування	дом. / % / міс.	49,4
	Потенціал домогосподарств	%	50,5		Витрати на алкогольні напої	дом. / % / міс.	1,6
					Витрати на харчування поза домом	дом. / % / міс.	1,7
					Сукупні витрати на харчування	грн /особу /міс	542
					Результативність домогосподарств	%	18,6
	ПОТЕНЦІАЛ СФЕРИ ХАРЧУВ	%	47,1		РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ СФЕРИ	%	54,3

Висновки та перспективи подальших розвідок

У цілевизначенні розвитку сфери харчування населення має бути передбачено не лише задоволення матеріальних потреб у харчуванні, але й суспільно необхідні витрати з надання послуг харчування за місцем роботи, навчання, лікування, відпочинку тощо, розвиток реалізуючого потенціалу для майбутнього. Головною метою сфери харчування має виступати не продукція, а адекватні суспільні потреби, які дозволяють охопити практичним регулюванням потрібні умови, що посилює соціально-цільовий характер відтворювального циклу сфери харчування.

У ході еволюції індивідуально-суспільних форм споживання їжі формувались певні види економічних систем як суб'єктів управління та господарювання в різних секторах системи харчування – корпоративний сектор великих об'єднань, агропереробних холдингів, торговельних і ресторанных ланцюгів, окремих підприємств та підприємницького сектору малого бізнесу, а також різних галузей і секторів продовольчого комплексу, співвідношення яких протягом економічних реформ постійно змінювалось, хоча їх діяльність має бути узгодженою і спрямованою на кінцевий результат.

Виходячи з різноманітності функцій, цілей, структури та операторів сфери харчування, її сталий розвиток як домінуючу стратегію можемо подати у вигляді ієрархічної причинно-наслідкової залежності, що містить взаємопов'язані складові: рівень та якість життя населення (як мета функціонування сфери харчування), потенціал секторів сфери харчування (як основний ресурс та джерело розвитку) і результативність функціонування галузей як критерій ефективності та узгодженого розвитку всіх секторів цієї сфери з метою отримання синергетичних ефектів харчування населення.

Список літератури

1. Класифікація видів економічної діяльності [Текст] : національний класифікатор України ДК 009:2005: Наказ Держспоживстандарту України № 375 від 26 грудня 2005 р. – К.: Держспоживстандарт України, 2005.
2. Алтухов, А. И. Агропромышленный комплекс России - состояние и прогноз развития [Текст] / А. И. Алтухов. – М. ВНИИЭСХ. 2004. – 195 с.
3. Березін, О. В. Продовольчий ринок України-теоретико-методологічні засади формування і розвитку [Текст] : монографія / О. В. Березін. – К. Центр учбової літ-ри, 2008. – 184 с.
4. Ванханен, В. В. Учение о питании [Текст] / В. В. Ванханен, В. Д. Ванханен. В 2т. – Донецьк, Донецчина, 2000. – 350 с.
5. Карсекин, В. И. Территориальная организация общественного питания [Текст] / В. И. Карсекин. – К. Вища школа, 1991. – 345 с.
6. Князев, Е. Н. Основания синергетики [Текст] / Е. Н. Князев, С. П. Курдюмов. – СПб., 2002.
7. Малигіна, В. Д. Методологія забезпечення продовольчої безпеки України: монографія [Текст] / В. Д. Малигіна. Донецьк. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. – Донецьк. ДонНУЕТ, 2011. – 532 с.
8. Мельник, Л. Г. Экономика развития [Текст] / Л. Г. Мельник. – Сумы. Университетская книга, 2013. – 784 с.
9. Пригожин, И. Р. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой [Текст] / И. Р. Пригожин, И. Стенгер. – М.: Прогресс, 1986.
10. П'ятницька, Г. Т. Ресторанне господарство України - ринкові трансформації, інноваційний розвиток, структурна переорієнтація [Текст] : монографія / Г. Т. П'ятницька. – К.: КНТЕУ, 2007. – 465 с.
11. Яцун, Л. М. Харчування населення: теорія, методологія та практика управління: монографія [Текст] / Л. М. Яцун. – Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. – Харків: ХДУХТ, 2013. – 342 с.

References

1. Classification of types of economic activity : the National classifier of Ukraine SK 009:2005: Orders Derzhspozhyvstandard Ukraine № 375 from December, 26 in 2005. (2006). - Kyiv: Derzhspozhyvstandard of Ukraine, 2005.
2. Altuhov, A. I. (2004). An agroindustrial complex of Russia is the state and prognosis of development. – Moskow: VNIIECH.
3. Berezin, O. V. (2008). A food market of Ukraine - theoretical-methodological principles of forming and development. Kyiv : Center of educational literature.
4. Vanhanen, V. V., Vanhanen, V. D. (2000). Studies about a feed.. – Donetsk, Donechyna.
5. Karsekin, V. I. (1991). Territorial organization of public catering. - Kyiv : High school.
6. Knyazev, E. N., Kurdyumov, S. P. (2002). Grounds of synergetics. – SPb.

-
7. *Malygina, V. D. (2011). Methodology of providing of food safety of Ukraine. Donez. nation. un-ty of economy and trade the name of Mykhajlo Tugan-Baranovskiy. Donetsk. DonNUET.*
 8. *Melnyk, L. G. (2013). Economy of development. – Sumy. University book.*
 9. *Prygozhyn, I. R., Stenger I. (1986). Order from chaos. New dialogue of man with nature. – Moskow: Progress, 1986.*
 10. *Pyatnizkaya, G. T. (2007). Restaurant economy of Ukraine : market transformations, innovative development, structural orientation. - Kyiv: Kyiv. nation. trade.-econ. un.*
 11. *Yatsun, L. N. (2013). Feed of population : theory, methodology and practice of management. – Kharkiv, Kharkiv State University of Food Technology and Trade.*

Стаття надійшла до редакції 26.05.2014 р.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ В СФЕРІ ФІНАНСІВ

УДК 629.113:368

Ганна Сергіївна БОВСУНОВСЬКА

аспірантка,

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

просп. К. Маркса, 35, м. Дніпропетровськ, 49000, Україна

E-mail: bovsunovskaya.anna@gmail.com

Телефон: +380972928129

ІНТЕГРАЛЬНА ОЦІНКА РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Бовсуновська, Г. С. Інтегральна оцінка рівня фінансової безпеки страхового ринку [Текст] / Ганна Сергіївна Бовсуновська // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 167-173. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Розглянуто сутність та складові фінансової безпеки країни. Визначено та проаналізовано основні економічні індикатори рівня фінансової безпеки страхового ринку України та їх порогові значення відповідно до чинного законодавства. Досліджено рівень фінансової безпеки вітчизняного страхового ринку з використанням двох методів розрахунку інтегральних показників – аналітичного та графічного. Розкрито основні переваги та недоліки їх застосування. За результатами дослідження виявлено загальне зниження активності страхового ринку протягом 2008-2011 років та поступове підвищення у 2012-2013 роках, при цьому рівень його фінансової безпеки залишається досить низьким, що робить його вразливим до внутрішніх і зовнішніх загроз. Наголошено на значній волатильності процесів, які відбуваються на ринку, що ускладнює прогнозування майбутньої ринкової ситуації. Результати дослідження можуть бути використані для подальшого вивчення перебігу економічних процесів на страховому ринку України та розробки стратегії його розвитку.

Ключові слова: фінансова безпека; страховий ринок; перестраховування; економічний індикатор; інтегральний показник; волатильність.

Анна Сергеевна БОВСУНОВСКАЯ

ИНТЕГРАЛЬНАЯ ОЦЕНКА УРОВНЯ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАХОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ

Аннотация

Рассмотрены сущность и составляющие финансовой безопасности страны. Определены и проанализированы основные экономические индикаторы уровня финансовой безопасности страхового рынка Украины и их пороговые значения в соответствии с действующим законодательством. Исследован уровень финансовой безопасности отечественного страхового рынка с использованием двух методов расчета интегральных показателей – аналитического и графического. Раскрыты основные преимущества и недостатки их применения. По результатам исследования выявлено общее снижение активности страхового рынка в 2008-2011 годах и постепенное повышение в 2012-2013 годах, при этом уровень его финансовой безопасности остается достаточно низким, что делает его уязвимым относительно внутренних и внешних угроз. Отмечена значительная волатильность процессов, происходящих на рынке, что затрудняет прогнозирование будущей рыночной ситуации. Результаты исследования могут быть использованы для дальнейшего изучения протекания экономических процессов на страховом рынке Украины и разработки стратегии его развития.

Ключевые слова: финансовая безопасность; страховой рынок; перестрахование; экономический индикатор; интегральный показатель; волатильность.

© Ганна Сергіївна Бовсуновська, 2014

**INTEGRAL ESTIMATION OF FINANCIAL SECURITY LEVEL
OF INSURANCE MARKET OF UKRAINE**

Abstract

We have examined the content and integral parts of financial security of the country. Moreover, we have determined and analyzed main economic indicators of the financial security level of the insurance market of Ukraine and their threshold amounts according to the legislation in force. We have investigated the level of the financial security of the insurance market of Ukraine with the use of two methods of integrated indexes calculation, such as: analytical method and graphic method. In such a manner, we have explored main advantages and disadvantages of integrated indexes usage for estimation of insurance market financial security level. Investigation results showed general reduction of the insurance market activity throughout 2008-2011 and gradual increase of activity throughout 2012-2013, whereas Ukraine's insurance market financial security level quite low, which makes it more vulnerable to internal and external threats. We have noted significant volatility of processes occurring on the market, which complicates the forecasting of the future situation on the market. Results of investigation can be used for further studying of economical processes on the insurance market of Ukraine and elaboration of strategies of its development.

Keywords: *the financial security; insurance market; reinsurance; economic indicator; integrated index; volatility.*

JEL classification: G220

Вступ

Поступове залучення України до процесів глобалізації світової економіки вимагає детального розгляду такого питання, як економічна безпека. Однією з ключових складових економічної є фінансова безпека країни. Згідно з українським законодавством, фінансова безпека – це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання [1].

Фінансова безпека є надзвичайно складною багаторівневою системою, яка містить низку підсистем: бюджетну, валютну, грошово-кредитну, боргову безпеку, безпеку страхового та фондового ринку. Важливою складовою фінансової безпеки держави є фінансова безпека її страхового ринку. Остання є підґрунтям для створення дієвої системи захисту громадян, суб'єктів господарювання та держави у разі настання несприятливих подій. Крім того, страховий ринок є джерелом довгострокових інвестицій в економіку держави.

Вагомий внесок у дослідження рівня фінансової безпеки страхового ринку України зробили багато вітчизняних науковців. Зокрема, у праці Матвійчука Л. О. [6] розглядається економічна сутність фінансової безпеки страхової компанії в сучасних умовах господарювання, роль страхування у забезпеченні фінансової безпеки держави в умовах глобалізації досліджена Губановою Л. І. [3], оцінці рівня фінансової безпеки страхового ринку України на підставі аналізу індикаторів його фінансової безпеки присвячена робота Жабинець О. Й. [4], в праці Барановського О.І. опрацьовано методологію оцінки та механізм забезпечення фінансової безпеки в Україні[1]. Водночас, варто зазначити, що на питання визначення рівня фінансової безпеки страхового ринку України з використанням інтегральних показників звертається замала увага, що обумовлює актуальність дослідження.

Мета статті

Мета нашого дослідження полягає у вивченні основних індикаторів фінансової безпеки страхового ринку та визначенні рівня його фінансової безпеки з використанням інтегральних показників.

Об'єкт дослідження – економічні процеси, що відбуваються на страховому ринку України.

Предметом дослідження є основні показники фінансової безпеки страхового ринку України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Фінансова безпека страхового ринку загалом і конкретного страховика зокрема - це такий рівень

забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дозволив би їм у разі потреби відшкодувати обумовлені у договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування [5, с. 31].

Фінансова безпека страхового ринку визначається низкою показників – індикаторів фінансової безпеки, а також залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних, внутрішніх і зовнішніх чинників та визначається фінансовою результативністю та ефективністю діяльності.

Оцінка фінансової безпеки страхового ринку проводиться згідно з методикою розрахунку рівня економічної безпеки України.

Основні індикатори та порогові значення індикаторів стану фінансової безпеки страхового ринку, рекомендовані Мінекономрозвитку України [8-9], наведено в табл. 1.

Таблиця 1. Індикатори та порогові значення індикаторів стану фінансової безпеки страхового ринку України

№	Показник	Порогове значення
1.	Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	8-12
2.	Показник щільності страхування (страхові премії на одну особу), доларів США	не менше 140
3.	Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, %	не менше 30
4.	Рівень страхових виплат, %	не менше 30
5.	Частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам, %	не більше 25
6.	Частка сукупного обсягу статутних капіталів страхових компаній, що належать нерезидентам у загальному їх обсязі, %	не більше 30
7.	Частка надходжень страхових премій 3-х найбільших СК у заг. обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), %	10-30

Розраховані кількісні значення показників фінансової безпеки страхового ринку наведено в таблиці 2.

Таблиця 2. Індикатори стану фінансової безпеки страхового ринку

№	Показник	Роки					
		2008	2009	2010	2011	2012	2013
1.	Показник проникнення страхування, %	2,5	2,2	2,1	1,7	1,4	1,9
2.	Показник щільності страхування, дол. США	67,57	55,70	63,33	62,24	54,10	78,90
3.	Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, %	4,6	4	3,9	5,9	9,2	8,6
4.	Рівень страхових виплат, %	29,4	33,0	26,4	21,4	26,1	16,2
5.	Частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам, %	4,3	5,4	4,3	5,2	5,3	5,7
6.	Частка надходжень страхових премій 3-х найбільших СК у заг. обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), %	12	11,2	13,6	13,7	9,9	13,5

Дані, отримані при розрахунку відповідних коефіцієнтів, можуть вказувати на незадовільний стан розвитку страхового ринку України. Показник проникнення страхування в Україні протягом 2008-2012 років знаходився на рівні 1,5-2,5 %, найбільше значення показника встановлено у 2008 році – 2,5 %, найменше значення зафіксоване у 2012 році – 1,4 %, що є значно меншим за встановлену норму. За цим індикатором рівень фінансової безпеки страхового ринку в Україні можна вважати незадовільним.

Відповідно до міжнародних та українських стандартів за показником щільності страхування страховий ринок України залишається слабозвиненим, незважаючи на позитивну динаміку зростання валових страхових премій. Так обсяг страхових премій на одну особу в Україні у 2012 році становив 54,1 дол. США, що є нижчим за мінімально встановлену норму та набагато нижчим показником, ніж у розвинених країнах, наприклад, відповідний показник у 2011 році у Німеччині становить – 2,24 тис. дол., у Франції – 3,52 тис. дол., у Італії – 1,78 тис. дол., у Іспанії – 1,5 тис. дол., у США – 3,06 тис. дол. [10].

Щодо довгострокового страхування в Україні, то, на відміну від ризикових видів страхування, його розвиток відбувається досить повільними темпами. Так частка страхування життя в загальному обсязі зібраних страхових премій демонструвала повільну тенденцію до зростання та становила 4,6 % у 2008 році, а у 2013 році – 8,6 %, що значно менше встановленого нормативу. Така ситуація є наслідком

низького соціального рівня розвитку, недовіри населення до страхових компаній.

Показник рівня страхових виплат за укладеними договорами страхування проявив значну волатильність. У 2008 році цей показник становив 29,4 %, у 2011 році зменшився до рівня 21,4 %, у 2012 році виріс до рівня 26,1 % та у наступному році демонстрував негативну динаміку, відбулося значне зниження цього показника до рівня 16,2 %. Зважаючи на вищезазначені кількісні оцінки показника страхових виплат, рівень фінансової безпеки за цим показником можна вважати задовільним.

Показник, що характеризує частку премій, що належать перестраховикам-нерезидентам на протязі 2008-2013 років становив близько 4-5 %, що нижче зазначеного нормативного значення більш ніж у 6 разів. Рівень фінансової безпеки страхового ринку України за цим індикатором можна вважати досить високим.

Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя) у період з 2008 до 2013 років становив близько 10-13 %, що свідчить про існування значного рівня конкуренції та вказує на оптимальний рівень фінансової безпеки на ринку страхування за цим показником.

Проведені розрахунки рівня фінансової безпеки страхового ринку згідно з «Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України» дають можливість оцінити загальну ситуацію, що склалась на страховому ринку. З метою поглибленого аналізу та порівняння рівня фінансової безпеки страхового ринку доцільно застосувати інтегральний показник.

Питання розрахунку і оцінки інтегрального показника є дискусійним та має важливе методологічне значення. Існують різні методи визначення інтегрального показника. Одним з найпростіших методів розрахунку інтегрального показника фінансової безпеки страхового ринку є розрахунок згідно з «Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України» за формулою:

$$I_y = \sum_{i=1}^n a_i \cdot z_{iy}, \quad (1)$$

де I_y – інтегральний індекс фінансової безпеки страхового ринку за у-й рік;

a_i – ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску і-го показника в інтегральний індекс;

z_{iy} – нормалізовані значення вхідних показників за у-й рік.

Відповідно до методики, запропонованої Мінекономрозвитку України, ваговий коефіцієнт визначений експертним шляхом і дорівнює 0,167.

Перевагою застосування цього методу є його простота, недоліком – неточність результатів, оскільки при цьому не враховується напрям оптимізації відповідних індикаторів (збільшення чи зменшення). Для так званих показників стимуляторів властивий прямий зв'язок між показником та рівнем фінансової безпеки. Для показників дестимуляторів характерним є наявність зворотного зв'язку між показником та рівнем фінансової безпеки. Можлива наявність й іншого типу показників – змішаного типу, який до певного значення показника проявляється як стимулятор, а в разі подальшого збільшення – як дестимулятор. Показниками стимуляторами при розрахунку рівня фінансової безпеки страхового ринку є показник щільності страхування, рівень страхових виплат та частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій. Показником дестимулятора є частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам. Змішаними показниками є показник проникнення страхування та частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій. Нормалізовані значення показників рівня фінансової безпеки та результати розрахунку інтегрального показника за цією методикою наведені у таблиці 3.

Таблиця 3. Розрахунок інтегрального показника фінансової безпеки страхового ринку України

№	Показник	Роки					
		2008	2009	2010	2011	2012	2013
1.	Показник проникнення страхування	-0,038	-0,304	-0,400	-0,770	-1,065	-0,611
2.	Показник щільності страхування	0,508	-0,160	0,269	0,208	-0,250	1,145
3.	Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій	0,181	-0,003	-0,046	0,670	1,830	1,621
4.	Рівень страхових виплат	1,176	1,622	0,812	0,188	0,775	-0,463
5.	Частка премій, що належать перестраховикам нерезидентам	-0,520	-0,418	-0,523	-0,436	-0,424	-0,390
6.	Частка надходжень страхових премій 3-х найбільших СК у загальному обсязі надходжень страхових премій	-0,592	-0,777	-0,221	-0,198	-1,079	-0,244
7.	Інтегральний показник фінансової безпеки страхового ринку	0,119	-0,007	-0,018	-0,057	-0,035	0,177

Визначення рівня фінансової безпеки з використанням такого методу розрахунку інтегрального показника не дає змогу коректно оцінити отримані результати.

Для більш точної оцінки інтегрального показника фінансової безпеки страхового ринку можна використати графічний метод. В основі графічного методу розрахунку лежить побудова багатокутника. Інтегральний показник фінансової безпеки розраховується для відповідного періоду, в нашому випадку це рік. Рік, що має найвищий рівень фінансової безпеки, матиме багатокутник з найбільшою площею. Площа кожного багатокутника розраховується за формулою:

$$S = \frac{1}{2} \cdot \sin \frac{360^\circ}{n} \cdot (x_1 \cdot x_n + \sum x_i \cdot x_{i+1}) \quad (2)$$

де x_i – факторний показник з урахуванням ступеня відхилення,

n – кількість аналізованих груп факторів

Графічна інтерпретація цього способу дає змогу оцінити, які фактори призводять до зниження рівня фінансової безпеки страхового ринку. При цьому, такий спосіб визначення інтегрального показника рівня фінансової безпеки теж має недолік через неврахування типу індикаторів (стимулятор, дестимулятор), які використовуються при підрахунку.

Для визначення інтегрального показника графічним способом розраховано відхилення показників фінансової безпеки від нормативного значення (таблиця 4). При цьому нормативне значення дорівнюватиме 1.

Таблиця 4. Розрахунок інтегрального показника рівня фінансової безпеки страхового ринку України

	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Відхилення показників фінансової безпеки страхового ринку від нормативного значення:						
1. Показник проникнення страхування	0,31	0,28	0,26	0,21	0,18	0,24
2. Показник щільності страхування	0,48	0,40	0,45	0,44	0,39	0,56
3. Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій	0,15	0,13	0,13	0,20	0,31	0,29
4. Рівень страхових виплат	0,98	1,10	0,88	0,71	0,87	0,54
5. Частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам	0,17	0,22	0,17	0,21	0,21	0,23
6. Частка надходжень страхових премій 3-х найбільших СК у заг. обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя)	0,40	0,37	0,45	0,46	0,33	0,45
Інтегральний показник рівня фінансової безпеки (площа багатокутника)	0,3507	0,3472	0,3045	0,3151	0,3638	0,37226

На рисунку 1, 2 наведено графічну інтерпретацію інтегрального показника фінансової безпеки страхового ринку у 2010 та 2013 році відповідно.

За результатами розрахунку інтегрального показника рівня фінансової безпеки страхового ринку України графічним методом можна визначити, що найнижчий рівень фінансової безпеки страхового ринку зафіксовано у 2010 році (найменша площа багатокутника), найвищий рівень відповідно у 2013 році (найбільша площа багатокутника), про що свідчать обчислені площі відповідних багатокутників. Наочно можна побачити відмінності окреслених фігур та оцінити тенденції, що призвели до збільшення рівня фінансової безпеки.

Показники проникнення страхування, а також частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій у 2010 та 2013 роках мають близькі значення. За цими індикаторами рівень безпеки страхового ринку майже однаковий. Суттєвих змін зазнали наступні показники: рівень страхових виплат значно знизився у 2013 році порівняно з 2010 роком, у 2013 році відбулось збільшення показників, що характеризують щільність страхування, частку довгострокового страхування та частку премій, що належать перестраховикам-нерезидентам. Слід зазначити, що позитивні тенденції, які спостерігаються на страховому ринку України, надають змогу вважати рівень його фінансової безпеки достатнім для стабільного

функціонування ринку при виникненні внутрішніх та зовнішніх загроз, погіршенні соціально-економічної ситуації.

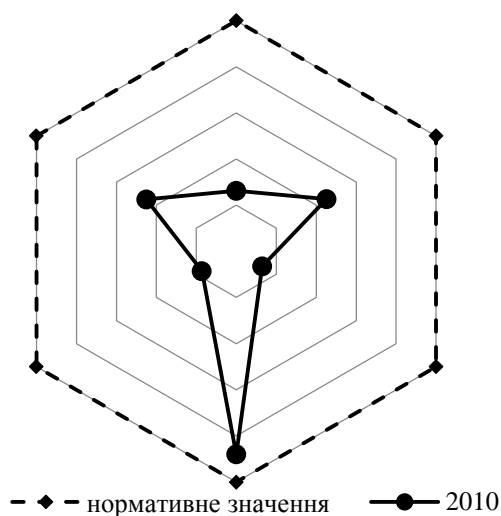

Рис. 1. Графічна інтерпретація інтегрального показника фінансової безпеки страхового ринку у 2010 році

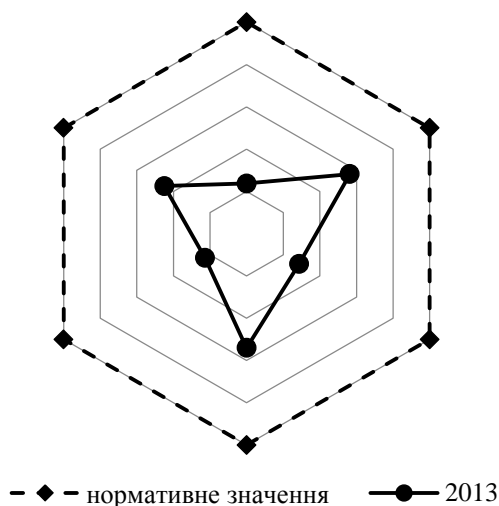

Рис. 2. Графічна інтерпретація інтегрального показника фінансової безпеки страхового ринку у 2013 році

Висновки та перспективи подальших розвідок

Важливою складовою фінансової безпеки держави є фінансова безпека страхового ринку, яка визначається низкою показників – індикаторів фінансової безпеки, а також залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників та визначається фінансовою результативністю та ефективністю діяльності. Дослідження основних індикаторів фінансової безпеки страхового ринку показало загальне зниження активності ринку протягом 2008-2011 років та поступове підвищення у 2012-2013 роках. За результатами аналізу страхового ринку з використанням двох способів розрахунку інтегральних показників рівня його фінансової безпеки було визначено, що рівень останньої є досить низьким, а це робить його вразливим до внутрішніх і зовнішніх загроз. При цьому спостерігалася значна волатильність процесів, які відбуваються на ринку, що ускладнює прогнозування майбутньої ринкової ситуації.

Список літератури

1. Барановський, О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізм забезпечення) [Текст]: монографія / О. І. Барановський. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2004. – 759 с.
2. Блажевич, О. Г. Влияние уровня ликвидности на финансовую безопасность предприятия [Текст] / О. Г. Блажевич // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. – 2010. – № 4 (9). – С. 28-34.
3. Губанова, Л. І. Роль страхування у забезпеченні фінансової безпеки держави в умовах глобалізації [Текст] / Л. І. Губанова // Збірник наукових праць ВНАУ: Серія: Економічні науки. – 2012. – №4 (70), Том 2. – С. 58-63.
4. Жабинець, О. Й. Фінансова безпека страхового ринку [Текст] / О. Й. Жабинець // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.4. - С. 233-237.
5. Кравчук, Н. Я. Фінансова безпека [Текст] : навчально-методичний посібник / Н. Я. Кравчук, О. Я. Колісник, О. Ю. Мелих. – Тернопіль: Вектор, 2010. – 277 с.
6. Матвійчук, Л. О. Концептуальні аспекти фінансової безпеки страхових компаній [Текст] / Л.О. Матвійчук // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2013. – Т.18. – Вип 2/1. – С. 30-32.
7. Нестеренко, Г. О. Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення [Текст] : монографія / Г. О. Нестеренко. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 360 с.
8. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]: наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
9. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]: наказ Мінекономрозвитку від 29.10.2013р. №1277. – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738.
10. Data on selected insurance market. Economic research and corporate development. Munich, October 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.allianz.com/v_1349171781000/media/economic_research/research_data/english_document/insurance_markets/selectedinsurancemarkets.pdf]

References

1. Baranovskiy, O. I. (2004). *Financial security in Ukraine (assessment methodology and mechanism for ensuring)*. – Kyiv: Kyiv National Trade and Economic University.
2. Blazhevych, O. H. (2010). *Influence of the level of liquidity on the financial security of the company*. *Research Bulletin: finance, banking, investment*, 4(9), 28-34.
3. Hubanova, L. I. (2012). *A role of insurance in providing of financial safety of the state in the conditions of globalization*. *Scientific Papers of VNAU. Series: Economics*, 4(70), 58-63.
4. Zhabynets, O. Y. (2011). *Financial security the Ukrainian's insurance Market*. *Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine: collection of scientific works*, 21.4, 233-237.
5. Kravchuk, N. Ya. (2010). *Financial security*. Ternopol: Vector.
6. Matviichuk, L. O. (2013). *Conceptual aspects of financial security of insurance companies*. *Bulletin of the ONU named after I. I. Mechnikov*, 2/1, 30-32.
7. Nesterenko, H. O. (2007). *Ukrainian political nation: self-organizing principles of formation*. – Kyiv: Publishing house of NEA named after M. P. Dragomanov.
8. *The method of calculation of the level of economic security in Ukraine. (2007, March 2). The order of Ministry of Economy of Ukraine*. Retrieved May 15, 2014, from : <http://rada.gov.ua>.
9. *Methodical recommendations for the calculation of the economic security in Ukraine. (2013, October 29)*. Retrieved May 15, 2014, from : *The order of Ministry of Economic Development and Trade*, http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738.
10. *Data on selected insurance market. Economic research and corporate development. (2012, October)*. Retrieved May 15, 2014, from https://www.allianz.com/v_1349171781000/media/economic_research/research_data/english_documents/insurance_markets/selectedinsurancemarkets.pdf.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2014 р.

Наталія Костянтинівна ВАСИЛЕНКО

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
вул. Карпатська 15, м. Івано-Франківськ, 76019 Україна
E-mail: nvasylenko@gmail.com

**МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ
ХЕДЖУВАННЯ**

Василенко, Н. К. Методи визначення ефективності застосування інструментів хеджування [Текст] / Наталія Костянтинівна Василенко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 174-180. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Досліджено проблеми оцінки ефективності хеджування. Облік хеджування застосовується підприємством за умови проведення обох тестів ефективності хеджування: ретроспективного та перспективного. Таким чином, оцінка ефективності хеджування покладена в основу організації обліку хеджування. Однак методика проведення тестування ефективності хеджування не розглянута ні в П(С)БО 13, ні в МСФЗ. Розглянуто методи аналізу ефективності хеджування. Розроблено алгоритм вибору оптимального методу визначення ефективності хеджування окремо для перспективного та ретроспективного тестування.

У зарубіжній практиці найбільш часто застосовуються такі методи:

- порівняння істотних умов (critical terms comparison) (умовні і основні суми угод, кредитний ризик, ціноутворення, дата зміни ціни, строки, обсяг і валюта грошових потоків);
- метод доларової компенсації (dollar offset method);
- регресійний аналіз (regression analysis).

Метод «порівняння істотних умов» полягає в порівнянні важливих умов інструмента хеджування з умовами об'єкта хеджування. При цьому передбачається, що хеджування буде високоефективним, якщо всі основні умови інструмента хеджування і об'єкта хеджування повністю збігаються.

Цей метод не вимагає розрахунків. Це найпростіший спосіб показати, що очікується високоефективне хеджування. Однак, на наш погляд, він може бути використаний лише в обмежених випадках. Крім того, його слід використовувати тільки як перспективне тестування ефективності. Вважаємо, що при застосуванні такого методу необхідна додаткова оцінка ретроспективного тестування ефективності, оскільки неефективність може виникнути навіть у разі збігу важливих умов.

Ретроспективний аналіз ефективності хеджування ґрунтується на порівнянні фактичних результатів з теоретичними даними. Результати порівняльного аналізу дають змогу виявити найбільш оптимальну стратегію хеджування. Визначено, що при повній відповідності об'єкта хеджування інструмента хеджування доцільно застосовувати метод порівняння істотних умов. У випадку незбігання істотних умов проаналізовано доцільність застосування коефіцієнтного методу та регресійного аналізу.

Ключові слова: хеджування; облік хеджування; інструменти хеджування; ефективність хеджування; оцінка ефективності хеджування; тестування ефективності хеджування

Наталія Константиновна ВАСИЛЕНКО

**МЕТОДЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИНСТРУМЕНТОВ
ХЕДЖИРОВАНИЯ**

Аннотация

Исследованы проблемы оценки эффективности хеджирования. Учет последнего применяется предприятием при условии проведения обоих тестов его эффективности: ретроспективного и перспективного. Таким образом, оценка эффективности хеджирования лежит в основе организации его учета. Однако методика проведения тестирования эффективности хеджирования не рассмотрена ни в

П(С)БУ 13, ни в МСФЗ. Изучены методы анализа эффективности хеджирования. Разработан алгоритм выбора оптимального метода его определения отдельно для перспективного и ретроспективного тестирования.

В зарубежной практике наиболее часто используются следующие методы:
- сравнение существенных условий (*critical terms comparison*) (условные и основные суммы соглашений, кредитный риск, ценообразование, дата изменения цены, сроки, объем и валюта денежных потоков);
- метод долларовой компенсации (*dollar offset method*);
- регрессионный анализ (*regression analysis*).

Метод "сравнения существенных условий" состоит в сравнении важных условий инструмента хеджирования с условиями его объекта. При этом прогнозируется, что хеджирование будет высокоэффективным, если все основные условия инструмента и объекта хеджирования полностью совпадают.

Данный метод не требует расчетов. Это самый простой способ показать, что ожидается высокоэффективное хеджирование. Однако, на наш взгляд, этот метод может быть использован только в ограниченных случаях. Кроме того, его стоит применять только как перспективное тестирование эффективности. Считаем, что при его использовании необходима добавочная оценка ретроспективного тестирования эффективности, так как неэффективность может возникнуть даже в случае совпадения важных условий.

Ретроспективный анализ эффективности хеджирования основывается на сравнении фактических результатов с теоретическими данными. Результаты сравнительного анализа дают возможность выявить наиболее оптимальную стратегию хеджирования. Определено, что при полном соответствии объекта хеджирования и инструмента хеджирования целесообразно применять метод сравнения существенных условий. В случае несоответствия последних проанализирована целесообразность применения коэффициентного метода и регрессионного анализа.

Ключевые слова: хеджирование; учет хеджирования; инструменты хеджирования; эффективность хеджирования; оценка эффективности хеджирования; тестирование эффективности хеджирования.

Natalia Kostyantynivna VASYLENKO

PhD in Economics,
Associate Professor
Ivano-Frankivsk National Technical Oil and Gas University
Karpatska str., 15 Ivano-Frankivsk, 76019 Ukraine
E-mail: nvasylenko@gmail.com

METHODS OF EFFECTIVENESS ASSESSING OF HEDGE INSTRUMENTS APPLICATION

Abstract

The problem of hedge effectiveness assessing is considered in the article. Hedge accounting is applied by the enterprise in terms of both tests of hedge effectiveness: retrospective and perspective ones. Thus, the estimation of hedge effectiveness is a base of organization hedge accounting. However, method of hedge effectiveness testing is considered neither in P (S) 13 nor in IFRS. The methods of analyses of the effectiveness of the hedge are studied. An algorithm for selecting the optimal method for determining hedge effectiveness separately for prospective and retrospective testing are worked out.

In foreign practice, the most commonly used methods are:

- A comparison of the essential conditions (*critical terms comparison*) (conditional agreements and principal amounts, credit risk, pricing, data change rates, terms, amount and currency cash flows);
- Method of dollar compensation (*dollar offset method*);
- Regression analysis.

The method of "comparison of the essential conditions" means comparison of important conditions of hedge instrument with conditions of the hedge object. This method can only be used in some cases. In addition, it should be used only as a perspective testing of efficiency. The usage of this method needs additional estimation of retrospective testing of efficiency.

Retrospective analysis of hedge efficiency is based on comparison of actual results with theoretical data. The results of comparative analysis allow to identify the optimal hedge strategy. It is determined that full compliance of the hedge item and the hedge instrument the method of comparing the essential conditions is the most appropriate to apply. In case of discrepancy between the essential conditions it is analyzed the feasibility of coefficient method and regression analysis.

Keywords: *hedge; hedge accounting; hedge instruments; effectiveness of the hedge; assessment of hedge effectiveness; hedge effectiveness testing method.*

JEL classification: G300

Вступ

Хеджування є одним із загальноприйнятих підходів до управління ризиками.

При дослідженні проблем оцінки ефективності хеджування слід звернути увагу на важливий методологічний аспект, сутність якого полягає в необхідності чітко розрізняти такі поняття, як його ефективність (effectiveness) та вигідність (benefits), хоча багато хто може їх ототожнити. Зазначимо: хеджування не ставить своїм безпосереднім завданням збільшення прибутку, джерелом прибутку є основна виробнича діяльність. А вагомим фактором, який відрізняє хеджування від інших видів операцій, є те, що на меті у нього є зниження ризику можливих втрат. Облік хеджування застосовується підприємством за умови проведення обох тестів ефективності хеджування: ретроспективного та перспективного.

Однак про методику оцінки ефективності хеджування не згадується ні у Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти», ні у Міжнародних стандартах фінансової звітності (МСФЗ). Тобто саме підприємство має право обрати чи розробити методику оцінки ефективності хеджування.

Мета статті

Метою статті є обґрунтування вибору методу оцінки ефективності хеджування при ретроспективному та перспективному тестуванні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Слід зазначити, що доказ ефективності хеджування є, мабуть, одним з найскладніших аспектів обліку хеджування на практиці. Зміст ПСБО 13 «Фінансові інструменти» в аспекті обліку хеджування, а тим більше в аспекті оцінки його ефективності є досить обмежений. МСБО 39 є більш інформативним, однак, звертає значну увагу на формальні вимоги: 3 з 5 критеріїв застосування обліку хеджування відносяться до ефективності:

- доведення різними методами очікування високоефективного хеджування та наявність можливості надійної оцінки його ефективності;
- фактичні результати ефективності хеджування повинні знаходитися в діапазоні від 80 до 125 відсотків;
- проведення оцінки ефективності хеджування на постійній основі.

Таким чином, оцінка ефективності хеджування покладена в основу організації його обліку.

Важливою з точки зору оцінки ефективності хеджування є вимога МСБО 39 про проведення двох типів тестів:

- очікуваний (prospective): тестування на предмет того, чи буде операція хеджування високоефективною в майбутніх періодах. На наш погляд, цей тест потрібно проводити як мінімум на момент початку операцій хеджування з метою прогнозування результату хеджування. При цьому зазначимо: результати тестування повинні демонструвати, що очікувані підприємством зміни справедливої вартості або грошових потоків, пов'язані з об'єктом хеджування, значною мірою (вважаємо на 95-100 %) були компенсовані змінами справедливої вартості або грошових потоків, від інструменту хеджування.
- ретроспективний (retrospective): оцінка ефективності відносини хеджування на підставі фактичних показників. Цей тест потрібно проводити, як мінімум, на кожен дату підготовки підприємством проміжної або річної фінансової звітності.

Результати тестування повинні показати, що відносини хеджування були високоефективними, оскільки фактичні результати хеджування знаходяться в діапазоні 80–125 %.

Ретроспективний аналіз ефективності хеджування ґрунтується на порівнянні фактичних результатів з теоретичними даними. Результати порівняльного аналізу дають змогу виявити найбільш оптимальну його стратегію.

Як зазначається в FAS 133 п.62, «підприємство в момент визнання хеджування визначає метод, який воно буде використовувати для оцінки ефективності хеджування». Відповідно до IAS 39 (п. AG 107) «стандарт не визначає єдиний метод для оцінки ефективності хеджування. Метод, який підприємство встановлює для оцінки ефективності хеджування, залежить від стратегії управління ризиками» [1].

У зарубіжній практиці найбільш часто застосовуються такі методи [2]:

- порівняння істотних умов (critical terms comparison) (умовні і основні суми угод, кредитний ризик, ціноутворення, дата зміни ціни, строки, обсяг і валюта грошових потоків);

- метод доларової компенсації (dollar offset method);
- регресійний аналіз (regression analysis).

Метод «порівняння істотних умов» полягає в порівнянні важливих умов інструмента хеджування з умовами об'єкта хеджування. При цьому передбачається, що хеджування буде високоефективним, якщо всі основні умови інструмента хеджування об'єкта хеджування повністю збігаються.

Цей метод не вимагає розрахунків. Це найпростіший спосіб показати, що очікується високоефективне хеджування. Однак, на наш погляд, його може бути використано лише в обмежених випадках. Крім того, його слід застосовувати тільки як перспективне тестування ефективності. Вважаємо, що при цьому необхідна додаткова оцінка ретроспективного тестування ефективності, оскільки неефективність може виникнути навіть у разі збігу важливих умов.

У зарубіжній фаховій літературі [3] метод доларової компенсації визначається як кількісний метод, що полягає в порівнянні зміни справедливої вартості або грошових потоків інструмента хеджування і зміни справедливої вартості або грошових потоків об'єкта хеджування.

Метод доларової компенсації може застосовуватися з використанням різних методів, зокрема:

- метод гіпотетичного похідного інструменту (the hypothetical derivative approach). Це найбільш поширений метод. Ризик хеджування моделюється як похідний інструмент, що називається «гіпотетичний похідний інструмент» (позаяк він не існує). Метод похідного інструменту порівнює зміни справедливої вартості грошових потоків інструменту хеджування зі зміною справедливої вартості грошових потоків гіпотетичного похідного інструменту.
- метод базової ставки (the benchmark rate approach). Цей метод є різновидом методу гіпотетичного похідного інструменту. Базова ставка є «цільовою» ставкою, встановленою для хеджування. При хеджуванні ризиків зміни процентних ставок боргового інструменту зі змінною ставкою шляхом використання своєї процентної ставки базова ставка, як правило, становить фіксовану ставку своєї з самого початку хеджування. Метод базової ставки передбачає спочатку виявлення різниці між фактичними грошовими потоками об'єкта хеджування і базовою ставкою. Потім проводиться зіставлення зміни величини цієї різниці із зміною грошових потоків або справедливої вартості інструменту хеджування.
- аналіз чутливості. Такий підхід застосовується для перспективної оцінки ефективності хеджування. Зазначений метод передбачає визначення впливу зміни базисного ризику хеджування (наприклад, 10 % зміна обмінного курсу іноземної валюти) як на інструмент хеджування, так і на об'єкт хеджування.

Вважаємо, що метод доларової компенсації найдоцільніше використовувати для ретроспективної оцінки ефективності хеджування. Його істотна перевага порівняно з іншими методами в тому, що він дозволяє визначити ступінь неефективності і розрахувати цифрові значення, необхідні для бухгалтерських записів.

Слід зауважити також ще один важливий аспект. Залежно від політики управління ризиком в компанії, цей метод може бути застосований або:

- на кумулятивній основі (тобто зіставлення проводиться з самого початку хеджування), або
- тільки за звітний період (тобто зіставлення проводиться, починаючи з останньої дати проведення тесту).

На наш погляд, більш об'єктивним є розрахунок ефективності хеджування на кумулятивній основі, оскільки можлива ситуація, коли в першому періоді хеджування визнано ефективним, у другому періоді – неефективним. Однак, якщо оцінка ефективності визнаватиметься на кумулятивній основі, то можливим є визнання ефективності хеджування загалом.

П(С)БО 13 передбачає облік хеджування грошових потоків з урахуванням коефіцієнта ефективності хеджування. Крім того, визначено межі показника, що є умовою для відображення в обліку операцій хеджування. Так при значенні коефіцієнта ефективності хеджування грошових потоків у межах 0,8 – 1,25 зміна балансової вартості об'єкта хеджування відображається з одночасною зміною власного капіталу (в частині переоцінки фінансових інструментів). Якщо значення коефіцієнтів ефективності хеджування грошових потоків виходять за межі 0,8 – 1,25, то зміна балансової вартості об'єкта хеджування грошових потоків визнається іншими доходами або іншими витратами звітного періоду [4].

Ефективність хеджування із застосуванням коефіцієнтного методу можна визначити за наступною формулою:

$$E = \frac{\Delta \Phi I}{\Delta \Phi A}$$

де $\Delta \hat{O}^2$ – зміна справедливої вартості фінансового інструменту хеджування;

$\Delta \hat{O}^A$ – зміна справедливої вартості фінансового активу.

Зміна справедливої вартості фінансового інструменту (форвардного курсу) визначатиметься як:

$$\Delta\Phi I = \Delta\Phi A \frac{1 + r_p(T/365)}{1 + r_o(T/365)},$$

де r – відсоткова ставка за доларами та гривнями відповідно.
Звідси коефіцієнт ефективності хеджування буде мати вигляд:

$$E = \frac{\Delta\Phi I}{\Delta\Phi A} = \frac{1 + r_o(T/365)}{1 + r_p(T/365)},$$

Вважаємо за доцільне при визначенні вартості фінансового інструменту включати і інші додаткові витрати. При ухваленні рішення про хеджування важливо оцінити величину потенційних втрат, які компанія може понести у разі відмови від хеджування чи у разі його проведення. Вигоди від хеджування можуть бути меншими, ніж витрати на його здійснення.

Найважливішою характеристикою кореляційного зв'язку є лінія регресії, тобто функція, котра пов'язує середні значення X та Y . Кореляційно-регресійна модель взаємозв'язку є рівнянням регресії, яке у загальному вигляді записується наступним чином:

$$y_x = f(X) + \xi$$

де y_x – теоретичні значення Y ;

$f(X)$ – лінія регресії;

ξ – залишкова компонента.

Розглянемо методику регресійного аналізу ефективності хеджування на прикладі лінійного зв'язку, який описується лінійним рівнянням регресії. На першому етапі визначаються параметри лінійного рівняння регресії:

$$y_x = a_0 + a_1 X$$

На другому етапі за одержаним рівнянням регресії розраховуються теоретичні значення фінансового інструменту Y_x та показники рівня апроксимації (наближення), які показують розбіжність між фактичними і теоретичними значеннями інструменту хеджування Y :

- середня квадратична (стандартна) помилка S ;
- коефіцієнт апроксимації V ;

Що меншими є значення S та V , тим краще рівняння регресії описує (апроксимує) взаємозв'язок між фансовим активом та інструментом хеджування.

Далі оцінюється тіснота зв'язку за допомогою лінійного коефіцієнта кореляції (r):

Значення коефіцієнта кореляції r знаходиться в межах від -1 до +1. При $r > 0$ зв'язок між показниками прямий, а при $r < 0$ – обернений. Якщо:

$$0,9 < |r| < 1 \quad \text{– зв'язок дуже сильний.}$$

Коефіцієнт детермінації $D = r^2$ показує, якої частини початкового ризику вдасться уникнути через здійснення хеджування.

Існують три основні статистичні тести для визначення ефективності хеджування з використанням регресійного аналізу [5]:

1) Кут нахилу лінії повинен бути негативним: $-0,8 < b < -1,25$; Якщо кут нахилу лінії позитивний, хеджування неефективне (тобто, інструмент хеджування не зменшує ризик). Якщо кут нахилу негативний, але не відповідає параметрам $(-0,8) - (-1,25)$, то існує певне хеджування, але воно недостатньо сильне для проходження тестування на ефективність).

2) Коефіцієнт детермінації $(R^2) \geq 0,8$ (що більший цей коефіцієнт, то більша тіснота зв'язку між об'єктом та інструментом хеджування);

3) Статистична достовірність загальної регресійної моделі (F -статистична) повинна бути істотною і складати 95 % або більше рівня довіри (показує достовірність тісноти зв'язку).

Існує ще один статистичний тест для визначення ефективності хеджування з використанням регресійного аналізу:

4) Статистична достовірність регресійної моделі (t -статистична) повинна бути істотною і складати 95 % або більше рівня довіри (показує достовірність кута нахилу прямої регресії).

З точки зору бухгалтерського обліку майбутніх періодів регресійний аналіз показує, чи є хеджування достатньо ефективним, щоб можна було застосувати облік хеджування. Цей аналіз не розраховує величину неефективності, і не дає цифр, необхідних для бухгалтерських проведення у разі, якщо аналіз показує, що «тест на перевірку високої ефективності» пройшов успішно.

Підсумовуючи викладене, узагальнимо результати дослідження у вигляді табл. 1.

Таблиця 1. Порівняння методів визначення ефективності операцій хеджування

Методи оцінки ефективності хеджування	Доцільно застосовувати при		Вплив на відображення в бухгалтерському обліку
	перспективній оцінці хеджування	ретроспективній оцінці хеджування	
1) порівняння істотних умов (critical terms comparison);	+	+	Метод передбачає 100 % визнання ефективності хеджування. Тому приймається рішення здійснювати облік хеджування
2) метод доларової компенсації (dollar offset method): - метод гіпотетичного похідного інструменту (the hypothetical derivative approach)	-	+	метод дозволяє визначити неефективну частину хеджування, яка повинна бути відображена у прибутках чи збитках
- метод базової ставки (the benchmark rate approach) - аналіз чутливості	- +	+ -	метод дозволяє визначити неефективну частину хеджування, яка повинна бути відображена у прибутках чи збитках, метод передбачає тільки прийняття рішення про здійснення чи припинення обліку хеджування
3) регресійний аналіз (regression analysis)	+	-	метод передбачає тільки прийняття рішення про здійснення чи припинення обліку хеджування

При повній відповідності об'єкта хеджування та інструмента хеджування доцільно застосовувати метод порівняння істотних умов. У випадку незбігання істотних умов проаналізовано доцільність застосування коефіцієнтного методу та регресійного аналізу (рис. 1).

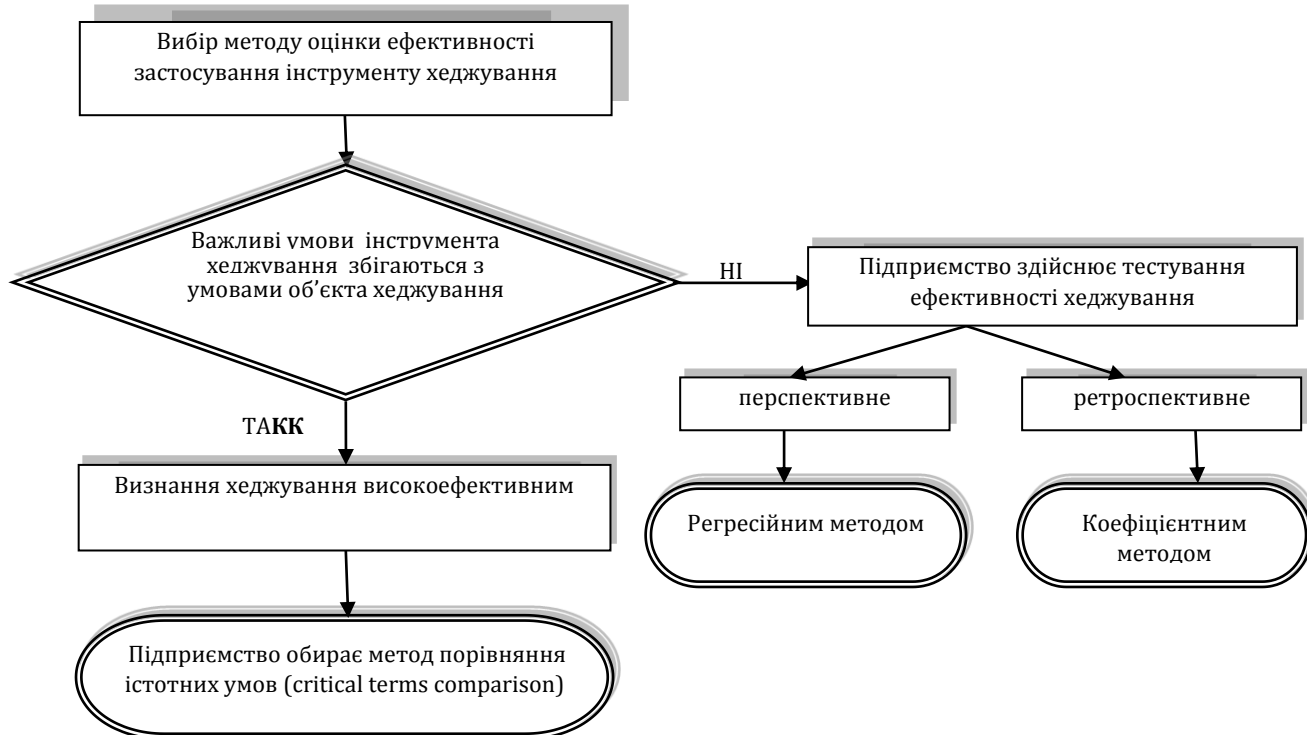

Рис. 1. Вибір методу оцінки ефективності застосування інструменту хеджування

Висновки

Як бачимо, найбільш простим методом оцінки ефективності, який не вимагає розрахунків, є метод порівняння істотних умов. Застосування цього методу передбачає одночасне здійснення ретроспективного та перспективного тестування ефективності хеджування. Однак, у разі, якщо важливі умови інструмента хеджування не збігаються з умовами об'єкта хеджування, підприємству необхідно вибрати інший метод оцінки ефективності хеджування. На наш погляд, дотримуючись принципу симпліфікації, тобто вибору найбільш простого з інформаційно-обчислювальної точки зору методу оцінки, найбільш доцільним є використання коефіцієнтного та регресійного методів.

Список літератури

1. *Фінансові інструменти: визнання та оцінка [Електронний ресурс] : МСФЗ 39 (IAS)*. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/file/link/320309/file/IAS%2039.pdf>.
2. *Akkizidis, I. Hedge optimization with IAS 39 [Електронний ресурс] / I. Akkizidis // B&F Banking Solutions. – 2006. – September. – Режим доступу : www.riskwhoswho.com.*
3. *Schraeder, T. Hedge Accounting in accordance with IAS 39 [Електронний ресурс] / T. Schraeder, S. Walterscheidt // Driving force or impediment to economically meaningful risk management, Corporate Treasury, [Germany], 2009. – Режим доступу : <http://www.treasury-management.com>.*
4. *Фінансові інструменти [Текст] : положення (Стандарт) бухгалтерського обліку № 13, затв. наказом МФУ від 30.11. 2001 р. № 559 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 52. – С. 183 – 192.*
5. *Charnes, J. M. Measuring Hedge Effectiveness for FAS 133 Compliance [Електронний ресурс] / J. M. Charnes, H. Berkman, P. Koch // School of Business Working Papers, 2002. – Режим доступу : <http://home.business.ku.edu/finance/doc/koch.pdf>.*

References

1. *Financial Instruments: Recognition and Measurement: IAS 39 (IAS)*. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.minfin.gov.ua/file/link/320309/file/IAS%2039.pdf>.
2. *Akkizidis, I. (2006). Hedge optimization with IAS 39. B & F Banking Solutions*. Retrieved April 15, 2014, from : www.riskwhoswho.com.
3. *Schraeder, T. & Walterscheidt S. (2009). Hedge Accounting in accordance with IAS 39. Driving force or impediment to economically meaningful risk management, Corporate Treasury, [Germany]*. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.treasury-management.com>.
4. *Financial instruments: standart number 13. (2001). Official Journal of Ukraine, 52, 183-192.*
5. *Charnes, J. M., Berkman, H., Koch, P. (2002). Measuring Hedge Effectiveness for FAS 133 Compliance. School of Business Working Papers*. Retrieved April 15, 2014, from : <http://home.business.ku.edu/finance/doc/koch.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2014 р.

Людмила Анатоліївна ГОРДІЄНКО

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів,
Черкаський державний технологічний університет
E-mail: gordienko35@mail.ru
Телефон: +380472761232

ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ

Гордієнко, Л. А. Особливості інвестиційної політики недержавних пенсійних фондів [Текст] / Людмила Анатоліївна Гордієнко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 181-187. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті з'ясовано особливості здійснення інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів, зокрема нормативно-правового, фінансового, організаційного змісту. Проаналізовано напрями інвестиційної діяльності цих фондів протягом 2011-2013 рр., виявлено відповідні тенденції стосовно кількості вкладників, обсягів інвестиційних ресурсів, напрямів інвестування. Запропоновано заходи щодо збільшення чисельності вкладників, поліпшення юридичного забезпечення, удосконалення податкового регулювання.

Ключові слова: активи; грошові кошти населення; пенсійна система; пенсійний фонд; податкове регулювання.

Людмила Анатольевна ГОРДИЕНКО

ОСОБЕННОСТИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ПЕНСИОННЫХ ФОНДОВ

Аннотация

В статье рассмотрены особенности осуществления инвестиционной деятельности негосударственных пенсионных фондов, в частности нормативно-правового, финансового, организационного содержания. Проанализированы направления инвестиционной деятельности этих фондов в течении 2011-2013 гг., выявлены соответствующие тенденции относительно количества вкладчиков, объемов инвестиционных ресурсов, направлений инвестирования. Предложены мероприятия по увеличению численности вкладчиков, улучшению юридического обеспечения, усовершенствованию налогового регулирования.

Ключевые слова: активи; денежные средства населения; пенсионная система; пенсионный фонд; налоговое регулирование.

Lyudmyla Anatoliyivna HORDIYENKO

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Finance,
Cherkasy State Technological University
E-mail: gordienko35@mail.ru
Phone: +380472761232

INVESTMENT POLICY FEATURES OF NON-GOVERNMENT PENSION FUNDS

Abstract

The object of the study is to identify how financial resources of non-government pension funds are formed and what are the trends in investments. The aim of the paper is to analyze investment policy of such funds and to develop

© Людмила Анатоліївна Гордієнко, 2014

proposals for improving the investment policy efficiency.

The international policy dealing with non-government pension money investments has been proved to be effective. We also have found out that modern Ukraine's investments from state pension money are inadequate; only non-government pension money has real investment potential.

We have completed a comprehensive review of Ukraine's government pension systems activities in different aspects, including the demographical trends, existing support coverage, National Pension Fund income, as well as the dynamics of the non-government pension funds main indicators. We can see that Ukraine is getting older at a very fast rate and the population of pensioners is 13.5 million people where 10.4 million persons are pensioners by age. The average pension in Ukraine in 2013 is 1,500 hryvnias.

Receiving income of more than 250 billion hryvnias per year, the National Pension Fund fully directs these funds to cover retirees' pensions, some social programs and administrative structures maintenance, leaving no money to invest. However, it should be noted that the National Pension Fund has received more than 83 billion of hryvnias in 2013 as a grant from the State budget.

We have analyzed the period from 2011 to 2013 in terms of the main indicators dynamics for non-government pension funds considering the total number of pension contracts, the number of participants for pension contracts, the total assets of the funds, pension contributions, pension payments, the amount of investment income, and assets investment income.

The result of the analysis has showed that the number of participants who have pension contracts are increasing, however, the total number of pension contracts has been dropping. This trend is due to the recession in the economy, delay in the introduction of the pension reform, and the availability of other financial market institutions more attractive for individual investments.

We have identified five basic laws pertaining pension funds investment policies including the ability to accumulate significant investment assets, significant tax benefits, the use of real liquidity assets as investment targets financial instruments, transformation of individual saving accounts into investment funds, and availability of risky projects.

We have offered some measures to improve the pension funds investment policy: to educate people and attract more investors, to reduce the tax burden, to expand the range of investments, and to employ experts who are well aware of the fund policies.

Keywords: *assets; public funds; pension system; pension fund; tax regulation.*

JEL classification: G230

Вступ

Забезпечення стабільних темпів економічного зростання будь-якої держави неможливе без проведення активної інвестиційної політики. Одним із перспективних напрямів останньої в Україні є раціональне використання фінансових ресурсів недержавних пенсійних фондів (НПФ).

Міжнародний досвід залучення ресурсів НПФ свідчить про те, що вони є перспективними у ситуації ефективного використання інвестиційних ресурсів. Це обґрунтовується тим, що ці фонди виконують як свою соціально-захисну функцію, так і виступають у ролі інвесторів, які розпоряджаються фінансовими ресурсами довготермінового характеру.

Для реалій України, яка ще не приступила до реформування пенсійної системи, але потребує інвестиційних ресурсів, тематика дослідження є актуальною.

Саме розвиток НПФ у майбутньому сприятиме акумулюванню грошових коштів населення та трансформації їх в інвестиційні ресурси для забезпечення сталого економічного розвитку.

Вагомий внесок у дослідження проблем інвестиційного напрямку діяльності НПФ зробили: А. Бахмач, О. Гладчук, О. Грішнова, Н. Ковальова, А. Кузнецова, Е. Лібанова, І. Панченко, Т. Сальникова.

Проте нині не повністю досліджені усі аспекти функціонування цих фондів, зокрема є потреба у подальшій розробці механізмів залучення коштів до фондів, пошуку оптимальних напрямів вкладання інвестицій.

Мета та завдання статті

Метою статті є виявлення особливостей інвестиційної політики цих фондів та розробка заходів щодо вкладання інвестицій. Завданнями статті є:

- виконання аналізу діяльності цих фондів у напрямі реалізації інвестиційних проєктів;
- виявлення особливостей інноваційної діяльності НПФ;
- розробка пропозицій щодо залучення коштів до НПФ та оптимальні варіанти використання інвестицій.

Виклад основного матеріалу дослідження

Акумулювання фінансових ресурсів для інвестування може здійснюватись різними шляхами. В

Україні щодо інвестиційних вкладань із ресурсів фондів, які формуються у пенсійній системі України, нині реальні можливості мають лише НПФ.

Пенсійний фонд України, який обслуговує понад тринадцять з половиною мільйонів пенсіонерів, лише здійснює поточні пенсійні виплати, соціальні допомоги пенсіонерам та власну діяльність. Проте у перспективі, після завершення пенсійної реформи та переходу на трирівневу систему, він може бути вагомим джерелом акумулювання фінансових та джерелом інвестиційних ресурсів.

Беручи до уваги ці аргументи, проаналізуємо чисельність пенсіонерів та фінансові ресурси Пенсійного фонду України (рис. 1, 2) [1].

Подамо дані щодо загальної чисельності пенсіонерів в Україні та розміру пенсій (рис. 1).

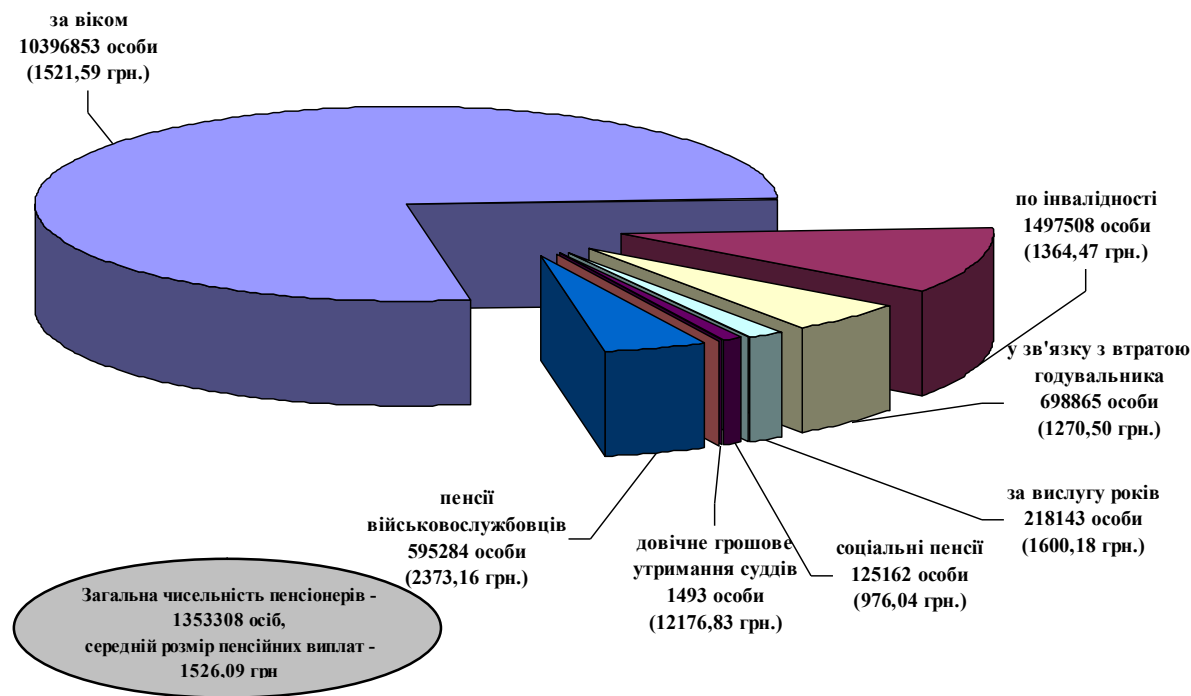

Рис. 1. Розподіл пенсіонерів за категоріями та розмірами призначених пенсій (станом на 1 січня 2014 р)

Як випливає із даних рис. 1, найбільшу частину пенсіонерів складають особи за віком – 10,4 млн осіб, на другому місці – пенсіонери з інвалідності – близько півтора мільйона осіб.

Згідно зі статистичним розподілом Пенсійного фонду України виокремлюється сім груп населення, які отримують пенсійне забезпечення. Станом на початок 2014 р. середня пенсія складала всього лише 1526 грн за місяць, або в доларовому еквіваленті близько 130 доларів США, що є одним із найнижчих показників у Європі. В нинішніх умовах суспільного розвитку складно прогнозувати на найближчі роки, що навіть незначна частина коштів Пенсійного фонду України може бути спрямована на інвестиції.

Для з'ясування цього висновку проаналізуємо доходи Пенсійного фонду України (рис. 2).

Із рис. 2 випливає, що навіть для забезпечення середньої пенсії трохи більше ніж півтори тисячі гривень у місяць Пенсійний фонд України не має можливості здійснювати будь-яку інвестиційну діяльність, при тому, що більше ніж 83 млрд грн, або 33,2 % у 2013 р. було отримано як дотація із Державного бюджету України. За таких умов єдиною структурою пенсійної системи України, яка може здійснювати інвестування, є НПФ.

Рис. 2. Структура доходів Пенсійного фонду України у 2013 р. (млн грн)

Подамо динаміку основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів (табл. 1) [2].

Таблиця 1. Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів

Показники	Станом на 31.12.2011 р.	Станом на 31.12.2012 р.	Станом на 31.12.2013 р.	Темпи приросту, %	
				станом на 31.12.2012 р./ станом на 31.12.2011 р.	станом на 31.12.2013 р./ станом на 31.12.2012 р.
Загальна кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	75,0	61,4	61,4	-18,1%	0,0%
Кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами, тис. осіб	594,6	584,8	840,6	-1,6%	43,7%
Загальні активи НПФ, млн грн	1386,9	1660,1	2089,8	19,7%	25,9%
Пенсійні внески, всього, млн грн	1102,0	1313,7	1587,5	19,2%	20,8%
у тому числі:					
- від фізичних осіб	50,6	58,6	66,5	15,8%	13,5%
- від фізичних осіб-підприємців	0,2	0,2	0,2	0,0%	0,0%
- від юридичних осіб	1051,2	1254,9	1520,5	19,4%	21,2%
Пенсійні виплати, млн грн	208,9	251,9	300,2	20,6%	19,2%
Кількість осіб, що отримали / отримують пенсійні виплати, тис. осіб	63,1	66,2	69,0	4,9%	4,2%
Сума інвестиційного доходу, млн грн	559,9	727,0	953,3	29,9%	31,1%
Прибуток від інвестування активів недержавного пенсійного фонду, млн грн	473,3	620,3	818,0	31,1%	31,9%
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн грн	86,6	106,6	135,3	23,1%	26,9%

Аналіз даних табл. 1 свідчить, що, незважаючи на зростаючу чисельність учасників за укладеними пенсійними контрактами, з 594,6 тис. осіб у 2011 р. до 840,6 тис. осіб у 2013 р., загальна кількість укладених пенсійних контрактів знизилася з 75 тис. шт. у 2011 р. до 61,4 тис. у 2013 р. Така тенденція є

свідченням рецесії в економіці, зволікання із запровадженням пенсійної реформи, наявністю на фінансовому ринку інших більш привабливих інституцій для вкладання коштів фізичних осіб.

Проаналізуємо динаміку пенсійних виплат та пенсійних активів НПФ (рис. 3) [1].

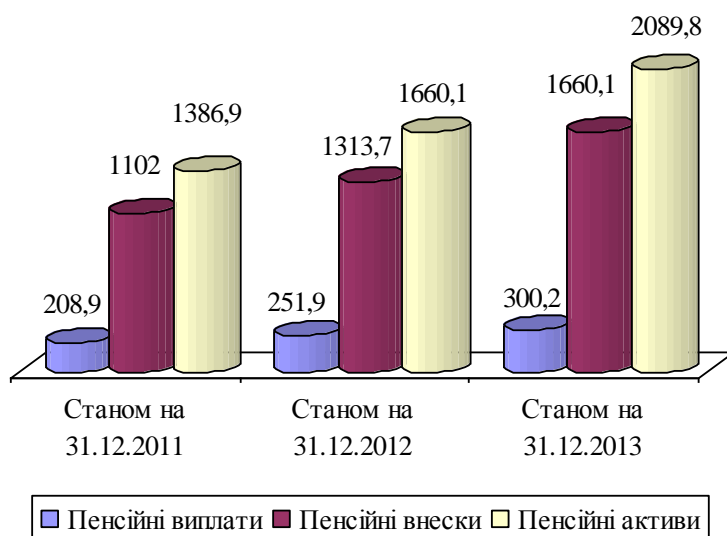

Рис. 3. Динаміка основних показників системи НПЗ за 2011-2013 рр. (млн грн)

Дані рис. 3 свідчать, що за трьома показниками, які аналізуються протягом 2011-2013 рр., динаміка є позитивною, що сприяє інвестуванню.

Проаналізуємо інвестиційну діяльність недержавних пенсійних фондів (рис. 4) [1].

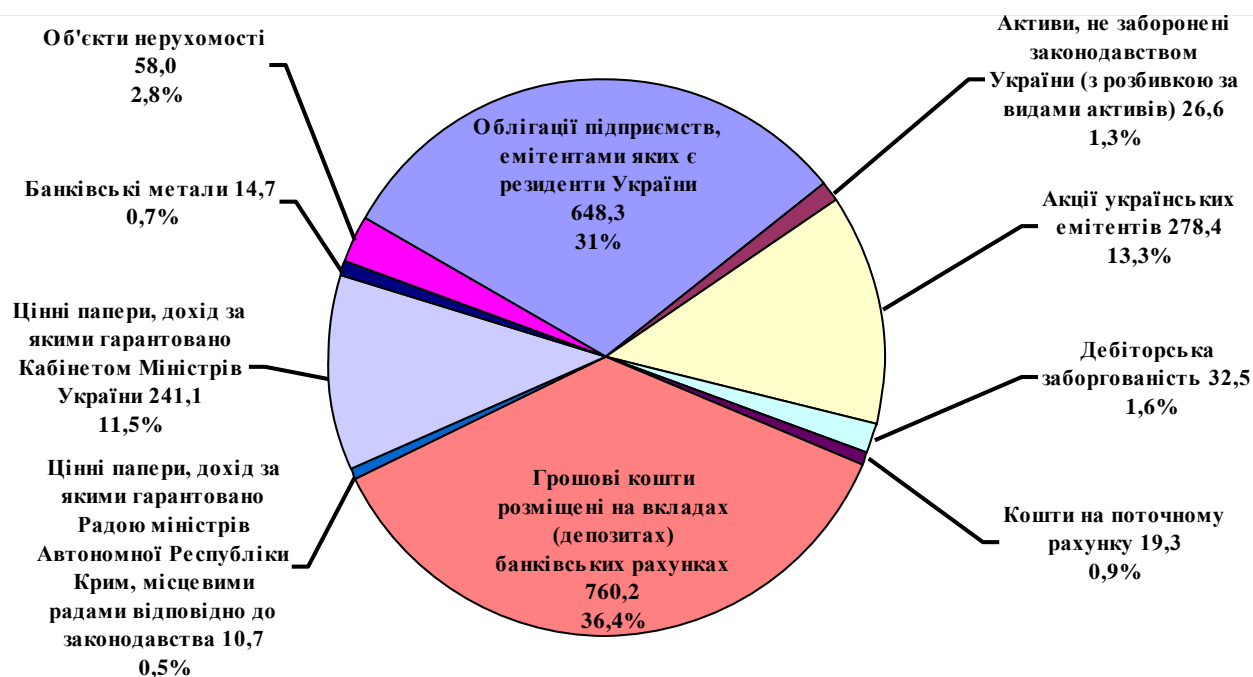

Рис. 4. Структура інвестованих пенсійних активів станом на 31.12.2013 р. (млн грн)

Аналіз даних рис. 4 свідчить про надзвичайно виважену, обережну інвестиційну політику НПФ. Більше половини всіх ресурсів розміщено у надійних суб'єктах – банківських установах 36,4 % та в облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України – 31 %.

Беручи до уваги надзвичайно ризиковану за останні роки будівельну діяльність, обсяги вкладених інвестиційних ресурсів досить незначні – лише 2,8 % від всіх інвестиційних вкладань. Практично не

вкладаються інвестиції в цінні папери, дохід за якими гарантовано урядовими структурами – всього лише 0,5 %, що пояснюється низькою дохідністю вкладених інвестицій.

На основі виконаного аналізу діяльності НПФ виявимо особливості їх функціонування. Ці особливості є в окремих напрямках діяльності, зокрема в інноваційній. У табл. 2 подано обмеження нормативно-правового характеру [3].

Таблиця 2. Нормативно-правові обмеження щодо застосування фінансових інструментів недержавних пенсійних фондів у інвестиційні проекти

Фінансові інструменти інвестиційної діяльності НПФ	Обмеження відповідно до чинного законодавства України
Цінні папери одного емітента	≤ 5 % загальної вартості пенсійних активів пенсійного фонду
Інші активи, не заборонені законодавством України	
Цінні папери, емітентом яких є засновник НПФ	
Банківські депозитні рахунки та ощадні сертифікати одного банку	≤ 10 % загальної вартості пенсійних активів пенсійного фонду
Об'єкти нерухомості	
Банківські метали	
Цінні папери, емітентом яких є засновник цього фонду, протягом перших п'яти років із початку заснування НПФ	≤ 20 % загальної вартості пенсійних активів пенсійного фонду
Цінні папери, доходи за якими гарантовано Радою міністрів АРК, та облігації місцевих позик	
Цінні папери іноземних емітентів	
Банківські депозитні рахунки та ощадні сертифікати банків	≤ 40 % загальної вартості пенсійних активів пенсійного фонду
Облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України	
Акції українських емітентів	
Цінні папери, доходи за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України	≤ 50 % загальної вартості

Дані табл. 2 свідчать, що в НПФ є певні обмеження щодо обсягів вкладання інвестицій в окремі об'єкти.

Окремі особливості діяльності НПФ обґрунтовують Т. Овчиннікова, М. Змієнко та А. Кузнецова як інституційних інвесторів на вітчизняному інвестиційному ринку, а саме:

1. Здатність акумулювати значні інвестиційні активи без жорсткої залежності від того чи іншого учасника НПФ, адже виплата пенсійних зобов'язань одному учасникові фонду суттєво не зменшить його інвестиційні можливості.

2. Наявність суттєвих податкових пільг для НПФ:

- для роботодавців-вкладників – відсутність оподаткування податком на прибуток пенсійних внесків і можливість відносити суму таких внесків до валових витрат;
- для адміністраторів та управляючих активами НПФ – звільнення від оподаткування податком на додану вартість.

3. Використання у ролі об'єктів інвестування фінансових інструментів переважно реальних ліквідних активів, дохід за якими гарантовано державою та відомими компаніями, а також валютними цінностями та нерухомістю, що є передумовою не тільки рентабельності, але й надійності вкладень.

4. Вивільнення коштів, що раніше перебували у формі приватних заощаджень, і трансформація їх у форму інвестиційних ресурсів, що збільшує можливості інвестиційного ринку.

5. Нівелювання рівня ризикованості інвестиційної діяльності і, відповідно, пенсійних активів вкладників через визначені на законодавчому рівні обмеження щодо вкладання капіталу у фінансові інструменти [3-5].

Позитивним явищем у недержавному пенсійному забезпеченні є поступова концентрація ринку НПФ. Кількість фондів, у яких вартість активів вже перевищує 10 млн грн, зросла за звітний період на 20 %. Сума активів десяти найбільших фондів за останнє півріччя збільшилась на 78,3 % і становить 378,2 млн грн, або 78,7 % від вартості активів усіх недержавних пенсійних фондів. За вартістю чистих активів першу трійку лідерів серед НПФ становлять: Національний банк України – 362,5 млн грн; «Перший національний відкритий пенсійний фонд» – 128,34 млн грн; НПФ Незалежної галузевої профспілки енергетиків України – 66,17 млн грн [1].

Отже, ці особливості відображають рівень фінансового розвитку НПФ, їх реальні можливості здійснювати інвестування, а також дозволяють з урахуванням векторів розвитку фінансової системи України запропонувати такі заходи.

1. Здійснювати більш цілеспрямовану рекламу роботи щодо залучення чисельності вкладників, обґрунтовувати відповідні переваги НПФ у Пенсійній системі України.

2. Поступово зменшити податкове навантаження щодо активів фондів, зокрема інвестованих в економіку України.

3. Розширити діапазон інвестиційних вкладань через моніторинг об'єктів інвестування з підвищенням прибутковості інвестицій.

4. Поліпшити інвестиційні обмеження шляхом врегулювання законодавства, що регулює цю діяльність.

5. Забезпечити штатну чисельність працівників НПФ кваліфікованими фахівцями, зокрема фінансистами та юристами.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Реформування пенсійної системи має органічно поєднуватись із упровадженням трирівневої пенсійної системи, запровадженням персоніфікованих рахунків майбутніх пенсіонерів, формуванням фінансових ресурсів у пенсійних фондах усіх форм власності та розширенням інвестиційної діяльності фондів. Нині інвестиційною діяльністю займаються лише НПФ. Виконаний аналіз інвестиційної політики цих фондів свідчить про динамічне збільшення активів, розширення секторів економіки, де інвестуються кошти цих фондів, проте кількість укладених пенсійних контрактів за останні роки практично не зростає. Підвищенню активності інвестиційної діяльності НПФ мають сприяти запропоновані заходи.

З огляду на те, що Україна вибрала шлях євроінтеграції, інвестиційну діяльність необхідно здійснювати більш активно, тому є доцільність продовження наукових пошуків у цьому напрямі.

Список літератури

1. Пенсійний фонд України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>.
2. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua>.
3. Овчиннікова, Т. В. Переваги та недоліки недержавних пенсійних фондів як інституційних інвесторів [Текст] [Електронний ресурс] / Т. В. Овчиннікова. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/9_NND_2013/Economics/4_131.
4. Змієнко, М. О. Сутність недержавних пенсійних фондів як інституційних інвесторів [Текст] / М. О. Змієнко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jrnل.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/viewFile/335/324>.
5. Кузнецова, А. Я. Місце і роль недержавних пенсійних фондів на фондовому ринку України [Текст] / А. Я. Кузнецова // Вісник української академії банківської справи. – 2009. – № 2.
6. Миськів, Г. В. Особливості недержавного пенсійного забезпечення в Україні [Текст] / Г. Миськів // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.7. – С. 225-230.

References

1. Pension Fund of Ukraine. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>.
2. National Commission for State Regulation of Financial Services Markets. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://nfp.gov.ua>.
3. Ovchinnikov, T. (2013). Advantages and disadvantages of private pension funds as institutional investors. Retrieved April 15, 2014, from : http://www.rusnauka.com/9_NND_2013/Economics/4_131.
4. Zmiyenko, M. O. (n.d.). Essence of private pension funds as institutional investors. Retrieved April 15, 2014, from : <http://jrnل.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/viewFile/335/324>.
5. Kuznetsova, A. J. (2009). Place and role of private pension funds in the stock market of Ukraine . *Journal of Ukrainian Academy of Banking*, 2.
6. Myskiv, G. V. (2011). Features private pension system in Ukraine. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, 21.7, 225-230.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2014 р.

Павліна Петрівна ДУБИНЕЦЬКА

викладач кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
вул. Клепарівська, 35, м. Львів, МСП, 79000, Україна
E-mail: paulina.dubynetska@gmail.com
Телефон: +380978077354

**ОРИЕНТИРИ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ**

Дубинецька, П. П. Орієнтири податкового регулювання в умовах соціально-економічної кризи в Україні [Текст] / Павліна Петрівна Дубинецька // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 188-194. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті розкрито основні фінансово-економічні проблеми, з якими стикнулася Україна на початку 2014 року, і які сформували передумови для проведення негайних податкових реформ. На основі аналізу-огляду низки рейтингів міжнародних організацій та опитувань, проведених усередині країни, доведено, що податкове регулювання, поряд із корупцією і бюрократизацією, є ключовими перешкодами для ведення бізнесу в Україні. Виявлено основні антикризові законодавчі кроки, які було зроблено в податковій сфері, з метою запобігання фінансовій катастрофі у 2014 році. На основі власних досліджень продіагностовано рівень довіри суспільства до уряду, готовність підтримувати його політику, віри в успіх нової влади у подоланні корупції, а також ступінь готовності підприємців змінити свою поведінку, прозоро сплачувати податки. Подано рекомендації щодо необхідних кроків у здійсненні податкових реформ на основі дослідження досвіду Грузії.

Ключові слова: податкове регулювання; податкова система; економічна криза; корупція; податкова реформа.

Павлина Петровна ДУБИНЕЦКАЯ

**ОРИЕНТИРЫ НАЛОГОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНО-
ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА В УКРАИНЕ**

Аннотация

В статье раскрыты основные финансово-экономические проблемы, с которыми столкнулась Украина в начале 2014 года и которые сформировали предпосылки для проведения неотложных налоговых реформ. На основе анализа-обзора ряда рейтингов международных организаций и опросов, проведенных внутри страны, доказано, что налоговое регулирование наряду с коррупцией и бюрократизацией являются ключевыми препятствиями для ведения бизнеса в Украине. Выявлены основные антикризисные законодательные шаги, которые были сделаны в налоговой сфере, с целью предотвращения финансовой катастрофы в 2014 году. На основе собственных исследований продиагностирован уровень доверия общества к правительству, готовность поддерживать его политику, веры в успех новой власти в преодолении коррупции, а также степень готовности предпринимателей изменить свое поведение, прозрачно платить налоги. Предложены рекомендации относительно необходимых шагов в осуществлении налоговых реформ на основе исследования опыта Грузии.

Ключевые слова: налоговое регулирование; налоговая система; экономический кризис; коррупция; налоговая реформа.

Pavlina Petrivna DUBYNETSKA

Lecturer,
Department of Law and Management in the Field of Civil Protection,
Lviv State University of Life Safety
Kleparivska str., 35, Lviv, 79000, Ukraine
E-mail: paulina.dubynetska@gmail.com
Phone: +380978077354

ORIENTATIONS OF TAX REGULATION IN THE SOCIAL AND ECONOMIC CRISIS IN UKRAINE

Abstract

The article describes the main financial and economic challenges that faced Ukraine in early 2014. They have formed the preconditions for urgent tax reform. Based on the analysis of the ratings, which have been given by international organizations and surveys conducted in the country, it has been proved that tax regulations, along with corruption and bureaucracy are key obstacles for business in Ukraine. The basic anti-crisis legislative steps have been made in the tax area, in order to prevent financial disaster in 2014. Based on our own research we have diagnosed public confidence in government willingness to support government policy, belief in the success of the new government in tackling corruption, and the readiness of businesses to change their behavior and pay taxes. Recommendations as for the necessity of steps for implementation of tax reforms on the basis of research experience in Georgia are proposed.

Keywords: tax regulations; tax system; economic crisis; corruption; tax reform.

JEL classification: E620

Вступ

Суспільно-політичні події кінця 2013-початку 2014 року продемонстрували приховані економічні проблеми і, передусім, у фіскальній сфері. На сьогодні існує великий макроекономічний дисбаланс через систематичне завищення макропоказників. За даними Міністерства фінансів України, фіскальний розрив держбюджету-2014 становить близько 290 млрд гривень. У таких складних умовах формування правильних орієнтирів податкового реформування стає вирішальним для нормального функціонування системи державних фінансів та уникнення країною дефолту.

Проблема формування ефективної системи оподаткування як одного із основних елементів макроекономічної політики у ринковій економіці досліджувалася класиками економічної думки К. Марксом, Дж. М. Кейнсом, К. Рау, Д. Рікардо, А. Смітом, М. Туган-Барановським.

Серед сучасних українських науковців, які вивчали проблеми ефективного реформування податкової системи, варто назвати В. Андрущенко, Г. Балашова, З. Варналія, В. Вишневського, В. Геєця, Т. Єфименко, В. Загорського, В. Кміть, А. Крисоватого, І. Луніну, Т. Мединську, О. Молдована, Ю. Тимошенко, А. Соколовську, О. Шевченко та ін.

Мета статті

У здоровій розвиненій ринковій економіці податкове регулювання вирішує такі основні завдання: по-перше, створення сприятливого фіскального клімату для бізнесу та інвестицій, недопущення тінізації фінансових ресурсів, по-друге, забезпечення стабільних достатніх надходжень до бюджету. Ефективність же податкової системи України порівняно з іншими країнами світу, як вже зазначалося в наших попередніх публікаціях, й надалі залишається невисокою, що спричиняє необхідність подальших досліджень у цій сфері та впровадження їх у практику.

У зв'язку із цим метою нашої статті є виявлення основних проблем податкового регулювання в Україні в умовах суспільно-економічної кризи 2013-2014 рр. та пошук найбільш оптимальних шляхів їх вирішення з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу.

За останні роки економіка України фактично доведена до дефолту. При нульовому зростанні реального ВВП та інфляції державні фінанси опинилися у критичному стані. Зокрема, за даними КМУ, наявні такі ключові негативні тенденції і явища:

- з 2011 року фактично в 3 рази збільшився дефіцит бюджету (у 2013 році дефіцит бюджету становив 64,7 млрд грн);
- державний борг становить 480,2 млрд грн, а це 40,2 % від ВВП при критично допустимих 60 %;
- на початок 2014 року на рахунку казначейства знаходилася рекордно мінімальна сума 1,7 млрд грн з

несплаченими рахунками на суму майже 70 млрд грн, а в деякі дні нижче критичної позначки (залишки склали декілька мільйонів);

- переплата податків у 2013 році склала рекордну цифру 27 млрд грн (станом на 01.03.14), а сума невідшкодованого ПДВ економіці становить близько 30 млрд грн;
- підвищення заробітної плати та соціальних виплат були повністю незабезпечені реальними бюджетними ресурсами;
- золотовалютні резерви України за останні 2 роки зменшилися більше ніж у 2 рази (з 31,8 млрд дол. США на кінець 2011 року до 15,5 млрд дол. США на кінець лютого 2014 року)[9].

Фахівці Європейської бізнес-асоціації спостерігали у 2012-2013 рр. значне посилення фіскального тиску. Це викликало значні труднощі в діяльності 30 % респондентів. Тиск втілювався, зокрема, в пропозиції 77 % компаній сплатити податки авансом. Обтяжливі перевірки торкнулися 30 % підприємств, а упереджені рішення судів або податкових органів – 35 %.

Надмірний податковий тиск на бізнес, на думку експертів, виявлявся у зростанні частки податкових надходжень у ВВП, яка у 2012 році збільшилася до 25 %. Державна податкова служба продовжувала неправомірні дії, забороняючи перенесення збитків минулих років, а також відшкодовуючи ПДВ тільки після повернення 50-70 % цих сум в якості передоплати податку на прибуток або купівлі держоблігацій[5].

При цьому, за оцінками консалтингової компанії «PricewaterhouseCoopers», Україна належить до десяти країн з найскладнішими податковими системами. Податкове навантаження на економіку в Україні залишилося на рівні 55,9 %, тоді як у країнах Східної Європи та Центральної Азії та високорозвинених країнах – близько 40 % (див. табл. 1).

Таблиця 1. Порівняння основних показників ефективності податкової системи України з країнами Східної Європи та Центральної Азії та високорозвиненими країнами [12, с. 77]

Показник	Україна	Східна Європа та Центральна Азія	Високорозвинені країни
Платежі, кількість на рік	28	26	12
Час, годин на рік	390	246	175
Податок на прибуток, %	11,2	9,0	16,1
Оподаткування праці, %	43,1	22,6	23,1
Інші податки, %	0,7	7,0	2,0
Загальний рівень податкового навантаження, % до прибутку	55,9	38,7	41,3

Водночас за кількістю податків Україна посідає 91-ше місце у рейтингу серед 185 країн світу, обстежуваних щорічно Світовим банком, за податковим навантаженням – 154-те, а за витратами часу на адміністрування податку – 171-ше місце. Загалом серед груп країн, своїх найближчих сусідів – ЄС, ЦСЄ та СНД – Україна має найгірші оцінки ефективності податкової системи [12].

Податкова політика залишається гальмівним чинником розвитку бізнесу, оскільки Україна за два роки перемістилася із 183-го місця, яке вона міцно тримала протягом останніх років, усього лише на 164-те. Незважаючи на те, що певні зрушення у зв'язку із упровадженням податкової реформи відбулися, результат таких змін виявився порівняно незначним.

Аналіз індексу конкурентоспроможності України [2], який розраховує Всесвітній економічний форум, у 2013-2014 рр. теж доводить, що найбільш проблемними факторами для ведення бізнесу в країні, поряд із корупцією та бюрократією, є податкова політика, а саме – податкове регулювання та розмір податків (див. табл. 2).

Таблиця 2. Найбільш проблемні фактори для ведення бізнесу в Україні 2013-2014 роках за індексом конкурентоспроможності (складено автором на основі даних [2])

	Проблемний чинник	Частка (ступінь впливу)
1.	Обмежений доступ до фінансів	16,7%
2.	Корупція	15,5%
3.	Державна бюрократія	13,4%
4.	Податкове регулювання	11%
5.	Політична нестабільність	10,1%
6.	Розмір податків	8,4%

І ще одне дослідження Європейської бізнес-асоціації вказує теж на те, що основними проблемами для бізнесу в Україні залишаються зростання податкового навантаження, корупція, відсутність верховенства права, відсутність дерегуляції, яка не введена в дію, а лише задекларована у нормативно-правових

актах. Так, відповідно до результатів третьої хвилі опитування ЕВА, в ІІІкварталі 2012 року – І кварталі 2013-го загальний показник якості податкової системи становив 2,32 бала за п'ятибальною шкалою. Сотні європейських компаній, що брали участь в опитуванні, вважають, що невелике погіршення сталося за всіма напрямками [7].

Загалом, за висновком Європейської бізнес-асоціації, українська влада не створила сприятливих умов для хорошого інвестиційного клімату та розвитку бізнесу [4]. При цьому 11 % респондентів вважають за необхідне змінити Податковий кодекс, а 4,5 % підприємств рекомендують дотримуватися норм законодавства з паралельним запровадженням індивідуальної відповідальності інспекторів за неправомірні дії[3].

Згідно з індексом ЕВА, адміністрування податків все ще залишається важким для бізнесу, а податкове законодавство не сприяло залученню інвестицій та веденню бізнесу 61 % підприємств.

Попри це, тінізація економіки, за офіційними оцінками Мінекономіки залишається на високому рівні та сягає 35 % офіційного ВВП. Експерти називають 45 % від ВВП. У зв'язку із цим за підрахунками консалтингової компанії «BostonConsultingGroup», українські підприємства щороку недоплачують у бюджет 25 млрд дол. США, приховуючи майже 20 % прибутку від сплати податків. Співвідношення податкових втрат до ВВП досягає 20 %, і за цим показником Україна в лідерах серед інших країн рейтингу. Лише формалізовані обсяги податкових пільг перевищують 50 млрд грн [4].

У складних соціально-економічних умовах у березні 2014 року було прийнято Закон України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні», який набув чинності 1 квітня 2014 року. З набранням чинності вказаного Закону відбулися такі зміни в системі оподаткування[1]:

- зафіксовано ставку ПДВ на рівні 20 %, податку на прибуток – 18 %;
- запроваджено пенсійний збір при купівлі валюти в розмірі 0,5 %;
- введено ПДВ на ліки в розмірі 7 %;
- посилено оподаткування посилок з-за кордону. Тепер поріг неоподаткованої вартості знижений до 150 євро (до цього 300 євро);
- податок на нерухомість будуть нараховувати на загальну площу (понад 120 м²);
- прибутковий податок будуть нараховувати за прогресивною шкалою. Відповідно до прийнятого закону, ставка 15 % залишиться для щомісячних доходів, що не перевищують десять прожиткових мінімумів (12,18 тис. грн). Особи, які заробляють на місяць від 10 до 17 прожиткових мінімумів (12,18 -20,706 тис. грн), будуть платити 17 %; від 17 до 33 мінімумів (20,706 - 40,194 тис. грн) – 20 %; від 33 до 66 (40,194- 80,388 тис. грн) – 25 %; понад 66 (від 80,388 тис. грн) прожиткових мінімумів – 30 %;
- ставки акцизного збору на алкогольні напої та тютюнові вироби будуть підвищені на 25 %, а на пиво –на 42,5 %.

Для реалізації таких непопулярних кроків, як збільшення податків, потрібен високий рівень довіри населення. За результатами соціологічного опитування, яке проводилося соціологічною групою «Рейтинг» 3-12 квітня, підтримка уряду серед українців залишається відносно стабільною. Так, 52 % (проти 47 %) респондентів схвалюють роботу прем'єр-міністра Арсенія Яценюка, дещо виріс (до 52 % проти 46 %) в очах українців також український уряд[10].

Проведене нами опитування підприємців у квітні 2014 року свідчить теж про достатню підтримку дій уряду у сфері податкового реформування. На запитання «Чи будете Ви підтримувати податкові реформи нової влади, зокрема щодо детінізації?», «Так, буду підтримувати» відповіли 27,5 % респондентів, а «Буду підтримувати, але за певних умов» 32,3 %. Водночас ні за яких умов не готові підтримувати урядові податкові реформи 15,3 % і 24,9 % опитаних не змогли визначитися з відповіддю.

Тому ми ставили питання про готовність підприємцями прозоро сплачувати податки. Результати відображено у таблиці 3.

Таблиця 3. Готовність підприємців прозоро сплачувати податки (розроблено автором)

Запитання: Чи готові Ви прозоро сплачувати всі податки, якщо відбудуться зміни у роботі органів ДПС?	
Відповідь	% ствердних відповідей
Так, перехід до європейської культури сплати податків треба починати з себе	25,1
Так, якщо це зроблять і інші підприємці	37,6
Ні, це надто високі витрати для мого бізнесу	17,5
Я не вірю в швидкі зміни в методах роботи ДПС	20,8

Як бачимо, понад 62 % безумовно чи за певних обставин готові до переходу на нові умови ведення бізнесу. Це високий потенціал для здійснення податкових реформ щодо детінізації, боротьби з корупцією при сплаті податків та запровадження високої податкової культури.

Прикладом здійснення таких реформ може слугувати Грузія. Податкова реформа у цій країні стала одним із головних чинників стрімкого економічного зростання, залучення іноземних інвестицій і потенціалу такого піднесення на майбутнє. У рейтингу Світового банку Doing business 2013 грузини мають 11-те місце (див. рис. 1)

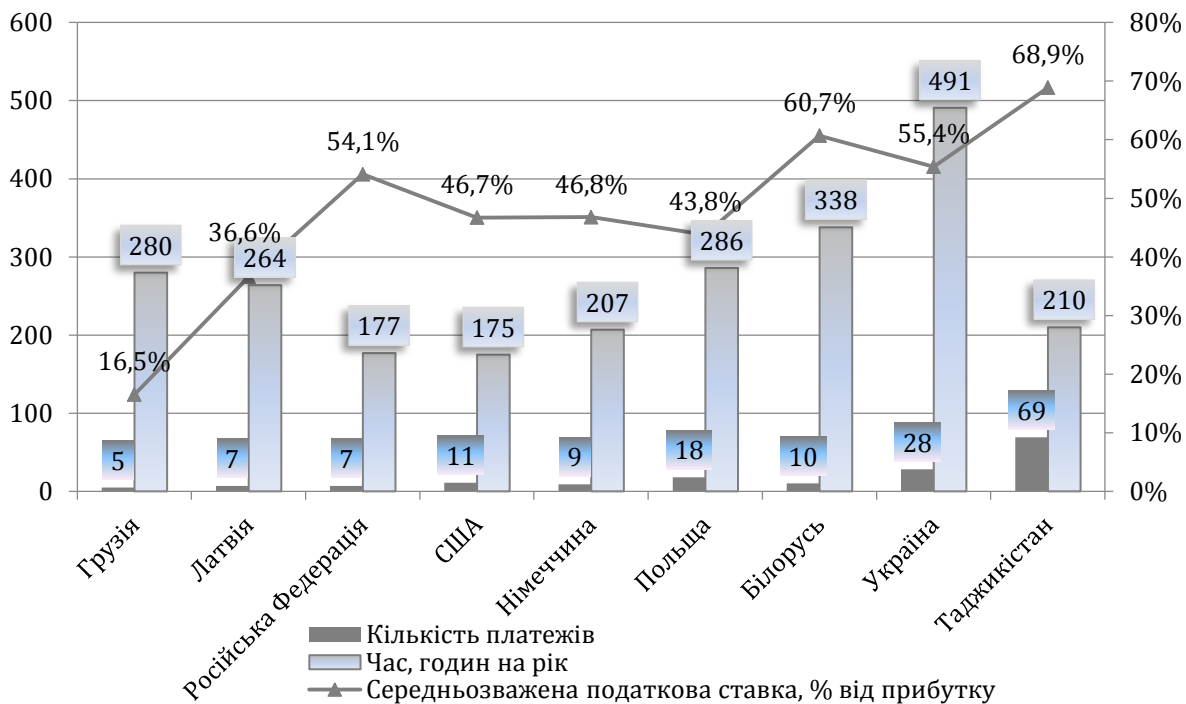

Рис.1. Порівняння основних показників ефективності податкової системи України та її партнерів за рейтингом «Payingtaxes» (побудовано автором на основі даних Світового банку [12])

У пострадянський період, аж до 2003 року, Грузія займала одне з перших місць у світі за рівнем корупції в органах влади. Тотальним хабарництвом були вражені дорожня поліція, податкова служба, суди, митниця.

Після «революції троянд» у 2004 році новий президент країни оголосив політику нульової толерантності до корупції. На зміну показушній боротьбі прийшов «метод шокової терапії». У 2004-2005 роках парламент Грузії прийняв низку законів, які спрощували процедуру арешту чиновників, підозрюваних у хабарництві, і передбачали конфіскацію всієї власності, законність придбання якої чиновник не зміг довести. Прихід до влади М.Саакашвілі ознаменувався теж численними кадровими чистками: з 18 міністерств залишилось 13 (скорочення 35 % персоналу), з 52 державних служб – 34 (скоротили 50 % чиновників). Серія реальних арештів високопосадовців пододала «синдром безкарності» у масовій свідомості, грузини тепер не вважають хабар нормальним явищем [8].

У 2012 році в індексі TransparencyInternational Грузія зайняла 51-е місце (52 бали), залишивши позаду кілька держав ЄС – Чехію, Латвію, Словаччину, Румунію, Болгарію. Водночас у звіті Freedom House-2010 говориться, що за останні роки в боротьбі з корупцією в нижніх і середніх ешелонах влади досягнуто помітного успіху [6].

Досвід Грузії у подоланні корупції міг би стати основою для реформ і української влади. За даними досліджень Інституту світової політики, саме корупція є однією з причин, що призвела до масових протестів в Україні наприкінці 2013 р. - на початку 2014 р. Згідно з результатами дослідження «Барометру Світової Корупції» (GlobalCorruptionBarometer), проведеного міжнародною організацією TransparencyInternational у 2013 р., 36 % українців були готові вийти на вулицю для боротьби з корупцією. За результатами проведеного Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) наприкінці 2013 р. дослідження громадської думки, корупція вже входила до переліку найбільших проблем населення і викликала особливе занепокоєння у 47 % громадян. Згідно з Індексом сприйняття корупції, що встановлюється TransparencyInternational, українці вважають свою державу однією з найбільш корумпованих у світі: у 2012-2013 роках вона займала 144 місце (з 176 країн, охоплених дослідженням) [6].

Хоча, за даними нашого опитування, суспільство на сьогодні досить скептичне в оцінках можливості подолання корупції новою владою. У таблиці 4 подано результати опитування автором вітчизняних підприємців щодо можливості подолання корупції в українському суспільстві і, зокрема, в органах ДПС. Як бачимо, віра в успіх української влади в подолання корупції досить низька – 11,1 % вірять безумовно і 28,6 % припускають таку можливість. Переважна більшість (60,3 %) все ж вважає, що це завдання

українській владі не під силу або через приховане небажання (32,8 %) або через інші обставини (27,5 %).

**Таблиця 4. Віра українських підприємців у можливість подолання корупції
(підготовлено автором)**

Запитання: Чи вірите Ви в те, що нова влада в найближчі два-три роки спроможна мінімізувати / знищити корупцію, як це декларується?	
Відповідь	% ствердних відповідей
Так, безперечно	11,1
Можливо, хочеться вірити в краще	28,6
Навіть якщо вони щиро цього хочуть, не думаю, що їм це вдасться	27,5
Ні, змінилися лише обличчя, а система залишилася.	32,8

Податкові реформи в Грузії базувалися теж на тотальному зниженні податків. Так, з понад 20 податків, які існували до 2005 року, залишилося п'ять загальнодержавних: податок на доходи, ПДВ, соціальний податок, податок на прибуток підприємств, акцизи, і два місцевих: майновий податок, податок на гральний бізнес.

Імпортних мит у Грузії немає – це наслідок одностороннього рішення, яке покликане максимально відкрити ринок для закордонних товарів, а відтак – створити умови для гідної конкуренції місцевій продукції. Квотування на ввезення імпортової продукції теж нема. На безмитному режимі втрати Грузії, за деякими оцінками, склали близько \$15 млн щороку [7]. Однак щорічне подвоєння обсягів прямих іноземних інвестицій у країну, починаючи від 2005 року до початку війни з Росією та світової економічної кризи, напевне, перекирило цю нестачу й недобір від ліквідації решти податків і зборів.

До цього йшли поетапно: у 2006 році спектр мит звели до трьох можливих – 12 % (для товарів, які виробляються в Грузії), 5 % і 0 %. Уже тоді в безмитному режимі дозволялося ввозити сировину і обладнання. У 2008 році митні тарифи скасовано. При цьому умови оподаткування грузинських та імпортованих товарів не передбачають протекціоністських заходів, а акцизи і ПДВ – однакові. Більше того, не вдалося знайти жодних ознак наявності проблем із відшкодуванням ПДВ експортерам, які – так само в Україні, як і в Грузії – є рушієм економічного зростання.

Крім того, ще в межах реформування з майже 1000 до 144 було скорочено кількість різноманітних ліцензій і дозволів, необхідних для початку бізнесу і запроваджено принципи «єдиного вікна» та «мовчазної згоди», коли відсутність відповіді чиновника на запит про початок роботи дає право починати діяльність.

На відміну від України, де податкова система – це тягар, від якого тікає увесь бізнес, у Грузії це – реальний спосіб залучення іноземних інвестицій. А прозорість і передбачуваність змін (або незмінні ставки, або зниження) – це найкращий чинник інвестиційного клімату.

Висновки та перспективи подальших розвідок.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки.

По-перше, українська податкова система є однією із найскладніших і найобтяжливіших у світі за показниками кількості платежів та часових витрат на адміністрування. Велика кількість бюрократичних процедур, фіскальний тиск з боку податкових органів, поряд із корумпованістю державних службовців та низькою культурою сплати податків загалом у суспільстві, є ключовими перешкодами ведення бізнесу та створюють передумови для тінізації економіки.

По-друге, на сьогодні визріла необхідність негайних податкових реформ. Це зумовлено тим, що, з одного боку, країна перебуває в складній фінансово-економічній ситуації і об'єктивно вирішити ці проблеми можуть лише кардинальні реформи. А з іншого боку, в результаті політичних подій, що відбулися, суспільство та бізнес надає сьогодні владі кредит довіри на проведення непопулярних рішень для одержання довгострокового ефекту.

По-третє, зарубіжний досвід податкового реформування, зокрема досвід Грузії, переконливо свідчить, що при наявній політичній волі, готовності суспільства до змін та міжнародній підтримці, можливо в дуже стислі терміни подолати такі негативні явища, притаманні українській податковій системі, як бюрократія, корупція, ухиляння від оподаткування.

Подальші дослідження в цій сфері варто вести в напрямку конкретизації заходів з податкового реформування, моделювання та вимірювання їх впливу на національну економіку та підприємницьке середовище.

Список літератури

1. *Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні [Текст] : закон України від 27 березня 2014 року № 1166-VII.*

2. Аналіз індексу конкурентоспроможності України в 2013-2014 рр. [Електронний ресурс]. – Доступно з: <http://infolight.org.ua/content/analiz-indeksu-konkurentospromozhnosti-ukrayini-v-2013-2014-rr>
3. Бізнес назвав податки і корупцію найбільшими проблемами [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://news.dt.ua/ECONOMICS/biznes_nazvav_podatki_i_koruptsiyu_naybilshimi_problematami-92743.html
4. Гайдуцький, П. Податкова реформа — виклик для України [Текст] / П. Гайдуцький // Дзеркало тижня. – 17.01.2014. - №1. – С.8
5. ЕВА: Українська податкова система дедалі погіршується [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://www.newsru.ua/finance/14jun2013/eba_fg.html
6. Корупція: хвороба виліковна // Інтернет-ресурс Громадської організації "Трансперенсі Інтернешнл Україна" [Електронний ресурс]. – Доступно з: <http://ti-ukraine.org/news/4526.html>
7. Набожнюк, О. Грузія: корупцію подолано, бідність ще залишилася. Як живеться малому бізнесу [Текст] / Набожнюк О. [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/36993/Gruzija_korupciju_podolano_bidnist_shhe_zalyshylasa_Jak
8. П'ять країн, що приборкали корупцію [Електронний ресурс]. – Доступно з: <http://corruptua.org/2013/04/p-yat-krayin-shho-priborkali-koruptsiyu/>
9. Стан економіки України. Аналіз // Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=DA9C986AABCAFD8C7B0224650C2CAF8?art_id=247169548&cat_id=244276429
10. Стриманий скепсис: Соціологи оцінили рівень підтримки української влади [Електронний ресурс]. – Доступно з: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/25/7023606/>
11. Doing business 2013: Measuring business regulation / The World Bank, IFC, 2012. - [Online], available at: <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine/#paying-taxes>
12. Doing business 2014: Economy profile: Ukraine / The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2013. - [Online], available at: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/~media/giawb/doing%20business/documents/profiles/country/UKR.pdf>

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). The Law of Ukraine "About prevent financial disaster, and creating conditions for economic growth in Ukraine". Retrieved May 15, 2014, from : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1166-18> (Accessed 11 April 2014).
2. Analysis Competitiveness Index 2013-2014 in Ukraine's. (2014). Retrieved May 15, 2014, from : <http://infolight.org.ua/content/analiz-indeksu-konkurentospromozhnosti-ukrayini-v-2013-2014-rr>
3. Business called taxes and corruption the biggest problems. (n.d.). Retrieved May 15, 2014, from : http://news.dt.ua/ECONOMICS/biznes_nazvav_podatki_i_koruptsiyu_naybilshimi_problematami-92743.html
4. Hayduts'kyi, P. (2014). Tax reform - a challenge for Ukraine. Dzerkalo tyzhnya, 1, 8.
5. EBA: Ukrainian tax system is deteriorating. (2013). Retrieved May 15, 2014, from : http://www.newsru.ua/finance/14jun2013/eba_fg.html
6. Corruption: the disease is curable. (2013). Transparency International Ukraine. Retrieved May 15, 2014, from : <http://ti-ukraine.org/news/4526.html>
7. Nabozhnyak, O. (2013). Georgia: overcome corruption, poverty still remains. How're small business. Retrieved May 15, 2014, from : http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/36993/Gruzija_korupciju_podolano_bidnist_shhe_zalyshylasa_Jak
8. Five countries tamed corruption. (n.d.). Retrieved May 15, 2014, from : <http://corruptua.org/2013/04/p-yat-krayin-shho-priborkali-koruptsiyu/>
9. Condition of Economy of Ukraine. Analysis. (n. d.) Retrieved May 15, 2014, from : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=DA9C986AABCAFD8C7B0224650C2CAF8?art_id=247169548&cat_id=244276429
10. Restrained skepticism: Social scientists assessed the level backed up by a Ukrainian government. (n. d.). Retrieved May 15, 2014, from : <http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/25/7023606/>
11. Doing business 2013: Measuring business regulation / The World Bank, IFC, 2012. (2013). Retrieved May 15, 2014, from : <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine/#paying-taxes>.
12. Doing business 2014: Economy profile: Ukraine / The International Bank for Reconstruction and Development. (2013). Retrieved May 15, 2014, from : <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/~media/giawb/doing%20business/documents/profiles/country/UKR.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2014 р.

Світлана Миколаївна ЕШ

старший викладач кафедри фінансів,
Київський національний університет харчових технологій
вул. Саксаганського, 103, кв. 26, м. Київ, 01032, Україна,
E-mail: esh2009@ukr.net

Олена Андріївна ГНАТЕНКО

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів
Київський національний університет харчових технологій
вул. Саксаганського, 103, кв. 26, м. Київ, 01032, Україна

МІСЦЕ БОРГОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ УКРАЇНИ У ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСАХ

Еш, С. М. Місце боргових зобов'язань України у державних фінансах [Текст] / Світлана Миколаївна Еш, Олена Андріївна Гнатенко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 195-204. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. В Україні останнім часом спостерігається активізація процесу здійснення державних запозичень, як внутрішніх, так і зовнішніх, що забезпечує зростання державного боргу. Боргові зобов'язання країни вивчаються в системі державних фінансів і займають значне місце серед досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Визначення державного боргу надається в Бюджетному кодексі України і щорічно при затвердженні Закону про Державний бюджет на наступний рік Верховна Рада затверджує граничні обсяги державного боргу із відповідною розбивкою сум внутрішнього і зовнішнього боргу, а також граничний обсяг надання гарантій.

У статті розглянуто економічну сутність державного боргу, його види, цілі, визначено причини його зростання за умов чинної системи управління, наведено оцінку кредитних взаємовідносин між Україною і Міжнародним валютним фондом. Проведено аналіз окремо державного боргу із поділом його на зовнішній, внутрішній і гарантований.

У державних фінансах важлива роль належить управлінню борговими зобов'язаннями країни, яке передбачає два режими функціонування: нормальний та кризовий. У статті визначено проблеми, які потребують вирішення при кризовому управлінні державним боргом. Кризове управління пов'язане з функціонуванням економіки на межі дефолту. При цьому проблема боргу виникає тоді, коли зростання боргу стає уже некерованим.

Для оцінки боргового навантаження використовують значну кількість показників, найпоширенішими із яких є відношення суми державного боргу до внутрішнього валового продукту, до доходів державного бюджету, до кількості населення країни та інші. У статті проаналізовано відношення державного боргу України до внутрішнього валового продукту за роками, визначено найбільшу і найменшу його частки на кінець відповідного року.

У висновках статті запропоновано заходи, які забезпечать удосконалення системи державних запозичень, основними із яких є розробка стратегій залучення, ефективного використання та моніторингу зовнішньої допомоги, забезпечення системного підходу до міжнародної інтеграції та співпраці, у тому числі запровадження дієвих механізмів прийняття рішень у зовнішньоекономічній сфері.

Ключові слова: державний борг; внутрішній державний борг; зовнішній державний борг; управління державним боргом; оцінка боргових зобов'язань.

**Светлана Николаевна ЭШ
Елена Андреевна ГНАТЕНКО**

МЕСТО ДОЛГОВЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ УКРАИНЫ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСАХ

Аннотация

В Украине в последнее время наблюдается активизация государственных займов, как внутренних, так и внешних, что ведет к увеличению государственного долга. Долговые обязательства страны изучают в системе государственных финансов, и они занимают весомое место среди исследований зарубежных и отечественных ученых. Определение государственного долга дается в Бюджетном кодексе Украины. Ежегодно при утверждении Закона о Государственном бюджете на следующий год Верховный Совет утверждает предельные объемы государственного долга с соответствующей разбивкой сумм внутреннего и внешнего долга, а также предельный объем предоставления гарантий.

В статье рассматривается экономическая сущность государственного долга, его виды, цели предоставления, определены причины его роста в условиях действующей системы управления им, дается оценка кредитным взаимоотношениям между Украиной и Международным валютным фондом. Проведен анализ отдельно государственного долга с разбивкой его на внешний, внутренний и гарантированный.

В государственных финансах важная роль принадлежит управлению долговыми обязательствами страны, которое предусматривает два режима функционирования: нормальный и кризисный. В статье определены проблемы, которые требуют решения при кризисном управлении государственным долгом. Кризисное управление характерно для экономики, которая функционирует на грани дефолта. При этом проблема долга возникает тогда, когда увеличение долга уже не поддается управлению.

Для оценки долговой нагрузки используется значительное количество показателей, самыми распространенными из которых есть отношение суммы государственного долга к внутреннему валовому продукту, к доходам государственного бюджета, к количеству населения страны и другие. В статье проанализировано отношение государственного долга Украины к внутреннему валовому продукту по годам, определены наибольшие и наименьшие их доли на конец соответствующего года.

В итогах статьи предложены мероприятия, способствующие совершенствованию системы государственных займов, главными из которых есть разработка стратегий привлечения, эффективного использования и мониторинга внешней помощи, обеспечение системного подхода к международной интеграции и сотрудничеству, в том числе введение действенных механизмов принятия решений в международной сфере.

Ключевые слова: *государственный долг; внутренний государственный долг; внешний государственный долг; управление государственным долгом; оценка долговых обязательств.*

Svitlana Mykolayivna ESH

Senior Lecturer,
Department of Finance,
Kyiv National University of Food Technologies
Saksahans'kyi str., 103, apt. 26, Kyiv, 01032, Ukraine,
E-mail: esh2009@ukr.net

Olena Andriivna GNATENKO

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Finance
Kyiv National University of Food Technologies
Saksahans'kyi str., 103, apt. 26, Kyiv, 01032, Ukraine

PLACE OF DEBT OBLIGATIONS OF UKRAINE IN STATE FINANCES

Abstract

Recently it is observed the activation process of a public debt, both domestic and external ones, ensuring the growth of public debt in Ukraine. Liabilities of the countries are studied in the system of public finance and occupy a significant place among the studies as foreign and domestic scholars. The definition of public debt is provided in the Budget Code of Ukraine and every year along with the approval of the State Budget for the following year the Parliament approves limit amounts of public debt with the appropriate breakdown of amounts of internal and external debt, as well as limiting the amount of guarantees.

In this paper the economic nature of public debt, its types, the objectives of the reasons for its growth under conditions of active control systems, assess the credit relationship between Ukraine and the International Monetary Fund are considered. The analysis of public debt separately from its division into external, internal and guaranteed has been conducted.

In public finance an important role belongs to debt management in the country that provides two modes of operation: normal and crisis ones. The article defines the problems that need to be addressed in the crisis management of public debt. Crisis management with functioning of economics is on the verge of default. This problem appears when debt growth is no longer manageable.

To assess the debt burden it is used a large number of indicators, the most common of which is the ratio of government debt to gross domestic product, income budget, the number of population and others. The article analyzes the ratio of government debt to Ukraine's gross domestic product by years. The most and the least its share at the end of the year are determined.

The conclusions of the article propose measures to encourage the improvement of public borrowing, the main of which is to develop strategies to attract, use effectively and monitor the foreign aid, provide a systematic approach to international integration and cooperation, include the introduction of effective mechanisms for decision-making in foreign trade.

Keywords: *national debt; internal national debt; external national debt; debt management; estimation of debt obligations.*

JEL classification: H630

Вступ

В умовах формування та функціонування ринкової економіки важливою складовою системи державних фінансів є державний борг. У перехідній економіці державні запозичення набувають характеру не лише фінансової, але і соціально-політичної проблеми. На сьогодні в Україні дефіцит державного бюджету, залучення та використання позик для його покриття призвели до значного зростання державного боргу. Великі розміри внутрішнього і зовнішнього боргу, а також, відповідно, зростання витрат на його обслуговування, обумовлюють необхідність вирішення проблеми державного боргу та пошуку шляхів удосконалення механізму управління ним, що визначає актуальність дослідження нашої теми.

На сьогодні проблемою державного боргу України є його нетипова структура, обтяжена борговими зобов'язаннями попередніх урядів країни, прийнятими на умовах правонаступництва; кредитною емісією, яку здійснюють постійно, починаючи з 90-х років; проблемами бюджетного регулювання тощо. Необхідність у додаткових коштах для покриття бюджетного дефіциту в багатьох країнах світу змушує уряди держав звертатись до додаткових джерел фінансування, таких, як кредити. Але наразі сучасний стан української фінансової кризи можна охарактеризувати як кризу надмірної заборгованості. Саме тому вирішення питань раціонального використання залучених коштів, швидких темпів зростання обсягів зовнішніх запозичень держави, удосконалення механізму управління державними зобов'язаннями повинні бути пріоритетними завданнями грошово-кредитної політики не лише України, а й кожної держави.

Дослідженням економічної природи та сутності державного боргу, аналізу тенденцій його розвитку була присвячена низка наукових праць таких вітчизняних науковців, як: Василик О. Д., Вахненко Т. П., Гальчинський А. С., Данелюк К. М., Кондрат І. Ю., Крикунова В. М., Пасько О. В., Ярошевич Н. Б. та ін.

В. М. Крикунова та К. М. Данелюк порівнюють розміри державного боргу і бюджетного дефіциту, визначають залежність між ними. Наявність бюджетного дефіциту спричиняє зростання державного боргу, що зумовлює потребу в додаткових бюджетних витратах на його обслуговування і тим самим призводить до збільшення бюджетного дефіциту [1].

Козюк В. В. вважає, що основною причиною зростання державного боргу є скорочення обсягів дефіциту державного бюджету країни. Для вирішення проблем накопичення державного боргу України та подолання негативних тенденцій боргової ситуації потрібно насамперед скоротити обсяги дефіциту державного бюджету України [2, с. 88].

Пасько О. В. звертає увагу на те, що використання зовнішніх запозичень впливає на підтримання високого курсу вітчизняної валюти через спрямування валютних запасів на фінансування бюджетного дефіциту. Результатом цього може стати зменшення обсягів експорту та збільшення імпорту, що зумовлює формування негативного торговельного балансу [3].

Ярошевич Н. Б. визначає, що в Україні необхідно прийняти Закон України «Про державний борг України», який повинен удосконалити процес управління державним боргом, а також сформувати чітку методику розрахунку величини державного боргу і віднесення відповідних видів заборгованості до внутрішнього і зовнішнього боргу [4, с. 270]. Але водночас для покращення боргової безпеки країни необхідно постійно проводити глибокий аналіз державного боргу з метою визначення основних стратегічних напрямків удосконалення механізму управління ним.

Мета статті та завдання

Метою статті є наукове обґрунтування економічної природи боргових зобов'язань країни в системі державних фінансів, дослідження структури державного боргу, виявлення основних тенденцій і специфічних особливостей формування державного боргу в Україні, а також обґрунтування концептуальних засад щодо вдосконалення механізму управління борговими зобов'язаннями в умовах вітчизняної перехідної економіки.

Для досягнення поставленої мети у роботі передбачається вирішити низку завдань, головними із яких є:

- обґрунтування економічної сутності державного боргу як складової державних фінансів;
- визначення основних тенденцій формування сучасного державного боргу України;
- оцінка розміру та динаміки державного боргу України;
- розробка пропозицій щодо удосконалення боргової політики країни.

Виклад основного матеріалу

У кожній країні однією із найважливіших проблем фінансової системи виступає державний борг. Величина державного боргу, динаміка й темпи його зміни відображають ефективність функціонування державних структур, стан економіки та фінансів країни. Формування державного боргу є наслідком використання державою кредитних ресурсів.

Державний борг є важливим макроекономічним важелем регулювання економіки держави, оскільки дає змогу здійснити обрану економічну стратегію, залучити кошти для вирішення важливих економічних питань і реалізувати проекти. Водночас накопичення державного боргу має й негативну сторону, адже значна величина цього показника збільшує витрати на обслуговування державного боргу, знижує фінансову стійкість та загрожує економічній безпеці держави [5, с. 118].

Інститут державного боргу формує відносини, які мають складне правове регулювання. В Україні щорічно при затвердженні закону про Держбюджет Верховна Рада затверджує граничні обсяги державного боргу на наступний рік із відповідною розбивкою сум внутрішнього та зовнішнього боргу, а також граничний обсяг надання гарантій. Державний борг є сукупністю усіх боргових зобов'язань держави перед своїми кредиторами.

У Бюджетному кодексі, ст. 2, державний борг трактується як загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають унаслідок державного запозичення [6].

У фінансовій енциклопедії державний борг розглядається як система фінансових зобов'язань держави перед юридичними та фізичними особами, резидентами та нерезидентами, іншими країнами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами міжнародного права, що виникають у результаті здійснення запозичень державою; пролонгації та реструктуризації боргових зобов'язань за попередні роки згідно із законодавством [7, с. 111].

Загалом державний борг – це сукупність відносин, за якими виникають боргові зобов'язання держави як позичальника, як боржника або як гаранта позик іншими позичальниками. Процес отримання позик, з одного боку, дозволяє країні швидко вирішити гострі проблеми та фінансувати перспективні національні проекти, з іншого, – неефективне використання запозичень суттєво збільшує навантаження на державний бюджет майбутніх років.

Державний борг, як і самостійність України, має свою історію, яка бере початок з 1991 року. Безсистемне утворення і нагромадження боргу, залучення прямих кредитів НБУ, надання урядових гарантій щодо іноземних кредитів вітчизняним підприємствам – такі ознаки характеризують період 1991-1994 років. Уже на початку 1994 року державний борг України становив 4,8 млрд дол. США (у тому числі зовнішній 75 %) [8]. За період 1994-1997 років боргова політика країни формується за зразком попередніх років, але активізуються зв'язки з міжнародними фінансовими організаціями, що сприяє зростанню зовнішнього боргу на кінець визначеного періоду на 56 %. З 1995 року внутрішній борг починає формуватися шляхом розміщення урядом облігацій внутрішньої державної позики. Надалі спостерігається постійне зростання державного боргу. Незалежно від того, що протягом 1998-2001 рр. проводиться реструктуризація внутрішнього і зовнішнього державного боргу, на 01 січня 2000 року загальна сума його становила 15,2 млрд дол. США, у тому числі зовнішній – 12,4 і внутрішній – 2,8 млрд дол. І лише з другої половини 2001 року, коли в країні спостерігається незначне економічне зростання, державний борг починає поступово зменшуватися. Позитивні тенденції зменшення боргу спостерігалися до другої половини 2008 року – періоду початку глобальної фінансової кризи, яка характеризується падінням експортної виручки і зростанням прямого державного боргу до 29,8 % від ВВП [8]. 2009-2013 характеризують державний борг як близький до критичного рівня.

Державний борг може бути як у національній, так і в іноземній валюті. Проведення державних запозичень здійснюється з метою покриття бюджетного дефіциту на державному і регіональному рівнях, рефінансування раніше здійснених державних запозичень, а також для досягнення цілей

підтримання балансу між витратами та стабільністю, забезпечення ліквідності скарбниці, поповнення необхідних резервних активів, розвитку стратегій боргової політики тощо.

Економічна суть державного боргу визначається його функціями [7, с. 111]:

- фінансовою – забезпечує залучення державою необхідних коштів для фінансування бюджетних видатків;
- регулятивною – державний борг коригує обсяг грошової маси через купівлю-продаж цінних паперів НБУ.

Оскільки величина державного боргу відображає стан економіки і фінансів країни, важливим аспектом є визначення головних причин створення і збільшення державного боргу. Такими причинами можуть бути: вплив політичних факторів, що сьогодні є актуальним для України; циклічні спади в економіці; несприятливий інвестиційний клімат; збільшення державних видатків без відповідного зростання державних витрат; трансформаційний спад виробництва і звуження на цій основі податкової бази; недосконалі розробки впровадження реформ; відсутність стратегій розвитку фінансового ринку та інші.

Одним із напрямів фінансової політики держави є управління державним боргом. У структурі Міністерства фінансів функціонують спеціальні департаменти: Департамент управління державним боргом і Департамент співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями, на які покладено обов'язки та повноваження щодо розробки стратегії стосовно внутрішніх і зовнішніх запозичень держави, погашення і обслуговування державного боргу тощо.

Управління державним боргом полягає у формуванні реальних джерел його погашення і забезпечення платоспроможності держави. Система управління державним боргом передбачає два режими функціонування:

- управління в нормальному режимі, яке пов'язане із забезпеченням
- стабілізації боргових параметрів, із наявністю бездефіцитного бюджету, зі створенням умов для зближення реальної ставки відсотка за боргом та темпом приросту ВВП;
- кризове управління – пов'язане із функціонуванням економіки на межі
- дефолту і передбачає вирішення проблем щодо проведення загальної оцінки ефективності політики запозичень державою коштів, визначення максимально припустимих розмірів державного боргу, напрямів і заходів його стабілізації тощо.

На цьому етапі уряд країни здійснює все можливе, щоб підтримати економічні процеси в нормальному стані і забезпечити керованість процесом зростання державного боргу.

Щоб ефективно управляти державним боргом, його класифікують за певними ознаками. Наприклад, залежно від ступеня охоплення державних боргових зобов'язань, розрізняють капітальний і поточний державний борг. Капітальний містить усю суму випущених і непогашених боргових зобов'язань держави разом із нарахованими відсотками, що повинні бути виплачені за цими зобов'язаннями. Поточний формує суму витрат поточного періоду з виплати відсотків кредиторам за всіма борговими зобов'язаннями держави і за погашенням зобов'язань, строк сплати яких настав. На ефективність управління державним боргом впливає і позиція уряду держави, залежно від якої борг поділяють на активний і пасивний. Активний борг виникає внаслідок дискретних заходів уряду щодо залучення додаткових ресурсів, а пасивний – створюється при виникненні пасивного бюджетного дефіциту.

Залежно від отримувача кредитних ресурсів державний борг може бути прямий та умовний (гарантований), розміри та структуру якого наведено в таблиці 1.

Прямий відображає обсяги позичених ресурсів, які надійшли в розпорядження уряду країни, такий борг, як свідчать дані таблиці 1, становить 54,95 млрд дол. США (80,6 % суми всього державного боргу). У прямому державному борзі переважає сума внутрішнього боргу на 4,6 %. Гарантований державний борг є зобов'язаннями держави як гаранта повернення ресурсів кредитору в разі неплатоспроможності позичальника, в наших розрахунках він становить всього 13,24 млрд дол. США (19,4 % суми всього державного боргу). У гарантованому, порівняно із прямим, переважає сума зовнішнього боргу на 12,3 %.

Бюджетний кодекс України передбачає класифікацію державного боргу за типом кредитора і за типом боргового зобов'язання [6]. У такій класифікації кредиторів поділяють на внутрішні і зовнішні. Зовнішніми кредиторами України виступають міжнародні валютно-фінансові організації, офіційні урядові інститути, регіональні та приватні банки, фінансово-кредитні інститути тощо.

В основу визначення державного зовнішнього боргу покладено обов'язок уряду держави здійснити виплату боргового зобов'язання перед іноземним суб'єктом. Таке зобов'язання виникає внаслідок здійснення запозичення і в результаті міжнародного правового договору, коли уряд бере на себе зобов'язання гаранта погашення боргу.

На сьогодні Україні як ніколи потрібні кошти, і уряд звертається до іноземних держав, міжнародних організацій, до іноземних банків з проханням запозичення коштів. Україна чекає від МВФ 17 млрд дол. США. Обіцяють виділити нам кошти і уряд США в сумі 1 млрд дол., Європейський Союз – 1,6 млрд дол., Світовий банк – 1,5 млрд дол. США та інші.

Велика надія є на допомогу МВФ. В таблиці 2 відображено взаємовідносини України з МВФ протягом усього розвитку її як самостійної держави.

Таблиця 1. Державний і гарантований державний борг України на 30.06.2013 р. (млрд од.)*

	Види боргу	Долар США	Гривня	%
	Загальна сума державного та гарантованого державного боргу	68,20	545,10	100,0
1	<i>Державний борг</i>	54,95	439,24	80,60
1.1	Внутрішній борг: - заборгованість перед юридичними особами - заборгованість перед банківськими установами	29,03 28,66 0,37	232,02 229,04 2,98	42,6 42,0 0,5
1.2	Зовнішній борг: - заборгованість за позиками, наданими міжнародними фінансовими організаціями - заборгованість за позиками, наданими закордонними органами управління - заборгованість за позиками, наданими іноземними комерційними банками - заборгованість, не віднесена до інших категорій	25,93 8,78 0,97 0,00 16,18	207,22 70,17 7,74 0,00 129,31	38,0 12,9 1,4 0,00 23,7
2	<i>Гарантований державний борг</i>	13,24	105,85	19,4
2.1	Внутрішній борг: - заборгованість перед юридичними особами - заборгованість перед банківськими установами	2,42 1,65 0,78	19,38 13,15 6,23	3,6 2,4 1,1
2.2	Зовнішній борг: - заборгованість за позиками, наданими міжнародними фінансовими організаціями - заборгованість за позиками, наданими закордонними органами управління - заборгованість за позиками, наданими іноземними комерційними банками - заборгованість, не віднесена до інших категорій	10,82 3,50 0,25 3,12 3,95	86,47 28,00 1,98 24,95 31,54	15,9 5,10 0,4 4,6 5,8

*Розроблено авторами за джерелом [8]

Таблиця 2. Взаємовідносини України з МВФ*

Кредити МВФ	
1992 р.	Стає членом МВФ
1994-1995 перший транш	763,1 млн дол.
1995-1998	1 млрд 935 млн дол.
1998-2002	1 млрд 591 млн дол.
2004-2005	600 млн дол.
2006-2008	Кредитні відносини призупинені, причина – невиконання Україною умов МВФ
2009	2 млрд дол.
2010-2013	Кредитні відносини призупинені, причина – невиконання умов надання траншу
2014-2015	17 млрд дол.

*Розроблено авторами

Розглядаючи кредити, надані МВФ Україні, спостерігаємо, що перший транш надходить у 1994-1995 роках у сумі 763,1 млн дол., передбачалося 1 млрд дол., але через невиконання урядом низки умов програму кредитування завершили достроково. У 1995-1998 роках Україна отримала кредити на суму 1 млрд 935 млн дол., у 1998-2002 – майже така ж сума, як і протягом попередніх 3-х років – 1 млрд 591 млн дол. У 2009 році МВФ виділив 2 млрд дол., що дозволило не допустити дефолту та не скорочувати фінансування соціальних заходів. 3 грудня 2010 року МВФ припиняє кредитування української

економіки з тих самих причин – невиконання умов надання траншу.

З 04 по 14 березня у Києві працювала місія МВФ, за результатами якої був сформований перелік умов проведення кредитування, основні із них згруповані у три блоки: проведення структурних реформ (мова йде про боротьбу з корупцією, тіншовим сектором, перебудовою судової системи і зниження адміністративного тиску на бізнес), ліквідація дефіциту держбюджету і встановлення гнучкого курсу валюти. На 01.04 2014 року борг України перед МВФ становив 3,6 млрд дол. США. [9, с. 8]

Під час визначення місця державного боргу у фінансовій системі країни важливим є показник безпечного рівня боргу. Безпечний рівень боргу – це такий рівень, при якому держава може своєчасно і в повному обсязі виконувати свої боргові зобов'язання без проведення їх реструктуризації чи оголошення дефолту, а також здійснювати державні запозичення за прийнятними відсотковими ставками. Для України безпечний рівень складає близько 35 % від ВВП [10]. Такий висновок базується на статистиці настання дефолтів у країнах з ринками, що формуються, та на власному досвіді України, яка вже двічі була не в змозі самостійно виконувати свої боргові зобов'язання при їх наближенні до рівня 30-35% відносно ВВП, зокрема: наприкінці 90-х років минулого століття, що призвело до кількох реструктуризацій як внутрішнього, так і зовнішнього державного боргу; та наприкінці 2000-го, що призвело до звернення про допомогу до міжнародних фінансових організацій [11].

Згідно з Бюджетним кодексом України обсяг основної суми державного боргу не має перевищувати 60 % фактичного рівня обсягу ВВП країни. У таблиці 3 наведено рівень державного боргу до обсягу ВВП і його зростання (зменшення) протягом 1996-2013 років.

Таблиця 3. Рівень державного боргу до обсягу ВВП за роками (%)*

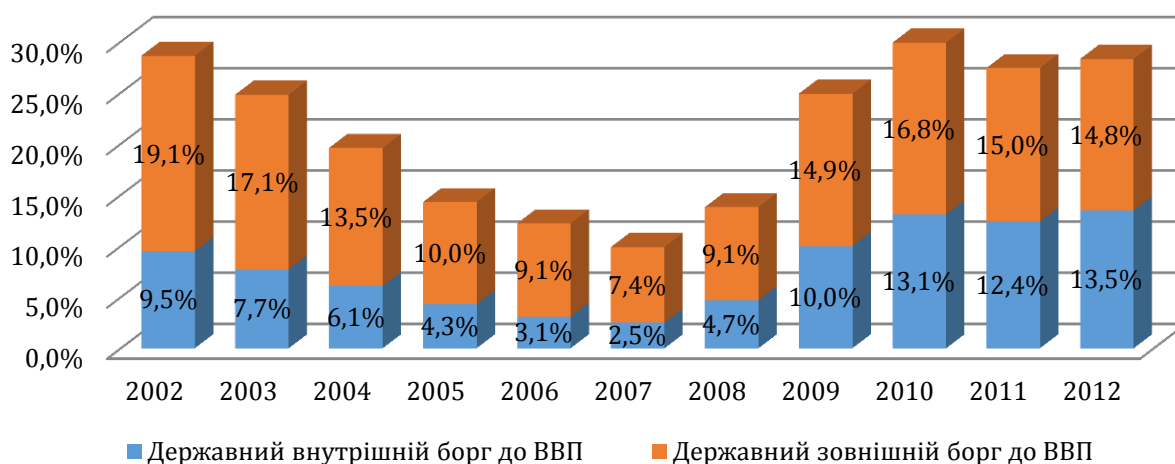
Рік	Показник	Відхилення від минулого року	Рік	Показник	Відхилення від минулого року
1996	25,2		2005	17,7	-7,0
1997	30,5	5,3	2006	14,8	-2,5
1998	48,1	17,6	2007	12,3	-2,5
1999	61,0	12,9	2008	20,0	7,7
2000	45,3	-15,7	2009	34,3 (БР)	14,3
2001	36,5 (БР)	-8,8	2010	39,9	5,6
2002	33,5 (БР)	-3,0	2011	36,3 (БР)	-3,6
2003	29,0	-4,5	2012	36,8 (БР)	0,5
2004	24,7	-4,3	2013	38,5 (БР)	1,7

*Підготовлено автором за джерелом [10](БР – безпечний рівень).

В Україні, як свідчать дані таблиці 2, найкритичнішим був 1999 рік, коли державний борг становив 61 % (48,2 прямих і 12,8 – гарантований), найменший у 2007 році – 12,3 %. [7, с. 111]. З 2009 року державний і гарантований державою борг наближається до свого критичного рівня. Починаючи з 2000 року, державний борг почав поступово знижуватись. У 2013 році передбачалось зниження державного боргу до 12,5 %, але нестабільна політична ситуація, корупція, несприятливий інвестиційний клімат, зростання обсягів зобов'язань за негарантованими довгостроковими кредитами – на 2,0 млрд дол. США; розміщення єврооблігацій українських підприємств на зовнішньому ринку (0,9 млрд дол. США) стали причиною підвищення рівня державного боргу, і на 01.01.2014 року він становив уже 38,5 % фактичного рівня обсягу ВВП країни [10].

Структурно державний борг України складається з внутрішнього і зовнішнього. У формуванні позитивного іміджу країни значна роль належить погашенню зовнішнього боргу. Різниця між внутрішнім і зовнішнім боргом полягає у відношенні кредитора до України, внутрішній борг – заборгованість держави всім громадянам, які тримають внутрішні державні облігації, а зовнішній – запозичення держави на зовнішньому ринку. На рис. 1 надається у відсотках відношення окремо зовнішнього і внутрішнього боргу України до ВВП на кінець відповідного року.

Відношення державного боргу України до внутрішнього валового продукту
(на кінець відповідного року)

*Розроблено авторами на основі джерела [8]

Рис. 1. Відношення державного боргу України до ВВП*

Як свідчать дані рисунка 1, протягом 2002-2012 років найбільша частка у ВВП внутрішнього боргу припадає на 2012 рік, яка становить 13,5 %, найменша у 2007 році – 2,5 %; відповідно зовнішнього боргу найбільша частка 19,1 % припадає на 2002 рік і найменша 7,4 % – 2007 рік. Протягом 2-х останніх років (2011-2012) спостерігається тенденція до збільшення як внутрішнього, так і зовнішнього боргу.

Іноземні запозичення дають змогу країні інвестувати і споживати більше, ніж виробляє національна економіка. За продуктивного використання таких запозичень країна може прискорити своє економічне зростання і, навпаки, нераціональне їх використання загострює проблему повернення боргів.

Для оцінки боргового навантаження Міністерство фінансів України використовує різні показники, в основі яких є загальний державний борг, зовнішній борг і платежі з обслуговування державного боргу, наприклад: відношення суми державного боргу до ВВП, до доходів державного бюджету, до обсягу інвестицій, до кількості населення в країні; окремо відношення суми зовнішнього державного боргу до ВВП, до доходів від експорту та інші. У сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки важливе значення має валютна структура боргу, співвідношення боргу в національній валюті і валютах інших країн.

У таблиці 3 наводяться дані структури державного боргу з огляду на валютне погашення станом на 01.01.2014 року.

Таблиця 4. Структура державного боргу з огляду на валютне погашення*

Назва валюти	Структура (%)
Українська гривня	42,8
Долар США	40,9
СПЗ	12,0
Євро	3,9
Японська єна	0,4

*Розраховано авторами на основі джерела [3]

Як свідчать дані таблиці 3, у валютній структурі державного боргу країни найбільшу частку охоплює українська гривня (42,8 %), у якій номіновано майже весь внутрішній державний борг. Зовнішній державний борг номінований переважно у доларах США (40,9 %) та СПЗ (12,0 %). Незначну частку в структурі боргу займає євро (3,9 %), та японська єна (0,4 %). В умовах суттєвих коливань валютних курсів принципово важливим є питання вибору між євро і долларом.

Висновки

У сучасних умовах державний борг України є результатом державного кредиту і органічною складовою фінансової системи. Основною причиною зростання запозичень в Україні є неспроможність фінансування соціальних програм та постійний дефіцит платіжного балансу країни, залежність від

імпорту енергоносіїв, необхідність збільшення валютних резервів для забезпечення стабільності національної грошової одиниці, потреби технічного переозброєння галузей національної економіки та інші. Якщо порівнювати з розвиненими країнами світу, у них основна маса запозичень спрямовується на реалізацію масштабних національних проєктів, розвиток інфраструктури та перспективних галузей економіки [5, с. 87].

Найкращим із сучасних методів скорочення державного боргу є зростання обсягів експорту товарів та послуг, які сприяють надходженням грошової маси в країну, як результат – надходжень до бюджету, але така перспектива для нашої країни є малоімовірною. За даними Держкомстату, в Україні протягом 2012-2013 років спостерігається постійне скорочення експорту товарів і послуг [12].

На нашу думку, головний ризик зростання заборгованості полягає не в її розмірі, а в нерозумному витрачання залучених коштів. Кредити є лише засобом досягнення економічного добробуту людей і не повинні бути самоціллю. Для вдосконалення функціонування системи державної позики необхідно гарантувати довіру інвесторів, визначити обсяги залучень державою коштів, з огляду на реальні можливості їх повернення, запозичені кошти використовувати в інвестиційних цілях, дотримуватися тенденції збільшення строків обігу облігацій та зменшення їх доходності.

Для сучасної України такі чинники, як накопичення значного державного боргу, посилення боргового тиску на державний бюджет, погіршення умов на світових фінансових ринках, нестабільна політична ситуація в країні, перетворює управління та обслуговування державного боргу на одне з пріоритетних завдань фінансової політики держави, яка у нас поки що не сформульована. Тому першочерговою задачею для уряду, яка спроможна забезпечити економічне зростання, повинна бути побудова оптимальної системи управління державним боргом.

Список літератури

1. Крикунова, В. М. Державний борг України: обсяг, динаміка, структура [Електронний ресурс] / В. М. Крикунова, К. М. Данелюк. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Tavnv/2009_63_2/63_2_8.pdf.
2. Козюк, В. В. Проблема державного боргу в перехідній економіці України [Текст] / В. В. Козюк // Фінанси України, 2009. – № 5. – С. 85 – 90.
3. Пасько, О. В. Економічні та політичні аспекти регулювання державного боргу: Україна і світ [Електронний ресурс] / О. В. Пасько. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Chem_biol/Vsnau/2010_2/6Pasko.pdf.
4. Ярошевич, Н. Б. Управління державним боргом: зарубіжний досвід та українська реальність [Текст] / Н. Б. Ярошевич // Науковий вісник. – 2009. – Вип. 17.8. – С.266 – 271.
5. Вахненко, Т. П. Державний борг України та його економічні наслідки [Текст] / Т. П. Вахненко. – К.: Альтепрес, 2008. – 196 с.
6. Бюджетний кодекс України: Верховна Рада України / Кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Фінансова енциклопедія / О. П. Орлюк, Л. К. Воронова, І. Б. Заверуха [таін.] // За заг. ред. О. П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 472 с.
8. Показники державного боргу України [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.
9. Чернявская, В. Кредит на три буквы [Текст] / В. Чернявская // Аргументы и факты в Украине, 2014. – № 11. – С. 8.
10. Безпечний рівень державного боргу і витрат на його обслуговування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.publicdebt.in.ua/golovna/42>.
11. Kraay, A. When is external debt sustainable? [Electronic resource] / A. Kraay, V. Nehru. – Mode of access: <http://siteresources.worldbank.org/INTDEBTDEPT/Resources/468980-1190907436115/4227097-1255108201687/WhenIsDebtSus200603.pdf>. – Titlefromthescreen.
12. Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

References

1. Krikunova, V. M. & Danelyuk, K. (2009). State debt of Ukraine: volume, dynamics, structure. Retrieved April 15, 2014, from : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Tavnv/2009_63_2/63_2_8.pdf.
2. Kozyuk, V. (2009). The problem of public debt in transition economies Ukraine. Finance Ukraine, 5, 85-90.
3. Pasko, A. (2010). Economic and political aspects of the regulation of public debt: Ukraine and the world. Retrieved April 15, 2014, from : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Chem_biol/Vsnau/2010_2/6Pasko.pdf.
4. Yaroshevich, N. B. (2009). Public debt management: international experience and Ukrainian reality. Scientific Bulletin, 17.8, 266-271.
5. Vakhnenko, T. P. (2008). Public debt of Ukraine and its economic consequences. - Kyiv: Altepres.

-
6. *Budget Code of Ukraine (2010)*. Retrieved April 15, 2014, from : <http://zakon.rada.gov.ua>.
 7. Orlyuk, O. P., Voronov, L. K., Zaverukha, I. B. (2010). *Financial Encyclopedia. According Society*. - Kyiv.: Yurinkom Inter.
 8. *Indicators of Public Debt Ukraine (n.d.)*. The official website of the Ministry of Finance of Ukraine. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.minfin.gov.ua>.
 9. Chernjavskaia, V. A. (2014). *Loan for three letters. Arguments and Facts in Ukraine*, 11, 8.
 10. *The safe level of public debt and maintenance costs (n.d.)*. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.publicdebt.in.ua/golovna/42>.
 11. Kraay, A., Nehru, V. (n. d.). *When is external debt sustainable?* Retrieved April 15, 2014, from : [http://siteresources.worldbank.org/INTDEBTDEPT/Resources / 468980-1190907436115 / 4227097-1255108201687 / WhenIsDebtSus200603.pdf](http://siteresources.worldbank.org/INTDEBTDEPT/Resources/468980-1190907436115/4227097-1255108201687/WhenIsDebtSus200603.pdf). - Titlefromthescreen.
 12. *State Statistics Committee (n.d.)*. Retrieved April 15, 2014, from : [http // www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).

Стаття надійшла до редакції 11.05.2014 р.

Дмитро Володимирович КАЛІНКІН

аспірант кафедри контролю і аудиту,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
вул. Клочківська, б. 295, кв. 50, м. Харків, 61045, Україна
E-mail: hneu_audit09@mail.ru
Телефон: +380638308496

**ФОРМУВАННЯ ШКАЛИ ОЦІНКИ СТАНУ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ
БЮДЖЕТНОЇ УСТАНОВИ**

Калінкін, Д. В. Формування шкали оцінки стану внутрішнього аудиту бюджетної установи [Текст] / Дмитро Володимирович Калінкін // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 205-211. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Сучасний стан вітчизняної системи контролю державних фінансів є вкрай незадовільним, оскільки впродовж останніх років зростає кількість бюджетних правопорушень, пов'язаних з незаконним та нецільовим витрачанням бюджетних коштів під час виконання державних цільових програм, завищення вартості матеріальних цінностей, послуг, ремонтних робіт, також поширюються факти безпідставного списання коштів і матеріальних цінностей та ін..

У цьому контексті все більше зростає роль внутрішнього аудиту як інструменту, який дозволяє удосконалити систему внутрішнього контролю установи чи організації відповідно до потреб, які виникають у процесі їх функціонування.

Слід зазначити, що сьогодні в Україні науковими і практичними проблемами становлення внутрішнього аудиту в системі державного фінансового контролю займається низка вчених, проте на оцінку стану внутрішнього аудиту звертається недостатня увага.

Мета. Метою статті є формування шкали оцінки стану внутрішнього аудиту бюджетної установи за допомогою побудови узагальненої функції бажаності.

Метод. (методологія). Шкалювання шляхом побудови узагальненої функції бажаності за шкалою Харрінгтона.

Результати. Побудована трьохінтервальна шкала оцінки стану внутрішнього аудиту бюджетної установи, яка дає можливість якісно інтерпретувати таку оцінку.

Ключові слова: державний фінансовий контроль; внутрішній аудит; стан внутрішнього аудиту; оцінка стану внутрішнього аудиту; шкала; шкала оцінки стану внутрішнього аудиту.

Дмитрий Владимирович КАЛИНКИН

**ФОРМИРОВАНИЕ ШКАЛЫ ОЦЕНКИ СОСТОЯНИЯ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА
БЮДЖЕТНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ**

Анотация

Введение. Современное состояние отечественной системы контроля государственных финансов является крайне неудовлетворительным, поскольку на протяжении последних лет растет количество бюджетных правонарушений, связанных с незаконным и нецелевым расходованием бюджетных средств при выполнении государственных целевых программ, превышения стоимости материальных ценностей, услуг, ремонтных работ, также распространяются факты безосновательного списания средств и материальных ценностей и пр.

В данном контексте возрастает роль внутреннего аудита как инструмента, который позволяет усовершенствовать систему внутреннего контроля учреждения или организации в соответствии с потребностями, которые возникают в процессе их функционирования.

Следует отметить, что сегодня в Украине научными и практическими проблемами становления внутреннего аудита в системе государственного финансового контроля занимается ряд ученых, однако оценке состояния внутреннего аудита уделяется недостаточно внимания.

Цель. Целью статьи является формирование шкалы оценки состояния внутреннего аудита бюджетного учреждения с помощью построения обобщенной функции желательности.

Метод. (методология). Шкалирования путем построения обобщенной функции желательности по шкале Харрингтона.

Результаты. Построена трехинтервальная шкала оценки состояния внутреннего аудита бюджетного учреждения, которая дает возможность качественно интерпретировать такую оценку.

Ключевые слова: государственный финансовый контроль; внутренний аудит; состояние внутреннего аудита; оценка состояния внутреннего аудита; шкала; шкала оценки состояния внутреннего аудита.

Dmytro Volodymyrovych KALINKIN

PhD Student,
Department of Student Control and Audit,
Kharkiv National Economic University named after Semyon Kuznets
Klochkivska str., 295, apt. 50, Kharkiv, 61045, Ukraine
E-mail: hneu_audit09@mail.ru
Phone: +380638308496

FORMATION OF SCALE ASSESSMENT OF INTERNAL AUDIT BUDGETARY INSTITUTIONS

Abstract

Introduction. The current state of the national monitoring system of public finance is highly unsatisfactory, as in recent years a growing number of budget violations related to illegal and inappropriate spending of budget funds during implementation of state programs, overstating the value of property, services, repairs is observed. Also the facts of arbitrary charge-offs of resources and material assets, etc. can be seen. In this context, there is an increasing role of internal audit as a tool that allows to improve the system of internal control institution or organization to meet the needs arising in the course of their operation. It should be noted that today in Ukraine scientific and practical problems of the formation of internal audit in the public financial control deal with a number of scientists. But there is a lack of attention for the internal audit evaluation.

Purpose. The aim of article is to form a scale of state assessment of the internal audit budget institutions by building of a generalized desirability function.

Method. (methodology). Scaling with the help of construction of a generalized function on the desirability scale of Harrington has been used in the article.

Results. It has been proposed the three-interval assessment scale of the internal audit budget entity that enables qualitative interpretation of this assessment.

Keywords: financial control state; internal audit; the state of the internal audit; assessment of the internal audit function; the scale; the scale of assessment of the internal audit function.

JEL classification: G380

Вступ

Сучасний стан вітчизняної системи контролю державних фінансів є вкрай незадовільним, оскільки впродовж останніх років зростає кількість бюджетних правопорушень, пов'язаних з незаконним та нецільовим витрачанням бюджетних коштів під час виконання державних цільових програм, завищення вартості матеріальних цінностей, послуг, ремонтних робіт, також поширюються факти безпідставного списання коштів і матеріальних цінностей та ін.

У цьому контексті все більше зростає роль внутрішнього аудиту як інструменту, який дозволяє удосконалити систему внутрішнього контролю установи чи організації відповідно до потреб, які виникають у процесі їх функціонування.

В Україні науковими і практичними проблемами становлення внутрішнього аудиту в системі державного фінансового контролю займається низка вчених: Бровко О. Т. [1], Дорош Н. І. [3], Калюга Є. В. [4], Пантелєєв В. П. [6], Сухарева Л. О. [7] та інші. Водночас на оцінку стану внутрішнього аудиту звертається недостатня увага, що й визначає актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті та завдання

Метою статті є формування шкали оцінки стану внутрішнього аудиту бюджетної установи за допомогою побудови узагальненої функції бажаності.

Для досягнення поставленої мети вирішено наступні завдання:

- на підставі побудови таксономічного показника проведено кількісну оцінку стану внутрішнього аудиту бюджетної установи;
- побудовано шкалу оцінки стану внутрішнього аудиту бюджетної установи.

Виклад основного матеріалу дослідження

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що в основі визначення стану внутрішнього аудиту бюджетних установ лежить його кількісно-якісна оцінка, тому отримана за допомогою побудови таксономічного показника система кількісних оцінок стану внутрішнього аудиту бюджетної установи потребує їх якісної інтерпретації. Для цього нами пропонується використовувати функцію бажаності [137]. При цьому виокремлюються такі якісні характеристики стану внутрішнього аудиту бюджетної установи: нормальний, задовільний та критичний.

Необхідно зазначити, що ця функція вже застосовувалась у роботах провідних вчених, таких як Литвак Б. Г, Геєць В. М. та інших [2, 3], проте вона використовувалась для дослідження інших об'єктів та вирішення інших завдань.

Одним з способів реалізації функції бажаності, що пропонується нами для оцінки стану внутрішнього аудиту бюджетної установи, є психофізична шкала Харрінгтона (табл. 1), яка встановлює відповідність між якісною оцінкою параметра та його кількісним значенням та має універсальне застосування.

Таблиця 1. Шкала Харрінгтона [2, с. 54]

Лінгвістична оцінка	Інтервали значення функції бажаності
Дуже добре	1,00-0,80
Добре	0,80-0,63
Задовільно	0,63-0,37
Погано	0,37-0,20
Дуже погано	0,20-0,00

При наведеному в табл. 1 шкалюванні значення функції бажаності Харрінгтона $d(x)$ змінюються в інтервалі від 0 до 1: значення $d_i = 0$ відповідає абсолютно неприйнятній величині i -го показника, $d_i = 1$ - ідеальній величині.

На нашу думку, практично досить обмежитися трьома градаціями шкали Харрінгтона, що відповідають лінгвістичним категоріям «погано», «задовільно», «добре». У цьому випадку область, що відповідає рівню «задовільно», розширюється від 0,37 до 0,63, а області «погано» і «добре» характеризуються інтервалами (0,00-0,37) і (0,63-1,00).

Аналітична функція бажаності описується за допомогою наступних формул [93]:

$$d = d(z_i) = \exp(-\exp(-z_i)), \quad (1)$$

$$z_i = \frac{x_i - x_{y0}^H}{x_{y0}^G - x_{y0}^H}, \quad (2)$$

де z_i - кодоване значення i -го показника;

x_i - значення i -го показника вихідного масиву;

x_{y0}^H, x_{y0}^G - нижня та верхня границі області «задовільно» у вихідній шкалі:

$$d_{i0} = d(z_i(x_{i0})) = 0,37; \quad d_{i1} = d(z_i(x_{i1})) = 0,63. \quad (3)$$

Механізм перетворення кількісних значень індикатора рівня захисту інтелектуального капіталу підприємства (x) в рівні бажаності по шкалі Харрінгтона - d (якісна оцінка) передбачає встановлення нижньої та верхньої границі вихідних показників, що відповідають області «задовільно». Значення $d = 0,37$ звичайно відповідає границі допустимих значень. Функція бажаності приймає значення, що дорівнює 0,37, при кодованому значенні вихідного показника $z = 0$ (нижня межа області «задовільно»). Рівень бажаності функції, що відповідає верхній межі інтервалу «задовільно», дорівнює 0,63 (кодоване значення z складає 1). Це призводить до розширення області «задовільно» з 0,37 до 0,63.

Як і в [2, 3], на нашу думку, нижня межа інтервалу «задовільно» повинна дорівнювати значенню середньої арифметичної величини, а верхня - сумарному значенню середньої арифметичної та величини середньоквадратичного відхилення. При такому нормуванні області «задовільно» буде виконуватися правило трьох сигм [40], коли майже 1/6 значення інтегрального показника потрапляє в інтервал значень функції «задовільно», 1/2 - «погано», 1/3 - «добре».

Для подальшої деталізації рівнів бажаності визначається нижня межа інтервалу «погано» та верхня межа інтервалу «добре» для масиву вихідних показників. Оскільки нижня межа інтервалу «погано» по

шкалі бажаності Харрінгтона набуває значення $d = 0,2$, саме це значення підставляємо у вихідну функцію та отримуємо наступне рівняння:

$$\exp(-\exp(-z_i)) = 0,2 \quad (4)$$

Після проведення перетворень розв'язком рівняння є:

$$z_i = -\ln(-\ln 0,2), \text{ тобто } z_i = -0,4759 \quad (5)$$

Кодоване значення $z_i = -0,4759$ підставляємо у формулу (2).

Аналогічним чином для завданого рівня бажаності $d = 0,8$ можна знайти верхню межу області «добре», при цьому кодоване значення z_i отримується з наступного рівняння:

$$z_i = -\ln(-\ln 0,8), \text{ тобто } z_i = 1,5000 \quad (6)$$

Кодоване значення $z_i = 1,5000$ також підставляємо у формулу (2).

У результаті розрахунків формуються п'ять інтервалів значення функції бажаності по масиву вихідних даних.

Зазначені можливості функції бажаності Харрінгтона, на нашу думку, доцільно застосувати для формування шкали оцінки стану внутрішнього аудиту бюджетних установ у Харківському регіоні

Вихідні дані по стану внутрішнього аудиту бюджетних установ, а також розраховані по них значення середньої арифметичної та середньоквадратичного відхилення наведено в табл. 2.

Таблиця 2. Динаміка стану внутрішнього аудиту бюджетних установ Харківського регіону за 2011-2013 рр.

Бюджетна установа	Стан внутрішнього аудиту			Сер. значення	Сер. кв. відхилення
	2011 р.	2012 р.	2013 р.		
К303 «Харківська міська багатoproфільна лікарня № 18»	0,0895	0,308	0,4146	0,2707	0,1657
К303 «Обласна дитяча клінічна лікарня»	0,1665	0,6527	0,7948	0,5380	0,3295
Дорожня клінічна лікарня ст. Харків	0,1243	0,5546	0,5879	0,4223	0,2586
Управління Пенсійного фонду України в Зміївському районі	0,1202	0,5186	0,5739	0,4042	0,2475
Управління Державного казначейства у Фрунзенському районі м. Харкова	0,1552	0,5744	0,7331	0,4876	0,2986
Зідківська селищна рада Зміївського району Харківської області	0,1647	0,7873	0,6538	0,5353	0,3278
Державна адміністрація Нововодолазького району Харківської області	0,5045	0,7841	0,76	0,6829	0,1549
Державний лікувально-профілактичний заклад «Центральна клінічна лікарня Укрзалізниці»	0,0882	0,3844	0,2547	0,2424	0,1485
Харківська обласна психіатрична лікарня №3	0,1866	0,6218	0,8562	0,5549	0,3398
К303 «Обласна клінічна лікарня – Центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф»	0,4369	0,2581	0,8838	0,5263	0,3223
Спеціальна загальноосвітня школа-інтернат для дітей зі зниженим слухом м. Харкова	0,1271	0,5883	0,436	0,3838	0,2350
Мереф'янська міська рада	0,1299	0,6218	0,5273	0,4263	0,2610

Результати перетворення оцінок стану внутрішнього аудиту досліджуваних бюджетних установ у рівні бажаності за шкалою Харрінгтона наведено в табл. 3.

На основі значень стану внутрішнього аудиту бюджетних установ, що відповідають лінгвістичним оцінкам функції Харрінгтона (нормативні оцінки), розраховано їх середньоарифметичне значення [2].

Функція бажаності стану внутрішнього аудиту, що є результатом синтезованих функцій бажаності 12 бюджетних установ, покладена в основу формування шкали оцінки стану внутрішнього аудиту бюджетних установ, наведена в табл. 4

Таблиця 3 . Результати перетворення оцінок стану внутрішнього аудиту бюджетних установ у рівні бажаності за шкалою Харрінгтона

Рівень бажаності		Значення стану внутрішнього аудиту бюджетної установи (нормативна оцінка)						
Назва рівня	Значення	А	Б	В	Г	Д	Ж	З
НГ погано	0,2	0,1918	0,3812	0,2992	0,2864	0,3455	0,3793	0,6091
НГ задовільно	0,37	0,2707	0,538	0,4223	0,4042	0,4876	0,5353	0,6829
ВГ задовільно	0,69	0,4364	0,8675	0,6808	0,6518	0,7861	0,8631	0,8378
ВГ Добре	0,8	0,5193	1,0322	0,8101	0,7755	0,9354	1,0269	0,9153

Закінчення таблиці 3

Значення стану внутрішнього аудиту бюджетної установи (нормативна оцінка)					
С	Т	У	Ф	Х	Сер. значення
10	11	12	13	14	17
0,1718	0,3932	0,3729	0,272	0,3021	0,3337
0,2424	0,5549	0,5263	0,3838	0,4263	0,4562
0,3909	0,8946	0,8485	0,6188	0,6874	0,7136
0,4652	1,0645	1,0097	0,7363	0,8179	0,8424

НГ - нижня границя, ВГ - верхня границя; А - КЗОЗ «Харківська міська багатопрофільна лікарня № 18», Б - КЗОЗ «Обласна дитяча клінічна лікарня», В - Дорожня клінічна лікарня ст. Харків, Г - Управління Пенсійного фонду України в Зміївському районі, Д - Управління Державного казначейства у Фрунзенському районі м. Харкова, Ж - Зідківська селищна рада Зміївського району Харківської області, З - Державна адміністрація Нововодолазького району Харківської області, И - Державний лікувально-профілактичний заклад «Центральна клінічна лікарня Укрзалізниці», К - Харківська обласна психіатрична лікарня №3, Л - КЗОЗ «Обласна клінічна лікарня – Центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф», М - Спеціальна загальноосвітня школа - інтернат для дітей зі зниженим слухом м. Харкова, Н - Мерэф'янська міська рада

Таблиця 4 . П'ятиінтервальна шкала оцінки стану внутрішнього аудиту бюджетної установи

Якісна оцінка стану внутрішнього аудиту	Інтервали значення кількісної оцінки стану внутрішнього аудиту
Дуже добре	(0,8424-1,0000]
Добре	[0,7136-0,8424]
Задовільно	[0,4562-0,7136]
Погано	[0,3337-0,4562]
Дуже погано	[0,0000-0,3337]

Необхідно звернути увагу, що наведені в табл. 4 нижній та верхній інтервали значення стану внутрішнього аудиту дорівнюють 0 та 1 відповідно, оскільки саме в такому інтервалі може знаходитися стан внутрішнього аудиту бюджетної установи, розрахований методом побудови таксономічного показника.

Враховуючи те, що верхня та нижня границі інтервалів «добре», «задовільно» та «погано» мають незначну величину розбіжності, на нашу думку, доцільною буде побудова трьохінтервальної шкали оцінки стану внутрішнього аудиту шляхом об'єднання двох нижніх інтервалів – «дуже погано» й «погано» в інтервал «погано» та двох верхніх – «дуже добре» й «добре» в інтервал «добре» (табл. 5). Крім того, використання трьохінтервальної шкали повністю відповідає задачам дослідження.

Таблиця 5. Трьохінтервальна шкала оцінки стану внутрішнього аудиту бюджетної установи

Якісна оцінка стану внутрішнього аудиту	Інтервали значення кількісної оцінки стану внутрішнього аудиту
Добре	(0,8424-1,0000]
Задовільно	[0,4562-0,8424]
Погано	[0,0000-0,4562]

Необхідно зауважити, що використання шкали для оцінки стану внутрішнього аудиту бюджетних установ передбачає отримання змінених кодованих значень стану внутрішнього аудиту, оскільки змінюються значення, які відповідають нижній та верхній границі інтервалу «задовільно».

Таким чином, використовуючи побудовану нами трьохінтервальну шкалу для оцінки стану внутрішнього аудиту бюджетних установ та значення, отримані шляхом його оцінки за допомогою методу таксономії, можемо визначити стан внутрішнього аудиту бюджетних установ (табл.6). При цьому слід зазначити, що інтервалу «добре» відповідає нормальний стан внутрішнього аудиту бюджетних установ, інтервалу «задовільно» - задовільний стан внутрішнього аудиту бюджетних установ, інтервалу «погано» - критичний стан внутрішнього аудиту бюджетних установ.

Таблиця 6. Інтерпретація проведеної оцінки стану внутрішнього аудиту бюджетних установ у 2011-2013 рр.

Назва бюджетної установи	Стан внутрішнього аудиту		
	2011 р.	2012 р.	2013 р.
КЗОЗ «Харківська міська багатoproфільна лікарня № 18»	Критичний	Критичний	Критичний
КЗОЗ «Обласна дитяча клінічна лікарня»	Критичний	Задовільний	Задовільний
Дорожня клінічна лікарня ст. Харків	Критичний	Задовільний	Задовільний
Управління Пенсійного фонду України в Зміївському районі	Критичний	Задовільний	Задовільний
Управління Державного казначейства у Фрунзенському районі м. Харкова	Критичний	Задовільний	Задовільний
Зідківська селищна рада Зміївського району Харківської області	Критичний	Задовільний	Задовільний
Державна адміністрація Нововодолазького району Харківської області	Задовільний	Задовільний	Задовільний
Державний лікувально-профілактичний заклад «Центральна клінічна лікарня Укрзалізниці»	Критичний	Критичний	Критичний
Харківська обласна психіатрична лікарня №3	Критичний	Задовільний	Нормальний
КЗОЗ «Обласна клінічна лікарня – Центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф»	Критичний	Критичний	Нормальний
Спеціальна загальноосвітня школа - інтернат для дітей зі зниженим слухом м. Харкова	Критичний	Задовільний	Критичний
Мереф'янська міська рада	Критичний	Задовільний	Задовільний

Аналізуючи табл. 6, необхідно зазначити, що у 2011 році критичний стан внутрішнього аудиту спостерігався майже на всіх із досліджуваних бюджетних установ. Винятком була Державна адміністрація Нововодолазького району Харківської області, стан внутрішнього аудиту якої був задовільний.

У 2012 році покращення стану внутрішнього аудиту до рівня «задовільно» спостерігалось майже на всіх досліджуваних бюджетних установах. Винятком стали КЗОЗ «Харківська міська багатoproфільна лікарня № 18», Державний лікувально-профілактичний заклад «Центральна клінічна лікарня Укрзалізниці», КЗОЗ «Обласна клінічна лікарня – Центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф», на яких залишився критичний стан внутрішнього аудиту.

Що стосується тенденцій розвитку внутрішнього аудиту у 2013 році, то варто зазначити, що майже всі із досліджуваних бюджетні установи зберегли його задовільний стан. Винятком є КЗОЗ «Харківська міська багатoproфільна лікарня № 18», та Державний лікувально-профілактичний заклад «Центральна клінічна лікарня Укрзалізниці», у яких у 2013 році стан внутрішнього аудиту залишився на рівні «критичний». Крім того, погіршився стан внутрішнього аудиту в Спеціальній загальноосвітній школі-інтернаті для дітей зі зниженим слухом м. Харкова (у 2012 році стан внутрішнього аудиту характеризувався як задовільний, у 2013 році як критичний).

Слід звернути увагу, що поряд з негативними тенденціями в розвитку внутрішнього аудиту на досліджуваних бюджетних установах, є й позитивні зрушення. Так у Харківській обласній психіатричній лікарні №3 та в КЗОЗ «Обласна клінічна лікарня – Центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф» у 2013 році спостерігався нормальний стан внутрішнього аудиту.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, побудовано шкалу оцінки стану внутрішнього аудиту бюджетної установи. Надалі ми плануємо розробити методичні рекомендації до вдосконалення аудиту бюджетної установи.

Список літератури

1. Бровко, О. Т. Організаційні аспекти та інформаційне забезпечення внутрішнього аудиту товарних запасів [Текст] / О. Т. Бровко // Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. – 2010. – № 3(53). – С. 48-50.
2. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство [Текст] : монографія / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк та ін. - Х., 2006. - 240 с.
3. Дорош, Н. І. Сутність і призначення внутрішнього аудиту [Текст] / Н. І. Дорош // Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. – 2006. – № 1(35). – С. 41-46.
4. Калюга, Є. В. Фінансово-господарський контроль у системі управління [Текст] : монографія / Є. В. Калюга. – К. : Ельга : Ніка-Центр, 2002. – 360 с.
5. Магомадов, В. Д. Индикативное планирование инвестиционной деятельности строительной отрасли в регионе [Текст] : автореф. Дис.. канд.. економ наук: 08.00.05 / Магомадов. – М., 2008. – 21 с.
6. Пантелеєв, В. П. Внутрішньогосподарський контроль : методологія та організація [Текст] : монографія / В.П. Пантелеєв. - К. : Інформ.-аналіт. агентство, 2008. – 489 с.
7. Сухарева, Л. О. Державний аудит ефективності: системність, організація, методика [Текст] : монографія / Л. О. Сухарева, Т. В. Федченко. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2013. – 289 с.

References

1. Brovko, O. T. (2010). *Organizational aspects and software for internal audit inventory*. Herald ZSTU. Series: Economics, 3 (53), 48-50.
2. Geets, V. M., Kizim, M. O., Klebanova, T. S., Cherniak, O. I. (2006). *Simulation of economic security: state, region, enterprise*. - Kharkiv.
3. Dorosh, N. I. (2006). *Essence and purpose of internal audit*. Herald ZSTU. Series: Economics, 1(35), 41-46.
4. Kalyuha, E. V. (2002). *Financial and economic control in the management*. - Kyiv: Elga Nika Centre.
5. Magomadov, V. D. (2008). *Indicative planning investment in the region building shook off*. - Moskow.
6. Panteleev, V. P. (2008). *internal control: methodology and organization*. – Kyiv : Inform. analyt. agency.
7. Sukharev, L. A. Fedchenko, T. V. (2013). *State performance audit: system, organization, methods*. - Donetsk: DonNUET.

Стаття надішла до редакції 11.05.2014 р.

Володимир Петрович МАРТИНЮК

доктор економічних наук,
доцент,
Тернопільський національний економічний університет

АНАЛІЗ СТАНУ МИТНОЇ СКЛАДОВОЇ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Мартинюк, В. П. Аналіз стану митної складової фінансової безпеки України [Текст] / Володимир Петрович Мартинюк // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 212-218. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Узагальнено сучасні визначення поняття “митна безпека держави”. Запропоновано індикатори митної складової фінансової безпеки, на основі яких проведено аналіз сучасного стану митної безпеки України. Зроблено висновок про посилення тенденції щодо збільшення митного навантаження на економіку.

Ключові слова: безпека; митна система; фінансова безпека; митна безпека держави.

Владимир Петрович МАРТЫНЮК

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ ТАМОЖЕННОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

Аннотация

Обобщены существующие определения понятия “таможенная безопасность государства”. Предложены индикаторы таможенной составляющей финансовой безопасности, на основе которых проведен анализ современного состояния таможенной безопасности Украины. Сделан вывод об усилении тенденции относительно увеличения таможенной нагрузки на экономику.

Ключевые слова: безопасность; таможенная система; финансовая безопасность; таможенная безопасность государства.

Volodymyr Petrovych MARTYNIUK

Doctor of Economics,
Associate Professor,
Ternopil National Economic University

ANALYSIS OF CUSTOMS COMPONENT OF FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE

Abstract

Existing definitions of the term “customs security” are considered in the article. Custom component indicators of financial security are determined. Due to these indicators it has been carried out the analysis of the current state of the customs security of Ukraine. It has been concluded the fact that the trend concerning the customs burden influence on the economy has increased.

Keywords: security; customs system; financial security; customs security state.

JEL classification: H560

Вступ

Митна система посідає важливе місце у процесі забезпечення економічної безпеки (ЕКБ) держави, адже від збалансованого і злагодженого функціонування всіх її елементів значною мірою залежить стан державних фінансів, макроекономічна рівновага та подальше зростання національної економіки. Митна

система, адмініструючи митні платежі, сприяючи переміщенню товарів, послуг і громадян через митний кордон, детінізуючи зовнішньоекономічні відносини, забезпечує стабільні фінансові надходження до державного бюджету. Водночас митна система є важливим й ефективним фіскальним інструментом впливу на економічні процеси всередині держави та гарантом захисту національних економічних інтересів. Захищаючи внутрішніх товаровиробників, збалансовуючи обсяги імпорту та експорту з розмірами внутрішнього виробництва і споживання, попереджуючи ввезення контрабандних товарів, митна система сприяє забезпеченню ЕКБ.

Митна складова відіграє одну із ключових ролей у процесі забезпечення ЕКБ загалом та фінансової безпеки зокрема, оскільки спрямована на захист національних економічних інтересів у зовнішньоекономічній і фінансовій сферах одночасно. Особливості сучасного етапу розвитку, зокрема криза державності у сукупності із фінансово-економічною нестабільністю, породжують велику кількість чинників у сфері митно-тарифних відносин, що формують рівень ЕКБ та виводять ситуацію в державі та її регіонах за безпечні межі.

Проблеми функціонування митної системи та забезпечення ЕКБ завжди перебували у центрі уваги науковців, практиків, органів державного управління. Теоретичні та практичні аспекти становлення митної справи в Україні знайшли відображення в дослідженнях Бережнюка І. Г., Вишневського В. П., Волощенко Л. Ю., Гребельника О. П., Додіна Є. В., Єгорова О. Б., Іващук І. О., Каленського М. М., Крисоватого А. І., Науменка В. П., Пашка П. В., Пісного П. Я., Соколовської А. М., Терещенка С. С., Федосова В. М., Юрія С. І.

Серед вітчизняних та зарубіжних науковців, які вивчали проблеми моніторингу та забезпечення ЕКБ держави та її окремих складових, слід відзначити праці Барановського О. І., Бінька І. Ф., Варналія З. С., Воропая Н. І., Геєця В. М., Даниленка А. І., Жаліла Я. А., Кваснюка Б. Є., Ковальчука Т. Т., Кукліна О. А., Мизіна А. Л., Мокія А. І., Мунтіяна В. І., Недіна І. В., Новикової О. Ф., Сенчагова В. К., Сухорукова А. І., Татаркіна О. І., Точиліна В. О., Шлемка В. Т.

Утім у сучасній вітчизняній та зарубіжній науковій думці відсутня єдина методологічна основа щодо дослідження та оцінки рівня митної безпеки держави.

Мета та завдання статті

Метою статті є наукове обґрунтування методологічних підходів щодо оцінки рівня митної безпеки держави.

Одним із пріоритетних напрямів забезпечення ЕКБ України має стати посилення уваги до стану всіх складових, що формують її рівень, у тому числі митної. Дослідження митної складової фінансової безпеки держави як важливої соціально-економічної характеристики економічної системи вимагає розкриття її внутрішньої природи, з'ясування чинників, загроз, індикаторів, національних економічних інтересів у цій сфері, а також вивчення її місця та діалектичного взаємозв'язку з національною, економічною й фінансовою безпекою.

Виклад основного матеріалу дослідження

Стаття 6 Митного кодексу України визначає митну безпеку як стан захищеності митних інтересів України. Відповідно, митні інтереси України – це національні інтереси України, забезпечення та реалізація яких досягається шляхом здійснення державної митної справи [1].

На думку П. В. Пашка, під митною безпекою слід розуміти стан захищеності національних інтересів, забезпечення й реалізацію яких покладено на митні адміністрації країни, що дає змогу незалежно від будь-яких зовнішніх і внутрішніх загроз забезпечити здійснення митної справи. Відповідно під митною безпекою України пропонується розуміти стан захищеності національних інтересів України в митній галузі, який дає змогу в різних зовнішніх і внутрішніх умовах, незалежно від будь-яких загроз, забезпечити:

- переміщення через митний кордон товарів і транспортних засобів;
- здійснення митного регулювання, пов'язаного із встановленням та справлянням митних податків і зборів;
- застосування процедур митного контролю та митного оформлення товарів із застосуванням заходів із тарифного й нетарифного регулювання;
- проведення боротьби з контрабандою та порушенням митних правил, а також виконання інших покладених на митні органи завдань шляхом ефективної реалізації митної справи [2].

У науковій полеміці щодо місця поняття “митна безпека держави” у структурі ЕКБ ми є прихильниками думки про недоцільність “клонування” різновидів ЕКБ (навіть пожежна безпека має потужну економічну природу). Натомість науковий пошук доцільно спрямовувати на окремі складові восьми основних підвидів ЕКБ: виробничу, енергетичну, фінансову, зовнішньоекономічну, транспортну, продовольчу, інноваційну та соціальну безпеку. Таким чином, митна безпека разом із бюджетною, фіскальною, податковою є складовими фінансової безпеки держави.

До найважливіших національних економічних інтересів у сфері митно-тарифних відносин можна віднести:

- приєднання та адаптацію до міжнародної системи митних взаємовідносин;
- структурну перебудову митної системи, наближення її до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;
- зменшення впливу адміністративних бар'єрів на здійснення зовнішньоекономічної діяльності;
- створення умов для активізації розвитку економічних суб'єктів, вітчизняного науково-технічного й інноваційного потенціалів, підвищення конкурентоздатності національної економіки;
- упровадження дієвого механізму збереження й відтворення природних, трудових, інтелектуальних, енергетичних ресурсів і основних фондів на території держави, а також економічного стимулювання найефективнішого їх використання в межах країни;
- заохочення підприємств до ефективного зовнішньоекономічного співробітництва;
- забезпечення збалансованості структури зовнішньої торгівлі шляхом застосування прийнятих у міжнародній практиці заходів, що підвищить експортний потенціал, задовольнить потреби внутрішнього ринку, захистить вітчизняних товаровиробників.

До митних інтересів, захист яких забезпечує митну безпеку України, можна зарахувати:

- створення сприятливих умов для полегшення торгівлі;
- прискорення товарообігу й пасажиропотоку через митний кордон;
- своєчасне й повне справляння митних платежів;
- ефективну організацію боротьби з контрабандою й порушеннями митних правил та ефективного запобігання їм (у тому числі попередження та відвернення правопорушень);
- наближення митного законодавства України до світових вимог, розвиток міжнародного співробітництва в галузі митної справи;
- забезпечення конфідентційності інформації щодо суб'єктів ЗЕД;
- збільшення транзитної привабливості країни;
- недопущення ввезення на територію держави неякісних товарів, використання й споживання яких становить небезпеку для здоров'я населення;
- недопущення ввезення продукції низького морально-етичного змісту, зокрема такої, що пропагує міжнаціональні конфлікти, сепаратизм тощо.

Щодо методики оцінки рівня ЕКБ держави та її окремих складових, то сьогодні найбільшої популярності на практиці, а також у працях вітчизняних і зарубіжних науковців набув метод індикативного аналізу. Індикативний аналіз митної складової фінансової безпеки держави здійснюється шляхом порівняння фактичних і порогових значень індикаторів. Це надає можливість визначити економічний стан та проранжувати його за ступенем наближеності до кризової ситуації. Коли величина хоча б одного з індикаторів виходить за межі порогових значень, виникає передкризовий або кризовий стан. Безпечний рівень досягається за умови, що всі індикатори перебувають у межах своїх порогових значень, оскільки за цими межами економічна система країни втрачає здатність до динамічного саморозвитку, конкурентоспроможність на внутрішньому й зовнішніх ринках, стає об'єктом імпортової експансії, піддається негативному впливу корупції, криміналу, страждає від розкрадання національного багатства зсередини і ззовні.

У процесі використання методики індикативного аналізу або інших методичних підходів, рівень митної складової фінансової безпеки держави необхідно досліджувати через систему статистичних показників (індикаторів). Індикаторами рівня безпеки є реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найповніше характеризують явища й тенденції в економічній сфері. На нашу думку, крім цього, індикатори безпеки повинні володіти циклічною чутливістю, аби зміна значення індикатора однозначно вказувала на зміну тенденції в розвитку окремої складової національної економіки..

У сукупності індикаторів, які використовують для оцінки рівня безпеки держави та її складових, доцільно виділяти три їх типи:

- інтегральні індикатори – узагальнювальні показники, на основі яких робиться висновок про рівень безпеки держави та його зміну, а також про стан окремих складових ЕКБ;
- показники критеріального типу, які безпосередньо формують інтегральні та відіграють роль індикаторів загроз безпеці (можуть також називатися показниками першого рівня);
- додаткові показники моніторингу загроз, які опосередковано відображають стан економічних загроз.

У таблиці 1 згруповано індикатори митної складової фінансової безпеки держави, які доцільно враховувати при розрахунку інтегрального показника фінансової чи економічної безпеки держави.

Таблиця 1. Індикатори митної складової фінансової безпеки держави [3-5]

Показник	Зміст показника	Спосіб розрахунку
M_N	Номінальний рівень митного навантаження на економіку, %	$M_N = \frac{M_n}{ВВП} \cdot 100$, де M_n – надходження до державного бюджету від митних платежів (мито, акцизний збір, ПДВ); ВВП – валовий внутрішній продукт
M_R	Реальний рівень митного навантаження на економіку, %	$M_R = \frac{M_n}{ВВП - P - D} \cdot 100$, де P – продукція підприємств, що мають пільги; D – продукція домогосподарств
M_I	Митне навантаження на імпорт, %	$M_I = \frac{M_n}{I} \cdot 100$, де I – обсяг імпорту
M_{ZED}	Митне навантаження на суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності	$M_{ZED} = \frac{M_n}{K_{ZED}}$, де K_{ZED} – кількість суб'єктів ЗЕД
T_o	Частка оподаткованого товарообігу в його загальній сумі, %	$T_o = \frac{O_m}{T} \cdot 100$, де O_m – оподатковуваний товарообіг; T – загальна сума товарообігу
τ_b	Частка митних доходів у зведеному (державному) бюджеті країни, % Індикатор показує залежність бюджету країни від ефективності роботи митних органів	$\tau_b = \frac{M_n}{\sum D} \cdot 100$, де $\sum D$ – загальні доходи зведеного (державного) бюджету країни;
τ_M	Частка митних доходів у податкових доходах країни, % Індикатор детальніше за попередній демонструє внесок митної служби в сумарних надходженнях фіскальних органів	$\tau_M = \frac{M_n}{T_\Sigma} \cdot 100$, де T_Σ – сумарні надходження платежів до зведеного бюджету, що забезпечуються митницею й податковими органами.
R	Рівень збираності митних платежів Що ближче значення коефіцієнта збираності митних платежів до одиниці (100 %), то ефективнішою є робота митних органів щодо планування надходжень митних платежів та виконання планових завдань. Індикатор можна розраховувати і у розрізі окремих митних платежів.	$R = \frac{M_{факт}}{M_{план}} \times 100$, де $M_{факт}$ – фактичні надходження митних платежів; $M_{план}$ – планові надходження митних платежів.
K_m	Коефіцієнт справляння мита – порівняння коефіцієнта із середньозваженою ставкою митного тарифу країни дає уявлення про те, чи повною мірою надходять кошти від обкладання ввезним митом до бюджету відповідно до структури митного тарифу й товарної структури імпорту країни	$K_m = \frac{M_i}{I_m}$, де M_i – надходження до державного бюджету від імпортного мита; I_m – вартість імпортних товарів.

Додатковими показниками моніторингу стану митної складової фінансової безпеки держави можуть бути:

- структура митних платежів;
- середньоденне перерахування митних платежів;
- умовні нарахування митних платежів;
- кількість зафіксованих випадків контрабанди та порушення митних правил;
- кількість пілг та обсяги втрат бюджету від їх надання;
- оподатковуваний товарообіг;
- обсяги оформлених вантажів;
- кількість пасажирів, що перетнули митний кордон.

У своєму дослідженні Хомутенко В. П. і Запорожець О. Ф. [6] визначають окрему групу індикаторів оцінки ефективності роботи митних органів (моніторингу ефективності адміністрування митних платежів) (табл. 2).

Таблиця 2. Індикатори моніторингу ефективності адміністрування митних платежів

Найменування показника	Формула розрахунку
Коефіцієнт окупності адміністрування митних платежів з розрахунку на 1 грн, виділену державою на митну діяльність (K_{ena1}) I_{nn} – обсяг надходжень до державного бюджету від митних платежів I_{emo} – витрати на утримання адміністраторів	$K_{ena1} = I_{nn} / I_{emo}$
Коефіцієнт інтенсивності адміністрування митних платежів з розрахунку на одного працівника митної служби (K_{ena2}) I_{nn} – обсяг надходжень митних платежів до бюджету K_{mo} – загальна чисельність особового складу адміністраторів	$K_{ena2} = I_{nn} : K_{mo}$
Коефіцієнт результативності проведення контрольних заходів (κ_{nn}) $KП_c$ – кількість виявлених порушень (одиниць) $ЗК_c$ – кількість проведених контрольних заходів (одиниць)	$\kappa_{nn} = КП_c : ЗК_c$
Коефіцієнт ефективності адміністрування митних платежів у разі зміни коду товарів згідно з УКТ ЗЕД (класифікаційні рішення) (κ_{km}) $ДН_{km}$ – сума додаткових надходжень митних платежів від класифікаційних рішень $З_{мп}$ – загальна сума надходжень митних платежів	$\kappa_{km} = ДН_{km} : З_{мп}$
Коефіцієнт ефективності адміністрування митних платежів у разі верифікації сертифікатів про походження товарів (країни походження) ($\kappa_{вер}$) $ДН_{вер}$ – сума додаткових надходжень митних платежів від верифікації сертифікатів $З_{мп}$ – загальна сума надходжень митних платежів	$\kappa_{вер} = ДН_{вер} : З_{мп}$
Коефіцієнт ефективності адміністрування митних платежів у разі коригування чисельного значення митної вартості товарів (κ_{mv}) $ДН_{mv}$ – сума додаткових надходжень митних платежів від коригування митної вартості $З_{мп}$ – загальна сума надходжень митних платежів	$\kappa_{mv} = ДН_{mv} : З_{мп}$
Коефіцієнт ефективності адміністрування митних платежів у результаті пост-аудиту ($\kappa_{амп}$) $ДН_{пак}$ – сума додаткових надходжень митних платежів за результатами пост-аудиту $З_{мп}$ – загальна сума надходжень митних платежів	$\kappa_{амп} = ДН_{пак} : З_{мп}$

На основі запропонованих індикаторів (див. табл. 1, 2) та офіційної статистичної інформації [7-9], проаналізуємо стан митної складової фінансової безпеки держави на сучасному етапі економічного розвитку (рис. 1).

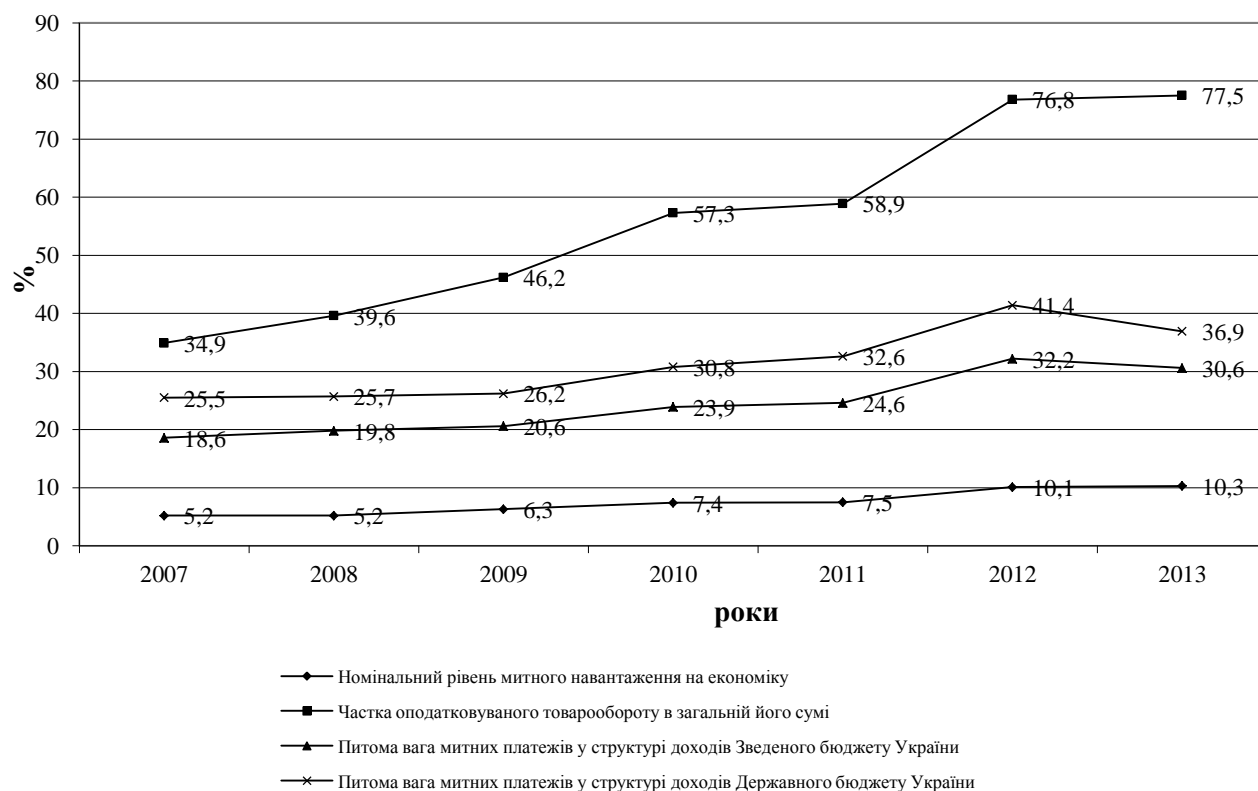

Рис. 1. Динаміка основних індикаторів митної складової фінансової безпеки України у 2007–2013 рр., %

З проведеного дослідження можна зробити висновок, що останніми роками спостерігається поступове зростання митного навантаження на національну економіку з 5,2 % у 2007 році до 10,3 % у 2013 році. Також у аналізованому періоді спостерігалася тенденція до поступового збільшення частки митних платежів у дохідній частині Державного та Зведеного бюджетів України, що свідчить про підвищення ролі митних органів у формуванні бюджету. Позитивним можна вважати і зростання частки оподаткованого товарообігу в загальній сумі зовнішньоторговельного обороту з 34,9 % у 2007 році до 77,5 % у 2013 році.

У перспективі подальших наукових досліджень доцільно провести аналіз стану митної безпеки України за допомогою інших індикаторів, а також здійснити розрахунок інтегрального показника митної безпеки України.

Список літератури

1. Митний кодекс України [Текст] від 13 березня 2012 року № 4495-VI.
2. Пашко, П. В. *Понятійний апарат системи забезпечення митної безпекоспроможності* [Текст] / П. В. Пашко // *Актуальні проблеми економіки*. – 2009. – № 4 (94). – С. 62–68.
3. Мартинюк, В. П. *Фінансові аспекти розбудови митної системи в інтересах економічної безпеки України* [Текст]: [монографія] / Мартинюк В. П. – Київ: Кондор, 2011. – 326 с.
4. Мартинюк, В. П. *Митна система та економічна безпека держави: теорія і методологія*: [монографія] / Мартинюк В. П. – Тернопіль: Астон, 2010. – 256 с.
5. Мартинюк, В. П. *Митна складова економічної безпеки держави: чинники, загрози та індикатори* [Текст] / В. П. Мартинюк // *Наука молода*. – 2009. – №11. – С. 118–123.
6. Хомутенко, В. П. *Система адміністрування митних платежів: теорія та практика функціонування* [Текст]: [монографія] / В. П. Хомутенко, О. Ф. Запорожець. – Одеса: Друкарський дім, Друк Південь, 2013. – 176 с.
7. *Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.
8. *Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. *Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>.

References

1. *Customs Code of Ukraine. March 13, 2012 Number 4495-VI. (2012).*
2. *Pashko, P. V. (2009). Conceptual apparatus system of customs security. Actual problems of economy, 4 (94), 62-68.*
3. *Martyniuk, V. P. (2011). Financial aspects of the development of the customs system in the interests of economic security of Ukraine. - Kyiv: Condor.*
4. *Martyniuk, V. P. (2010). Customs system and economic security of the state: Theory and Methodology. - Ternopil: Aston.*
5. *Martyniuk, V. P. (2009). Customs component of economic security: factors, threats and indicators. Young Science, 11, 118-123.*
6. *Homutenko, V. P. , Cossack, A. F. (2013). System for customs duties: Theory and Practice functioning. - Odessa: Printing house Printing South.*
7. *The official web site of the Ministry of Finance of Ukraine. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.minfin.gov.ua>.*
8. *The official website of the State Statistics Service of Ukraine. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.ukrstat.gov.ua>.*
9. *The official website of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.me.gov.ua>.*

Стаття надійшла до редакції 30.04.2014 р.

Мар'яна Мирославівна ОСТАФІЙ

аспірантка кафедри державних та місцевих фінансів,
Львівська державна фінансова академія
вул. Медової Печери, 53, м. Львів, 79000, Україна
E-mail: mariana.ostafij@ukr.net
Телефон: +380938784023

**ПОДАТКОВЕ СТИМУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ**

Остафій, М. М. Податкове стимулювання підприємницького середовища в Україні через призму податкового стимулювання [Текст] / Мар'яна Мирославівна Остафій // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 219-223. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті досліджено основні чинники, що негативно впливають на розвиток підприємницького сектору і формують його податкову привабливість та бізнес-клімат.

Оцінювання підприємницького середовища здійснюється з огляду на інвестиційний клімат, рейтингові показники основних сфер щодо ведення бізнесу та податкову діяльність у цьому напрямку. Метою цієї методики виступає створення сприятливих умов для ведення бізнесу в межах національного економічного середовища. Запропоновано термін «економічне поле» для оцінки основних економічних показників, що мають прямий вплив на підприємництво. Досліджено основні економічні та податкові проблемні аспекти у цьому напрямку. У результаті дослідження окреслено основні чинники, які негативно впливають на привабливість підприємницького середовища: несприятливе макроекономічне середовище, недосконала законодавча база, обмежений доступ до фінансів, корупція, політична нестабільність та державна бюрократія, сфера управління, низький рівень інноваційного розвитку та впровадження інновацій, розвиток технологій, неефективна система оподаткування, яка створює бар'єри для розвитку підприємництва та стимулює тіньовий сектор економіки, рівень підготовки персоналу та ставлення працівників до своїх обов'язків.

Запропоновано інноваційний чинник стимулювання підприємницької діяльності у межах створення сприятливих податкових умов ведення бізнесу для студентів, що дозволить по-новому вплинути на макроекономічне середовище.

Ключові слова: підприємництво; «економічне поле»; інвестиційний клімат; індекс розвитку країн; проблемні фактори розвитку; податкові надходження.

Марьяна Мирославовна ОСТАФИЙ

**НАЛОГОВОЕ СТИМУЛИРОВАНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ СРЕДЫ В УКРАИНЕ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ**

Аннотация

В статье исследованы основные факторы, которые негативно влияют на развитие предпринимательского сектора и формируют его налоговую привлекательность и бизнес-климат.

Оценивание предпринимательской среды осуществляется в интерпретации инвестиционного климата, рейтинговых показателей основных сфер относительно ведения бизнеса и налоговой деятельности в этом направлении. Целью данной методики выступает создание благоприятных условий для ведения бизнеса в пределах национальной экономической среды.

Автором предложен термин «экономическое поле» для оценки основных экономических показателей, имеющих прямое влияние на предпринимательство. Исследованы основные экономические и налоговые проблемные аспекты в этом направлении. В результате исследования сформированы основные факторы, что негативно влияют на привлекательность предпринимательской среды: неблагоприятная макроекономическая среда, несовершенная законодательная база, ограниченный доступ к финансам, коррупция, политическая нестабильность и государственная бюрократия, сфера управления, низкий уровень инновационного развития и внедрения инноваций, развитие технологий, неэффективная система

налогообложення, которая создает барьеры для развития предпринимательства и стимулирует теневой сектор экономики, уровень подготовки персонала и отношения работников к своим обязанностям. Предложен инновационный фактор стимулирования предпринимательской деятельности в пределах создания благоприятных налоговых условий ведения бизнеса для студентов, что позволит по-новому повлиять на макроэкономическую среду.

Ключевые слова: предпринимательство; «экономическое поле»; инвестиционный климат; индекс развития стран; проблемные факторы развития; налоговые поступления.

Maryana Myroslavivna OSTAFIY

PhD Student,
Lviv State Academy of Finance,
Medova Pechera str., 53, Lviv 79000, Ukraine
E-mail: mariana.ostafij@ukr.net
Telephone: +380938784023

TAX STIMULATION OF ENTERPRISE ENVIRONMENT IN UKRAINE THROUGH PRISM OF ECONOMIC FACTORS

Abstract

The basic factors that negatively influence upon the development of entrepreneurship sector and form its tax attractiveness and business climate are investigated in the article.

The evaluation of entrepreneurship environment is carried out in the interpretation of investment climate, rating indexes of the basic spheres in relation to the conduct of business and tax activity in this direction. The creation of favourable conditions of conducting businesses within the limits of national economic environment appears as the aim of the suggested methods. As a result of the research the author formed the basic factors that negatively influence the attractiveness of entrepreneurship environment: unfavorable macroeconomic environment, imperfect legislative base, limited access, to finances, corruption, political instability and state bureaucracy, management sphere, low level of innovative development and introduction of innovations, development of technologies, uneffective system of taxation, which creates barriers for development of enterprise and stimulates the shadow sector of economy, level of preparation of personnel and relation of workers to the duties. The author has suggested the term "an economic field" for the estimation of basic economic indicators that have a direct influence upon entrepreneurship. The basic economic and taxation problem aspects in this direction are researched. The innovative factors of stimulation of entrepreneurial activity within the limits of creation of favourable tax terms of conducting business for students that will allow to influence on a macroeconomic environment in a different way are considered in the article.

Keywords: entrepreneurship; "an economic field"; investment climate; development index of countries; problem factors of development; tax receipts.

JEL classification: H200, M210

Вступ

В умовах інтегрованого ринку, політичної нестабільності і невизначеності основним завданням для держави є правильний вибір стратегічних цілей і адекватних тактичних засобів у їх здійсненні. Пріоритетним завданням на сьогодні є стимулювання розвитку підприємництва, в тому числі і за рахунок податкової політики.

Дослідженням питань, що стосуються ефективної податкової політики та її удосконалення, займалися такі вчені та експерти: І. Білоус, Е. Вертхайнер, В. Вишневський, В. Гончарова, А. Захарін, Я. Литвененко, О. Молдован, М. Небава, А. Тищенко, Ю. Черкасова. Проблемні питання у цій сфері існують і надалі та потребують подальших досліджень.

Мета статті

Мета статті – сформулювати авторський підхід до оцінки стану проблем податкового стимулювання, щоб оцінити вплив економічних показників на підприємницький сектор.

Розвиток підприємницької діяльності в Україні виступає основним важелем розбудови економіки, адже саме воно визначає ділову активність національної економіки. У процесі підприємницької діяльності встановлюється безпосередній зв'язок працівників із капіталом, відбувається створення продукції, виконання робіт, надання послуг, забезпечується ефективна зайнятість населення то його

Виклад основного матеріалу дослідження

У сучасному форматі основними напрямками податкового стимулювання слід назвати: стабільне податкове законодавство, розміри податкових ставок, спеціальні податкові режими, спрощене адміністрування податків. Саме в цих напрямках необхідно проводити активну політику стимулювання.

З прийняттям Податкового кодексу України зменшилась кількість податків, відбулось поетапне зниження розмірів податкових ставок, удосконалилась процедура адміністрування податків.

Однак проблеми в бізнес-середовищі на сьогодні всі не вичерпані.

Податкове середовище прямо впливає на залучення інвестицій в Україні. Інвестиційний клімат в Україні є сприятливим, з високими потенціальними можливостями, але в новій інтерпретації світових та національних економічних ландшафтів потребує нових підходів.

Європейська бізнес-асоціація, оцінюючи інвестиційний клімат в Україні за такими напрямками, як: податкове законодавство, фіскальний тиск, податковий сервіс, вважає інвестиційну привабливість малого та середнього бізнесу кращою, а великий бізнес менш привабливим для інвесторів.

Голова ради директорів «IMSSGroup» зазначає: «Інвестиції в Україну є успішними». У кожній країні є свої проблеми, переваги, але особливості їх у тому, що вони не стоять на місці, а розвиваються, змінюються. Вони стають успішними, хтось 2 год. раніше, хтось 2 год. пізніше. І покращивши свої економічні результати, стали більш ефективними, вони змогли реформувати свою інфраструктуру. Україна рухається вперед, але ще не відкрила себе» [7].

Економічні показники мають пряму залежність з розвитком підприємництва, формують «економічне поле» та податкові стимули для його успішного функціонування.

У сучасних умовах інтегрованого ринку існує безліч престижних міжнародних рейтингів та оцінок рівня розвитку країн світу, які визначають рівень розвитку країни та її привабливість відносно країн-конкурентів.

Наприклад, одним із таких рейтингів є індекс глобальної конкурентоспроможності, що розраховується Всесвітнім економічним форумом на основі загальнодоступних даних і результатів опитування керівників компаній та охоплює 148 країн.

Результати щорічного звіту Всесвітнього економічного форуму свідчать, що Україна за 2013-2014 рік у рейтингу глобальної конкурентоспроможності займає 84 місце і, порівняно з минулим періодом, втратила 11 позицій. Лідерами рейтингу залишаються Швейцарія – 1-ше місце, Сінгапур – 2-ге місце, Фінляндія – 3-тє місце.

Основні сфери життя, що відображають індекс розвитку країн, мають безпосередній вплив на підприємницьку діяльність. За даними рейтингу, найвищі позиції займають великі обсяги ринку – 38 позиція, вища освіта та підготовка – 43 позиція, здоров'я та початкова освіта – 62 позиція, інфраструктура – 68 позиція. Трохи гірші результати у сфері трудових ресурсів – 84 позиція, впровадження інновацій – 93 позиція, розвиток технологій – 94 позиція, розвиток бізнесу – 97 позиція. Найнижчі результати спостерігаються у сфері макроекономічного середовища – 107 позиція, фінансовій сфері – 117 позиція, на ринку товарів та послуг – 124 позиція, в управлінській сфері – 137 позиція [8].

Найбільш проблемними факторами щодо ведення бізнесу в Україні вважають: обмежений доступ до фінансів, корупцію та державну бюрократію, податкове регулювання, розмір податків та політичну нестабільність. Менш негативно на бізнес-клімат впливає рівень кваліфікації працівників та професійна етика (рис.1).

Легкість ведення бізнесу в Україні найкраще відображена в результатах DuingBusines. У цьому рейтингу Україна серед 189 країн займає 112 позицію, порівняно із 2013 роком загальні показники зростання покращилися на 28 позицій. Позиції лідера у рейтингу легкості ведення бізнесу займає Сінгапур, Китай, Нова Зеландія, США, Данія.

Порівнюючи рейтинги ведення бізнесу за основними показниками, можна сказати, що відбулось позитивне зростання за такими показниками, як отримання дозволів на будівництво (на 145 позицій), реєстрація власності (61 позицію), кредитування (11 позицій), зниження податкового тягаря (4 позиції), реєстрація підприємств (3 позиції), без змін залишилися міжнародна торгівля, виконання контрактів. А от підключення до системи енергозабезпечення змінило свій рейтинг на (-2) позиції, захист інвестора на (-1) позицію (табл.1).

Сьогодні у малому та середньому бізнесі України працює понад 5 мільйонів людей. Головними своїми проблемами підприємці називають недосконалу законодавчу базу, хабарництво то систему оподаткування.

Найбільший резерв податкових надходжень становить тіньовий сектор, лише за минулий рік оборот по податковій ямі становить більше 200 млрд. грн [7]. А дохід від податкових надходжень по зведеному бюджету становить понад 300 млрд грн. Уже з наступного року Міністерство доходів і зборів планує скоротити податкові ставки, а також упорядкувати перевірки: з певних сегментів бізнесу прибрати їх

взагалі, удосконалити систему електронного документообігу, ввести амністію капіталу.

Рис. 1. Фактори впливу на ведення бізнесу в Україні 2013-2014 роках, % [8]

Таблиця 1. Основні рейтингові показники ведення бізнесу в Україні 2014 року [9]

Показники	ДВ 2014 Рейтинг	ДВ 2013 Рейтинг	Зміна рейтингу
Реєстрація підприємства	47	50	3
Отримання дозволів на будівництво	41	186	145
Підключення до системи енергозабезпечення	172	170	-2
Реєстрація власності	97	158	61
Кредитування	13	24	11
Захист інвестора	128	127	-1
Податковий тягар	164	168	4
Міжнародна торгівля	148	148	Без змін
Обчислення виконання контрактів	45	45	Без змін

Таким чином, можна виокремити основні чинники, що негативно впливають на привабливість підприємницького середовища:

- несприятливе макроекономічне середовище;
- недосконала законодавча база;
- обмежений доступ до фінансів;
- корупція, політична нестабільність та державна бюрократія;
- сфера управління;
- низький рівень інноваційного розвитку та впровадження інновацій;
- розвиток технологій;
- неефективна система оподаткування, яка створює бар'єри для розвитку підприємництва та стимулює тіньовий сектор економіки;
- рівень підготовки персоналу та ставлення працівників до своїх обов'язків.

Ці та інші проблеми перешкоджають створенню нових підприємств та функціонуванню вже наявних. Для створення сприятливого підприємницького клімату ефективним є вживання таких заходів: удосконалення законодавчої бази, усунення прогалин та формування низки законів і нормативних актів, які регулюють питання підприємництва; запровадження для підприємств інноваційного податкового кредиту, можливості створювати спеціальні інвестиційні резерви; створення бізнес-інкубаторів, технопарків та інших установ, які співпрацюють з підприємствами та полегшують їх діяльність; створення сприятливих умов для розробки та впровадження інновацій, залучення іноземного капіталу й розширення ринків збуту. Це лише декілька пропозицій з розвитку вітчизняного підприємництва, але цей процес є досить складним та потребує посиленої участі та уваги органів державної влади та

об'єднань підприємців. Держава повинна виступати не контролюючим органом, а партнером у сфері стимулювання підприємницької діяльності та формування сприятливого бізнес-середовища.

Аккоффа Р. зазначає: «Тільки через креативне мислення та інноваційність можливо трансформувати суспільство в таке, яке здатне на більш справедливий розподіл добробуту, якості життя, можливості розвитку...» [10].

На нашу думку, особливу увагу в умовах інтегрованого ринку потрібно зосередити на податковому стимулюванні та підтримці підприємницької діяльності студентів. Адже саме молоде покоління є основним генератором ідей та інновацій. Вони впевнені у собі, цілеспрямовані, азартні та не бояться нововведень. Тому важливим є створення для них сприятливого податкового клімату: звільнення від податків на початку діяльності, надання студентських кредитів на ведення бізнесу, створення умов для поєднання підприємництва і навчання.

Надалі потрібно зосередити дослідження саме на податковому стимулюванні підприємництва та підтримці підприємницької діяльності студентів. Саме завдяки створенню можливостей для розвитку бізнесу для різних вікових верств населення буде можливість побудувати нове інноваційне суспільство, що інтегрується в нову інтерактивну площину. Для вирішення внутрішніх проблем слід відкривати і застосовувати різноманітні методи ведення бізнесу, пошук ідей, що сприяють прогресу і розвитку та перетворюють її на сильного конкурента.

Список літератури

1. Вишневецький, В. *Налоговая политика и экономическая теория [Текст] / В. Вишневецький // Экономика Украины. – 2007. – №9 (550). – С.4-21.*
2. Небава, М. І. *Тенденції розвитку малого бізнесу в умовах нового податкового кодексу [Текст] / М. І. Небава, Ю. І. Черкасова // Экономика та управління підприємствами. – 2011. – С. 87-89.*
3. Молдован, О. О. *Податкова реформа в Україні: перші підсумки та результати [Текст] / О. О. Молдован // Вісник Національного інституту стратегічних досліджень. – 2011.*
4. Гончарова, В. Г. *Теоретико-методичні підходи до формування та реалізації податкової політики на регіональному рівні [Текст] / В. Г. Гончарова // Запорізький національний університет. – 2012.*
5. Литвененко, Я. В. *Податкова політика: навч. посіб. / Я. В. Литвененко. – К.: МАУП, 2010. – 224с.*
6. Білоус, І. *Прес-брифінг в Українському кризовому медіа центрі від 03 квітня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minrd.gov.ua>.*
7. Вертхаймер, Е. *Шляхи покращення інвестиційного клімату в Україні [Текст] / Е. Вертхаймер // Панельна дискусія "DoingBusinessinUkraine" від 13 червня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minrd.gov.ua>.*
8. *Аналіз індексу конкурентоспроможності України 2013-2014 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.infolight.org.ua>.*
9. *Результати легкості ведення бізнесу в Україні в 2013-2014 роках за матеріалами DoingBusiness [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://http://www.doingbusiness.org.ua>.*
10. Ackoff, R. *Redesigning Society [Текст] / R. L. Ackoff, Sh. Rovin. – Stanford, California : StanfordUniversityPress, 2003. – 184 p.*

References

1. Vishnevsky, V. (2007). *Tax Policy and Economic Theory. Economy of Ukraine*, 9 (550, 4-21).
2. Nebava, M. I. & Cherkasova, Y. I. (2011). *Trends small businesses in the new tax code. Economy and management of enterprises*, 87-89.
3. Moldovan, O. (2011). *Tax Reform in Ukraine: first results and outcomes. Bulletin of the National Institute for Strategic Studies*.
4. Goncharov, V. G. (2012). *Theoretical and methodological approaches to the formulation and implementation of fiscal policy at the regional level. Zaporizhzhya National University*.
5. Lytvenenko, Y. (2010). *Tax Policy*. - Kyiv: AIDP.
6. Bilous, I. (2014). *Press Briefing crisis in Ukrainian media center on April 3, 2014. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.minrd.gov.ua>.*
7. Wertheimer, E. (2013). *Ways of improving the investment climate in Ukraine. Panel Discussion "DoingBusinessinUkraine" on June 13, 2013. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.minrd.gov.ua>.*
8. *Analysis of Competitiveness Index 2013-2014 years Ukraine. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.infolight.org.ua>.*
9. *Results ease of doing business in Ukraine in 2013-2014 for materials DoingBusiness. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://http://www.doingbusiness.org.ua>.*
10. Ackoff, R & Rovin, Sh. (2003). *Redesigning Society*. - Stanford, California: Stanford University Press.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2014 р.

Марія Мар'янівна ПАСТЕРНАК

кандидат економічних наук, доцент,
викладач кафедри аудиту і економічного аналізу
Національний університет державної податкової служби України,
вул. Карла Маркса, 31, м. Ірпінь, Київська область, 08201, Україна
E-mail: pastmm@gmail.com
Телефон: +380936252787

**АНАЛІЗ ЗОВНІШНЬОЇ ДЕРЖАВНОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ В УКРАЇНІ: СТРУКТУРА,
ДИНАМІКА, ПОГАШЕННЯ**

Пастернак, М. М. Аналіз зовнішньої державної заборгованості в Україні: структура, динаміка, погашення / Марія Мар'янівна Пастернак // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 224-232. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Стаття присвячена оцінці тиску державного зовнішнього боргу на українську економіку. Предметом дослідження є зовнішня державна заборгованість та її характеристики в контексті забезпечення фінансової стабільності та економічного розвитку в Україні.

Методологія дослідження базується на застосуванні аналітичного, статистичного та логічного методів, методів структурно-факторного і порівняльного аналізу. На основі аналітичного та статистичного методів у статті проведено аналіз декомпозиції зовнішнього державного боргу в Україні за типами кредиторів та позичальників, за видами валют, за типами боргових інструментів. На основі структурно-факторного аналізу здійснено оцінку динаміки витрат на обслуговування і погашення державного зовнішнього боргу в структурі видатків державного бюджету, а також у розрахунку витрат на одну працездатну особу в Україні. На основі методу порівняльного аналізу в дослідженні встановлено тенденції боргової безпеки України, зокрема: відношення платежів щодо обслуговування боргу до експорту, відношення обсягу боргу до експорту, відношення боргу до доходів бюджету, відношення боргу до ВВП, відношення короткострокового боргу до його загального обсягу. На основі логічного методу в статті визначено перспективи фінансової стабільності і економічного розвитку української економіки.

Ключові слова: державний борг; зовнішній державний борг; декомпозиція боргу; боргова безпека; державні витрати; обслуговування державного боргу.

Марія Марьяновна ПАСТЕРНАК

**АНАЛИЗ ВНЕШНЕЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ В УКРАИНЕ:
СТРУКТУРА, ДИНАМИКА, ПОГАШЕНИЕ**

Аннотация

Статья посвящена оценке давления государственного внешнего долга на украинскую экономику. Предметом исследования является внешняя государственная задолженность и ее характеристики в контексте обеспечения финансовой стабильности и экономического развития в Украине.

Методология исследования базируется на применении аналитического, статистического и логического методов, методов структурно-факторного и сравнительного анализа. На основе аналитического и статистического методов в статье проведен анализ декомпозиции внешнего государственного долга в Украине по типам кредиторов и заемщиков, по видам валют, по типам долговых инструментов. На основе структурно-факторного анализа осуществлена оценка динамики расходов на обслуживание и погашение государственного внешнего долга в структуре расходов государственного бюджета, а также в расчете расходов одного трудоспособного субъекта в Украине. На основе метода сравнительного анализа в исследовании установлены тенденции долговой безопасности Украины, в т.ч.: отношение платежей по обслуживанию долга к экспорту, отношение объема долга к экспорту, отношение долга к доходам бюджета, отношение долга к ВВП, отношение краткосрочного долга к его общему объему. На основе логического метода в статье определены и перспективы финансовой стабильности и

Ключевые слова: *государственный долг; внешний государственный долг; декомпозиция долга; долговая безопасность; государственные расходы; обслуживание государственного долга.*

Maria Maryanivna PASTERNAK

PhD in Economics,
Associate Professor,
Teacher,
Department of Economic Analysis and Audit,
National University of State Tax Service of Ukraine
Karl Marx str., 31, Irpin, Kyiv region, 08201, Ukraine
E-mail: pastmm@gmail.com
Phone: +380936252787

**ANALYSIS OF FOREIGN PUBLIC DEBT IN UKRAINE: STRUCTURE, DYNAMICS,
REDEMPTION**

Abstract

The article estimates the pressure of public external debt on the Ukrainian economy. The object of study is the external public debt and its characteristics in the context of financial stability and economic development in Ukraine.

Research methodology is based on the use of analytical, statistical and logical methods, structure-factor and comparative analysis. Based on the analytical and statistical methods in the paper it is analyzed the decomposition of the external public debt in Ukraine by types of lenders and borrowers, by exchange, by type of debt. On the basis of structural factor analysis of the dynamics it has been made an estimation of maintenance of costs and repayment of public debt in the structure of government expenditure, as well as calculation of the cost of employable persons in Ukraine. On the basis of comparative analysis it has been determined the trend of the debt security of Ukraine: the ratio of payments for debt service to exports ratio of debt to exports, debt-to-revenue, debt-to-GDP ratio of short-term debt to total debt. On the basis of logic method the prospects for financial stability and economic development of the Ukrainian economy are determined.

Keywords: *public debt; public external debt; decomposition debt; debt security; government spending; servicing the public debt.*

JEL classification:

Вступ

Через сукупність негативних політичних та економічних факторів українська економіка стабільно є залежною від дефіциту державного бюджету, що призводить до боргових проблем на суверенному рівні.

Вивченню питань державного боргу присвячено наукові праці відомих зарубіжних вчених, серед яких: Р. Барроу, П. Боуермен, Д. Елмендорф, Г. Кассель, Дж. Кейнс, П. Кругман, Р. Мандел, Г. Манків, А. Маршал, Дж. Мілль, В. Ойкен, Дж. Стігліц, М. Фелдстайн, М. Фрідмен та інші. У вітчизняній літературі ці питання досліджували: Ю. Бажал, В. Базилевич, Ю. Бездітко, І. Бураковський, Т. Вахненко, В. Горбачук, М. Савлук, К. Кривенко, М. Туган-Барановський, А. Філіпенко, В. Юрчишин та інші.

Водночас проблеми, пов'язані з формуванням оптимального державного зовнішнього боргу, залишаються невирішеними для України. А їх важливість обумовлена також і тим, що обґрунтована боргова політика є важливою передумовою пришвидшення темпів економічного зростання України, підвищення її міжнародної конкурентоспроможності та покращення добробуту населення.

Мета статті

У зв'язку з вищевикладеним дослідження тиску державного зовнішнього боргу на українську економіку є актуальним. І мета написання нашої статті - визначення тенденцій боргової безпеки України та перспектив фінансової стабільності і економічного розвитку української економіки на основі аналізу декомпозиції зовнішнього державного боргу в Україні за типами кредиторів і позичальників, валютою, типом боргових інструментів, а також на основі оцінки динаміки витрат на його обслуговування і погашення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Станом на 31.12.2013 р. зовнішній державний борг в Україні дорівнював 27,9 млрд дол. і складав 38,1 % від усього державного та гарантованого державою боргу. А зовнішній борг, гарантований державою, дорівнював 9,6 млрд дол. і складав 13,1 % від загальної суми державного боргу (табл.1) [1].

Таблиця 1. Динаміка структури боргових зобов'язань держави протягом 2009 – 2013 років, млрд дол.[1]

	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Державний борг	28,4	40,6	44,7	49,9	60,1
Внутрішній борг	11,4	17,8	20,2	23,8	32,1
Зовнішній борг	17	22,8	24,5	26,1	27,9
Гарантований державою борг	11,4	13,7	14,5	14,5	13
Внутрішній борг	1,8	1,8	1,5	2	3,4
Зовнішній борг	9,6	11,9	13	12,5	9,6
Загальна сума	39,8	54,3	59,2	64,5	73,1

Загалом за останні п'ять років найбільші темпи зростання зовнішнього державного боргу спостерігалися у 2010 році (35 %) (рис.1). Після цього темп зростання суттєво впав аж до негативних значень у 2012 та 2013 рр. Щоправда, як можна перевідчитися з табл. 2., падіння відбулося за рахунок зменшення зовнішньої заборгованості НБУ (борг центробанку в Україні на 2013 рік складав лише 6 % із загального зовнішнього державного боргу), а зовнішній борг органів державного управління зростав весь час протягом 2009-2013 років.

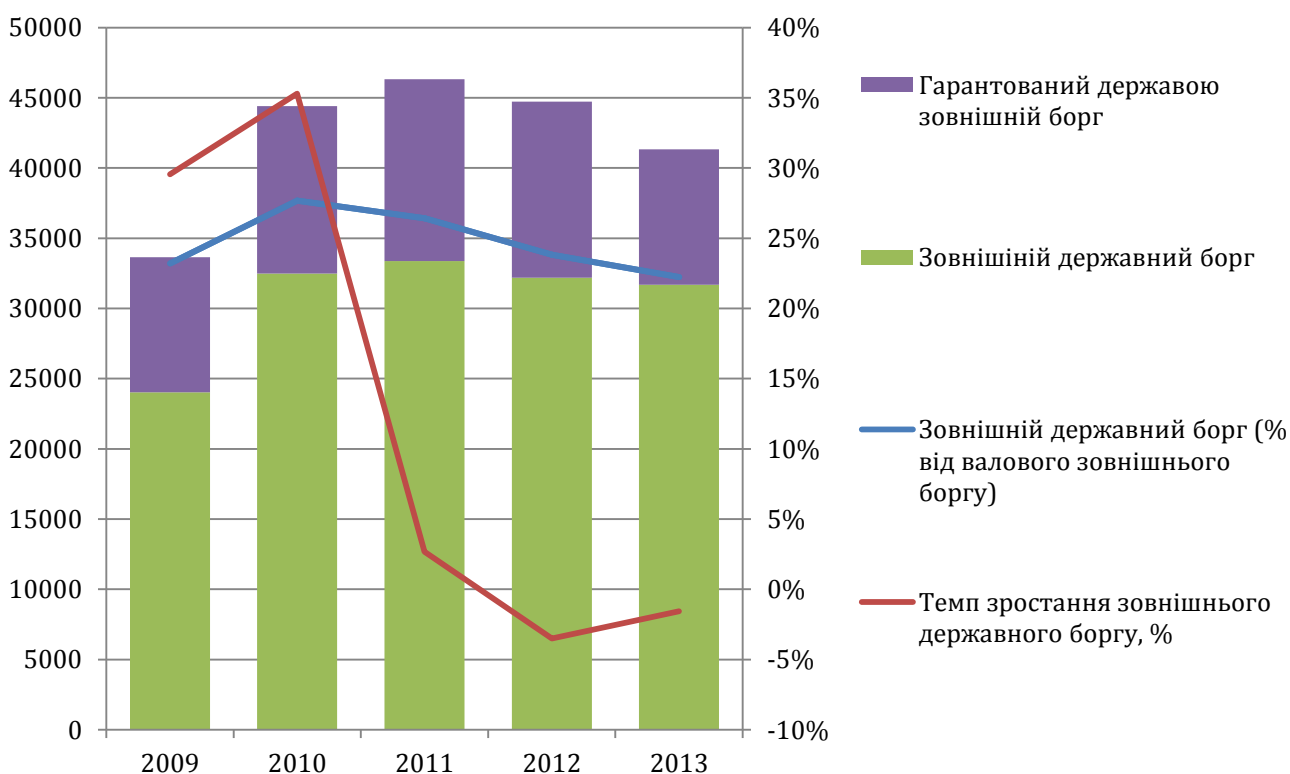

Рис. 1. Динаміка зовнішнього державного боргу, млн грн*, %, *Складено автором за даними[1]

З аналізу декомпозиції державного зовнішнього боргу за інструментами (табл. 2) можна побачити, що більше половини всієї зовнішньої заборгованості в Україні складає заборгованість за ОЗДП – 61 %, частка кредитів також є дуже суттєвою і дорівнює 32 %, 6 % припадає на інші боргові інструменти (розподіл СПЗ). При цьому Україна не має номінального зовнішнього короткострокового боргу – всі інструменти розраховані більш ніж на 1 рік. А значна частка кредитів у структурі зовнішнього державного боргу обумовлена низьким кредитним рейтингом України, а також слабкістю її фінансових ринків та фінансових інститутів.

З декомпозиції зовнішнього державного боргу за головними кредиторами можна виділити 4 головні групи кредиторів: міжнародні наднаціональні фінансові організації, уряди різних країн світу, іноземні комерційні банки та кредитори, що не віднесені до попередніх категорій. Остання група містить достатньо широкий перелік можливих кредиторів – від пенсійних фондів до тих самих комерційних чи інвестиційних банків, оскільки вона тримає українські єврооблігації. І саме в руках цієї диверсифікованої групи інвесторів зосереджена більша частина зовнішнього державного боргу України (табл. 3).

Таблиця 2. Декомпозиція зовнішнього боргу за інструментами*

Показники Млн. дол. США	2009	2010	2011	2012	2013	2013
						% структура
Сектор загального державного управління	17806	24982	25874	27333	29922	94%
<i>Короткострокові</i>	29	2053	2001	62	0	0%
Боргові цінні папери	29	53	1	62	0	0%
Кредити	0	2000	2000	0	0	0%
<i>Довгострокові</i>	17777	22929	23873	27271	29922	94%
Боргові цінні папери	5747	9148	10047	14221	19386	61%
Кредити	10105	11890	11941	11163	8639	27%
Інші боргові зобов'язання (розподіл СПЗ)	1925	1891	1885	1887	1897	6%
Центральний банк	6211	7512	7492	4865	1775	6%
<i>Короткострокові</i>	1	3	5	12	0	0%
Валюта і депозити	1	3	5	12	0	0%
<i>Довгострокові</i>	6210	7509	7487	4853	1775	6%
Кредити	6082	7384	7362	4728	1649	5%
Інші боргові зобов'язання (розподіл СПЗ)	128	125	125	125	126	0%
Зовнішній державний борг	24017	32494	33366	32198	31697	100%
<i>Темп зростання зовнішнього державного боргу, %</i>	30%	35%	3%	-4%	-2%	
Гарантований державою зовнішній борг	9624	11924	12968	12521	9636	
Зовнішній державний борг (% від валового зовнішнього боргу)	23%	28%	26%	24%	22%	

*Складено автором за даними [2],

Також варто окреслити частку міжнародних фінансових організацій, яка складає 28 % (або всі 35 %, якщо додати не віднесену до інших категорій заборгованість перед МВФ). Серед міжнародних фінансових організацій, що співпрацюють з Україною, найбільшим кредитором є МВФ, однак також значною є частка кредитів МБРР.

Аналіз валютної структури державного зовнішнього боргу України у 2013 р. (табл. 4) свідчить, що українські зовнішні зобов'язання переважно емітовані в доларах США – 69 %, частка СПЗ також значна – 23 %, що пояснюється великими кредитами Україні від МВФ. Серед інших валют домінуюче місце посідає євро.

Частка в загальній структурі деномінованого у іноземній валюті боргу провокує суттєві ризики для системи державних фінансів та вітчизняної економіки загалом, оскільки в разі падіння обмінного курсу обсяг державної заборгованості зростає, що може викликати проблеми з обслуговуванням боргу.

Крім загального огляду структури і динаміки зовнішнього державного боргу в Україні, проведемо порівняння зовнішньої заборгованості з іншими макроекономічними показниками для оцінки вітчизняної боргової безпеки (табл. 5).

Власне всі показники, зокрема відношення боргу до ВВП, експорту та доходів державного бюджету, до 2013 року показували тенденцію до зменшення за рахунок того, що українська економіка дуже помірними темпами зростала після світової фінансово-економічної кризи, що знаходило свій вияв у зростанні ВВП, експорту та доходів бюджету, а зовнішній борг зростав відносно повільніше, ніж зростала економіка.

Але, як бачимо з таблиці 5, найбільшою проблемою управління зовнішнім боргом лишається його коротко- та середньострокова структура, як можна побачити з відношення платежів з обслуговування боргу до експорту та відношення короткострокового до загального державного зовнішнього боргу, яка загрожує українському уряду суттєвими проблемами з ліквідністю.

Для більш детальної та предметної оцінки того, наскільки обслуговування та погашення зовнішнього

державного боргу може провокувати проблеми з ліквідністю для українського уряду, загрожувати фінансовій стійкості вітчизняної економіки та обмежувати можливості її економічного зростання, проаналізуємо обсяг, структуру та динаміку витрат на погашення і обслуговування зовнішнього державного боргу в Україні протягом останніх років.

Таблиця 3. Структура зовнішнього державного боргу за кредиторами [1]

млн.дол.США	2013	2013
		% структура
Державний зовнішній борг	31697.05	100%
1. Заборгованість за позиками, наданими міжнародними фінансовими організаціями	8788.73	28%
Європейський банк реконструкції та розвитку	676.74	2%
Європейський Інвестиційний Банк	608.10	2%
Міжнародний банк реконструкції та розвитку	3483.99	11%
Міжнародний Валютний Фонд	4019.91	13%
2. Заборгованість за позиками, наданими закордонними органами управління	1033.42	3%
Німеччина	15.12	0%
Росія	798.45	3%
США	13.47	0%
Японія	206.38	1%
3. Заборгованість за позиками, наданими іноземними комерційними банками	0.08	0%
Chase Manhattan Bank Luxembourg S.A.	0.08	0%
4. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	21874.82	69%
Міжнародний Валютний Фонд	2153.30	7%
ОЗДП 2005 року	940.57	3%
ОЗДП 2006 року	1134.80	4%
ОЗДП 2007 року	794.36	3%
ОЗДП 2010 року	2269.60	7%
ОЗДП 2011 року	3120.70	10%
ОЗДП 2012 року	6638.58	21%
ОЗДП 2013 року	4822.90	15%

Таблиця 4. Валютна структура державного зовнішнього боргу станом на 01.10.2013*, %

	Долар США	ЄВРО	СПЗ	Рос. рубль	Укр. гривня	Інші
Сектор державного управління	68,4	6,8	22,5	-	1,5	0,8
<i>Довгострокові</i>	68,4	6,8	22,5	-	1,5	0,8
Органи грошово-кредитного регулювання	-	-	100,0	-	-	-
<i>Довгострокові</i>	-	-	100,0	-	-	-
Банки	82,3	5,4	-	2,1	9,6	0,6
<i>Короткострокові</i>	71,5	11,8	-	5,0	11,1	0,6
<i>Довгострокові</i>	84,9	3,8	-	1,4	9,3	0,6
Інші сектори	82,5	12,5	-	4,0	0,7	0,3
<i>Короткострокові</i>	76,3	15,2	-	8,1	-	0,4
<i>Довгострокові</i>	86,7	10,7	-	1,3	1,1	0,2
Прямі інвестиції: міжфірмовий борг	70,4	26,4	-	2,5	-	0,7
Валовий зовнішній борг	77,4	10,9	6,3	2,7	2,2	0,5

*Складено автором за даними[3]

Таблиця 5. Оцінка боргової безпеки України протягом 2009-2013 рр*.,

	2009	2010	2011	2012	2013
Відношення платежів щодо обслуговування боргу до експорту	3.5%	1.5%	4.7%	7.5%	8.9%
Відношення боргу до експорту	44.2%	46.9%	37.6%	35.9%	37.2%
Відношення боргу до доходів бюджету	45.6%	66.6%	62.3%	52.4%	50.1%
Відношення боргу до ВВП	20.5%	23.8%	20.4%	18.3%	18.3%
Відношення короткострокового до загального боргу	8.0%	3.1%	12.6%	20.9%	23.9%

*Складено автором за даними [3-5]

З таблиці 6 видно, що в 2006-2013 роках різко зросли витрати на обслуговування боргу, так само, як і витрати на погашення боргу.

Таблиця 6. Витрати на погашення і обслуговування державного боргу за 2006-2014 роки, млрд грн*,

Рік	Всього	Погашення	Обслуговування
2006	13,0	9,8	3,1
2007	9,8	6,5	3,3
2008	9,8	6,0	3,8
2009	40,3	31,3	9,0
2010	42,2	26,7	15,5
2011	68,7	45,6	23,1
2012	92,3	68,1	24,2
2013	111,5	79,8	31,7
2014 (заплановані показники)	140,3	95,5	44,9

*Складено автором за даними [1, 6]

Суттєвий стрибок збільшення витрат на обслуговування боргу почався після кризи 2008 року, паралельно із динамікою зростання зовнішньої заборгованості України (див. табл. 1, рис. 1).

Аналізуючи структуру витрат на обслуговування і погашення державного боргу (табл.7), спостерігаємо зростання витрат на обслуговування внутрішнього боргу з 2006-2011 роки у 17 разів, а витрати на обслуговування зовнішнього боргу за відповідний період зросли у 3,4 раза. Також зросли витрати на погашення внутрішнього боргу з 2006-2013 роки у 10,1 раза, а витрати на погашення зовнішнього боргу за відповідний період зросли у 6,7 раза. Отже, в обслуговуванні та погашенні боргу основна частина витрат пов'язана з внутрішнім боргом за проаналізований період, хоча у 2012-2013 роках частка витрат на погашення зовнішнього боргу різко зросла, порівняно з попередніми роками.

Таблиця 7. Структура витрат на обслуговування і погашення державного боргу за 2006-2013 роки, млрд грн*

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Всього Обслуговування	3,1	3,3	3,8	9,0	15,5	23,1	24,2	31,7
- обслуговування внутрішнього боргу	0,9	0,7	0,9	4,7	10,9	15,5	-	-
- обслуговування зовнішнього боргу	2,2	2,6	2,9	4,4	4,7	7,6	-	-
Всього Погашення	9,8	6,5	6,0	31,3	26,7	45,6	68,1	79,8
- погашення внутрішнього боргу	4,2	2,4	3,7	17,9	19,7	32,1	38,0	41,9
- погашення зовнішнього боргу	5,7	4,1	2,4	13,4	7,0	13,5	30,1	38,0

*Складено автором за даними [1, 6]

У сукупності витрати на обслуговування і погашення державного боргу в розрахунку на одного жителя за період 2006-2013 років зросли з 277 грн 68 коп. до 2454 грн 84 коп., тобто майже у 9 разів (табл. 8).

Таблиця 8. Витрати на погашення і обслуговування державного боргу в розрахунку на 1 жителя, грн*

Рік	Всього	Погашення	Обслуговування
2006	277,68	211,01	66,67
2007	211,77	139,53	72,24
2008	212,44	130,64	81,80
2009	877,74	681,09	196,65
2010	922,14	582,71	339,44
2011	1506,83	999,87	506,96
2012	2025,76	1494,58	531,17
2013	2454,84	1757,51	697,33

*Складено автором за даними [1, 6]

За даними Світового Банку, ВВП України на душу населення у 2012 році становив 3867 дол. або 30908,931 грн (за курсом 799,3 грн за 100 дол.) [7]. Отже, виходить що 6,55 % ВВП України на душу населення у 2012 році йшло на витрати по обслуговуванню і погашенню державного боргу. У 2013 році частка витрат на обслуговування і погашення державного боргу у ВВП зросла і становила – 7,66 %.

У розрахунку на одну працездатну особу за даними таблиці 9 за період 2006-2013 років витрати на погашення і обслуговування державного боргу зросли з 630 грн 43 коп. до 5445 грн 50 коп., тобто у 8,6 раза.

Таблиця 9. Витрати на погашення і обслуговування державного боргу в розрахунку на 1 працездатну особу, грн*.

Рік	Всього	Погашення	Обслуговування
2006	630,43	479,06	151,36
2007	476,58	314,01	162,57
2008	474,12	291,55	182,57
2009	1985,26	1540,47	444,79
2010	2087,68	1319,22	768,46
2011	3396,00	2253,44	1142,56
2012	4524,94	3338,45	1186,49
2013	5445,50	3898,63	1546,87

*Складено автором за даними [1, 6]

Частка видатків на обслуговування боргу від обсягу державних видатків за період 2006-2013 зросла з 2,27 % у 2006 році до 7,85 % у 2013 році (табл. 10).

Таблиця 10. Частка видатків на обслуговування боргу у видатках державного бюджету*

Рік	Видатки на обслуговування державного боргу, млрд грн	Видатки державного бюджету, млрд грн	Співвідношення видатків на обслуговування боргу до видатків бюджету, %
2006	3,1	137,1	2,27%
2007	3,3	174,3	1,92%
2008	3,8	241,5	1,56%
2009	9,0	242,4	3,73%
2010	15,5	303,6	5,12%
2011	23,1	333,5	6,93%
2012	24,2	395,7	6,12%
2013	31,7	403,4	7,85%

*Складено автором за даними [1, 6]

Висновки

Загалом, зважаючи на вищенаведені абсолютні та відносні показники зовнішньої заборгованості України, є підстави говорити про тенденції:

- постійного зростання зовнішнього державного боргу в Україні,
- зростаючого навантаження на вітчизняну економіку від погашення та обслуговування державних боргів.

Що стосується нарощення зовнішнього державного боргу, слід зауважити, що саме по собі таке явище не обов'язково є негативною тенденцією. Але водночас не можна ігнорувати проблеми нарощення українського державного зовнішнього боргу, оскільки в очах міжнародних інвесторів Україна залишається дуже проблемною країною. Це знаходить своє відображення у низьких суверенних кредитних рейтингах, що надаються Україні та українським державним борговим цінним паперам провідними світовими рейтинговими агентствами. Зокрема, нещодавно в контексті загострення воєнно-політичного та економічного негативного фону Moody's знизило кредитний рейтинг України до Сaa3, Fitch до – CCC, а S&P до – CCC+/C. Часова структура ставок за українськими державними єврооблігаціями також підтверджує скептичне ставлення інвесторів до України: ОЗДП з терміном дії трохи більше одного року має ставку 16 %, що означає, що на сьогодні уряд може залучати такі коротко- та середньострокові кредитні ресурси під дуже високі відсотки. Також цікавою особливістю є перевищення короткострокової ставки над довгостроковою, що може бути результатом того, що інвестори прогнозують економічну стагнацію для України і відповідно низьку інфляцію, а отже, надають перевагу довгостроковим інструментам. Загалом обернена форма кривої ставки за облігаціями (yield curve) є одним з індикаторів очікуваної економічної рецесії. Такий низький авторитет українських державних облігацій та України як держави загалом пояснюється не лише дефіцитним управлінням державних фінансів, а й несприятливим політичним та регуляторним кліматом, що не спонукає іноземних інвесторів інвестувати в українські цінні папери. Низький кредитний рейтинг країни негативно впливає не лише на попит на світових фінансових ринках на емітовані Україною боргові цінні папери, а й на обсяг реальних іноземних інвестицій в українську економіку, оскільки кредитний рейтинг є індикатором ризикованості будь-яких інвестицій у конкретну країну. У зв'язку з цим подальше нарощування зовнішнього державного боргу може суттєво сповільнити темпи зростання економіки України.

Друга тенденція «зростаюче навантаження на вітчизняну економіку від погашення та обслуговування державних боргів» є внутрішнім негативним сигналом економічного розвитку і на сучасному етапі, і в перспективі. Це свідчить про потребу припинення подальшого нарощення державних боргів та про пошук інших шляхів залучення фінансових ресурсів в економіку України, а також про необхідність переформатування фінансової політики держави в напрямі оптимізації державних фінансових витрат. А при незмінній політиці нарощення державних запозичень будемо спостерігати вплив державного боргу на економіку в довгостроковому періоді у вигляді скорочення заощаджень, внутрішніх та зовнішніх інвестицій, національного доходу, рівня реальної заробітної плати тощо.

Список літератури

1. *Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua> – назва з сайту.*
2. *Статистичний звіт про державний та гарантований державою борг України за станом на 31.12.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/file/link/394168/file/31.12.2013.pdf>*
3. *Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua> – назва з сайту.*
4. *Офіційний сайт Державного казначейства України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua>*
5. *Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://worldbank.org>*
6. *Офіційний сайт Рахункової палати України [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk](http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/ukhttp://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk)*
7. *Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс] – Режим доступу: data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD.*

References

1. *The official website of the Ministry of Finance of Ukraine. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.minfin.gov.ua> - name of the site.*
2. *Statistical Report on public and publicly guaranteed debt of Ukraine as of 31.12.2013. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.minfin.gov.ua/file/link/394168/file/31.12.2013.pdf>.*

-
3. *The official site of the National Bank of Ukraine. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.bank.gov.ua> - name of the site.*
 4. *The official website of the State Treasury of Ukraine. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://treasury.gov.ua>*
 5. *The official website of the World Bank. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://worldbank.org>*
 6. *The official website of the Accounting Chamber of Ukraine. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk><http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk>.*
 7. *The official website of the World Bank. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD.*

Стаття надійшла до редакції 20.05.2014 р.

Ірина Володимирівна ПЕРЕВОЗОВА,

кандидат економічних наук, доцент, САР,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Івано-Франківський національний університет нафти і газу
вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, Україна
E-mail: perevozova@ukr.net
Телефон: +380673423720

Оксана Іванівна ГРИНЮК

Івано-Франківський національний університет нафти і газу
вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, Україна

**ПІДХОДИ ДО ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ВЕЛИЧИНИ СТАВКИ ПЛАТИ ЗА КОРИСТУВАННЯ
НАДРАМИ**

Перевозова, І. В. Підходи до диференціації величини ставки плати за користування надрами [Текст] / Ірина Володимирівна Перевозова, Оксана Іванівна Гринюк // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2014. – Том 16. – № 1. – С. 233-241. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Розглянуто особливості систем оподаткування підприємств нафтогазовидобувної промисловості країн із розвинутою ринковою економікою, зокрема Канади. Наведено розроблені в Росії методики диференціації податкових ставок плати за користування надрами на основі виробничого підходу, пропозиції іноземних вчених щодо складу факторів, на основі котрих здійснюється диференціація, для порогових значень кожного з яких встановлюються коригувальні коефіцієнти. У межах розгляду питання оподаткування вітчизняних нафтогазовидобувних підприємств встановлено відсутність існування об'єктивного та комплексного підходу до формування фіскального інструменту. На основі проведеного критичного аналізу чинного механізму оподаткування таких підприємств доведено необхідність диференціації податкових ставок плати за користування надрами залежно від виробничих факторів. Спираючись на аналіз механізмів оподаткування видобувних підприємств у закордонних країнах, запропоновано систему заходів, здатних перемістити акценти оподаткування в нафтовидобувному секторі з фіскальної функції на регулюючу та стимулюючу: здійснити диференціацію ставок плати за користування надрами на основі врахування відмінностей в умовах видобутку вуглеводнів, зумовлених гірничо-геологічними характеристиками родовищ; розробити класифікатор умов, за досягнення яких надаватимуться пільги у вигляді нульової ставки з плати за користування надрами (застосування нових технологій для продовження терміну експлуатації родовищ, видобуток на малобітних свердловинах). Встановлено напрямки для розроблення власної методики диференціації ставок плати за користування надрами, шляхом урахування наступних факторів: «відпрацьованості» запасів, обводненості нафти, стадії розробки та гідропровідності пласта.

Ключові слова: важковидобувні запаси; диференціація оподаткування; нафтогазовидобувні підприємства; плата за користування надрами.

Ірина Владимировна ПЕРЕВОЗОВА

Оксана Ивановна ГРИНЮК

**ПОДХОДЫ К ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ВЕЛИЧИНЫ СТАВКИ ПЛАТЫ ЗА
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕДР**

Аннотация

Рассмотрены особенности систем налогообложения предприятий нефтегазодобывающей промышленности стран с развитой рыночной экономикой, в частности Канады. Предложены разработанные в России методики дифференциации налоговых ставок платы за пользование недрами на

© Ірина Володимирівна Перевозова, Оксана Іванівна Гринюк, 2014

основании производственного подхода, предложения иностранных ученых относительно состава факторов, на основе которых происходит дифференциация, для граничных значений каждого из которых определяются корректирующие коэффициенты.

В пределах рассмотрения вопроса налогообложения отечественных нефтегазодобывающих предприятий установлено отсутствие существования объективного и комплексного подхода относительно формирования фискального инструмента. На основе проведенного критического анализа действующего механизма налогообложения таких предприятий доказана необходимость дифференциации налоговых ставок платы за пользование недрами в зависимости от производственных факторов. Базируясь на анализе механизмов налогообложения добывающих предприятий в зарубежных странах предложена система мероприятий, способных переместить акценты налогообложения в нефтедобывающем секторе из фискальной функции на регулирующую и стимулирующую: осуществить дифференциацию ставок платы за пользование недрами на основе учитывания отличий в условиях добычи углеводородов, предопределенных горно-геологическими характеристиками месторождений; разработать классификатор условий, за достижение которых будут предоставляться льготы в виде нулевой ставки из платы за пользование недрами (применение новых технологий для продолжения термина эксплуатации месторождений, добыча на малодобитных скважинах)

Установлены направления для разработки собственной методики дифференциации ставок платы за пользование недрами, путем учитывания следующих факторов: "отработанности" запасов, обводненности нефти, стадии разработки и гидропроводимости пласта.

Ключевые слова: трудноизвлекаемые запасы; дифференциация налогообложения; нефтегазодобывающие предприятия; плата за использование недр.

Iryna Volodymyrivna PEREVOZOVA

PhD in Economics,
Associate Professor, CAP,
Lecturer of the Department of Accounting and Audit,
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,
Karpatska str., 15, Ivano-Frankivsk, 76019, Ukraine
E-mail: perevozova@ukr.net
Phone: +380673423720

Oksana Ivanina GRYNJUK

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,
Karpatska str., 15, Ivano-Frankivsk, 76019, Ukraine

APPROACHES TO DIFFERENTIATION OF RATE FEE FOR USE OF MINERAL RESOURCES

Abstract

Peculiarities of taxation of oil and gas industry enterprises of the countries with developed market economy, in particular Canada, are considered in the article. The techniques of differentiation of tax rates for subsoil use on the basis of production approach are shown. It has been analysed the offers of foreign scholars as for the composition of the factors on the basis of which the differentiation is performed. For each of these factors the coefficient has been set. Within the review of the taxation of domestic oil and gas companies it has been determined the absence of an objective and comprehensive approach to the formation of a fiscal tool. On the basis of a critical analysis of the current mechanism of taxation of enterprises it has been proved the necessity of differentiating of tax rates charges for subsoil use, depending on the factors. Based on the analysis of the mechanisms of taxation of mining companies in foreign countries, it has been proposed the system of measures that can move the emphasis of taxation in the oil sector from fiscal function to regulatory and incentive ones: to make a differentiation of fee rates for the use of mineral resources taking into consideration the differences of hydrocarbon production due to geological characteristics of the deposits; to develop a classifier conditions for achieving of which will be provided with the benefits in the form of a zero rate of payments for subsoil use (the use of new technologies to extend the exploitation, production in marginal wells). The areas for the development of the own methods of differentiation rates of fees for use of mineral resources, by taking into account the following factors: oil water content, stages of development and hydro-conductivity of the layer are established.

Keywords: hard recoverable reserves; the differentiation of taxation; oil and gas companies; charges for the use of mineral resources.

Вступ

Паливні та енергетичні ресурси складають життєво важливу основу існування економіки України та визначають перспективність проведення в життя економічної, технічної, соціальної та екологічної політики будь-якого уряду країни. Від енергетичного достатку залежить і добробут її народу [10]. Саме тому побудова ефективної системи оподаткування нафтогазовидобувної галузі є одним із основних завдань економічної політики нашої держави, яка багата на сировинні ресурси. У цьому аспекті важливим постає вивчення та ефективне використання досвіду країн із розвинутою ринковою економікою, що сформували достатньо ефективну систему оподаткування нафтогазовидобувної промисловості.

Дослідженням питання диференціації ставок плати за користування надрами займалися такі іноземні вчені, як Ахпатєлов Е. А., Батурін Ю. Е., Бобильов Ю. Н., Байчурін Н. Р., Власова Р. Г., Голоскоков А. Н., Матвєєв Ю. Ф., Потєряєв А. Г., Садиков Р. К., Суботін М. А., Халімов Є. М. та ін.

Мета статті

Мете статті – систематизувати особливості систем оподаткування підприємств нафтогазовидобувної промисловості країн із розвинутою ринковою економікою, встановити необхідність диференціації податкових ставок плати за користування надрами залежно від виробничих факторів та запропонувати систему заходів, здатних перемістити акценти оподаткування в нафтовидобувному секторі України з фіскальної функції на регульовальну та стимульовальну.

Виклад основного матеріалу дослідження

Використання природних ресурсів в Україні здійснюється на оплатній основі, яка встановлена з метою економічного регулювання природокористування, стимулювання раціонального і комплексного використання різних видів природних ресурсів і охорони довкілля, формування матеріальних ресурсів країни. Натомість, адекватність її розрахунку, особливо щодо підприємств нафтогазовидобутку, викликає серйозні сумніви щодо спрямованості дії цієї плати.

З метою підвищення ефективності економічного механізму системи плати за використання надр, прийняття превентивних заходів для забезпечення доходності підприємств нафтогазовидобутку та збалансованого видобутку вуглеводнів доцільно провести систематизацію особливості систем оподаткування підприємств нафтогазовидобувної промисловості країн із розвинутою ринковою економікою.

Зокрема, досвід Канади свідчить, що в цій країні мінеральні ресурси перебувають у власності провінцій, які встановлюють власний режим оподаткування. Ставки роялті для оподаткування видобутку нафти коливаються від 0 % до 40-45 %. При цьому оподаткування роялті здійснюється на основі свердловин, а величина ставки залежить від продуктивності свердловини, рівня видобутку та ціни на нафту. Ставки роялті для газу варіюються в Канаді в діапазоні від 12,5 % до 45 %. У більшості випадків ставки залежать від продуктивності свердловин, видобутку газу та ціни на нього. У провінції Альберта для «низькопродуктивних» газових свердловин використовуються знижені ставки роялті в розмірі 5 %. Додатково стягується податок на дохід корпорацій, що коливається в межах 15,5 – 17 % [1, с. 17].

В основному нафтодобувному регіоні Канади – провінції Альберта - розрахункові формули, які використовуються в системі обкладання роялті, характеризуються своєю «гнучкістю». Вони враховують низку факторів: відмінності в економіці та технології видобутку нафти і газу, зміну ціни на нафту, рівень видобутку (продуктивність свердловин), час відкриття родовища (етап освоєння нафтогазових ресурсів), відмінності в якості видобутої нафти. Ставки роялті зростають із відповідним зростанням цін на нафту та продуктивності свердловин. Для великих родовищ характерні вищий рівень видобутку та прибутковості, оскільки середні витрати відносно низькі. Малі родовища дають набагато менший видобуток і, як правило, менший прибуток. У ході експлуатації свердловин дебіт поступово знижується. Знижені ставки роялті на пізніх стадіях розробки дозволяють продовжити термін експлуатації свердловин і уникнути втрати ресурсів.

Як правило, найбільші, найпродуктивніші і найприбутковіші родовища відкриваються і вводяться в розробку першими. У зв'язку з цим, канадська система оподаткування роялті передбачає механізми, які враховують, що витрати на пошук і розробку свердловин сьогодні є більшими, ніж у минулому. Формули розрахунку роялті враховують три категорії нафти: «стара», «нова», «третинна». Продукція, видобута із родовищ, що відкриті до 1972р., обкладається за найвищими ставками, після 1972р. – за нижчими, відкриті після 1 жовтня 1992р. – за найнижчими ставками. Формули для розрахунку роялті побудовані наступним чином: вони містять базову (мінімальну ставку), яка гарантує мінімальні надходження в бюджет провінції, а також максимальну. Максимальна ставка змінюється відповідно до категорії нафти.

Для всіх трьох категорій для визначення ставки роялті встановлюються довідкові ціни для «звичайної» та «тяжкої» нафти. Ціни і ставки для останньої нижчі [1, с. 19].

В Альберті застосовуються також спеціальні знижки по роялті. Так для збільшення притоку інвестицій у високозатратні проекти застосовуються знижки для розвідувальних свердловин для «третинної» нафти та пільги для глибоких газових свердловин, для стимулювання використання нових технологій – пільги за умови використання горизонтальних свердловин, для продовження терміну експлуатації виснажених родовищ – знижені ставки роялті при використанні методів збільшення нафтовіддачі пластів, податкові канікули для відновлення свердловин, знижки для малодебітних нафтових свердловин (до 5 %).

У Росії застосовується податок на видобуток корисних копалин («налог на добычу полезных ископаемых» (НДПИ)), що виконує функцію роялті – сплати власнику ресурсів (державі) за право розробки запасів. Та, на відміну від міжнародної практики, диференціація ставок такого податку залежно від умов видобування в нафтовій галузі має обмежений характер, а в інших галузях взагалі відсутня [2, с. 5].

Питання необхідності диференціації податкових ставок залежно від виробничих факторів розглядалось в Росії ще в 90-х роках. Проте через низьку ціну на нафту це питання не було настільки актуальним. В умовах зростання цін на світовому ринку за останні десятиліття постає необхідність у дослідженні проблеми диференціації податкових платежів. На сьогодні існує декілька методик диференціації податків на нафтовидобуток на основі виробничого підходу [2, с.6]:

- методика Батурина Е.Ю. (була розроблена в Сургутському науково-дослідному і проектному інституті «СургутНИПИнефть» в умовах співпраці з відкритим акціонерним товариством «Сургутнефтегаз»);
- методика Халімова Є.М. (розроблена на початку 2004 року спільно з Міністерством економічного розвитку і торгівлі Російської Федерації);
- методика «Росенерго».

Методика «Росенерго» передбачає диференціацію ставок податку на видобуток корисних копалин залежно від виробничих факторів. Загалом було вивчено більше 50 факторів, із них відібрані ті, котрі відповідали певному переліку вимог. До них належать:

- 1) числове значення фактора повинно бути офіційним, воно може залучатись за умови проведення комплексу заходів: управлінських, методичних та організаційних;
- 2) величина фактора не повинна залежати від ефективності діяльності нафтовидобувного підприємства; неприпустимою є цілеспрямована зміна величини фактора;
- 3) податковий орган має доступ до інформації, необхідної для перевірки значення відповідного фактора.

У результаті проведених досліджень були відібрані наступні фактори:

- показник 1 - початкова щільність видобутих запасів W , тис. т/ [км] ²;
- показник 2 - відпрацювання запасів, V (%);
- показник 3 - величина запасів, Q (млн т);
- показник 4 - глибина залягання пластів, h (тис. м);
- показник 5 - в'язкість нафти в пластових умовах;
- показник 6 - географічне розташування родовища, K_1 ;
- показник 7 - наявність виробничої інфраструктури, відстань до неї, K_2 (км);
- показник 8 - глибина моря, d (м).

Для розробки методики родовища були поділені на 4 зони. Розмежування територій за зонами наведено в таблиці 1.

Таблиця 1. Розмежування територій за зонами (методика «Росенерго»)

Зона	Території, що входять до неї
Зона 1	Ямало-Ненецкий автономный округ, Ненецкий автономный округ, шельфы Азовского, северо-запада Каспийского, Балтийского морей.
Зона 2	Красноярский край, Иркутская область, Дальневосточный федеральный округ.
Зона 3	Шельфы юго-запада Баренцева, Печорского, юг Берингова, сахалинские и камчатские шельфы Охотского, Японского морей и Тихого океана.
Зона 4	Шельфы северо-востока Баренцева, севера Берингова, Карского, Лаптевых, Восточно-Сибирского морей, магаданский шельф Охотского моря и Чукотское море.

На основі аналізу впливу факторів на величину витрат на видобуток нафти були встановлені порогові значення факторів, при досягненні яких відбувається різке зростання витрат. Відповідним пороговим значенням були встановлені поправочні коефіцієнти від «0» до «1». Вони наведені в таблиці 2.

Таблиця 2. Проект поправочних коефіцієнтів (методика «Росенерго»)

№ фактора (показника)	1	2	1	2	1	2	1	2
1	40<W<50	0,8	30<W<40	0,6	20<W<30	0,3	W<20	0.1
2	70<V<80	0,75	80<V<90	0,5	90<V<95	0,2	95<V	0
3	1<Q<2	0,5	0.5<Q<1	0,25	Q<0.5	0		
4	3<h<4	0,9	4<h<5	0,8	5<h	0,7		
5	50<m<200	0,9	200<m<500	0,75	500<m<1000	0,5	1000<m	0
6	Зона 1	0,9	Зона 2	0,7	Зона 3	0,3	Зона 4	0
7	100 < K ₂ < 200	0,9	200 < K ₂	0,8				
8	100 < d < 200	0,8	200 < d	0,6				

Диференційована ставка податку розраховується за формулою:

$$\text{Ставка податку} = \text{Базова ставка} \times K_1 \times K_2 \times \dots \times K_n, \quad (1)$$

де K₁, K₂, ..., K_n – значення факторів, а n – кількість факторів.

Голоскоков А. Н. [2, с.6] виділяє для газовидобувної галузі наступні фактори:

- глибина залягання продуктивних пластів, h (тис. м);
- дебіти свердловин, тис. м³/добу;
- відпрацьованість запасів, V (%);
- величина запасів, Q (млрд. м³);
- наявність сірки у видобутому газі, %;
- склад видобутої продукції: наявність гелію, газового конденсату, етанової фракції, пропан-бутанів.
- географічне розташування родовищ;
- наявність виробничої інфраструктури, відстань до неї;
- глибина моря, d (м).

Садиков Р. К. запропонував здійснити диференціацію чинних ставок податку на видобуток корисних копалин шляхом уведення коригувальних коефіцієнтів K₁, K₂, K₃, які відповідно враховують гірничо-геологічні, економіко-географічні та економічні умови, характерні для конкретної території, на якій здійснюється видобування [3, с. 43]. Врахувати такі фактори на практиці дуже важко. Вовків А. А. наголошує, що при диференціації ставок податку на видобуток корисних копалин складність полягають не тільки у виборі показників, таких, як ступінь відпрацьованості запасів (стадія освоєння родовища), територіальний фактор (географічне розташування та природно-кліматичні умови), рівень обводненості нафти, а й у відсутності показників по окремих родовищах, що необхідні для комплексного аналізу їх впливу на ефективність розробки родовища [4, с. 50].

Матвеев Ю. Ф. та Суботін М. А. пропонують урахувати такі групи коефіцієнтів: [5, с.116]

- базові коефіцієнти (коефіцієнт відпрацьованості запасів, коефіцієнт складності геологічної будови, коефіцієнт районування територіальних робіт);
- додаткові (спеціально для нафтовидобутку) коефіцієнти (коефіцієнт видобування нафти, якості нафти, коефіцієнт економічних умов (ураховує світовий рівень цін на нафту)).

Ахпателов Е. А., Потеряев А. Г. вважають, що диференціацію податку на видобуток можна досягнути шляхом модифікації чинної формули розрахунку податку, додавши до неї коректуючі коефіцієнти, які відображають гірничо-геологічні, інфраструктурні чи інші умови експлуатації родовищ. До таких основних коректуючих параметрів вони відносять: «продуктивність покладів (дебіт свердловин), стадію розробки родовища чи відпрацьованість запасів; ступінь складності геологічної будови (глибина, неоднорідність колектора, коефіцієнт нафтовіддачі та інші), ступінь розвитку виробничої інфраструктури, якість корисних копалин [6].

У контексті вищезгаданого вивчимо питання оподаткування вітчизняних нафтогазовидобувних підприємств та окреслимо проблемні питання, що потребують подальшого дослідження.

У 2013 році змінено порядок оподаткування обсягу видобутих у податковому періоді корисних копалин у нафтовидобувному секторі: рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні, і плата за користування надрами об'єднані в один податок. Як підтверджує аналіз міжнародного досвіду, впровадження в Україні нового режиму оподаткування видобутку вуглеводнів, який базується на ціні продукції, що реалізується (об'єктом оподаткування виступає дохід підприємства від продажу нафти і газу), і об'єднує два платежі в один, - прогресивне рішення, що застосовується в багатьох країнах світу. Вказані зміни відображені в таблиці 3.

У 2013 році за нафту і конденсат, якщо вони добуті зі свердловин до п'яти тисяч метрів, необхідно було платити 39 % від середньої ціни одного бареля нафти Urals і 17 % – якщо свердловина глибша п'яти тисяч метрів. Для компаній, що працюють на умовах угоди про розподіл продукції, передбачені особливі умови: для нафти і конденсату податок становить 2 % від ринкової вартості вуглеводнів. У зв'язку із внесеними змінами до ПКУ від 27.03.2014р. відбулося розмежування ставок на нафту та конденсат, що відповідно становлять: 39 % та 42 %, якщо вони добуті з покладів, які повністю чи частково залягають на глибині до п'яти тисяч метрів; 18 % (для обох), якщо з глибини понад 5000 метрів; ставки плати за користування надрами для газу природного, що видобувається для комерційних цілей, зріс до 28 % (з покладів, що залягають на глибині до 5000 м) та 15 % (понад 5000 м).

Податкові зобов'язання з плати за користування надрами для видобування корисних копалин для відповідного виду видобутої корисної копалини в межах однієї ділянки надр обчислюється за формулою, що наведена в п. 263.7.1.ст.263 ПКУ [8]:

$$П_{зн} = V_{ф} \times V_{кк} \times C_{внз} \times K_{пп} \quad (2)$$

де $P_{зн}$ – плата за користування надрами;

$V_{ф}$ – обсяг (кількість) відповідного виду видобутої копалини у податковому періоді (в одиницях маси або об'єму);

$V_{кк}$ – вартість одиниці відповідного виду видобутої корисної копалини;

$C_{внз}$ – величина ставки плати за користування надрами для видобування корисних копалин;

$K_{пп}$ – коригуючий коефіцієнт, встановлений у п. 263.10 ПКУ і який визначається залежно від виду корисних копалин та умов її видобування.

Таблиця 3. Зміни в оподаткуванні обсягу видобутих корисних копалин (нафти і конденсату, газу) в Україні [7]

Порядок оподаткування в 2012 році				Порядок оподаткування в 2013 р.		
Глибина покладів вуглеводнів	Розмір ренти, грн.	Плата за користування надрами, грн.	Загальна плата, грн.	Глибина покладів вуглеводнів	Плата за користування надрами	
					Загальний порядок	УРП
Нафта і конденсат						
грн. за 1 тону/ *1,68 (коригувальний коефіцієнт)						
до 5000 м.	2141,8/3598	147,63	3745,63	до 5000 м.	39%	2%
більше 5000м.	792,54/1332		1479,63	більше 5000м.	17%	
шельф	аналог суші		аналог суші	шельф	аналог суші	
Газ						
грн. за 1 тис. куб. м./ * 2,36 (коригувальний коефіцієнт)						
для комерційних цілей до 5000 м.	237/559,32	42,05	601,37	для комерційних цілей до 5000 м.	25%	1,25%
для потреб населення до 5000 м.	59,25		102,3	для потреб населення до 5000 м.	20%	-
для комерційних цілей більше 5000 м.	118,5/279,66		321,71	для комерційних цілей більше 5000 м.	14%	1,25%
для потреб населення більше 5000 м.	47,4		89,45	для потреб населення більше 5000 м.	14%	-
шельф	11,85		56,9	шельф	11%	1,25%

ПКУ передбачає, що для нафти, видобутої на виснажених ділянках, передбачається використовувати коефіцієнт 0,95 для розрахунку податкових зобов'язань з плати за користування надрами. Таким чином, низка проблем в ПКУ залишаються невирішеними: 1) не враховані об'єктивні відмінності в умовах

видобутку вуглеводнів, зумовлені гірничо-геологічними характеристиками родовищ; 2) не врахована стадія розробки родовищ; 3) немає математичного обґрунтування розрахованого коригуючого коефіцієнта. У зв'язку з об'єднанням рентної плати та плати за користування надрами норма п. 258.4 ПКУ [9], у якій зазначалось наступне: «за додаткові обсяги нафти, природного газу (в тому числі нафтового (попутного) газу) та газового конденсату, видобуті внаслідок виконання інвестиційних проектів (програм), якими передбачено нарощування видобутку вуглеводневої сировини, на ділянках надр (родовищах, покладах), що характеризуються погіршеними гірничо-геологічними умовами (важковидобувні) або виснаженістю в процесі розробки в попередніх періодах (далі - ділянки надр), на окремих діючих свердловинах після капітального ремонту, свердловинах, що відновлюються з числа ліквідованих, нових свердловинах чи групах свердловин, що розташовані на таких ділянках надр (далі - об'єкти ділянок надр), оподатковуються за ставкою нуль гривень за одиницю обсягу додаткового видобутку відповідної вуглеводневої сировини», втратила дію.

Зазначені недоліки зумовлюють виникнення необхідності пошуку варіантів диференціації ставок податку залежно від гірничо-геологічних, географічних чинників, які характеризують реальні умови видобутку.

Оскільки у вітчизняних наукових напрацюваннях, що стосуються оподаткування нафтогазовидобувного сектору, питання диференціації ставок плати за користування надрами не розглядається, вважаємо за доцільне скористатись міжнародним досвідом розв'язання цієї проблеми. За «основу» для формування власної методики пропонуємо взяти розглянуту вище методику «Росенерго». Перелік виробничих факторів, врахування яких, на нашу думку, під час розробки власної методики є обов'язковим, наведено в таблиці 4.

Таблиця 4. Фактори, що впливають на диференціації ставки плати за користування надрами

№ п/п	Назва фактора	Характеристика фактора	Примітки
1	«Відпрацьованість» запасів	Перевагою застосування цього фактора є об'єктивність розрахунку (відношення накопиченого видобутку нафти до початково оцінених можливо видобутих запасів) на основі даних державного балансу запасів.	Характеризує тільки те, яка частина запасів вже видобута.
2	Обводненість нафти	Один із основних факторів, який впливає на собівартість видобутку нафти. Його значення росте із зміною стадії розробки (початкова → «зріла» → пізня).	Слід зазначити, що даний фактор необхідно враховувати комплексно з коефіцієнтом «відпрацьовання запасів».
3	Стадія розробки	Стадія розробки є об'єктивною констатацією можливості росту, підтримання або зниження видобутку розробленого об'єкта. Необхідність врахування цього коефіцієнта обумовлена економічним ризиком інвестора: на ранній стадії розробки - високий, на «зрілій» - низький («полка добычи»), на пізній стадії - росте, на завершальній - великий. Для кожної стадії розробки необхідний коригувальний коефіцієнт.	Слід зазначити, що чіткої залежності між стадіями розробки і ступенем «відпрацьованості» родовищ не виявлено. Причина «ігнорування» цього фактору полягає в суб'єктивності визначення стадії розробки, що зазвичай здійснюється експертним шляхом.
4	Гідропровідність пласта	На даний час немає діючої класифікатора важковидобувних запасів. Для класифікації таких запасів необхідно здійснити комплексний аналіз, оскільки наявність високов'язких запасів нафти в малопроникних колекторах можна розглядати як фактора, що ускладнює розробку, в той час як розміщення у високопроникних - полегшуючий.	Вказані параметри об'єднуються формулою гідропроникності. Гідропровідність прямо пропорційна проникності колектора і обернено пропорційна в'язкості нафти. Розгляд тільки одного із цих факторів приведе до неправильного висновку про властивості об'єкта розробки.

Вибірковий відбір найбільш ефективних запасів та дострокове припинення розробки виснажених родовищ зумовлюють необхідність зниження податкового навантаження при освоєнні вуглеводневих родовищ з підвищеними витратами, застосування на них пільгових або більш гнучких податкових інструментів з дотриманням балансу інтересу інвесторів та доходів держави. Зокрема, для досягнення бажаного результату потрібно визначити чіткі критерії встановлення економічної ефективності родовища залежно від характеру покладів, ступеня вивченості ресурсів, ризиків і витрат, пов'язаних з розвідкою і видобутком, і встановити прозору систему державного контролю такої оцінки. Це дозволить залучити важковидобувні запаси в розробку, що забезпечить додатковий видобуток вуглеводнів і додаткові податкові надходження [7].

Висновки та перспективи подальших розвідок. На основі аналізу механізмів оподаткування видобувних підприємств в закордонних країнах пропонується система заходів, здатних перемістити акценти оподаткування в нафтовидобувному секторі з фіскальної функції на регульовальну та стимулювальну:

- здійснити диференціацію ставок плати за користування надрами на основі врахування відмінностей в умовах видобутку вуглеводнів, зумовлених гірничо-геологічними характеристиками родовищ, стадії розробки родовища та інших факторів, що наведені у таблиці 4;
- розробити класифікатор умов, за яких надаватимуться пільги у вигляді «0» ставки з плати за користування надрами (застосування нових технологій для продовження терміну експлуатації родовищ, що на останній стадії розробки, видобуток на малодобітних свердловинах).

Надалі будуть проведені дослідження впливу запропонованих факторів (відпрацьованість запасів, обводненість нафти, стадія розробки та гідропровідність пласта) на величину витрат на видобуток нафти для встановлення порогових значень таких факторів, при досягненні яких відбудуватиметься різке зростання витрат. Попередньо оцінений період, вибраний для визначення такого впливу, становить 20 років.

Список літератури

1. Бобылев, Ю. Н. *Мировой опыт налогообложения добывающей промышленности* [Текст] / Ю. Н. Бобылев. – М., 2013. – 67с.
2. Голоскоков, А. Н. *Подходы к дифференциации налогообложения в газовой отрасли* [Електронний ресурс] / А. Н. Голоскоков // *Нефтегазовое дело. – Режим доступу: http://www.ogbus.ru/authors/Goloskokov/Goloskokov_2.pdf*.
3. Садыков, Р. К. *Механизм расчета дифференцированной ставки налога на добычу общераспространенных полезных ископаемых* [Текст] / Р. К. Садыков, Р. Г. Власова, Н. Р. Байчурина // *Разведка и охрана недр. – 2005. – с. 43-46*.
4. Волков, А. А. *О дифференциации налога на добычу полезных ископаемых* [Текст] / А. А. Волков // *Известия высших учебных заведений. Геология и разведка. – 2007. – № 1. – С. 49-52*.
5. Матвеев, Ю. Ф. *Рентный подход в недропользовании* [Текст] / Ю. Ф. Матвеев, М. А. Субботин. – М.: НИИ-Природа, 2003. – 245 с.
6. Ахпателов, Э. А. *Экономическая модель расчета дифференцированного налога на добычу полезных ископаемых для нефтедобывающих предприятий* [Текст] / Э. А. Ахпателов, А. Г. Потеряев // *Вестник недропользователя Ханты-Мансийского автономного округа. – 2005. – № 16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oilnews.ru/16-16/ekonomicheskaya-model-rascheta-differencirovannogo-naloga-na-dobychu-poleznykh-iskopaemykh-dlya-neftedobyvayushhix-predpriyatij>*.
7. Опимах, Р. *Новый налоговый порядок для нефтегазодобычи в Украине* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oil-gas-energy.com.ua/wp-content/uploads/47_2012_page_62-64.pdf.
8. *Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI* [чинний: Редакція від 01.05.2014] – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
9. *Добывающее законотворчество.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nefterynok.info/analytics.phtml?art_id=123.
10. Крижанівський, Є. І. *Вектори незалежності* [Текст] / Є. І. Крижанівський. – Галичина. – № 163-164 від 31 жовтня 2013 р. – 16с. – С.1,9.

References

1. Bobylev, Y. N. (2013). *Global experience in taxation of extractive industry.* – Moscow.
2. Goloskokov, A. N. (n.d.). *Approaches to differentiation of taxation in the gas industry.* *Oil and gas.*
3. Sadykov, R. K., Vlasov, R. G., Bychourin, N. R. (2005). *Mechanism for calculating differentiated tax rates on extraction of common minerals. Exploration and protection of mineral resources, 43-46.*
4. Volkov, A. A. (2007). *About tax differentiation of tax rates for the use of mineral resources. News of higher educational institutions. Geology and Prospecting, 1, 49-52.*

-
5. *Matveev, Y. F. (2003). Rental approach in the subsoil use. Moscow: NIA-Priroda.*
 6. *Akhpatelov, E. A., Poteryaev, A. G. (2005). Economic model of calculation the differentiated tax for the use of mineral resources of enterprises of oil and gas industry Bulletin of the subsoil user of Khanty-Mansi Autonomous Okrug, 16.*
 7. *Opimakh, P. (n. d.) The new taxation order for oil and gas in Ukraine.*
 8. *Tax Code of Ukraine. (2010, December 2). № 2755-6.*
 9. *Mining lawmaking. Retrieved May 15, 2014, from : http://www.nefterynok.info/analytics.phtml?art_id=123.*
 10. *Krizhanivsky, Y. I. (2013, October). Vectors of independence. Galicia , 163-164, 1-9.*

Стаття надійшла до редакції 16.05.2014 р.

Інна В'ячеславівна ПОПОВА

аспірантка,
старший спеціаліст Відділу зовнішніх зв'язків
СК «Глобус» Vienna Insurance Group
вул. А. Іванова, 21/17, м. Київ, 01010, Україна
E-mail popova@ic-globus.com
Телефон +38 050 432 0345

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ СТРЕС-ТЕСТУВАННЯ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ

Попова, І. В. Удосконалення методики стрес-тестування страхових компаній [Текст] / Інна В'ячеславівна Попова // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2014. – Том 16. – № 1. – С. 242-250. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті доведено необхідність вдосконалення фінансового контролю страхових компаній через вибір нового політичного та економічного курсу розвитку країни, а також неефективність старої моделі, яка не сприяє сталому розвитку та прозорості страхового ринку, а породжує тіньові схеми роботи компаній, впливає на зменшення страхових виплат, демпінг, недостатність формування активів та страхових резервів. Зростаючі вимоги до платоспроможності страхових компаній породжують нові засоби контролю та інструментів, що змушують компанії застосовувати сучасні інформаційні технології та використовувати адаптовані до українських умов господарювання європейські моделі. Удосконалення вітчизняних систем контролю полягає у зміні показників, що дають можливість урахувати страхові ризики та отримати об'єктивну оцінку фінансової стійкості компанії, її вразливості до зовнішніх умов. Сучасні системи становлять комплекс поєднаних таблиць, графіків та діаграм, на основі чого можна швидко та якісно зробити аналіз та прогноз діяльності компанії. Тенденцією реформування системи нагляду є перехід від ручного підрахунку показників на автоматизовані процеси, об'єднання контролю основних процесів діяльності страхової компанії в єдиний модуль з використанням математичного та програмного потенціалу комп'ютерних систем.

Ключові слова: фінансовий контроль страхових компаній; фінансовий менеджмент; фінансова криза; економічна нестабільність; удосконалення стрес-тестів для страхових компаній; європейський досвід Solvency II.

Инна Вячеславовна ПОПОВА

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ СТРЕСС-ТЕСТИРОВАНИЯ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ

Аннотация

В статье доказана необходимость совершенствования финансового контроля страховых компаний через выбор нового политического и экономического курса развития страны, а также неэффективность старой модели, которая не способствует устойчивому развитию и прозрачности страхового рынка, а порождает теневые схемы работы компаний, влияет на уменьшение страховых выплат, демпинг, недостаточность формирования активов и страховых резервов. Растущие требования к платежеспособности страховых компаний порождают новые средства контроля и инструментов, которые заставляют компании использовать современные информационные технологии и использовать адаптированные к украинским условиям хозяйствования европейские модели. Совершенствование отечественных систем контроля состоит в изменении показателей, дающих возможность учесть страховые риски и получить объективную оценку финансовой устойчивости компании, ее уязвимость к внешним условиям. Современные системы составляют комплекс объединенных таблиц, графиков и диаграмм, на основе чего можно быстро и качественно сделать анализ и прогноз деятельности компании. Тенденцией реформирования системы надзора является переход от ручного подсчета показателей на автоматизированные процессы, объединения контроля основных процессов

деятельности страховой компании в единый модуль с использованием математического и программного потенциала компьютерных систем.

Ключевые слова: финансовый контроль страховых компаний; финансовый менеджмент; финансовый кризис; экономическая нестабильность; усовершенствование стресс-тестов для страховых компаний; европейский опыт Solvency II.

Inna Vyacheslavivna POPOVA

PhD student,
Senior Specialist of Department of Foreign Relations,
IC «Globus» Vienna Insurance Group
A. Ivanov str., 21/17, Kyiv, 01010, Ukraine
E-mail popova@ic-globus.com
Phone: +380504320345

Abstract

The article proves the need to improve financial control of insurance companies through the choice of a new political and economic course of the country, as well as the inefficiency of the old model, which does not promote sustainability and transparency of the insurance market, and creates a shady schemes of companies, reductions in insurance payments, dumping, lack of formation of the assets and insurance reserves. The increase of the solvency requirements of insurance companies create new control means and tools that make companies to use modern information technology and European models adapted to Ukrainian economic conditions. Improvement of local control systems considers the change of the parameters that make it possible to take into account insurance risks and obtain an objective assessment of the financial stability of the company, its vulnerability to external conditions. Modern systems are complex combined tables, charts and graphs. On their basis it is possible to make quick analysis and forecast the company activity quickly and efficiently. Trends of reforming the system of supervision mean the transition from manual calculation of parameters to automated processes, combination of control of the main processes of the insurance company activity into a single module using mathematical and programmatic capacity of computer systems.

Keywords: financial control of insurance companies; financial management; financial crisis; economic instability; improvement of stress - tests for insurance companies; the European experience Solvency II.

JEL classification: G22, G38, G01

Вступ

Україна стоїть на порозі вирішення важливих гео економічних та політичних питань і визначення нового курсу розвитку всієї фінансової системи, яка поки що знаходиться в перехідному стані, невдовзі має успадкувати нові принципи роботи всіх суб'єктів фінансового ринку, а саме: побудувати прозорі та відкриті відносини, що усувають можливість корупції та шахрайської діяльності, а також упровадження механізму контролю з боку громадськості та публічних організацій.

Нових підходів потребує і фінансовий контроль страхових компаній, що передбачає впровадження нових моделей із використанням міжнародного досвіду та європейських систем, адаптованих до вітчизняної моделі господарювання.

Актуальність теми фінансового контролю страхових компаній та практичного вдосконалення моделей та систем контролю розглядали: О. О. Гаманкова, В. С. Лень, В. П. Левченко, Е. В. Машаро, А. П. Пінчук та інші.

Однак у дослідженнях та практичному застосуванні вдосконалених методик є розбіжність думок щодо впровадження новацій та оновлених моделей стрес-тестів для страховиків.

Мета статті

Метою статті є аналіз здійснення фінансового контролю страхових компаній, а також доцільність та актуальність реформування сучасної моделі стрес-тестування.

Виклад основного матеріалу дослідження

Новий шлях розвитку України, обраний новим урядом, спрямований на євроінтеграцію та потребує сумлінної роботи всіх органів державної влади, що пов'язана із зміною нормативної бази та систем управління з метою уніфікації законодавства із європейськими нормами та стандартами. Уніфікації та вдосконалення потребує і система фінансового контролю страхових компаній.

Нещодавні зміни в галузі страхування, з одного боку, значно вдосконалили систему контролю, а з

іншого - потребують подальших реформ та змін. Знайдемо позитивні та негативні сторони здійснення фінансового контролю страхових компаній на сучасному етапі розвитку страхового ринку.

Таблиця 1. Порівняння позитивних сторін і недоліків, що торкаються питання реформування та здійснення фінансового контролю страхових компаній

№	Проведення фінансового контролю страхових компаній	
	Позитивні сторони	Недоліки, які потребують реформ
1	Оновлення нормативної бази, що стосується питання здійснення перевірок (інспекцій).	Часта зміна законодавства у сфері страхування
2	Підвищення вимог до капіталу та платоспроможності страховиків	Часта зміна керівників Уповноваженого органу
3	Встановлення вимог щодо наявності у страховика якісних активів у розмірі, який є не меншим, ніж розмір усіх його зобов'язань (страхові та інші).	Встановлення високих вимог щодо формування резервів та активів страховиків у період економічної кризи та фінансової нестабільності, що може призвести до банкрутства страховиків, виходу із членства в МТСБУ
4	Унеможливлення діяльності страховиків з використанням «схемних» операцій перестраховування	Недієвість сучасної моделі стрес-тестування, використання старих методів контролю
5	Забезпечення можливості подання страховиками звітності у недокументарній формі	Участь посадових осіб Державних контролюючих органів у тінювих схемах
6	Підвищення прозорості діяльності страховиків	Відсутність стратегії розвитку страхового ринку
7	Побудова системи раннього попередження ризиків діяльності страховиків	Відсутність класифікації правопорушень у сфері страхування та визначення, у зв'язку з цим - відповідних заходів впливу
8	Систематичний аналіз фінансового стану страховиків	Недостатньо автоматизована система контролю, відсутність інформаційного забезпечення та єдиного підходу у застосуванні стрес-тестування із застосуванням комплексних Excel таблиць та європейського досвіду використання нормативу Solvency II.

* План першочергових заходів з державного регулювання та нагляду на ринку страхування 2014 р. [1]

Нещодавно Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, були затверджені вимоги щодо регулярного проведення стрес-тестування страховиками (Розпорядження № 484 від 13.02.2014 р.) [2].

Вимоги розроблено з метою вдосконалення системи пруденційного нагляду, встановлення вимог, що обмежують ризики за операціями з фінансовими активами, запобігання неплатоспроможності, забезпечення фінансової стійкості страховиків та захисту інтересів страхувальників.

Страхова діяльність пов'язана з ризиками, які можуть негативно вплинути на діяльність страховика.

Одним із способів вимірювання потенційного впливу на фінансовий стан страховика виняткових, але ймовірних негативних подій (стресів) є стрес-тестування. Стрес-тестування дає змогу визначити спроможність страховика протистояти потрясінням на фінансовому ринку. За допомогою стрес-тестування страховик може визначити розмір збитків у разі виникнення стресових подій, а також свою потенційну можливість покривати ці збитки та оцінити стан власного капіталу.

Разом із удосконаленням управління власними ризиками необхідною є підготовка страховиків до запровадження у майбутньому вимог до платоспроможності з урахуванням ризиків, а також із застосуванням власних моделей, відповідно до положень Директиви Європейського Парламенту та Ради № 2009/138/ЄС від 25.11.2009 щодо заснування та здійснення діяльності зі страхування та перестраховування Solvency II.

Запровадження регулярного проведення стрес-тестування страховиками та розкриття інформації щодо ключових ризиків та результатів проведених стрес-тестів під час подання звітних даних надасть можливість Нацкомфінпослуг здійснювати аналіз ризиків на страховому ринку загалом. Аналіз стрес-тестування є важливим інструментом пруденційного нагляду і обов'язковим для оцінювання нормативного запасу платоспроможності відповідно до Директиви Європейського Парламенту та Ради № 2009/138/ЄС від 25.11.2009 щодо заснування та здійснення діяльності зі страхування та

перестраховання Solvency II.

На відміну від вимог зазначеної директиви, Нацкомфінпослуг на сьогодні не вимагає наявності капіталу, необхідного для покриття ризиків. Водночас прийняття Вимог дасть змогу, проаналізувавши вплив різних сценаріїв на фінансове становище страхових компаній, запровадити вимоги до платоспроможності, передбачені Директивою Європейського Парламенту та Ради № 2009/138/ЄС від 25.11.2009 щодо заснування та здійснення діяльності зі страхування та перестраховання Solvency II, адаптовані відповідно до особливостей вітчизняного фінансового ринку.

Згідно з Вимогами впливу на фінансовий стан страховика підлягають такі події (стреси):

- зменшення на 30 % ринкової вартості акцій, які перебувають у лістингу на фондовій біржі, що внесені до складу активів балансу;
- зменшення на 40 % ринкової вартості акцій, які не перебувають у лістингу, що внесені до складу активів балансу;
- зниження на 10 % цін на облігації підприємств, що внесені до складу активів балансу;
- підвищення обмінного курсу іноземних валют відносно гривні на 25 %;
- зниження обмінного курсу іноземних валют відносно гривні на 25 %;
- зниження ринкових цін на нерухомість на 25 %. Для оцінки стресу балансова вартість нерухомості, що обліковується за справедливою вартістю, зменшується на 25 %, а для нерухомості, яка обліковується за моделлю собівартості, страховик здійснює оцінку зменшення корисності такої нерухомості з урахуванням зниження ринкової вартості на неї на 25 %.

Страховики, що здійснюють обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів; що здійснюють медичне страхування (безперервне страхування здоров'я); страхування життя, також вимірюють вплив на свій фінансовий стан подій, які зазначені у формі (таблиця 2).

Таблиця 2. Форма для надання страховиком інформації щодо ключових ризиків та результатів проведеного стрес-тестування

<i>i</i>	Стрессова подія	ΔBHA^i	$ЗBHA^i$
1	Зменшення на 30 % ринкової вартості акцій, які перебувають у лістингу на фондовій біржі, що внесені до складу активів балансу		
2	Зменшення на 40 % ринкової вартості акцій, які не перебувають у лістингу, що внесені до складу активів балансу		
3	Зниження на 10 % цін на облігації підприємств, що внесені до складу активів балансу		
4	Підвищення обмінного курсу іноземних валют відносно гривні на 25 %		
5	Зниження обмінного курсу іноземних валют відносно гривні на 25 %		
6	Зниження ринкових цін на нерухомість на 25 %		
7	Збільшення загальної суми виплат за обов'язковим страхуванням цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів страхування на 30 % (для страховиків, що здійснюють таке страхування)		
8	Збільшення загальної суми виплат за медичним страхуванням (безперервним страхуванням здоров'я) на 40 % (для страховиків, що здійснюють таке страхування)		
9	Збільшення витрат, пов'язаних з обслуговуванням договорів медичного страхування (безперервного страхування здоров'я), на 10 % (для страховиків, що здійснюють таке страхування)		
10	Збільшення рівня смертності для кожної вікової групи на 15 % (для страховиків, що здійснюють страхування життя)		
11	Зменшення рівня смертності для кожної вікової групи на 20 % (для страховиків, що здійснюють страхування життя)		
12	Збільшення рівня тимчасової втрати працездатності, інвалідності, отримання травматичних ушкоджень, функціональних розладів здоров'я на 35 % у перший рік дії договорів страхування та збільшення рівня тимчасової втрати працездатності, інвалідності, отримання травматичних ушкоджень, функціональних розладів здоров'я на 25 % протягом наступних років дії договорів страхування (для страховиків, що здійснюють страхування життя)		

різниця між величиною нетто-активів відповідно до звітних даних страховика та величиною нетто-активів, оцінених згідно з припущенням, що описує і-ту стресову подію, у грн, що визначається за формулою

$$\Delta BHA^i = BHA_3 - BHA_C^i;$$

BHA_3 - загальна величина нетто-активів відповідно до звітних даних страховика у грн;
 величина нетто-активів, оцінених згідно з припущенням, що описує і-ту стресову подію, грн.

BHA_C^i - у $(i = \overline{1, n})$, n - кількість стресових подій, n=12);
 зміна величини нетто-активів у відсотках, що визначається за формулою

$$zBHA^i - zBHA^i = \frac{\Delta BHA^i}{BHA_3} \times 100\%$$

Ці Вимоги не враховують цілий перелік ризиків, притаманних страховій діяльності, та можуть значно вплинути на фінансовий стан компаній. Особливо це видно після порівняння цієї методики стрес-тестування із ризиками, які оцінюються в європейській системі Solvency II, для підрахунку необхідного капіталу з урахуванням ризиків, притаманних страховій діяльності, а саме (SCR) Solvency capital requirement. Розглянемо ці ризики детальніше в таблиці 3.

Таблиця 3. Компоненти та ризики стандартної формули при підрахунку необхідного платоспроможного капіталу (SCR) Solvency capital requirement

№	Компоненти SCR	№	Компоненти SCR
1.	Технічні резерви	7.	Андеррайтинговий ризик для страховика, який здійснює страхування життя
2.	Операційний ризик	7.1.	Ризик збільшення рівня смертності
3.	Нематеріальний ризик	7.2.	Ризик збільшення тривалості життя
4.	Ринковий ризик:	7.3.	Ризик непрацездатності та шкоди здоров'ю
4.1.	Ризик зміни процентних ставок	7.4.	Ризик зростання витрат на ведення справи
4.2.	Фондовий ризик	7.5.	Ризик зміни розміру ануїтетів
4.3.	Майновий ризик	7.6.	Ризик розірвання договорів
4.4.	Ризик спреду	7.7.	Катастрофічний ризик
4.5.	Валютний ризик	8.	Ризики для страховиків, що здійснюють медичне страхування
4.6.	Ризик концентрації	8.1.	Ризик збільшення рівня смертності
4.7.	Ризик неліквідності премій	8.2.	Ризик збільшення тривалості життя
5.	Ризик дефолту контрагентів	8.3.	Ризик непрацездатності та шкоди здоров'ю
6.	Андеррайтинговий ризик для страховика, який здійснює страхування інше ніж страхування життя	8.4.	Ризик зростання витрат на ведення справи
6.1.	Ризик недостатності премій і резервів	8.5.	Ризик зміни розміру ануїтетів
6.2.	Катастрофічний ризик	8.6.	Ризик розірвання договорів
6.3.	Ризик розірвання договорів	8.7.	Катастрофічний ризик
		8.8.	Ризик недостатності премій і резервів
		8.9.	Ризик катастрофи, пов'язаний із здоров'ям

Підрахунок цих ризиків супроводжується складними розрахунками, які наведено в Excel таблицях, вони взаємопов'язані між собою і складають єдину комплексну систему оцінки ризиків та визначення капіталу, необхідного для кожного із страховиків.

Вітчизняні моделі переважно збудовані на ручному підрахунку показників, що значно ускладнює та уповільнює процес аналізу та здійснення стрес-тестування.

Для модернізації фінансового контролю та реформування вітчизняної моделі стрес-тестування необхідно розробити комплексну стратегію розвитку страхового ринку із чітким планом першочергових заходів з державного регулювання та нагляду, які повинні обов'язково містити вдосконалення методик контролю із застосуванням сучасних Excel таблиць та IT технологій, що унеможливають ручний підрахунок показників та комплексно оцінюють фінансову діяльність страхової компанії.

Систематизація та об'єднання фінансових даних у єдиний модуль із подальшим аналізом та підрахунком показників у електронному режимі дозволить об'єктивно здійснити контроль та полегшить роботу контролерів усіх рівнів.

Input cells	
simple formulas (sums)	
input cell for groups only	

Content	
1. Current solvency I position	
2. Provisions valued according to current accounting bases - totals	
3. Detailed informations on technical provisions valued according to current bases	

1 Current solvency I position [Back to top](#)

Required solvency margin	0
of which non-life part	
of which life part	
Available solvency margin	
(Solo) Minimum guarantee fund	
(Groups) Method used for calculation	

2 Provisions valued according to current accounting bases - totals [Back to top](#)

Totals	Total		Life		Health		Non-Life	
	Gross	Net	Gross	Net	Gross	Net	Gross	Net
Unit linked	0	0	0	0	0	0	0	0
Provision for unearned premium	0	0	0	0	0	0	0	0
Life assurance provision	0	0	0	0	0	0	0	0
Claims outstanding provisions	0	0	0	0	0	0	0	0
Provision for bonuses and rebates	0	0	0	0	0	0	0	0
Equalisation provision	0	0	0	0	0	0	0	0
Other technical provisions	0	0	0	0	0	0	0	0
thereof provisions for unexpired risk	0	0	0	0	0	0	0	0

3 Detailed informations on technical provisions valued according to current bases [Back to top](#)

Provisions on current accounting basis	Direct business and proportional acceptations														Non-proportion		
	Insurance with profit participation	Index-linked and unit-linked insurance	Other life insurance	Accepted life Reinsurance	Accident	Health	Motor vehicle liability	Other motor	Marine, aviation and transport	Fire and other damage to property	General liability	Credit and suretyship	Legal expenses	Assistance	Miscellaneous financial loss	health	casualty
Gross provisions	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Unit linked	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Рис. 1. Дослідження кількісного впливу ризиків на страхові компанії QIS 5 (Quantitative Impact Study 5) [3]

Зобразимо структуру стрес-тестів, які застосовуються в Європі, і порівняємо з вітчизняною моделлю¹.

Participant's name >		Stress test 2014 index		2013 -- (-)	
		EIOPA-14-216-ST14_Templates-(20140528)			
Content	Sheet	GoTo	Required for ...		
This sheet	P.Index	GoTo			
Explanations on the structure and content of this spreadsheet	P.Readme	GoTo			
1. Participant information	Participant	GoTo	Both		
2. Information on the end 2013 before stress situation					
Solvency II balance sheet and capital requirements	BS	GoTo	Both		
Additional information on end 2013 situation	BS+	GoTo	Both		
3. Core stress test scenarios using the end 2013 financial position as the starting point					
A) Core module market stress scenarios					
Comprehensive scenario 1	BS.CA1	GoTo	Core		
Comprehensive scenario 2	BS.CA2	GoTo	Core		
Questionnaire on EIOPA-ESRB market stress scenarios	CA.Q	GoTo	Core		
B) Core module single factor insurance stresses					
Single factor insurance stresses	SFIS	GoTo	Core		
Questionnaire on single factor insurance stresses	SFIS.Q	GoTo	Core		
4. Low yield module using the end 2013 financial position as the starting point					
Additional information on the before stress situation					
Asset cash flows before stress	BS+Assets(CF)	GoTo	Low yield		
Liability cash flows before stress	BS+Liabilities(CF)	GoTo	Low yield		
A) Long lasting low rates for all maturities					
Impact on balance sheet and capital requirements	BS.LYA	GoTo	Low yield		
Asset cash flows post stress	BS+LYA.Assets(CF)	GoTo	Low yield		
Liability cash flows post stress	BS+LYA.Liabilities(CF)	GoTo	Low yield		
B) Atypical reverse shocked interest rate curve					
Impact on balance sheet and capital requirements	BS.LYB	GoTo	Low yield		
Asset cash flows post stress	BS+LYB.Assets(CF)	GoTo	Low yield		
Liability cash flows post stress	BS+LYB.Liabilities(CF)	GoTo	Low yield		
Questionnaire on Low yield	LY.Q	GoTo	Low yield		
5. Overview of results	Overview	GoTo			

Рис. 2. Показники стрес-тестів 2014 р. європейської моделі [4]

¹ Reporting templates. Електронний режим доступу: [https://eiopa.europa.eu]

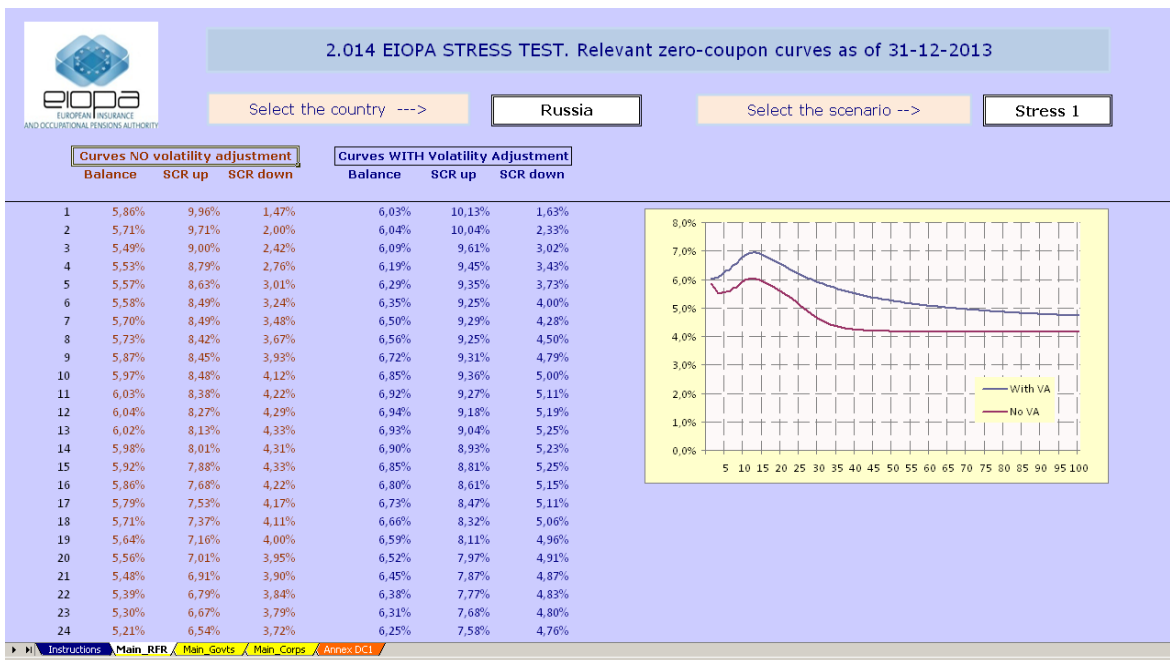

Рис. 3. Стрес-тест. Крива з нульовим купоном станом на 31.12.2013 р.

Сучасні Європейські стрес-тести є одним із найважливіших наглядних інструментів, які допомагають оцінити стійкість страхового сектору в несприятливих ситуаціях і сформувані обґрунтовані висновки для підтримки стабільності фінансової системи.

Основна різниця Європейських та вітчизняних моделей стрес-тестів полягає у спрощенні системи контролю в Україні, де значно скорочено перелік ризиків, які впливають на діяльність страхових компаній, не використовуються повною мірою математичні та інформаційні можливості, значно недооцінені ринкові та операційні ризики, які особливо у 2013-2014 рр. набули нового значення та мають суттєвий вплив на діяльність компаній.

Найбільшими ваговими ризиками для всього страхового ринку у 2014 стали:

Ринкові ризики

- ризик коливання валюти (рис. 4);
- фондовий ризик (коливання ціни на цінні папери (рис. 5));
- ризик дефолту контрагентів (банки, страхові компанії, клієнти);

Андеррайтингові ризики

- ризик недостатності премій і резервів;
- ризик збільшення середньої страхової виплати;

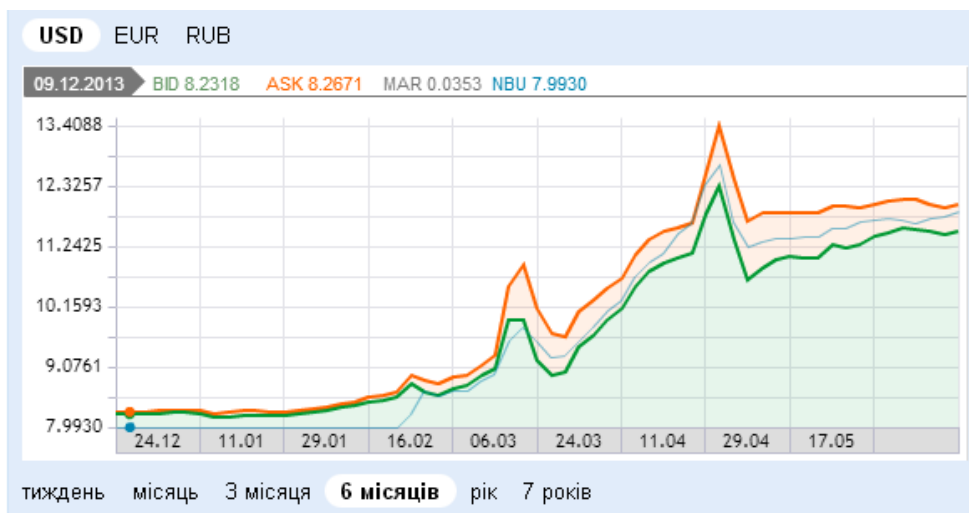

Рис. 4. Графік флуктуацій середнього курсу долара (USD) [5].

Знецінення гривні за останні 6 місяців 2014 року досягло 50 %, що стало причиною втрати населенням України частини щомісячного доходу та заощаджень. Громадяни стають менш платоспроможними через здорожчання продуктів та зростаючу інфляцію, паніка на фінансовому ринку є причиною зняття депозитів з банківських рахунків, що дестабілізує всю фінансову систему і породжує ризик дефолту контрагентів.

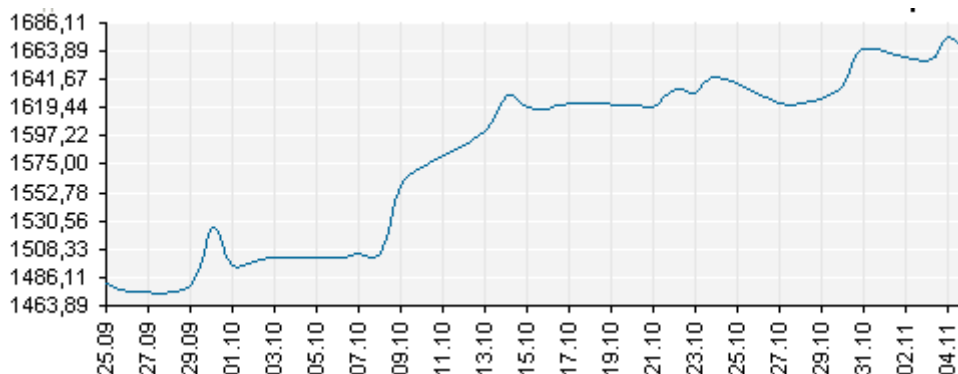

Рис. 5. Динаміка зміни індексу КАС - 20, Україна) [6].

	КРАЇНА	ІНДЕКС	ЧАС
<u>PFTS</u>	UA	439.09 ↓	03.06 17:00
<u>UX</u>	UA	1 197.02 ↓	04.06 17:00
<u>MICEX</u>	RU	1 472.83 ↑	03.06 19:30
<u>S&P-500</u>	US	1 923.00 ↓	04.06 17:15
<u>FTSE-100</u>	GB	6 808.34 ↓	04.06 17:15
<u>CAC-40</u>	FR	4 495.50 ↑	04.06 17:15
<u>DAX</u>	DE	9 910.32 ↑	04.06 17:15
<u>SMI</u>	CH	8 651.46 ↓	04.06 17:15

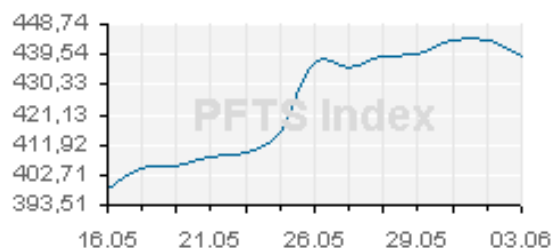

Рис. 6. Індеси фондового ринку

* Найбільш поширеним в Україні є індекс КАС-20, який офіційно визначається з 1.01.97р. Індекс покликаний допомогти інвестору оперативної відслідковувати об'єктивний стан усього фондового ринку України. У розрахунку індексу КАС-20 залучено акції різноманітних галузей і напрямів).[7]

Через економічну та політичну нестабільність в Україні постає необхідність своєчасного врахування ринкових змін на фінансовому ринку і застосування жорстких заходів для попередження нестабільності компаній, що потребує внесення змін та реформування стрес-тестів, з огляду на нові ринкові умови та швидкі перетворення на глобальних ринках.

Список літератури

1. План першочергових заходів з державного регулювання та нагляду на ринку страхування 2014 рік;
2. Про затвердження Вимог щодо регулярного проведення стрес-тестування страховиками та розкриття інформації щодо ключових ризиків та результатів проведених стрес-тестів : [Текст] розпорядження Нацкомфінпослуг № 484 від 13.02.2014;
3. Quantitative Impact Study 5 (QIS 5). 14 Березня 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eiopa.europa.eu>.
4. Reporting templates, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eiopa.europa.eu>.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finance.i.ua>.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finance.ua/ua/stock>.
7. Індекс КАС – 20 [Текст] // Інвестгазета. – № 26. – 12.07.2002.

References

1. *Plan of priority measures of state regulation and supervision of the insurance market in 2014.* (2014).
2. *Natskomfinposluh Resolution «On approval of requirements on a regular stress testing by insurers and disclosure of key risks and the results of stress tests» № 484 from 02.13.2014.* (2014).
3. *Quantitative Impact Study 5 (QIS 5), 14 March 2011.* Retrieved May 15, 2014, from : [<https://eiopa.europa.eu>]. (2011).
4. *Reporting templates.* (2014). Retrieved May 15, 2014, from : [<https://eiopa.europa.eu>].
5. (n. d.). Retrieved May 15, 2014, from : <http://finance.i.ua>.
6. (n. d.). Retrieved May 15, 2014, from : <http://finance.ua/ua/stock>.
7. *Index KAS – 20.* (2002). *Investgazeta*, 26.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2014 р.

Ліана Олександрівна ПТАЩЕНКО

доктор економічних наук,
професор кафедри фінансів та банківської справи,
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Ольга Анатоліївна РУДИЧ

аспірантка,
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка
вул. Міщенка, 5, кв. 20, м. Полтава, 36011
E-mail: reklama_nedvizh@ukr.net
Телефон: +380672954285

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЦІНОУТВОРЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ РИНКОВОГО ТИПУ

Птащенко, Л. О. Концептуальні засади ціноутворення в економіці ринкового типу [Текст] / Ліана Олександрівна Птащенко, Ольга Анатоліївна Рудич // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 251-256. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Предмет дослідження: ціноутворення в економіці ринкового типу.

Метою роботи є узагальнення й уточнення поняття «ринкова ціна» та дослідження генези теорії ціноутворення.

Стаття присвячена дослідженню еволюції концепції ціноутворення в економіці ринкового типу, особливе місце відведено механізмам ціноутворення. У публікації розглянуто сутність економічних категорій «ціна» та «ціноутворення», виділено основні теорії розвитку. Досліджено генезу становлення теорій вартості та корисності як методологічної бази ціноутворення. Доведено можливість синтезу різних підходів до сучасних умов ринкового ціноутворення. Обґрунтовано необхідність переходу до використання принципу корисності при визначенні ціни.

Встановлено, що процес розвитку форми цін полягає в заміні його раціонального змісту ірраціональним. Що вище рівень розвитку суспільства, то більшу роль у розвитку виробництва грають інтенсивні фактори, і що вищий ступінь інтелектуалізації праці, то помітніше в формі ціни виражений її раціональний зміст, то ближче ціна наближається до корисності. Щоб ціна відповідала реальним умовам виробництва, необхідно рішуче відмовитись від орієнтації на фактичні затрати. Така орієнтація не сприяє підвищенню ефективності виробництва, викривляє його об'єм, а розрахована за цією методикою ціна не виконує функції точного інструменту для вимірювання виробництва.

Отримані в статті наукові положення, висновки та результати можуть бути вагомим підґрунтям для вирішення проблемних прикладних питань щодо ефективного використання ціни в економіці ринкового типу. Вони також можуть бути використані у навчальному процесі.

Ключові слова: ціна; ціноутворення; грошова форма; вартість; прибуток; гранична корисність.

Лиана Александровна ПТАЩЕНКО

Ольга Анатольевна РУДИЧ

**КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ В
ЭКОНОМИКЕ РЫНОЧНОГО ТИПА**

Аннотация

Предмет исследования: ценообразование в экономике рыночного типа.

Целью работы является обобщение и уточнение понятия «рыночная цена» и исследования генезиса теории ценообразования.

Статья посвящена исследованию эволюции концепции ценообразования в экономике рыночного типа, особое место отведено механизмам ценообразования. В публикации рассмотрены сущность

экономических категорий «цена» и «ценообразование», выделены основные теории развития. Исследован генезис становления теорий стоимости и полезности как методологической базы ценообразования. Доказана возможность синтеза различных подходов к современным условиям рыночного ценообразования. Обоснована необходимость перехода к использованию принципа полезности при определении цены.

Установлено, что процесс развития формы цен заключается в замене его рационального содержания иррациональным. Чем выше уровень развития общества, тем большую роль в развитии производства играют интенсивные факторы, и чем выше степень интеллектуализации труда, тем заметнее в форме цены выраженный рациональный смысл, тем ближе цена приближается к полезности. Чтобы цена соответствовала реальным условиям производства, необходимо решительно отказаться от ориентации на фактические затраты. Такая ориентация не способствует повышению эффективности производства, искажает его объем, а рассчитанная по этой методике цена не выполняет функции точного инструмента для измерения результатов производства.

Полученные в статье научные положения, выводы и результаты могут быть весомым основанием для решения проблемных прикладных вопросов по эффективному использованию цены в экономике рыночного типа. Они также могут быть использованы в учебном процессе.

Ключевые слова: цена; ценообразование; стоимость; предельная полезность.

Liana Oleksandrivna PTASCHENKO

Doctor of Sciences,
Professor of Department of Finance and Banking,
Poltava National Technical University named after Yuriy Kondratyuk

Olga Anatoliivna RUDYCH

PhD Student,
Poltava National Technical University named after Yuriy Kondratyuk
Mishchenko str., 5, apt. 20, Poltava, 36011, Ukraine
E-mail: reklama_nedvizh@ukr.net
Phone: +380672954285

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF PRICING IN A MARKET ECONOMY

Abstract

The subject of the research is a pricing in a market economy.

The purpose consists of generalization and clarification of the concept of the term "market price". The research of the genesis of the theory of pricing should be considered.

The article investigates the evolution of the concept of pricing in a market economy. A special attention is paid to the pricing mechanism. This article examines the essence of such economic categories as "the price" and "the pricing". The basic theory of development is distinguished. The genesis of theory of value formation and usefulness as a methodological basis of pricing are investigated. The necessity of using the principle of utility in determination of the price is substantiated.

It is found out that the process of developing a form of prices means the replacement of its rational content by irrational one. That higher is the level of development of society the greater is the role of intensive factors of production. The higher is the degree of intellectualization of labor, the more noticeable is rational sense in the form of price, the closer the price approaches to the utility. In order to the price to match the actual conditions of production, it is necessary to resolutely refuse to focus on the actual costs. This orientation is not conducive to efficiency, distorts its volume. The calculated in accordance with this procedure price does not act as an accurate tool for measuring the results of production.

The scientific statements, conclusions and results can be valid grounds for solving problematic questions for effective use of prices in a market economy. They can also be used in the educational process

Keywords: price; pricing; monetary form; cost; profit; marginal utility.

JEL classification: D400

Вступ

В умовах ринкової економіки, товарно-грошових відносин роль цін не переоцінена, адже вони покликані насамперед забезпечити еквівалентний обмін благ (товарів та послуг), створюваних

суспільством, пропорційне розподілення доходів і динамічний розвиток матеріального виробництва. Але знання суспільства щодо закономірностей, властивих для процесу формування цін, не були і не є однозначними й донині [2, с. 7]. Протягом тривалого часу в плановій економіці ціна формувалась на основі витратних методів. Практично не розглядалися інші варіанти та підходи до формування цін. При становленні ринкової економіки актуальним постає завдання дослідження інших наукових напрямків ціноутворення, які більш точно відображають функціонування сучасної економіки та дають змогу на цій основі сформулювати прикладні методи встановлення ціни.

Аналіз останніх досліджень. Питаннями ціноутворення як у теоретичному, так і у практичному аспектах у своїх наукових розробках цікавилися багато сучасних українських вчених: М. М. Артус, А. А. Гриценко, О. В. Колесніков, В. Л. Корінев, М. Павлишенко, А. Шевченко, Л. О. Шкварчук. Над вдосконаленням теорії ціноутворення та розробкою практичного формування цін працюють також зарубіжні автори: Дж. Дейлі, Р. Дж. Долан, Т. Т. Негл, І. К. Салімжанов, А. Чубаков, А. Н. Цацулін та інші. Значну увагу на ціни звертають фахівці в наукових працях із маркетингу та менеджменту. При цьому трактування теоретичних основ та застосування різних підходів до ціноутворення залишається предметом гострих дискусій та суперечок.

Мета дослідження

З огляду на вищенаведене, метою роботи є узагальнення й уточнення поняття “ринкова ціна” та дослідження генези теорії ціноутворення.

Виклад основного матеріалу дослідження

В основі вітчизняного ціноутворення довгий час лежала трудова теорія вартості К. Маркса [5, с. 948], покликана дати відповідь на питання: що є об'єктивною основою цін, а, отже, мінових пропорцій у товарному виробництві? Згідно з марксистською теорією, ціна товару визначається його вартістю. Величина вартості залежить від суспільно необхідних витрат робочого часу на виробництво певного товару (кількісна характеристика вартості). Якість товару визначає його споживчу вартість. Прихильники цієї теорії вважали: попри те, що в умовах ринку на рівень цін впливає співвідношення попиту та пропозиції, породжуючи їх відхилення від бази-вартості, але єдиний закон, покладений в основі виробництва, обміну та споживання товару - це закон вартості.

Практичне втілення вищенаведеного положення зіткнулося з непереборними перепонами. Зокрема, ускладнення витікають із самого визначення вартості, а точніше її кількісної характеристики – суспільно необхідних затрат праці, визначених Марксом як суспільно необхідний робочий час, який потрібен для виготовлення якої-небудь споживчої вартості при наявних суспільно нормальних умовах виробництва і при середньому в певному суспільстві рівні вправності й інтенсивності праці.

Природно, що для застосування теорії вартості в якості основи ціноутворення знадобилась її конкретизація по деяких моментах:

- в умовах товарно-грошових відносин необхідний вартісний вираз суспільно необхідних затрат як основи цін;
- розуміння суспільно нормальних умов ускладнено в зв'язку з різноманітністю природно-кліматичних, економічних та інших умов виробництва;
- ціна повинна містити в собі, окрім затрат, і певну частину прибутку для здійснення розширеного відтворення, отже, потрібен критерій, котрий визначає її величину;
- допускається відхилення цін від вартості, але нічого не сказано про закон цих відхилень та їх величину.

Ці труднощі знайшли своє відображення в суперечках економістів з приводу моделі планової ціни, способу формування нормативного прибутку, диференціації цін і інших питань [2, с. 8]. Суспільна вартість є економічною основою ціни. У якості суспільної вартості виступає середньогалузева, яка визначається на основі суспільно необхідних затрат. Але це загальне трактування виступило у двох розрізнених варіантах. Перший практично полягав у тому, що в якості суспільно-необхідних затрат визнавалися будь-які фактичні витрати, аби вони були санкціоновані планом. Другий варіант ґрунтується на трактуванні цього поняття, тобто на визнанні не запропонованих, а суспільно необхідних витрат, що об'єктивно складаються. Відповідно за цими двома концептуальними позиціями розрізняються і два механізми ціноутворення, що звичайно називаються як „затратні” та „антизатратні” [6, с. 107-108]. Навколо їх суті і використання велись багаторічні дискусії, в яких на першому плані виявлялися розбіжності не стільки змістового, скільки термінологічного порядку. Що ж стосується практики, то її ця полеміка реально не торкнулася: як би не виглядали теоретичні засади, на ділі реалізувався „затратний” принцип, оскільки в якості критерію одноманітно приймався вплив ціни на витрати праці. У дійсності необхідно відштовхуватися від впливу затрат на ціни. І не просто затрат, а витрат виробництва, розподілення збуту товарів.

Тепер виникає питання: які затрати вважаються суспільно-необхідними? Для цього потрібно

порівняти об'єм виробництва не тільки з затратами, але й зі споживчою і купівельною спроможністю споживачів. Окрім цього, тут необхідно враховувати й інші можливі варіанти задоволення потреб у різних видах товарів. У цьому контексті найважливішою задачею економічної науки виявилась розробка методики визначення суспільно-необхідних затрат праці на одиницю продукції одинадцяти найважливіших сільськогосподарських продуктів, які провела О. С. Карнаухова [3].

Але ця методика не може бути рекомендована для практичного використання, оскільки, на наш погляд, має низку недоліків. По-перше, тут затрати промислової праці приймаються фактичні, за встановленими цінами. А останні, фактично, підлягали впливу розподілених факторів. Така ж картина спостерігається також у методиці визначення чистого доходу, який пов'язаний з рівнем різних цін на той чи інший продукт. По-друге, якщо в одній галузі ціни на товари будуть відповідати суспільно необхідним затратам на їх виробництво, а в інших такої відповідності не буде, еквівалентність обміну буде порушена. Прямий вартісний розрахунок може бути здійснений комплексно в усіх галузях національного господарства. Але скільки б не розроблялись методи виміру суспільно необхідних затрат, абсолютно точний облік знайти складно. Це може вирішити тільки ринок товарів та послуг.

Ринок у сучасних умовах - це така сфера, у якій втілюється розвиток виробництва і потреба попиту та пропозиції, і ціна формується таким чином, що в ній конкретно відображаються суспільно необхідні затрати праці. Як відомо, ціна товару є перетворена форма вартості, яка визначається робочим часом, необхідним для виробництва товару при певних суспільно нормальних виробничих умовах і середньому рівні вправності та інтенсивності праці [1].

Слід розрізняти ринкову ціну і ринкову вартість. Перша визначається як панівна на ринку єдина ціна, що сплачується за всі товари певного виду незалежно від відмінностей в індивідуальних виробничих умовах та витратах виробництва товару. Ринкова вартість як середня індивідуальних вартостей товару, що поставляється на ринок окремими виробниками, утворюється в результаті конкуренції підприємств однієї й тієї ж галузі, що випускають товари при кращих, середніх і гірших умовах. Міжгалузєва конкуренція капіталів призводить до вирівнювання норми прибутку і перетворення ринкової вартості в ціну виробництва. Тут забезпечуються відшкодування витрат виробництва, і отримання середнього прибутку, пропорційно розмірам збалансованих капіталів. У результаті закон вартості починає діяти через ціни виробництва, які стають центрами тяжіння й осями коливання ринкових цін [7, с. 133].

У сучасних умовах ринкові ціни коливаються навколо монопольних цін або збігаються з ними. Монопольна ціна сама відхиляється від ціни виробництва вгору або вниз. Отже, шлях від вартості до ринкової ціни стає ще довшим, а закон вартості діє не тільки через ціни виробництва, але й через ціни, встановлені монополіями [8]. Отже, саме на ринку виникають можливості для виробника і споживача у визначенні якості і оцінки товару, залежно від умов реалізації та їх економічних можливостей. Але слід зауважити, що в формуванні ринку величезну перешкоду чинить дефіцит товарів. У цих умовах, коли виробник і споживач мають право на встановлення вільної ціни товарів, відбувається процес зростання цін. Звідси виникає суперечність. З одного боку, без ринку неможливо досягти ціни, що відображає суспільно необхідні затрати праці, з іншого - ринок не може діяти без економічно обґрунтованих цін. Вирішити цю суперечність можливо, по-перше, шляхом усунення дефіциту товарів та послуг, по-друге, на основі наближення ціни (з ініціативи центра) до рівня, пропорційного суспільно необхідним затратам.

В умовах сьогодення, коли іде бурхливе зростання науково-технічного прогресу і впровадження його результатів, рівень суспільно необхідних затрат праці визначається затратами праці тих виробників, у яких виробництво оснащено кращими технологіями, кращою організацією праці. Ціни, які мають тенденції наближення до мінімізації затрат, стимулюють виробників до зниження собівартості і випуску високоякісної продукції шляхом раціоналізації виробництва, застосування нових технологій. Статистичні розрахунки показують, що якщо ліквідувати виробництво хоча б в 2-3 % відсталих підприємств, то можна знизити сукупні суспільні затрати на 10 %. Отже, при встановленні цін на продукцію, що відображають суспільно необхідні затрати, виникає дві проблеми. По-перше, необхідно забезпечити рівні економічні умови господарювання на всіх підприємствах, які знаходяться на різних рівнях забезпечення трудовими, природними ресурсами і ефективності виробництва. По-друге, потрібно винайти об'єктивні способи відрахування додаткового прибутку, отриманого в кращих умовах виробництва. Цей отриманий додатковий прибуток повинна привласнювати держава.

Марксистська теорія трудової вартості не може слугувати достатньою базою для прикладних досліджень. З її допомогою виявлення будь-яких закономірностей складання цін обмежене. І пояснюється така обмеженість просто: в капіталістичному суспільстві обмін товарів іде за цінами, що стійко відхиляються від трудової вартості. Але трудові ж теорії при всій їх, безперечно, ідеологічній спрямованості, однак, поступово формували базу для прикладних досліджень, особливо у сфері ціноутворення. Це стосується окремих елементів теорії факторів виробництва, але особливо теорії граничної корисності, тому що ці теорії взаємопов'язані і доповнюють одна одну.

В економічній літературі корисність розглядається як соціальна категорія, а її економічний зміст не отримав відображення. Останнє може бути виявлено в тому випадку, якщо воно втілюється в

матеріальні форми. При цьому потрібно мати на увазі корисність ресурсів або продуктів виробництва. Корисність виражає себе, з одного боку, в продуктах (результатах) виробництва, які мають ту чи іншу корисність залежно від того, як вони впливають на зниження його затрат. Що сильніший його вплив, то більшу корисність має той чи інший вид ресурсів.

З точки зору затрат корисність і вартість знаходяться в зворотній пропорційній залежності від їх величини [9, с. 46-47]. Що вищі затрати суспільної праці на виробництво того чи іншого товару, то вищою буде його вартість. Але якщо затрати розглядати з боку їх зворотного руху, тобто економії, то в цьому випадку більшою буде величина їх корисності. Звідси видно, що вартість є затратною категорією, а корисність – економною.

При визначенні цін необхідно звертати увагу не стільки на те, при яких затратах виробляється певний продукт праці, скільки на те, яку економію затрат у процесі виробничого споживання воно може дати. Що більша ця економія, то вища повинна бути ціна. Власне кажучи, практика ціноутворення розвивається саме в цьому напрямку. Таким чином, ціна повинна виступати в новій якості, як грошовий вираз корисності продуктів праці, що виробляються.

У науковій літературі вартість і корисність дуже часто розглядаються як абсолютно протилежні, такі, що не мають між собою ніяких точок дотику, поняття. Ми вважаємо, що таке уявлення не має під собою наукового підґрунтя, оскільки між виробництвом і споживанням існує міцний взаємозв'язок і вони взаємно переплітаються, переходять один в одного, а це об'єктивно породжує відповідний відсоток у відношенні між вартістю і корисністю. Тому мають рацію ті дослідники, які стверджують про перетин між вартістю і корисністю. Так, якщо під вартістю розуміють дійсні затрати, що передбачають облік їх зворотного руху, економію в тій частині, в якій вартість містить економію, вона тотожна, зливається з корисністю. Таким чином, з розвитком і заглибленням суспільного виробництва в складі вартості виявляється новий елемент – економія затрат.

Вартість у своєму розвитку і русі її форми, тобто в процесі становлення ціни, проходить послідовні щаблі перетворення форми, рухаючись через низку ланок одного «ланцюга». Першим щаблем, або вихідною ланкою ціни, виступає процес частини грошової форми вартості спожитих засобів виробництва і вартість необхідного продукту. Вони утворюють витрати виробництва підприємств. Так починається процес становлення собівартості продукції в якості грошової форми витрат виробництва і вихідної основи ціноутворення.

Унаслідок вказаного першого перевтілення, грошова форма вартості набуває нової якісної структури. Вона з'являється тепер на поверхні явищ економічного життя суспільства в єдиному з можливих (хоча і викривленому) вигляді: як сума витрат виробництва (собівартість) плюс деякий надлишок над ними у вигляді вартості додаткового продукту. Відповідно і вартість додаткового продукту набуває перетвореної форми чистого доходу суспільства. Водночас і чистий дохід починає проходити процес становлення в новій якості, виявляючись на більш високому щаблі у конкретній формі податку з обороту. Другий щабель перетворення грошової форми вартості пов'язаний з рішенням конкретного питання: в якій пропорції і по відношенню до якого з елементів вартості слід приєднати чистий дохід для того, щоб таким чином грошова форма вартості могла, по-перше, на більш конкретному рівні виявити свою субстанцію і стати вихідною базою цін: а по-друге, виступити потім у якості економічного інструменту і важеля підвищення ефективності виробництва.

Таким чином, у нових історичних умовах змінюється субстанція ціни, і вона не має ірраціонального значення. Виходячи з цього, науковцями пропонувалось повністю перейти на кориснісний принцип формування ціни. І ми згодні з цим. На нинішньому етапі розвитку економіки ціна іще не звільнилась від свого змісту, але водночас починає набувати ірраціонального змісту. Цей висновок підтверджується всією практикою ціноутворення. Як відомо, ціна формується з огляду на затрати праці і лише частково враховує величину корисного ефекту від застосування того чи іншого виробу споживачем, тобто величину корисності. Це означає, що практика ціноутворення має подвійний характер. Вона використовує обидва принципи визначення цін – затратний і кориснісний, але переважну роль поки віддає першому. Виходячи з цього, вона має також двоїсту економічну форму. Оскільки виступає не лише як грошовий вираз вартості, але і як і грошовий вираз корисності.

Висновки

Процес розвитку форми цін полягає в заміні його раціонального змісту ірраціональним. Що вищий рівень розвитку суспільства, то більшу роль у розвитку виробництва грають інтенсивні фактори, і що вищий ступінь інтелектуалізації праці, то помітніше у формі ціни виражений її раціональний зміст, то ближче ціна наближається до корисності. Щоб ціна відповідала реальним умовам виробництва, необхідно рішуче відмовитись від орієнтації на фактичні затрати. Така орієнтація не сприяє підвищенню ефективності виробництва, викривляє його об'єм, а розрахована за цією методикою ціна не виконує функції точного інструменту для вимірювання виробництва. В економічній літературі існують думки, щоб вже зараз відмовитись від середніх величин затрат при визначенні ціни і остаточно перейти до

використання принципу корисності (граничних, диференційних або замикаючих величин). На наш погляд, такі пропозиції не враховують реальних умов виробництва, оскільки сучасний рівень розвитку виробництва не є не стільки зрілим, скільки досконалим, щоб можна було повністю відкинути середні величини, але перспективою подальших досліджень є саме цей напрям.

Список літератури

1. Большая советская энциклопедия: В 30 т. [Текст] / А. А. Сергеев. Стоимость. - М.: "Советская энциклопедия", 1969-1978.
2. Джураев, Ф. М. Совершенствование системы ценообразования на продукцию сельского хозяйства: на материалах Согдийской области [Текст]: дис. ... канд. эк. наук: 08.00.05: место защиты: Ин-т экономики с.-х. ТАСХН / Джураев Фаррух Маруфжонович. - Душанбе, 2010. - 153 с.
3. Карнаухова, Е. С. Учет затрат общественного труда. Вопросы методологии и опыт исследования трудоемкости производства сельскохозяйственных продуктов [Текст] / Е. С. Карнаухова. - М.: Наука, 1973. - 328 с.
4. Лісовська, Л. С. Співвідношення між категоріями «корисність» і «вартість» в маркетингових дослідженнях конкурентоспроможності продукції [Текст] / Л. С. Лісовська // Маркетинг та логістика в системі менеджменту. — Львів, 1998. — С. 46-47.
5. Маркс, К. Капитал: критика политической экономии [Текст] : соч. [пер. Ф. Кенэ с фр. и М. А. Бунятина с англ. - П. Н. Ключин]. - М. Эксмо, 2012. - Т.3. - гл. L. - С. 948.
6. Мирзабекова, М. Ю. Механизм ценообразования в современной экономике [Текст] / М. Ю. Мирзабекова // Экономика и управление в XXI веке: тенденции развития. - 2013. - № 11. - С. 106-110.
7. Сабирджанова, Д. К. Маркетинг [Текст] / Д. К. Сабирджанова. - Ташкент: изд-во ТФИ, 2005. - 223 с.
8. Экономическая теория: Цена производства, рыночная цена, рыночная стоимость, монополярная цена [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.xenoid.ru/materials/econ/83.php>.

References

1. Sergeev, A. (1969-1978). *Bol'shaya sovetskaya entsyklopedyya (Vols 30)*. Moskva: Stoymost'.
2. Dzhuraev, F. M. (2010). *Sovershenstvovanye systemy tsenoobrazovanyya na produktsyyu sel'skoho khozyaystva: na materyalakh Sohdyyskoy oblasti*. Dushanbe: institut ekonomiki TASHN.
3. Karnaukhova, E. S. (1973). *Uchet zatrat obshchestvennogo truda. Voprosu metodolohyy u opyt yssledovanyya trudoemkosty proyzvodstva sel'skokhozyaystvennykh produktov*. Moskva: Nauka.
4. Lisov's'ka, L. S. (2012). *Spivvidnoshennya mizh katehoriyamy «korysnist'» i «vartist'» v marketynhovyykh doslidzhennyakh konkurentospromozhnosti produktsiyi*. Marketynh ta lohistyka v systemi menedzhmentu. 46-47.
5. Marks, K. (2012). *Kapital: krytyka polytycheskoy ekonomyy*. Vols 3. Moskva: Eksmo.
6. Myrzabekova, M. Yu. (2013). *Mekhanyzm tsenoobrazovanyya v sovremennoy ekonomyye. Ekonomyya y upravlenye v XXI veke: tendentsyy razvytyya*, 7, 106-110.
7. Sabyrdzhanova, D. K. (2005). *Marketynh*. Tashkent: yzd-vo TFFY.
8. *Ekonomycheskaya teoryya: Tsena proyzvodstva, runochnaya tsena, runochnaya stoymost', monopol'naya tsena*. (n. d.) Retrieved May 15, 2014, from : <http://www.xenoid.ru/materials/econ/83.php>.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2014 р.

Ірина Михайлівна ФЕДОРОВИЧ

аспірантка кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування,
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020, Україна
Телефон: +380968314456
E-mail: irkafed@ukr.net

МОДЕЛЮВАННЯ ДИНАМІКИ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ ТА ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА НЕЇ

Федорович, І. М. Моделювання динаміки державного боргу та факторів впливу на неї [Текст] / Ірина Михайлівна Федорович // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 257-267. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Наведено історичну ретроспективу формування та динаміки державного боргу України, проаналізовано її стан за останніх 7 років, зокрема абсолютні та відносні показники. Здійснено трендовий прогноз загальної суми державного та гарантованого боргу, внутрішнього та зовнішнього державного боргу на наступних 5 років, що підтвердив зростаючу динаміку боргу держави. Змодельовано шляхом багатофакторного кореляційно-регресійного аналізу залежність загального обсягу державного боргу від доходів та видатків державного бюджету, платіжного балансу та ВВП України. Встановлено найбільшу істотність впливу ВВП на розмір боргу, хоча значний вплив на його обсяг чинять усі обрані показники. Досліджено вплив окремих соціально-економічних чинників на збільшення (зменшення) обсягів державного боргу шляхом прямого кореляційного моделювання, а саме: видатків на економічну діяльність, видатків на соціальне забезпечення, капіталізації за рахунок державного боргу, індексу промислової продукції, капітальних інвестицій, обороту оптової торгівлі, індексу споживчих цін, темпів зростання реальної заробітної плати. За результатами аналізу встановлено наявність значного кореляційного впливу на державний борг України державних видатків на соціальне забезпечення, капіталізації за рахунок державного боргу, капітальних інвестицій, обороту оптової торгівлі, рівня інфляції. Виокремлено стратегічні завдання та принципи боргової політики держави у сучасних умовах розвитку. Основними напрямками удосконалення впливу на динаміку державного боргу України окреслено наступні: зменшення видатків держави за рахунок скорочення витрат на утримання системи державного управління; формування таких умов боргової політики, за яких розмір обслуговування державного боргу був би мінімальним; зменшення рівня гарантованого державою боргу; утримання його розміру на рівні, що не загрожуватиме платоспроможності держави; стимулювання розвитку інвестиційних вкладень в економіку; забезпечення стабільності національної валюти; формування оптимального співвідношення між розміром внутрішньої та зовнішньої заборгованості.

Ключові слова: державний борг; фактори державного боргу; моделювання; прогнозування; тренд.

Ірина Михайлівна ФЕДОРОВИЧ

**МОДЕЛИРОВАНИЕ ДИНАМИКИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА И
ФАКТОРОВ ВЛИЯНИЯ НА НЕЕ**

Аннотация

Предложена историческая ретроспектива формирования и динамики государственного долга Украины, проанализированы изменения государственного долга за последние 7 лет, в частности абсолютных и относительных показателей. Осуществлен трендовый прогноз общей суммы государственного и гарантированного долга, внутреннего и внешнего государственного долга на следующие 5 лет, подтверждена растущая динамика государственного долга. Смоделирована путем многофакторного корреляционно-регрессионного анализа зависимость общего объема государственного долга от доходов и расходов государственного бюджета, платежного баланса и ВВП Украины. Установлено наиболее значительное влияние ВВП на размер долга, хотя существенное влияние на государственный долг

© Ірина Михайлівна Федорович, 2014

осуществляют все выбранные показатели. Исследовано значение отдельных социально-экономических факторов на увеличение (уменьшение) объемов государственного долга путем моделирования, а именно: расходов на экономическую деятельность, расходов на социальное обеспечение, капитализации за счет государственного долга, индекса промышленной продукции, капитальных инвестиций, оборота оптовой торговли, индекса потребительских цен, темпов роста реальной заработной платы. По результатам анализа установлено наличие значимого корреляционного влияния на государственный долг Украины – государственных расходов на социальное обеспечение, капитализации за счет государственного долга, капитальных инвестиций, оборота оптовой торговли, уровня инфляции. Выделены стратегические задачи и принципы долговой политики государства в современных условиях развития. Основными направлениями совершенствования влияния на динамику государственного долга Украины выделены следующие: уменьшение расходов государства за счет сокращения расходов на содержание системы государственного управления; формирование таких условий долговой политики, при которых размер обслуживания государственного долга был бы минимальным; уменьшение уровня гарантированного государством долга; стимулирования развития инвестиционных вложений в экономику; обеспечение стабильности национальной валюты; формирование оптимального соотношения между размером внутренней и внешней задолженности.

Ключевые слова: государственный долг; факторы государственного долга; моделирование; прогнозирование; тренд.

Iryna Mykhailivna FEDOROVYCH

PhD Student,
Department of Finance and Insurance Entities,
Ternopil National Economic University,
Lvivska str., 11, 46020, Ternopil, Ukraine
Phone: +380968314456
E-mail: irkafed@ukr.net

MODELLING OF PUBLIC DEBT DYNAMICS AND FACTORS OF INFLUENCE

Abstract

The historical retrospective of the formation and dynamics of public debt of Ukraine is considered. The dynamics of public debt for recent 7 years, namely absolute and relative indicators, is analyzed. The trend forecast of the total amount of public and guaranteed debt, domestic and external debts has been made for the next 5 year. Its results have confirmed the increasing dynamics of the state's debt. It has been proved the total public debt dependence on income and expenses, also on payments balance and Ukraine's GDP. Significant influence of GDP on debt amount is established; however, all selected indicators are considered to affected the public debt. The impact of certain socio-economic factors on increase (decrease) of public debt is researched with direct correlation with the help of modelling, namely economic expenses, social welfare cost, capitalization through public debt, index of industrial production, capital investment, wholesale turnover, CPI, and real wage rate. According to the results of analysis, it has been proved the significant correlation effect on the state's debt of Ukraine caused by social expenditure and capitalization through public debt, capital investments, wholesale turnover, and inflation. The strategic objectives and principles of the debt policy development in current conditions are figured out. The main strategies for improving the dynamics of the public debt of Ukraine are singled. Among them are the reduction of public expenses by cutting public administration costs; formation of such debt policy terms under which the cost of public debt service would be minimal; reduction of the guaranteed debt; keeping the debt size at the level safe for the state's solvency; stimulation economic investments; ensuring stability of the national currency; optimizing the ratio between domestic and external debts.

Keywords: public debt; public debt factors; modelling; forecasting trend.

JEL classification: H63

Вступ

Зростаюча тенденція боргових зобов'язань України формує нагальну потребу вивчення їх динаміки, структури, причин виникнення та прогнозування стану платоспроможності і можливості управління зовнішнім і внутрішнім боргом.

Проблемними аспектами державної заборгованості займалися такі зарубіжні та вітчизняні науковці: В. Андрущенко, О. Василик, Р. Барро, Т. Бондарчук, Т. Вахненко, В. Дем'янишин, О. Кириленко, С. Корабліна, В. Козюк, В. Корнєєва, В. Лісовенко, В. Опарін, В. Федосов, О. Царук, С. Юрій. Проте окремі

аспекти моделювання зовнішньої та внутрішньої заборгованості так і не були детально вивчені.

Мета статті

Відповідно, метою статті є аналіз та моделювання динаміки державного боргу України та виокремлення факторів його формування.

Виклад основного матеріалу дослідження

Рівень розвитку економіки та рівень платоспроможності країни визначається такими показниками, як валовий внутрішній продукт (ВВП), сальдо платіжного балансу, курс національної грошової одиниці до іноземних валют, валовий національний продукт, чистий внутрішній продукт, національний дохід та інші. Також одним з критеріїв економічного розвитку можна зазначити й державний борг.

Динаміка формування державної заборгованості України характеризується тенденцією стабільного збільшення її обсягів, гарантованого державного боргу, а відповідно і видатків на його обслуговування, що викликане постійною дефіцитністю державного бюджету, негативним сальдо платіжного балансу держави.

Можна виокремити такі етапи формування державного боргу України:

1) 1991 р. – I пол. 1994 р. – безсистемне утворення і нагромодження боргу (залучалися прямі кредити НБУ, надавалися урядові гарантії щодо іноземних кредитів українським підприємствам; на поч. 1994р. державний борг України становив 4,8 млрд дол. (у тому числі зовнішній – 75 %);

2) у II пол. 1994р. – I пол. 1997р. поряд з продовженням боргової політики попередніх років активізувалися зв'язки з міжнародними фінансовими організаціями. За цей період зовнішній борг зріс на 56 %;

3) з II пол. 1997 — 2000рр. спостерігалось зростання зовнішньої заборгованості (державний борг України досягає у 2000 році 48 % від ВВП країни);

4) 2001–2007 рр. є періодом економічного зростання, коли прямий державний та гарантований державою борг поступово зменшується до 12,2 % від ВВП;

5) 2008 р. – до тепер характеризується фінансовою кризою ліквідності, падінням експортної виручки, відновленням співпраці з МВФ [1, с. 12].

Якщо проаналізувати динаміку державного боргу впродовж останніх років, то спостерігаємо подальше його зростання, що спричинене здебільшого зростанням внутрішньої заборгованості (табл. 1).

Таблиця 1. Структура та динаміка державного боргу України впродовж 2007–2013 рр., млрд грн*

№	Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1	Загальна сума державного та гарантованого боргу	88,745	189,411	317,905	432,235	473,122	515,51	538,62
2	Державний борг:	71,295	130,69	226,997	323,475	357,273	399,22	426,39
2.1.	внутрішній борг	17,807	44,667	91,071	141,663	161,467	190,30	216,44
2.2.	зовнішній борг	53,488	86,024	135,927	181,814	195,806	208,92	209,95
3	Гарантований державою борг:	17,451	58,721	90,908	108,761	115,848	116,29	112,22
3.1.	внутрішній борг	1,001	2,001	14,063	13,828	12,24	16,21	19,41
3.2.	зовнішній борг	16,45	56,72	76,845	94,933	103,607	100,08	92,82

* Складено автором на основі даних [2]

Виявами тенденцій зростання державного боргу України є : вплив державного боргу на грошово-кредитну політику (зниження обсягів національних заощаджень зменшує пропозицію капіталу, що призводить до збільшення рівня реальних відсоткових ставок); «непоправні втрати» від податків, пов'язані з необхідністю збільшення оподаткування з метою обслуговування боргу; негативний вплив державного боргу на чутливість національної економіки до можливих міжнародних фінансових криз; послаблення політичної і економічної незалежності країни.

На першому етапі моделювання тенденцій державного боргу здійснимо прогнозування основних показників державного боргу на основі трендових моделей, зокрема суми державного та гарантованого державою боргу (рис. 1).

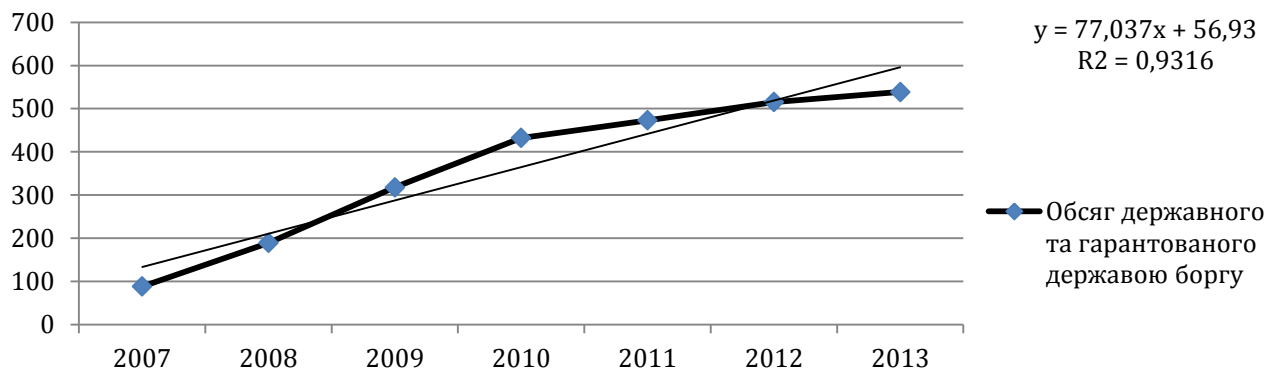

Рис. 1. Формування тренду загального обсягу державного та гарантованого державою боргу, млрд. грн.*

*Побудовано автором на основі даних [2]

З трендової моделі простежуємо тенденцію до зростання обсягу державного та гарантованого державою боргу. Сформуємо також лінію тренду і для обсягу внутрішнього та зовнішнього державного боргу (рис. 2).

Прогнозні показники загального обсягу державного та гарантованого державою боргу й зовнішнього державного боргу України наведемо у табл. 2.

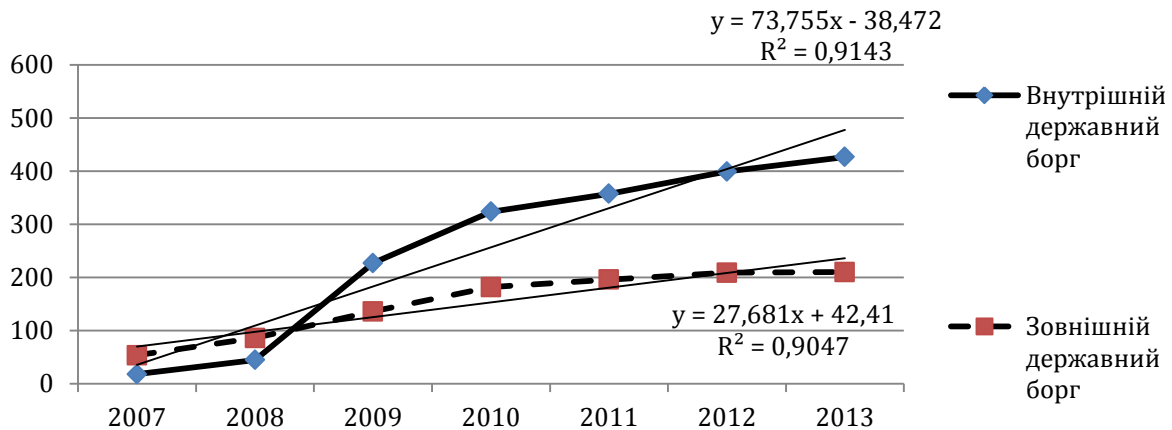

Рис. 2. Формування тренду внутрішнього та зовнішнього державного боргу, млрд грн. *

*Побудовано автором на основі даних [2]

Таблиця 2. Прогнозні показники загального обсягу державного та гарантованого державою боргу впродовж 2014-2018 рр., млрд грн.*

№	Показник	Фактичні дані			Прогнозні дані				
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Загальна сума державного та гарантованого боргу $Y = 77,037 \cdot x + 56,93$ $R^2 = 0,9316$	473,122	515,51	538,62	673,2	750,2	827,3	904,33	981,3
2	Темпи зростання ланцюгові, %	1,0	1,09	1,04	1,25	1,11	1,1	1,09	1,08
3	Зовнішній борг $Y = 27,681 \cdot x + 42,21$ $R^2 = 0,9047$	195,80	208,92	209,95	263,6	291,3	319,02	346,7	374,3
4	Темпи зростання ланцюгові, %	1,0	1,07	1,01	1,2	1,1	1,09	1,08	1,07

*Складено автором на основі даних [2]

Відповідно до отриманих даних можемо зробити висновки, що упродовж прогнозних років спостерігатиметься подальше підвищення темпів зростання загальної суми державного боргу (у 2014 р.– 1,25, у 2015 р.– 1,11, у 2016 р.– 1,1, у 2017 р.– 1,09, у 2018 р.– 1,08) та розміру зовнішньої заборгованості держави (у 2014 р.– 1,2, у 2015 р.– 1,1, у 2016 р.– 1,09, у 2017 р.– 1,08, у 2018 р.– 1,07), що сигналізує про зростаючі потреби держави у додаткових коштах і формуватиме необхідність розробки нової боргової політики.

До основних показників, які можуть характеризувати обсяги державної заборгованості, належать наступні: частка державного боргу до ВВП, %; частка загальної суми зовнішнього боргу держави у експорті товарів і послуг, %; відношення боргу в іноземній валюті до загальної суми боргу (табл. 3).

Суттєві загрози для боргової стійкості України породжені: значними обсягами вилучення валютних ресурсів на зовнішньоборгові виплати всіх секторів економіки; величиною короткострокових зовнішніх зобов'язань резидентів України та погашення довгострокового зовнішнього боргу впродовж року відносно рівня міжнародних резервів України; великою часткою боргових зобов'язань, деномінованих в іноземній валюті чи прив'язаних до обмінного курсу в структурі державного боргу України; істотним обсягом державного і гарантованого державою боргу відносно ВВП країни; високим рівнем державного і гарантованого державою боргу відносно доходів державного бюджету [5, с. 320].

Таблиця 3. Розрахунок основних показників державного боргу України впродовж 2007-2013 рр., %*

№	Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
1	Частка державного боргу до ВВП, %	12,3	20,5	35,4	42,3	35,9	36,6	40,6
3	Відношення зовнішнього боргу до експорту	6,2	6,3	6,2	6,2	6,3	6,4	6,4
5	Відношення боргу в іноземній валюті до сукупного боргу, %	-	-	-	-	55,7	57,9	56,7

*Розраховано автором на основі даних [2, 3, 4]

Багатофакторний кореляційно-регресійний аналіз дає змогу оцінити ступінь впливу на досліджуваний результативний показник кожного із уведених у модель факторів при фіксованому становищі на середньому рівні інших факторів. Важливою умовою є відсутність функціонального зв'язку між ними [6, с. 55]. У разі використання багатофакторних математичних моделей, побудованих не на функціональних, а на імовірнісних зв'язках між факторними та результативним показниками, розробляються стохастичні прогнози. Вони дозволяють отримати імовірнісну оцінку значень прогнозних показників, які мають вигляд:

$$Y = A_0 + A_1 \times X_1 + A_2 \times X_2 + \dots + A_k \times X_k \quad (1)$$

де Y – значення прогнозованого показника; A_i – коефіцієнти регресії, $i = 1, 2, \dots, k$. X_i – значення факторного показника. У довгостроковому фінансовому прогнозуванні використовують наступні стохастичні методи: економіко-статистичний метод; метод кореляційного моделювання. Головною умовою їх застосування є придатна інформаційна база: достатній обсяг та незалежність спостережень, однорідність сукупностей.

Розрахуємо багатофакторну модель впливу на державний борг України обсягу доходів, видатків державного бюджету, платіжного балансу та динаміки ВВП (табл.4).

Таблиця 4. Фактори кореляційного багатофакторного аналізу моделювання динаміки державного боргу України впродовж 2009-2013 рр., млрд грн. *

№ п/п	Фактори	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
1	УДержавний борг, млрд грн	226,9	323,4	357,2	399,2	426,4
2	X1 Доходи державного бюджету, млрд грн	209,7	240,6	314,5	346,1	339,1
3	X2 Видатки державного бюджету, млрд грн	242,4	303,5	333,4	395,6	403,4
4	X3 Платіжний баланс держави, млрд грн	-1,8	-3,01	-9,0	-14,3	-16,3
5	X4 Валовий внутрішній продукт, млрд грн	913,3	1082,5	1302,1	1411,2	1454,9

*Розраховано автором на основі даних [2, 3, 4, 7]

За результатами побудованої моделі отримуємо рівняння виду $y = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + a_3x_3$, де y – державний борг України; x_1 – доходи державного бюджету; x_2 – видатки державного бюджету; x_3 – платіжний баланс держави; x_4 – валовий внутрішній продукт:

$$Y = -213.53 + 5.03X_1 - 1.08X_2 + 0.66X_3 + 0.56X_4 \quad (2)$$

З метою розширення можливостей змістового аналізу моделі регресії використовуються приватні коефіцієнти еластичності, які визначаються за формулою 3 [8]:

$$E_i = b_i \frac{\bar{x}_i}{y} \quad (3)$$

Приватний коефіцієнт еластичності показує, на скільки відсотків у середньому змінюється ознака-результат зі збільшенням ознаки-фактора x_j на 1 % від свого середнього рівня при фіксованому становищі інших факторів моделі.

$$E_1 = 5.03 \frac{-8.88}{346.62} = -0.13$$

Приватний коефіцієнт еластичності $|E_1| < 1$. Отже, вплив у загальній моделі доходів державного бюджету на зменшення державного боргу є незначний.

$$E_2 = -1.08 \frac{289.98}{346.62} = -0.9$$

Приватний коефіцієнт еластичності $|E_2| < 1$. Отже, вплив у загальній моделі видатків державного бюджету на зростання державного боргу є порівняно із іншими чинниками незначний.

$$E_3 = 0.66 \frac{335.66}{346.62} = 0.64$$

Приватний коефіцієнт еластичності $|E_3| < 1$. Отже, вплив у загальній моделі платіжного балансу держави на зростання державного боргу також є незначний.

$$E_4 = 0.56 \frac{1232.8}{346.62} = 2.01$$

Приватний коефіцієнт еластичності $|E_4| > 1$. Відповідно, робимо висновок, що у загальній моделі кореляції ВВП істотно впливає порівняно із іншими чинниками на рівень державного боргу.

Матрицю парних коефіцієнтів кореляції наведено у табл. 5.

Таблиця 5. Матриця парних коефіцієнтів кореляції впливу чинників на державний борг України, при $p < 0,05$ *

Показники	y	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄
y	1	-0.92	0.94	0.98	0.98
x ₁	-0.92	1	-0.96	-0.96	-0.97
x ₂	0.94	-0.96	1	0.96	0.99
x ₃	0.98	-0.96	0.96	1	0.98
x ₄	0.98	-0.97	0.99	0.98	1

*Розраховано автором на основі даних [2; 3; 4; 7]

З результатів аналізу моделі помітно, що між усіма змінними спостерігаються значні кореляційні зв'язки. Наприклад, зростання доходів державного бюджету стимулює зменшення рівня заборгованості держави ($r = -0,92$), натомість зростання видатків держави стимулює значне зростання державного боргу ($r = 0,94$).

Для оцінки адекватності моделі проведемо статистичну перевірку значущості отриманих нами результатів:

1. Коефіцієнт регресії (R^2): загалом оцінює, чи існує залежність між «у» та множиною « x_i »; змінюється від 0 до 1 (слабка залежність $R^2 < 0,5$; середня – $0,5 \leq R^2 \leq 0,7$; сильна $R^2 > 0,7$); є сенс використовувати модель при $R^2 > 0,7$; у разі, якщо $R^2 = 1$ або наближається до цього значення, наявна функціональна залежність між результативною ознакою і факторами, за якої кореляційно-регресійне моделювання використовувати недоцільно [9, с. 267]; у нашій моделі він – 88,26 % (модель досить точно відображає досліджуваний процес).

2. Критерій Фішера (F-критерій): дозволяє оцінити, чи не випадково отримано високе значення коефіцієнта детермінації [9, с. 268]; F-критерій повинен бути меншим за критичне значення у нашій моделі $F = 30 > \text{Значимість } F = 7$. Отже, висновки, отримані нами щодо прийнятності моделі, тобто величина R^2 , не є випадковими.

Отже, відповідно до результатів парного кореляційного зв'язку спостерігаємо, що зростання ВВП

України та зменшення платіжного балансу спричиняє збільшенню боргу держави.

Розглядаючи концептуальні підходи щодо чинників формування та наслідків державної заборгованості, можна виділити наступні аспекти:

1. Під час економічних спадів державне запозичення слугує цілям стабілізації економіки, оскільки перешкоджає падінню сукупного попиту. Позитивний вплив дефіцитно фінансованих видатків посилюється дією ефекту мультиплікатора: зростання державних видатків викликає зростання сукупних, витрат, а отже й обсягу ВВП.

2. Значний державний борг загострює проблему його обслуговування.

3. Надмірний державний борг може опосередковано підірвати економічне зростання країни і перекладає тягар оподаткування на майбутні покоління.

4. Найбільш негативним наслідком зростання державного боргу є падіння виробничих інвестицій та зменшення капіталу й майбутніх доходів (ефект витіснення).

5. Унаслідок збільшення витрат на обслуговування боргу обмежуються можливості держави фінансувати соціально-економічні програми.

6. Надмірні зовнішні запозичення підривають стабільність валютної і банківської систем, збільшують чутливість країни до коливань кон'юнктури на світових товарних ринках.

Однією із форм економіко-статистичного моделювання є пряме кореляційне моделювання. Суть його полягає в тому, щоб знайти математичний вираз, який відображає зв'язок досліджуваного показника і факторів, які його визначають, тобто реалізувати залежність 4:

$$y = f(X_1, X_2, X_3, \dots, X_n) \quad (4)$$

Кореляційна модель реалізується за допомогою методів кореляції та регресії (кореляційний та регресивний аналіз).

Для однофакторного моделювання впливу чинників на формування обсягу державного боргу можна застосовувати практично усі показники соціально-економічного розвитку держави. Оскільки зростання вартості державного боргу, що застосовується для збільшення витрат розвитку, тобто фінансування інвестицій у реальний сектор економіки, потенційно підвищуватиме рівень виробництва та доходів, зменшуватиме рівень безробіття. І навпаки, фінансові вкладення суми боргу у забезпечення поточних видатків або соціальних виплат погіршуватимуть платоспроможність держави та населення (табл. 6).

Таблиця 6. Фактори кореляційного аналізу державного боргу України впродовж 2009-2013 рр.*

№ п/п	Фактори	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
1.	Y Державний борг, млрд грн	226,9	323,4	357,2	399,2	426,4
2.	X1 Видатки на економічну діяльність, млрд грн	35,1	32,6	44,7	39,4	41,3
3.	X2 Видатки на соціальне забезпечення, млрд грн	40,3	42,7	45,7	75,2	88,5
4.	X3 Капіталізація за рахунок державного боргу, млрд грн	44,0	13,8	21,4	7,0	14,7
5.	Індекс промислової продукції, %	66,2	112,8	109,6	102,4	96,8
6.	Капітальні інвестиції, млрд грн	-	189,0	259,9	293,7	267,7
7.	Оборот оптової торгівлі, млрд грн	817,5	993,7	1107,2	1093,2	1074,7
8.	Індекс споживчих цін, %	122,3	111,1	108,2	103,7	99,8
9.	Темпи зростання реальної заробітної плати, %	110,5	111,0	126,6	111,1	106,7

*Розраховано автором на основі даних [2; 3; 4; 7; 10; 11; 12-14]

У результаті можемо виокремити такі моделі впливу чинників на формування державного боргу України:

1. Модель, яка демонструє зв'язок між державним боргом України та видатками на економічну діяльність (формула 5):

$$Y = -17,44 + 9,4268 * X_1 \quad (5)$$

$$R = 0,58$$

2. Модель, яка демонструє зв'язок між державним боргом України та видатками на соціальне забезпечення:

$$Y = 173,89 + 2,9537 * X_2 \quad (6)$$

$$R = 0,83$$

Спостерігається значна позитивна залежність впливу зростання соціальних витрат держави на рівень державного боргу, що підтверджує його соціальну спрямованість (рис. 3).

3. Модель, яка демонструє зв'язок між державним боргом України та капіталізацією за рахунок державного боргу:

$$Y = 1441,42 - 4,698 * X_3$$

$$R = -0,86$$
(7)

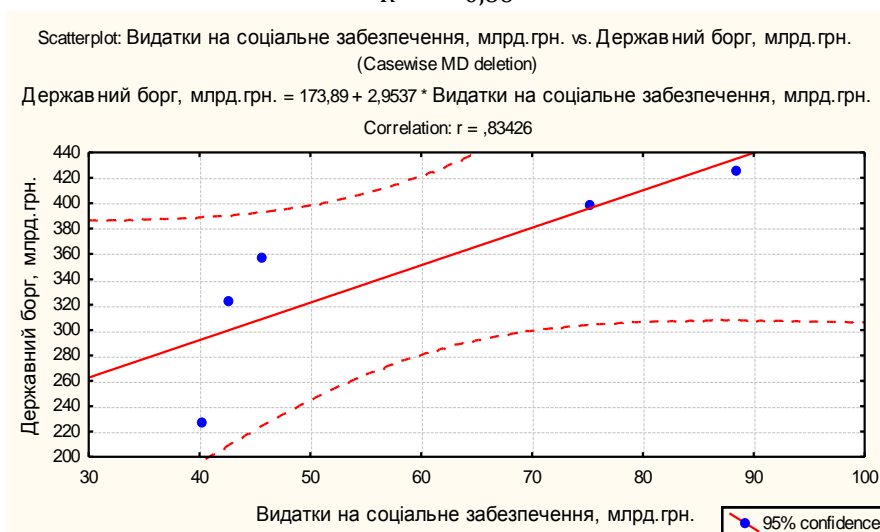

Рис. 3. Кореляційне поле залежності державного боргу України та видатків на соціальне забезпечення *

* Власна розробка автора

4. Модель, яка демонструє зв'язок між державним боргом України та індексом промислової продукції:

$$Y = 84,394 + 2,6878 * X_4$$

$$R = 0,64$$
(8)

5. Модель, яка демонструє зв'язок між державним боргом України та капітальними інвестиціями:

$$Y = 222,09 + 0,61631 * X_5$$

$$R = 0,94$$
(9)

6. Модель, яка демонструє зв'язок між державним боргом України та оборотом оптової торгівлі:

$$Y = -253,5 + 0,58994 * X_6$$

$$R = 0,91$$
(10)

7. Модель, яка демонструє зв'язок між державним боргом України та індексом споживчих цін (рис. 4):

$$Y = 1331,6 - 9,034 * X_7$$

$$R = -0,99$$
(11)

Отже, зростання рівня державного боргу, тобто підвищення наявності грошових коштів держави значно стримує інфляційні процеси.

8. Модель, яка демонструє зв'язок між державним боргом України та темпами зростання реальної заробітної плати:

$$Y = 400,23 - 0,4736 * X_7$$

$$R = -0,47$$
(12)

Отже, можемо констатувати, що позитивно на формування державного боргу впливають: збільшення видатків на соціальне забезпечення, збільшення капітальних інвестицій, розвиток оптової торгівлі та зменшення капіталізації та індексу споживчих цін.

Стратегічним завданням боргової політики є пошук оптимального співвідношення між борговим і податковим фінансуванням бюджетних видатків. Боргову стратегію доцільно базувати на науково обґрунтованих засадах. Структуру і розмір зовнішнього державного боргу пропонуємо прогнозувати

впродовж часового інтервалу, що дорівнює декільком рокам, щоб забезпечити збалансований бюджет, стабільне економічне зростання і потужну фінансову систему [15, с. 30]. Тому стратегічну мету боргової політики рекомендуємо спрямовувати на досягнення оптимальної структури та найвищого ефекту від використання позикових коштів.

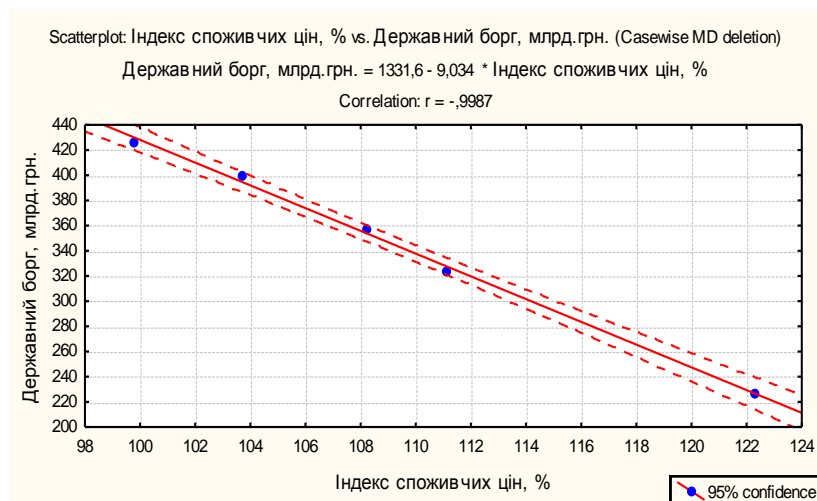

Рис. 4. Кореляційне поле залежності державного боргу України та індексу споживчих цін *

* Власна розробка автора

Основними напрямками удосконалення впливу на динаміку державного боргу України, на нашу думку, є: зменшення видатків держави за рахунок скорочення адміністративних витрат та витрат на утримання системи державного управління; формування таких умов боргової політики, за яких розмір обслуговування державного боргу був би мінімальним; зменшення рівня гарантованого державою боргу; утримання розміру боргу на рівні, що не загрожуватиме платоспроможності держави; стимулювання розвитку інвестиційних вкладень в економіку; забезпечення стабільності національної валюти; формування оптимального співвідношення між розміром внутрішньої та зовнішньої заборгованості.

Основними короткостроковими заходами боргової політики держави, на наш погляд, мають стати наступні:

- забезпечення частки запозичень у національній валюті не менше 60 %;
- утримання дефіцитності державного бюджету на рівні не більше 3-4 % ВВП України;
- утримання державного боргу на рівні не більше 40 % ВВП.
- пошук іноземних партнерів для ефективної співпраці.

Висновки та перспективи подальших досліджень

За результатами проведеного моделювання динаміки державного боргу України встановлено тенденції подальшого його зростання впродовж наступних років та суттєвого впливу на це зростання дефіциту державного бюджету, а також негативного сальдо платіжного балансу держави. З метою забезпечення ефективної моделі управління борговими зобов'язаннями, враховуючи наведені тенденції, запропоновано дотримуватись таких засад: пошук оптимальних джерел та форм фінансування державного боргу, стимулювання розвитку виробництва, удосконалення процедури визначення ліміту державного боргу України; спрямовування державних запозичень у сектор реальних інвестицій з метою розбудови економіки України.

Список літератури

1. Богдан, Т. П. Боргова політика держави в умовах глобальної нестабільності [Текст] / Т. П. Богдан // Економіка України. – 2013. – № 2. – С. 4-17.
2. Валовий внутрішній продукт у 2009-2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Державний та гарантований державою борг України у 2007-2013 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=224493
4. Динаміка платіжного балансу України за 2008-2013 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=112444>
5. Жулин О. В. Управління державним боргом з метою максимізації суспільного добробуту [Текст] / О. В. Жулин // Науковий вісник НТУ України : [збірник науково-технічних праць]. – Львів, 2012. – Вип. 11. – С. 319-322.

6. Лижник, Ю. Б. Багатофакторне моделювання діяльності [Текст] / Ю. Б. Лижник, І. В. Комарова-Пейсахович //Збірник наукових тез IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми трансформаційної економіки» КФ ЗНУ Кривий Ріг 23 березня 2012. –С 55-58.
7. Показники виконання Державного бюджету України у 2009-2013рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :file:///D:/UPLOAD/DBU_ZBU%20(3).pdf.
8. Знаходження рівняння множинної регресії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://math-ua.semestr.ru/regress/prim1.php>
9. Гаркавий, В. Г. Математична статистика [Текст] / В. Г. Гаркавий, В. В. Ярова. – К: Професіонал, 2004. – 484 с.
10. Індеси споживчих цін у 1993 - 2013 рр. (до відповідного періоду попереднього року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Індеси промислової продукції в Україні у 2007-2014 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
12. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності (КВЕД-2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Структура оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі України[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
14. Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати (1995-2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
15. Дудченко, В. Ю. Зовнішній державний борг України: етапи формування та проблеми обслуговування [Текст] / В. Ю. Дудченко // Вісник Української академії банківської справи. – 2004. – № 1. – С. 26–33.
16. Коблик, І. І. Внутрішні державні запозичення: оцінка та перспективи розвитку [Текст] / І. І. Коблик // Науковий вісник НЛТУ України : [збірник науково-технічних праць]. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.03. – С. 222-228.
17. Козюк, В. В. Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України [Текст] / В. В. Козюк. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 238 с.
18. Мельниченко, О. П. Статистична обробка експериментальних даних [Текст]: навчальний посібник / О. П. Мельниченко, І. Л. Якименко, Р. Л. Шевченко. – Біла Церква, 2006. – 50 с.

References

1. Bogdan, T. P. (2013). Debt policy in terms of global instability. *Economy of Ukraine*, 2, 4-17.
2. Gross domestic product in the year 2009-2013. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Public and publicly guaranteed debt of Ukraine in 2007-2013. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=224493.
4. Balance of Payments of Ukraine in 2008-2013. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?Id=112444>.
5. Zhulin, O. V. (2012). Public debt management in order to maximize social welfare. *Scientific Bulletin NTU Ukraine*, 11, 319-322.
6. Lyznyk, Y. B. & Komarov-Peysahovych, I. V. (2012). Multifactor modeling activities. *Scientific Abstracts IV All-Ukrainian scientific-practical conference "Problems of transformation economy"*. – Krivoy Rog.
7. Indicators of the State Budget Ukraine in 2009-2013. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : [:///D:/UPLOAD/DBU_ZBU%20\(3\).pdf](file:///D:/UPLOAD/DBU_ZBU%20(3).pdf).
8. Finding the multiple regression equation. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : <http://math-ua.semestr.ru/regress/prim1.php>
9. Kartavy, V. G. & Yarovaya, V. V. (2004). *Mathematical Statistics*. - Kyiv: Professional.
10. Consumer price indices in 1993 - 2013 (corresponding period of previous year). (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Index of industrial production in Ukraine in 2007-2014 years. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
12. Capital expenditure by economic activity (NACE 2010). (). [electronic resource]. - Mode of access: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Structure of the wholesale trade wholesale trade enterprises of Ukraine. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
14. Growth rates of nominal and real wages (1995-2013). (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
15. Dudchenko, V. (2004). External public debt of Ukraine: the stages of formation and maintenance problems. *Journal of Ukrainian Academy of Banking*, 1, 26-33.
16. Koblyk, I. (2012). Domestic government borrowing: assessment and prospects of development. *Scientific Bulletin NLTU Ukraine: [Collection of scientific works]*. - Lviv: RIO NLTU Ukraine, 22.03, 222-228.

-
17. *Kozyuk, V. (2002). Public debt in a market economy transformation Ukraine. - Ternopol: Carte blanche.*
 18. *Melnichenko, A. P., Yakymenko, I. L., Shevchenko, R. L. (2006). Statistical analysis of experimental data. – Bila tserkva.*

Стаття надійшла до редакції 16.05.2014 р.

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ В ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

УДК 330.341.2:336.77(477)

Олександр Леонідович ЛАВРИК

старший викладач кафедри фінансів та кредиту,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
вул. Мируносицька, 1, кімната 3-9, м. Харків, 61002, Україна
E-mail: filosof_555@online.ua
Телефон: +380577075291

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

Лаврик, О. Л. Шляхи вдосконалення процесу банківського кредитування [Текст] / Олександр Леонідович Лаврик // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 268-274. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Для сучасної вітчизняної економіки ключовим елементом у процесі перерозподілу капіталу залишається банківське кредитування. Воно виступає невід’ємною складовою розвитку економічних відносин та передбачає збереження рівноваги між наявними у суспільстві тимчасово вільними коштами та обсягами ресурсів.

Саме банківське кредитування здійснює найсуттєвіший вплив на динаміку ВВП, обсяги реалізованих товарів та послуг, індекси споживчих цін, курс національної валюти тощо. Порівняно із впливом, який здійснюють інші суб’єкти фінансового посередництва, аніж банківські установи, банківське кредитування суттєво переважає за всіма аспектами.

Удосконалення механізмів банківського кредитування та його постійний розвиток залишається одним із основних шляхів виходу України із кризового стану. Скорочення останнім часом банками своєї діяльності у сфері кредитування внаслідок світової економічної кризи та внутрішньої політичної кризи похитнуло економіку нашої держави та помітно вплинуло на показники кредитного портфеля українських банків, динаміка розмірів та структури яких останніми роками бажає кращого.

Мета. Метою є виявлення проблем ефективного перерозподілу фінансових ресурсів в економіці та розробка підходів, які сприятимуть збалансуванню механізмів банківського кредитування в Україні.

Метод (методологія). Вирішення поставлених задач здійснюється за допомогою методів оцінки та аналізу ризиків і ефективності фінансування, оцінки фінансово-економічних показників діяльності, моделі оптимальної структури кредитного портфеля, статистичних методів.

Результати. Запропонований механізм, де в операціях РЕПО замість цінних паперів використовувати інші активи, перехід права власності на які не потребує суттєвих затрат часу та коштів, або використання договору лізингу (з правом переоренди) як завуальованої альтернативи кредитної лінії є дієвими та ефективними, особливо у посткризовий період та у час становлення економіки країни. Його використання є перспективним та потребує подальших досліджень з точки зору оцінки ризиків та прибутковості.

Ключові слова: банківські установи; кредитні портфелі банків; інвестиції; фінансові посередники; договір лізингу; факторингова операція; переказний вексель.

Олександр Леонідович ЛАВРИК

ПУТИ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОЦЕССА БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ

Аннотация

Введение. Для современной отечественной экономики ключевым элементом в процессе перераспределения капитала является банковское кредитование. Оно выступает неотъемлемой составляющей развития экономических отношений и предусматривает сохранение равновесия между

имеющимися в обществе временно свободными средствами и объемами ресурсов.

Именно банковское кредитование осуществляет самое значительное влияние на динамику ВВП, объемы реализованных товаров и услуг, индексы потребительских цен, курс национальной валюты и т.д. По сравнению с влиянием, осуществляемым другими субъектами финансового посредничества, банковское кредитование существенно превосходит их по всем аспектам.

Совершенствование механизмов банковского кредитования и его постоянное развитие остается одним из основных путей выхода Украины из кризисного состояния. Сокращение в последнее время банками своей деятельности в сфере кредитования, в результате мирового экономического кризиса и внутреннего политического кризиса, пошатнуло экономику нашего государства и заметно повлияло на показатели кредитного портфеля украинских банков, динамика размеров и структуры которых в последние годы оставляет желать лучшего.

Цель. Целью является выявление проблем эффективного перераспределения финансовых ресурсов в экономике и разработка подходов, способствующих сбалансированности механизмов банковского кредитования в Украине.

Метод (методология). Решение поставленных задач осуществляется с помощью методов оценки и анализа рисков и эффективности финансирования, оценки финансово-экономических показателей деятельности, модели оптимальной структуры кредитного портфеля, статистических методов.

Результаты. Предложенный механизм, где в операциях РЕПО вместо ценных бумаг используют другие активы, переход права собственности на которые не требует существенных затрат времени и средств, или использование договора лизинга (с правом переаренды) как завуалированной альтернативы кредитной линии являются действенными и эффективными, особенно в посткризисный период и в период становления экономики страны. Его использование является перспективным и требует дальнейших исследований с точки зрения оценки рисков и доходности.

Ключевые слова: банковское учреждение; кредитные портфели банков; инвестиции; финансовые посредники; договор лизинга; факторинговая операция; переводной вексель.

Olexandr Leonidovych LAVRYK

Senior Teacher of Department of Finances and Credit
Kharkiv National University named after V. N. Karazin
Myronosytska str., 1, rom 3-9, Kharkiv, 61002 Ukraine
E-mail: filosof_555@online.ua
Phone: +380577075291

WAYS OF THE IMPROVEMENT OF BANK LENDING PROCESS

Abstract

Introduction. Nowadays a key element in the process of redistribution of capital is the bank crediting. It comes forward as an inalienable constituent of development of economic relations and keeps balance between temporally free money and volumes of resources.

The bank crediting has the biggest influence on the dynamics of GDP, volumes of the realized commodities and services, cost-of-living-indexes, national currency exchange rate, and so on. In comparison to influence, that other than bank institutions subjects of financial activity carry out, the bank crediting substantially prevails in all aspects. Improvement of mechanisms of the bank crediting and its permanent development remain one of the basic ways for Ukraine to exit from the crisis state. Recent reduction of the bank activity in the field of crediting which is a result of world economic crisis and internal political crisis, has negatively influenced the economy of our state and the indexes of credit portfolio of the Ukrainian banks. Their dynamics of value and the structure are in the poor condition.

Purpose. The aim is to eliminate the problems of effective redistribution of financial resources in the economy and develop the approaches that will assist balance of mechanisms of the bank crediting in Ukraine.

Method (methodology). The tasks are solved by means of methods of estimation and analysis of risks and efficiency of financing, estimation of financial economic performance, model of optimal structure of credit portfolio, statistical method indicators.

Results. It is offered the mechanism where in the operations of REPO instead of securities other assets are used, the transfer of property on which does not need the substantial expenses of time and money, or use of leasing agreement, as the veiled alternative to credit line is efficient and effective especially in the post-crisis period and in the time of recovery of the country's economy. Its use is perspective and needs further researches from the point of view of estimation of risks and profitability.

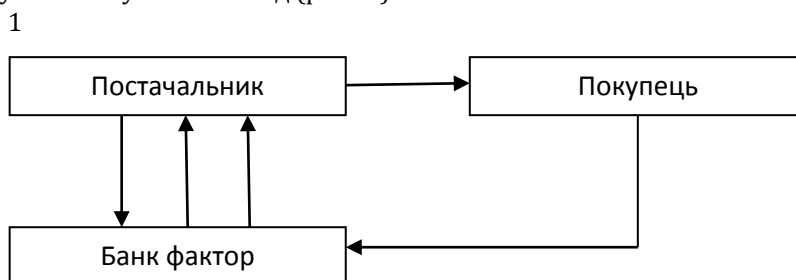
Keywords: banking institution; loan portfolios of banks; investment; financial intermediaries; leasing agreement;

JEL classification: A1, G21, G24

Проблеми у кредитуванні як фізичних, так і юридичних осіб сповільнюють процес фінансування реальних секторів економіки та, як результат, унеможливають ефективний перерозподіл капіталу в економіці країни. Для їх вирішення та як результат пришвидшення руху грошової маси як у фінансовому, так й у виробничому сегментах доцільно використовувати наступні механізми: факторинг, випуск векселів, операції РЕПО, випуск облігацій, інвестування ФОН та ФФБ (в іпотечному кредитуванні) тощо.

Метою факторингового обслуговування є своєчасне інкасування боргів для скорочення втрат унаслідок затримки платежів, що пов'язує цю операцію з різновидом торговельно-комісійних операцій банків [5].

Так факторинг доцільно використовувати банками у випадку несвоєчасного погашення кредитів та при потребі у вільних грошових коштах. Операція факторингу значно пришвидшує рух грошової маси та забезпечує банки своєчасним безперебійним надходженням еквівалентів кредитних позик. Класична схема факторингу має наступний вигляд (рис. 1.)

- 1 - відвантаження товару і виставлення покупцеві платіжної вимоги;
- 2 - пересилання платіжної вимоги факторові;
- 3 - оплата платіжної вимоги постачальникові (80-90 %);
- 4 - перерахування покупцем суми платіжної вимоги;
- 5 - оплата решти вартості вимоги мінус комісійні.

Рис. 1. Схема здійснення факторингової операції

Використання факторингу для постачальника вигідне тим, що:

- прискорюється товарообіг;
- зменшується ризик неплатежів;
- поліпшується процес інкасування боргів;
- зменшуються витрати, пов'язані з обліком та інкасацією боргів.

Фактор при здійсненні факторингових операцій розширює коло операцій та клієнтів, диверсифікує доходи і ризики [3].

Згідно з наведеною схемою факторингова операція має лише один суттєвий недолік, а саме - розрізненість у часі між пунктами 3 та 4. Так, якщо цей період є довгим, у фактора може з'явитися потреба у коштах, а постачальник не отримуватиме свої 10-20 % від суми угоди із покупцем [4].

На нашу думку, в такому випадку, якщо покупець є юридичною особою, доцільніше використовувати переказний вексель (тратту). По-перше, це забезпечить своєчасне надходження постачальнику суми більшої за 90 % від вартості угоди, по-друге векселеотримувач може продавати вексель у будь-який момент залежно від потреби у коштах. Тратта також вирішує проблему «офіційної невідповідності» позичальника вимогам банку при кредитуванні. Купівля векселя фактично є операцією з купівлі цінного паперу, тому при купівлі векселя банку вже необхідно дотримуватись геть інших нормативів щодо ліквідності та структури портфелів цінних паперів. Таким чином, при взаємному бажанні банку та позичальника у здійсненні кредитної операції, яка не відповідатиме чинним стандартам у сфері кредитування, позичальник може виписати вексель та отримати його номінальну вартість за мінусом обумовленого банківського відсотка.

Іншим альтернативним варіантом банківському кредитуванню при його «офіційній неможливості» є операції РЕПО. Класичні операції РЕПО здійснюються із використанням цінних паперів та мають наступний вигляд (рис. 2.):

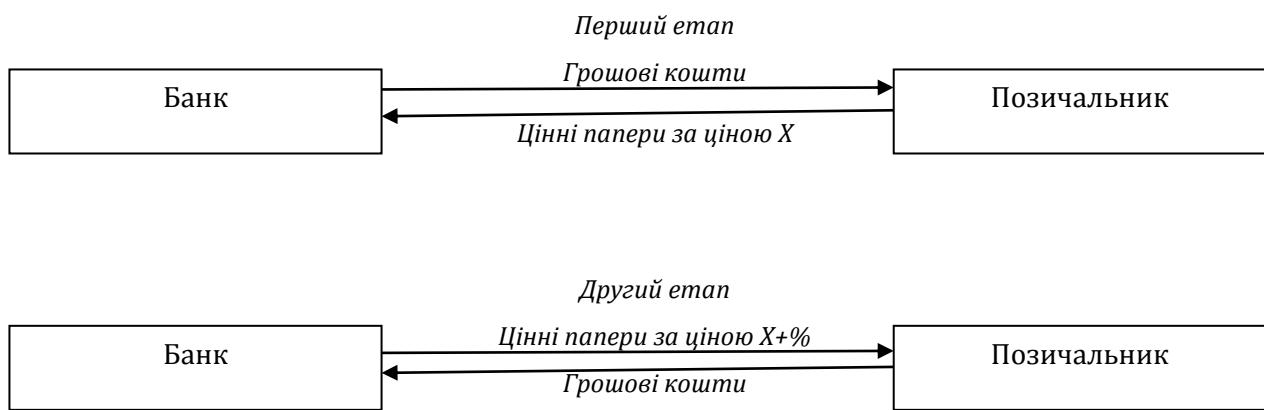

Рис. 2. Схема здійснення операції РЕПО

Таким чином, в обумовлений період позичальник здійснює викуп власних цінних паперів, з різницею у ціні, яка визначає банківський відсоток. В Україні операції РЕПО законодавчо не регламентовані, тому, як правило, зазвичай сторони укладають одночасно два звичайні контракти з купівлі-продажу цінних паперів із протилежним спрямуванням, із різницею у ціні та часі поставок цінних паперів проти оплати. Ключовою проблемою у здійсненні такого альтернативного виду кредитування є вимоги Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку при укладанні договорів купівлі-продажу цінних паперів щодо наявності на рахунку продавця ЦП обумовленої договором кількості зазначених цінних паперів. Таким чином зазначений вище «український формат» операції РЕПО можливий лише при наявності на рахунку банку необхідної кількості цінних паперів того самого випуску, що зазначені у договорі [1].

Для вирішення цієї проблеми, на нашу думку, банкам та позичальникам було б доцільно в операціях РЕПО замість цінних паперів використовувати інші активи, перехід права власності на які не потребує суттєвих затрат часу та коштів, або використати договір лізингу (з правом переоренди) як завуальовану альтернативу кредитної лінії (рис. 3.)

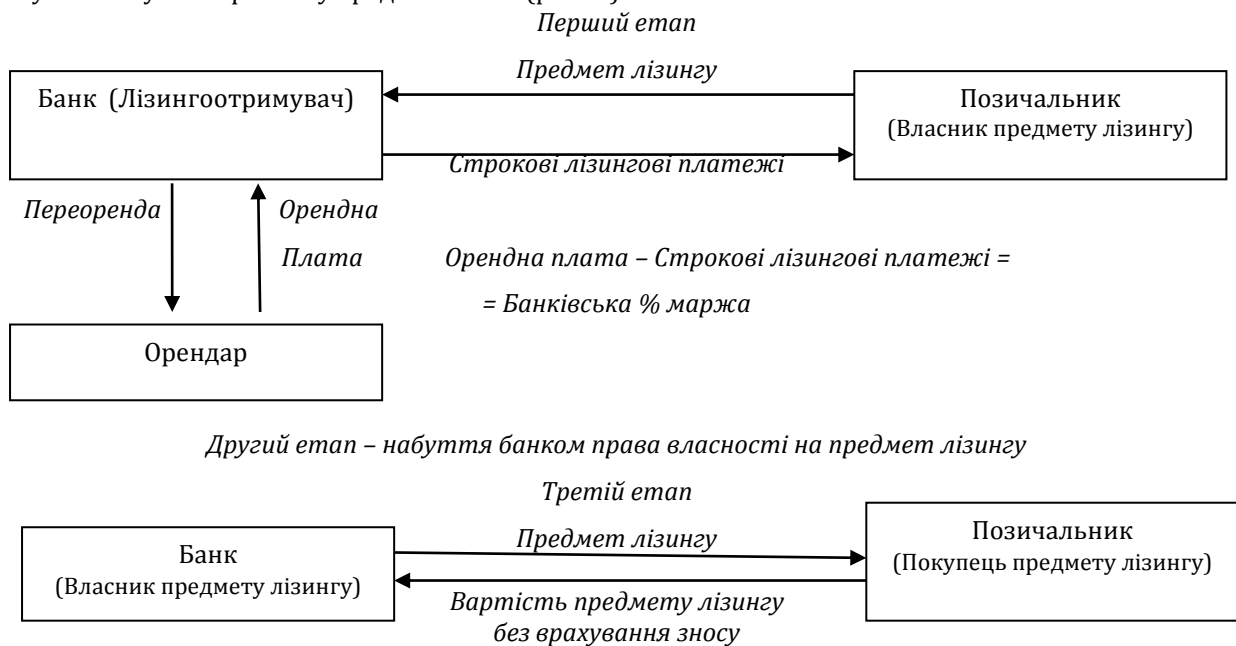

Рис. 3. Схема проведення операції РЕПО, завуальованої під операцію лізингу

Особливістю наведеної схеми може бути хіба що урахування терміну експлуатації предмета лізингу таким чином, щоб вартість його зношення під час експлуатації не перевищила ефективну ставку відсотка кредитування та щоб така операція виправдовувалась фінансово. Використання такої схеми є доцільним під час фінансово-економічної кризи в країні, коли ставки кредитування є завищеними, що унеможливує раціональне функціонування фінансових потоків. Також в окремому порядку повинні бути обговорені гарантії позичальника щодо обов'язкового зворотного викупу предмета лізингу за обумовленою ціною.

Зменшити ризики щодо зворотного викупу предмета лізингу за обумовленою ціною в обумовлений

час, на нашу думку, зможе використання (в наведеній на рис. 3. схемі) форвардного контракту, активом за яким виступатиме предмет лізингу. Обов'язковість та незворотність виконання форвардного контракту без можливості його обороту забезпечить його виконання з боку позичальника.

Описані нами рекомендації щодо використання механізмів пришвидшення обертання коштів в економіці а саме: факторингу, випуску векселів, операцій РЕПО із використання елементів лізингу – доцільно використовувати у разі неможливості надання банком позичальнику кредиту звичайним прозорим способом.

Іншим альтернативним видом кредитування є викуп банком облігацій позичальника. Цей спосіб фінансування використовується із позичальниками, які відповідають високим вимогам щодо кредитоспроможності, тому що, по-перше, купувати їх боргові цінні папери в іншому випадку недоцільно, а по-друге, при низькій кредитоспроможності зареєструвати випуск облігацій у НКЦПФР просто неможливо.

Інвестування банком коштів у високоліквідні боргові цінні папери є досить прибутковим напрямком фінансової діяльності. Формування власного портфеля якісних боргових цінних паперів диверсифікує банківські ризики та підвищує ліквідність банку. Можливість реалізації боргових цінних паперів на фондовому ринку дає можливість банку вільно змінювати напрямки своїх грошових потоків за потреби у будь-який час [6].

Особливу роль у формуванні грошових потоків країни відіграє купівля банками облігацій внутрішньої державної позики та облігацій місцевих позик. Формування портфеля цінних паперів за рахунок цих фінансових активів – це непряме фінансування економіки країни та соціального розвитку держави. Однак банку як інвестору варто пам'ятати, що вкладання коштів у консервативні цінні папери, якими є облігації, є доцільним за умов сталого розвитку економіки [2].

За несприятливих умов економіки, на нашу думку, банкам та позичальникам варто було б використовувати систему форвардних контрактів, активом за якими виступали б кредитні кошти, ціною – процентні ставки за кредитом. Доцільність використання форвардного контракту у системі кредитування наведемо нижче (табл. 1.):

Таблиця 1. Теоретичні умови кредитування із використанням системи форвардних контрактів

Сума кредиту	Спот %	Очікуваний за рік %	Плата за форвард за рік
100 %	20 %	24 %	2 %
100 грн	20 грн	24 грн	2 грн

Припустимо, що отримавши плату на форвард з терміном виконання за 1 рік, банк надав на поточний рік вказані 100 грн, за поточних умов у 20 %, таким чином, за результатами року зі 100 грн банк отримує тіло кредиту, відсоток, плату за форвард та відсоток від розміщення плати за форвард у кредит:

$$100 + 20 + 2 + 0,4 = 122,4 \text{ грн (або 120 грн без форвардного контракту)}$$

Через рік банк повинен за умовами форвардного контракту надати клієнту кредит за умовами минулого року, але без збитку собі. Тобто за 2 роки кредитування банк повинен отримати 44 % (без урахування плати за форвард), враховуючи, що у першому році банк отримав 20,4 % (без урахування плати за форвард) у другому році отримуємо:

$$44 - 20,4 = 23,6 \%$$

Кредитування за умов форварду забезпечить надходження:

$$100 * 20 \% + 100 = 120 \text{ грн (20 \%)}$$

Банку необхідно забезпечити надходження ще 3,6 % від суми кредиту. Це можливо, якщо зобов'язати клієнта у тому ж форварді взяти кредит на суму відсотка у розмірі різниці між реальною та заявленою ставками за поточних умов:

$$100 * 3,6\% = 3,6 \text{ грн.}$$

$$X * 0,24 = 3,6 \text{ грн.}$$

$$X = 15 \text{ грн.}$$

Таким чином кредитування за форвардним контрактом складатиметься з двох частин:

1. $100 * 20 \% + 100 = 120 \text{ грн.}$
2. $15 * 24 \% + 15 = 18,6 \text{ грн.}$

Зважена процентна ставка складатиме:

$$((120 + 18,6) / (100 + 15) - 1) * 100 \% = 20,5 \%$$

Загальні % витрати позичальника:

$$2 \% + 20,5 \% = 22,5 \% \text{ (або } 24 \% \text{ без форвардного контракту).}$$

Рентабельність банківського кредитування без використання форвардного контракту за 2 роки мала б наступний вигляд:

$$0,2 + 0,24 = 0,44$$

Із використанням форварду:

$$(22,4/100) + (38,6/115) = 0,61$$

Таким чином використання форвардного контракту із зазначеними умовами є взаємовигідним і для банку, і для позичальника.

Але може скластися ситуація, коли очікуване здорожчання кредитних коштів на ринку до 24 % не відбудеться, а навпаки станеться їх здешевлення до 17 %. Тоді контрактом має передбачатися надання клієнту кредиту за поточних умов (17 %), але на таку суму, при погашенні якої б утворювався платіж згідно з умовами контракту – 120 грн:

$$X * 1,17 = 120 \text{ грн}$$

$$X = 102,56 \text{ грн.}$$

Загальні % витрати позичальника складуть:

$$17 \% + (2 / 102,56) * 100 \% = 17 \% + 1,95 \% = 18,95 \%$$

У цьому випадку 1,95 % виступає фактично як плата за страховку на підвищення вартості кредитування. У будь-якому разі це менше за ціну спот = 20 %.

Таким чином систему банківського кредитування із використанням форвардного контракту можна описати наступним чином (1):

Грошовий потік банку у перший рік:

$$W_t = V + V*i + V*k + (V*i*k) \quad (1)$$

де: W_t – грошовий потік за наданням кредиту у спот-періоді;

V – сума кредиту, що надається;

i – базова процентна ставка;

k – плата за форвард.

Грошовий потік банку у другий рік:

$$W_{(t+1)} = (V*i + V) + (Vx*i_{(t+1)} + Vx) \quad (2)$$

де: $W_{(t+1)}$ – грошовий потік за наданням кредиту у новому періоді;

$i_{(t+1)}$ – відсоткова ставка нового періоду;

$$Vx = V*i_x \quad (3)$$

$$\text{де: } i_x = i + i_{(t+1)} - 2i - i*k \quad (4)$$

Реальна зважена відсоткова ставка з урахуванням форварду:

$$i_e = W_{(t+1)} / (V+Vx) \quad (5)$$

Загальні відсоткові витрати позичальника:

$$i_p = i_e + k \quad (6)$$

Сучасний ринок банківського кредитування має низку проблем, спричинених наслідками світової економічної кризи. Хронічна нестача вільних коштів, відсутність достатньої кількості позичальників із високим рівнем кредитоспроможності – все це призвело до нерівномірного розподілу кредитних коштів між галузями економіки та відсутності інвесторів.

Використання факторингу як механізму оптимізації грошових потоків у товарно-грошових відносинах між покупцем та продавцем забезпечує невпинний грошовий рух у фінансах виробників, що є особливо актуальним у посткризовий період. Із використанням факторингу відбувається своєчасне вивільнення коштів та їх надходження у користування постачальника.

Використання переказного векселя, так само, як і використання факторингу, пришвидшує товарообіг та рух грошової маси, але такий механізм має низку переваг для тих позичальників, які не повною мірою відповідають офіційним вимогам банків, що є також вкрай важливим у кризовий та посткризовий періоди.

Операції РЕПО, які виступають альтернативою класичному банківському кредитуванню, також дозволяють оминати вимогу НБУ щодо кредитоспроможності позичальників, але після настання економічної кризи у 2008 році фондовий ринок в Україні зазнав значного удару, що вкрай негативно відбилося на динаміці курсу цінних паперів вітчизняних емітентів та призвело до загального зниження ділової активності. Таким чином, на нашу думку, більш доцільним у якості активу за операцією РЕПО обирати матеріальні активи. А у разі необхідності відкриття кредитної лінії як альтернативу обирати механізм лізингу, побудований на принципі операцій РЕПО.

Доволі перспективним напрямком у сфері непрямого кредитування в Україні залишається випуск боргових цінних паперів. Особливо популярним стає останнім часом емісія облігацій, що пов'язано із поступовим відновленням фондового ринку після всесвітньої економічної кризи та поступовим підвищення ліквідності вітчизняних емітентів.

Але найперспективнішим, на нашу думку, серед механізмів банківського кредитування є використання принципів форвардних контрактів. Невідворотність умов форвардного контракту забезпечує захист як кредитору, так і позичальнику. За умовами такого контракту кредитор отримує гарантоване розміщення коштів за визначеними заздалегідь умовами у майбутньому у межах суми кредитної угоди, плюс розміщення додаткових коштів за ринковими умовами терміну виконання форвардного контракту. Розмір додаткових коштів, які обов'язково підлягатимуть розміщенню як кредитних ресурсів у позичальника, визначається як необхідна сума для покриття часової відсоткової різниці (2). Такий підхід суттєво збільшує рентабельність кредитної операції для банку. Позичальник гарантовано отримує кредитні кошти у визначений час, за визначеними умовами (у разі відсутності суттєвого погіршення кредитоспроможності). У випадку, коли ринкові умови є кращими за визначені у форвардному контракті, кредитор зобов'язаний діяти в інтересах позичальника та надати кредит за ринковими умовами. У такому випадку позичальник втрачає суму, сплачену за підписання форвардного контракту, – плату за форвард (k). Такий випадок можна порівняти із купівлею страхового поліса, яким так і не довелось скористатись.

Запропоновані механізми є дієвими та ефективними, особливо у посткризовий період та у час становлення економіки країни. Їх використання є перспективним та потребує подальших досліджень з точки зору оцінки ризиків та прибутковості. Також запропоновані підходи потребують адаптації до чинного в Україні законодавства.

Список літератури

1. Про банки і банківську діяльність [Текст] : закон України від 07.12.2000 р.
2. Банківська справа [Текст] / За ред. Р. І. Туркала. - Тернопіль: Карт-бланш, 2001. - 316 с.
3. Банківські операції [Текст]: підручник / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. - 2-ге вид., випр. і доп. - К.: КНЕУ, 2002. - 476 с.
4. Гроші та кредит [Текст]: підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука. - К.: КНЕУ, 2001 - 602 с.
5. Коцовська, Р. Операції комерційних банків [Текст] : навч. посіб. / Р. Коцовська, В. Ричаківська - К.: «Алерта».- 2003. – 500с.
6. Операції комерційних банків [Текст] / Р. Коцовська, В. Ричаківська, Г. Табачук, Я. Грудзевич, М. Вознюк. - 3-тє вид. - К.: Алерта; Львів: ЛБІ НБУ, 2003. – 500 с.

References

1. The law of Ukraine "On banks and bank activity" from 07.12.2000. (2000).
2. Tirkalo, R. I. (2001). Banking. – Ternopil: Carte Blanche.
3. Moroz, A. M., Savluk, M. I., Puhovkina, M. F. (2002). Bank transactions. –Kyiv: KNEU.
4. Moroz, A. M., Savluk, M. I., Puhovkina, M. F. (2001). Money and credit. - Kyiv: KNEU.
5. Kocovska, P., Richakivska, V. (2003). Operations of commercial banks. - Kyiv: Alerta.
6. Kocovska, P., Richakivska, V., Tabachuk, G., Grudzevych, Y., Voznyuk, M. (2003). Operations of commercial banks. - Kyiv: Alerta; Lviv: LBI NBU.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2014 р.

Олена Леонідівна МАЛАХОВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри банківської справи
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: malahov_mct@mail.ru
Телефон: +380672560484

Світлана Володимирівна ТЕТЮК

магістрант 5-го курсу факультету банківського бізнесу
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: svstlana.tetyuk@mail.ru
Телефон: +380970589610

**КРЕДИТНА ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВ ЯК БАЗОВА ПЕРЕДУМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

Малахова, О. Л. Кредитна діяльність банків як базова передумова забезпечення фінансової стійкості банківської системи України [Текст] / Олена Леонідівна Малахова, Світлана Володимирівна Тетюк // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 275-284. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У статті розглянуто економічну сутність кредитної діяльності банківських установ та її вплив на фінансову стійкість банківської системи.

Мета. Метою нашої статті є дослідження ефективності кредитної діяльності банківських установ як визначальної передумови забезпечення фінансової стійкості банківської системи в умовах нестабільності.

Метод (методологія). На основі діалектичного методу пізнання проведено вивчення та визначення напрямків удосконалення кредитної діяльності банківських установ. Для дослідження впливу кредитної діяльності та забезпечення фінансової стійкості банківської системи використано статистичні методи, методи техніко-економічного і фінансового аналізу та спостереження.

Результати. Здійснено аналітичну оцінку стану кредитної діяльності банківських установ та її вплив на фінансову стійкість банківської системи. Уточнено економічний зміст визначення поняття «кредитні операції банку». Встановлено, що на кредитну діяльність банків впливає низка внутрішніх та зовнішніх чинників, визначено та згруповано за критеріями. Обґрунтовано вимоги, котрим повинен відповідати кредитний процес з метою ефективної діяльності банківських установ. Проаналізовано сучасний стан та обґрунтовано практичні рекомендації щодо вдосконалення кредитної діяльності банківських установ.

Ключові слова: кредитні операції; фінансова стійкість; кредитна діяльність; ефективність кредитної діяльності; кредитний ризик; прибутковість, ліквідність.

Елена Леонидовна МАЛАХОВА

Светлана Владимировна ТЕТЮК

**КРЕДИТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БАНКОВ КАК БАЗОВАЯ ПРЕДПОСЫЛКА
ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ**

Аннотация

Вступление. В статье рассмотрена экономическая сущность кредитной деятельности банковских учреждений и ее влияние на финансовую устойчивость банковской системы.

Цель. Целью данной статьи является исследование эффективности кредитной деятельности банковских учреждений как определяющей предпосылки обеспечения финансовой устойчивости банковской системы в условиях нестабильности.

Метод (методология). На основе диалектического метода познания проведено изучение и определение

направлений удосконалення кредитної діяльності банківських установ. Для дослідження стану впливу кредитної діяльності та забезпечення фінансової стійкості банківської системи використані статистичні методи, методи техніко-економічного та фінансового аналізу та спостереження.

Результати. Дана аналітична оцінка стану кредитної діяльності банківських установ та її впливу на фінансову стійкість банківської системи. Уточнено економічне значення визначення поняття «кредитні операції банку». Встановлено, що на кредитну діяльність банків впливає ряд внутрішніх та зовнішніх факторів, визначених та сгрупованих за критеріями. Обґрунтовані вимоги, яким повинен відповідати кредитний процес з метою ефективного функціонування банківських установ. Проаналізовано сучасний стан та обґрунтовані практичні рекомендації щодо удосконалення кредитної діяльності банківських установ.

Ключові слова: кредитні операції; фінансова стійкість; кредитна діяльність; ефективність кредитної діяльності; кредитний ризик; доходність, ліквідність.

Olena Leonidivna MALAKHOVA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Associate Professor of Department of Banking Business,
Ternopil National Economic University,
E-mail: malahov_mct@mail.ru
Phone: +380672560484

Svitlana Volodymyrivna TETYUK

Ternopil National Economic University
E-mail: svtlana.tetyuk@mail.ru
Phone: +380970589610

CREDIT ACTIVITIES OF BANKS AS A BASIC PRECONDITION TO ENSURE THE FINANCIAL STABILITY OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE

Abstract

Introduction. The paper considers the economic substance of credit activity of banks and its impact on the financial stability of the banking system.

Purpose. The aim of this paper is to study the effectiveness of credit activity of banks as a precondition for determination of the financial stability of the banking system in unstable conditions.

Method. On the basis of the dialectical method of cognition the areas of improvement of lending activities of banks are considered and identified. To study the impact of the credit and financial stability of the banking system the statistical methods and methods of technical-economic and financial analysis and observation have been used.

Results. It has been given the analytical assessment of the credit activity of banks. Its impact on the financial stability of the banking system has been considered. The economic content of the definition of "bank credit operations" is specified. It has been established that the credit activities of banks affect a number of internal and external factors that have been identified and grouped by criteria. The requirements to the credit process with the aim of effective banking activity are grounded. The current state and practical recommendations for the improvement of credit activity of banks have been analysed.

Keywords: credit operations; financial stability; lending activities; effectiveness of credit; credit risk; profitability and liquidity.

JEL classification: G21

Вступ

У сучасних умовах політичної і економічної нестабільності значні проблеми в діяльності банків та реальна загроза перетворення наслідків цих проблем на системну банківську кризу обумовлюють необхідність забезпечення фінансової стійкості банківської системи України. Саме кредитні операції є базовою основою фінансової стійкості банківської системи загалом, оскільки від їх ефективності безпосередньо залежить прибутковість та ліквідність окремої банківської установи. Цілком очевидно, що високоризикова кредитна політика, не виважена належним чином реалізація кредитних операцій

комерційних банків у попередній період стали підґрунтям поглиблення негативного впливу світової фінансової кризи, а відтак значною мірою погіршили фінансові результати функціонування усїєї банківської системи. За таких обставин дослідження певного кореляційного зв'язку між ефективністю кредитної діяльності банків та завданням забезпечення фінансової стійкості нині, за умов мінливого економічного середовища, на наш погляд, слід вважати вкрай актуальним.

Значний внесок у розробку питань щодо кредитної діяльності банківських установ та забезпечення фінансової стійкості банківської системи зробили вітчизняні економісти. Слід відзначити праці О. І. Барановського, Т. А. Васильєвої, З. М. Васильченко, О. Д. Вовчак, О. В. Дзюблюка, І. Б. Івасіва, В. М. Кочеткова, С. В. Леонова, Б. Л. Луціва, А. М. Мороза, Л. О. Примостки, І. В. Сала та інших. Водночас аналіз наукової літератури з теми дослідження дозволяє стверджувати, що не вирішеними остаточно залишається низка теоретичних і прикладних проблем. На наш погляд, потребують подальшого вивчення і розробки конкретні методи оптимізації питання ефективності процесу банківського кредитування, насамперед з метою пристосування до мінливих умов функціонування банківської системи, що загалом сприятиме ефективнішій діяльності кредитно-фінансових установ.

Мета статті

Метою нашої статті є аналіз ефективності кредитної діяльності банківських установ як визначальної передумови забезпечення фінансової стійкості банківської системи в умовах нестабільності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Виснажена банківська система України через посилення негативного впливу світової фінансової кризи певною мірою спричинила переоцінку кредитних ризиків і зміну механізмів їх виявлення. Кредитна діяльність комерційних банків за останні роки стала більш зваженою, але ймовірність збитковості кредитних операцій ще досить значна, тому важливого значення набуває формування банками в необхідних обсягах резервних фондів з метою підтримання ліквідності і платоспроможності на необхідному рівні. З метою забезпечення фінансової стійкості банківської системи Національний банк вживав усіх необхідних заходів для зниження можливих ризиків. Однак політична і економічна нестабільність ще більше загострили розгортання фінансової кризи, а відтак поставили під загрозу всю банківську систему та економіку загалом.

Загальновідомо, що надання кредитів є найпоширенішою операцією банківських установ, оскільки вони забезпечують банкам основну частину доходу. Відтак комерційні банки повинні організовувати кредитну діяльність таким чином, щоб вони давали максимальний прибуток при мінімальному ризику, який пов'язаний безпосередньо з механізмом надання і погашення кредитів.

Варто зауважити, що вивчення вказаного теоретично-прикладного питання потребує уточнення певних економічних понять. За таких обставин, враховуючи всі позитивні й негативні аспекти сучасних підходів до визначення поняття «кредитні операції банку», більш влучним вважаємо таке визначення: кредитні операції банку — це сукупність дій, спрямованих на забезпечення всіх етапів кредитного процесу і подальше відображення їх результатів у бухгалтерському обліку банку. Слід зазначити, що через реалізацію кредитних операцій відбувається безпосереднє відтворення кредитних послуг банку, однак їх здійснення не може бути розпочато без створення відповідних організаційно-технологічних і матеріально-технічних умов, забезпечення яких передує здійсненню кредитних операцій [11].

Тему кредитної діяльності банку широко висвітлено в сучасній економічній літературі фінансово-банківського напрямку. При цьому її розглядають у різних аспектах: одні фахівці звертають більшу увагу на методіку здійснення кредитних операцій, інші розглядають процес кредитування з огляду на банківське або фінансове управління банку або в аспекті мінімізації кредитного ризику банку, або з точки зору аналізу кредитної діяльності банку.

Можна зауважити, що жоден із дослідників не наводить чіткого визначення поняття «кредитна діяльність банку» та не розкриває її сутності, через що кожен користувач (фахівець, читач тощо) сприймає цю дефініцію по-своєму, з огляду на кінцеву ціль розвідок. Так в окремих виданнях трапляються вислови, близькі до отождоження понять «кредитна діяльність банку» та «кредитні операції банку», зокрема останнє розглядають як «...один із важливих видів діяльності українських банків...».

Визначення поняття кредитної діяльності банку в більшості довідкових та енциклопедичних видань економічного спрямування відсутнє взагалі. Лише в «Енциклопедії банківської справи України» (голова редколегії — В.С. Стельмах) наведено дефініцію кредитної діяльності МБПР. Проте вона зводиться до характеризування кредитної діяльності цього банку як основної форми діяльності міждержавної інвестиційної інституції, викладу її спрямованості, історії розвитку й організаційних засад, отже, не вносить ясності в розуміння економічної сутності базового економічного поняття «кредитна діяльність банку». На нашу думку, кредитна діяльність банку — комплексний процес із реалізації кредитних операцій із метою отримання прибутку, результатом якого є створення та розміщення на ринку

кредитної послуги [9, с. 352].

Логічна схема підпорядкованості базових понять кредитної діяльності банківської установи зображена на рис 1.

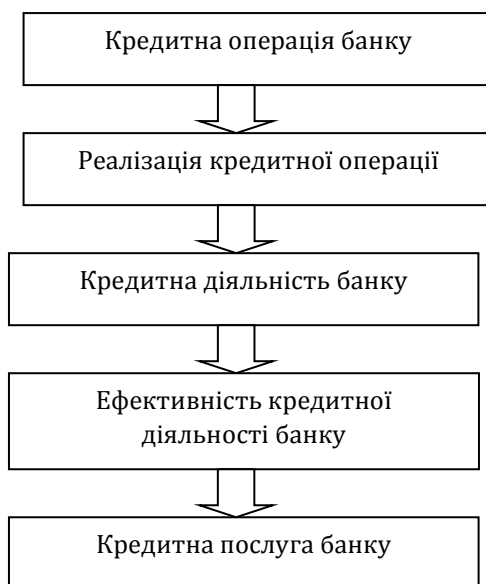

Рис. 1. Логічна схема підпорядкованості базових понять кредитної діяльності банківської установи

Отже, кредитна операція як сукупність дій, спрямованих на забезпечення всіх етапів кредитного процесу, та її реалізація виступає основою кредитної діяльності банків. Наслідком провадження кредитної діяльності банківської установи є створення якісної кредитної послуги. З іншого боку, слід зауважити, що якість кредитної послуги банку значною мірою залежить від ефективності здійснюваної банком кредитної діяльності. Вочевидь, що неефективна кредитна діяльність призведе до створення неякісної кредитної послуги, яка може спричинити певні фінансові втрати банку та й узагалі ставить під сумнів саму можливість реалізації такої послуги.

Важливо розуміти, що від виваженої кредитної діяльності значною мірою залежать показники дохідності, прибуткової та ліквідності банківської установи, а також економічні коефіцієнти та нормативи банківської справи, які покликані забезпечити фінансову стійкість банку на грошовому ринку.

Загалом прибутковість банку оцінюється показниками ROE - прибутковість капіталу та ROA - прибутковість активів, а показником ризику банку слугує мультиплікатор капіталу. Показник мультиплікатора капіталу (МК) – це відношення середніх активів до власного капіталу банку, що вищим є значення мультиплікатора капіталу, то вищим буде й ризик. Залежність між прибутком і ризиком описується формулою:

$$ROE = ROA * MK \quad (1)$$

- вказує на співвідношення власних та залучених коштів. Що вищий прибуток, то ризикованішою є структура банківського балансу.

Якщо ефективність роботи банку знижується, то для забезпечення бажаного рівня прибутковості капіталу необхідно погодитись на вищий ризик – збільшити відношення активів до капіталу. Це означає, що навіть банк із невисоким показником прибутковості активів може досягти відносно високого рівня прибутковості капіталу за рахунок максимально можливого використання боргових зобов'язань.

Оцінка ефективності кредитної діяльності банку визначається дохідністю кредитного портфеля та прийнятим банком кредитним ризиком, рівень якого суттєво може збільшитись у періоди економічних криз. Його недооцінка призводить до зростання проблемної заборгованості, переоцінка знижує прибутковість за рахунок надмірного резервування. Тому в сучасних умовах важливе практичне значення має ефективна організація управління проблемними активами банків. У табл.1. наведено результати розрахунків деяких показників функціонування банківської системи загалом.

Як видно, регулятивний капітал та його адекватність зростали протягом усього аналізованого періоду. Чиста процентна маржа за цей період збільшилася на 0,76 %, що свідчить про здатність банків утворювати чистий відсотковий дохід, використовуючи відповідні активи. Важливим показником ефективності діяльності банків є чистий спред. Він характеризує рівень узгодженості процентної політики банків за кредитними й депозитними операціями. З його допомогою визначається необхідна мінімальна різниця між ставками за активними й пасивними операціями, котра дасть змогу банкам покрити витрати. На 01.01.2014р. чистий спред становив 4,84 %. Його додатне значення свідчить про

перевищення відсоткової ставки, отриманої за розміщення коштів, над відсотковою ставкою оплати залучених коштів. За аналізований період цей показник зменшився лише на 0,45 %. Унаслідок збиткової діяльності у 2010-2013 рр. банківська система продемонструвала від'ємні показники рентабельності та CIR. До речі, станом на 01.12.2013 року зазначені показники мали тенденцію до погіршення, отже, криза вітчизняної банківської системи триває. Загалом нестабільність фінансового стану значної кількості вітчизняних банків є чи не основною загрозою економічній стабільності банківської системи України.

Таблиця 1. Показники ефективності діяльності банківської системи України за 2010-2013 рр. [6]

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Регулятивний капітал, млрд грн	72265	123066	135802	160897
Адекватність регулятивного капіталу, %	13,92	14,01	18,08	20,83
Доходи, тис. грн	68185	122580	142995	136848
Видатки, тис. грн	61565	115276	181445	146875
Результат діяльності, тис. грн	-38450	-13027	-7304	-6620
Рентабельність активів, %	-4,38	-1,50	-1,45	-1,03
Рентабельність капіталу, %	-32,52	-12,67	-10,19	-8,51
Чиста маржа, %	5,03	5,30	6,21	5,79
Чистий спред, %	5,31	5,18	5,29	4,84
Співвідношення видатків і доходів (CIR), %	90,29	94,04	126,86	109,52

Отже, за умов високої ризиковості ринкового середовища фінансова стійкість банку залежить від забезпечення прибуткової діяльності, вибору раціонального варіанта розміщення ресурсів, можливості оцінювати та контролювати ризики.

Окрім показників ефективності кредитної діяльності (рентабельності активів; результату діяльності; чистої процентної маржі тощо), для забезпечення фінансової стійкості банківської системи України застосовуються ІФС, які розроблені НБУ за рекомендаціями МВФ, хоча на практиці останній передбачає компіляцію та поширення країнами всього 40 індикаторів фінансової стійкості, а саме - 25 індикаторів для сектору депозитних корпорацій і 15 індикаторів для клієнтів сектору депозитних корпорацій. НБУ щокварталу складає та поширює дані за індикаторами фінансової стійкості сектору депозитних корпорацій (банків), 12 із яких є основними і 10 – рекомендованими (табл. 2.).

Таблиця 2. Звітна форма та довідкові дані з компіляції індикаторів фінансової стійкості банків (%) [7]

	Базові індикатори	4 кв.	4 кв.	4 кв.	4 кв.	3 кв.
		2009 р., %	2010 р., %	2011 р., %	2012 р., %	2013 р., %
Достатність капіталу	Співвідношення регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів	18.08	20.83	18.90	18.06	17.93
	Співвідношення регулятивного капіталу I рівня до зважених за ризиком активів	14.23	15.11	13.99	13.77	13.50
	Співвідношення недіючих кредитів без урахування резервів до капіталу	31.97	29.17	25.76	36.03	31.80
Якість активів	Співвідношення недіючих кредитів до сукупних валових кредитів	13.70	15.27	14.73	16.54	14.02
	Співвідношення кредитів за секторами економіки до сукупних валових кредитів	96.56	96.29	98.23	98.41	98.57
Прибуток і рента-бельність	Норма прибутку на активи	4.38	-1.40	-0.74	0.44	0.14
	Норма прибутку на капітал	-32.25	-9.73	-5.01	2.92	0.98
	Співвідношення відсоткової маржі до валового доходу	66.76	65.98	63.07	64.15	60.48
	Співвідношення невідсоткових витрат до валового доходу	61.08	61.89	68.26	61.45	65.92
Ліквідність	Співвідношення ліквідних активів до сукупних активів	11.45	18.84	18.65	22.15	22.81
	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань	35.88	91.19	94.73	90.28	88.27
Чутливість до ринкового ризику	Співвідношення чистої відкритої позиції в іноземній валюті до капіталу	28.51	21.61	8.41	2.50	9.01

Саме індикатори фінансової стійкості відображають стан кредитної діяльності банків, що є підґрунтям забезпечення їх фінансової стійкості, оскільки ілюструють такі основні параметри функціонування банківських установ, як якість активів, прибуток і рентабельність, ліквідність, чутливість до ринкового ризику.

Втім, незважаючи на наявність певних позитивних оцінок, більшість показників-індикаторів фінансової стабільності, запропонованих МВФ, що використовуються у розвинених країнах світу, неспроможні повністю відображати стан кредитної діяльності банківських установ зокрема, а відтак - і стабільності фінансового сектору в нашій країні загалом.

Вважаємо за необхідне зазначити, що про фінансову стійкість банківської системи можна говорити лише у тому випадку, коли банк володіє стійким капіталом, має ліквідний баланс, є платоспроможним і задовольняє вимоги щодо якості його капіталу. Виходячи з цього, вважаємо, що до основних критеріїв фінансової стійкості банківської системи слід зарахувати наявність механізму та інструментів впливу НБУ на характер і величину ризиків у банківській системі, а також системи управління ризиками та їх мінімізації в банківській системі (вимоги Базеля III); зростання банківського бізнесу та посилення конкурентної боротьби; капіталізацію банківської системи. Крім того, суттєвий вплив на стійкість банківських установ має грошово-кредитна політика НБУ. Збільшення мінімального розміру обов'язкових резервів зменшує кредитні можливості банку, проте значно зміцнює його фінансову стабільність. Зниження облікової ставки здешевлює кредитні ресурси, отримуваних від Національного банку, а операції на відкритому ринку допомагають підтримувати ліквідність.

У зв'язку з політичною і економічною нестабільністю, основним недоліком політики облікової ставки можна вважати слабкий рівень прогнозованості її наслідків щодо конкретних величин збільшення чи зменшення кредитних надходжень в економіку, оскільки регулювання відсотка визначає лише загальну спрямованість динаміки попиту на банківські позики.

На сьогодні, з урахуванням проблем із політичною ситуацією та ліквідністю банків, відсоткові ставки за кредитами будуть залишатися високими. Високі ставки унеможливають розвиток капіталомісткого виробничого сектора, який вимагає тривалих інвестицій. Такий напрям кредитних потоків стимулюватиме зростання імпорту товарів масового попиту і, відповідно, погіршить негативне торговельне сальдо України, підриваючи національну економіку та фінансову стійкість банківської системи. Така ситуація, беззаперечно, негативно позначиться і на ефективності кредитної діяльності банків, не сприятиме підтриманню належного рівня дохідності та прибутковості банківських операцій, а відтак і завдання забезпечення належного рівня фінансової стійкості банківської системи буде вкрай важке для вирішення.

З іншого боку, основними індикаторами нормального стану справ у банку мають виступати не тільки виконання чи невиконання ним нормативних показників НБУ, скільки відповіді на такі питання: яку репутацію мають керівники банку; чи можна їм довіряти; чи дотримують вони свого слова; чи сплачують податки; чи не брали участь у кримінальних оборудках? Крім того, для оцінки ефективності кредитної діяльності повинен проводитись детальний внутрішній аудит, головною функцією якого є аналітична робота. Тому саме він, шляхом перевірки поточних та звітних даних у банківській установі на мікроекономічному рівні, повинен визначати фактори та ступінь їх впливу на кінцевий фінансовий результат діяльності конкретного банку.

Потрібно врахувати й те, що кредитна діяльність банківських установ та її ефективність, а відтак і фінансова стійкість залежить від впливу різних чинників, які доцільно визначити та згрупувати за такими критеріями: 1) за походженням - внутрішні та зовнішні; 2) залежно від сфери охоплення - макро- та мікросередовища; 3) за наслідками впливу - позитивні та негативні.

Найбільш відчутний вплив на кредитну діяльність банківських установ, а також на її стабільність справляють політичні та економічні чинники, причому вони можуть бути і внутрішнього та зовнішнього характеру, макро- та мікросередовища, позитивно чи негативно впливати на фінансові результати банківської справи. Аналізуючи ситуацію, що склалася в країні нині, до політичних факторів, вважаємо, слід зарахувати насамперед недосконалу систему законодавства та негативний розвиток політичної ситуації, який ми спостерігаємо в державі у напрямку стабілізації або навпаки.

Серед факторів політичного характеру найбільш важливим чинником впливу на розвиток кредитної діяльності є законодавча та нормативна база. Саме нормативно-правова база в частині регулювання банківської діяльності як спеціальна галузь права в Україні практично відсутня. А чинне законодавство, яке регулює діяльність вітчизняної банківської системи, містить значну кількість законів та законопроектів, які досить часто мають суперечливий характер. Тому вважаємо: такі обставини чинять певною мірою негативний вплив, що адекватно відображається на розвитку вітчизняної банківської системи.

Щодо економічних чинників, то вони мають найбільш визначальний вплив на розвиток вітчизняної банківської системи, на стабільність її функціонування. Для виявлення впливу сукупності економічних

факторів необхідно насамперед проаналізувати стан фінансового ринку загалом та окремих показників, які характеризують його діяльність, а саме: грошово-кредитну політику держави; загальний стан фінансово-кредитної сфери; стан валютного ринку; стабільність національної валюти; стан фондового ринку тощо.

З'ясувавши основні чинники впливу на кредитну діяльність банківських установ в умовах нестабільності, ми повинні дослідити, яким чином вони впливають на фінансову стійкість банківської системи і, відповідно, напрацювати інструментарій нейтралізації негативних наслідків їх дії з метою забезпечення ефективного функціонування усієї сукупності комерційних банків України.

Щодо стану та рівня розвитку кредитної діяльності, то варто згадати, що до початку фінансової кризи банківська система України розвивалася прискореними темпами. Кількість зареєстрованих банків наприкінці 2008 р. досягла 198 (діючих – 184). Упродовж періоду з 01.01.2008 р. до 01.01.2009 р. спостерігалось потужне нарощування їх активів з 599,4 до 926,1 млрд грн [1].

Однак, починаючи з вересня 2008 р., в Україні розпочалось погіршення макроекономічної ситуації. А в 4 кварталі країну охопила жорстка фінансово-економічна криза, зумовлена як впливом світових тенденцій розвитку, так і структурними недоліками української економіки. Без сумніву, криза, яка призвела до спаду розвитку банківської системи, суттєво знизила попит на послуги банківських установ. Банки, виснажені фінансовою кризою, були змушені запрацювати в режимі жорсткої економії, а це вплинуло на функціонування усіх видів банківської інфраструктури.

На наш погляд, найбільше збитків було завдано маркетинговій інфраструктурі, оскільки криза змусила банки зменшити витрати на рекламу, а також змінити свою рекламну стратегію і тактику та почати активніше використовувати маловитратні канали просування брэнда та послуг. За інформацією НБУ, чисельність співробітників банківської галузі за 2009-2010рр. скоротилася майже на 60 тис. осіб.

Доцільно зауважити, що негативні результати 2009-2011 років (збиток за 2009 рік становив 38,5 млрд грн, за 2010 рік – 13,03 млрд грн, за 2011 рік – 7,71 млрд грн), не позначилися на результатах 2012 року. Банківська система продемонструвала позитивний фінансовий результат, який дорівнював 4,9 млрд грн. За підсумками перших 9 місяців 2013 року банківська система продовжила розпочату позитивну тенденцію у 2012 році - чистий прибуток склав 1,73 млрд грн. Вихід на прибуткову діяльність був пов'язаний із завершенням формування банками резервів під проблемну заборгованість. За аналізований період 2013 року найбільш збитковим був «Промінвестбанк» (-2,63 млрд грн), найбільш прибутковим – «Приватбанк» (+1,73 млрд грн) [5].

З початку 2014 р. ситуація в банківській системі України стала дуже схожа на ситуацію початку 2009 р. Практично всі показники грошово-кредитного ринку України демонстрували спад. Водночас відбулось скорочення кредитування економіки – приблизно в такій самій пропорції, як і в січні 2009 р. (рис. 2). Це насамперед зачепило кредитування юридичних осіб, оскільки фізичні особи після 2009 р. так і не отримали належного кредитування.

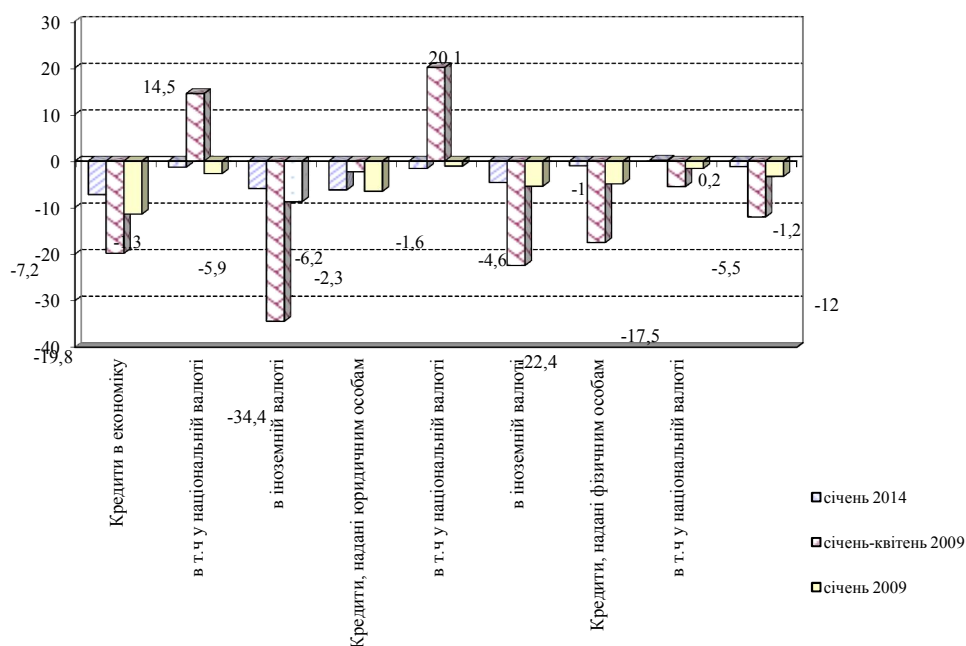

Рис. 2. Криза кредитування економіки України, млрд грн. [10].

Дослідження лише факторів, які чинять вплив на результативність організації банківської діяльності, є, на нашу думку, одностороннім. Не менш суттєвим чинником зовнішнього середовища впливу на

розвиток кредитної діяльності, який не залежить від безпосередньої діяльності банків на грошовому ринку, втім визначати перебіг кредитної діяльності, як ми вважаємо, може підприємницьке середовище. Вплив основних факторів несприятливого зовнішньоекономічного середовища спровокував виникнення нестабільності майже в усіх секторах економіки країни, причому банки намагалися мінімізувати власні втрати та недоотримані вигоди за рахунок власних клієнтів, що вже постраждали від впливу кризових явищ. У результаті цього вплив на суб'єкти господарювання виявився двобічним: з одного боку, вони зазнали втрат, що стали результатом їхньої основної діяльності, з іншого – зміна умов кредитних договорів призвела до того, що населення та підприємства повинні були відшкодувати банкам їх втрати. Це призвело до масового невдоволення політикою українських комерційних банків і спричинило нарощування обсягів проблемної заборгованості [12, с.311].

Отже, обов'язковим до врахування повинно бути й те, що показники стійкості та ефективності роботи банківської системи і темпи її розвитку визначальним чином залежать від швидкості відновлення реального сектора економіки, а фінансові можливості останнього – від банківського кредитування.

У контексті вищевказаного слід зазначити, що висока дохідність кредитної діяльності 2005-2008 роки дозволяла фінансовим установам заощаджувати на системах ризик-менеджменту. У результаті цього світова фінансова криза стала своєрідним переломним моментом для банків, які захопилися наданням кредитів, не задумуючись над можливістю їх повернення. Для банківів вважається припустимим число проблемних кредитів не більше 2-3 % від загального кредитного портфеля. За даними НБУ, частка «поганих» позик у кредитному портфелі банків у жовтні 2009 року становила 7,1 % (54,757 млрд грн), при цьому 2010 року обсяг проблемних кредитів зріс у три рази або на 36,742 млрд грн. За оцінками регулятора, з початку 2013 року, частка задоволеної заборгованості в загальному обсязі наданих банками кредитів знизилася на 1,2 п. п. - до 7,7 %, у тому числі в грудні - на 0,63 п. п..

Однак Міжнародне рейтингове агентство «Fitch» оцінює середню частку проблемних кредитів у загальному кредитному портфелі українських банків на рівні 34 %. Проблема виплат кредитів в умовах економічної кризи є однією з найбільш актуальних, особливо з урахуванням девальвації гривні та підвищення валютного курсу, в результаті чого підвищується ризик неповернень доларових кредитів. Наприклад: основну масу кредитів (53 %) було видано банками в доларах США у 2005-2008 роках завдяки привабливості відсоткових ставок для населення за стабільної національної валюти. Частка довгострокових кредитів населення у іноземній валюті сягає 95 % – це автокредити й іпотека[4].

Вищевказане дає підстави стверджувати, що нині вітчизняні банки звертають незначну увагу на розробку і впровадження стратегії розвитку. Причинами цього є нестабільність економіки, політична напруженість, прагнення уникнути додаткових витрат, необхідних для реалізації процесу стратегічного управління, незацікавленість акціонерів. Невиправдана ризикованість посилює загрозу падіння дохідності банківської діяльності внаслідок неповернення боргів, невиплати відсотків, а перебільшена обережність знову ж таки не дає змоги використати багато які прибуткові можливості.

Зрозуміло, що на ринку банківських послуг за останні десятиріччя змінились пріоритети: від кількісних характеристик банківського обслуговування до якісних показників банківських послуг. Конкуренція всередині банківській системі характеризується інтенсивним розвитком, тому реалізація діяльності банків можлива лише при чіткому розумінні якості обслуговування, вимагає постійно аналізувати вимоги клієнтів, оперативно реагувати на зміни ринку банківських продуктів та послуг.

Вважаємо, що вітчизняна банківська система ще у докризовий період відчувала труднощі у забезпеченні стабільності та надійності, тому світова криза лише загострила наявні проблеми. Як правило, на ефективність кредитної діяльності банківських установ і фінансову стійкість банківської системи впливають такі фактори, як: нерентабельність багатьох підприємств-клієнтів банку; інфляція у грошово-кредитній сфері; нерозвиненість фондового ринку; коливання відсоткових ставок; неплатежі з боку клієнтів банку та підприємств; порушення фінансового законодавства [2, с. 42].

Отже, для підвищення ефективності кредитної діяльності потрібно виконати комплекс завдань: забезпечення прозорості діяльності банківських установ в Україні; підвищення стабільності умов функціонування банківської системи; запровадження системи об'єктивної оцінки кредитоспроможності позичальників; стимулювання розвитку довгострокового кредитування; приведення у відповідність нормативів та стандартів діяльності банківських установ до світових вимог; створення сприятливих пільгових умов для кредитування малого та середнього бізнесу; підвищення заходів щодо неповернення наданих кредитів; забезпечення диверсифікації банківських активів та ін.. Насамкінець вирішення вказаних завдань дозволить забезпечити належну фінансову стійкість банківської системи - з одного боку, а з іншого – сприятиме більш ефективному використанню кредитних ресурсів у виробничому секторі [3].

У сучасних умовах нестабільності важливим є те, що банки починають активно співпрацювати із страховими компаніями, що дає можливість мінімізувати кредитний ризик. На сьогодні практично кожен банк має мінімум одного або й кількох страхових партнерів. Відомо, що «Укрсоцбанк» викупив страхову компанію «Оранта» і заснував «Укрсоцстрах», «Укрсиббанку» підпорядковується «Український

страховий альянс». Загалом консолідація страхових компаній із банківським сектором має значні позитивні моменти, а саме:

- по-перше, нині в міжнародній практиці страхові поліси продають не тільки страхові компанії, а й комерційні банки. Залучивши до фінансової корпорації страхову компанію учасники отримують додаткові переваги: страхова компанія розширює коло своїх клієнтів через клієнтську базу банку, які мають постійні потреби у страхових послугах, а банківська установа розширює власну інфраструктуру і напрацьовує схеми швидкого, якісного та комплексного обслуговування клієнтів, використовуючи переваги від співпраці;
- по-друге, фінансові корпорації за рахунок консолідації не тільки банківського капіталу, а й інших фінансових установ мають, окрім традиційних переваг (акумуляування значних фінансових ресурсів, диверсифікація ризиків тощо), ще й додаткові, а саме: підвищені адаптаційні можливості до впливу нестабільності зовнішнього середовища, стійкість до ринкових коливань, створення нових видів банківських послуг.

Цілком очевидним є те, що така співпраця банків із страховими компаніями дозволить вирішити вкрай важливе питання підвищення ефективності кредитної діяльності банківських установ, а відтак і сприятиме досягненню належного рівня фінансової стійкості усїєї банківської системи[8].

Аналіз досвіду провідних країн світової спільноти дозволяє дійти висновку, що економічне зростання й забезпечення ефективних умов для стабільного розвитку економіки, покращення соціального захисту та добробуту населення можливе лише за умови ефективного розвитку банківського сектору економіки, насамперед у частині провадження виваженої кредитної політики, що слугує основою результативності банківської діяльності.

Проведене дослідження сучасного стану кредитної діяльності в Україні, а також аналіз багатьох наукових праць дозволили виробити пропозиції, спрямовані на удосконалення кредитної діяльності банківських установ, а саме: 1) посилити державне регулювання кредитної діяльності банківських установ; 2) стимулювати залучення грошових вкладів шляхом забезпечення державних гарантій; 3) удосконалити законодавчу базу; 4) встановити пільги банкам, які кредитують реальний сектор економіки; 5) посилити контроль за використанням коштів рефінансування; 6) стимулювати банки до вкладень у довгострокові цінні папери.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Підсумовуючи вищевикладене, слід підкреслити, що фінансова стійкість банківської системи залежить від фінансового стану кожного банку. Крім того, можна зробити висновок, що банківська система України поки що не відіграє відчутної ролі в забезпеченні економічного зростання та розвитку реального сектору економіки країни. Нині в економічному середовищі України вкрай важливо відновити призначення банків як фінансових посередників грошового ринку, основними завданнями яких є ефективний перерозподіл грошових ресурсів у суспільстві та сприяння розширеному відтворенню.

Беззаперечно, що питання взаємозалежності кредитної діяльності банківських установ та фінансової стійкості банківської системи України потребує подальшого теоретичного опрацювання, метою якого повинно бути напрацювання напрямів оптимізації кредитної діяльності банків та підвищення її ефективності. Ґрунтовні науково-прикладні дослідження можуть проводитись у таких напрямках: формування банками адекватної кредитній діяльності ресурсної бази; оптимізація відсоткової політики при реалізації кредитних послуг з метою забезпечення належної дохідності банківської діяльності – з одного боку, а з іншого – сприяння до залучення кредитних ресурсів суб'єктів економіки на виробничі та споживчі цілі; напрацювання належного інструментарію щодо нейтралізації негативного впливу кредитного ризику в частині управління ним тощо.

Загалом стан невизначеності та зовнішніх загроз, обумовлює необхідність переосмислення ведення банківського бізнесу в Україні, відновлення визначальної ролі банківських установ як фінансових посередників грошового ринку.

Список літератури

1. *Бюлетень Національного банку України – 2012. –№ 2 [Електронний ресурс] / Національний банк України. - Режим доступу: www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=110238.*
2. *Вовк, В. Я. Забезпечення фінансової стійкості банківської системи в умовах кризи [Текст] / В. Я. Вовк, Ю. В. Дмитрик // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. - 2011 - №2. - С.42.*
3. *Джулай, В. О. Забезпечення стійкості банківської системи України : напрямки та перспективи. [Електронний ресурс]/ Збірник тез та доповідей 23-24 травня 2013 року. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2013/01/24/358122/>.*
4. *Міжнародне рейтингове агентство Fitch [Електронний ресурс]. – Режим доступу: newsradio.com.ua/.../Fitch-p-dtverdilo-negativn.*
5. *Національне рейтингове агентство «Рюрік» [Електронний ресурс] / – Режим доступу: rurik.com.ua.*

-
6. Основні показники діяльності банків України: [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua>.
 7. Офіційний сайт НБУ: [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua>.
 8. Соловей, Н. В. Взаємодія страхових компаній та комерційних банків [Електронний ресурс] / Н. В. Соловей. - Страхова справа. - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2011_29/Solovey.pdf.
 9. Стельмах, В. С. Енциклопедії банківської справи України [Текст]: посібник/ В. С. Стельмах.- К.: Молодь ін Юре, 2001. - 352 с.
 10. Стратегічні оцінки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kuchma.org.ua/ico/assessment/>.
 11. Сутність банківських послуг, їх відмінності від операцій [Електронний ресурс] / Національний банк України. - Режим доступу: www.rusnauka.com/7_NND.../42743.doc.htm.
 12. Шульженко, Г. М. Управління кредитним ризиком у контексті забезпечення та збереження фінансової стійкості комерційних банків [Текст] / Г. М. Шульженко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2012. – Вип. 36. – С. 311.

References

1. (2012). *Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 2. Retrieved April 15, 2014, from : www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=110238.
2. Vovk, V. Y. & Dmytyk, Y. V. (2011). *Ensuring financial stability of the banking system in crisis. Scientific Bulletin: Finance, banks, investment*, 2, 42.
3. Dzhulay, V. A. (2013). *Ensuring stability of the banking system of Ukraine: trends and prospects*. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.epravda.com.ua/publications/2013/01/24/358122/>.
4. International rating agency Fitch. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : newsradio.com.ua/.../Fitch-ptverdilo-negativn.
5. National Rating Agency "Rurik". (2014). Retrieved April 15, 2014, from : rurik.com.ua.
6. *Key indicators of banks in Ukraine*. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://bank.gov.ua>.
7. NBU official website. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://bank.gov.ua>.
8. Solovey, N. V. *Interaction insurance companies and commercial banks*. (2011). *Insurance business*. Retrieved April 15, 2014, from : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2011_29/Solovey.pdf.
9. Stelmach, B. C. (2001). *Encyclopedia of Banking Ukraine*. - Kyiv.: Youth Jure.
10. *Strategic assessment*. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.kuchma.org.ua/ico/assessment/>.
11. *The essence of banking services, as distinct from the operations*. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : www.rusnauka.com/7_NND.../42743.doc.htm.
12. Shulzhenko, G. M. (2012). *Credit risk management in the context of providing and preserving financial stability of commercial banks. Problems and prospects of the banking system of Ukraine*, 36, 311.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2014 р.

Максим Сергійович ЩЕГЛЮК

аспірант кафедри менеджменту банківської діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»
просп. Перемоги, 54/1, м. Київ, 03680, Україна
E-mail: c1t1zen@inbox.ru
Телефон: +380443716144

АНТИКРИЗОВІ ЗАХОДИ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ

Щеглюк, М. С. Антикризисные меры центральных банков ведущих стран мира [Текст] / Максим Сергійович Щеглюк // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 285-292. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. В умовах сьогодні, коли спостерігається нестабільність світових фінансових ринків та банківського сектору, для провідних держав світу актуальним є питання стабілізації ситуації за допомогою впровадження комплексної програми антикризових заходів.

Мета. Полягає в поглибленому аналізі досвіду центральних банків провідних країн світу щодо подолання кризових явищ та наданні пропозицій ліквідації наслідків кризи для України. Предметом дослідження є антикризові заходи центральних банків провідних країн світу. Об'єктом дослідження виступає антикризова політика центральних банків провідних країн світу. У статті проаналізовано світові фінансові кризи, які відбувалися упродовж історичного розвитку національних економік, та їх вплив на економічне зростання сьогодні. Розглянуто основні тенденції та підходи антикризової політики центральних банків провідних країн світу. Охарактеризовано найбільш дієві заходи країн-учасниць Євросоюзу, Південної Америки, а також найбільш позитивний досвід КНР у подоланні наслідків фінансової кризи. Окреслено основні концепції, на яких повинні будуватися ефективні антикризові програми центральних банків провідних країн світу. Проаналізовано такі напрями діяльності, як рефінансування банків та реструктуризація валютних боргів; створення інститутів з управління «проблемними боргами»; створення та реалізація програм підтримки банків; заходи з підтримки вкладників, реалізація програм прозорості для учасників фінансових процесів; створення стабілізаційних механізмів. Крім позитивних заходів, окреслено і суттєві недоліки антикризової політики КНР, причиною яких стало надмірне кредитування установ, що перебували у віданні держави.

Результати. Встановлено, що проведені антикризові заходи були вигідними для розвитку фінансової інфраструктури країн Європейського Союзу. Запропоновано запозичити позитивний досвід провідних країн світу щодо стабілізації фінансової системи для України, а саме оптимізацію роботи всіх інститутів, які відповідають за економічний та фінансовий стан країни. Запропоновано будувати антикризову політику в Україні на основі двох основних стратегій, а саме - вчасної оцінки обсягу «проблемних» активів, побудови стимулів для банків своєчасно очистити баланси від неякісних активів, а також рекапіталізації з використанням державних і приватних коштів.

Ключові слова: фінансова криза; реструктуризація; активи; монетарна політика; кредитування; програма.

Максим Сергеевич ЩЕГЛЮК

АНТИКРИЗИСНЫЕ МЕРЫ ЦЕНТРАЛЬНЫХ БАНКОВ ВЕДУЩИХ СТРАН МИРА

Аннотация

Введение. В условиях, когда наблюдается нестабильность мировых финансовых рынков и банковского сектора, для ведущих государств мира актуален вопрос стабилизации ситуации средствами внедрения комплексной программы антикризисных мер.

Цель. Заключается в углубленном анализе опыта центральных банков ведущих стран мира по преодолению кризисных явлений и предоставлению предложений ликвидации последствий кризиса для Украины.

Предмет исследования состоит в освещении антикризисных мер Центральными банками ведущих стран мира. Объектом исследования выступает антикризисная политика Центральными банками ведущих стран мира. В статье проанализированы мировые финансовые кризисы, которые происходили на протяжении исторического развития национальных экономик и их влияние на экономический рост сегодня. Рассмотрены основные тенденции и подходы антикризисной политики центральных банков ведущих стран мира. Охарактеризованы наиболее действенные меры стран-участниц Евросоюза, Южной Америки, а также наиболее положительный опыт КНР в преодолении последствий финансового кризиса. Определены основные концепции, на которых должны строиться эффективные антикризисные программы центральных банков ведущих стран мира. Проанализированы такие направления деятельности, как рефинансирование банков и реструктуризация валютных долгов; создание институтов по управлению «проблемными долгами»; создание и реализация программ поддержки банков; меры по поддержке вкладчиков, реализация программ прозрачности для участников финансовых процессов; создание стабилизационных механизмов. Кроме позитивных мер, исследованы и существенные недостатки антикризисной политики КНР, причиной которых стало чрезмерное кредитование учреждений, находившихся в ведении государства.

Результаты. Установлено, что проведенные антикризисные меры были выгодными для развития финансовой инфраструктуры стран Европейского Союза. Предложено перенять положительный опыт ведущих стран мира по стабилизации финансовой системы для Украины, а именно оптимизацию работы всех институтов, которые отвечают за экономическое и финансовое положение страны. Предложено строить антикризисную политику в Украине на основе двух основных стратегий, а именно - своевременной оценке объема «проблемных» активов, построении стимулов для банков вовремя очищать балансы от некачественных активов, а также провести рекапитализацию с использованием государственных и частных средств.

Ключевые слова: финансовый кризис; реструктуризация; активы; монетарная политика; кредитование; программа.

Maksym Sergiyovych SCHEHLYUK

PhD Student,
Department of Management of Banking,
SHEI "Vadym Hetman Kyiv National Economic University"
Peremoga ave., 54/1, Kyiv, 03680, Ukraine
E-mail: c1t1zen@inbox.ru
Phone: +380443716144

ANTI-CRISIS MEASURES OF CENTRAL BANKS OF ADVANCED COUNTRIES

Abstract

Introduction. *In today's conditions of instability in global financial markets and in banking sector, the question of stabilization by implementation of complex program of anti-crisis measures is actual for the world's advanced countries.*

Aim. *The target of the article is to research the experience of Central banks of advanced countries as for the overcoming the crisis and submit the proposals how to eliminate the consequences of crisis in Ukraine.*

The subject of research is to highlight the anti-crisis measures of Central banks of advanced countries. Object of research is anti-crisis policy of the Central banks of advanced countries. The article analyzes the global financial crisis that took place during the historical development of national economies and their impact on today's economic growth. We have considered the basic trends and approaches in anti-crisis policy of Central banks of advanced countries. We have characterized the most effective measures that were taken by member countries of the European Union, South America, and the most positive Chinese experience in overcoming of effects of financial crisis. We have defined the fundamental concepts, which are the bases of effective anti-crisis programs in Central banks of advanced countries. Such directions as bank refinancing and restructuring of exchange debt are analysed. We have considered the establishment of governance institutions of "distressed debt"; creation and implementation of support programs for banks; the support of investors, realisation of transparency programs for participants in financial processes; creation of stabilization mechanisms. Besides the positive measures we have outlined the significant disadvantages of Chinese anti-crisis policy, caused by excessive crediting of institutions that were held in trust by the state.

Results. *It is established that conducted anti-crisis measures have been beneficial for the development of the financial infrastructure of the countries of the European Union. It is proposed to adopt a positive experience of leading countries of the world financial system stabilization for Ukraine, namely optimization of the performance of all institutions that are responsible for economic and financial situation of the country. It is proposed to build the anti-crisis policy in Ukraine on the basis of two main strategies. It is necessary to consider the timely assessment of*

the volume of problem assets, to create the incentives for banks in a timely manner to clean balance sheets of low-quality assets, as well as to recapitalize the use of public and private funds.

Keywords: financial crisis; restructuring; assets; monetary policy; lending; the program.

JEL classification: E500, E580, E590

Вступ

Фінансова криза, яка відбувалася у 2008-2010 рр., вплинула на всю світову економіку та на фінансовий стан банків та небанківських фінансових установ, спричинила зменшення довіри до них з боку населення та призвела до декапіталізації банківської системи, наслідком чого стала втрата значної частини банківського капіталу, а також значні фінансові втрати населення. Тому заходи макроекономічної стабілізації в подоланні наслідків світової економічної кризи повинні ґрунтуватися насамперед на ефективних інструментах грошово-кредитної політики, оскільки вона є одним із найважливіших важелів впливу держави на перебіг економічних процесів.

Проблемам подолання фінансової кризи присвятили свої роботи провідні науковці, такі, як О. І. Барановський [1], В. Л. Батковський [2], О. С. Власюк [3], В. М. Геець [4], О. В. Любкіна та ін. Проте на сьогодні для України особливої ваги набули питання опрацювання досвіду використання антикризових заходів та програм для створення дієвого механізму подолання кризи.

Мета статті

Метою статті є аналіз ефективності застосування інструментів центральних банків провідних країн світу щодо подолання кризових явищ.

Виклад основного матеріалу дослідження

Звертаючись до історії банківських криз, зазначимо, що уперше антикризове регулювання на державному рівні застосовувалося в США під час Великої депресії 1930-х рр. Світова економічна криза 1929-1933 рр. стала найпотужнішою за своїми наслідками для світового господарства. Наприклад, сукупний обсяг промислового виробництва капіталістичного світу скоротився на 46 %, виплавка сталі та чавуну зменшилася на 62 %, видобуток вугілля - на 31 %, зовнішньоторговельний оборот - на 67 %. При цьому кількість безробітних становила 26 млн осіб або 1/4 всіх зайнятих громадян. Водночас реальні прибутки зменшилися на 58 %, а вартість цінних паперів на біржах «впала» на 60-75 % [5].

Як свідчить світова фінансово-економічна статистика, сімнадцять країн світу перебували під негативним впливом ста тринадцяти криз у фінансовій та економічній сфері. У структурі криз найбільшу частку займали фондові кризи (45 %), трохи меншу становили кризи в банківській сфері (38 %), а найменшу – валютні кризи (17 %) (рис. 1).

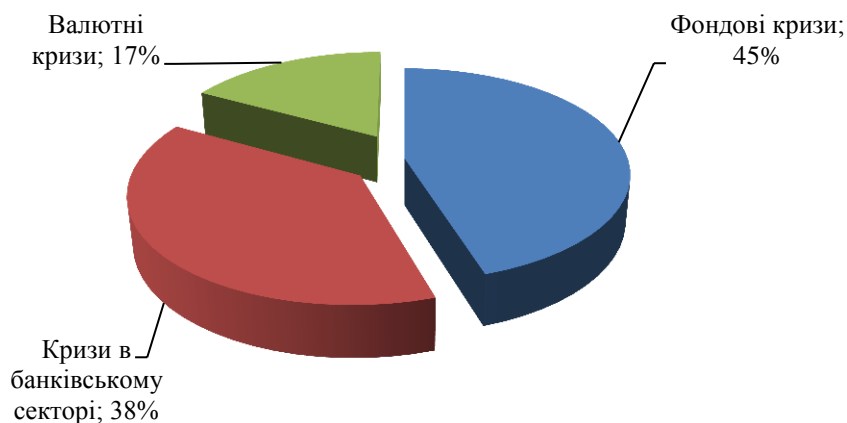

Рис. 1. Структура світових фінансових криз*

*Власна розробка автора

Ефективна антикризова програма повинна базуватися на двох основних концепціях:

- вчасній оцінці обсягу «проблемних» активів;
- побудові стимулів для банку своєчасно очистити баланси від неякісних активів, а також провести рекапіталізацію з використанням державних і приватних коштів.

Яскравими прикладами механізмів подолання фінансових криз є позитивний досвід Швеції і Чилі.

У Швеції, яку криза спіткала у 1991 році, програма виходу банківського сектору з кризи складалася з наступних заходів:

-
- націоналізовано два найбільших банки Швеції (Nordbanken та GotaBank, які склали 90 % усіх активів банківської системи Швеції);
 - уведено загальні державні гарантії за банківськими зобов'язаннями (захист з боку держави здобув поширення на всіх кредиторів, окрім акціонерів банку);
 - створено компанії з управління «проблемними» боргами, в основному через реструктуризацію;
 - упроваджено стратегію «прозорості», що передбачала оцінку реального обсягу «проблемних» боргів, яка здійснювалася вже на перших стадіях кризи;
 - надано Центральним банком пільгові кредити на покриття заборгованості місцевих банків за міжнародними (іноземними) валютними кредитами;
 - застосовано рекапіталізацію, яка відбувалася через підзвітне урядові агентство.

У Чилі, де криза відбулася у 1981 р., до напрямків, які передбачала програма подолання кризи, належали підтримка боржників банку та санація самих банків.

Підтримка боржників передбачала встановлення пільгового валютного курсу, рефінансування валютних боргів (спочатку державна субсидія при пільговому обміні становила 17 % від суми виплат за боргом, пізніше досягла позначки у 35 %), реструктуризацію боргів (боржники отримували від центрального банку позику в розмірі 30 % від обсягу наданих кредитів боржнику за ставкою, нижчою за ринкову, та на триваліший період) та дедоларизацію боргів.

Програма підтримки банків Чилі була впроваджена несвоєчасно, проте аби зупинити практику приховання реального обсягу проблемних боргів, були створені відповідні механізми, а саме: передбачався тимчасовий викуп «токсичних» активів за боргові розписки з обов'язковим зворотним викупом та збереженням права управління, в результаті чого банки отримували чистий платіж у розмірі 2 %. До того ж, зобов'язання зворотного викупу боргу було перенесено власне з банку на його первісних акціонерів, а нові акціонери, інвестуючи кошти в банк, не мали зобов'язань з викупу проблемних боргів та отримували дивіденди [10].

Тобто хочемо наголосити, що Чилі є прикладом країни, де відновлення банківського сектору після кризи відбувалось без націоналізації банків.

Для країн Європейського Союзу наслідки впливу кризових явищ різнилися відповідно до специфіки кожної країни-учасниці. Європейський досвід державного антикризового управління є результатом узагальнень і виявлення певних спільних антикризових заходів.

Антикризова політика підтримки фінансового сектору національних економік країн Європейського Союзу передбачала низку заходів.

У країнах європейської зони використовувався такий інструмент грошово-кредитної політики ЄЦБ, як рефінансування. ЄЦБ неодноразово з метою подолання кризи знижував ставку рефінансування. Так з 1 травня 2009 року остання складала 1 %, що було найменшим рівнем за всю його історію існування.

На ринку кредитування ЄЦБ застосовує й інші заходи щодо його стабілізації. У червні 2009 року більш ніж 1100 європейських банків отримали допомогу, яка становила 442 млрд євро. Додатково проводилася програма викупу боргових зобов'язань, обсяг якої досяг суми 60 млрд євро. Проте низькі темпи зростання кредитування суб'єктів підприємницької діяльності та домогосподарств залишилися через дуже жорсткі вимоги банків до позичальників. Взагалі сума допомоги банківському сектору у 2009 році становила 35 % ВВП.

Деякі країни, які знаходяться в зоні євро, здійснювали власні заходи щодо подолання наслідків кризи, а саме - в жовтні 2008 року у ФРН прийнято проект законів, метою яких була стабілізація фінансового ринку. Згідно з цими нормативно-правовими актами державна допомога надавалася тим компаніям, у яких були власні програми виходу з кризи.

Необхідно згадати створення з метою стабілізації та відновлення довіри до фінансової системи підконтрольного Федеральному міністерству фінансів Фонду стабілізації фінансового ринку (SoFFin) у розмірі 500 млрд євро (за рахунок залучення державою ресурсів з ринку капіталу); гарантії федерального уряду за кредитами на міжбанківському ринку на суму до 400 млрд євро, причому на можливі виплати з Фонду стабілізації виділено 20 млрд євро; взяття урядом на себе ризиків шляхом придбання проблемних активів [12].

Пряма підтримка великих банків розглядалася як порятунок системотвірних компаній (тоді як у промисловості пряма допомога компаніям була надана в 2009 р. в обмеженому масштабі). Найбільшу допомогу отримав єдиний у ФРН, що опинився на межі краху, іпотечний банк «Хюпо-Реал-Естейт» (Hypo Real Estate). Великі гарантії отримав і один з провідних банків «Комерцбанк» (Kommerzbank), а також окремі земельні банки – наприклад, «Баварський земельний банк» (Bayerische Landesbank). Однак підтримка банків та інші заходи з пожевлення фінансового сектору не вирішили повною мірою проблему кредитування реального. Більше того, розрив між прибутковістю державних запозичень і вартістю ресурсів для підприємств в умовах кризи збільшився (пік розриву, що припав на кінець 2008 р. пройдено) [11].

Урядом Франції восени 2008 р. розроблено антикризовий план для фінансового сектору, основними

засадами якого було виділення кредитів, спрямованих найбільшим банкам з метою стабілізації фондового ринку.

Компанія рефінансування, 66 % якої належить банкам і 34 % державі, була організована для надання державних гарантій банкам і перебуває у підпорядкуванні Французької банківської комісії. Державна холдингова компанія була створена для рекапіталізації банків. При цьому послуги держави з надання гарантій стали для банків платними. 13 кредитним установам було надано позику в 23 млрд. Крім того, кілька банків отримали фінансову допомогу у вигляді гарантій на відновлення довіри і ліквідності. У жовтні 2008 р. 10,5 млрд євро було виділено 6 найбільшим банкам Франції. Загалом економіка Франції з усіх сусідів по єврозоні може вважатися найбільш збалансованою: вона, на відміну від ФРН, менше залежить від експорту, володіє великим, таким, що сприяє стабілізації економіки, держсектором [11].

Не є винятком у антикризовій боротьбі країн зони євро політика уряду Італії, де перші антикризові заходи були пов'язані зі стабілізацією фінансової системи.

Вже восени 2008 р. був прийнятий закон «Термінові заходи по гарантії стабільності кредитної системи». В інтересах платників податків банки повинні прийняти план стабілізації і продовжувати виплачувати дивіденди, причому ці кроки має схвалити Банк Італії. У разі настання кризи ліквідності Міністерство економіки і фінансів уповноважено гарантувати позики, надані італійським банкам та відділенням іноземних банків Банком Італії. Крім того, необхідно відзначити більш високий ліміт коштів, що покриваються системою захисту вкладів населення – до 103,3 тис. євро при встановленому в ЄС мінімумі 50 тис. євро. А 13 жовтня 2008 р. був прийнятий ще один закон, спрямований на підвищення ліквідності та сприяння рефінансування. Варто зазначити, що державні гарантії сприяли збереженню доступу до фінансових ресурсів для малих і середніх підприємств (МСП) і допомогли не допустити колапсу кредитування [11].

У 2010 р. було утворено Європейський Стабілізаційний Механізм (далі – ЄСМ), що був фінансово-стабілізаційним фондом, діяльність якого, розпочата восени 2012 року, спрямована на досягнення фінансової стабільності в межах Єврозони. Через нього надається фінансова допомога країнам, які переживають фінансову кризу. Цей фонд формується за рахунок випуску фінансових інструментів та боргових цінних паперів терміном до 30 років. Максимальний обсяг кредиту, який може надаватися державі-учасниці, – 500 млрд євро. Фонд має загальний капітал обсягом у 700 млрд євро, з яких 80 млрд – капітал, вкладений країнами-членами. 30 квітня 2014 року 17 держав-членів ЄСМ внесли свої платежі до капіталу. Латвія, яка нещодавно стала вісімнадцятим членом ЄСМ, завершить здійснення своїх платежів у 2018 році. Таким чином, ЄСМ досягнув свого цільового рівня сплаченого капіталу 80 млрд євро [6]. Структуру часток участі країн у ЄСМ наведено в таблиці 1.

Таблиця 1. Участь країн-членів Євросоюзу в ЄСМ*

Країна	Сплачений капітал, млн євро.	Підписний капітал, млн євро.
Німеччина	21717,1	190024,8
Франція	16308,7	142701,3
Італія	14331	125395,9
Іспанія	9523	83325,9
Нідерланди	4573,6	40019
Бельгія	2781,7	24339,7
Греція	2253,4	19716,9
Австрія	2226,7	19483,8
Португалія	2007,4	17564,4
Фінляндія	1437,9	12581,8
Ірландія	1273,8	11145,4
Словаччина	659,2	5768
Словенія	342,1	2993,2
Латвія	221,2	1935,3
Люксембург	200,3	1752,8
Кіпр	157	1373,4
Естонія	148,8	1302
Мальта	58,5	511,7
Разом	80221,4	701935,3

* Складено автором на основі [6].

Структуру частки участі у вкладеному капіталі Фонду ЄСМ країн-членів Євросоюзу зображено на рис. 2.

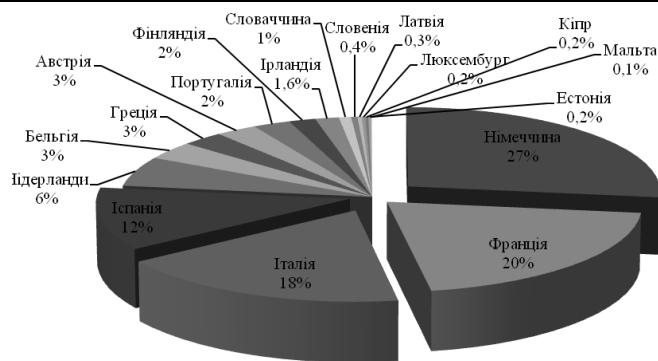

Рис. 2. Структура частки участі у вкладеному капіталі Фонду ЄСМ країн-членів Євросоюзу, %*

Складено автором на основі [6].

Отже, найбільшу частку участі у вкладеному капіталі країн-членів Євросоюзу мають Німеччина (27%), Франція (20%), Італія (18%), Іспанія (12%). Щодо інших країн, то їх частка є незначною.

Дієвим механізмом для подолання світової фінансової кризи у 2009 р. в Латвії та Румунії, а в 2010 – у Португалії, Греції, Угорщині та Ірландії стали програми фінансової підтримки «трійкою» найбільших кредиторів (ЄС, ЄЦБ, МВФ). Кожна програма була розроблена індивідуально для країни з урахуванням її фінансових проблем та потреб.

Вже у 2011 р. ЄЦБ розширив свою програму кредитування, започаткувавши нові заходи щодо надання кредитів для фінансової підтримки країнам, що є учасниками Євросоюзу в межах антикризової політики. Мова йде про програму з купівлі облігацій та програму фондового ринку.

Програма з купівлі облігацій була спрямована на стимулювання кредитних інститутів надавати кредити, в межах чого було викуплено облігації, що в сумі становили 40 млрд євро [7].

Програму ж фондового ринку було впроваджено ще у 2010 році для Греції, Ірландії та Португалії. У 2011 році вона поширилася на Італію та Іспанію. Ця програма передбачає оперативне реагування нацбанків країн-учасниць та Європейського центрального банку та участь в управлінні борговими цінними паперами, що відбувається шляхом їхньої купівлі. Головною метою цієї програми є сприяння досягненню цінової стабільності, а також допомога у відновленні перехідного механізму для монетарної політики, що діє в межах однієї валютної зони.

Також було введено в дію Програму банківського нагляду. Пактом про зростання та стабільність (Sixpack) було ухвалено нагальну необхідність більш значної інтеграції між країнами-учасницями Євросоюзу. На сьогодні офіційно рішення ще не було ухвалено, оскільки в межах Європейського Союзу існують різні думки щодо цієї ідеї.

Серед заходів антикризової політики країн-членів Євросоюзу також застосовували посилення бюджетного порядку та дисципліни. В межах Sixpack Європейська комісія ухвалила низку заходів, а саме - скорочення бюджетних видатків та обсягу державного боргу. Для кожної з країн, залежно від її економічної ситуації, надається термін для поліпшення макроекономічних показників. Наприклад, термін для Італії – до кінця 2012 р., для Португалії – до 2014 р., а для Ірландії – до 2015 р. У разі недотримання або порушення вимог Єврокомісії до країни-порушниці вживаються санкції у вигляді короткострокового депозиту, обсяг якого становить 0,2 % ВВП.

Розроблено заходи із залучення інвестицій та захисту банківських вкладів громадян. Єврокомісія запропонувала створити бюджет в обсязі 1,4 млрд євро на створення програми підтримки розвитку конкурентоспроможності підприємців на 2014-2020 рр. Це, безперечно, має здійснити позитивний вплив на реальний сектор економік країн-членів ЄС, що стимулюватиме експорт і сприятиме зміцненню євровалюти [8].

На думку багатьох експертів та аналітиків, одним із найефективніших у міжнародній практиці планів заходів державного антикризового управління є розроблений та реалізований у Китаї. Так у 2012 р. ВВП цієї країни зріс на 7,4 % порівняно зі зростанням у 10 % у 2008 р. [12].

Першим кроком, який зробив уряд Китаю з метою зменшення наслідків кризи, було те, що з бюджету держави виділено 4 трлн юанів, тобто 586 млрд дол. США, на підтримку національної економіки у 2008-2010 роках. Ці кошти були спрямовані на стимулювання монетарної політики та кредитування розвитку інфраструктури. Заходи сприяли зростанню в Китаї ВВП, а в цей час у США, Японії, а також інших країнах ВВП значно знижувався.

Крім цього, у рамках антикризової політики Центральний банк КНР оголосив про те, що відсоткова ставка за кредитами та депозитами стане більш гнучкою упродовж 2012 р. Так комерційні банки надавали кредити під відсоток, на 20 % менший від офіційно встановленого Центральним банком, а

депозити – на 10 % більші за офіційно встановлену ставку, рівень інфляції зберігався в межах 2 % [9].

Аналітики дотримуються думки, що суттєвим недоліком антикризової політики КНР стало надмірне кредитування державних установ. Зазначені заходи були вигідними для розвитку інфраструктури, проте завдавали збитків іншим не менш важливим галузям, таким наприклад, як промисловість. З метою подальшого економічного зростання ця країна поступово повинна відходити від втручання в економіку з боку держави.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, як показав аналіз антикризових заходів провідних країн світу, їх слід вживати, враховуючи індивідуальні особливості кожної країни. Найбільш застосовуваними заходами центральних банків провідних країн світу були: рефінансування та реструктуризація валютних боргів; створення інститутів з управління «проблемними боргами»; створення та реалізація програм підтримки банків; заходи з підтримки вкладників; реалізація програм прозорості для учасників фінансових процесів; створення стабілізаційних механізмів.

Для України слід запозичити позитивний досвід європейських країн щодо стабілізації фінансової системи, оскільки саме впровадження дієвих антикризових заходів є запорукою виходу з фінансової кризи та ефективним підґрунтям розвитку економіки у посткризовий період. Дуже важливим фактором є оптимізація роботи всіх інститутів, які відповідають за економічний та фінансовий стан країни, оскільки тільки спільними зусиллями можна досягти максимального успіху.

На сьогоднішньому етапі при побудові посткризової політики в Україні необхідно враховувати важливість таких факторів, як: вчасна та якісна оцінка обсягу «проблемних» активів та їх ліквідація, а також процес рекапіталізації банків з використанням державних і приватних коштів.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є розробка та реалізація єдиного пакету заходів щодо оперативного реагування на кризові явища в економіках різних країн. Саме ці дії можуть позитивно вплинути на процес стабілізації економіки і сприяти збільшенню довіри до банків з боку населення.

Список літератури

1. Барановський, О. І. Фінансова безпека в Україні – методологія оцінки та механізми забезпечення. Автореф. дис. д-ра екон. Наук НАН України [Електронний ресурс] / О. І. Барановський. – Режим доступу : <http://www.disslib.org/upravlinnja-ekonomichnoju-bezpekoju-pidpruyemstva>.
2. Батковський, В. Л. Сучасні тенденції розвитку банківського сектора та нові виклики глобальній фінансовій стабільності [Текст] / В. Батковський, О. Любка // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 138. – С. 13-18.
3. Власюк, О. С. Модернізація фінансової стратегії України виклики міжнародного середовища та внутрішні пріоритети розвитку [Текст] / О. С. Власюк // Фінанси України. – 2012. – № 1. – С. 18–27.
4. Гець, В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку [Текст] / В. М. Гець. – К.: НАН України. Ін-т економіки та прогнозів. НАН України, 2009. – 864 с.
5. Дані МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.imf.org.
6. Дані міжнародної ділової газети «Financial Times» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ft.com/home/europe>.
7. Дані фонду «Європейський стабілізаційний механізм» «ESM» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.efsf.europa.eu/attachments/esm_treaty_en.pdf.
8. Звіт Європейської Комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/internal_market/economic_analysis/docs/financial_integration_reports/20120426-efsr_en.pdf.
9. Інформаційна довідка на тему «Антикризова політика в рамках монетарного регулювання: міжнародний досвід» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://euinfocentre.rada.gov.ua>.
10. Обзор центра макроэкономических исследований Сбербанка России. Стратегии выхода из банковского кризиса: международный опыт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.sbrf.ru.
11. Сидоров, А. Антикризисные меры ведущих стран зоны евро в 2008 – 2010 гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mirec.ru/old/index.php?option=com_content&task=view&id=168.html.
12. China model // Міжнар. Ділова газ. «The Economist» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economist.com/debate/overview/179>.

References

1. Baranovskyi, A. (n.d.). The financial security of Ukraine - assessment methodology and mechanisms of support. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.disslib.org/upravlinnja-ekonomichnoju-bezpekoju-pidpruyemstva>.

-
2. *Batkovskyy, V. L. & Lyubkina, A. (2012). Modern trends in the banking sector and the challenges of global financial stability. Bulletin of Kyiv National Taras Shevchenko, 138, 13-18.*
 3. *Vlasyuk, O. S. (2012). Upgrading financial strategy calls Ukraine international environment and domestic development priorities. Finance of Ukraine, 1, 18-27.*
 4. *Heyets, V. M. (2009). Society, state, economy: phenomenology interaction and development. - Kyiv: NAS Ukraine. Institute of Economics and prohnouzuv. National Academy of Sciences of Ukraine.*
 5. *IMF data (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : www.imf.org.*
 6. *These international business newspaper «Financial Times» (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.ft.com/home/europe>.*
 7. *Data Foundation "European stabilization mechanism» «ESM» (2014). Retrieved April 15, 2014, from : http://www.efsf.europa.eu/attachments/esm_treaty_en.pdf.*
 8. *European Commission report (2012). Retrieved April 15, 2014, from : http://ec.europau/internal_market/economic_analysis/docs/financial_integration_reports/20120426-efsir_en.pdf.*
 9. *Background on "anti-crisis policy framework of monetary regulation: international experience" (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://euinfocentre.rada.gov.ua>.*
 10. *Overview Center for Macroeconomic Research of Sberbank of Russia. Exit strategy from the banking crisis: international experience (2014). Retrieved April 15, 2014, from : www.sbrf.ru.*
 11. *Sidorov, A. (2011). Anti-crisis measures of the leading countries of the euro area in 2008 - 2010. Retrieved April 15, 2014, from : http://www.mirec.ru/old/index.php%3Foption=com_content&task=view&id=168.html.*
 12. *China model (2014). Intern. Business gas. «The Economist». Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.economist.com/debate/overview/179>.*

Стаття надійшла до редакції 16.05.2014 р.

Наукове періодичне видання

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

Збірник наукових праць

Том 16

№ 1

2014 рік

Редактор-коректор *М. І. Руденко*

Дизайн обкладинки *О. І. Різник*

Адреса редакції: вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020,
телефон 380 (352) 47-50-50*12309.
E-mail: mail. econa@gmail.com

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 19228-9028ПР від 13 липня 2012 р.

Підписано до друку 09.06.2014 р. Формат 60x90/8.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria і Times. Друк офсетний. Зам. № Р 006-02-14
Умовно-друк. арк. 36,62. Обл. -вид. арк. 25,43.
Тираж 300. Ціна договірна.

Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка»
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020,
телефон/факс 380 (352) 47-58-72.
E-mail: edition@tneu.edu.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.